HANDBOEK

VAN

PRAKTISCHE STAATHUISHOUDKUNDE.

HANDBOEK

VAN

PRAKTISCHE STAATHUISHOUDKUNDE,

DOOR

M^R^. S. VISSERING,
HOOGLEERAAR TE LEIDEN.

TWEEDE, HERZIENE DRUK.

Eerste Deel.

AMSTERDAM,
P. N. VAN KAMPEN.
1867.

Ces principes ne sont point l'ouvrage des hommes; ils dérivent de la nature des choses; on ne les établit pas: on les trouve.

J. B. Say, *Traité d'Economie Politique*,
Première Edition, (1803), *Disc. prélim.*, p. XI.

VOORBERIGT

VOOR DEN

TWEEDEN DRUK.

De herziening van het werk voor deze tweede uitgave bepaalt zich hoofdzakelijk tot wegneming of verbetering van feilen en onnaauwkeurigheden, die in de eerste waren ingeslopen. Op enkele plaatsen heb ik het noodig geacht, mijne meening in gewijzigden vorm duidelijker uit te drukken. Voorts heb ik de feitelijke bijzonderheden, de wetgeving, de statistieke opgaven enz. zoo getrouw mogelijk tot op het tegenwoordige tijdstip bijgewerkt. Vooral is dit geschied bij de onderwerpen in het eerste gedeelte behandeld, waarvan de oorspronkelijke bewerking reeds van 1859 dagteekent.

In de narede achter de eerste uitgave sprak ik de verwachting uit, dat dit Handboek misschien niet ongeschikt zou worden bevonden om tot leiddraad bij het onderwijs op de Hoogere Burgerscholen te dienen. Met genoegen verneem ik, dat het werkelijk als zoodanig aan onderscheidene dezer scholen gebruikt wordt. Mag ik mij veroorlooven mijne meening te zeggen over de beste wijze om er gebruik van te maken? Ik zou dan den leeraar willen raden om zich bij den eersten cursus voor de laagste klasse, aan welke hij onderwijs geeft, te bepalen tot de „Grondbeginselen" die, beknopt en eenvoudig geformuleerd gemakkelijk in het geheugen opgenomen kunnen worden

en tevens den docent stof geven tot uitvoerige toelichting en ontwikkeling. In de volgende leerjaren kunnen dan verschillende hoofdstukken, als, over het muntwezen, over crediet- en bankwezen, over armoede en armenzorg, over het dagloon, over de staatsinkomsten, -uitgaven en -schulden als handleiding tot eene bijzondere behandeling van die ook voor de praktijk van het maatschappelijke leven zoo belangrijke onderwerpen uitgekozen worden.

S. V.

Leiden, 1 December 1866.

NAREDE

ACHTER DE

EERSTE UITGAVE.

De op den omslag van het Eerste Stuk van dit Handboek beloofde Voorrede is inderdaad eene Narede geworden. Er is geen de minste reden om haar den naam te onthouden, die haar toekomt.

Ik zou haar geheel hebben kunnen achterhouden. Maar ik weet, dat er onder mijne lezers zijn, die een sterk geheugen hebben. Bovendien, ik heb over het thans afgewerkte boek een en ander te zeggen, dat nergens beter gezegd zou kunnen worden dan hier.

En in de eerste plaats voegt het mij wel, den lezers, of beter, den koopers van dit werk mijnen dank te betuigen voor het geduld, dat zij met mij gehad hebben, en hunne verschooning in te roepen voor de lange proef, waarop ik dat geduld heb gesteld. Er zijn ruim vijf jaren verloopen sedert het eerste stuk werd uitgegeven, met de belofte van snelle voortzetting en voltooijing. Zoo ik in de vervulling dezer belofte naar veler oordeel te kort ben geschoten, het heeft niemand méér kunnen hinderen dan mij zelven, te meer omdat ik voor de vertraging geene andere verontschuldiging heb aan te voeren, dan de zeer alledaagsche: tijdsgebrek. Als zoo vele andere is dit een bezwaar, dat erger wordt naarmate men in jaren vordert. De dagelijksche bezigheden en beslommeringen worden niet geringer; onze betrekkingen breiden zich voortdurend uit; de eischen, die men aan uwe goedwilligheid doet, zijn, als bewijzen van genegenheid en vereerend vertrouwen, niet altijd af te wijzen. Zoo glijdt de eene dag na den anderen voorbij, elk met zijne bemoeijingen en zorgen, en.... wat de minste haast heeft, moet blijven liggen. Wie heeft het niet ondervonden? Vooral eene taak, die niet ter loops in verloren uren kan worden afgedaan, maar gezette studie en geheele toewijding van den geest vordert, waar men zich telkens

weer moet inwerken, waar men niet aan durft beginnen zonder uitzigt van althans eenigen tijd er aan te zullen kunnen dóórwerken, vooral zulke arbeid moet wel dikwijls, al is het ook met leedgevoel, op zijde geschoven worden, tot gunstiger tijden veroorloven, er wederom de hand aan te slaan.

Ik ben voorts — als elk auteur, die zich verstout, voor het publiek op te treden — mijnen lezer eenige opheldering en verantwoording schuldig over het werk zelf, waarvoor ik zijne aandacht vraag, over het oogmerk, waarmede het werd geschreven en gedrukt, over den geest en de rigting, waarin het werd aangelegd, over den vorm, waarin het is vervat.

Om met den laatsten te beginnen. De vorm — voordragt van de regelen der staathuishoudkunde in korte stellingen met meer of minder uitgebreide toelichting — heeft zijnen eersten oorsprong ten deele aan eene toevallige omstandigheid te danken. Eenige jaren geleden werd mij de zeer vereerende taak opgedragen om een bijzonder onderwijs in de beginselen der staathuishoudkunde te geven, waarvoor de schriftelijke voordragt van zulke korte stellingen met mondelinge uitbreiding en toelichting, naar het mij voorkwam, de meest geschikte vorm was. Ik achtte het toen reeds voor mij zelven wenschelijk, te eeniger tijd openbaar te maken wat ik onderwees, en ik heb later geene aanleiding gevonden om van dat gevoelen terug te komen, ofschoon ook (even goed zou ik kunnen zeggen, ook omdat) de leerstof bij dat onderwijs niet die uitbreiding kon erlangen, die aan den inhoud van het thans afgewerkte boek gegeven is. — Maar buitendien vleide ik mij ook, door de uitgave misschien eenige dienst te kunnen doen aan het beschaafde Nederlandsche publiek. De aanwijzing van den grond dezer onderstelling leidt er van zelve toe, om een woord over den aanleg en het oogmerk van dit Handboek te zeggen.

Het ontbreekt hier te lande tegenwoordig niet aan belangstelling in de staathuishoudkunde. Er wordt van die wetenschap met achting gesproken. Een aantal mannen, en daaronder vooral zulken, die niet tot den zoogenaamden geleerden stand behooren, wijden zich met liefde en met uitstekende vrucht aan hare beoefening.

Geen werk van eenen buitenlandschen schrijver van gezag en invloed, geen tijdschrift van eenige beteekenis blijft hier onbekend. Wij bezitten een in dit opzigt gelukkig eklektisme, dat ons vergunt ruimeren blik over den gang en de ontwikkeling der wetenschap te slaan dan de Franschen en Engelschen en zelfs de Duitschers meestal doen. Onze eigene letterkunde, de vrucht van die veelzijdige studie, is, vooral sedert de laatste vijftien of twintig jaren, ongemeen rijk geworden in geschriften, die tot het vak der staathuishoudkunde behooren, vooral in zulke, die een of ander bijzonder leerstuk der wetenschap behandelen of bestemd zijn, om eene opgekomen vraag van den dag op het terrein der praktijk toe te lichten. En over het algemeen mogen wij er op roemen, dat wij bij de behandeling en regeling der groote volksbelangen op de lessen der wetenschap acht slaan. Zelden komt het voor, dat wij deze zonder onderzoek afwijzen omdat zij nu eenmaal in strijd zijn met opgevatte denkbeelden of ingewortelde vooroordeelen.

Met dat al schijnt ons iets te ontbreken. Bij ons volk, ik zeg niet de groote menigte, maar bij onze burgerklasse en zelfs in onze aanzienlijkste en meest beschaafde kringen schijnt veeleer een zeker goedgezind geloof aan de staathuishoudkunde en hare regelen te bestaan dan eene krachtige, gevestigde overtuiging op eigen onderzoek gegrond. Er wordt bij ons ijverig en met warmte over de voorkomende economische kwestiën gesproken; maar in het spiegelgevecht der meeningen, dat aan onze gesprekken bij het hoekje van den haard of in gezelschappen en vereenigingen stof geeft, dringen wij zelden tot de beginselen door. In onze openbare raadsvergaderingen, waar men over de belangen van stad, gewest of land handelt en beslist, worden de voorschriften der wetenschap van over en weder tot staving der verschillende gevoelens dikwijls genoeg aangevoerd; doch wel eens dus, alsof men voor elk bijzonder geval een bijzonder voorschrift bij dezen of genen schrijver van gezag meent te moeten zoeken. En de talrijke geschriften zelve, die uitgegeven worden om over eene of andere aanhangige vraag van den dag licht te verspreiden, bepalen zich uit den aard der zaak tot het bestek van hun onderwerp. Voor grondige ontwikkeling van beginselen is daar zelden ruimte; en de behoeften en inzigten van het oogenblik treden er zelfs wel eens al te sterk op den voorgrond. In één woord: onze belangstelling is wel levendig, onze kennis wel veelzijdig; maar beide gaan zelden dieper dan de oppervlakte.

Zou misschien niet de oorzaak, althans ééne der oorzaken hiervan, juist in dat eklektische karakter van onze beoefening der staathuishoudkunde gezocht moeten worden? De namen van Smith, Say, Malthus, Ricardo, Stuart Mill, Blanqui, Rossi, Bastiat, Chevalier, Baudrillart, Rau, Roscher zijn onder ons bekend en geëerd. Wij nemen aan, wat ons op gezag dier schrijvers geleerd wordt. Wij meenen vrij wel te weten, wat de hoofdsom hunner wetenschap is, en als er een bijzonder vraagstuk aan de orde is, laten wij ons mededeelen, wat deze of gene onder hen daarover gezegd heeft. Doch daarbij blijft het. Niet velen zijn er onder ons, die in hunne boekerij plaats voor de uitgebreide werken van deze geleerden hebben; nog minder is het getal van hen, die in de mogelijkheid waren, eene bijzondere studie van hunne geschriften te maken. Wat wij van hen weten, van hunne beginselen en leerstellingen, weten wij doorgaans alleen uit de tweede en derde hand. Maar daarbij leggen wij ons neder. En de weinigen onder ons, wien het gegund is, die lichten der wetenschap meer dan bij name te kennen, hunne schriften te bestuderen, hunne leerstellingen te overpeinzen, hunne denkbeelden te toetsen en te vergelijken, dezulken gevoelen voor zich zelven geene behoefte aan eene bijzondere bewerking van de beginselen der staathuishoudkunde in de Nederlandsche taal, en daarom misschien ook geene roeping om zoo iets voor anderen te doen.

Immers, is het wel op andere wijze te verklaren, dat er, nadat de staathuishoudkunde vijftig jaren en langer aan onze Hoogescholen onderwezen is geworden, en terwijl zij met groote belangstelling en waardeering in alle kringen bij ons begroet wordt, nog geen zelfstandig leerboek dezer wetenschap in onze taal verschenen is? Dat ons publiek aan dergelijk werk behoefte heeft, wordt bewezen door den grooten opgang, dien het bekende werk van den Heer de Bruyn Kops, „Beginselen van Staathuishoudkunde" gemaakt heeft. De eerste editie van dat werk, in Januarij 1850 verschenen, moest reeds in hetzelfde jaar door eene tweede gevolgd worden; eene derde verscheen in 1859; thans is eene vierde ter perse. Ik verheug mij daarover zeer. Het zoo aangenaam en bevattelijk geschreven werk van den Heer de Bruyn Kops is bij uitstek geschikt om tot inleiding in de wetenschap te dienen, en het voldoet als zoodanig, d. i. als populair Leesboek, zeer goed aan zijne bestemming. Doch daarnaast is er plaats voor andere werken, voor zulke vooral, waarin het onderwerp van eene andere zijde aangevat en

met een eenigzins ander oogmerk behandeld wordt. Deze overweging was het, die mij deed besluiten, ook mijnen arbeid aan ons publiek aan te bieden.

Een **Leesboek**, in den zin als zoo even bedoeld is, mag dit werk niet heeten; daartoe mist het in zijnen aanleg dat gemakkelijke en geleidelijke, dat tot voortgezet lezen aanlokt en boeit. Op den naam van **Leerboek** mag het evenmin aanspraak maken; daartoe dringt het niet diep genoeg door in de groote leerstukken der theorie; daartoe mist het ook den rijkdom van verwijzingen en aanhalingen, welke dengeen, dien het om grondige studie der wetenschap te doen is, tot wegwijzers moeten dienen om het veld van haar onderzoek in zijn ganschen omvang en in alle rigtingen te leeren kennen. Maar ik heb gemeend de eigenaardige bestemming van dit werk door den naam **Handboek** te kunnen uitdrukken. Door zamenvatting van de regelen der wetenschap in eene reeks van korte, scherp bepaalde stellingen, met gedurige verwijzing van de eene op de andere en met meer of minder uitgebreide toelichting van haren inhoud en hare bedoeling, meende ik vooral eene dienst te doen aan den beschaafden, denkenden lezer, die iets meer begeerde dan eenige algemeene kennis; die de groote vraagstukken, welke hem dagelijks onder de aandacht komen, in hunne beginselen zou wenschen na te sporen en zich zelven rekenschap zou willen geven van het oordeel, dat hij over zulke kwestiën voor zich zelven zou hebben te vormen of geroepen zou zijn voor anderen uit te spreken. Voorts vleide ik mij, dat het boek in zijnen aanleg geschikt zou kunnen zijn om als handleiding te dienen bij het onderwijs van zoodanige leerlingen, voor wie staathuishoudkunde een element van hunne vorming tot beschaafd man en verlicht burger behoort te wezen, zonder dat het noodig is, dat zij tot de diepste diepten der wetenschap doordringen. De docenten, met dit onderwijs belast, zouden, meende ik, in elken groep van stellingen geschikte uitgangspunten kunnen vinden tot verklaring en ontwikkeling van de hoofdwaarheden der wetenschap.

Of ik nu wél gedaan heb, deze bestemming aan mijn' arbeid te geven, en of ik mijn doel niet al te ver gemist heb, beslisse de lezer.

In het bovenstaande is, meen ik, ook reeds de verklaring gegeven, waarom ik mijn boek een Handboek van **praktische** staathuishoudkunde genoemd heb. Maar het is hier de plaats om, zoo

beknopt mogelijk, een paar bedenkingen te beantwoorden, die door overigens zeer welwillende beoordeelaren tegen den aanleg van het werk gemaakt zijn.

De eerste [1]) is de vraag: waarom ik mij niet gehouden heb aan den gewonen trant van de ontwikkeling der beginselen van de staathuishoudkunde als „de wetenschap, die leert, hoe de rijkdommen in de maatschappij worden voortgebragt, verdeeld en verteerd," en mij zelf alzoo van de gelegenheid heb verstoken om de verschillende theoretische leerstukken met hunne praktische gevolgen in geleidelijke orde te behandelen? — Ik zou hier veel op hebben te antwoorden. Ik bepaal mij tot twee punten. In de eerste plaats is mij de staathuishoudkunde iets anders dan de leer der rijkdommen of van den rijkdom, en kon alzoo de gebruikelijke drieledige indeeling mij niet dienen. In de tweede plaats lag het niet in het plan van mijn werk, de groote theoretische leerstukken *ex professo* te behandelen.

Wat het eerste punt aangaat wil ik — zonder nu voor de honderdste maal den strijd over den omvang en de grenzen van het gebied der staathuishoudkunde als wetenschap te openen — eenvoudig mijne meening te kennen geven, dat de bekende definitie van Say te eenzijdig en te bekrompen, althans geheel verouderd is. Wie zich nu nog aan deze definitie met al hare gevolgtrekkingen meenen te moeten hechten, vergeten, dat zij volkomen passend was voor het standpunt, waarop de wetenschap gekomen was, toën hij in 1803 zijn *Traité* schreef, maar dat hij zelf vele jaren later (in 1828), nadat voortgezette studie hem dieper inzigt in haar wezen en doel gegeven had, in zijnen *Cours* de waarschuwing heeft uitgesproken: „l'objet de l'économie politique semble avoir été restreint jusqu'ici „à la connaissance des lois qui président à la formation, à la distri„bution et à la consommation des richesses. C'est ainsi que moi„même je l'ai considérée dans mon *Traité d'Economie politique* pu„blié pour la première fois en 1803. Cependant on pût voir dans „cet ouvrage même, que cette science tient à tout dans la so„ciété." Deze laatste uitdrukking moge nu zeer ruim en onbepaald zijn, en de vraag moge sedert zijn gerezen, of dan de staathuishoudkunde *de* wetenschap van het maatschappelijke leven is of slechts een deel daarvan uitmaakt, het gronddenkbeeld, hier door

[1]) Zie het *Bijblad van de Economist*, 1861, blz. 63 vv.

Say uitgedrukt, is mijns erachtens even waar als rijk in gevolgen, en ik acht eene grondige en vruchtbare beoefening der staathuishoudkunde onmogelijk, wanneer men haar niet beschouwt als de studie der verschijnselen van het maatschappelijke leven en der wetten, die uit die verschijnselen af te leiden zijn, ook buiten het enge bestek van het streven van den mensch naar stoffelijken rijkdom.

En wat het andere punt betreft: met voordacht en doel heb ik de eigenlijke theorie in eene korte reeks van „Grondbeginselen" zamengedrongen, hoezeer ik mij bewust was, dat dit een gewaagd ondernemen zou wezen. Voor den lezer, dien ik mij voorstelde en wenschte, was dit mijns inziens alleen noodig en nuttig. Met eene breedere behandeling der groote leerstukken van arbeid en voortbrenging, van ruiling, waarde en prijs, van winst, loon, intrest en grondrente, van kapitaal en crediet, en welke daar meer zijn, zou ik hem onvermijdelijk hebben moeten rondvoeren door de slingerpaden der strijdende meeningen en voorstellingen, maar mijn eigen doel geheel uit het oog hebben verloren. Alleen het onuitputtelijke vraagstuk van de waarde en hare factoren zou, ook met den toeleg op de meeste beknoptheid, meer dan een half boekdeel gevuld hebben. Ik moest mij er dan wel toe bepalen, of, wil men, mij er aan wagen, eenige grondstellingen als zoo vele axiomata voorop te stellen om tot uitgangspunten bij onze verdere beschouwingen te dienen. — Men zal echter hebben opgemerkt, dat ik, zoo dikwijls dit noodig scheen, de praktische kwestiën, die zich voordeden, heb getracht toe te lichten door eene aanwijzing der theoretische beginselen, waaruit zij hare verklaring en oplossing moeten vinden.

Voor het overige zal men moeten toegeven, dat een schrijver zich bij de verdeeling en volgorde zijner onderwerpen altijd eenige willekeur zal mogen en moeten veroorloven. Zelfs in de zoo hooggeroemde systematische drieledige verdeeling van Say is meer dan één onderdeel in de plaats, welke het inneemt, veeleer ingewrongen dan naar eene logische orde van gedachten gerangschikt; althans het had even goed zijne natuurlijke plaats elders dan daar, waar het behandeld is, kunnen vinden. Het gaat hiermede als met de schikking der boeken in eene bibliotheek. Er zijn er onder, wier inhoud zoo veelzijdig in aanraking komt met de meest verscheidene onderwerpen, dat men verlegen raakt, in welk vak en op welke plank men ze het gevoegelijkst plaatsen zal. — Het zal echter niet noodig zijn, er op te wijzen, dat ik getracht heb, aan de hoofdverdeeling een

vast en, zoo ik mij vlei, logisch plan ten grondslag te leggen. Van tweederlei standpunt heb ik de maatschappij in haar leven en streven beschouwd: eerst tegenover de verwerving der middelen tot vervulling der behoeften; daarna tegenover die vervulling der behoeften zelve. Als derde bijzonder doel is daaraan toegevoegd de eigenlijke staathuishoudkunde in den meest bepaalden zin, namelijk het aandeel, dat de staat, als zelfstandig organisme in de maatschappij, aan dat maatschappelijke leven en streven neemt.

De andere bedenking [1]) tegen den aanleg van dit werk, waarop ik hierboven doelde, beweegt zich op een geheel ander terrein. Zij stelt eene vraag, die zóó diep ingrijpt in het geheele systeem der wetenschap, dat het vermetel kan schijnen, haar in een paar bladzijden te willen beantwoorden. Geheel onbeantwoord kan ik haar echter niet laten. Die vraag luidt, als ik haar ten minste wel gevat heb: bestaat er wel eene praktische staathuishoudkunde? Met andere woorden: is het wel mogelijk uit de hypothetische leerstellingen der theorie vaste regelen van beslissing en handeling voor de praktijk in elk geval te ontleenen? Blijkt niet veeleer uit deze regelen zelve, zoo als zij gesteld worden, dat, welke ook de waarde en beteekenis zij van de afgetrokken bespiegelingen der theorie, in het werkelijke leven allerlei van die theorie onafhankelijke invloeden ons oordeel en onze gedragslijn moeten bepalen? En ontstaat daaruit niet eene onzekerheid en onvastheid van beslissingen, die het bewijs levert, dat vraagstukken van zoogenaamde praktische staathuishoudkunde niet in het algemeen, maar altoos slechts met het oog op bepaalde toestanden beslist worden? — Maar de vraag, die aldus eene onoverkomelijke scheidslijn tusschen de theorie en de praktijk trekt, heeft nog wijdere strekking. Zij moet dienen om de ontkenning van het bestaan van absolute beginselen op het gebied der wetenschap, die men staathuishoudkunde noemt, te staven en om aan te toonen, dat de eenig vruchtbare behandeling dezer wetenschap die is der „Historische School," welke sedert eenige jaren zich vooral in Duitschland gevormd heeft en in verzet is gekomen tegen de zuiver idealistische rigting (zoo als zij het uitdrukt), waarin het onderzoek op dit terrein zich sedert de dagen der Physiokraten bewogen heeft.

---

[1]) Zie *de Gids*, Maart 1868.

De lezer, die den gang dezer vragen en bedenkingen met aandacht gevolgd heeft, zal beseffen, hoe diep zij in de gansche materie der wetenschap tasten, en het kunnen verschoonen, wanneer ik mij te dezer plaatse niet in eene breede beantwoording en oplossing daarvan begeef, maar mij bepaal tot het ééne noodige — aanwijzing van het standpunt, waarop ik mij bij de bewerking van mijn Handboek geplaatst heb.

Met hoeveel belangstelling ik ook kennis heb genomen van het streven der Historische School, als een merkwaardig verschijnsel in de geschiedenis der wetenschap, en hoeveel achting ik ook koester voor hare hoofden, Roscher, Knies, Hildebrand, ik ben er verre van af, mij onder hare aanhangers te rangschikken. Zooverre (ik spreek hier eenvoudig *mijne* meening uit, zonder die aan anderen te willen opdringen) haar stelsel juist is, is het niet nieuw; wat er nieuws in is, is onwaar. Wanneer de Historische School zegt, dat men niet moet beginnen met eene absolute theorie voorop te stellen, om daarin dan de verschijnselen, die in de werkelijkheid zich voordoen — of het gaat of niet — te passen, dan leert zij niets anders dan wat Ad. Smith reeds gedaan heeft. Dit was immers het groote onderscheid tusschen zijn Onderzoek (*Inquiry*) en Quesnay's *Tableau économique*, dat hij door waarneming de bouwstoffen bijeen bragt tot die wetenschap, welke de Physiokraten geloofden, als door ingeving van boven in alle volmaaktheid reeds gevonden te hebben. Zoo latere schrijvers de uitkomsten van het onderzoek des meesters al te haastig in bepaalde systemen gegoten hebben, dit is niet zijne schuld. Maar men kan toegeven, dat zij hierin gedwaald hebben, zonder nog met de Historische School tot de slotsom te komen, dat hunne theoriën onhoudbaar en onvruchtbaar zijn. En men behoeft nog veel minder, op grond dat sommige dezer theoriën bij toetsing aan de werkelijkheid blijken te falen, met de Historische School tot het besluit te komen, dat men in de staathuishoudkunde naar geene algemeen geldende beginselen heeft te zoeken, maar voor elk bijzonder geval, voor elken toestand, voor elken tijd en elk volk zijne eigene regelen moet stellen. Immers op deze wijze worden de voorschriften der staathuishoudkunde niet veel meer dan de vrucht van willekeurige opvattingen, invallen des oogenbliks, die hunnen grond alleen hebben in conveniëntie, ja, wordt aan elke dwaling en elk vooroordeel regt van bestaan gegeven, als deze zich maar kunnen verdedigen met het voorwendsel, „dat zij in het gegeven geval de waarheid

bevatten;" met dat gevolg, dat wij het afsluitingsstelsel der **National-economie** van F. List even waar en juist moeten achten als de **théorie des débouchés** van Say. Inderdaad is het stelsel der Historische School niet veel meer dan eene uitbreiding van de leer van List, die (met verwerping der *kosmopolitische* staathuishoudkunde, zoo als hij het noemde, van de oude school) wilde, dat elk volk eene staathuishoudkunde op zijne eigene hand zoude hebben. Maar het allerminst (om van nog andere bezwaren te zwijgen) kan ik mij aansluiten aan eene school, die alle theorie van natuurwetten als idealistisch verwerpt, maar zelve haar stelsel bouwt op de door haar ontdekte natuurwet van den „**Kreislauf des Lebens**", krachtens welke alle volken noodlottig bestemd zijn, de perioden van opkomst, bloei, grootheid, verval en ondergang door te leven, en die dan voor elken van die opvolgende toestanden eigene regelen en voorschriften aan de hand doet.

Zooveel (misschien voor den lezer reeds te veel) over de Historische School. En wat nu betreft de aangevoerde onmogelijkheid van de consequente toepassing der absolute theorie op praktische vraagstukken, het is een oude kwetsie, die, naar ik meende, reeds lang hare oplossing gevonden had. Zal iemand nog de absolute theorie der aantrekkingskracht en van den versnellenden val der ligchamen loochenen omdat hij waarneemt, dat een blad papier, uit een zolderluik geslingerd, niet even snel naar beneden komt als een knikker, maar, op zijn breed vlak drijvende, fladdert en omdwarrelt, door de luchtstroomen her en derwaarts wordt medegevoerd en misschien wel in een boomtak blijft hangen? Ik denk het niet. Welnu, evenmin zal men op elk ander gebied van ons weten beginselen of, om het verdachte woord te gebruiken, natuurwetten hebben te loochenen, of de werking van deze wetten eene loutere hypothese hebben te noemen, of strijd tusschen theorie en praktijk moeten opmerken, alleen omdat de werking van andere krachten en invloeden in een gegeven feitelijken toestand de volle toepassing dier beginselen belemmeren of wijzigen kan.

Ik kan en moet met het oog op het punt in discussie nog eene schrede verder gaan, om mijn begrip van praktische staathuishoudkunde toe te lichten en haar verband met de algemeene theorie aan te wijzen. Overal waar een mensch op onzen aardbol leeft, leeft hij onder de heerschappij van deze natuurwet, dat hij dat le-

ven moet onderhouden met zekere middelen, die in de stoffelijke wereld buiten en rondom hem voorhanden zijn en hem als zoovele gaven der natuur tot vervulling zijner behoeften worden aangeboden, doch in de meeste gevallen onder voorwaarde dat hij zich, om het genot daarvan te verkrijgen, eenige inspanning, eenigen arbeid getrooste. Het ligt daarbij evenzeer in de natuur van den mensch, dat hij er naar streve, dit genot zoo overvloedig mogelijk te verkrijgen in verhouding tot de inspanning, die hij daartoe moet doen; evenzoo, dat zijne begeerten en behoeften zich uitbreiden naarmate zijne heerschappij over de schepping, die hem omringt, magtiger wordt. Ik laat nu in het midden, of en hoe en waardoor de mensch tot gezelligheid, tot zamenleving met andere menschen gedreven wordt. Maar dit staat vast, dat waar zulke zamenleving zich vormt, waar een maatschappelijke kring, hoe eng of hoe ruim ook, ontstaat, de arbeid tot vervulling van de gezamenlijke behoeften der leden van dezen kring van zelf en wederom van nature verdeeld wordt in verband met het verschil van elks aanleg en vermogens en van de krachten en middelen waarover elk te beschikken heeft, en dat die verdeeling van den arbeid hoe langer hoe verder gaat naarmate het maatschappelijk verkeer ruimer en veelzijdiger wordt. Met deze verdeeling van den arbeid gaat even natuurlijk de ruiling van diensten hand aan hand; met haar breidt zij zich verder en verder uit; wederkeerig worden zij elkanders oorzaak en gevolg, de reden van elkanders bestaan. En eerst wanneer de ruiling van diensten door de tusschenkomst van een ruilmiddel onder alle omstandigheden mogelijk geworden is, heeft ook de verdeeling van den arbeid den weg tot hare uiterste ontwikkeling gevonden. Maar geene ruiling van diensten, ook dit ligt in de natuur zelve der zaak, zonder waardeering der geruilde diensten tegen elkander; en alle diensten, alle zaken, die in het maatschappelijk verkeer gebragt worden, verkrijgen alzoo hare waarde. Het ruilmiddel wordt tevens, *omdat* het ruilmiddel is, het middel om de waarde van elke zaak op zich zelve te bepalen, en gelijk het voor de eene bestemming noodzakelijk moet bestaan uit een tastbaar voorwerp dat van hand tot hand kan gaan, zoo moet het, om voor de andere bestemming geschikt te wezen, zelf eene onveranderlijke waarde hebben, die tot vasten maatstaf ter bepaling der waarde van alle andere zaken dienen kan.

Hier kunnen wij nu blijven staan en vragen: zijn dit nu niet algemeene beginselen, die zich in elken maatschappelijken kring, wel-

ken ook of waar ook gevormd, doen gelden? Zijn hier niet natuurwetten, die den mensch in zijn verkeer met andere menschen beheerschen, waaraan het hem onmogelijk is zich te onttrekken zonder dat verkeer zelf af te breken? En is het onderzoek dat deze beginselen naspoort en de werking dezer natuurwetten in het licht tracht te stellen en daaruit wederom andere beginselen zoekt af te leiden, eene louter hypothetische wetenschap, die, onvruchtbaar voor het leven, slechts ijdele theoriën en afgetrokken bespiegelingen weet te geven? Mogen wij integendeel niet aannemen, dat de kennis van deze natuurwetten, die ons inzigt heeft gegeven in het wezen der maatschappij, vruchtbaar zal zijn in goede gevolgen, zoo dikwijls het geldt een oordeel te bepalen over meeningen en stelsels, over voorschriften en handelingen, die in het leven en werken der maatschappij ingrijpen en hieraan eene rigting willen geven, die schadelijk moet zijn en ten slotte onhoudbaar moet blijken omdat zij tegen hare natuur indruischt?

En zie hier van zelve de taak der praktische staathuishoudkunde aangewezen. Als háár programma mogen de woorden gelden, die ik ergens [1]) in dit Handboek geschreven heb: „Trouwens de ge„heele leer der staathuishoudkunde is naauwelijks iets anders dan de „doorgaande les: laat u niet door den schijn verblinden! Tegen „moedwillige benadeeling van de belangen der maätschappij, tegen „geweld en opzettelijke regtsverkrachting heeft zij zelden meer te „strijden, maar zooveel te meer te waarschuwen tegen handelingen, „die, uit goede bedoelingen voortgesproten, niet te min schadelijk „werken omdat zij een of ander bijzonder belang, dat in de oogen „schittert, dat zich opdringt en luide en krachtig zich laat gelden, „bevorderen, met verwaarloozing van het duurzaam algemeen be„lang, dat bij niemand voorspraak vindt, omdat het niemand in „het bijzonder en regtstreeks aangaat."

En om de zaak door één voorbeeld, dat ons Nederlanders nabij ligt, toe te lichten: is men eenmaal tot de erkenning gekomen van beginselen, van natuurwetten die het maatschappelijke leven in elken kring beheerschen, dan zal men niet meer kunnen spreken van eene Oostersche staathuishoudkunde die eene andere is dan onze Westersche, en dan zal men niet weder, op grond van zulk vermeend verschil, de dwaasheid begaan van in onze Oost-Indische be-

[1]) Blz. 49.

zittingen, met verloochening van alle beginselen der wetenschap, eene regeling van den geldsomloop in te voeren, die der maatschappij aldaar onberekenbaar groot nadeel heeft toegebragt, en ten slotte, toen terugkeer tot de zuivere theorie onvermijdelijk bleek, den staat een offer van vele millioenen gekost heeft.

Maar deze taak der praktische staathuishoudkunde is geene gemakkelijke. De maatschappij, waarin wij leven, is feitelijk opgegroeid in onkunde van de wetten waardoor zij beheerscht wordt, onder den invloed van vooroordeel en willekeur. Hare natuurlijke ontwikkeling is door die dwalingen menigwerf verwrongen en in eene verkeerde rigting geleid. En nu komt het er op aan, niet alleen de dwalingen, waaronder zij geleden heeft, weg te ruimen en de rigting, waarin zij zich voortaan overeenkomstig de gevondene beginselen moet bewegen, te bepalen; maar men zal ook met het feitelijk bestaande moeten rekenen. Nog eens zij het mij vergund, eene zinsnede uit dit boek zelf aan te halen [1]). Wat daar met het oog op één bijzonder vraagstuk gezegd is, geldt haast van alle: „Overgang van een verkeerd stelsel tot een beter. Hier is een „der moeijelijkste vraagstukken van praktische staathuishoudkunde. „De maatschappelijke betrekkingen, zoo als zij bestaan, zijn opge„groeid — dikwijls ontstaan — onder den invloed van verkeerde „staathuishoudkundige stelsels. Zij zijn veelzins in eenen onnatuur„lijken toestand gewrongen. Nu is het noodig, ze tot eenen na„tuurlijken terug te brengen. Maar dit moet men met beleid en „geleidelijk doen. Is de overgang al te snel, men loopt gevaar op „onbillijke wijze groote belangen te kwetsen, die met dien onna„tuurlijken toestand zijn zamengegroeid. Onder een ver gedreven „beschermend stelsel zijn bijv. ergens fabrieken gesticht, die daar „ter plaatse geene eigene natuurlijke levenskracht hebben. Zal „men nu door plotselingen overgang tot het stelsel van vrijheid „die nijverheid met éénen slag vernietigen? — Doch nu wordt van „de andere zijde die erkende billijkheid en noodzakelijkheid van „eenen geleidelijken overgang ingeroepen om eene te kwader ure „verleende bevoorregting nimmer te doen ophouden. Zal men hier „dan het voor deugdelijk erkende beginsel als bij uitzondering ver„loochenen? Maar elke éénzijdige afwijking leidt onvermijdelijk tot „nieuwe afwijkingen. Zoo vervalt men dan in dien soms haast „onontwarbaren twist tusschen theorie en praktijk."

[1]) Blz. 53.

Wil men ons nu op dezen grond van beginselloosheid, van inconsequentie, van strijd met ons zelven beschuldigen, wij zullen ons dat moeten getroosten. Wij zullen dit kunnen verdragen, even goed als de geneesheer, dien men verwijten wilde, dat hij zich zelven niet gelijk blijft, omdat hij op grond van physiologische beginselen een krachtig dieet als het middel tot behoud eener goede gezondheid voorschrijft, maar niet te min eenen herstellenden zieke de spijs met karige maat toedeelt.

Nog twee woorden ten slotte: eene verontschuldiging en eene dankbetuiging.

Eene verontschuldiging. De lezer zal misschien oordeelen, dat ik zeer karig geweest ben met verwijzingen naar andere schrijvers en te dikwerf van hem heb gevergd, mij op mijn woord te gelooven. Ik ben werkelijk en met opzet spaarzaam geweest met aanhalingen, meenende, dat het hier vooral om de zaken te doen was en dat de menigte van citaten slechts de aandacht van den gang der redenering zou afleiden. Hierboven heb ik reeds te kennen gegeven, dat ik dit boek niet voor een Leerboek wil laten doorgaan. Ik heb mij daarom tot regel gesteld, alleen dan schrijvers aan te halen, wanneer mij dit noodig scheen òf tot staving van een feit, dat ik vermeldde, òf tot inlassching van een treffend woord, òf tot aanwijzing van het geschrift waar een belangrijk onderwerp, dat ik slechts kon aanroeren, breeder is behandeld. Daarbij heb ik mij er op toegelegd, bij voorkeur zulke werken aan te halen, die voor den Nederlandschen lezer ligt toegankelijk zijn.

Eene dankbetuiging. Aan het einde van dit werk zal men een alfabetisch register vinden, dat er de bruikbaarheid van zonder twijfel zeer zal vermeerderen. Voor de naauwkeurige bewerking van dit register ben ik dank schuldig aan den Heer Mr. B. H. Pekelharing, die zich op mijn verzoek wel met dezen tijdroovenden en vervelenden arbeid heeft willen belasten. [1])

Leiden, 1 December 1865. S. V.

---

[1]) De Heer Pekelharing heeft wederom de goedheid gehad het register met dezen herdruk in overeenstemming te brengen.

INLEIDING.

GRONDBEGINSELEN.

INLEIDING.

GRONDBEGINSELEN.

§ 1. *De grondslag van het maatschappelijke leven.*

1. Het doel en de reden der menschelijke zamenleving (Maatschappij) en de grondslag van hare natuurlijke ordening liggen in de behoeften, die den mensch als stoffelijk en geestelijk wezen van nature eigen zijn.

2. Deze behoeften des stoffelijken en geestelijken levens vinden hare vervulling voornamelijk door middel der gaven, welke den mensch in oneindigen rijkdom worden aangeboden door de natuur, die hem omringt.

3. De mensch, de natuur beheerschende, heeft het vermogen deze gaven tot zijn gebruik zich toe te eigenen, naar den eisch zijner onderscheidene behoeften te bewerken en te bereiden, en door verbruik te verteren.

4. Maar de mogelijkheid laat zich naauwelijks denken, dat een mensch, geheel alleen, zelf in al zijne behoeften voorzie, hoe uiterst gering men zich die ook voorstelle. De noodzakelijkheid van wederkeerige hulp doet zich reeds in den engsten kring van zamenleving onmiddellijk en onweerstaanbaar gevoelen.

Wat zouden wij, die het voorregt genieten, van in de beschaafde maatschappij te leven, ons zelven kunnen verschaffen van de vele zaken, die ons tot dagelijksche behoefte geworden zijn? Om onze woning te bouwen en te onderhouden hebben wij de hulp

noodig van timmerman, metselaar, smid, loodgieter, stukadoor, behanger, meubelmaker en nog zoo vele anderen; voor onze kleeding die van kleedermaker, schóenmaker, naaister, enz. enz.; voor onze voeding die van tallooze personen. Breng daar nu nog bij in rekening den veelsoortigen arbeid, die de stoffen vervaardigd en geleverd heeft, waarmede onze woning gebouwd, waaruit onze kleèding zamengesteld, waarvan ons voedsel bereid is.

Daarentegen is de wilde van Nieuw-Zeeland of van het Rotsgebergte zich zelf genoeg. Hij velt en bereidt het dier voor zijn voedsel; hij bezigt de afgestroopte huid tot kleeding; hij bouwt zijne hut van takken en leem voor zijne huisvesting; en zijne behoeften zijn vervuld. Maar hoe ook?

En zelfs hier is de invloed van zamenleving en zamenwerking nog zigtbaar. Ook die wilde heeft zijn gezin, welks leden aan den gemeenschappelijken arbeid deelnemen; en meestal heeft een aantal zulke gezinnen zich tot een stam of horde vereenigd. Willen wij ons den mensch *geheel alleen* tegenover de natuur denken, wij moeten ons de verhalen in het geheugen roepen van kinderen, die in de wildernis verloren en onder het woud-gedierte zijn opgegroeid, maar dan ook een louter *dierlijk* bestaan hebben leeren leiden, waarbij al het menschelijke, behalve de uiterlijke gedaante, in hen verloren is gegaan.

Wil men voorts een voorbeeld van die betrekkelijke zelfgenoegzaamheid van den onbeschaafden mensch uit eenen kring, die ons naderbij ligt? Gij vindt het bij den hutbewoner in het midden onzer heiden, tusschen de heuvelklingen der Veluwe, op „'t Heiken" in Noord-Brabant, vroeger ook op de Bergummerheide in Friesland. Maar min of meer geniet deze half-wilde toch reeds de diensten der beschaafde maatschappij, inzonderheid bij de aanschaffing van zijn huisraad, gereedschap en kleeding. En zoodra groeit niet hier of daar de verzameling van zulke stulpen tot een gehucht, tot een dorp aan, of verdeeling van den arbeid dringt er door; de behoeften worden talrijker en fijner; de timmerman moet komen om een huisje te zetten; de kleermaker, de schoenmaker, de bakker, de kruidenier vinden er allengs een bestaan.

5. Naarmate de menschen in kennis, in heerschappij over

de natuur en in beschaving vooruitgaan, breiden zich ook hunne behoeften uit. In gelijke verhouding groeit ook de noodzakelijkheid van wederkeerige hulp en dienstbetoon aan.

6. Zoo vormt en versterkt zich de band van zamenleving en zamenwerking tot één doel, de vervulling der gemeenschappelijke behoeften; zoo ontstaat er maatschappelijk verband in engeren of ruimeren kring: familieleven, stamgenootschap, staatseenheid, volkenverkeer.

7. Zoo vindt elk mensch, overeenkomstig zijne vermogens en de plaats, die hem in de maatschappij is aangewezen, zijn deel in den algemeenen arbeid ten gemeenen nutte, en vervult die taak terwijl hij naar vermeerdering van eigen welzijn streeft.

8. En zoo ontstaan van zelve betrekkingen tusschen de menschen, die hare natuurlijke regelen hebben: verdeeling van den arbeid, ruiling van goederen en van dienstbetoon, waarde, prijs en loon, eigendom, orde, regt.

§ 2. *De behoeften des menschen en hare vervulling.*

9. Gelijk de natuur des menschen tweevoudig is, *stoffelijk* en *geestelijk*, zoo zijn ook zijne behoeften tweederlei: die des ligchaams en die van den geest. De eerste zijn die van zijn *bestaan*, de laatste die van zijne *ontwikkeling*.

10. Doch de grenslijn tusschen deze tweederlei behoeften is moeijelijk te trekken. En naarmate de mensch, onder den invloed der zamenleving, in beschaving vooruitgaat, worden vooral de behoeften des geestes talrijker, veelzijdiger en dringender.

Vergelijk de aanteekening op N°. 19 *c*.

11. De eerste grondbehoeften, die van het louter dierlijke bestaan, zijn hoogst eenvoudig. Zij bepalen zich tot voeding, deksel en huisvesting.

De ééNige eigenlijke grondbehoefte is die aan *voedsel*. Dit is VOLSTREKT ONMISBAAR tot levensonderhoud; kleeding en huisvesting niet zoo. Maar de begeerte naar eenig deksel voor het naakte ligchaam tegen hitte, koude of vocht, en naar eene wijkplaats, waar men zich veilig vindt, is der menschelijke natuur zóó eigen, dat men ook hieraan wel den naam van grondbehoeften geven kan.

12. Maar dit is de eigenschap onzer behoeften, dat zij voor grenzenlooze uitbreiding vatbaar zijn, zóó, dat naauwelijks ééne hare voldoening verzekerd vindt, of eene nieuwe laat zich gevoelen, die op hare beurt naar voldoening tracht. En hierin ligt een voortdurend drijvende prikkel tot altijd nieuwen en altijd meerderen maatschappelijken arbeid en tot al ruimere uitbreiding van maatschappelijk verkeer.

13. Voor elken mensch in 't bijzonder kunnen zijne behoeften, naar mate der meer of minder dringende noodzakelijkheid van hare vervulling, verdeeld worden in die:

a. van volstrekte nooddruft,
b. van stand en maatschappelijken kring, waarin hij leeft,
c. van gewoonte,
d. van weelde, gril, mode en verbeelding.

Natuurlijk kan men bij deze indeeling der behoeften geene scherpe grenslijnen tusschen de eene en de andere klasse trekken. Er zijn behoeften van stand en zelfs van gewoonte, die ons zóó eigen geworden zijn, dat wij ze haast op ééne lijn met die van volstrekte nooddruft stellen. Men denke b. v. aan het gebruik van koffij en thee, aan het tabakrooken. Maar een kenmerk van het meer of minder dringende eener behoefte vindt men vooral in het geval dat iemand gedwongen wordt zijne levenswijze te veranderen en zijne genietingen in te krimpen. Het gemakkelijkst zal hij afstand doen van voorwerpen van weelde en fantasie. Daarna, is het noodig, en heeft hij eenige zelfbeheersching, zal hij zijne gewoonten, hoe zwaar het hem ook valle, trachten te wijzigen. Moeijelijker nog valt het, af te dalen uit den stand of den kring waarin men verkeerde; dik-

wijls zelfs acht men zich verpligt „zijnen stand op te houden," al moet het ook met opoffering van wezenlijke nuttige zaken geschieden; en het gebeurt wel eens, dat men zich in huis te naauwernood voedzame spijs gunt, om slechts zoo veel over te houden, dat men „fatsoenlijk" gekleed op straat kunne verschijnen. Doch als de nood ten felste nijpt, dàn wordt eindelijk ook het fatsoen prijs gegeven, opdat men slechts het leven behoude.

Deze onderscheiding der behoeften in meer of minder dringende heeft ook beteekenis in de praktische staatshuishoudkunde, t. w. met het oog op de takken van nijverheid, die in de onderscheidene behoeften voorzien. Men kan als regel stellen, dat die soorten van arbeid in de maatschappij het zekerst en geregeldst afzet van hunne voortbrengselen zullen vinden, die bestemd zijn de dringendste behoeften te helpen vervullen. Één voorbeeld zij genoeg: de mode der *cages* en *crinolines* zal voorbijgaan gelijk menige mode voorbijgegaan is; en de fabrieken van stalen veren, tot wier oprigting die mode aanleiding gegeven heeft, zullen vervallen. Maar eene lakenfabriek, eene meelfabriek zullen op duurzamer bestaan kunnen rekenen. In tijden van duurte, van handelscrisis of van oorlog zullen vele takken van nijverheid kwijnen, maar niet die, of althans verreweg het minst die, welke de voorziening onzer dagelijksche nooddruft ten doel hebben. De Engelsche katoenfabrieken zullen in zulke tijden minder te lijden hebben dan de Fransche zijdeweverijen.

14. Onze behoeften worden vervuld deels *onmiddellijk*, door eene verrigting 't zij van ons zelven 't zij van anderen, die ons hunnen arbeid daartoe leenen; deels *middellijk*, door het gebruik van de stoffelijke gaven der natuur, die wij zelven of anderen ons daartoe verschaffen.

Onze eigene verrigtingen tot vervulling onzer behoeften, 't zij zonder, 't zij met bewustzijn en wil, liggen buiten den kring van beschouwing der staathuishoudkunde, die de wetten van het *maatschappelijke* leven naspoort; ook zulke daden van een' ander te onzen behoeve, die uit eene louter persoonlijke betrekking voortvloeijen, b. v. wanneer iemand uit genegenheid ons eene dienst bewijst of een geschenk aanbiedt.

Maar ook op de diensten, die in het *maatschappelijk verkeer* tot

vervulling der behoeften bewezen worden, slaat de verdeeling hier gemaakt. De onderwijzer die les geeft; de wondheeler, die eene beenbreuk geneest; de postbode, die brieven overbrengt; de dienstmaagd, die onze kinderen verzorgt, bewijzen ons persoonlijk en onmiddelijk door de daad zelve dienst tot vervulling van onze behoeften. De boekhandelaar, die ons een boek levert; de bakker, die ons brood bereidt; de fabriekant of ambachtsman, die ons kleeding of huisraad verschaft, vervullen onze behoeften middelijk door de stoffelijke voorwerpen, die zij te onzer beschikking stellen.

15. Het gebruik der zaken tot vervulling der behoeften brengt *vertering* mede van het voorwerp, dat, door onzen arbeid *voortgebragt*, een deel van onze *rijkdommen* of *goederen* was geworden.

16. Elke vertering van goederen, die strekt tot voldoening van eene redelijke behoefte, mag *voortbrengende* vertering genoemd worden; elke vernietiging van rijkdom zonder dat er eene behoefte vervuld wordt, is *onvoortbrengende* vertering.

Het is hier nog de plaats niet, om den strijd op te halen, die onder de staathuishoudkundigen gevoerd wordt over de beteekenis van het onderscheid tusschen *productieve* en *inproductieve consumtie*. Bij de behandeling van het vraagstuk van de weelde zullen wij er op terug moeten komen (verg. N°. 595). Het oogmerk dézer stelling is slechts, duidelijk te maken, hoe het einddoel van alle vertering en daarmede van alle voortbrenging is en zijn moet de vervulling der behoefte, en dat elke vertering, die niet dáártoe strekt, een verlies is. 't Zij er steenkool verbrand worde in den bakkersoven om brood te kunnen bakken, 't zij in den kagchel op een kantoor, opdat de koopman met zijne bedienden hun werk kunnen doen, 't zij tot verwarming onzer huiskamers, die vertering van brandstof is geschied om den wille van de vervulling eener behoefte. Maar wanneer een magazijn van steenkolen in brand raakt, of wanneer iemand den kagchel of den oven roekeloos al te hard stookt, dan geschiedt er vertering zonder dat er eenige voldoening eener behoefte verkregen wordt.

§ 3. *Arbeid; verdeeling van den arbeid.*

17. De natuur geeft de middelen tot vervulling van 's menschen behoeften, doch voor het meerendeel slechts onder voorwaarde, dat hij die goederen door zijnen *arbeid* verwerve en zelf tot zijn gebruik geschikt make.

Men onderscheidt gewoonlijk tusschen zoogenaamde *natuurlijke en maatschappelijke rijkdommen.* Het onderzoek naar de juistheid en beteekenis dier onderscheiding moeten wij hier wederom ter zijde laten, omdat het ons te ver zoude voeren in eene theoretische kwestie waarvoor hier geen plaats is. Onder de eerste verstaat men die gaven, welke de natuur ons in onbegrensden overvloed en zonder eenige inspanning onzerzijds om ze te verkrijgen aanbiedt: de lucht die wij inademen, de warmte en het licht der zon, het water der beek of dat uit de wolken valt, en van welke alzoo noch voortbrenging door onzen arbeid, noch toeëigening, noch ruiling noodig of mogelijk is. De andere zijn die, welke wij niet kunnen verkrijgen en gebruiken dan door en in evenredigheid met onze eigene krachtsinspanning, die daardoor de onze worden en die wij alzoo aan anderen in ruil kunnen afstaan.

In het wezen der zaken zelve is echter geen kenmerk tot onderscheiding tusschen deze twee soorten van natuurgaven te vinden. Wanneer men door een kunstig ventilatiestelsel versche lucht in eene sociëteitszaal brengt; wanneer men door broeiramen de zonnewarmte opvangt en versterkt; wanneer men het regenwater in eene ton of regenbak vergadert, of wanneer men door eene waterleiding eene stad van drinkbaar water voorziet, dan worden lucht, warmte, water door arbeid *voortgebragt* en in den kring der maatschappelijke goederen opgenomen.

18. Deze arbeid tot *voortbrenging* van maatschappelijken rijkdom bestaat hoofdzakelijk in:

a. *toeëigening* der natuurgave (mijnbewerking, veenderij, visscherij, jagt, veeteelt, landbouw enz.),

b. *bereiding* der grondstof ten gebruike (fabriek- en ambachtsnijverheid, handwerken enz.),

c. *verplaatsing* der goederen binnen het bereik van den gebruiker (handel, scheepvaart, vervoer te lande, enz.),

d. *bewaring* der verworvene goederen (in verschillende en zeer uiteenloopende vormen),

met eene menigte tusschenkomende verrigtingen.

Verg. de breedere ontwikkeling in N°. 129—179.

Toeëigening, *bereiding*, *verplaatsing*, *bewaring* zijn de hoofdbestanddeelen van den arbeid, waardoor de voortbrenging der goederen geschiedt. Zij werken allen te zamen tot één doel: verschaffing der middelen tot vervulling der behoefte. Zij vullen elkander aan en zijn voor elkander onmisbaar. Niet alleen de landbouwer, die graan oogst, verrigt voortbrengenden arbeid, maar ook de molenaar, die er meel, de bakker, die er brood van maakt, want zonder hunnen arbeid zou dat graan ons niet kunnen dienen; maar ook de koopman, die het graan of meel van verre of van nabij aanvoert ter plaatse waar er behoefte aan bestaat; maar ook de broodvrouw, die het brood ten platten lande rondvent; want zonder hunnen arbeid zouden landbouwer en molenaar en bakker te vergeefs gewerkt hebben; maar ook eindelijk de korenverschieter, die het graan op zolder voor bederf en ongedierte bewaart; want bij gemis van zijnen arbeid zou het verteerd zijn zonder zijne bestemming te hebben bereikt. Het goede inzigt in dit verband der takken van voortbrenging kan ons voor de dwaling bewaren van éénen tak van bedrijf nuttiger en voordeeliger voor de maatschappij dan andere te achten, en daarom boven andere in bescherming te nemen.

d. Dit *bewaren*, als een der schakels in de voortbrenging, wordt meestal over 't hoofd gezien. Zeer ten onregte. Een groot aantal maatschappelijke bedrijven en verrigtingen is daaraan gewijd. Het verwen onzer woningen, het teeren en koperen van schepen, het inzouten en inmaken van levensmiddelen, het verzamelen van lompen mogen hier als eenige voorbeelden genoemd worden, waarbij iedereen ligt uit eigen waarneming meerdere kan voegen. En hoe veel rijkdom zou voor de maatschappij nutteloos verloren gaan zonder dezen arbeid! Hij ontheft van de noodzakelijkheid om gelijksoortige zaken op nieuw voort te brengen in plaats van de verlorene, en mag dus met volle regt

mede voortbrengend genoemd worden. Want ook hier geldt de diepe zin van het oude spreekwoord: Een stuiver *gespaard*, een stuiver *gewonnen*.

Onder den maatschappelijken arbeid van het *bewaren* kunnen wij ook brengen eenen tak van den goederenhandel, die door velen als onnut, overtollig, ja schadelijk wordt uitgekreten; de speculatie. Het werk van den speculant is niet anders dan de goederen te bewaren tot er behoefte aan komt. Hij neemt den overvloed van heden weg, om er mede te voorzien in het gebrek van morgen. Gelijk de gewone handelaar de goederen van de plaats, waar zij aangeboden waren, overbrengt naar de plaats, waar zij begeerd worden, zoo brengt de speculant de goederen over uit den tijd, op welken zij aangeboden waren, in den tijd, waarop zij begeerd worden. En men verwijte hèm niet in het bijzonder, „dat hij op de behoefte speculeert." Hij doet niet anders dan al de anderen. De landbouwer, de fabriekant, de koopman, die goederen van elders aanvoert, speculeren ook op behoefte. Hun arbeid is der maatschappij nuttig, gelijk de zijne het ook is; maar zij verrigten dien arbeid, gelijk hij den zijnen, niet uit liefde voor de menschheid, maar omdat zij er voor zich zelven voordeel van verwachten (Verg. N°. 173).

Er wordt hier nog gesproken van *tusschenkomende verrigtingen*. Hoe meer de maatschappij zich ontwikkelt, hoe meer de arbeid zich verdeelt, hoe talrijker deze worden. Dikwijls valt het moeijelijk, allen hare eigene plaats in den werkkring der voortbrenging aan te wijzen. Hoe neemt b. v. de kassier, de makelaar, de kargadoor, de bankier deel aan de voortbrenging? Toch mag uit het ontstaan en bestaan zelf van deze takken van bedrijf het besluit getrokken worden, dat zij der maatschappij nuttig zijn, d. i. den voortbrengenden arbeid bevorderen. Zij doen het door den arbeid der anderen te verligten, door hun tijd en krachten te besparen, door de ruilingen gemakkelijk te maken of door kapitalen als hulpmiddel bij den arbeid te verstrekken (Verg. N°. 168).

10. Nevens deze soorten van arbeid, die *regtstreeks* tot voortbrenging der zaken, welke wij behoeven, strekken, zijn er in de ontwikkelde maatschappij eene menigte andere, die middellijk daartoe medewerken:

a. 't zij door hulpmiddelen ter betere voortbrenging te verschaffen;
b. 't zij door de voortbrenging en het gebruik der goederen tegen stoornis te beveiligen;
c. 't zij door de geestelijke vermogens van den mensch zelven te ontwikkelen.

a. De lakenfabriekant verschaft ons kleeding; de schipper voert ons uit verre landen de goederen toe, die wij begeeren te gebruiken. Maar wat is in de maatschappelijke voortbrenging het deel van den werktuigkundige en van den scheepsbouwmeester? Zij zijn het, die fabriekant en schipper in staat stellen, om den arbeid te verrigten, waarmede zij onze behoeften vervullen.

b. Zonder handhaving van rust, orde, veiligheid in de maatschappij zou de voortbrenging der goederen niet ongestoord geschieden, zou de eigendom niet worden geëerbiedigd en het rustig genot onzer goederen niet mogelijk zijn. Zoo heeft de arbeid van den staatsbestuurder, van den regter, van den krijgsman zijne plaats in den kring van den *maatschappelijken arbeid.* En hoe ook hier de *verdeeling van den arbeid* werkt, kan ons hieruit blijken, dat b. v. de krijgsmansstand in onze hedendaagsche maatschappij een *beroep* is, zoo goed als elk ander.

c. Hier worden bedoeld de verspreiding van kennis, de loutering van den smaak, de veredeling van den geheelen mensch. Dit is juist de schoonste vrucht van het maatschappelijke leven. De mensch wint aan in kracht en heerschappij over de natuur naarmate hij zelf beschaafder wordt en zijne behoeften tot hooger peil verheft.

20. Deze velerlei soorten van arbeid zijn *natuurlijk* onder de menschen verdeeld. Ieders eigen bijzonder deel wordt hem vooral aangewezen:

a. door de plek, waar hij leeft en werkt, en den kring, waarin hij geplaatst is,
b. door zijne eigene bijzondere geschiktheid en vermogens.

a. De natuur heeft hare gaven niet overal gelijkelijk verspreid. De West-Indische planter zal koffij, suiker, katoen voortbrengen;

de Europesche landbouwer granen. En dit geldt in 't kleine als in het groote. De strandbewoner zal uit den aard der zaak zich ter vischvangst begeven; die van het binnenland akkerbouw en veeteelt bedrijven. Het is waar, de mensch kan tot op zekere hoogte de natuur beheerschen en haar dwingen vruchten te schenken, waar zij ze vroeger niet gaf. Zoo zijn de meeste voortbrengselen, die onze bodem tegenwoordig oplevert, van elders herwaarts overgeplant. Zoo is de teelt van tabak en aardappelen uit Amerika naar Europa overgebragt. Maar die heerschappij heeft toch hare grenzen. Niet ligt is het te verwachten, dat wij ooit in Holland koffij zullen oogsten, of dat in Zweden de wijnbouw een tak van bedrijf worden zal. En evenmin is het waarschijnlijk, dat een Friesche greidboer zich met voordeel op de teelt van bloembollen zal toeleggen.

b. De verscheidenheid van aanleg en vermogens zal altijd min of meer op de keuze van een beroep invloed uitoefenen, hoezeer hier ook velerlei uitwendige oorzaken beslissend mogen werken en ofschoon ook de mensch zijne eigene natuur min of meer beheerschen en door oefening talenten verkrijgen kan, die hem oorspronkelijk ontzegd schenen. Altijd blijft er eenige waarheid in het gezegde: „Men wordt dichter geboren.” Een wilde, woelige knaap groeit op voor zeeman of soldaat; een stil en bedaard jongsken voor de kleermakerstafel of den lessenaar.

Soms gaat deze natuurlijke verdeeling van den arbeid zoo ver, dat hij, die door de natuur met buitengewone talenten begunstigd is, daaruit als van zelf een monopolie ontleent (Verg. N°. 125).

21. Doch nevens en ten deele uit deze natuurlijke verdeeling van den arbeid is er in de ontwikkelde maatschappij nog eene andere gekomen, die de menschen uit ervaring van hare voordeelen vrijwillig hebben aangenomen. Zij openbaart zich hierin, dat elk zich zoo veel mogelijk uitsluitend met éénen bijzonderen tak van bedrijf bezig houdt.

22. De voordeelen van deze *maatschappelijke* verdeeling van den arbeid bestaan daarin, dat er met minder inspanning overvloediger en betere vrucht van den arbeid verkregen wordt:

a. door meerdere geschiktheid en grootere bekwaamheid, die

elk in zijn bijzonder bedrijf door ondervinding en gewoonte verkrijgt,

b. **door besparing van tijd, krachten en werktuigen,**

c. **door de mogelijkheid om in het groot te werken en dan door kostbare werktuigen magtige natuurkrachten tot onze hulp bij den arbeid aan te wenden.**

a. „Al doende leert men," zegt het spreekwoord. Ervaring leert ons de dingen, met welke wij dagelijks omgaan, in al hunne eigenschappen van nabij kennen; door voortdurende oefening worden wij de handgrepen meester, die onzen arbeid zoo veel gemakkelijker kunnen maken. En zelfs worden onze organen door eene voortdurende inspanning zelve versterkt en geschikter gemaakt tot den arbeid, dien wij aanhoudend verrigten. Men denke aan de vereelte handen van den spitter en de vlugge vingeren van den goochelaar, aan het fijne gehoor van den orkestmeester en het scherpe oog van den zeeman.

b. Elke overgang van eene bezigheid tot eene andere kost tijd; vooral kost het tijd, vóór wij regt „op dreef" zijn met het nieuwe werk, dat wij hebben aangevangen. — Hoe krachten en werktuigen bespaard worden als één voor velen werkt, behoeft niet betoogd te worden.

c. In ouden tijd was het gebruikelijk, dat elk gezin zelf zijn koren maalde of *stampte* en zijn eigen brood bakte. Welk eene verkwisting van handenarbeid! Nu voorziet ééne meel- en broodfabriek met een twintigtal werklieden in de behoefte van duizenden. Maar juist dat debiet aan duizenden stelt den molenaar in staat om eene kostbare fabriek te onderhouden.

Vergelijk voorts N°. 62, 63, 180 vv.

§ 4. *Ruiling; waarde.*

23. **De verdeeling van den arbeid in de maatschappij heeft het noodzakelijke gevolg, dat elk in zijn bedrijf voornamelijk voor anderen werkt en daarentegen de vruchten van den arbeid van vele anderen geniet.**

24. **De eindelooze ruiling van voortbrengselen en diensten, die alzoo ontstaat, strekt zich uit over de geheele menschheid.**

De Javaan, de Braziliaan, die koffij en suiker telen, zijn dagelijks werkzaam voor de vervulling van behoeften in Europa; de Europesche fabriekant daarentegen werkt zoowel voor den Oosterling of den Amerikaan, als voor den Engelschman, den Franschman of den Duitscher. De Hollandsche veeboer brengt zijn boter en kaas aan de markt en verkoopt ze, omdat er hier of daar menschen zijn, die deze voortbrengselen van zijnen arbeid willen gebruiken; zij worden misschien over de halve wereld rond verspreid en gaan naar Engeland, naar Duitschland, naar Frankrijk, naar Noord-Amerika, naar Cuba, welligt naar Java. En met het geld, dat onze boer voor zijne voortbrengselen ontving, koopt hij Engelsche lijnwaden, Duitsche gereedschappen, Franschen brandewijn, Amerikaanschen tabak, Cuba-suiker, Java-koffij, misschien Chinesche thee. Hij heeft wel zijn boter verkocht aan den boterkooper, en de zaken, die hij verbruikt, gekocht bij zijne winkeliers. Maar deze waren slechts de tusschenpersonen in de ruiling. De ruiling heeft inderdaad daarin bestaan, dat hij op de groote wereldmarkt gebragt heeft de voortbrengselen van zijnen arbeid en daarvoor in de plaats ontving de voortbrengselen van den arbeid van duizende anderen. Over de rol, die het geld hierbij vervult, zie de aanteekening bij N°. 35.

25. Deze maatschappelijke ruiling is niet aan plaats of tijd gebonden; zij is niet het gevolg van eenige overeenkomst, maar ontstaat van zelve. Door haar stort ieder de vruchten van zijnen arbeid in den schoot der maatschappij, om, naar den eisch zijner behoeften, een evenredig deel van de vruchten van anderer arbeid uit dezen schoot terug te nemen.

26. Deze maatschappelijke ruiling is niet, als die tusschen twee bijzondere personen, afhankelijk van de willekeur der ruilenden. Zij wordt door hare natuurlijke regelen beheerscht.

27. Deze regelen bepalen de *waarde* van elke zaak, die in het maatschappelijk verkeer gebragt wordt. Want geene ruiling is denkbaar zonder waardering der geruilde zaken tegen elkander.

Zij, die bekend zijn met den levendigen strijd, die er onder de staathuishoudkundigen nog altijd gevoerd wordt over het leerstuk der *waarde*, en derhalve kunnen beseffen, hoe moeijelijk het

is, om bij de ontwikkeling van dit leerstuk zich uit dien strijd te houden, zullen het welligt kunnen goedkeuren, dat in deze en de volgende stellingen beproefd is, het begrip van waarde, zoo al niet op de meest wetenschappelijke, dan toch op de eenvoudigste en bevattelijkste wijze voor te dragen.

28. De natuurlijke grondslagen der waardering van elke zaak, die in het maatschappelijk verkeer gebragt wordt, zijn: aan de ééne zijde de begeerlijkheid der zaak, die bepaald wordt door hare *nuttigheid*, d. i. door hare geschiktheid om eene bestaande behoefte te vervullen; aan de andere zijde de mate van inspanning of arbeid, die het ons moet kosten, om de zaak, die wij behoeven, geschikt tot ons gebruik te bekomen (*de kosten van voortbrenging*).

Nuttigheid is hier niet eene absolute eigenschap, maar eene betrekkelijke geschiktheid, met het oog op de behoefte, die bevredigd moet worden. — Voorts is het tot regt verstand van het woord *nuttigheid*, zoo als het hier gebezigd wordt, noodig, het begrip, dat er door wordt voorgesteld, wel te onderscheiden van het ruimer begrip *bruikbaarheid*. Bruikbaarheid is in het algemeen de geschiktheid eener zaak om tot zeker doel aangewend te worden; nuttigheid is die geschiktheid daar, waar, en dan, wanneer men er gebruik van maken wil. Een paar goede schaatsen heeft overal ter wereld dezelfde bruikbaarheid, d. i. geschiktheid voor het doel, waartoe men schaatsen gebruikt, maar in de keerkringlanden niet de minste nuttigheid, omdat zij dáár niet gebruikt kunnen worden. Dáár hebben zij dan ook als zoodanig geene waarde.

29. Waar een van deze twee grondslagen ontbreekt, kan er geene *waarde* zijn, omdat de zaak dan niet het voorwerp van ruiling wezen kan. Eene zaak, die nuttigheid mist, zal niet in ruil tegen andere zaken begeerd worden; voor eene zaak, die zonder eenigen arbeid tot ons gebruik voorhanden is, zal niemand eenige andere zaak in ruil afstaan.

30. De nuttigheid bepaalt in het maatschappelijk verkeer de

vraag naar eene zaak; van de kosten van voortbrenging hangt het *aanbod* tot ruiling van eene zaak af, maar in omgekeerde reden. Terwijl de vraag sterker wordt, naarmate de nuttigheid grooter is, wordt integendeel het aanbod minder ruim, naarmate de kosten van voortbrenging hooger zijn.

21. Door de meer of minder krachtige wederzijdsche werking van vraag en aanbod wordt alzoo voor elke zaak, die in de maatschappelijke ruiling komt, hare juiste en natuurlijke waarde geregeld.

22. Doch eene volstrekte voorwaarde is daarbij de vrije *mededinging* aan de eene zijde tusschen de voortbrengers, van wie het aanbod komt, en aan de andere zijde tusschen de verbruikers, van wie de vraag uitgaat.

23. Want overal, waar overmagt of dwang op eene of andere wijze de vrije werking der mededinging kunnen storen, treedt eene willekeurige waarde in de plaats van de natuurlijke en regelmatige. (Vergelijk N°. 88 vv., 119 vv., 364 vv.)

§ 5. *Geld.*

24. Voor den geregelden gang van de maatschappelijke ruilingen is de hulp van een *ruilmiddel* onmisbaar.

25. Het is vooral noodig, opdat elk te allen tijde zich van het voortbrengsel van zijnen arbeid kunne ontdoen en daartegen de voortbrengselen van den arbeid van anderen, die hij begeert, zich kunne verschaffen op zulken tijd en in zulke hoeveelheid als hij verlangt.

Een landman brengt een vat boter ter markt, en wil zich kleederen, gereedschappen, brood en koffij aanschaffen. De boter is het voorbrengsel van zijnen arbeid, dat hij tegen die kleederen enz., de voorbrengselen van den arbeid van anderen, ruilt (verg. N°. 24). Maar hoe zal die ruiling tot stand komen? Degeen, die zijn boter begeert, heeft waarschijnlijk de goederen niet voor-

handen, die de boer van zijne zijde begeert. Bovendien zou het hoogst moeijelijk vallen, juist zooveel waarde aan deze onderscheidene goederen af te passen, als de waarde van zijn vat boter bedraagt. Ook kan het zeer wel zijn, dat hij heden zijn vat boter te verkoopen heeft, maar eerst over eenigen tijd die andere zaken behoeft. Maar zie, nu komt een algemeen ruilmiddel tusschenbeide. Tegen dat ruilmiddel staat hij aan A. zijn boter af, en met dat ruilmiddel voorziet hij zich voorts bij B., C. en D. van de zaken, die hij noodig heeft. Zijn boter verkoopt hij in eens; in zijne behoeften voorziet hij bij kleine gedeelten; zijn boter verkoopt hij heden; in zijne behoeften voorziet hij wanneer het hem gelegen komt. Zoo maakt de tusschenkomst van het ruilmiddel de ruilingen onafhankelijk van de beperking van plaats, tijd en hoeveelheid. En door dit middel wordt de individueele ruiling eene maatschappelijke (verg. N°. 24 v.).

36. Dit ruilmiddel is het *geld*. Het geld is alzoo niet anders dan een bewijs van geleverde dienst aan de maatschappij, waarvoor men te allen tijde evenredige wederdienst van haar terugbekomen kan.

Door de tusschenkomst van het geld wordt de daad der ruiling in twee onderscheidene verrigtingen gesplitst: *verkoopen*, d, i. ruilen van goederen tegen geld, en *koopen*, d. i. ruilen van geld tegen goederen.

Het is alsof er op elk geldstuk geschreven stond: „Goed voor zooveel waarde aan verscheiden goederen ter keuze van toonder." Elk neemt dan die stukken geld aan in evenredigheid met de waarde in goederen, die hij afstaat, en geeft op zijne beurt die stukken weder af in evenredigheid met de waarde aan goederen, die hij ontvangt.

37. Het geld, dat voor alle zaken in ruil gegeven en ontvangen wordt, is daardoor tevens het middel om de waarde van iedere zaak als met éénen algemeenen maatstaf te berekenen en voor te stellen. Zoo is het geld: ***het ruilmiddel en de waardemeter in het maatschappelijk verkeer.***

38. Als ***ruilmiddel*** moet het geld uit een tastbaar voorwerp

bestaan, dat van hand tot hand kan worden overgegeven. Als *waardemeter* moet het geld eene eigene en onveranderlijke waarde hebben, die als vaste grootheid ter vergelijking van alle andere waarden aangewend kan worden.

Als waardemeter moet het geld eene onveranderlijke eigene waarde hebben, gelijk de Nederlandsche el als *lengtemeter* niet heden iets korter dan gisteren, of bij den eenen winkelier iets langer dan bij den anderen zijn kan.

39. Derhalve kunnen allerlei stoffelijke voorwerpen voor geld dienen, mits slechts in den kring, waarin een bepaald voorwerp voor geld gebezigd wordt, aan dat voorwerp door overeenkomst of erkend gezag eene eigene en vaste waarde kunne worden verzekerd.

Inderdaad zijn en worden dan ook allerlei zaken voor geld, d. i. ruilmiddel en waardemeter, gebruikt. Bij onbeschaafde en half-beschaafde volken worden er meestal zulke voorwerpen toe gebezigd, waaraan door het dagelijksch verkeer, dat er mede plaats heeft, als 't ware bij stilzwijgende overeenkomst eene duurzame en algemeen bekende en erkende waarde wordt toegelegd. De schrijvers der oudheid gewagen van het gebruik van runderen en schapen tot geld; in Siberië gebruikt men er martervellen voor; op Newfoundland tegenwoordig nog gedroogde visschen. Maar ook in het midden der beschaafde maatschappij komt in afgesloten kringen onder zekere omstandigheden allerlei geld voor. Dat zijn de noodmunten van lood of papier of andere stof in eene belegerde stad; de blikjes in de gevangenhuizen en in de koloniën der Maatschappij van Weldadigheid; de vischjes, waarmede aan de speeltafel de gemaakte trekken berekend en verrekend worden. Bij al deze soorten van geld is hoofdvoorwaarde eene vaste conventionneele waarde van het stuk.

40. Doch de ervaring heeft geleerd, dat in het groote maatschappelijke verkeer overeenkomst noch gezag de waarde eener zaak duurzaam en onveranderlijk bepalen kan, en dat men dus voor geld gebruiken moet zulke voorwerpen, die uit hunne eigene natuur eene onveranderlijke waarde bezitten.

41. Eene volkomen onveranderlijke eigene waarde echter heeft geene zaak, omdat de waarde van alle zaken afhangt van de wisselwerking van vraag en aanbod (verg. N°. 28 vv.) Men heeft dus gezocht naar zulke voortbrengselen, wier eigene waarde het minst aan afwisseling onderhevig is; en men heeft die eigenschap gevonden bij de edele metalen, *goud* en *zilver* (Verg. N°. 244 vv.).

42. Bovendien hebben goud en zilver, beide in nagenoeg gelijke mate, nog andere eigenschappen, die deze metalen als van nature bestemmen om voor ruilmiddel te dienen (verg. N°. 248). Van hier, dat alom in de beschaafde maatschappij goud en zilver de grondstoffen zijn, waaruit men geld vervaardigt.

Waarom en hoe daarbij ook geld uit koper vervaardigd en papiergeld in omloop is, zal later worden aangewezen (Verg. N°. 253 vv.).

§ 6. *Prijs.*

43. De uitdrukking van de waarde eener zaak in geld noemt men den *prijs* der zaak. Prijs is alzoo de *maat der waarde*, waarvan geld de meter is.

44. De uitdrukking van de regelmatige waarde der zaken, zoo als zij in het algemeen verkeer door de verhouding van vraag en aanbod bepaald wordt, noemt men den *marktprijs*.

45. Tegenover dezen marktprijs staat de *productieprijs*, als uitdrukking van de waarde, die eene zaak moet gelden, zullen alle kosten van voortbrenging, welke er aan besteed zijn, vergoed worden.

46. De productieprijs is alzoo die, welken de voortbrenger noodzakelijk bedingen *moet*, zal hij eene evenredige vergoeding voor den arbeid, aan de voortbrenging besteed, erlangen; de marktprijs is die, welken hij bedingen *kan*, wanneer hij het voortbrengsel van zijnen arbeid ten verkoop aanbiedt.

Wanneer de kleermaker u eenen rok verkoopt, zal hij in de eerste plaats berekenen, wat die rok hem zelven aan laken, zijde, voering, knoopen enz. gekost heeft; hoeveel arbeidsloon hij er voor aan zijne knechts heeft moeten betalen; hoe ook zijne andere onkosten voor een evenredig deel gedekt moeten worden; eindelijk de billijke belooning zijner eigene moeite. Dit alles te zamen vormt den productieprijs of noodzakelijken prijs, dien hij maken moet, zal hij zijn bedrijf als kleermaker kunnen volhouden. Maar zoo er nu veel vraag naar kleedingstukken is, of zoo hij eene uitgebreide klandisie heeft, zoodat velen gaarne door hem geholpen worden, dan zal hij misschien eenen verkoopprijs kunnen bedingen, die den productieprijs merkelijk te boven gaat. Omgekeerd zullen er ook wel eens omstandigheden kunnen voorkomen, waarin hij eenen verkoopprijs voor lief moet nemen, die zijne kosten niet geheel dekt. (Verg. N°. 48).

47. *Productieprijs* en *marktprijs* bestaan altijd nevens elkander en zijn zelden, en dan alleen toevallig, volkomen gelijk, omdat zij elk door verschillende oorzaken beheerscht worden.

De eerste wordt beheerscht door de meerdere of mindere kosten van productie, de andere door de verhouding tusschen vraag en aanbod.

48. Nogtans bestaat er bij deze ongelijkheid tusschen beiden een noodzakelijk verband, waaromtrent de volgende regelen gelden:

a. de marktprijs is meestal een weinig hooger dan de productieprijs, maar heeft de neiging dien zoo veel mogelijk nabij te komen;

b. is het verschil tusschen beiden somtijds groot, dan werkt de mededinging in het vrije maatschappelijke verkeer, om den marktprijs tot het peil van den productieprijs neder te drukken;

c. de marktprijs kan alleen tijdelijk en slechts bij uitzondering beneden den productieprijs dalen. Blijft hij duurzaam daaronder, dan getuigt dit van eenen onnatuurlijken toestand;

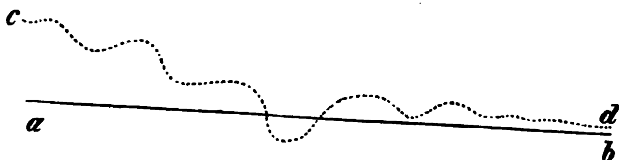
d. de marktprijs volgt, niettegenstaande zijne afwisselingen, de bewegingen van den productieprijs. Daalt deze, dan zal in den regel ook eerlang de marktprijs dalen, en omgekeerd.

a, b. Dit zijn algemeene regelen, die echter bij de onderscheidene voorwerpen, die ter markt komen, met zeer ongelijke kracht werken. Bij eenige artikelen zijn de afwisselingen van den marktprijs veel talrijker en sterker dan bij andere. B. v. de prijzen van graan en olie gaan veel en sterk op en neêr; die van steenkolen weinig; tenzij onder den invloed van den productieprijs. Bij enkele blijft de invloed der mededinging wel eens op den duur zeer zwak, b. v. wanneer het bezit van een fabriekgeheim een natuurlijk monopolie verzekert.

c. De drang der omstandigheden kan somtijds iemand noodzaken, zijne waren beneden den productieprijs, d. i. met verlies, te verkoopen. Niemand zal dit echter op den duur doen, en altijd blijven zulke gevallen in het algemeen maatschappelijk verkeer uitzonderingen op den regel. Nogtans leert ons de geschiedenis door menig voorbeeld, hoe de regeringen der verlichtste staten van Europa niet zelden in gemoede waanden eene daad van het fijnste staathuishoudkundig beleid te verrigten, wanneer zij ten aanzien van een of ander groot volksbelang zulk eene tegennatuurlijke verhouding tusschen marktprijs en pruductieprijs poogden te bestendigen. Van dien aard is de bepaling van een maximum van prijs, boven welk in geen geval eetwaren verkocht mogen worden. (Verg. N°. 369 *c*). Van dien aard is ook de maatregel, dikwijls aangewend, om eenen tak van nijverheid door het geven van premiën aan te moedigen — vooral van premiën op den uitvoer naar andere landen. De ondernemer in dien tak van nijverheid wordt dan door de premie in staat gesteld om zijne voortbrengselen voor lageren prijs te verkoopen dan zij hem zelven kosten. Het spreekt van zelf, dat de schade, die hij daarbij anders lijden zou, maar nu, door de premie, niet lijdt, toch door iemand moet worden gedragen. Die „iemand" is dan de schatkist, en wanneer de schatkist (gelijk meest het geval is) hare inkomsten grootendeels trekt uit de belastingen, die door het volk moeten worden opgebragt, dan zijn het de landgenooten van den begunstigde, die uit hunne beurzen het

verschil bijpassen, dat er tusschen den productieprijs en den marktprijs van zijn artikel bestaat (Verg. N°. 103 v.).

d. Men kan de afwisselingen, welke marktprijs en productieprijs elk op zich zelven onder den invloed van verschillende oorzaken ondergaan, maar toch met behoud van een zeker verband tusschen beiden, aanschouwelijk voorstellen door twee lijnen:

De lijn *a—b* stelt hier den productieprijs voor, waaraan (gelijk voor vele voorwerpen van algemeen gebruik, vooral fabriekwaren, inderdaad het geval is), eene alleugs dalende rigting gegeven is. De slingerende lijn *c—d* stelt den marktprijs voor, die op en neêr gaat, eene enkele reis zelfs beneden den productieprijs daalt, doch om spoedig weder daarboven te rijzen, een ander maal zich sterk daarboven verheft, maar toch bij dat al de neiging heeft om de beweging van den productieprijs te volgen en zich al naauwer aan dezen aan te sluiten.

(Zie voorts voor de toepassing der hier gestelde regelen N°. 103, 104, 120—123).

49. Somtijds merkt men eene algemeene prijsverhooging of verlaging van alle zaken op. Dan kan de oorzaak hiervan niet liggen in verandering van de waarde der zaken zelve, maar moet zij gezocht worden in verandering der waarde van den algemeenen waardemeter: het geld. Er heeft derhalve alsdan geene wezenlijke, maar slechts een *nominale* prijsverandering plaats, hoezeer ook de gevolgen er van voor velen van ernstige beteekenis kunnen zijn (verg. N°. 285 vv.).

§ 7. *Het loon van den arbeid.*

50. Het natuurlijke loon van elken arbeid is oorspronkelijk het verkregen voortbrengsel. Maar door de verdeeling van den arbeid, de ruiling en de tusschenkomst van het geld is in het maatschappelijk verkeer ook de arbeid zelf eene koopwaar geworden, die hare waarde en haren prijs heeft. Deze prijs van den arbei is het *loon*.

51. Dit loon is tweederlei:

a. vaste *bezoldiging:* wanneer iemand zijnen arbeid voor eene bepaalde dienst of voor eenen bepaalden tijd voor rekening van een' ander besteedt, die hem daarvoor een vooraf bepaald loon betaalt;

b. wisselvallige *winst:* wanneer iemand voor eigen rekening een soort van maatschappelijken arbeid onderneemt en zijne belooning moet laten afhangen van den uitslag zijner onderneming.

a. Voorbeelden: de daghuur van den slootgraver, het weekgeld van den ambachtsman, de gage van den matroos, het salaris van den kantoorklerk, het traktement van den ambtenaar, den predikant, enz.

b. De winsten, die de koopman, de fabriekant, de landbouwer, de werkbaas maken; het honorarium van den advocaat, den notaris, den geneesheer, enz.

Niet zelden gebeurt het, dat iemand het loon van zijnen arbeid te gelijk in den vorm van bezoldiging en van winst geniet. B. v de geneesheer, die voor eene vaste som in het jaar den leden eener ziekenbus zijne diensten verleent, en tevens zijne eigene, vrije praktijk heeft.

Opmerkelijk is het, hoe de *winst,* in weerwil van hare natuurlijke wisselvalligheid, toch naar eene zekere gelijkmatigheid streeft, vooral bij bedrijven, die de geregelde vervulling eener algemeene behoefte beoogen. De bakker, de slager, de schoenmaker, die hunne welgevestigde „klandisie" hebben, kunnen jaar

in jaar uit bijkans even zeker op hetzelfde inkomen uit hunne nijverheid rekenen als de klerk, die met ieder kwartaal zijn bepaald salaris ontvangt. *Bijkans:* volkomen gelijk is die zekerheid nooit; van hier een ander verschijnsel, waarover men zich wel eens verwondert; namelijk, dat er altijd in overvloed personen gevonden worden, die voor een karig loon eene of andere betrekking willen aanvaarden, mits er slechts eene *vaste* bezoldiging aan verbonden zij. Die zekerheid, van op den duur een vast loon te ontvangen en dus hunne dagelijks terugkeerende behoeften geregeld te kunnen vervullen, weegt bij hen wel tegen de geringheid van dat loon op, terwijl zij van het ondernemen van een bedrijf voor eigen rekening worden afgehouden door de vrees, dat de wisselvallige kans, die zij loopen moeten, zoowel nadeelig als gunstig voor hen zou kunnen uitvallen.

52. Dit loon, als prijs van den arbeid, wordt beheerscht door dezelfde regelen als de prijs der goederen. De prijs is ook hier de uitdrukking van de waarde; de waarde wordt ook hier bepaald door vraag en aanbod; vraag en aanbod hebben ook hier hunnen grond in nuttigheid en kosten van voortbrenging.

53. De nuttigheid bestaat hier in de behoefte, die er in de maatschappij aan zekere soort van arbeid gevoeld wordt, en in de geschiktheid van den werkman om dien arbeid te verrigten.

Men lette ook hier op de eigenaardige en bepaalde beteekenis van het woord *nuttigheid* (verg. N°. 28). Het is hier niet de vraag, of b. v. de arbeid van den boekdrukker in het algemeen van grooter belang zij dan die van den grasmaaijer; maar of ergens meer behoefte aan den eenen dan aan den anderen bestaat.

Hoe de geschiktheid van den arbeider invloed heeft op het loon, kan o. a. hieruit blijken, dat wij hier te lande in nijverheidsondernemingen niet zelden vreemde werklieden tegen hoog loon aannemen, omdat zij beter weten te arbeiden dan onze inlandsche.

54. De kosten van voortbrenging bestaan hier in de noodzakelijke uitgaven tot levensonderhoud van elken arbeider met zijn gezin in den kring, waarin hij leeft en werkt, alsmede in

de vergoeding van hetgeen er besteed is om hem tot den bijzonderen arbeid, dien hij verrigt, bekwaam te maken.

Zal een mensch op den duur naar eisch zijn werk verrigten, dan is het in de eerste plaats noodig, dat hij het leven en de noodige kracht ten arbeid houde. Derhalve moet hij met zijn loon ten minste het noodzakelijke onderhoud van leven en gezondheid kunnen verwerven, of hij zou ophouden te leven en te werken. En dit is dan de prijs, dien ieder voor zijn arbeid *moet* maken, dat is, de *productieprijs* (verg. N°. 46). Doch hier komt nog iets bij. Het is niet genoeg, dat op een zeker tijdstip een zeker aantal arbeiders, evenredig aan de vraag naar arbeid, besta; er moeten ook voortdurend nieuwe aangekweekt en opgeleid worden, omdat de mensch allengs oud en ongeschikt tot den arbeid wordt en eindelijk sterft. Met andere woorden, er moeten kinderen gevoed en opgevoed worden, totdat zij als volwassene mannen hen kunnen vervangen, die afvallen. Anders zouden er op den duur geene arbeiders zijn. Ook dat levensonderhoud van toekomstige arbeiders moet op eene of andere wijze uit het loon bekostigd kunnen worden, en daarom is het noodzakelijke loon (de productieprijs van den arbeid) zooveel als een arbeider met zijn gezin tot levensonderhoud noodig heeft.

Dit noodzakelijke loon nu kan in verschillende landen, plaatsen, kringen en oorden, en in verschillende omstandigheden zeer ongelijk zijn, omdat er zooveel onderscheid bestaat in hetgeen er noodig is tot levensonderhoud. De Javaan heeft uiterst weinig behoeften te vervullen: zijn noodzakelijk loon kan daarom zeer laag zijn. In Europa hebben de zuidelijke volken minder behoeften dan de Engelschen en de Nederlanders: dus kunnen ook in het zuiden van Europa de loonen lager zijn dan in Engeland of Nederland. De Engelsche werkman is zóó gewoon *goed* te eten en te drinken en het te huis wat geriefelijk te hebben, dat bij hem het peil van het noodzakelijke loon vrij hoog staat, terwijl de arbeid van den Ier, die van aardappels en pekelharing leeft, in een krot huist en in lompen gekleed gaat, veel minder kost. (Verg. de aant. bij N°. 533 en 537.) Op gelijke wijze is ook het noodzakelijke loon van den bureauklerk hooger dan dat van den gewonen daglooner, omdat in den kring, waarin de eerste verkeert en verkeeren *moet*, het levensonderhoud kostbaarder is.

Doch het komt dikwijls voor, dat er behalve het enkel levensonderhoud van den arbeider nog een ander bestanddeel in de kosten van voortbrenging van den arbeid op te merken valt. Er zijn soorten van arbeid, waartoe niets anders vereischt wordt dan een paar vlugge handen of gespierde armen; en hier behoeft het loon dan ook niet méér goed te maken dan het onderhoud van de dagelijksche werkkracht van den persoon, wien die handen of armen toebehooren. Maar er zijn talrijke andere soorten van arbeid, waartoe opleiding, voorbereiding, oefening, vergaderde kennis noodig zijn. Deze hebben tijd gekost, gedurende welken tijd óók het leven onderhouden moest worden; zij hebben bovendien voorschotten gekost, uitgaven namelijk voor onderwijs, voor boeken, voor werktuigen of andere hulpmiddelen om de noodige bekwaamheid te verkrijgen. Deze kosten van vorming van den arbeider tot zekere soort van arbeid moeten even noodzakelijk door het loon van dezen arbeid vergoed worden. Zoo laat het zich verklaren, dat de ambachtsman, die iets heeft moeten leeren, beter betaald wordt dan de slootgraver; de schrijnwerker beter dan de gewone timmerman, enz. En wanneer wij het niet ongerijmd vinden, dat de advocaat voor een consult van weinige minuten *f* 1.80 berekent, terwijl de kruijer 20 cents voor een uur arbeids ontvangt, erkennen wij onwillekeurig de juistheid van dit beginsel.

55. Uit deze algemeene regelen moet derhalve het onderscheid verklaard worden, dat er met betrekking tot de belooning der verschillende soorten van arbeid in het maatschappelijk verkeer opgemerkt wordt. Doch die algemeene regelen lijden hier uit den aard der zaak menige uitzondering.

56. Eene eerste afwijking vloeit hieruit voort, dat de arbeid, hoewel koopwaar, nogtans onafscheidelijk is van den persoon des arbeiders. Hieruit volgt:

a. dat op de bepaling van het loon niet zelden groote invloed wordt uitgeoefend door de persoonlijke hoedanigheden, het karakter, de deugden en de gebreken van hem, wien men zekeren arbeid opdraagt;

b. dat, aan de andere zijde, het meer of minder aanlokkelijke

of ook het meer of minder gevaarlijke of aangename, dat aan eenen arbeid verbonden is, invloed op het loon heeft;

c. dat hij, die aanbiedt zekeren arbeid te verrigten, wel eens door den nood gedrongen wordt, de voorwaarden voorlief te nemen, welke degeen, die zijnen arbeid begeert, hem stelt.

a. Één voorbeeld zij voldoende. Het werk van een kassiersknecht verschilt op zich zelf weinig of niet van dat van een gewonen boodschaplooper. Maar de kassiersknecht ontvangt in vergelijking met dezen een hóóg loon, omdat men hem dagelijks aanzienlijke waarde toevertrouwt. Men zou kunnen zeggen: niet alleen zijn arbeid, ook zijne eerlijkheid heeft haar loon.

b. Van hier het ongemeen hooge loon van arbeiders in glasblazerijen, naalden-, loodwitfabrieken, enz., wier dagelijksche arbeid schadelijk is voor hunne gezondheid; van hier ook, dat in sommige beroepen, die op zich zelve onaangenaam zijn of in de algemeene schatting laag staan aangeschreven, een hoog loon bedongen wordt, b. v. in dat van nachtwerker, van slagter, van aanspreker. Van hier wijders, dat zij, die in verre gewesten, in koloniën of overzeesche bezittingen van den staat een bestaan zoeken, op hooger loon aanspraak maken dan voor gelijken arbeid in het vaderland gegeven wordt. De verre, soms gevaarlijke reis, de scheiding van vrienden en magen, het gemis der geriefelijkheden en genoegens van het leven in de Europesche maatschappij komen daarbij in rekening.

Daarentegen hebben andere takken van maatschappelijken arbeid in zich zelve wel eens zoo veel aanlokkelijks, dat de invloed daarvan strekt om het loon lager te stellen. Het opmerkelijkst is dit zeker bij de krijgsdienst en bij de zeevaart, omdat hier dat aanlokkelijke tegen het gevaarlijke opweegt. Het woelige zeeleven vol afwisselingen en avonturen trekt den lustigen knaap aan, en behoudt voor velen ook in verderen leeftijd eene onweerstaanbare verleiding. Een mannelijk gevoel van eigenwaarde, uitzigt op onderscheiding en roem, soms ook wel de schittering van de uniform, doen den officier de gevaren, lasten en ontberingen van het krijgsmansleven voor lief nemen. Doch eene aanzienlijke bezoldiging, aan de hoogere

rangen verbonden, schijnt noodig, om den man op gevorderden leeftijd, na velerlei teleurstelling, aan de dienst te verbinden.

c. Dit is het opmerkelijkste en ernstigste gevolg van den gestelden regel. Hij, die een *voortbrengsel* ter markt brengt, kan, wel niet altijd, maar toch meestal, zijne koopwaar terugnemen als de marktprijs te laag is, en wachten tot die beter in verhouding zal zijn gekomen met den productieprijs. Maar wie zijnen *arbeid* ter markt brengt, is meestal niet in staat te wachten tot de marktprijs rijst. Want hij moet van het loon van zijnen arbeid het leven onderhouden. Zijn arbeid is zijn bestaan. Hij zal nog liever voor een *te* gering loon arbeiden dan in 't geheel niet. Wat kwaad hieruit voort kan spruiten, en hoe dat kwaad het best te keeren is, zal nader worden aangetoond (Verg. N°. 500—537.)

57. Eene tweede uitzondering is, dat er veel arbeid in de maatschappij verrigt wordt, waarvan het loon verre beneden zijn wezenlijke waarde blijft. Dit geldt inzonderheid van den edelsten arbeid des geestes, die meestal niet beloond wordt in evenredigheid met het voordeel, dat de maatschappij er van geniet, noch met de opofferingen, die er noodig waren om iemand tot het verrigten van dien arbeid in staat te stellen.

Men denke aan zoo menige schoone uitvinding, die der maatschappij van onberekenbaar voordeel is geweest, terwijl de man, wien zij haar te danken had, naauwelijks eenige belooning ontving (Verg. voorts de aanteekening bij N°. 126).

Maar ook, zoo wij al mogen aannemen, dat zulke gevallen uitzonderingen zijn, kunnen wij daarnevens op een ander verschijnsel wijzen, dat zich regelmatiger voordoet. De aanzienlijkste betrekkingen in den staat, van wier getrouwe en ijverige waarneming het welzijn des volks voor een groot deel afhangt en tot welke iemand niet dan met groote inspanning en opofferingen zich bekwaam maken kan, worden niet zelden òf in het geheel niet, òf slechts karig bezoldigd. Een lid van Gedeputeerde Staten ontvangt voor zijnen arbeid ten behoeve der belangen van zijne provincie eene vergoeding, die wel eens overtroffen wordt door de bezoldiging van eenen kantoorbediende.

Ook hier kunnen wij echter weder de werking zien van den

hierboven vermelden regel: dat de arbeid onafscheidelijk is van den persoon des arbeiders. De mensch als geestelijk wezen heeft nog andere prikkels tot den arbeid dan het stoffelijke loon. En hoe hooger hij zelf staat in beschaving en ontwikkeling, hoe edeler de arbeid is, waaraan hij zijne vermogens wijdt, te sterker zullen bij hem déze prikkels werken. Zij zijn van zeer onderscheiden aard, gelijk het zedelijk karakter zelf der menschen zeer ongelijk is, en slaan zelfs wel eens tot zwakheden en ondeugden over. Zulke prikkels zijn dan ijdelheid, eerzucht, ambitie, pligtgevoel, lust tot wèldoen, vaderlandsliefde, menschenliefde, godsvrucht. Wij hebben hier slechts op te merken, dat er zulke prikkels tot den arbeid bestaan en hoe hunne werking zich in het maatschappelijke leven openbaart. Der zedekunde zij het overgelaten aan te wijzen, wat daarin te prijzen of te laken is.

58. Eene derde uitzondering doet zich voor met betrekking tot den laagsten, ruwsten ligchamelijken arbeid. Het loon van dezen is gewoonlijk niet hooger, dan volstrekt noodig is om den werkman in het leven te houden. Maar dat noodige zelf is zóó onbepaald, dat men hier bijkans niet van de kosten van productie als grondslag van de waarde van dezen arbeid spreken kan.

Vergelijk het gezegde onder N°. 54. — De behoeften van eenen Hollander zijn veel talrijker en moeijelijker te vervullen dan die van eenen Napelschen lazzarone. Ook geldt hier wederom, wat onder N°. 56 *c* opgemerkt is. Als de nood dringt, kan de dagelijksche vertering om maar het leven van dag tot dag te rekken, tot zoo ongeloofelijk klein bedrag ingekrompen worden! En zoo zoude men bijna den regel kunnen stellen, dat in deze gevallen niet de kosten van levensonderhoud het noodzakelijke loon bedingen, maar omgekeerd, dat het loon, dat er *kan* verkregen worden, de kosten van levensonderhoud bepaalt.

§ 8. *Kapitaal.*

59. *Kapitaal* is *bespaarde rijkdom.* Doch het woord heeft in de staathuishoudkunde een tweeledige beteekenis. Men verstaat er onder:

a. in ruimeren zin: allen bespaarden voorraad van goederen, die niet onmiddelijk na de voortbrenging verteerd worden (*opleg*);
b. in engeren zin: dat gedeelte van den bespaarden rijkdom, dat bij den arbeid gebruikt wordt als grondstof of als werktuig, ten einde daarmede nieuwen en meerderen rijkdom voort te brengen (eigenlijk gezegd *kapitaal*).

60. Het dagelijksche spraakgebruik verwart veelal *kapitaal* en *geld*. Het geld, dat bij een volk in omloop is, maakt echter slechts een onbeduidend deel van zijn kapitaal uit. De oorzaak der verwarring ligt hierin, dat bijna alle overdragt van kapitaal in den vorm van geld geschiedt.

Aan zulke verwarring maken wij ons schuldig, als wij spreken van *geldmarkt*, *koers van het geld*, *geldschieten*, of zeggen dat *het geld duur* of *goedkoop is*. Bij al deze spreekwijzen neemt het *geld* de plaats van het *kapitaal* in. Op zich zelf zou dit gebruik van het woord geld in overdragtelijken zin vrij onverschillig zijn, indien er niet het verkeerde denkbeeld uit ontsproot, dat het kapitaal inderdaad *in het geld* bestaat. Deze dwaling heeft meer dan eens tot zeer verkeerde handelingen geleid. Er zijn ministers van financiën geweest, die, door deze dwaling beheerscht, gemeend hebben het kapitaal des volks te vermeerderen, door met groote kosten, dat is met groote opoffering van wezenlijk kapitaal, geld, of de grondstoffen van geld, goud en zilver, van buitenslands in te voeren. Verg. voorts N°. 73, 324 vv.

61. De eerste oorsprong van alle kapitaal ligt in *besparing*. Eens gevormd, werkt het zelf krachtig mede tot zijne vermenigvuldiging, omdat het de voortbrenging van den maatschappelijken rijkdom, waarvan het zelf een deel is, gemakkelijker maakt.

Hoe verbazend sterk een kapitaal, in eene zekere geldsom voorgesteld, kan aangroeijen, wanneer men maar altijd rente op rente zet, is bekend. (Verg. de aant. bij N°. 1193.)

Niet anders is het met het kapitaal als deel van den maatschappelijken rijkdom. Met behulp van dat kapitaal kan er meer

voortgebragt worden; meer voortbrenging geeft meer rijkdom; maar meer rijkdom is van zelf ook meer kapitaal. Meer kapitaal zal wederom krachtiger hulpmiddel tot nieuwe voortbrenging geven. En zóó voort.

En van hier is het voorzeker alleen te verklaren, dat onze hedendaagsche maatschappij over zulk een onmetelijk groot kapitaal beschikken kan, in weerwil van al wat men door alle eeuwen heen gedaan heeft en nog doet — vooral door den gruwel des oorlogs — om het verzamelde kapitaal weder te verwoesten.

62. De groote dienst, die het kapitaal den voortbrengenden arbeid bewijst, bestaat hierin, dat door middel der werktuigen *natuurkrachten* aan den wil des menschen dienstbaar gemaakt worden, om zijnen arbeid uit te winnen, te vervangen, of in voortbrengend vermogen te versterken.

Het kapitaal zelf bestaat altijd in den vorm van een stoffelijk voorwerp. Hoe kunnen nu stoffelijke voorwerpen ons bij den arbeid helpen, of zelfs arbeid voor ons verrigten? Het antwoord is: de doode stof is in onze handen het middel om de levende natuurkracht te beheerschen en in het werk te stellen.

Soms leeft die kracht in het voorwerp zelf, dat wij ons ten werktuig maken; zoo als bij het trekdier, dat wij leeren zijne krachten naar onzen wil te gebruiken.

Soms worden bestaande natuurkrachten, van den mensch onafhankelijk, door middel van onze werktuigen gevangen om te onzen behoeve in eene bepaalde rigting te werken; zoo als bij de beek, die over een molenrad wordt geleid; bij den wind, die in de molenwiek of in het zeil valt; bij de zonnestralen, die in een' brandspiegel worden zamengetrokken.

Soms is het den mensch gegeven, door zijn werktuig zelf natuurkrachten in het leven te roepen, opdat zij hem naar zijnen wil dienstbaar zijn; zoo als de stoomkracht, de electriciteit, enz.

63. De voordeelen, die daarvan voor de maatschappij verkregen worden, zijn:

a. dat de voortbrenging der stoffelijke goederen gemakkelijker, overvloediger en met minder kosten kan geschieden;

b. dat meestal te gelijk de voortbrengselen zelve ook deugdelijker en bruikbaarder worden;

c. dat zelfs vele soorten van nuttigen arbeid en vele groote ondernemingen in het algemeen belang mogelijk worden, die zonder de magtige hulp van natuurkrachten ten eenemale onuitvoerlijk zouden zijn.

a. Tot de goede voortbrenging van veldvruchten is het noodig, dat de grond bewerkt worde. Dit kan nu de landbouwer doen óf met zijne handen, d. i. zonder eenig kapitaal, óf met de spade, d. i. met een eenvoudig, weinig vermogend kapitaal, óf met den gewonen ploeg, óf met den stoomploeg, d. i. met een meer en meer zamengesteld kapitaal. Op welke wijze nu de voortbrenging in verhouding tot den aangewenden arbeid het overvloedigst en gemakkelijkst geschiedt, behoeft gewis niet meer betoogd te worden.

b. Niet altijd: er zijn enkele zaken, die beter „uit de hand" vervaardigd worden dan door het kunstigste werktuig. Zoo prijzen onze huismoeders nog altijd het handlinnen boven het machinale linnen. Daarentegen is — om één voorbeeld te geven — het meel uit eene stoomfabriek niet alleen goedkooper maar ook van betere hoedanigheid dan dat met den handmolen verkregen.

c. Hoe zouden wij zonder aanwending van kostbare werktuigen de Haarlemmermeer drooggemaakt hebben?

64. Een volk is in het algemeen rijker te achten, naarmate de verhouding van zijn gezamenlijk kapitaal tot de bevolking gunstiger is. Overvloed van kapitaal is het krachtigst werkende middel tot voeding der volksnijverheid.

65. Doch men geve daarbij wel acht op de wijze, waarop het kapitaal wordt aangelegd: in *vast* of in *omloopend* kapitaal.

66. Het *vast* kapitaal bestaat in fabrieken, berg- en werkplaatsen, werktuigen, en al zulke zaken, die der nijverheid dienstbaar zijn, zonder zelve van vorm of van eigenaar te veranderen.

67. Het *omloopend* kapitaal bestaat in grondstoffen beschikbare voorraden, koopwaren, en al zulke zaken, wier bestemming is, onder den arbeid verwerkt te worden of van hand tot hand te gaan.

68. Nu zoude het eene schadelijke dwaling zijn, indien men meende de volksnijverheid te bevorderen door willekeurig de hoeveelheid vast kapitaal te vermeerderen boven de behoefte, welke de nijverheid er van nature aan heeft; daarentegen zal de hoeveelheid omloopend kapitaal, waarover een volk beschikken kan, in den regel den omvang en de levendigheid van zijne nijverheid bepalen.

De beroemde Ad. Smith heeft dit even juist als kort uitgedrukt in de stelling: „Geen vast kapitaal kan eenige vrucht opleveren „dan door middel van een omloopend kapitaal.” Wil men een voorbeeld ter verklaring van deze stelling, wij hebben er een, dat ons Nederlanders digt bij de hand ligt. Schepen zijn de werktuigen des handels en behooren alzoo tot het *vaste* kapitaal van dezen tak van nijverheid. Zou men nu meenen den handel aan te moedigen door maar eene groote menigte schepen te laten bouwen? Neen, de handel moet vele goederen om te zetten hebben; daarin bestaat zijn *omloopend* kapitaal; en naarmate die omzettingen levendiger zijn, zal de behoefte aan werktuigen tot vervoer, d. i. schepen, van zelve grooter worden. — Er was een tijd (tusschen 1830 en 1850), dat men bij ons dezen regel geheel uit het oog verloor, en, terwijl men den handel veelzijdig belemmerde, te gelijk den aanbouw van schepen uitermate aanmoedigde. Wat was het gevolg? Dat wij veel te veel schepen kregen, en dat steeds een gedeelte daarvan maanden lang in onze havens en dokken op eene bevrachting moest liggen wachten. Zoo lang zij daar lagen, waren die overtollige schepen een renteloos, een tijdelijk onvruchtbaar kapitaal. De reeders zagen wel de schade, die daaruit voor hen moest ontstaan, gedekt. Maar waarmede? Eerst met premiën, die hun uit de schatkist werden betaald; later met buitensporig hooge vrachten, die hun voor den overvoer van gouvernements-producten van Java naar Nederland werden toegelegd. Het algemeen droeg de schade.

§ 9. *Crediet, rente, intrest.*

69. Hij, die kapitaal bezit, kan het òf zelf als hulpmiddel bij zijnen arbeid aanwenden, òf het tot gelijk doel aan een an-

der afstaan. Dit ten gebruike geven van het kapitaal noemt men *crediet verleenen*.

Wij houden hier vast aan het beginsel: dat kapitaal hulpmiddel ter voortbrenging is, en mogen stellen, dat het in den regel ook als zoodanig ten gebruike gegeven wordt. Het is waar, dikwerf wordt ook kapitaal opgenomen, enkel met het oogmerk om grootere verteringen te kunnen maken dan men uit eigen middelen zou kunnen bekostigen. Dan wordt eenvoudig bestaand kapitaal verteerd. Maar ditzelfde geschiedt ook, wanneer de eigenaar zelf een opgegaard kapitaal opteert. Evenmin als nu dit laatste beweerd kan worden, de bestemming te zijn van het eigenlijk gezegd kapitaal (N°. 59 *b*), evenmin kan in het groot maatschappelijk verkeer het verstrekken van kapitaal, als middel om in iemands levensonderhoud te voorzien of om zijne verkwistingen te dekken, voor regel worden aangenomen.

70. In de beschaafde maatschappij geschiedt dit crediet verleenen onder velerlei vormen. De meest voorkomende zijn:

a. eenvoudige ter leen verstrekking van eene bepaalde zaak (bruikleen), of van zekere hoeveelheid kapitaal vertegenwoordigd door eene geldsom (verbruikleen);

b. verhuring van roerend of onroerend goed;

c. uitstel van betaling, verkoop op tijd, hetzij eenvoudig of onder bijzondere verbindtenis door promesse of acceptatie;

d. de wissel en het orderbillet;

e. pand, hypotheek, beleening, prolongatie, bodemerij en andere vormen onder bepaalden waarborg voor de teruggave;

f. staatsschuldbrieven, schatkistbilletten, enz.;

g. papiergeld van staatswege in omloop gebragt;

h. bankbilletten.

De regtswetenschap vindt in deze onderscheidene maatschappelijke handelingen groot verschil, zoowel wat den vorm der

verbindtenis als wat haar regtsgevolg betreft. De staathuishoudkunde ziet in allen slechts uiteenloopende vormen van crediet, van *kapitaalverstrekking*. Het is misschien niet overtollig, dit eenigzins in bijzonderheden toe te lichten.

a. Bruikleen, verbruikleen. De eenvoudigste vormen. Men geeft een zeker voorwerp ten gebruike af, om datzelfde voorwerp, of om een ander gelijksoortig en van gelijke waarde, terug te bekomen. De *bruikleen* valt echter buiten den gewonen staathuishoudkundigen regel, in zooverre, dat hier geene vergoeding voor de diensten van het verstrekte kapitaal en zelfs geen intrest bedongen wordt (verg. N°. 72—76). Zij is dan ook meer eene bijzondere handeling tusschen twee personen, dan een algemeen maatschappelijk verschijnsel.

b. Huur. Deze is eigenlijk de bruikleen onder voorwaarde van vergoeding voor de diensten, die van de zaak genoten worden en, in meerdere of mindere mate, ook voor de kansen op verlies of bederf.

c. Uitstel van betaling, enz. Een vorm van credietverschaffing, door het gebruik algemeen in zwang gekomen, en waarin wij allen meer of min deel nemen, b. v. wanneer wij ons door den winkelier eene nieuwjaarsrekening laten zenden. Bij deze vormen is de intrest (verg. N°. 75) gemeenlijk onder den koopprijs verscholen. Dit blijkt daaruit, dat, bij afwijking van de gewoonte, voor contante betaling niet alleen in de handelsusantie maar ook in het dagelijksch verkeer wel eens eenige percenten van de rekening worden afgetrokken. Die percenten vertegenwoordigen de rente en assurantie-premie.

d. Dit is een zeer eigenaardige en opmerkelijke vorm. De wissel is oorspronkelijk een hulpmiddel ter betaling, inzonderheid wanneer men geldsommen naar elders moet overzenden, maar hij is allengs ook geworden een middel om beschikbare kapitalen ten behoeve der nijverheid te verkrijgen, door tusschenkomst van het disconteren. Namelijk: A. is aan B. schuldig voor geleverde koopwaren ƒ 5000, B. heeft er belang bij, dat dit kapitaal niet aan zijne zaken onttrokken worde, en wil dus den koopprijs dadelijk ontvangen; A. wenscht daarentegen voor zijne handelsverrigtingen eenigen tijd crediet te genieten. Nu komt C. tusschenbeide om beiden te helpen. B. trekt een wissel op A., betaalbaar over drie maanden; C. koopt, als nemer, d. i.

discConteert dezen wissel, betaalt de *f* 5000 onmiddellijk aan B. en vraagt ze eerst over drie maanden van A. terug. C. verstrekt dus aan A. het kapitaal, dat B. hem niet verstrekken konde. Hij geniet daarvoor een *disconto*, d. i. hij trekt een klein bedrag van de betaalde *f* 5000 af, als vergoeding voor de diensten van het verstrekte kapitaal en voor de risico, die hij loopt.

e. Het eigenaardige is hier, dat er bij deze vormen zekerheid voor de teruggave van het verstrekte kapitaal wordt gegeven, waardoor de assurantie-premie geheel of ten deele vervalt. Eene opmerkelijke uitzondering hierop bestaat echter bij het bodemerij-contract. Door den bijzonderen aard van dit contract, dat de schuld zelve met het voorwerp, waarop zij gevestigd was, verloren laat gaan, wordt de risico voor hem, die onder dat beding zijn kapitaal verstrekt, juist grooter in plaats van geringer en moet dus de intrest aanmerkelijk hooger zijn dan in gewone gevallen. (Verg. N°. 73 *c.*)

f. *Staatsschuld.* De gewone staatsschuld is, zoo al niet in naam, toch metterdaad meestal eene gevestigde, blijvende; de schatkistbilletten zijn eene vlottende schuld, die binnen een bepaald, meestal kort, tijdsverloop *moet* worden afgelost. Om deze reden kan de staat, wiens crediet min of meer geleden heeft, in moeijelijke tijden de laatste meestal tegen lageren intrest uitgeven dan de eerste. (Verg. N°. 1107 vv.)

g. *Papiergeld* is niet anders dan eene renteloze staatsschuld. Elk, die een muntbillet in betaling aanneemt, wordt op zijne beurt voor het bedrag daarvan schuldeischer van den staat. Maar vermits niemand langen tijd deze schuldbrieven onder zich houdt, en vermits het papiergeld zooveel gemak als ruilmiddel geeft, neemt men er genoegen mede, dit crediet den staat renteloos te verstrekken. (Verg. N°. 255 vv., 1091 vv., 1113 vv.)

h. Het *bankbillet* doet als ruilmiddel meestal gelijke diensten als het papiergeld. Het is niet anders dan eene schuldbekentenis van het zedelijk ligchaam, waardoor het is uitgegeven [1]). Hij,

[1]) Op het Bankbillet, door de Nederlandsche Bank uitgegeven, stond vroeger uitdrukkelijk te lezen: „*Ontvangen van toonder de somma van .... guldens, om aan toonder op vertooning te restitueren.*" Aan de nieuwe Bankbilletten, die sedert eenige jaren in omloop gebragt zijn, is, op het voorbeeld der meeste buitenlandsche banken, de vorm van eene promesse gegeven, Zie de noot bij N°. 305, aant. *f.*

die het aanneemt, geeft der bank daarvoor crediet, d. i. verstrekt haar daarvoor een evenredig bedrag van het kapitaal, waarover hij te beschikken heeft.

71. Maar welke ook de vorm zij, dien het crediet aanneemt, altijd blijft het in zijn wezen *kapitaal verstrekken;* nooit wordt het *kapitaal scheppen*.

Er is misschien in de geheele leer der staathuishoudkunde geen grondregel, op wiens strenge handhaving, om den wille der praktische gevolgen van de dwaling, waarin men anders vervalt, met meer kracht moet worden aangedrongen dan deze. De geheimzinnige tooverkracht van het crediet heeft zelfs scherpe vernuften en diepe denkers omtrent zijn waren aard en wezen in verwarring gebragt. Men heeft het als eene zelfstandige kracht geplaatst naast het kapitaal, boven het kapitaal zelfs. Men heeft het voorgesteld, alsof het het kapitaal vermenigvuldigde, verving, ja schiep. Vooral op de begrippen omtrent de werking van banken, de rol van het papiergeld en den invloed van staatsschulden zijn deze dwalingen van verderfelijken invloed geweest. Men is zelfs zoo ver gegaan van in ernst te beweren, dat een volk rijker werd naarmate zijne staatsschuld hooger klom. (Verg. N°. 1041.)

Door uitstekende staathuishoudkundigen is het crediet beschreven als „het middel om toekomstige kapitalen reeds bij voorraad te gebruiken." Zij zagen voorbij, dat het eene onmogelijkheid is, iets te gebruiken, dat nog niet bestaat. Maar hunne dwaling laat zich verklaren uit eene eenzijdige voorstelling van de werking van het crediet. Zij sloegen alleen acht op hem, die van het crediet gebruik maakt. Deze teert inderdaad op een toekomstig kapitaal. Hij gebruikt het voorhanden kapitaal van een ander, om uit een later door hem zelven te verkrijgen kapitaal het ontvangen voorschot terug te geven. Maar het is duidelijk, dat voor de maatschappij het kapitaal, *dat hij gebruikt*, reeds bestond, en, zoo het niet voortbrengend wordt aangewend, verloren gaat.

72. Hij, die eenen ander kapitaal verstrekt, staat dezen de diensten van dat kapitaal af en heeft eene natuurlijke aanspraak

op vergoeding daarvoor. Deze vergoeding is de *rente.* Zij wordt gemeenlijk berekend in evenredigheid met de grootte van het verstrekte kapitaal en met den duur van den tijd, voor welken het verstrekt wordt.

Zoo berekenen wij de rente op 4 pCt., 5 pCt., 6 pCt., enz. Dat wil dan zeggen, dat van elke 100 aan waarde, die in het verstrekte kapitaal bevonden wordt, over een vol jaar 4, 5 of 6 als rente vergoed moet worden, en over korteren of langeren tijd naar evenredigheid.

Vroeger was men gewoon de rente te berekenen bij *den penning zestien, twintig, vijf en twintig,* enz. Dat beteekende, dat men van elke zestien, twintig, vijf en twintig denkbeeldige grootheden (penningen), waarin het kapitaal gesplitst werd, éene als rente over een jaar te betalen had. B. v. een som van *f* 2000 werd uitgeleend tegen *den penning twintig.* Dan moest van elke *f* 20 kapitaal *f* 1 rente betaald worden, en van *f* 2000 dus *f* 100, of, gelijk wij nu zeggen, 5 %. Was die som geleend tegen *den penning vijf en twintig,* dan moest van elke *f* 25 in het kapitaal *f* 1 betaald worden, dus van de geheele *f* 2000 slechts *f* 80 (25 × 80 = 2000) of 4 % [1]).

73. In het groot maatschappelijk verkeer heeft dit verstrekken van kapitaal op uitgebreide schaal plaats. Zoo ontstaat er eene *markt* voor het kapitaal gelijk voor de goederen, met onophoudelijke wisseling van vraag en aanbod. De rente, als *prijs der diensten van het kapitaal,* wordt onder den invloed van deze wisselingen natuurlijk bepaald, zoowel als de prijs der goederen.

Dit is die *geldmarkt* en die steeds wisselende *koers van het geld,* waarvan bij N°. 60 gewaagd werd. Zulke groote geldmarkten — of beter, k a p i t a a l m a r k t e n, — zijn in Europa Londen, Parijs, Amsterdam, Hamburg en Frankfort. De *koers van het geld,* d. i. de stand der rente, wordt op elke dezer markten dagelijks bepaald door de verhouding tusschen vraag en aanbod van kapitaal.

---

[1]) Duidelijkheidshalve wordt hier alleen van *rente* gesproken, maar eigenlijk zouden wij het woord *intrest* moeten gebruiken. Zie N°. 75, 76.

En zoo de koers van de eene met die van de andere markt aanmerkelijk verschilt, dan worden de kapitalen, even als de handelswaren, overgebragt van de markt, waar veel aanbod is, naar die, waar veel vraag is. Dit geschiedt inzonderheid door middel van wisseloperatiën; en het zijn voornamelijk de bankiers, die dezen handel in kapitalen drijven.

74. Doch hij, die kapitaal aan eenen ander verstrekt, geeft het daarmede ook voor eenigen tijd uit zijne magt en loopt altijd min of meer de kans, dat hij het niet terugbekomen zal. Daarom heeft hij aanspraak, behalve op de rente, op nog eene andere vergoeding tot dekking van zijn mogelijk verlies. Deze noemt men *assurantie-premie.*

75. Gewoonlijk worden, bij het bedingen der voorwaarden, onder welken iemand kapitaal verstrekt, de rente en de assurantie-premie vermengd en te zamen berekend, en met éénen naam alleen rente of, beter, *intrest* genoemd.

Het is wenschelijk, dat wij deze onderscheidende beteekenis aan de twee termen *rente* en *intrest,* die gewoonlijk als geheel gelijkbeteekenend gebruikt worden, verbinden: *rente* is dan eenvoudig de vergoeding voor de diensten van het kapitaal; *intrest* het zamenstel van rente en assurantie-premie.

Eene opmerkelijke uitzondering op den hier vermelden regel is het *delcredere,* dat door den commissionnair boven zijne provisie en de renten van zijne uitschotten berekend wordt voor de kansen, die hij loopt, wanneer hij bij den verkoop van de hem geconsigneerde goederen de soliditeit van den kooper voor zijne risico neemt.

Er moet nog opgemerkt worden, dat in eenige gevallen van credietverleening (niet in alle) nog een derde element met de rente en assurantie-premie deel heeft in de zamenstelling van den intrest, namelijk de *provisie.* Juister is het misschien nog, te zeggen dat deze provisie als vergoeding voor de bewezene dienst een onderdeel van de *rente* uitmaakt. Zij komt in aanmerking, overal waar het verstrekken van kapitaal een op zich zelf staand bedrijf, eene onderneming van nijverheid of het werk

van eene opzettelijk daartoe gestichte inrigting is. Zoo is onder den beleenings- of disconto-intrest, dien de bankier vordert, noodzakelijk ook zijne provisie begrepen. Dikwijls is het bedrag dezer provisie, in verhouding tot de overige bestanddeelen van den intrest, door de groote schaal, waarop de kapitalen worden omgezet, zóó gering, dat zij naauwelijks wordt opgemerkt. Doch bij inrigtingen, die bestemd zijn om kapitaal in kleine posten aan vele lieden te verstrekken, zoo als bij de *hulpbank* en de *bank van leening*, treedt (wanneer de bestuurders hun werk niet uit philanthropie om niet waarnemen) juist dit element op den voorgrond, en moet men hoogen intrest geven, omdat er eene hooge provisie betaald moet worden. Verg. de aant. bij N°. 499.

76. Bij deze bepaling van den *intrest* heeft de assurantie-premie niet zelden eenen overwegenden invloed, al is men zich veelal van hare werking niet bewust.

77. Van hier is menig verschijnsel te verklaren, dat anders raadselachtig zoude voorkomen, b. v.:

a. dat onderscheidene personen, naarmate zij meer of minder vertrouwen verdienen, op zoo ongelijke voorwaarden crediet genieten;

b. dat gelijkerwijs verschillende staten, bij het sluiten hunner leeningen op de Europesche kapitaalmarkt, zoo ongelijke voorwaarden voor lief moeten nemen;

c. dat in tijden van oorlog, onrust, crisis hooge intrest gevorderd wordt, ofschoon ook juist dan door kwijning der nijverheid vele kapitalen beschikbaar zijn;

d. dat bij kapitaalverstrekking onder bepaalden waarborg voor de teruggave (N°. 67 *e*) geregeld een lagere intrest berekend wordt, dan bij ongedekt crediet;

e. dat daarentegen de intrest bij het bodemerij-contract zoo bijzonder hoog is, omdat hier nog een eigenaardig gevaar te meer bestaat, dat het verstrekte kapitaal niet tot zijnen eigenaar terug zal keeren.

a. En hieruit blijkt ten duidelijkste het ongerijmde van zoo-

genaamde woekerwetten, die het nemen van intrest verbieden of binnen een zeker bedrag beperken. Al ware het ook mogelijk, omtrent de rente eene vaste bepaling te maken, die niet zou mogen worden overschreden, de assurantie-premie, die mede een bestanddeel van den intrest uitmaakt, moet altoos onder verschillende omstandigheden zeer ongelijk zijn. (Zie voorts de aant. bij N°. 680.)

b. Wanneer heden (1 September 1866) Nederland en Oostenrijk te gelijker tijd eene leening wilden sluiten, zou de eerste staat die à pari kunnen aangaan tegen een intrest van ongeveer $4^1/_2$ %, terwijl Oostenrijk niet beneden 10 % kapitaal zou kunnen krijgen. De oorzaak ligt natuurlijk niet hierin, dat de kapitalen overvloediger in Nederland dan in Oostenrijk aangeboden worden; de ondervinding heeft toch genoeg aangetoond, dat de Nederlandsche kapitalen hunnen weg wel naar Weenen weten te vinden. Maar de reden van het verschil is geene andere, dan dat men van Oostenrijk hooger assurantie-premie vordert dan van Nederland.

c. Vergelijk het gezegde onder N°. 70 *c.* Gelijk in gewone gevallen van kapitaalverstrekking de assurantie-premie onder de rente verscholen is, zoo wordt hier de rente door de assurantie-premie overschaduwd. Vandaar dat in ons handelsregt alleen van *premie* bij het bodemerij-contract gesproken wordt. Zie art. 569 Wb. v. Kooph.: „Bodemerij is eene overeenkomst tusschen „eenen geldschieter en eenen geldopnemer, waarbij eene som „gelds wordt opgeschoten met beding van premie en onder „verband van schip of goed," enz.

I.

DE MAATSCHAPPELIJKE ARBEID.

REGELEN VAN PRAKTISCHE STAAT-HUISHOUDKUNDE.

Iᵉ DEEL.

DE MAATSCHAPPELIJKE ARBEID.

1ᵉ HOOFDSTUK.

BESCHOUWING DER VOLKSNIJVERHEID IN HET ALGEMEEN.

§ 1. *Zamenhang van alle takken van volksnijverheid.*

78. Bij de staatshuishoudkundige beschouwing van de volksnijverheid in hare menigvuldige vertakkingen mag nimmer uit het oog verloren worden, dat deze allen te zamen één geheel uitmaken en één doel hebben, namelijk: *de vervulling der maatschappelijke behoeften.*

Verg. § 1 en 3 der *Grondbeginselen.* De volgende stellingen zullen doen zien, hoe vele dwaze theorieën en schadelijke praktijken er voortgesproten zijn en nog voortkomen uit de verwaarloozing dezer eenvoudige waarheid.

79. Dit wordt evenwel in de toegepaste staathuishoudkunde maar al te veel voorbijgezien, met dat gevolg, dat men niet alleen de belangen en regten van eenige dier takken verkort,

om andere te bevoordeelen, maar ook de bereiking van het einddoel zelve bemoeijelijkt.

80. Dit geschiedt, wanneer men de onderscheidene takken der volksnijverheid geheel van elkander scheidt, en zelfs eenen strijd tusschen hen onderling aanneemt, waarin het staatsgezag tot bescherming van den zwakkeren tegen den magtigen tusschenbeide moet komen.

Van zulk een antagonisme tusschen de groote takken der nijverheid kunnen wij nòg bijna dagelijks hooren spreken. Het is alsof de landbouw, het fabriekwezen en de handel strijdende magten zijn, tusschen welke eene voorzigtige staatkunde, niet den vrede te herstellen, maar een politiek evenwigt te handhaven heeft. Aan zulk een inzigt hadden wij o. a. de heillooze wet van 29 Dec. 1835 (Stbl. N°. 41) *tot bevordering* DER BELANGEN *van den landbouw* te danken. Zie over haar beginsel de aant. bij N°. 143.

81. Dit geschiedt evenzeer, wanneer men met zekere voorliefde den eenen tak van nijverheid belangrijker en voordeeliger voor de maatschappij acht dan eenen anderen, en derhalve eene uitsluitende of bijzondere aanmoediging waardig keurt.

Ook dit komt nog dagelijks voor. Hoe dikwijls hooren wij niet beweren, nu, dat de fabrieknijverheid, dan, dat de handel, dan weder, dat de landbouw de belangrijkste en den lande voordeeligste tak van nijverheid is, en daarom boven alle andere in eere gehouden moet worden. Hier treedt het stelsel van begunstiging in de plaats van het stelsel van politiek evenwigt. Zoo werd b. v. tot voor korten tijd in Frankrijk de suiker uit beetwortelen bij de belasting begunstigd boven de suiker uit riet gekookt — natuurlijk niet in 't belang van den verbruiker, dien het vrij onverschillig was welke soort van suiker hij bekwam, als zij maar goed was.

82. Dit geschiedt voorts, wanneer men op eene of andere wijze aan de ontwikkeling der nijverheid bij een volk of aan de bestemming der kapitalen eene bepaalde eenzijdige rigting tracht te geven.

Het stelsel van bestiering. Dit is bij ons geschied zoo lang men aan de tropische producten onzer eigene overzeesche bezittingen vrijen invoer vergunde, terwijl de gelijksoortige voortbrengselen van vreemde staten of hunne bezittingen met min of meer zware belastingen gedrukt waren. En dit is eene der oorzaken, waarom onze transatlantische handel zich voornamelijk tot onze eigene bezittingen beperkt heeft, terwijl onze mededingers Hamburg en Bremen zich van het verkeer met Amerika meester maakten. (Verg. N°. 224).

83. Dit geschiedt mede, wanneer men de volkswelvaart meent te bevorderen door allerlei maatregelen tot bijzondere bevoordeeling en aanmoediging van den nationalen arbeid, buiten aanmerking van de wezenlijke behoefte, die er aan zulken arbeid of aan de vruchten daarvan bestaat.

Men zou dit kunnen noemen het stelsel van arbeid om den arbeid. Men vraagt daar niet, waartoe de arbeid strekt, maar, hoe en wien men arbeid geeft. Op zeer verscheiden wijze werkt dit beginsel, waar het is aangenomen; b. v. wering van vreemde arbeiders, opdat de inlandsche zoo veel te gemakkelijker werk zouden vinden; belemmering van het gebruik van werktuigen, om den handenarbeid te vermeerderen; aanmoediging van weelde en verkwisting, als middel om velen lieden werk te geven: kunstmatige werkverschaffing, zonder te vragen, of zij, wien men werk verschaft, eenigen voortbrengenden arbeid verrigten. Van dien aard was ook, naar beweerd is, de voorname beweegreden tot het nemen van het Kon. Besluit van 3 October 1845, waarbij voor alle binnenlandsche spoorwegen breedspoor voorgeschreven werd „tot aan het *voornaam grensstation*", wanneer die spoorwegen ook naar het buitenland zouden leiden [1]). Men wilde namelijk door de noodzakelijke overlading op dit voornaam grensstation den inwoners dier plaats werk verschaffen!

84. Dit geschiedt niet het minst, wanneer men de hersenschim najaagt van eene zoogenaamde *onafhankelijkheid van vreemden*. De natuurlijke verdeeling van den arbeid maakt weder-

---

[1]) Zie *Bijv. Staatsblad*, Dl. XXXII, N°. 469.

keerige afhankelijkheid van volken, zoowel als van bijzondere personen, tot eene onverbrekelijke wet der maatschappelijke ordening. Een volk, dat zich aan deze afhankelijkheid zou willen onttrekken, zou zich zelf slechts den weg tot vervulling zijner behoeften afsluiten en te gelijk den afzet der vruchten van zijne eigene nijverheid bemoeijelijken.

Het stelsel van onafhankelijkheid wordt tegenwoordig zelden meer ernstig verdedigd, tenzij in N. Amerika, waar het den volkshoogmoed streelt. In Duitschland had het een twintigtal jaren geleden eenen wakkeren en talentvollen voorstander in Friedrich List, den uitvinder eener *nationale* staathuishoudkunde tegenover de (zoo als hij ze noemde) *kosmopolitische.*

Doch hiermede is verwant hetgeen wij zouden kunnen noemen het stelsel der vrees voor overstrooming, dat nog dikwijls wordt te pas gebragt. Men dringt dan op afkeering der buitenlandsche mededinging in eenige soort van nijverheid aan, door de beduchtheid levendig te maken, dat anders de vreemde ondernemers hunne waren zóó goedkoop en overvloedig zullen aanbieden, dat zij het vaderland met hunne voortbrengselen letterlijk zullen overstroomen, in welken vloed dan de inlandsche nijverheid verdrinken moet. Dat de verbruikers zeker niets liever zouden zien dan zulk eene overstrooming van goede gaven, wordt daarbij in den regel voorbijgezien. Maar hoe men, gelijk geschiedt, in ernst beweren kan, dat de vreemdeling, om dien stroom steeds te doen vloeijen, ons zijne voortbrengselen op den duur *beneden den productieprijs* wil verkoopen, moet voor een eenvoudig gezond verstand een raadsel zijn.

35. Dit geschiedt eindelijk, en wel het meest, wanneer men meent de nijverheid te bevorderen door geregeld méér van eigen voortbrengselen uit te voeren dan van vreemde in te voeren. Dit ongerijmde stelsel kan inderdaad geene andere vrucht hebben, dan dat een volk zich zelven de middelen tot vervulling van zijn eigene behoeften ontneemt, om aan andere volken een deel van zijnen rijkdom om niet weg te schenken.

Ook dit stelsel heeft thans nagenoeg overal uitgediend. Maar

twee eeuwen lang heeft het onder den naam van *stelsel van de handelsbalans* door geheel Europa gegolden als het toppunt van staathuishoudkundige wijsheid. Elk volk maakte jaarlijks met de uiterste zorgvuldigheid zijne balans van in- en uitvoer van voortbrengselen op, en schatte zich rijker geworden naarmate de uitvoer den invoer had overschreden, omdat er dan tot vereffening van het saldo zooveel meer *geld* in het land was gekomen. Dat stelsel dus berustte op het dwaalbegrip, waarvan men thans vrij algemeen teruggekomen is, dat *geld*, d. i. goud en zilver, alleen rijkdom zoude zijn.

Een spoor van dit stelsel is echter overgebleven in de uitdrukking, die men nog wel eens in een vertrouwelijk gesprek uit den mond van eenen eerzamen burger vernemen kan: „dat het geld in het land moet blijven."

86. Al deze afwijkingen van het gestelde beginsel kunnen wel tijdelijk en plaatselijk schitterende uitkomsten opleveren, die de aandacht trekken en goedkeuring en zelfs bewondering uitlokken; maar hare algemeene duurzame werking kan niet anders dan schadelijk zijn. En juist om dien bedriegelijken schijn moet er te ernstiger tegen gewaarschuwd worden.

Hier geldt vooral het bekende: w a t m e n z i e t e n w a t m e n n i e t z i e t. Trouwens de geheele leer der staathuishoudkunde is naauwelijks iets anders dan de doorgaande les: laat u niet door den schijn verblinden. Tegen moedwillige benadeeling van de belangen der maatschappij, tegen geweld en opzettelijke regtsverkrachting heeft zij zelden meer te strijden; maar zooveel te meer te waarschuwen tegen handelingen, die, uit goede bedoelingen voortgesproten, niettemin schadelijk werken, omdat zij een of ander bijzonder belang, dat in de oogen schittert, dat zich opdringt en luide en krachtig zich laat gelden, bevorderen, met verwaarloozing van het duurzaam algemeen belang, dat bij niemand voorspraak vindt omdat het niemand in 't bijzonder en regtstreeks aangaat.

§ 2. *Over aanmoediging der nijverheid.*

87. Het eenig wezenlijke en duurzaam werkende middel,

om de volksnijverheid op den hoogstmogelijken trap van bloei te brengen en te houden, is: haar vrij te laten in hare natuurlijke beweging.

88. Daar is geen krachtiger en heilzamer prikkel om zoo veel en zoo goed mogelijk te arbeiden, dan elks eigen belang. En de vrije mededinging doet dit streven naar eigen bijzonder voordeel ten slotte altijd ten meesten nutte der maatschappij werken.

Verg. N°, 25—27, 32, 33, 44 vv., 119 vv.

89. Onder het genot van vrijheid ontwikkelt zich eene gezonde en krachtige nijverheid, die van zelve die rigting aanneemt, waar haar het meeste en het zekerste voordeel wacht; die zich van zelve plooit naar de behoeften; die tijden en gelegenheden waarneemt, en zich alzoo voortdurend zonder schokken wijzigt en hervormt, overeenkomstig de belangen der maatschappij; die zich steeds vernieuwt en verjongt, en daardoor frisschen bloei behoudt.

Misschien herinnert iemand zich hier de treffende beeldspraak van Gogel: „Dan, het besluit opmakende van alle redeneringen .... „komt alles wat tot 's menschen bedrijven behoort, op het oude „uit: *laissez-nous faire;* benadeel niemand, — dat is, bevoordeel „niemand, — laat rijk worden die kan, — laat vallen wat niet „staan kan. Voor de oude doode boom komt ontwijffelbaar een „nieuwe in de plaats, die op zijne beurt jong is, bloeit, vrucht „draagt en sterft. Wat zoude er van een bosch worden, waarin „men angstvallig alle zorgen bepalen zou, om oude, afgeleefde „of kwijnende boomen in een kwijnend leven te houden? — „eindelijk ging het bosch te gronde, maar dan ook zoo, dat het „onherstelbaar was; maar laat sterven wat niet welig leven kan, „en zorg voor nieuw plantsoen; al komt er dan ook een beuk „in plaats van een eik, en een popel in plaats van een esch te „staan; het bosch blijft in stand, bloeijende en groen." [1])

---

[1]) *Memoriën en Correspondentiën betrekkelijk den staat van 's rijks geldmiddelen in den jare* 1820. *Door* I. J. A. Gogel, *oud-minister van financiën, enz. enz. Uitgegeven door zijnen zoon* I. M. Gogel. Amsterdam, 1844, blz. 328 v.

90. Maar elke kunstige bescherming is veelal tevens een band; elke aanmoediging eene plaatselijke overprikkeling; elk hulpmiddel ter ondersteuning een ijdel pogen, om in het leven te houden wat natuurlijk moet afsterven, met verstikking van hetgeen daarvoor in de plaats zoude ontkiemen.

91. Zoo dikwijls er aangedrongen wordt op bijzondere bescherming der volksnijverheid, wordt zij voorgesteld als de natuurlijke taak en de pligt van het gezag in den staat, dat alleen de magt en de middelen daartoe bezit. Men bevroedt niet, dat de overheid zulk eene taak noch aanvaarden mag, noch vervullen kan.

92. Het is *onmogelijk*, dat het gezag in den staat op den duur met goed gevolg de taak vervulle van zorg te dragen voor den bloei der volksnijverheid, omdat de ambtenaren, met zulke zorg belast, noch de naauwkeurige kennis, noch den steeds aangespoorden ijver, noch het veelzijdig vermogen van eene vrije nijverheid, die zelve haar eigen belang heeft te behartigen, bezitten.

93. Het is *onstaatkundig*, dat het gezag in den staat invloed op den gang en de rigting der volksnijverheid trachte uit te oefenen, omdat het zich daardoor tot het werktuig van bijzondere belangen maakt, het besef van eigen verantwoordelijkheid wegneemt, en den prikkel tot zelfwerkzaamheid verstompt.

Met reden is beweerd, dat het Protectionisme in Frankrijk het Socialisme en Communisme heeft gebaard. De onvoorzigtige begunstiging, welke de groote ondernemers van nijverheid — *les grands intérêts*, gelijk zij zich zelven hoogmoedig noemden — hebben weten te verwerven, moest bij de menigte wel het denkbeeld doen oprijzen, dat, wanneer eens de beurt aan haar zoude komen om de wet te stellen, de staat wel anders *hare* belangen zou hebben te behartigen.

94. Het is *onregtvaardig*, dat het gezag in den staat zulken

invloed op de volksnijverheid uitoefene, omdat het dit nimmer doen kan, zonder éénen tak dezer nijverheid om een of ander bijzonder belang op te offeren aan eenen anderen tak.

Ook hier is het genoeg, ter toelichting de woorden van Gogel aan te halen: „De gevolgen van iedere afwijking [van volkomene onpartijdigheid tusschen alle takken van nijverheid] ten faveure „van den een of den ander loopen uit in relative ongelijkheden „en onverklaarbare of willekeurige distinctiën, welke stof tot „misnoegen, reclamatiën en klagten en geschreeuw opleveren. „Deze vindt men dan wáár, zoo als ze ook zijn; men wil die „verhelpen, en bij elke poging om eene ongelijkheid te herstel- „len, vervalt men in nieuwe, totdat eindelijk allen ontevreden „zijn. — Dit laatste is de ware geschiedenis sedert de restauratie „van de discussiën over het jaarlijksch voorkomend artikel *Douanes* „bij de Fransche tweede kamer. Elk faveur aan den eenen toe- „gekend geeft het volgend jaar stof tot nieuwe reclamen, — tot „verzoeken of tot klagten." [1]) — En men bedenke daarbij, dat het juist de vermogendsten en de magtigsten zijn, die met de beste kansen op goed gevolg bij de regering op bescherming kunnen aandringen.

95. Het is *schadelijk voor het algemeen*, dat het gezag in den staat zulken invloed uitoefene, omdat het daardoor aan de nijverheid eene eenzijdige rigting opdringt, haren geregelden en natuurlijken gang verstoort, verwarring, schokken en crises verwekt, overproductie en overbevolking te gelijk veroorzaakt.

Men wijte deze laatste woorden niet aan de zucht om door eene geheimzinnige tegenstelling indruk te maken. Het onderwerp zal later (bij het Hoofdstuk over de Bevolking, N°. 347 v.) breeder behandeld worden. Daar zal blijken, hoe die bescherming, die de voortbrenging in eene bepaalde rigting aanprikkelt en alzoo ligt van sommige goederen *overproductie* doet ontstaan, te gelijker tijd de arbeidersbevolking naar bepaalde takken van nijverheid henendrijft, en ter plaatse, waar die takken van nijverheid zich gevestigd hebben, ligt *overbevolking* veroorzaakt.

---

[1]) *Memoriën en Correspondentiën*, blz. 326 v.

96. Die invloed werkt ten laatste *schadelijk voor de takken der nijverheid zelve, die de voorwerpen van de bijzondere zorg der overheid zijn*, omdat hun onnatuurlijke toestand hoe langer hoe meer onhoudbaar wordt, en hun val daardoor te grooter, maar ook, omdat de bescherming meestal gepaard gaat met toezigt en bestuur, die elke beweging belemmeren, en omdat zij de nijverheid altijd afhankelijk maakt van de inzigten en de willekeur van hen, die tijdelijk het gezag voeren.

97. Slechts dan, wanneer er maatregelen van voorzorg in het algemeen belang moeten worden genomen, of wanneer de overgang van een verkeerd stelsel tot een beter zonder schokken bewerkt moet worden, kan eene bijzondere bemoeijing der overheid met de volksnijverheid noodzakelijk zijn.

Voorzorg in het algemeen belang. Van welken aard de maatregelen zijn, die hier bedoeld worden, zal nader blijken. Men zie b. v. N°. 126, 128, 159. — Doch de waarschuwing is hier niet overbodig, dat men zich altijd voor eene bedriegelijke voorstelling hoede en niet als *algemeen belang* aanmerke wat inderdaad *bijzonder belang* is. (Verg. de aant. bij N°. 128.)

Overgang van een verkeerd stelsel tot een beter. Hier is een der moeijelijkste vraagstukken van praktische staathuishoudkunde. De maatschappelijke betrekkingen, zoo als zij bestaan, zijn opgegroeid — dikwijls ontstaan — onder den invloed van verkeerde staathuishoudkundige stelsels. Zij zijn veelzins in eenen onnatuurlijken toestand gewrongen. Nu is het noodig, ze tot eenen natuurlijken terug te brengen. Maar dit moet men met beleid en geleidelijk doen. Is de overgang al te snel, men loopt gevaar op onbillijke wijze groote belangen te kwetsen, die met dien onnatuurlijken toestand zijn zamengegroeid. Onder een ver gedreven beschermend stelsel zijn b. v. ergens fabrieken gesticht, die daar ter plaatse geene eigene natuurlijke levenskracht hebben. Zal men nu, door plotselingen overgang tot het stelsel van vrijheid, die nijverheid met éénen slag vernietigen? — Doch nu wordt van de andere zijde die erkende billijkheid en noodzakelijkheid van eenen geleidelijken

overgang ingeroepen als een middel om eene eenmaal te kwader ure verleende bevoorregting nimmer te doen ophouden. Zal men dan hier het voor deugdelijk erkende beginsel als bij uitzondering verloochenen? Maar elke eenzijdige afwijking leidt onvermijdelijk tot nieuwe afwijkingen. Zoo vervalt men dan in dien soms haast onontwarbaren twist tusschen theorie en praktijk.

Een middel van geleidelijken overgang, zoo als hier aanbevolen wordt, heeft men hier te lande en elders met goed gevolg toegepast bij de herziening der tarieven van inkomende regten. Men neemt als beginsel aan, dat de heffing van een hoog inkomend regt, als belemmerend voor de nijverheid in het algemeen, zal moeten ophouden. Maar om eenen of anderen bijzonderen tak van bedrijf, die tot nog toe in dat hooge regt steun gevonden had, niet eensklaps te vernietigen, bepaalt men, dat de volle toepassing van het beginsel eerst over eenige jaren zal geschieden, en dat inmiddels het bedrag dier regten van jaar tot jaar iets lager zal worden.

98. Voor het overige bepale de regering hare zorg voor de nijverheid tot verzekering van veiligheid, orde en regt, wegneming van belemmeringen en, zoo noodig, voorlichting.

Verzekering van veiligheid, orde en regt is die bescherming, waarop elke nijverheid gelijkelijk jegens de overheid aanspraak mag maken en die aan allen verleend kan worden zonder iemand te bevoorregten of iemand te kwetsen.

Wegneming van belemmeringen: zoowel door de zorg, dat niet andere staten de nijverheid van den onzen bemoeijelijken, als door maatregelen van inwendig bestuur. Tot het laatste behoort o. a. het opheffen of wijzigen van eene belasting, die op den duur blijkt schadelijk te werken op de ontwikkeling der nijverheid, al was daar ook oorspronkelijk geen ander doel aan verbonden, dan eenvoudig eene zekere inkomst aan de schatkist te verzekeren; b. v. de accijns op de brandstoffen hier te lande.

Voorlichting. Hier worden inzonderheid bedoeld statistische mededeelingen, welke in den regel alleen de regering met de noodige juistheid en volledigheid verzamelen en ter kennisse van het algemeen brengen kan.

(Verg. voorts het Hoofdstuk: over de werking van den staat in de maatschappij, bepaaldelijk N°. 672 vv.)

§ 3. *Over de middelen, waarmede men de nijverheid meent te beschermen.*

99. Hoe onregtvaardig, onbestaanbaar en ongerijmd het stelsel van bescherming der volksnijverheid is, blijkt te duidelijker als men de middelen beschouwt, die worden beproefd om het in toepassing te brengen.

100. Het duidelijkst blijkt dit in het stelsel van *verbod*, eene daad van onbewimpelden dwang. Men verbiedt den gebruiker, om naar eigen keus te verbruiken, wat hij het meest geschikt tot vervulling zijner behoeften acht; of men verbiedt hem, de zaken, die hij behoeft, dáár zich aan te schaffen, waar hij ze 't best bekomen kan; of ook, men verbiedt, dat één tak van nijverheid worde uitgeoefend, opdat een andere te ruimer voordeel behale.

In Engeland was tot 1787 de invoer en daarmede het gebruik van vreemde wollen en zijden waren, fluweel, tullen kanten, hoeden, kleederen, lederwerk, schoenen, handschoenen en vele andere zaken volstrekt verboden. — In het begin der achttiende eeuw (1720) verkregen de Londensche zijdewevers een verbod van het Parlement tegen het kleuren en drukken van katoenen goederen en zelfs tegen het dragen van kleedjes van katoen, omdat dit hoe langer hoe meer het gebruik van zijde verdrong. (Verg. de aant. bij N°. 579.) Men staat nu verstomd over Engelands reusachtige katoennijverheid. Wat zou zij geworden zijn als men dit verbod had kunnen handhaven?

Hier te lande was tot 1856 in het belang der groote visscherij verboden de *kust*haring en *pan*haring te kaken.

Verg. voorts N°. 105.

101. Van gelijken aard als dit verbodstelsel, doch zeldzamer voorkomende, is het stelsel van regtstreeksch *gebod*, dat den gebruiker dwingt, om uitsluitend of bij voorkeur zekere aangewezene voortbrengselen der nijverheid tot vervulling zijner behoeften aan te wenden.

Het stelsel van *gebod* vindt men zelden toegepast, waarschijnlijk wel, omdat het al te sterk en gevoelig tegen den natuurlijken zin voor vrijheid, elken mensch ingeboren, aandruischt. Men vindt er enkele malen sporen van in tijden van buitensporig patriotisme. Zoo beproefde men in 1749 en nog eens in 1753 in Holland den ingezetenen als verpligting voor te schrijven om enkel binnenslands vervaardigde wollen en zijden stoffen te dragen, en men begon al vast met den staatsambtenaren daartoe het bepaalde gebod op te leggen [1]). Een Koninklijk Besluit van 1820 hield ongeveer hetzelfde voorschrift in den vorm eener vaderlijke vermaning in. Sinds lang reeds in onbruik geraakt is het bij Besluit van 20 Julij 1862 Staatsbl. N°. 138 thans zóó gewijzigd, dat het de zoogenaamde certificaten van oorsprong voor wollen manufacturen regelt. — Voorts is dit stelsel alleen te vinden daar, waar de ruwste willekeur heerscht. Zoo wordt verhaald, dat de, nu verdreven, Keizer van Haïti, Faustin I, zijnen onderdanen gebood om dagelijks eene zekere hoeveelheid *tafia* (sterke drank) uit de keizerlijke stokerijen te gebruiken.

Naast of in de plaats van het stellige gebod vindt men meermalen een zekeren aandrang van de zijde der overheid, waaraan het sommigen moeijelijk valt te wederstaan. Het is bekend, dat het tegenwoordige Gouvernement in Frankrijk aan de hooge staatsambtenaren bijzonder groote bezoldigingen heeft toegelegd, maar onder de beleefdelijk aangedrongen voorwaarde, dat zij goede sier en groote verteringen maken, opdat de Parijsche nijverheid bloeije. (Verg. de aant. bij N°. 572.)

102. Minder ruw en stuitend, maar daarom ook meer in zwang, is het middel van *ongelijke belasting* der voortbrengselen van verschillende takken van bedrijf, tot onderdrukking van den een, tot bevoorregting van den ander. Dan wordt de verbruiker zijdelings bemoeijelijkt in de keus der middelen, waarmede hij zijne behoeften wil vervullen, en meestal tevens gedwongen, de middelen, die men hem opdringt, voor hoogeren prijs te koopen dan hij anders zou moeten betalen.

---

[1]) Zie: Groot Placcaatboek, Dl. VIII, blz. 1279.

De stelling behoeft naauwelijks toelichting. Zie hier één voorbeeld uit vele. In Frankrijk werd tot voor weinig jaren, ten voordeele der inlandsche mijnen, een zeer zwaar inkomend regt op het buitenlandsche ijzer en ijzerwerk geheven. Dit had ten gevolge, dat de Fransche verbruiker 1°. gedwongen werd het Fransche voortbrengsel te verbruiken, al ware het ook, dat de Engelsche en Belgische ijzerwaren voor een bepaald gebruik geschikter mogten zijn; 2°. bovendien dit Fransche voortbrengsel duurder betalen moest dan anders het geval zoude zijn, wanneer de vreemden met hunne waar op de Fransche markt konden mededingen. Fransche staathuishoudkundigen schrijven de achterlijkheid van den landbouw in hun vaderland voornamelijk hieraan toe. Het handelstractaat met Engeland van 1860 en de nieuwe tariefwet van 16 Mei 1863 hebben hieraan voor een goed deel een einde gemaakt.

103. Het verleidelijkst doet zich het *premiestelsel* voor, dat aan eene begunstigde nijverheid eene toelage uit de algemeene schatkist verleent. Het bevoordeelt enkelen, zonder anderen zigtbaar te schaden. Maar men vergeet, dat deze premiën niet anders zijn dan geschenken uit de schatkist, waartoe allen moeten bijdragen.

Men beweert en bewijst, dat een tak van nijverheid, aan eigen krachten overgelaten, op den duur niet bestaan kan; maar men wil hem niet laten vervallen. De gewone middelen van bescherming zijn niet aan te wenden, door eene of andere omstandigheid, zoo als wanneer de voortbrengselen van die nijverheid inzonderheid buitenslands gesleten moeten worden, waar *onze* bescherming niet werkt. Dan neemt men de toevlugt tot het verleenen eener premie, d. i. eene bijpassing van het verlies, dat die tak van bedrijf den ondernemer ongeveer gerekend wordt op te leveren.

Het spreekt van zelf, dat dit stelsel zeer gemakkelijk in het klein tot begunstiging van enkelen, maar daarentegen niet wel op eene breede schaal ten behoeve van eene wijdvertakte soort van nijverheid kan worden toegepast. De gewone middelen van bescherming treffen slechts met onzigtbare hand de menigte der verbruikers. Hier is het de schatkist zelve die betalen moet, en

ofschoon de openbare meening daardoor weinig bewogen wordt, omdat niemand in 't bijzonder die uitgaaf uit de algemeene beurs voelt, zou de regering zich al ligt al te bezwaard gevoelen, indien tot dit doel jaarlijks millioenen moesten worden afgezonderd.

Hier te lande heeft men evenwel in 1821 beproefd, dat premiestelsel eenigzins in het groot toe te passen. Men wilde op die wijze beide groote partijen in het toenmalige koningrijk: het noorden, dat handelsvrijheid, het zuiden, dat bescherming verlangde, tevreden stellen. Er zou zijn vrijheid van handel met lage regten van in- en uitvoer, en onder de inlandsche fabrieken zou dan uit de opbrengst dezer inkomende regten eene som van ruim één millioen gulden jaarlijks als premie verdeeld worden. Maar zoowel de geldelijke nood van den staat als de moeijelijkheid om alle eischen, die zich lieten hooren, te bevredigen, maakten spoedig een einde aan deze uitdeeling.

Een ander voorbeeld van de toepassing van het premiestelsel hier te lande is hierboven bij N°. 68 aangevoerd.

In 't bijzonder is en wordt nog in vele staten de zeevisscherij door premiën bevorderd. Men voert tot verdediging daarvan aan, dat de visscherij een zoo onzeker bedrijf is, dat ze wel eenige ondersteuning verdient. Verg. N°. 136. En zoo heette dan ook bij ons die premie — want tot 1856 genoot ook onze visscherij buitengaats dit voorregt — eene *premie van wanvangst.* Men verbindt er verder wel eens een politiek doel mede, de vorming van matrozen voor 's lands zeemagt. Op het staathuishoudkundig gebied is het vraagstuk van het nut dezer premiën beslist door het woord van Adam Smith: „Sedert in Engeland de premiën voor de visscherij „zijn uitgeloofd, heeft men er de reeders ijverig schepen zien „uitrusten, niet om den visch, maar om de premie te vangen."

104. Vooral ongerijmd is dit *premiestelsel,* wanneer men de premie aan den uitvoer van het voortbrengsel der begunstigde nijverheid naar buitenslands verbindt. Dan toch geeft men ten koste van den landgenoot een geschenk aan den vreemdeling, die dit voortbrengsel verbruikt, omdat de voortbrenger tegenover hem niet meer den vollen productieprijs behoeft te berekenen.

Het doel der premie, d. i. der toelage uit de schatkist, is, den voortbrenger in staat te stellen, om zijne koopwaren tegen lage-

ren prijs, dan hij anders zoude moeten bedingen, te kunnen aanbieden. Inzonderheid, en het wordt erkend, is dit het doel, dat men met premie op den uitvoer beoogt; men wil den binnenlandschen ondernemer daardoor tegen den vreemden laten mededingen op de eigene markt van dezen, of wel op eene derde markt, waar zij elkander ontmoeten. Wat gebeurt er derhalve? De vreemde gebruiker kan ons voortbrengsel lager koopen, dan hij het anders zou hebben gedaan, d. i. hij geeft ons minder goederen in ruil terug voor de goederen, die hij van ons ontvangt, dan hij ons anders zoude hebben gegeven. De vreemdeling heeft er dus in elk geval het eerste en het beste voordeel van, en dat voordeel wordt hem geschonken door onze schatkist, die de premie betaalt.

Niet zelden is het echter niet de vreemde gebruiker, die het voordeel geniet, maar de vreemde schatkist. Dezelfde zorg voor den bloei der nijverheid, die onze regering vervult, bezielt ook die van het vreemde land. Tracht de onze de mededinging van hare onderdanen op de buitenlandsche markt door middel der premie te bevorderen; de andere tracht, even billijk, die mededinging van vreemden op hare binnenlandsche markt te keeren, en stelt dan tegenover de premie van onzen kant een inkomend regt harerzijds. Blijft de uitvoer dan toch aanhouden, dan vloeit de premie uit onze schatkist in de vreemde schatkist.

De ongerijmdheid van zulk een premiestelsel vertoont zich zóó duidelijk, dat het weinig meer toegepast wordt, en dan nog meestal niet openlijk en regtuit, maar onder een of anderen bewimpelenden naam. Op zeer zonderlinge wijze hebben tot voor korten tijd de vier rijkste en nijverste volken van westelijk Europa zamengespannen, om dit stelsel voor éénen tak van hunne industrie te handhaven: Engeland, Frankrijk, België en Nederland. In al deze staten is de *suiker* aan eene belasting op het binnenlandsch verbruik onderworpen; en in al deze staten bestaan aanzienlijke suikerraffinaderijen, die te zamen de halve wereld van dit product voorzien. Nu wordt bij alle vier, en dit is zeer billijk, de belasting, die bij den inslag van de grondstof ingevorderd was, bij den uitvoer van het fabriekaat den raffinadeur terugbetaald. Maar nu hadden tevens alle vier, door deze teruggave al te ruim te berekenen, daarvan *eene premie op den uitvoer* gemaakt. Waarom? Om tegen elkander op de vreemde

markten in Zuid-Amerika, in Turkije, in Perzië, in Australië de mededinging vol te houden. Het gevolg was, dat de Turken, Perzen, Peruanen, Nieuw-Hollanders en wie daar meer zijn, de suiker, die zij verbruikten, zoo veel beterkoop verkrijgen konden, — of liever, want hierop komt het ten slotte neder — dat zij bij elk pond suiker, dat zij kochten, eene toelage ontvingen uit de Britsche, Fransche, Belgische of Nederlandsche schatkist. Ten laatste heeft men ingezien, dat het zeker wel zoo verstandig was, wanneer de Engelschen, Franschen, Belgen en Nederlanders met elkander overeenkwamen, voortaan die premie niet meer uit te betalen; hunne onderlinge mededinging kon dan op denzelfden voet blijven, en zij zouden, elk voor zich, hunne schatkist eene aanzienlijke uitgave besparen. Na eene lange en hoogst belangrijke onderhandeling is men tot deze schikking gekomen door het tractaat van 8 November 1864 [1]).

105. Somtijds tracht men de nijverheid aan te moedigen, door haar aan reglementen en voorschriften omtrent den aard en de deugdelijkheid harer voortbrengselen te binden, alsof niet de verbruikers zelve 't best weten, welke en hoedanige zaken zij begeeren, en de voortbrengers, welke en hoedanige zij het voordeeligst kunnen slijten.

Dit reglementeren der nijverheid was in vroegere tijden zeer in zwang, vooral bij fabriekwaren. Tegenwoordig geschiedt het zelden meer. Hier te lande is het in stand gehouden tot 1845 voor de meekrap-bereiding, en tot 1857 voor het haringkaken.

Iets anders dan het geven van stellige voorschriften omtrent de bereiding der voortbrengselen, is het *keuren* en *merken* van koopwaren op openbaar gezag, dat nuttig kan zijn. Zoo worden levensmiddelen gekeurd in het belang der volksgezondheid (keuring van brood, vleesch, melk in onze groote steden). Zoo worden sommige voorwerpen gekeurd, om den kooper voor bedrog te vrijwaren in gevallen, waarin het hem zelven bijzonder moeijelijk zoude zijn, de deugdelijkheid der waar te toetsen (keur van gouden en zilveren werken, geneesmiddelen enz.) Ook in

---

[1]) Te vinden in het *Staatsblad* N°. 84 voor 1865.

den groothandel komt dit keuren en merken — vereenigd of afzonderlijk — niet zelden voor, om den buitenlandschen kooper eenige zekerheid te geven omtrent de hoedanigheid of de soort van het te koop aangeboden handelsartikel (keuring van tabak en meel in N.-Amerika, van hennip in Rusland, facultatieve keuring en merking van den Hollandschen haring bij ons, krachtens de wet van 13 Junij 1857, Stbl. N°. 86). Zie voorts N°. 374.

Evenwel is ook aan dit keuren en merken wel eenig bezwaar verbonden. Men heeft wel eens bevonden, dat het merken een middel is, om het bedrog in de hand te werken, wanneer de daartoe aangestelde ambtenaren niet met de noodige eerlijkheid en strengheid te werk gaan. En het keuren, vooral wanneer het algemeen en verpligt is, ontaardt ligt in het geven van bepaalde voorschriften. — Daarom zij men omzigtig met de aanwending van zulke maatregelen, al is het ook dat zij in sommige gevallen nuttig, in enkele misschien noodzakelijk zijn.

106. Niet zelden dringt de noodzakelijkheid de volken, die begonnen zijn hunne grenzen voor het onderling verkeer te sluiten, ze althans hier en daar weder open te zetten. Dan neemt men de toevlugt tot het *stelsel van tractaten*, dat met angstvallig dingen en loven wederkeerige gunsten afweegt, en veelal eenige takken van nijverheid opoffert, om voor andere zoo veel te meer voordeel te kunnen bedingen.

Verg. N°. 94. — Zulk een onregt, dat willekeurig voor éénige takken van nijverheid gunsten bedingt en andere prijs geeft aan de begunstiging, die de wederpartij op hare beurt bedingt, is, blijkens de ervaring, haast onafscheidelijk van handelstractaten. Daarom vooral is het raadzaam, het sluiten van deze zooveel mogelijk te vermijden. Zooveel mogelijk! — want geheel zal men er zich niet aan kunnen onttrekken, zoo lang er vreemde volken zijn, die zich met eenen muur van bescherming omsluiten om er alleen enkele naauwe poorten — of bressen? — in den vorm van tractaten open te laten.

107. Soms ook ziet men gebeuren, dat twee volken elkander, door het *stelsel van retorsie*, verbod op verbod toekaatsen, met dat gevolg, dat elk van beide zich hoe langer hoe meer de

voortbrengselen ontzegt, die het andere heeft aan te bieden. Gelukkig echter leidt dit stelsel door zijne onhoudbaarheid zelve ten slotte meestal tot wederzijdsche inschikkelijkheid.

Retorsie is alleen in één geval aan te bevelen, namelijk, wanneer men zekerheid heeft, dat het middel snel en afdoend werkt om een anderen staat, die het onderling verkeer bemoeijclijkt, tot rede te brengen. Wordt dit doel niet bereikt, dan is zij als een tweesnijdend zwaard, waarmede wij ons zelven ligt niet minder wonden dan onzen tegenstander.

§ 4. *Over de gronden, waarop bijzondere bescherming voor de nijverheid gevraagd wordt.*

108. Iedereen erkent gereedelijk, dat eene algemeene bescherming voor alle deelen der volksnijverheid te zamen door bijzondere middelen iets ondenkbaars is. En even gereedelijk wordt meestal toegegeven, dat de theorie van de *vrijheid van arbeid* als theorie de voorkeur verdient.

109. Geen voorstander van bescherming is er dan ook, die zijne eischen zóó hoog stelt, dat hij eene algemeene, volkomene, alomvattende bescherming voor alle tegenwoordige en toekomstige takken van volksnijverheid zou begeeren.

110. Maar de verdediger der bescherming heeft altijd in zijnen bijzonderen kring eenen of anderen tak van nijverheid aan te wijzen, die om eene bepaalde reden uitzondering op den algemeenen regel en aanspraak bij uitnemendheid op eenige begunstiging maken mag.

Hier is een van de hinderlijkste bezwaren, waarop men bij de toepassing van staathuishoudkundige regelen gedurig stuit. Onkunde kunt gij teregt wijzen, vooroordeel is door redenering te overwinnen. Maar wat te doen, wanneer men u alles wat gij op grond van rede en ervaring aanvoert, volmondig toegeeft, doch dan met de tegenwerping besluit, „dat alleen maar in dit ééne „bijzondere geval uwe theorie uitzondering moet lijden"? Te

meer, omdat die ééne bijzondere uitzondering, als een andere Proteus, zoo velerlei gedaanten aanneemt. Want dewijl de staathuishoudkunde zoo regtstreeks en zoo diep in de belangen der maatschappij, dat is, de belangen van iedereen, ingrijpt, acht ook iedereen zich zonder aarzeling bevoegd, om op zijn standpunt een eigen oordeel over die belangen te hebben en uit te spreken.

111. De bijzondere gronden, waarop men alzoo bescherming bepleit, zijn dan echter van zoodanigen aard, dat zij niet alleen, te zamen genomen, de erkende theorie (verg. n°. 108 v.) in de praktijk geheel uitsluiten, maar ook elkander onderling bestrijden en vernietigen.

112. Zoo wordt nu eens bescherming voor eenen tak van nijverheid gevraagd, omdat hij *nieuw* is en nieuwe bronnen van welvaart opent; dan, omdat hij *oud* en lang gevestigd is en met vele bestaande belangen zamenhangt, die door zijn verval zouden kunnen lijden.

113. Hier wordt bescherming gevraagd, omdat eene nijverheid zoo eigenaardig *nationaal* is; dáár omdat het zoo wenschelijk is, eene nijverheid, die *elders* bloeit, in het vaderland over te planten.

114. Hier verlangt men bescherming voor eenen tak van nijverheid, *die in 't opkomen is* en in zijne eerste ontwikkeling eenige ondersteuning behoeft; dáár voor een, *die in vollen bloei verkeert* en voor verval moet worden behoed; dáár weder voor een, *die aan 't kwijnen raakt* en weder moet worden opgebeurd.

115. Hier wordt de bescherming gevorderd voor eene onderneming, waarin aanzienlijke *kapitalen* betrokken zijn; dáár voor een bedrijf, dat een groot aantal *werklieden* brood geeft en door de overmagt van het kapitaal wordt bedreigd.

116. Hier beveelt men eene nijverheid in de bescherming aan, omdat zij zoo groote *voordeelen* afwerpt, die men door alle middelen moet trachten te behouden; dáár eene andere, omdat

zij met *verlies* werkt en dus op eenige te-gemoet-koming aanspraak mag maken.

117. Soms wordt de bijzondere belangstelling ingeroepen voor een bedrijf, waarvan de ondernemer belooning verdient wegens zijne uitstekende talenten, zijne veerkracht en zijne werkzaamheid; maar ook zijn er, die zich op hunne eigene onbedrevenheid als titel tot bescherming beroepen.

Zóó ongerijmd is dit laatste argument, dat het haast gewaagd mag heeten te zeggen, dat het wel eens wordt aangevoerd, zonder dat men dit beweren door een feit kan staven. Daarom zij hier vermeld, dat in 1844, bij gelegenheid van den grooten strijd over de tariefshervorming hier te lande, eenige Groningsche pelmolenaars een adres inleverden bij de Tweede Kamer der Staten-Generaal, waarbij zij opmerkten, dat zij minder bedreven waren in het pellen van *buitenlandsche* garst dan de pelmolenaars in Holland, en derhalve verzochten, dat men toch den invoer van de buitenlandsche garst niet al te gemakkelijk zoude maken, omdat het hun dan moeijelijk zou vallen de mededinging vol te houden. Over dit adres (nevens vele andere) is in de zitting der Tweede Kamer van 5 November 1844 namens de Commissie tot de Verzoekschriften verslag uitgebragt. Men zal het nog in de archieven van de Kamer kunnen vinden.

Maar ik voer dit voorbeeld thans te liever aan, omdat tegenwoordig juist uit diezelfde provincie Groningen de krachtigste stemmen *voor* handelsvrijheid opgaan. Het waren Groningsche afgevaardigden, landeigenaren en landbouwers van beroep, die in de zitting der Tweede Kamer van 10 Maart 1859, bij gelegenheid eener nieuwe poging tot tariefshervorming, als amendement voorstelden, om de in het wetsontwerp voorgedragene matige inkomende regten op vreemde granen door geheele vrijstelling te vervangen [1]).

118. En eindelijk is de meest algemeene, en trouwens ook de natuurlijkste en geldigste reden, om bescherming voor dezen of genen tak van nijverheid te eischen, dat zoo vele andere takken immers ook reeds bescherming genieten.

---

[1]) Zie *Bijblad tot de Staats-Ct.*, 1858/59, II, blz. 652 vv.

Vergelijk de woorden van Gogel, aangehaald bij N°. 94. Ter zelfder plaatse wijst Gogel op geestige wijze door eene reeks van voorbeelden aan, hoe de eene bescherming noodzakelijk eene andere medevoert, deze weder eene andere, totdat men eindelijk komt tot zulk eene algemeene, alomvattende bescherming van alle belangen hoegenaamd, dat men ze elk in 't bijzonder evenzeer in het belang van anderen op velerlei wijzen moet belemmeren, en er ten laatste noch handel, noch fabriekbedrijf meer mogelijk zoude zijn.

§ 5. *Monopolie en mededinging.*

119. Elk ondernemer tracht met zijne nijverheid het meeste voordeel voor zich zelven te behalen; en hierin ligt voor hem de sterkste prikkel om veel en goed voort te brengen.

Verg. N°. 25, 88. Zie ook de aanteekening op N°. 18 *d.*

120. Doch diezelfde prikkel drijft hem ook, om steeds te trachten naar eenen toestand, waarin het hem mogelijk is, de voortbrengselen, die hij in de maatschappelijke ruiling brengt, naar zijne willekeur op eenen hoogen prijs te houden. En geen zekerder middel is er, om dat doel te bereiken, dan het *monopolie,* d. i. de stelling van den voortbrenger als éénig verkooper tegenover de verbruikers als onderling mededingende koopers.

121. Maar diezelfde prikkel is wederom oorzaak, dat, zoodra iemand met eenen tak van bedrijf buitengewone voordeelen behaalt, anderen zullen trachten, ook een deel daarvan te bekomen, door dezelfde of gelijksoortige voortbrengselen te verkoopen.

Verg. N°. 48.
De mededinging, die alzoo door de buitengewone winsten wordt opgewekt, zal zoo lang werken totdat de buitengewoon hooge marktprijs, dien het monopolie verzekerde, tot het peil van den productieprijs gedaald is. Daar is hare natuurlijke grens.

122. Zoo ontstaat uit het monopolie zelf de mededinging. En elk voortbrenger is geneigd te klagen over de mededinging,

die hem zijn monopolie beneemt, maar drijft te gelijk op zijne beurt diezelfde mededinging tegenover andere voortbrengers, die er niet minder over klagen.

123. Doch de voortdurende worsteling dier twee strijdende krachten lost zich voor de maatschappij in deze harmonische werking op, dat bij alle voortbrenging het streven, om de meest begeerlijke voortbrengselen te leveren, zich paart aan het streven, om deze zoo overvloedig en goedkoop mogelijk aan de verbruikers te verschaffen.

124. Somtijds is of schijnt de mededinging onvermogend om het monopolie te overwinnen. Doch men onderscheide, waar zulke gevallen zich voordoen, tusschen *natuurlijk* en *willekeurig* monopolie.

125. *Natuurlijk* monopolie is daar, waar de werking der mededinging uit den aard der zaak, buiten 's menschen wil of toedoen, beperkt is, namelijk:

a. of door iemands buitengewone vermogens van ligchaam of geest, die hem bij uitstek geschikt maken tot zekeren arbeid;

b. of door de uitsluitende beschikking over zekere stoffelijke natuurgave, die voorwerp van behoefte is;

c. of door het bezit van het geheim eener uitvinding of ontdekking;

d. of door den aard eener onderneming zelven.

Verg. N°. 20.

a. Volstrekt monopolie komt hier zelden voor, maar de gelukkige, die met buitengewone gaven bedeeld is, neemt eenen voorrang in, waarbij de mededinging op den achtergrond raakt. Als voorbeeld kunnen wij wijzen op den uitstekenden zanger, die met zijne stem schatten verwerft; maar ook op den beroemden pleitbezorger, die alléén meer praktijk heeft dan twintig zijner confrères met elkander.

b. Voorbeeld van een bijkans volstrekt monopolie: de kwik-

mijnen van Almaden in Spanje tot voor weinige jaren, toen deze delfstof ook in Californië gevonden is.

c. Ook wel het geheim der bereiding van een artikel, dat ruimen aftrek vindt. B. v. de Eau de Cologne van de firma C. M. Farina. Zulke geheimen en derhalve ook zulke monopoliën zijn er talloos vele; zóó, dat zij in 't eind onderling tegenover elkander eene soort van mededinging drijven.

d. Hier wordt het wel eens moeijelijk, het *natuurlijke* monopolie van het *willekeurige* te onderscheiden. B. v. eene spoorweg-onderneming kan het laatste bezitten alleen ten gevolge der uitsluitende concessie haar verleend. Maar zonder deze kan zij ook een natuurlijk monopolie hebben, wanneer de rigting van den spoorweg zóó is, dat er geene mededinging van andere middelen van vervoer of ook van andere spoorlijnen plaats kan hebben.

126. Een natuurlijk monopolie op te heffen ligt meestal boven het vermogen, maar ook buiten de roeping van het staatsgezag. Somwijlen echter zal het in 't algemeen belang de werking er van kunnen en moeten temperen. Maar ook kunnen er gevallen voorkomen, waarin de overheid geroepen is, een natuurlijk monopolie te handhaven, vooral tegen onredelijke en oneerlijke mededinging.

Temperen. B. v. in het geval, dat eene spoorweg-onderneming een natuurlijk monopolie bezit. Dan wordt zij misschien niet genoeg door haar welbegrepen eigenbelang genoopt om hare dienst ten meesten nutte en gerieve van het algemeen in te rigten, en zal het goed zijn, dat de regering zich een toezigt op hare verrigtingen voorbehoude. (Verg. N°. 185.)

Handhaven. Sprekende voorbeelden hebben wij hier in de verzekering van het uitsluitend genot der voordeelen eener uitvinding aan den uitvinder door octrooijen of patenten; in het voorbehoud van kopijregt aan schrijvers. De regtskwestie van het al of niet erkennen van eenen „intellectueelen eigendom" ligt hier buiten ons bestek. Op de staathuishoudkundige vraag, of het voor de maatschappij in 't algemeen voordeelig zij, zulke natuurlijke monopoliën, als hier bedoeld worden, voor langeren of korteren tijd door het staatsgezag te handhaven, wordt in verschillenden zin geantwoord. En tot dezen strijd heeft waarschijn-

5*

lijk niet weinig bijgedragen de ervaring, dat de regeringen van de verleende octrooijen misbruik maakten om hare gunsten te verkoopen. Ook kan het niet ontkend worden, dat de inmenging der regering hier nog in andere opzigten misbruiken schept. Maar de hoofdvraag schijnt in deze zaak altijd deze te zijn: Moet de man, aan wiens vernuft of studie, dikwijls met groote offers van arbeid, tijd en voorschotten gepaard, de maatschappij vermeerdering van haren rijkdom te danken heeft, niet althans beschermd worden tegen de pogingen van de zoodanigen, die hem het naaste voordeel zijner uitvinding, de vrucht van zijnen arbeid, ontvreemden? Hier is geene redelijke mededinging, geene onredelijke bescherming. Te eerder mag deze vraag in aanmerking komen, omdat de geschiedenis leert, dat niet zelden de mannen, aan wie de maatschappij de schoonste en heilzaamste ontdekkingen te danken heeft gehad, zelven daarvan niet dan moeite, leed en armoede hebben geoogst. Men denke aan Fulton, Galvani, James Watt (vóór dat Bolton op het gelukkig denkbeeld gekomen was, eene vennootschap met hem aan te gaan), Jacquart. Daartoe loopen vele oorzaken te zamen. Wat nieuw is heeft te strijden met vooroordeel, sleur en bedreigd eigenbelang; de beteekenis eener nieuwe ontdekking in wetenschap of kunstvlijt is nog niet in al haren omvang te bevatten; en de uitvinder zelf begint veelal met een vormloos en onuitvoerlijk plan, dat eerst door jarenlange ervaring en met eindeloos geduld en herhaalde proefnemingen, waaronder hij zijn leven verslijt, tot bruikbare uitkomsten brengt.

Een vernuftig middel heeft Ch. Fourier, het phantastische hoofd der socialistische school in Frankrijk, uitgedacht om in zijne ordening der maatschappij haren weldoeners eene billijke belooning te verzekeren. Den uitvinder eener beproefd nuttige zaak wilde hij eene belooning toeleggen, waartoe al de Phalanstères, in welke hij de bevolking der gansche aarde verdeelde, elke voor een evenredig deel zouden hebben bij te dragen. Doch wij behoeven gelukkig geene omverwerping der bestaande maatschappelijke orde, om zijn denkbeeld te kunnen verwezenlijken. Herinneren wij ons, dat de Fransche regering in der tijd Daguerre zijne uitvinding van lichtbeelden heeft afgekocht om haar „gemeen goed" te maken. Nog onlangs hebben onderscheidene staten van Europa met loffelijke zamenstemming aan Morse, den uitvin-

der van het algemeen aangenomen telegraafstelsel, eene belooning van 400,000 francs toegelegd [1]).

Ten slotte nog de opmerking, dat onder de billijke bescherming, waarvan hier sprake is, ook behoort de bestraffing van het namaken van *fabriekmerken*.

127. *Willekeurig* monopolie bestaat daar, waar de mededinging bemoeijelijkt wordt door eenen gebrekkigen maatschappelijken toestand of door de willekeur van hen, die magt en invloed kunnen doen gelden. En alle bijzondere bescherming is meestal inderdaad niet anders dan het scheppen of handhaven van een willekeurig monopolie door het staatsgezag.

Zoo schiepen het oude gildenwezen en de instelling van geoctroijeerde compagnieën voor een' of anderen tak van handel oudtijds een willekeurig monopolie. Zoo ziet men nog tegenwoordig wel eens een magtig handelsligchaam zich hier of daar het monopolie der markt toeëigenen.

128. Doch willekeurige monopoliën, hoe krachtig schijnbaar ook gevestigd, zijn nogtans *op den duur* niet tegen de mededinging bestand. Altijd streeft de maatschappij er naar, om ze omver te werpen, of zich aan haar bereik te onttrekken. Daarom is het alleen in zeer enkele gevallen noodig, dat het staatsgezag tusschenbeide kome, om ze te onderdrukken. Het vermijde slechts, ze te handhaven.

Op tweederlei wijze vooral straft de maatschappij zelve den monopolist. Eerstelijk: door zich eenvoudig te onthouden van het genot der zaken, die hij haar tegen buitensporig hoogen prijs tracht op te dringen. Dat moest onze voormalige O. I. Compagnie ondervinden, die als monopolist hare specerijen op hoogen prijs hield, maar wel genoodzaakt was, zelve een gedeelte van haar

---

[1]) Verg. de mededeelingen der Nederlandsche regering over dit onderwerp in de *Memorie van Beantwoording* enz., betreffende het XIIe Hoofdstuk der Staatsbegrooting voor 1860, *Bijblad Staatscourant*, 1859/60. *Bijlagen*, blz. 264. — Nederland heeft tot dit geschenk voor fr. 22.431.60 c. bijgedragen.

kostbaar voortbrengsel te vernietigen, omdat zij er niet genoeg koopers voor vond. Ten tweede: door dadelijk en regtstreeksch verzet. Geen beschermend regt is ooit of ergens ter wereld geheven, of onmiddellijk is de sluikhandel geboren, die met het beschermende regt spot; die krachtiger en stelselmatiger ingerigt wordt, naarmate de bescherming wordt versterkt; die vernuftiger uitwegen vindt, naarmate de strafwet scherper dreigt; die zijne regelen, zijne kunst, zijne wetenschap heeft. De smokkelhandel mag, als eene verkrachting der wet, in den staat niet geduld worden; de zedeleer keurt hem af en met reden, want hij is een kwaad en sticht veel kwaad. Maar het volksgevoel is hem altijd gunstig gezind geweest, en van het zuiver staathuishoudkundig standpunt mag men met regt van hem zeggen: „A ce point de „vue il est permis de dire que la contrebande est comme une „protestation des intérêts généraux contre les théories erronées „du système prohibitif et protecteur [1]).”

De wenk, dat de overheid zich in den regel niet hebbe in te laten met de onderdrukking van zulke monopoliën, maar genoeg doet, wanneer zij ze maar niet door hare magt ondersteunt, is misschien niet geheel overtollig. Niet zelden wordt juist dàt voor monopolie uitgemaakt, wat inderdaad niet anders dan vrije mededinging is. Zij, die om bescherming roepen, doen het veelal voorkomen, alsof zij de slagtoffers zijn van het monopolie van hen, tegen wie zij beschermd willen worden. Bij deze pogingen om de openbare meening te verbijsteren is het dan het veiligst, zich te onthouden.

---

[1]) *Dictionnaire de l'Economie politique*, Vol. I. pag. 474.

2e HOOFDSTUK.

DE GROOTE TAKKEN DER NIJVERHEID.

§ 1. *De verzamelings-nijverheid* (*Mijnwerken, steengroeven, zoutwinning, veenderij, houtvelling, visscherij, jagt, enz.*)

129. De verzamelings-nijverheid bestaat in de eenvoudige afzondering en toeëigening (verg. N°. 18 *a*) van gaven der natuur, zoo als deze door de vrije, onbestierde werking van hare krachten ontstaan zijn.

130. In het tijdperk van het begin der maatschappelijke ontwikkeling is zij nagenoeg het eenige of althans verreweg het voornaamste middel van bestaan voor de bevolking.

131. Doch naarmate de beschaving zich verspreidt en de kennis van en de heerschappij over de natuur toenemen, verliest zij allengs hare groote beteekenis, behalve voor zoo verre zij dienstbaar wordt, om de grondstoffen of de hulpmiddelen voor andere takken van nijverheid te leveren.

Jagt en *visscherij* zijn bijkans de eenige bedrijven der wilde volken. De pluk van vruchten, de velling van boomen worden bij hen niet eens als een bepaald bedrijf aangemerkt. De overgang uit dezen toestand tot de beschaving is het herdersleven. Ook hier is de arbeid nog weinig meer dan verzamelings-nijverheid, maar in bepaalder rigting. De kudden worden aangefokt, gehoed, gevoed; maar van eigenlijke veeteelt, als vertakking van den landbouw, is hier nog geene sprake. Eindelijk *vestigt* zich de mensch; de grond wordt bewerkt, de woningen sluiten zich aan elkander aan; ruiling van diensten ontwikkelt zich; de maatschappij is gevormd. Nu is er noch jagersleven, noch zwervend herdersleven meer, en die soorten van verzamelings-nijverheid houden op, om plaats te maken voor geheel andere: voor mijnontginning, kleidelving, steengroeven, zoutwinning enz. Of de oorspronkelijke bedrijven verkrijgen eene geheel andere be-

teekenis; de visscherij wordt een eigen tak van nijverheid ten gevolge der uitgevonden kunst van bereiding van den visch (het haringkaken, het bokkingrooken, het zouten en droogen van den bakkeljaauw), of omdat de visch grondstof voor andere nijverheid levert (walvischtraan). De dieren, die in de wildernissen in vrijheid rondzwerven, worden vervolgd en gedood *om de huid*, welke de nijverheid der beschaafde wereld tot velerlei oogmerk zal bereiden; bosschen worden in verre landen geveld, om allerlei soorten van kostbaar werkhout aan de Europesche nijverheid te leveren.

132. De jagt houdt bij beschaafde volken geheel op, tak van den voortbrengenden arbeid te zijn. De bijzondere bescherming, die zij nog overal geniet, dient slechts het vermaak van enkelen, niet zelden ten koste der wezenlijke belangen des volks, vooral ten nadeele van den landbouw.

Het moet erkend worden, dat in Nederland de tegenwoordige wetgeving op het stuk der jagt (Wet van 13 Junij 1867, Stbl. N°. 87) de belangen van den landbouw zooveel ontziet, als met de nog heerschende begrippen mogelijk schijnt. Eene opmerkelijke bijdrage tot de kennis van den aard dezer begrippen is nog onlangs (in het najaar 1859) geleverd bij de behandeling van het vraagstuk, of het wenschelijk zij, dat premiën worden uitgeloofd voor het dooden van dieren, die als schadelijk voor den wildstand worden aangemerkt, maar naar het oordeel van deskundigen nuttig voor den landbouw zijn, omdat zij muizen en andere voor de akkers en de vrucht schadelijk ongedierte vervolgen [1]).

133. De visscherij als groote tak van maatschappelijk bedrijf vindt tegenwoordig haren voornamen steun in de voorschriften van godsdienst bij een aanzienlijk deel der bevolking van de staten der beschaafde wereld. Zonder deze zou zij hare voortbrengselen niet anders slijten, dan òf als ongemeene lekkernij, òf als een bijzonder goedkoop volksvoedsel.

[1]) Men vergelijke het opstel van Dr. J. Wttewaal. *Over het verleenen van premiën voor het dooden van wezels en ander zoogenaamd schadelijk gedierte*, in het tijdschrift *de Volksvlijt*, N°. 9—11 van 1859. (Blz. 317 vv.)

Aanvankelijk is de visch het uitsluitende, of althans het voorname voedsel der bewoners van eilanden of kustlanden. Met de toenemende beschaving wordt hij verdrongen door vleesch en brood en andere voortbrengselen van den landbouw. Doch de fijne, zeldzame soorten blijven de tafels der vermogenden als lekkernij versieren (b. v. oesters, zalm). Andere soorten, die in sommige jaargetijden hier of daar in onuitputtelijke hoeveelheden gevonden worden, leveren dan tijdelijk een goedkoop voedingsmiddel voor de lagere klassen (b. v. panharing). Enkele gemeene soorten zijn na eenige bereiding doorgaans een hulpmiddel voor deze klassen (zoutevisch, stokvisch en labberdaan in Europa, tripang bij de Chinezen, gezouten visch, uit N. Amerika aangevoerd, bij de negerbevolking in de W. I. koloniën). Maar algemeen volksvoedsel onder alle klassen en standen der bevolking is de visch alleen gebleven door de vaste, welke de Roomsch-Katholieke kerk voorschrijft.

134. Het bezit in eigen bodem van eenen rijkdom van zulke natuurgaven, die voorwerpen van de verzamelings-nijverheid zijn, is voor een volk een krachtig hulpmiddel tot ontwikkeling zijner nijverheid in het algemeen.

Men denke aan de steenkolen- en ijzermijnen in Groot-Britannië, België, Duitschland, Frankrijk; aan de veenen bij ons. Het is echter eene dwaling, te beweren, dat het bezit van deze rijkdommen in eigen bodem aan een land het natuurlijk monopolie van de takken van nijverheid, die ze als grondstoffen gebruiken, verzekert; onze eigene fabrieken, die met vreemde steenkolen vreemde metalen verwerken, kunnen dit aantoonen.

135. De verzamelings-nijverheid is echter voor hen, die haar bedrijven, dikwijls een zeer onzeker middel van bestaan, omdat de natuur luimig en grillig is in hare gaven, en hier niet zelden aan de heerschappij, ja zelfs aan de kennis des menschen ontsnapt.

Wanneer wij hier der natuur luim en grilligheid verwijten is dit alleen met het oog op de uitdeeling van hare gaven, zoo als deze voor de maatschappij verkregen worden. Niemand zal hier eene miskenning willen zien van de waarheid, dat de natuur

naar vaste wetten werkt en dat elk verschijnsel zijne regelmatige en noodzakelijke oorzaak heeft.

Terwijl nu elke onderneming van nijverheid wisselvallige winst oplevert (verg. N°. 51 *b*), is dit vooral bij de verzamelings-nijverheid het geval, omdat hier nimmer eene vaste verhouding te berekenen is tusschen den arbeid en het kapitaal, die men moet aanwenden, en de waarde van het te verkrijgen voortbrengsel. Bij de ontginning eener mijn is het onzeker, of men tot eene rijke ader van de gezochte delfstof komen zal, dan niet. De visscherij levert het eene jaar geheel andere uitkomsten op dan het andere. Alleen door voortgaande natuurkennis is deze kostbare onzekerheid te overwinnen, en in vele gevallen nog maar ten deele.

136. Er wordt wel eens op grond van die wisselvalligheid voor deze soorten van bedrijf eene bepaalde bescherming gevraagd (verg. de aant. bij N°. 103). Doch deze reden mag zoo min als eenige andere gelden, om het mogelijke verlies des ondernemers ten laste van het algemeen te brengen. (Verg. N°. 116.)

137. Maar het kan somtijds noodig zijn, dat het gezag in den staat zich hier doe gelden om deze soorten van nijverheid te regelen en te beperken:

a. omdat de mensch het hier niet in zijne magt heeft, het voorwerp willekeurig te vermeerderen, of hetgeen verteerd is door nieuwe voortbrenging aan te vullen.

b. om redenen van politie in het algemeen belang;

138. Om de eerste reden kan het in enkele gevallen noodig zijn, de jaarlijksche voortbrenging binnen zekere grenzen van tijd, plaats of hoeveelheid te beperken, opdat niet na kortstondig gewin eindelijk geheele uitputting volge.

Hier stuiten wij weder op een zeer moeijelijk vraagstuk van praktische staathuishoudkunde. Moet men, om voor eene onzekere toekomst te zorgen, misschien wel op grond eener bezorgdheid, die later zal blijken ijdel geweest te zijn, de nijverheid aan banden leggen en de overvloedige voldoening der tegenwoordige

behoeften beletten? Als regel zal men een ontkennend antwoord op deze vraag moeten geven. Doch lijdt die regel geene uitzondering? en zoo ja, waar is van deze de grens? Van „de conservatie van het jagtveld" spreken wij hier nu niet. Maar nog altijd is er geene afdoende beslissing gegeven op de vraag, of men in het belang van den voortdurenden bloei der visscherijen niet het visschen in sommige tijden des jaars verbieden moet. Dat er natuurgaven *uitgeput* kunnen worden, zien wij in den achteruitgang der walvischvangst. Op Java heeft het Gouvernement zich verpligt gezien de bosschen door beperking van den vrijen houthak te bewaren. Men begint zich tegenwoordig reeds in Engeland bezorgd te maken dat over zekeren tijd de steenkolenmijnen in dat land uitgeput zullen raken. Zoo zullen er meer voorbeelden kunnen aangevoerd worden van de nuttigheid, ja van de noodzakelijkheid van beperking. Maar daar staat tegenover, dat deze noodzakelijkheid niet zelden ook aangevoerd is om onder haren dekmantel een of ander monopolie te handhaven.

139. In het algemeen belang kan het noodig zijn, aan de ondernemers in deze takken van bedrijf bepaalde verpligtingen op te leggen, omdat zij in de natuurlijke gesteldheid des bodems veranderingen brengen, die voor andere belangen schadelijk en zelfs gevaarlijk kunnen worden.

Van dien aard zijn de voorschriften tot instandhouding der bosschen in Frankrijk en in Duitsche staten, omdat gebleken is, dat ontblooting der bergruggen onberekenbare schade aan de lagere landen kan aanbrengen door de geregelde afvloeijing van het water te verstoren. Van gelijken aard is de verpligting tot het storten van „slikgelden" en „waarborgpenningen" hier te lande hun opgelegd, die eene verveening ondernemen. Met de slikgelden zullen dan later de kosten van droogmaking van den plas, die na de verveening overblijft, gedekt moeten worden, terwijl de waarborgpenningen dienen, om de betaling der op de uitgeveende landen drukkende lasten duurzaam te verzekeren. Voorts zijn bij een Kon. besluit van 17 Februarij 1819 (Stbl. N°. 6) *op het stuk der verveeningen en ontgrondingen* nog eenige andere waarborgen voorgeschreven tegen de schade, die door eene verveening kan ontstaan.

§ 2. *De landbouwnijverheid (akkerbouw, veeteelt, houtteelt, wijnbouw, warmoezerij, ooft- en bloemkweekerij, enz.)*

140. Onder de voortgaande ontwikkeling der maatschappij treedt de landbouw, die de natuurkrachten aan 's menschen wil dienstbaar maakt tot voortbrenging in eene bepaalde rigting, meer en meer in de plaats van de eenvoudige verzamelingsnijverheid. (Verg. N°. 129—131.)

141. De voortdurende en altijd dringende behoefte der bevolking aan voedingsmiddelen, wier vervulling de hoofdtaak van het landbouwbedrijf blijft, leidt er van zelve toe, aan dezen tak van nijverheid bijzondere zorg en belangstelling te wijden.

142. Vandaar, dat men schier te allen tijde en overal en op allerlei wijzen getracht heeft, den landbouw door kunstmiddelen aan te moedigen en te beschermen.

143. Maar telkens is men gestuit op dit bezwaar, dat juist de middelen, die beproefd werden om den landbouw als tak van den nationalen arbeid te bevorderen, te gelijk strekten om de vervulling der volksbehoefte aan levensmiddelen, die immers het doel is van dezen arbeid, te bemoeijelijken.

Men geraakte alzoo in een zeer moeijelijk dilemma verward. Bescherming wilde men den landbouw geven, opdat hij te beter in de volksvoeding zou kunnen voorzien. Beschermde men nu den landbouw, door, gelijk in Engeland langen tijd geschied is, aan zijne voortbrengselen eene uitvoerpremie toe te leggen, dan bewerkte men, dat de vreemdeling goedkooper brood kon bekomen dan de inlander. Beschermde men hem, door hooge regten te leggen op den invoer van vreemd graan, dan maakte men natuurlijk in de evenredigheid van de belasting het brood duurder. Daar kwam bij, dat dit inkomend regt allen aanvoer op speculatie belette, zoodat, wanneer eens de binnenlandsche oogst bijzonder slecht uitviel, de noodige voorraad om de dagelijks wederkeerende behoefte te voldoen ontbrak, en dan met overhaasting, door allerlei kunstmiddelen en met onberekenbare kos-

ten, in het dreigend gebrek moest worden voorzien. Nu en dan ook, ofschoon zeldzamer, heeft men juist het tegendeel beproefd, en in het belang der volksvoeding in eigen land, den uitvoer van de granen verboden of bezwaard. Dan werden de belangen der verbruikers behartigd, maar ten koste van die van den landbouw; en het behoeft niet opgemerkt te worden, dat dit geenszins aanmoediging van den landbouw heeten mogt. Doch ook nu weder bereikte men het doel niet, dat men beöogde. Terwijl de eigene binnenlandsche voortbrenging onder dien druk kwijnde, werd ook van buiten niet meer aangevoerd dan volstrekt noodig was voor de behoefte des oogenbliks; want geen koopman wilde zich aan de kans wagen van zijne koopwaar ergens te brengen, vanwaar hij ze niet onbelemmerd weder zou kunnen wegvoeren. Zoo was ook dit juist weder het middel, om bij het eerste misgewas dadelijk schaarschte te doen ontstaan. Eindelijk is men op het denkbeeld gekomen, om de belangen van den landbouw en de belangen van den verbruiker beiden te gelijk te beschermen, door een kunstig stelsel, dat vermaard is geworden onder den naam van „schaalstelsel." Dit bestond daarin, dat men *invoer*-regten van buitenlandsche granen vorderde, zoolang de marktprijzen binnenslands beneden zeker peil stonden, en hoogere regten, naarmate de prijs lager daalde; en daarentegen *uitvoer*-regten hief, zoodra de marktprijzen boven dat normaal peil rezen, en hoogere regten wederom, naarmate de prijs hooger liep. Maar de uitkomst toonde, dat dit stelsel nog het slechtste van alle was, omdat het alle redelijke berekening van eene handelsoperatie onmogelijk maakte, allerlei misbruik en knoeijerij veroorzaakte en ten slotte noch den landbouw noch den verbruiker baatte.

144. Van de andere zijde en uit geheel andere oorzaken is geen tak der volksnijverheid door alle tijden heen met zoo velerlei bezwaren belast geweest als de landbouw.

145. De hoofdoorzaken hiervan zijn:

a. de groote beteekenis, die overal aan den grondeigendom als bron van vermogen, invloed en magt gehecht wordt; en

b. vooral de verleidelijke gemakkelijkheid, om belastingen van het vermogen, in grondeigendom bestaande, te heffen.

146. Door de eerste dezer oorzaken is de grondeigendom in vele staten niet zoodanig verdeeld, als het belang der voordeeligste bebouwing medebrengt.

Te allen tijde gold de spreuk: „wie eigenaar is van den grond, is meester in het land.” Vandaar dat jagen naar, dat vasthouden aan grondeigendom, vooral waar tusschen onderscheidene standen en klassen der bevolking om den invloed in den staat gekampt wordt. De adel tracht den dorper van grondeigendom uit te sluiten; de heerschende kerk den dissenter (gelijk b. v. in Zweden en Tyrol nog heden het geval is); de geestelijkheid, die naar aanzien en magt streeft, tracht de goederen in hare „doode hand” te brengen; de aanzienlijke geslachten trachten hun invloed in den staat te behouden door majoraten; de democratie drijft, waar zij tot de heerschappij komt, het beginsel door van de versnippering van den grond onder een groot aantal eigenaren. En de wetgever, die al die strijdende belangen voor zich ziet en daartusschen beslissend moet optreden, verliest niet zelden om het politiek belang, dat hij naar zijn inzigt te bevorderen heeft, het volkshuishoudelijke belang uit het oog. (Vergelijk overigens de aanteekening bij N°. 150. En zie ook N°. 647 vv.)

147. Door de andere oorzaak worden de ondernemers van landbouw-nijverheid dikwijls teruggehouden van de onbekrompen aanwending van het kapitaal als hulpmiddel tot hunnen arbeid.

In de tweede helft der achttiende eeuw bloeide in Frankrijk eene Economische school (die der Physiocraten), welke als staathuishoudkundig beginsel den regel stelde, dat de grond, als éénige bron van allen rijkdom, ook het éénige voorwerp van belasting zijn moest. De leer der Physiocraten heeft sinds lang reeds voor andere en betere staathuishoudkundige theorieën plaats gemaakt, en daarmede is ook hun stelsel van uitsluitende grondbelasting vervallen. — Maar vóór en ná de verkondiging dezer leer heeft men om geheel andere redenen beproefd en volgehouden, het vermogen in grondeigendom bestaande bij uitnemendheid te belasten. Niet alleen door de eigenlijk gezegde „grondbelasting” zelve, die in sommige staten tot 12, 14, 16 %, en hooger nog, van de geraamde inkomsten van het daarin aangelegde kapitaal opgedreven is; maar voorts ook door allerlei an-

dere belastingen, die den grondeigendom altijd zekerder, somtijds ook nog zwaarder treffen dan elken anderen. En deze laatste belastingen vooral mogen bezwarend en belemmerend voor de ontwikkeling van den landbouw heeten.

Ons eigen belastingstelsel levert eene opmerkelijke proeve van zulke overbelasting van den grondeigendom bij de regeling der heffing van *registratie-*, *hypotheek-* en *successieregten*.

Het *registratie-regt*. De noodzakelijkheid, om den eigendom van onroerende goederen te verzekeren, heeft tot het wettelijk voorschrift geleid, dat bij elke vervreemding de titel, krachtens welken de overdragt geschiedt, in de openbare registers moet worden overgeschreven. Voor de aanwijzing van dien titel is alzoo eene schriftelijke akte onvermijdelijk. Deze akte nu is aan *registratie-regt* onderworpen en van hare overschrijving wordt nog bovendien een *regt van overschrijving* gevorderd; en volstrekt onmogelijk is het hier, deze belasting te ontgaan. Daardoor alleen reeds is het vermogen, in vaste goederen belegd, in ongunstiger toestand dan andere kapitaal-belegging. Er worden dagelijks voor honderdduizenden, soms wel voor millioenen guldens aan effecten ter beurze verkocht, zonder dat daarvan ook maar één gulden aan de schatkist komt; maar het kleinste hoekje gronds kan niet in andere handen overgaan, zonder dat de schatkist een evenredig deel van zijne waarde voor zich eischt. Er ware misschien geene reden, om over dit bezwaar op zich zelf te klagen. Maar daar komt nu bij, dat deze zekerheid, dat de belasting op het onroerend goed niet kan ontdoken worden, verleid heeft, om haar zwaarder te maken dan die op roerende goederen. Niet alleen, dat doorgaans de tusschenkomst van een openbaar ambtenaar de kosten der overdragt, ook weder door bijkomende belastingen, zoo als de zegelregten, aanmerkelijk verzwaart; maar bovendien heft de schatkist bij overdragt van onroerend goed een evenredig regt van registratie van 4 % der waarde, terwijl bij overdragt van roerend goed dat regt nooit hooger is dan 2 % en in zeer vele gevallen tot lager bedrag afdaalt. Daar komen dan nog de opcenten bij; voorts de kosten van overschrijving in de hypotheek-registers enz., enz. En zoo moet men tegenwoordig bij ons rekenen, dat elke verkoop van onroerend goed minstens op 8 of 9 ten honderd van de waarde van dat goed te staan komt, meestal op meer, en som-

tijds zelfs (bij openbare veiling) wel op 12 of 13 ja 15 ten honderd. Zoo wordt ook *ruiling* van onroerend goed, tot groote belemmering van de betere zamenvoeging van grondstukken door een registratie-regt, dat vooral drukkend is door den aangenomen maatstaf van taxatie der geruilde perceelen, bezwaard. Bij roerende zaken is het natuurlijk meestal zeer gemakkelijk dezen last te ontgaan. — Hoe zwaar dit registratie-regt bij uitnemendheid op de kapitalen in onroerende goederen drukt, kan het duidelijkst blijken uit de volgende berekening. Volgens officiëele bescheiden was het gezamenlijk bedrag der boedels, waarvan successie-regten betaald moesten worden, over de jaren 1854—57 gemiddeld 's jaars gewaardeerd op ongeveer *f* 43,000,000. In die boedels werd aan vast goed gevonden eene gemiddelde waarde van *f* 13,000,000. Mogen wij deze cijfers aannemen als eenen maatstaf van de verdeeling van ons nationaal vermogen in vasten en roerenden eigendom, dan kunnen wij daaruit den regel ontleenen, dat het vermogen in vaste goederen tot het geheele nationale vermogen hier te lande staat in de verhouding van 13: 43, dat is: van ruim 30: 100. Maar, evenzoo volgens officiëele bescheiden, bedroeg de opbrengst der registratie-regten in het jaar 1856 in hoofdsom *f* 4,373,000. Hiervan werd alleen wegens *verkoop en overdragt van vaste goederen* geheven ongeveer *f* 2,500,000, dat is: ruim 57 %. Nu zal men voorzèker niet beweren, dat de omzettingen in vaste goederen talrijker zijn dan die in roerende goederen, en dat daardoor de grootere opbrengst der registratie-regten van de eerste verkregen zijn. Evenmin, dat er tegenover deze belasting andere staan, die inzonderheid op de roerende goederen drukken en het evenwigt herstellen. Mogt iemand de belasting van het mobilair en van de paarden, als uitsluitend op roerend goed drukkende, aanvoeren, men zou hem kunnen beantwoorden met op de belasting van de huurwaarde, de deuren en vensters en de haardsteden, als uitsluitend het onroerend goed treffende, te wijzen.

Het *hypotheek-regt* is op zich zelf niet zeer bezwarend; het bedraagt slechts 1 per mille van de ingeschreven schuld in hoofdsom. Ook het salaris van den hypotheek-bewaarder kan niet drukkend genoemd worden. Maar het bezwaar is hier wederom, dat, terwijl het beleenings-contract òf vrij van registratie, òf aan

een vast regt van 80 cents onderworpen is, geene overeenkomst van hypotheek gesloten of ontbonden kan worden zonder authentieke akte, die, behalve hare andere kosten, een registratie-regt van 1 °/₀ noodzakelijk maakt.

Het *regt van successie* drukt niet regtstreeks zwaarder op het vermogen in onroerend goed dan op dat in roerend goed aangelegd. Integendeel is in onze jongste wet op het regt van successie (Wet van 13 Mei 1859, Stbl. N°. 36) eene proeve genomen, om het vermogen „in portefeuille" aan eene bijzondere belasting te onderwerpen (een regt van overgang ten bedrage van 3 °/₀ op alle effecten, staats-obligatiën, aandeelen, enz.). Maar ook bij overgang van eigendom door vererving of door deeling eener gemeenschap mag toch op tweederlei bezwaar gewezen worden, dat bijzonder aan den grondeigendom vast is. In de eerste plaats de grootere kostbaarheid eener ambtelijke waardeering, die in vele gevallen noodzakelijk is. In de tweede plaats het *regt van overbedeeling* bij scheiding der gemeenschap, dat bij onroerend goed wederom het dubbele is van het bedrag bij roerend goed (4 °/₀ tegen 2 °/₀), maar bovendien uit den aard der zaak bij onroerend goed veel meer moet voorkomen [1]). Met enkele uitzonderingen toch zijn roerende goederen splits- en deelbaar, zoodat elk erfgenaam daarin een gelijk aandeel kan bekomen. Doch in de meeste boedels, die gescheiden worden, zal, wanneer daarin onroerend goed voorkomt, dit vaste goed òf onder de erven gemeen moeten blijven, òf verkocht moeten worden om tot eene verdeeling te kunnen komen, òf aan eenen der erfgenamen niet kunnen overgaan dan tegen uitkeering wegens overbedeeling.

De hier opgesomde bezwaren brengen nu te zamen deze nadeelen voort: dat het vermogen, in grondeigendom aangelegd, aan bijzonder drukkende lasten en kosten onderhevig is; dat derhalve zoodanig een aanleg van kapitaal geenszins wordt aangemoedigd; eindelijk: dat hier een levendige omzet van kapitalen zeer wordt belemmerd.

Verg. voorts N°. 852 vv.

---

[1]) Dit regt van overbedeeling is een *registratie*-regt. Het komt echter verreweg het meest bij boedelscheidingen voor en bezwaart de nalatenschappen alsof het een *successie*-regt was.

148. En beide deze oorzaken (N°. 146, 147) werken te zamen, om bij vele volken tegenwoordig nog den landbouw in eenen toestand van achterlijkheid tegenover andere takken van nijverheid te houden.

149. Als middelen tot bevordering van de landbouw-nijverheid mogen worden aanbevolen:

a. verdeeling van gemeenen grondeigendom, en overdragt van staatsdomein in bijzonderen eigendom;

b. voorzigtige aanmoediging van ontginning van woeste gronden;

c. afschaffing van het tiendregt;

d. opheffing van bijzonder drukkende belastingen;

e. aanleg van wegen en opening van markten;

f. oprigting van hypotheekbanken.

g. onderwijs in de landbouwkunde.

a. Markegronden, gemeenteweiden en alle andere gemeene eigendommen van vereenigingen, maatschappen en gemeenten, blijven ook in de vruchtbaarste oorden weinig meer dan woeste gronden. Elk deelgeregtigde in den gemeenen eigendom acht zich bevoegd, het meeste oogenblikkelijke voordeel daarvan te trekken, en niemand acht zich geroepen aan het onderhoud van den grond de hand te houden. Domeingoederen onderscheiden zich gewoonlijk te gelijk door eene schrale opbrengst en een kostbaar beheer.

b. *Voorzigtige* aanmoediging. De reden, waarom zoo vele ontginningen mislukken en den welmeenenden ondernemer groote verliezen berokkenen, is, dat men geen geduld heeft. Men wil de natuur dwingen, in plaats van hare eigene vrije werking te volgen en te leiden.

c. Het nadeel der tienden voor de ontwikkeling van den landbouw wordt algemeen, overal en door iedereen erkend, behalve door de tiendheffers. Dat nadeel is van onderscheiden aard. Voornamelijk bestaat het hierin, dat het tiendregt de besteding van kapitaal in den landbouw tegenhoudt, omdat het een deel afneemt, niet van de *zuivere* winst des landbouwondernemers, maar

van de *ruwe* opbrengst van het land, die in de eerste plaats moest strekken om het verbruikte kapitaal te herstellen.

d. Vergel. N°. 147. De grondbelasting, mits niet tot een overdreven bedrag opgevoerd, en niet nu en dan willekeurig verhoogd wordende, schijnt niet onder deze drukkende lasten geteld te moeten worden. Zij houdt niet de verbetering van den grond tegen; zij belemmert niet de aanwending van kapitalen. Maar wel moet hieronder gerekend worden het regt van registratie met geheel zijn' kostbaren nasleep.

e. Wegen en markten zijn hulpmiddelen voor alle soort van nijverheid. Doch inzonderheid heeft de landbouw er veelzins behoefte aan, omdat zijne voortbrengselen — grondstoffen van andere nijverheid — groot van omvang in verhouding tot hunne waarde en moeijelijk te vervoeren zijn. Een landbouwer moet dus op niet al te verren afstand eene geregelde, gemakkelijk toegankelijke markt kunnen vinden tot afzet zijner producten. Op zulke binnenmarkten vergaderd, worden dan deze produkten in groote hoeveelheden naar de hoofdmarkten, binnen- of buitenslands, verzonden.

f. De hypotheekbank is, goed aangelegd, een uitmuntend werkend middel om de op groote geldmarkten beschikbare kapitalen naar den landbouw af te leiden. Maar de oprigting en goede werking dezer banken stuit wel eens op bezwaren. In Frankrijk heeft men het wettelijke hypotheekstelsel aanmerkelijk moeten wijzigen om de hypotheekbank mogelijk te maken. En wij zullen in Nederland waarschijnlijk hetzelfde te doen hebben. Tot nog toe althans hebben de hypotheekbanken bij ons niet al het nut gesticht dat men er zich van beloofde.

g. Vooral noodig waar de boer aan den ouden sleur en voorvaderlijk gebruik gehecht is.

150. De vraag omtrent de beste verdeeling van den grond in groote of kleine bouwhoeven, schijnt niet volgens algemeene beginselen beslist te kunnen worden. Tijdelijke en plaatselijke omstandigheden hebben daarop grooten invloed.

Over deze vraag is en wordt nog voortdurend veel getwist, zonder dat men tot een voldoend besluit weet te komen. De voorstanders van groote hoeven wijzen op Engeland; die van de

verdeeling van den grond in kleinere perceelen op Frankrijk. De eersten voeren de betere vruchtwisseling, ruimere aanwending van kapitaal, gebruik van werktuigen, besparing van handenarbeid in het voordeel van hun stelsel aan; de anderen de naauwlettender zorg van den kleinen grondeigenaar, betere bemesting en omzetting van den akker, nuttig gebruik van elk hoekje en snipje gronds. Daar komt dan nog de politieke kwestie bij (vergel. de aanteekening bij N°. 146). — Tusschen deze twee gevoelens staat een derde, dat noch de groote noch de kleine hoeven wil, maar alleen de middelbare goed acht. Daaronder verstaat men dan boerderijen met niet minder dan 25—30, en niet meer dan 60—70 bunders gronds. Deze, zoo beweert men, vereenigen de voordeelen der beide andere stelsels in zich.

Doch het vraagstuk schijnt niet naar algemeene, overal geldende regelen uit te maken. Plaatselijke omstandigheden hebben er al te veel invloed op.

In de eerste plaats komen in aanmerking de eigenaardige gesteldheid van den bodem zelven en de aard der cultuur. Voor moezerijen moeten er kleine erven zijn; voor veeteelt, zoo als bij ons in Holland en Friesland, noch al te groote noch al te kleine hoeven. In vlakke streken met onafgebroken velden zullen de boerderijen grooteren omvang kunnen hebben dan in bergachtige of waterrijke. Maar ook de gebruiken en zeden des lands verzetten zich dikwijls tegen de toepassing van eenige theorie. Het is bekend, hoe gehecht de boer vooral aan de oude gewoonte is. De hoogte van ontwikkeling van het landvolk zelf kan ook niet voorbijgezien worden. Groote hoeven eischen hetgeen men noemt eenen „wetenschappelijken" landbouw. Zoo ook is het met de kapitalen. Bij groote hoeven moet niet alleen de eigenaar, maar ook de pachter in staat zijn, aanzienlijke kapitalen in den grond te steken, die eerst op den duur vruchtbaar worden. Maar de Engelsche pachter is ook een man uit anderen stand als de Fransche of Duitsche of Hollandsche boer. Eindelijk werkt de geheele volkstoestand terug op de ontwikkeling van den landbouw. Waar men gewoon is, in het groot te werken en op breede schaal de zaken aan te leggen, zal men ook ligter het landbouwbedrijf tot eene groote onderneming uitzetten.

151. Even zoo is het gesteld met de vraag omtrent de

meest verkieslijke tijdsbepaling der landpacht en de andere voorwaarden, waardoor zij geregeld wordt. In het algemeen kan men tot regel stellen, dat zulke voorwaarden de beste zijn die het belang des pachters het naauwst aan dat des eigenaars verbinden.

Men kan wel zeggen, dat bij groote hoeven een lange huurtijd noodzakelijk, bij kleine een korte natuurlijk is.

Eigenaardig hangt de aard van verpachting zamen met den graad van welvaart, waartoe de boerenstand gekomen is. In Frankrijk, waar hij in den regel arm is, verpacht de eigenaar den bruiker dikwijls met den grond ook de gereedschappen en de levende have. In Engeland daarentegen is de pachter, die voor 99 jaren huurt, haast zoo veel als mede-eigenaar van den grond, en moet hij wel een vermogend man zijn. Hetzelfde kan men zeggen van den „beklemden meijer" in onze provincie Groningen. Op dit in vele opzigten zoo merkwaardig *beklemregt* is wel eens gewezen als het model van het beste pachtstelsel [1]). De vraag mag echter gedaan worden, of hier niet het belang, dat ook de eigenaar des gronds bij eene goede bebouwing hebben moet, te veel op den achtergrond geraakt.

§ 3. *Fabriek-, ambachts- en handwerknijverheid.*

152. Door eenen zamenloop van vele omstandigheden heeft het groote fabriekwezen in de tegenwoordige Europesche maatschappij eene bijzondere beteekenis en zelfs hier en daar een overwigt verkregen, dat niet altijd even gunstig gewerkt heeft.

Zulke zamenloopende omstandigheden zijn: de talrijke schoone uitvindingen der laatste eeuw in scheikunde en werktuigkunde, die vooral der fabrieknijverheid ten goede gekomen zijn; het vasthouden aan het stelsel van bescherming, dat nergens zigtbaarder kan werken dan bij het fabriekwezen; de naweeën van Napoleon's continentaal systeem, dat in het fabriekwezen vooral eene overspannen mededinging tusschen Grootbritannië en het vasteland van Europa heeft gaande gemaakt; de uiterlijke ver-

[1]) Zie Mr. D. de Ruiter Zylker, *Het regt van beklemming uit een staathuishoudkundig oogpunt beschouwd.* Leiden 1861.

tooning, die trotsche fabriekgebouwen en talrijke arbeiders in de oogen van het algemeen maken; de groote invloed, dien aanzienlijke fabriekanten zich weten te verwerven (*the cottonlords* in Engeland, *les grands intérêts* in Frankrijk). Verg. voorts N°. 161.

153. De onbetwistbare voordeelen, die de maatschappij van het groote fabriekwezen geniet, zijn: overvloediger, goedkooper en meestal ook deugdelijker voortbrenging. Zij wegen wel op tegen de nadeelen, die men er aan verweten heeft: verplaatsing van den arbeid, overwigt van het kapitaal, wijziging van de betrekking tusschen ondernemer en werkman, invloed op den stand van het dagloon.

Verg. N°. 63, en hetgeen later in het hoofdstuk over de *werkloonen* gezegd zal worden. Zie N°. 500 vv.

154. Maar er zijn, althans voor het tegenwoordige, nog andere nadeelen aan verbonden, die van nabij gekend, bestreden, en zoo mogelijk overwonnen moeten worden.

155. Als zoodanige nadeelen van het groote fabriekwezen komen vooral in aanmerking:

opeenhooping van werklieden uit de laagste klasse des volks in groote steden;

overspannen arbeid van vrouwen en kinderen;

schade voor het ligchamelijk welzijn door gebrek aan ruimte en lucht;

schade voor het zedelijk welzijn door het zamenzijn van vele lieden van beiderlei geslacht onder eentoonigen, veelal louter mechanischen arbeid.

156. Hierin, meer nog dan in onvoldoende loonen of andere omstandigheden, ligt de oorzaak van den gezonken toestand, waarin de volksmenigte in vele groote fabrieksteden verkeert; een toestand, die zich openbaart door slapheid van ligchaam, dofheid van geest, stompheid van zedelijk gevoel, allerlei ellende en vroegtijdigen dood.

157. Het is in het belang der ondernemers in dezen tak van nijverheid, zoowel als in dat der maatschappij in het algemeen, dat dit kwaad zoo veel mogelijk gekeerd en weggenomen worde.

158. De eersten zullen daartoe door velerlei schijnbaar geringe middelen kunnen medewerken, vooral door hunnen werklieden tijd en gelegenheid tot ontspanning te geven, door lust naar onderwijs en kennis bij hen op te wekken, door den zin voor een geriefelijk tehuis bij hen aan te kweeken.

In Engeland wordt dit meer en meer algemeen erkend, en schoone voorbeelden worden ons vandaar dikwijls medegedeeld van fabriekanten, die met vaderlijke zorg voor het ligchamelijk welzijn en de geestelijke ontwikkeling hunner ondergeschikten zorgen. Zij genieten er zelven de beste vrucht van, omdat zij zich op die wijze krachtige en geschikte arbeiders vormen, die werken *kunnen* en *willen* en de belangen hunner meesters behartigen.

159. In het belang der maatschappij kan het nuttig zijn, dat het gezag in den staat door policie-maatregelen ingrijpe, vooral den overmatigen arbeid van kinderen belette, het onderwijs bevordere, en ten behoeve der volksgezondheid toezigt over de fabrieken houde.

160. Maar de overheid onthoude zich van alle inmenging in de betrekking tusschen den ondernemer en zijne werklieden, en van al zulke maatregelen, die invloed op den gang der nijverheid of de regeling van het loon kunnen uitoefenen, zoo als: belemmering van het fabriekwezen zelf; bemoeijelijking van het gebruik van werktuigen; bepaling van werkuren of werkloonen; aanvulling van onvoldoend loon door bedeeling in een' of anderen vorm; of ook bijzondere begunstiging van eenen of anderen tak van bedrijf met het oogmerk om de werklieden daarin voortdurend aan den arbeid te houden.

Zie hier weder een van die groote vraagstukken van praktische

staathuishoudkunde, waarin het zoo uiterst moeijelijk is, het nuttige van het schadelijke te schiften. Moet het gezag in den staat zich tegenover het fabriekwezen, zoo als het zich in onzen tijd ontwikkeld heeft, van alle inmenging onthouden? Of moet het hier of daar met zijne magt regelend, besturend, temperend ingrijpen? En zoo ja, in welke rigting? met welk doel? tot hoeverre?

De meest verscheidene leeringen zijn over dit onderwerp in talrijke geschriften verkondigd. Men kan er van trap tot trap den geleidelijken overgang in vinden van het socialisme, dat niets minder wil dan eene algeheele regeling en organisatie van den arbeid door het gezag, tot het meest volstrekte stelsel van onthouding. Doch niet alleen tusschen deze twee uitersten is tegenspraak. Ook door de zoodanigen, die in meer of minder beperkte mate inmenging van de regering willen, worden handelingen aanbevolen, die elkander lijnregt uitsluiten. Zoó wordt van de eene zijde eene krachtige bescherming aangeprezen, niet alleen met het oogmerk om de fabriek-nijverheid in het algemeen tot bloei te brengen, maar inzonderheid ook als middel om de fabrieken voortdurend werk en den arbeiders hoog en geregeld loon te verzekeren; terwijl van eene andere zijde de raad gegeven wordt, dat de plaatselijke overheid het vestigen van groote fabrieken in de gemeente trachte te keeren, omdat een groot getal fabriekarbeiders, blijkens de ervaring, spoedig een ondragelijk bezwaar voor den armenstaat wordt.

De zekerste regel te midden van deze warreling van denkbeelden schijnt ook hier te zijn: dat het staatsgezag zich houde aan en zich beperke tot zijne bevoegdheid en zijnen pligt om politie [1]) uit te oefenen. Daartoe behoort niet een aanwenden van zijne magt, om deze of gene nijverheid óf aan te moedigen óf te bemoeijelijken, haar te leiden of te besturen in hare ont-

---

[1]) *Politie* heeft hier niet de beperkte beteekenis, die men in het dagelijksch spraakgebruik aan dit woord hecht. Het bevat het geheele inwendige staatsbestuur, in de eerste plaats tot verzekering van vastheid, orde en regt in de gemeenschap, die in het staatsverband besloten is, maar voorts ook tot behartiging der algemeene belangen van de gemeenschap, door bevordering van hetgeen haar nuttig, door afwending van hetgeen haar schadelijk kan zijn.

wikkeling; evenmin, zich te mengen in de voorwaarden, onder welke de ondernemers en hunne werklieden onderling overeenkomen, hetzij om een maximum van werkuren of een minimum van werkloonen voor te schrijven, of om, op eene of andere wijze, der vrije mededinging banden aan te leggen. Dergelijke maatregelen zullen altijd hun doel missen of voorbijloopen. Maar deze politiezorg heeft te waken, waar het algemeen belang gevaar loopt, en beschermend de hand uit te strekken over hen, die zich zelven niet verdedigen kunnen. Wat dan tot hare taak behoort, is hierboven aangeduid in N°. 159. Het bestaat voornamelijk in:

1. Toezigt op de fabrieken zelve, dat er geen gevaar ontsta voor het leven, de gezondheid of de eigendommen van de ingezetenen der plaats waar zij gevestigd zijn (voorzorg tegen brand en ontploffing, tegen bederf van het drinkwater, tegen schadelijke dampen enz.).

2. Toezigt in het belang van leven en gezondheid der opeengehoopte bevolking (gezondheidspolitie over straten en woningen; verordeningen betrekkelijk luchtzuivering in werkplaatsen, betrekkelijk de veiligheid der arbeiders tusschen de werktuigen, enz.).

3. Toezigt in het belang der ligchamelijke en geestelijke ontwikkeling der kinderen, waar dit door de ouders blijkbaar verwaarloosd wordt. Terwijl de regering zich niet heeft te mengen in de handelingen tusschen de werkmeesters en hunne volwassen arbeiders, omdat deze gerekend moeten worden in staat en bevoegd te zijn, om hunne eigen belangen waar te nemen, is het met de kinderen, die in fabrieken en werkplaatsen worden opgenomen, anders. Zij kunnen de magtelooze slagtoffers worden van de zorgeloosheid en de hebzucht hunner ouders. Hunne opvoeding wordt verwaarloosd; van onderwijs worden zij moedwillig verstoken gelaten; zij worden gedwongen in teederen leeftijd eenen geest en ligchaam doodenden arbeid te verrigten, om eenige stuivers 's weeks te huis te brengen. Waar de ouders zóó hunnen natuurlijken pligt verzaken, moet wel de politiezorg ingrijpen, niet alleen om die ongelukkigen te beschermen, maar ook om in het algemeen belang te waken, dat de maatschappij niet in haar midden eene ziekelijke en verdierlijkte bevolking zie opgroeijen. De maatregelen, die de regering hier nemen

kan, zijn vooral bepaling der werkuren voor kinderen en verpligting tot schoolbezoek.

Verg. voorts N°. 516 vv., 530 vv.

161. Tegenover het groote fabriekwezen wordt de kleine handwerks- en ambachts-nijverheid dikwijls te veel uit het oog verloren, en zelfs wel eens in hare belangen onregtvaardig verkort. De voorname reden hiervan is, dat het eerste door zijnen uiterlijken glans zoo bijzonder de opmerkzaamheid trekt en zich zelfs wel eens, door zijne eigenaardige vereeniging van vele arbeidskrachten en groote kapitalen, als magthebbende in den staat doet gelden.

Vgl. het gezegde bij N°. 152. Menig voorbeeld ware er aan te voeren van die, soms onwillekeurige, achteruitzetting der „kleine nijverheid." Één ligt ons na bij de hand. Toen in 1833 hier te lande de accijns op de turf en de steenkolen werd ingevoerd, begreep men, zeer te regt, dat de brandstof, voor zoo verre zij als hulpmiddel der nijverheid gebezigd werd, van deze belasting ontheven moest wezen. Aan een algeheelen vrijdom voor alle bedrijven, waarbij vuur noodig was, viel echter daarbij niet te denken zonder de geheele opbrengst der belasting in gevaar te brengen, vooral omdat het onmogelijk mogt heeten, overal het gebruik in de werkplaats van het huiselijk gebruik te scheiden. Men moest dus de toevlugt nemen tot eene bepaalde aanwijzing van zulke fabrieken, trafieken, neringen, aan welke ontheffing van de belasting zou worden toegestaan. Die regeling was in den toestand, waarin men zich geplaatst had, zoo goed misschien als zij wezen konde. Maar wat gebeurde? wat moest onvermijdelijk gebeuren?

Toen men nu rondzag naar de bedrijven, die op ontheffing aanspraak zouden mogen maken, vielen van zelve de groote inrigtingen het eerst in het oog, en de wetten van 26 December 1833 (Stbl. 72 en 73), aangevuld door die van 22 December 1835 (Stbl. N°. 38), noemden drie en negentig fabrieken en trafieken op, aan wie deze gunst bij uitzondering zoude worden verleend. Dat hierbij onbillijk werd geschift en gescheiden kon niet uitblijven. Zoo genoten ontheffing de pletterijen en gieterijen van

ijzer, koper, tin, lood, zink, de fabrieken van stoomwerktuigen en de anker- en aanbeeld-smederijen; maar de gewone smeden, koperslagers, blikslagers, tinnegieters waren uitgesloten; chemisten verkregen vrijdom, maar apothekers niet; pijpenfabriekanten wel, tabakskervers niet; en al die kleine bedrijven, die onder eene nijvere bevolking verdeeld zijn, niet op te tellen en naauwelijks op te noemen, bleven verstoken van het voorregt. Eenige verbetering is later hierin gebragt door de wet van 12 Augustus 1857 (Stbl. N°. 100), door hare uitbreiding van den vrijdom tot vijf en veertig daar opgenoemde fabrieken en trafieken, en vooral door de bepaling, dat het den Koning voorbehouden is, gelijken vrijdom van accijns te verleenen „aan fabrieken, trafieken of „inrigtingen van nijverheid, niet met name in de bovenvermelde „wetten of in de tegenwoordige wet genoemd en tot het drijven „waarvan het gebruik van turf of steenkolen eene onontbeerlijke „behoefte is;” doch, men gevoelt het, volkomene gelijkheid was slechts mogelijk door de geheele opheffing van dezen accijns, eene weldaad, die wij te danken hebben aan de wet van 21 December 1863, Stbl. N°. 220.

162. Deze kleine nijverheid kan wegens hare eindelooze vertakkingen moeijelijk het voorwerp van eenige bijzondere zorg der overheid zijn. Zij behoeft ook geene bescherming of begunstiging, mits men slechts door regeringsmaatregelen, die in de nijverheid op eene of andere wijze ingrijpen, haar geen onregt doe.

163. Het aloude gildewezen, ofschoon het niet geheel zonder gunstigen invloed is geweest, moest allengs onvermijdelijk in een verderfelijk monopoliestelsel ontaarden. De herstelling daarvan ware dus niet raadzaam.

Het is niet waarschijnlijk, dat het vraagstuk van de herstelling der gilden ooit weder ernstig ter sprake kome. Daarom is het onnoodig, dat wij er ons hier verder mede ophouden. Op welk bekrompen beginsel zij berustten, kan misschien het best blijken uit de volgende woorden, in een opmerkelijk geschrift over dit onderwerp den verdedigers zelven dezer instelling in den mond gelegd: „Doch ook de algemeene huishouding van den Staat

„moet door de Gilden winnen: want zij wekken de eigen nij-„verheid en produktie op, waaraan zij aftrek en belooning ver-„schaffen, door vreemden arbeid te weren: en dat geldt zelfs „van plaats tot plaats, alwaar de middelen van bestaan en de „welvaart der eigene burgers verzekerd worden, door vreemde „werklieden, of hetgeen buiten die plaats gewerkt is, uit te „sluiten. Want het is niet te ontkenneu, dat, bij de oude strenge „inrigting der Gilden, de eene stad tot de andere in dezelfde „betrekking (namelijk van afstooting en verwijdering) geraakte „als in het mercantiel systema van staatshuishouding het eene „land tot het andere." [1]) Dus uitsluiting, afstooting, tot de uiterste grens van het mogelijke gebragt, dit was de vrucht van het gildewezen.

164. Maar de goede vruchten, die het droeg, zijn ook nu nog te verkrijgen door bevordering van technisch onderwijs en door aanmoediging van onderlinge vereenigingen tusschen ambachtslieden tot onderstand in ziekte, ouderdom en tegenspoed.

Verg. voorts N°. 525 en de aanteekening bij N°. 529.

§ 4. *Handelsnijverheid.*

165. De velerlei onderscheidingen tusschen
in-, uit- en doorvoerhandel,
actieven en passieven handel,
groothandel en kleinhandel,
buitenlandschen en binnenlandschen handel,
eerste-, tweede-, derde-hands-handel, enz.,
waaraan men vroeger om onderscheidene redenen veel hechtte, hebben inderdaad in de staathuishoudkunde weinig beteekenis.

Hier wordt niet beweerd, dat deze onderscheidingen van de velerlei vertakkingen des handels uit een wetenschappelijk oog-

---

[1]) *Prijsverhandeling over de gilden, door Mr.* H. W. Tydeman, *hoogleeraar te Leyden enz., bekroond en uitgegeven door het Zeeuwsche genootschap der wetenschappen.* 1821. blz. 83 v.

punt geheel en al zonder waarde zijn. De bedoeling is slechts, te waarschuwen, dat men niet zóó onderscheide, alsof de ééne tak van handel voor de volkswelvaart belangrijker en voordeeliger ware dan de andere, en op grond daarvan meene, den eenen boven den anderen te moeten aanmoedigen of begunstigen. In den tijd van de heerschappij van het mercantiel systeem vond men alleen heil bij den *uitvoerhandel*, en werd de *invoerhandel* bijkans als eene ramp aangemerkt (verg. hierboven bij N°. 85). Later (in de XVIIIe eeuw) heeft men veel gesproken over het nadeel, dat een volk leed, wanneer het in plaats van eenen *actieven* handel (d. i. die met eigen kapitalen gedreven wordt) slechts eenen *passieven* handel (die voor rekening van vreemden geschiedt) bezat. Adam Smith zelf kon zich nog niet boven het denkbeeld verheffen, dat de *binnenlandsche* handel meer winstgevend is dan de *buitenlandsche*. In onzen tijd wordt er nog wel eens getwist over de vraag, wat men meer moet aanmoedigen: den eigen *in-* en *uitvoer-*, of den *doorvoer*-handel. Een onzer uitstekendste staathuishoudkundigen heeft eenige jaren geleden aangetoond, hoe ongerijmd het is, te klagen over het verval van den *tweede-hands-handel* in onzen tijd, wanneer het blijkt, dat zijne tusschenkomst in het groote handelsverkeer gemist kan worden. — Al die onderscheidingen en vergelijkingen leiden onwillekeurig tot voorkeur, tot begunstiging, dat is tot belemmering. Wanneer de voorwaarden voor zijnen bloei daar zijn, zal een handelstak zich van zelf ontwikkelen; moet hij door den natuurlijken loop der zaken vervallen, er is geen voordeel bij, hem door steunsels op te houden.

166. Alle handel is niet anders dan ruiling van voortbrengselen. Alle handel strekt tot overbrenging van een voortbrengsel, van eene plaats waar het beschikbaar is, naar eene andere plaats waar het begeerd wordt.

167. Daartoe werken gelijkelijk, al is het ook op verscheidene wijzen en met ongelijke middelen, mede:

de groothandelaar, die goederen van elders aanvoert;

---

[1]) *Tijdschrift voor Staathuishoudkunde en Statistiek van* B. W. A. E. *Baron* Sloet tot Oldhuis. Dl. V (1850), blz. 121 vv.

de grossier, die ze schift en sorteert en, naar de begeerte van elke plaats, over het land verspreidt;

de winkelier, die ze aan zijne klanten uitslijt;

de marskramer, die ze huis aan huis of op de straat rondvent.

168. Ook de vraag, of het goed zij dan niet, dat de handel vele en velerlei tusschenpersonen gebruike, vordert geen ernstig onderzoek. Waar de verdeeling van den arbeid hun eenen eigen werkkring aanwijst, zijn zij nuttig; waar de behoefte aan hunne diensten zich niet van zelve doet gevoelen, zullen zij zich niet aanbieden. Men belemmere derhalve hunne tusschenkomst niet, maar men dringe hunne hulp ook niet den handel op.

Verg. de aanteekening bij N°. 18 (aan het slot).

Zoowel die belemmering komt voor, als dit opdringen; opmerkelijk genoeg, altijd, zoo het heet, in het algemeen belang, maar inderdaad om eenig bijzonder belang te bevoorregten. Van het eerste gaf nog in het jaar 1859 de regering in Frankrijk een merkwaardig voorbeeld, door de beursverrigtingen der *coulissiers* in het belang der *agents de change* te beletten; van het andere is menig voorbeeld aan te wijzen in het verpligt gebruik der diensten van makelaars, waagdragers, meters, turfdragers enz. (Vergel. ook de aanteekening bij N°. 178.)

De aanstelling van zulke tusschenpersonen, met een meer of min officiëel karakter bekleed, is nogtans in het algemeen niet af te keuren. Voor eene geregelde afdoening van zaken, vooral tot vermijding van geschillen, kan de tusschenkomst van zulke »mannen van vertrouwen" groot nut voor den handel hebben. Men hoede zich slechts voor alle aanvechting, om hunne betrekking tot een monopolie in *hun* belang te maken. Men late daarom een' iegelijk vrij, hunne diensten al of niet te gebruiken, en geve, zonder aanzien des persoons, de aanstelling aan allen, die haar begeeren en er de vereischten voor bezitten. Sedert eenige jaren wordt dit juiste beginsel, met betrekking tot de aanstelling van makelaars, in onze groote koopsteden gehuldigd. Ook in Engeland geschiedt dit. In Frankrijk en België is men er echter nog verre af.

169. De vraag, die vroeger ernstig onderzocht werd, of een volk zich door de eigenaardige rigting van zijnen handel verrijkt of verarmt, is ongerijmd. Elke handelsverrigting tusschen volken, zoowel als tusschen bijzondere personen, bestaat in eene ruiling van het meer of min overtollige tegen het meer of min noodige.

170. Even ongerijmd is de bewering, dat de handelswinsten van één volk niet dan ten koste van een evenredig verlies van een ander volk kunnen verkregen worden.

171. Bij den handel vooral doet de behoefte aan vrijheid zich sterk en voortdurend gevoelen. Omdat hij de middelaar is tusschen de andere takken van voortbrenging en de verbruikers, werkt elke belemmering hem opgelegd schadelijk in tweederlei rigting. Voor de voortbrengers worden de voorwaarden, waaronder zij arbeiden, drukkender; voor de verbruikers wordt de vervulling hunner behoeften moeijelijker en kostbaarder.

172. Daarbij moet niet vergeten worden, dat de zijdelingsche bemoeijelijking, die aan zoodanige belemmeringen vast is, maar meestal noch bedoeld noch voorzien werd, dikwijls nog schadelijker werkt dan de beperking zelve, die men beöogt.

173. Alle handel (en men mag haast zeggen alle nijverheid) is min of meer speculatie, d. i. het vooruitzien van de toekomstige behoefte of van het toekomstig aanbod. Daarom alleen reeds is het onderscheid tusschen den zoogenaamden speculant en den gewonen handelaar onredelijk.

Verg. de aanteekening bij N°. 18 *d.*

Het algemeene volksvooroordeel, of men mag wel zeggen, de algemeene volkshaat, heeft ten allen tijde de speculanten in levensmiddelen, bepaaldelijk in granen, vervolgd, en alle oude en nieuwe talen der beschaafde wereld bevatten eenen rijkdom van scheldwoorden tegen hen. Omdat zij inkoopen in goedkoope, om weder te verkoopen in dure tijden, wijt men hun de duurte,

alsof zij die verwekten, terwijl zij het toch zijn, die door hunne vóórzorg het best tegen overmatige duurte en volslagen gebrek waken. Het is waar, het komt — maar toch uiterst zeldzaam — voor, dat het den speculanten, door vereeniging van groote kapitalen en door kunstige operatiën, gelukt, zich in eenen tijd van schaarschte het monopolie van een voortbrengsel te verzekeren. Zoo beweert men, dat weinige jaren geleden een groot bankiershuis te Parijs, bij eenen zeer onvoldoenden oogst van ruwe zijde in Frankrijk en Italië, er in slaagde den ganschen voorraad meester te worden, en zoo van een bestaand gebrek partij te trekken, om buitensporige winsten te maken. Doch in zulke gevallen is het niet de *speculatie*, maar het *monopolie*, dat afkeuring verdient, even als elk ander monopolie. (Verg. N°. 126, 127.)

174. Er is echter eene grens, die de speculatie niet mag overschrijden. Zij doet dit, wanneer zij niet op de ware verhouding tusschen vraag en aanbod, behoefte en voorraad let, maar op geheel onzekere kansen speelt, of, erger nog, op de ongegronde en wel eens met moedwil verdwaasde meeningen en hartstogten der menigte rekent. Dan ontaardt zij in spel en windhandel.

Waar is het onderscheid tusschen redelijke speculatie en spel? De grenslijn is moeijelijk te trekken. De uitslag eener speculatie, op hoe goede gronden ook berekend, hangt altijd min of meer van toevallige, onverwachte kansen af. Dit is, zoo als wij vroeger zagen, eigen aan al wat *onderneming van nijverheid* is. Verg. N°. 51 *b*.

Een karakteristiek, ofschoon niet het éénige, kenmerk van den windhandel is, dat men koopt, wat men niet denkt te ontvangen, en verkoopt, wat men niet heeft. Dan is die zoogenaamde handel niet anders dan eene vermomde weddingschap op de toekomstige rijzing en daling der prijzen. Zulke windhandel wordt dan ook bij voorkeur gedreven met zoodanige artikelen, waarvan het verbruik aanzienlijk en geregeld, maar de voortbrenging, door onderscheidene omstandigheden, buitengemeen onzeker en wisselvallig is. Zoo speelt men met de kansen van eenen nog

ver verwijderden oogst van granen, oliezaden, druiven, bij den windhandel in *rogge* op de beurs te Berlijn, in *koolzaad* en *olie* op de beurs te Amsterdam, in *voorloop* te Beziers. Vroeger werd hier te lande een uitgebreide windhandel gedreven in *walvischbaarden* en *traan*, in verband met den onzekeren uitslag der vangst; tegenwoordig wordt, op denzelfden grond, de speculatie in *ansjovis* somtijds buitensporig opgedreven.

175. Vooral in staatsschuldbrieven, aandeelen in nijverheidsondernemingen, enz., wordt zulk een verderfelijk spel gedreven, omdat de juiste verhouding tusschen vraag en aanbod van kapitalen zoo moeijelijk te kennen is, en vooral omdat hier de hartstogt der menigte door voorspiegeling van groote en gemakkelijke winsten of van schrikbarende verliezen het ligtst bewogen wordt.

176. Van hier, dat de zoogenaamde Effectenhandel zelf door velen ongunstig beoordeeld wordt. Dit is echter onbillijk. En als middel, om elk oogenblik elk beschikbaar kapitaal vruchtbaar te maken, en te gelijk, om te allen tijde kapitaal voor hem, die het behoeft, beschikbaar te stellen, doet een uitgebreide Effectenhandel goede diensten.

De effectenhandel [1]), voor zoo ver hij wezenlijke, opregte handel is, is niet anders dan omzetting van kapitalen. De kooper van eene obligatie treedt als schuldeischer op in de plaats van den verkooper: d. i. hij verstrekt nu zijn kapitaal aan den staat of de vereeniging, van wie de schuldbrief is uitgegaan, in de plaats van den ander, die het gisteren deed. (Verg. N°. 69 vv.)

Aan dit beginsel moeten wij vasthouden, zoowel: *a.* bij de verklaring, hoe het komt, dat in den effectenhandel vooral een roekeloos spel wordt gedreven (N°. 175), als *b.* bij de verklaring, hoe de effectenhandel nuttig zijn kan (N°. 176).

a. Kapitaalverstrekking geschiedt, zoo als wij vroeger zagen, 1°. tegen vergoeding van *rente*, als prijs voor de diensten van

[1]) Wij nemen het woord hier in den ruimsten zin voor den handel in allerlei schuldbrieven, aandeelen, en andere ter beurze verhandelbare titels.

het kapitaal; 2°. tegen betaling eener *assurantie-premie* tot goedmaking van de kansen op verlies van het verstrekte kapitaal. Beide deze bestanddeelen van den *intrest* (verg. N°. 75) geven, elk op zijne eigene wijze, aanleiding tot kansrekening en windhandel in effecten. Het eerste (de rente) heeft den meesten invloed op den handel in *aandeelen*, het andere (de assurantie-premie) op dien in *schuldbrieven*.

1°. De koers der aandeelen in ondernemingen van nijverheid rijst of daalt in evenredigheid met de winsten, die van die onderneming verkregen of verwacht worden. Deze winsten zijn voor den aandeelhouder, die tot de onderneming niet anders bijdraagt dan zijn kapitaal, zoo veel als de renten van dat kapitaal [1]). Nu heeft de rente, als de prijs der diensten van het kapitaal, op de groote geldmarkt haren natuurlijken stand, wel dikwijls afwisselende, maar toch om een zeker vast middenpunt zich bewegende (verg. N°. 73). Zoo is er dus op elke markt, op elk tijdstip, eene soort van gemiddelden *rentestandaard*, die tot grondslag van berekening genomen wordt bij elken aanleg van kapitaal, zoodat men, wat ook het nominaal bedrag der schuldvordering zij, eene grootere of geringere kapitaalwaarde besteden wil, naarmate de verwachte rente grooter of geringer zij. Stel, de rentestandaard is 5 ten honderd in het jaar, of *ƒ* 50 van de *ƒ* 1000, dan zal men voor eene schuldbekentenis, die met eenigen grond eene jaarlijksche rente van *ƒ* 100 laat verwachten, geneigd zijn *ƒ* 2000 of daaromtrent te besteden, en voor eene andere, die slechts op *ƒ* 25 laat rekenen, niet meer dan *ƒ* 500 willen geven [2]). Van hier nu die rijzing en daling in den koers, bij alle, ook bij de redelijke speculatie in aandeelen in ondernemingen, die geene vaste jaarlijksche renten afwerpen, maar wisselvallige winsten

---

[1]) Een voorzigtig financier zal zeggen, dat ook de amortisatie van de schuld der onderneming (d. i., met andere woorden, niet anders dan de assurantie-premie voor den schuldeischer) hieronder begrepen is. Dat is ook zoo: maar dit punt kunnen wij hier veilig ter zijde stellen. Hoe meer de onderneming bloeit, hoe grooter de verhouding der *rente* wordt, vooral zoo er een reservefonds wordt opgelegd.

[2]) Ook hier geldt de opmerking van zoo even. De kans om te eeniger tijd het gestorte kapitaal of ook wel meer of minder terug te bekomen, oefent ook altijd zijnen invloed uit op den koers van het effect. Maar wij hebben wederom dat punt *hier* niet te behandelen.

uitkeeren. Doch van hier ook het spel in zulke aandeelen. Men berekent de kansen op voordeel of verlies, die zich voor de onderneming kunnen voordoen; men tracht het geloof aan zulke denkbeeldige kansen ingang te doen vinden; de een hecht meer aan de voordeelige, de ander aan de nadeelige kans, en de handeling neemt allengs het karakter aan van eene weddingschap, of een of ander voorval zal gebeuren. Wie gunstige verwachtingen koestert, is willig om te koopen; wie slechts kansen voorziet, verkoopt; en de vereffening wordt uitgesteld tot op het oogenblik, waarop de wezenlijke uitkomsten der onderneming bekend zullen zijn en den werkelijken koers van hare aandeelen zullen bepalen. Men gaat daarbij dikwijls nog verder. Hij, die voor zich zelven eenen ongunstigen loop verwacht en dus gezind is te verkoopen, tracht zijnen kooper de schoonste uitzigten voor te spiegelen om den koers op te drijven, en omgekeerd.

2°. De koers van schuldbrieven, die eene vaste jaarlijksche rente afwerpen, wordt ook wel beheerscht door het bedrag van deze rente, in verhouding tot den gemiddelden rentestandaard, maar zijne wisselingen hangen af, eerstelijk van het meer of minder goed vertrouwen, dat die rente op haren tijd betaald zal worden, voorts en vooral van de vrees, dat men op een meer of minder verwijderd tijdstip een geheel of gedeeltelijk verlies van het kapitaal lijden zal [1]). Hier zijn het dus evenzeer verwach-

[1]) Hiertegen heeft de deskundige welligt aan te merken, dat de meeste staten van de oude en de nieuwe wereld, wier schuldbrieven dagelijks ter beurze verhandeld worden, zóó met schulden overladen zijn, dat er naauwelijks aan aflossing — d. i. teruggave van het hun verstrekte kapitaal — te denken valt; ja, dat er zijn, die dit vooruitzigt zoo rondborstig erkennen, dat zij geene schuldbekentenissen van het kapitaal uitgeven, maar *perpetueele renten* verkoopen. De opmerking is juist. Maar men bedenke, dat zelfs deze laatstbedoelde staten het toch in het belang van hun crediet noodig achten eene jaarlijksche amortisatie van de hoofdsom toe te zeggen, en zich zelfs wel eens groote opofferingen getroosten, om deze belofte gestand te kunnen doen; dat andere hun crediet trachten op te houden, niet alleen door getrouwe voldoening der rente, maar ook door de uitgegevene schuldbrieven weder in te lossen of in te koopen, wanneer de staat der schatkist het toelaat; dat eindelijk dit crediet vooral lijdt door de vrees, dat er weder nieuwe schuld zal moeten worden aangegaan en zoo de weg, die tot een staatsbankroet leidt, wordt ingeslagen. Verg. voorts N°. 1024.vv.

tingen, onzekere kansen, die de berekeningen der speculanten besturen, maar van anderen aard. De politieke gebeurtenissen oefenen hier vooral haren invloed uit, en, gelijk bij de aandeelen de hoop op winst de prikkel is, die de gemoederen in beweging brengt, zoo is het hier de vrees voor verlies. Wordt een staat met oorlog of een ander gevaar bedreigd, straks komt er eene daling in den koers zijner schuldbrieven, en dikwijls ziet men, dat de vrees voor het naderende gevaar reeds zoo sterk gewerkt heeft, dat het gevaar zelf, wanneer het dáár is, geen merkbaren invloed meer op de prijzen uitoefent. Het is duidelijk, hoe sterk de werking hierbij zijn kan van uitgestrooide geruchten of verdichte tijdingen, en het is begrijpelijk, dat de spelers wel eens pogen daarvan misbruik te maken.

Want dit is vooral de schadelijke zijde van dezen windhandel, niet alleen, maar toch voornamelijk, in effecten, dat de groote hoop der onkundigen zich ligtelijk laat verleiden, het gevaarlijke spel mede te spelen. Het aanloksel van groote en gemakkelijke winsten is velen te sterk. En wanneer eenmaal het spel tot op zekere hoogte opgedreven is, dan voedt het zich zelf. Dan wordt niet meer de kans gewaagd op de wezenlijke of ook maar vermoedelijke uitkomst van de zaak, die het voorwerp der speculatie is geworden; men speculeert eenvoudig op elkanders onzinnigheid. Men koopt voor hoogen prijs iets, dat misschien niets waard is, wetende, dat men eene dwaasheid doet, maar te gelijk vertrouwende, dat een ander straks in die zelfde dwaasheid nog verder gaan en tot nog hoogeren prijs koopen zal. Dit duurt dan zóó lang, totdat, dikwijls door eene kleinigheid, het gezond verstand weder ontwaakt. Dan berst de zeepbel der begoocheling, en de laatste speler betaalt het gelag.

Nog op eene andere wijze laat de ligtgeloovige menigte zich vangen, en dit is eene andere schaduwzijde van den effectenhandel, zoo als hij in den tegenwoordigen tijd vooral op uitgebreide schaal gedreven wordt. Men laat zich deels door de gemakkelijkheid van deze wijze van geldbelegging, deels ook door den lagen koers of door het uitzigt op hooge renten verleiden, om zijne kapitalen toe te vertrouwen aan schuldenaren, wier soliditeit men zelfs van verre niet beoordeelen kan, met eene zorgeloosheid, die in elk ander geval onze eigene verbazing zoude gaande maken. Hoe velen onder onze voorzigtige landgenooten

hebben hun vermogen aan Spaansche of Oostenrijksche schuldbrieven gewaagd, die ter naauwernood weten, waar Spanje of Oostenrijk op de kaart te zoeken zijn. Het opmerkelijkste voorbeeld zeker van deze onbezonnenheid heeft de Amsterdamsche beurs gegeven in of omtrent het jaar 1825. Het was in den tijd, dat in Z. Amerika een aantal nieuwe onafhankelijke republieken verrezen, wier eerste werk was, bij Londensche bankiers leeningen aan te gaan. De schuldbrieven in die leeningen van Mexico, Peru, Chili, Columbia, Guatimala, enz. kwamen in grooten getale te Amsterdam ten verkoop en zijn er nog in overvloed te vinden. De uitgeloofde hooge intrest en andere voordeelen wogen op tegen het geringe crediet, waarop die staten aanspraak konden maken. (En blijkens de uitkomst hebben de meesten inderdaad weinig crediet verdiend.) Op zekeren dag nu verscheen te Amsterdam ook een Engelsch agent met obligatiën van de republiek Poyais, die op niet minder goede voorwaarden als de andere in Europa geld wenschte op te nemen. Een aantal van deze obligatiën werd gereedelijk verkocht, geleverd en betaald. Doch na eenige dagen was de agent spoorloos verdwenen. Dat kwam zonderling voor; men ging aan het onderzoeken; men zocht op de beste kaarten van Z. Amerika, waar die republiek van Poyais toch eigenlijk lag; maar men zocht te vergeefs: het bleek, dat er geene republiek Poyais bestond, en dat men zich in goeden geloove had laten vangen in eene opligting op groote schaal aangelegd. De obligatiën Poyais komen nog tegenwoordig wel eens — als curiositeit — in veilingen van effecten voor.

b. Tegenover deze nadeelen van den effectenhandel staan evenwel voordeelen, waarop hier in N°. 176 gewezen is. Een uitgebreide effectenhandel vestigt daar, waar hij gedreven wordt, eene groote *kapitaalmarkt.* Nu is eene gemakkelijke omzetting van kapitalen het krachtigste middel om alle kapitalen zoo veel mogelijk vruchtbaar te maken. Hij, die kapitaal beschikbaar heeft, vindt elken dag gelegenheid en ruime keuze tot belegging; hij, die voor zijn in effecten belegd kapitaal een ander gebruik heeft, kan het elken oogenblik daaruit terugnemen, door zijne schuldvorderingen ter beurze te verkoopen. Hoe veel meer moeite b. v. kost het, wanneer iemand een kapitaal op hypotheekbrieven uitzetten, of, omgekeerd, als hij het in hypotheek belegd heeft, weder losmaken wil. Bovendien, het voortdurend koopen en ver-

koopen zelf steunt den koers en helpt het publiek crediet de tijden van crisis doorworstelen. Dan vooral werkt de speculatie heilzaam. Even als de speculatie in goederen in tijden van grooten overvloed belet, dat het overtollige weggeworpen of verwaarloosd worde, en het bewaart tot er weder tijden van gebrek komen, zoo zorgt de speculatie in effecten, dat in tijden van crisis de kapitalen, in schuldbrieven aangelegd, niet ten eenenmale alle waarde verliezen. Eindelijk, die groote kapitaalmarkt is de plaats, waar kooper en verkooper van de diensten van het kapitaal zeker zijn elkander te ontmoeten. Is er een staat, is er eene nijverheids-onderneming, die de hulp van aanzienlijke kapitalen behoeft, hier is in weinig tijds te vinden, wat anders niet dan met veel moeite, kosten en tijdverlies te verkrijgen ware.

Er is echter nog één nadeel aan den uitgebreiden effectenhandel verbonden, waarop hier ten slotte moet gewezen worden. Niet zoo zeer, dat de effectenhandel, gelijk wel eens beweerd wordt, schadelijk zou zijn voor den reëelen (d. i. goederen-) handel, omdat hij kapitalen tot zich trekt, die anders tot dezen zouden gebruikt worden. De eigenlijke *windhandel* heeft weinig kapitaal noodig; en de reëele handel in effecten (want ook hier is een *reëele* handel) zal de kapitalen niet bij voorkeur tot zich trekken, wanneer zij even goed of beter in den goederenhandel kunnen worden aangelegd. Maar een ander bezwaar, dat meer weegt, is dit, dat de effectenhandel te veel arbeidskrachten tot zich trekt, die beter hadden kunnen worden besteed. De effectenhandel schijnt velen een gemakkelijk werk toe: er is, meenen zij, noch grondige, noch uitgebreide kennis voor noodig; hier kan men goede zaken doen ook zonder veel beleid en zuren arbeid; veerkracht en moed zijn hier bijkans overtollige gaven. Een welbeklant kantoor te bezitten, is de hoofdzaak, en dit hangt vooral af van de betrekkingen, die men weet aan te knoopen met vermogende begunstigers. Dat door zulke beschouwingen velen zich aangetrokken voelen om dit bedrijf boven andere te kiezen, is duidelijk. Maar hierin ligt nu ook het nadeel, waarop wij doelen. Ware deze gemakkelijke weg hun niet geopend geweest, zij hadden zich misschien wat meer moeten inspannen, maar zij hadden dan ook welligt nieuwe ondernemingen op het touw gezet, nieuwe handelswegen opgespoord, en daarmede zich zelven niet alleen, maar ook der maatschappij voordeel aange-

bragt. Want hierin vooral onderscheidt zich de effectenhandel ongunstig van andere handelstakken, dat hij weinig bedrijvigheid rondom zich schept. Nu is dit, het is waar, slechts een plaatselijk kwaad. Er zal *in het algemeen* niet minder handel tusschen de volken gedreven worden, omdat er nevens den handel in goederen een uitgebreide effectenhandel is. Maar voor die plaats zelve, die den goederenhandel verwaarloost, om zich meer en meer in den effectenhandel te begeven, is dit kwaad toch zeer voelbaar.

177. De scheepvaart is niet anders dan de hulpe des handels. Daarom is het ijdel de scheepvaart aan te moedigen, als men te gelijk den handel beperkt. Doch even ongerijmd is het, den handel te willen bevoordeelen door lasten op de scheepvaart te leggen.

Hier hebben wij eene nieuwe bijdrage tot de ongerijmdheid van het stelsel van bescherming. Waar dat stelsel heerschte, heeft men dikwerf kunnen opmerken, dat de handel in het belang van andere takken van nijverheid, zoo het heette, belemmerd moest worden, maar dat men dan wederom de scheepvaart, als toch ook een belangrijke tak van nijverheid zijnde, aanmoedigde, soms door nieuwe lasten en verpligtingen op den handelaar, die de scheepvaart tot zijne dienst noodig had, te leggen. Dat mogt met regt heeten: de paarden achter den wagen te spannen.

Bemoeijelijking van de scheepvaart in het belang des handels is gelukkig niet meer van onzen tijd. Vroeger kwam zij niet zelden voor, toen men door het zoogenaamde stapelregt, door de verpligting tot overlading, enz., de scheepvaart in het belang van enkele plaatsen bezwaarde.

178. De inrigting van regelmatige beurtveeren kan somtijds nuttig zijn. Doch waar het handelsverkeer levendig is, zijn zij meestal overtollig, en dan ontaarden zij ligt in een bezwarend monopolie.

Hoe de beurtveeren hier te lande nog steeds een schadelijk monopolie handhaven, en hoe dit kwaad, met behoud van de

nuttige zijde dezer inrigting, ware op te heffen, is uitmuntend aangetoond in een vlugschrift van den Heer Mr. J. T. Buijs: *de Verordeningen op Veer- en Beurtschepen.* Haarlem 1853. Vele onzer gemeenten hebben in den laatsten tijd aan deze wenken gehoor gegeven.

179. Waar goede waterwegen zijn, heeft de handel weinig behoefte aan middelen van vervoer te lande, tenzij snelheid in de overbrenging van goederen gevorderd wordt. Maar voor het personen-vervoer zijn de laatste verkieselijk, zoowel om die meerdere snelheid, als om de meerdere zekerheid die zij geven voor de berekening van den duur der reis.

Men beschouwe deze stelling niet als eene zijdelingsche afkeuring van het aanleggen van kostbare wegen. Integendeel, den gunstigen invloed, dien deze op het maatschappelijk verkeer in zijnen ganschen omvang, op ontwikkeling der nijverheid in het algemeen hebben, achten wij onberekenbaar groot. Het stelsel van straatwegen, onder de regering van Koning Willem I over het gansche rijk aangelegd, het net van kunstwegen, dat in onze provinciën met grooten ijver door de zorg der provinciale staten wordt geschapen, zullen tot in verre tijden duurzaam goede vruchten geven. Evenzoo zal het zijn met een spoorwegstelsel, dat alle deelen des lands onderling en met vreemde landen verbindt. Maar die algemeene ontwikkeling, die hiervan verkregen wordt, kan moeijelijk in een of ander bepaald feit worden aangewezen.

Hier was de bedoeling slechts, te herinneren, dat men van zulke kunstwegen niet te stoute verwachtingen voor het groote goederen-vervoer te koesteren hebbe. Dit zal den waterweg blijven verkiezen, omdat deze om vele redenen goedkooper en geschikter is. Onze scheepvaart op de havens van de Oostzee en van de Middellandsche zee is niet verminderd, al zijn ook onze koopsteden heden ten dage door onafgebroken spoorweglijnen met Stettin en Dantzig, met Marseille en Triëst verbonden. Zoo dus hier het sneller vervoer geen invloed gehad heeft, nog minder zal het dien bij kleinere afstanden hebben.

3e HOOFDSTUK.

GROOTE ONDERNEMINGEN VAN NIJVERHEID EN WERKEN TEN ALGEMEENEN NUTTE.

§ 1. *Aard en karakter van deze ondernemingen en werken.*

180. Eene der schoone vruchten van den vooruitgang der maatschappij in stoffelijke welvaart en in beschaving is, dat zij door verdeeling van den arbeid, vereeniging van krachten en ruime beschikking over kapitaal, groote werken ondernemen kan, die op hunne beurt wederom magtige hulpmiddelen worden om welvaart en beschaving te bevorderen.

Verg. N°. 22, 62 vv.

181. Er zijn werken van algemeen nut, die volstrekt niet anders dan door zoodanige zamenwerking van arbeid en kapitaal op uitgebreide schaal tot stand gebragt *kunnen* worden.

B. v. Dijken, sluizen, havenwerken, dokken, kanalen, waterleidingen, spoorwegen, enz.

182. Er zijn andere ondernemingen, die, vooral bij de eigenaardige rigting der nijverheid in deze eeuw, alleen kunnen bloeijen wanneer zij in het groot worden gedreven.

B. v. Mijnwerken, groote fabrieken, stoombootdiensten, enz.

183. Deze groote ondernemingen hebben bovendien meestal dit voordeel, dat het ook aan eigenaren van kleine kapitalen mogelijk is er deel aan te nemen, met dát gevolg: dat de gelegenheid te meer gegeven wordt om alle beschikbare kapitaal tot nijverheid aan te leggen; dat de winsten der onderneming niet enkel strekken om hen te verrijken, die reeds over groote vermogens beschikken kunnen; dat daarentegen ook de verliezen, over velen verdeeld, ligter gedragen worden.

Wij herinneren hier aan het opmerkelijk verschijnsel van onzen tijd, om meer en meer aandeelen tot gering bedrag ook in groote ondernemingen uit te geven. Vroeger was het beloop van een aandeel in eene maatschappij, zoo hier als elders, zelden minder dan *f* 1000; tegenwoordig zijn aandeelen van *f* 250, *f* 200, *f* 100 en nog kleinere som geene zeldzaamheid meer, ook waar het geldt, vele millioenen bijeen te brengen.

184. Zij hebben echter ook meer dan ééne schadelijke zijde. Inzonderheid zijn er de volgende bezwaren aan verbonden:

a. de leiding der onderneming moet opgedragen worden aan bestuurderen, die niet altijd door hun eigen belang worden aangezet om de belangen der aandeelhouders met allen ijver en beleid te behartigen;

b. de uitgifte van en de dagelijksche handel in aandeelen in nijverheidsondernemingen geven voedsel aan het beursspel. En weleens worden zulke groote ondernemingen enkel op het touw gezet om met windhandel grove winsten te behalen;

c. zoodanige groote vennootschappen verkrijgen ligt door de magt harer vereenigde kapitalen en door den invloed van talrijke deelhebbers een overwigt, waardoor zij de mededingende kleine nijverheid onderdrukken, zich zelven een monopolie verzekeren, het staatsgezag somtijds verpligten haar te ontzien, of wel aan het publiek de wet stellen.

a. De bezoldigde bestuurder eener nijverheidsonderneming staat in dit opzigt eenigzins gelijk met den ambtenaar, waarover zie N°. 198 *b.* Het belang der onderneming is niet geheel en al ook zijn belang. Er is nogtans eenig onderscheid tusschen zulk eenen bestuurder en eenen ambtenaar. De eerste heeft in den regel toch altijd eenig persoonlijk aandeel in de onderneming, en bij vele vennootschappen wordt dit zelfs uitdrukkelijk tot voorwaarde gesteld; hij geniet gewoonlijk ook een evenredig bedrag in de winsten der zaak, die aan zijne zorg is toevertrouwd; bovendien, als de vennootschap met verlies werkt en ontbonden moet worden, verliest hij zijn middel van bestaan. Dit alles

geeft hem sterkeren prikkel om de belangen der onderneming te behartigen, dan de ambtenaar gevoelt, die zijne vaste bezoldiging heeft, hoe ook de onderneming slage; die zelf geen aandeel er in hebben kan, en die, als zij te niet loopt, elders wordt geplaatst of wachtgeld of pensioen ontvangt.

b. Verg. de aanteekening bij N°. 176. Het is genoeg hier te herinneren aan de spoorwegkoorts van 1844 en aan de Credits-mobilier van 1856.

c. Verg. N°. 124 vv. en N°. 161.

185. Om deze redenen is het raadzaam, dat de overheid zich het verleenen van hare goedkeuring tot de oprigting en het duurzaam bestaan van zulke magtige vereenigingen voorbehoude en een naauwlettend toezigt houde op hare bedoelingen en verrigtingen, om deze te keer te gaan, zoodra zij in strijd komen met het algemeen belang.

Vooral om de laatste reden (N°. 184 *c.*). De deelnemers in dergelijke maatschappijen mogen zelven toezien, wie zij hun vertrouwen geven en onder welke voorwaarden en kansen zij hunne kapitalen in de onderneming wagen. Hiermede heeft de overheid niet te maken. Ook zou het in den regel noch noodig noch nuttig zijn, dat de regering door praeventief of repressief toezigt eene vaderlijke zorg op zich nam voor de bijzondere belangen van derden, die zich met zoodanige maatschappij inlaten. En uit dit oogpunt verdient een voorschrift, dat de oprigting en het bestaan van vennootschappen van koophandel van de goedkeuring der regering afhankelijk maakt, afkeuring. Maar de overheid heeft wel te waken voor het algemeen belang, en te zorgen dat dit geene schade lijde door het overwigt van zulke magtige vereenigingen. Zoo heeft zij b. v. toe te zien, dat eene spoorwegmaatschappij geen misbruik make van het monopolie, dat zij uit den aard der zaak bezit (verg. N°. 126), en dat eene Bank niet door onbeperkte uitgifte van billetten stoornis brenge in den geregelden loop der circulatiemiddelen. (Verg. N°. 318 vv.)

186. Daarbij hoede zich evenwel de overheid voor overdrevene bemoeizucht, noodeloozen omslag, tijdroovend oponthoud en onredelijke belemmering. Zij wake vooral tegen de willekeur

en misbruik van magt bij de ambtenaren, die met het toezigt belast zijn.

De bezwaren, hier bedoeld, worden met het kenmerkend woord *bureaucratie* bestempeld. Zij zullen wel altijd van elk staatstoezigt onafscheidelijk blijven. Eenvoudigheid in de vormen van het staatsbestuur kan veel bijdragen om ze te verligten. Maar vooral komt het hier op voortvarendheid en eenen verlichten geest bij de ambtenaren zelven aan. Wanneer deze willen medewerken, kunnen bijna alle bezwaren van het staatstoezigt gemakkelijk worden opgeheven.

§ 2. *Over de deelneming van den staat in de vestiging van groote ondernemingen en den aanleg van werken ten algemeenen nutte* [1]).

187. In het algemeen kan men als regel stellen, dat de staat zich van alle eigenlijke ondernemingen van nijverheid hebbe te onthouden, vooral wanneer hij daarbij als mededinger tegen bijzondere ondernemers zou optreden.

Het onderwerp, in deze en de volgende stellingen aangeroerd, staat in verband met de groote vraag: wat moet de staat in de maatschappij wezen? — eene vraag, die tot de meest uiteenloopende beschouwingen en beslissingen geleid heeft. Er zijn er, die op deze vraag geantwoord hebben: „ALLES: de maatschappij moet eenmaal volkomen in den staat opgaan." Er zijn er ook, die geantwoord hebben: „NIETS: de staat moet zich meer en meer terugtrekken en zich ontbeerlijk trachten te maken."

---

[1]) Tot nog toe is alleen van de werking en den invloed van het *Staatsgezag* of de *Overheid* op den loop van het maatschappelijk verkeer gesproken. Hier moeten wij spreken van den *Staat* als persoons-éénheid, als collectieve kracht, die zelve werkzaam is, te midden der verspreide en verdeelde krachten, waaruit de maatschappij is zamengesteld. De Staat treedt hier op als ware hij eene groote maatschap, waarin alle burgers vennooten zijn, die haar eigen kapitaal heeft en hare bestuurders, die ondernemingen doet en werken aanlegt, 'tzij alleen en voor eigen rekening, 'tzij gemeenschappelijk met andere vennootschappen, 'tzij zelfs in mededinging met andere.

De behandeling van deze vraag, als beginsel van praktische staathuishoudkunde, zou hier nog niet op hare plaats zijn, nu wij nog maar met ééne der toepassingen van het beginsel te doen hebben. De „betrekking van den staat tot de maatschappij" zal eigenaardig onderwerp voor onze beschouwingen wezen als wij in het IIIe deel de regelen van de „huishouding van den staat" zelven nagaan. Zie N°. 654 vv.

188. Doch er zijn werken en inrigtingen van algemeen nut, waaromtrent niet naar algemeene regelen van staathuishoudkunde beslist kan worden, of zij geheel aan de werking der vrije krachten in de maatschappij moeten worden overgelaten, dan of de staat zijne kracht moet aanwenden om ze tot stand te brengen.

Zie over de onderscheiding, die men maken kan wat betreft den aard van eigenlijke nijverheidsondernemingen en van werken van algemeen nut, hieronder bij N°. 202.

189. Er zijn zoodanige werken en inrigtingen, wier aanleg en onderhoud geheel tot de taak van den staat zelven behooren, al wil men deze ook niet verder uitgestrekt hebben, dan tot de verzekering van de veiligheid van personen en goederen.

Van dien aard zijn: de middelen tot 's lands verdediging, groote waterkeeringen, de beveiliging der vaarwateren enz.

190. Er zijn andere werken en inrigtingen van dien aard, welke de staat zich moet voorbehouden, 'tzij omdat het algemeen belang dit eischt, of opdat het nut, dat zij aanbrengen, zoo veel mogelijk algemeen zij.

Van dien aard zijn: het loodswezen, het vuur-, ton- en bakenstelsel, de aanleg, of het onderhoud en de leiding der groote vaarwateren, de heirbanen, de posterij, de telegrafie, de munt. De grenslijn is hier echter moeijelijk te trekken. In Engeland is de dienst der telegrafie geheel in handen van bijzondere personen of vereenigingen, en men schijnt er daar geen ongerief van te ondervinden. Hier te lande is, en niet zonder reden, beweerd, dat het wenschelijk is, dat de staat deze dienst even als het briefvervoer op zich neme, opdat niet enkel eenige weinige

gemeenten, langs de voordeeligste lijnen gelegen, er het genot van hebben. Vergelijk voorts de aanteekening bij N°. 192.

191. Voor het overige schijnt de regel te moeten gelden, dat de staat eerst dan zijne kracht of zijnen invloed hebbe aan te wenden om zulke werken en inrigtingen tot stand te brengen, wanneer het blijkt, dat de bijzondere krachten der maatschappij onvermogend of onwillig zijn om daartoe zamen te werken.

192. Of en in hoe verre de bijzondere krachten in staat zijn om groote werken te ondernemen, hangt voornamelijk af van den graad van ontwikkeling, waartoe nijverheid, welvaart en beschaving bij een volk gestegen zijn. Doch ook het karakter en de gewoonten van een volk, de rigting der openbare meening, de staatsinrigting zelve, waaronder het leeft, doen hierbij hunnen invloed gelden.

Nemen wij een voorbeeld, ter verklaring van deze stelling, in hetgeen er met den aanleg van spoorwegen gebeurd is. Engeland en de Vereenigde Staten van N. Amerika zijn met een spoorwegnet overtrokken, zonder dat de staat er eenige medewerking bij verleend heeft. Daar heerscht het beginsel van *self-government.* In Duitschland zijn spoorwegen door den staat, en daarnevens andere spoorwegen door bijzondere vereenigingen aangelegd. Rusland kon geenen enkelen spoorweg verkrijgen, zonder dat de staat den eersten aanstoot gaf en het werk óf zelf ondernam, óf krachtig ondersteunde. In Frankrijk hebben bijzondere maatschappijen de spoorwegen tot stand gebragt; maar, gelijk men daar bij alles het oog steeds op het brandpunt van kracht en werkzaamheid — den staat — gevestigd heeft, zoo ook zijn deze ondernemingen niet geschied dan met toezigt, leiding en hulp van den staat. Wij Nederlanders hebben jaren lang de proef genomen, of de bijzondere krachten in onze maatschappij vermogend en eendragtig genoeg zouden zijn om ons een goed stelsel van spoorwegen te schenken. De proef is (wij laten nu in het midden door welke oorzaken) niet gunstig uitgevallen en de staat heeft het werk in handen genomen.

193. Niet zelden zijn ook de bijzondere belangen te strijdig onderling, om met vereeniging van krachten een gemeen belang te willen bevorderen. Dan is het noodig, dat de staat zijne kracht aanwende, om tot stand te brengen wat het gemeen belang vordert.

Voorbeelden hiervan zou men ten onzent kunnen vinden bij de behandeling van polderzaken, en bij datzelfde vraagstuk der spoorwegen. Er moet dan wel eens tusschen mededingende of zelfs strijdige belangen beslist worden, en er moet gezorgd worden, dat niet de tegenstand van enkelen iets keere, wat in het algemeen belang noodig of nuttig is bevonden.

194. Bij het ondernemen of ondersteunen van groote werken door den staat moet de bevordering van het algemeene belang het éénige doel zijn. Werken aan te leggen om werk te verschaffen, inrigtingen te vestigen om een bijzonder belang te begunstigen, ligt buiten de roeping van den staat.

Verg. N°. 83, 493, 961.

§ 3. *Over de middelen waardoor de staat groote ondernemingen en werken van algemeen nut kan bevorderen.*

195. Indien de staat zich geroepen acht, om groote ondernemingen van nijverheid of werken van algemeen nut door zijne kracht of zijnen invloed tot stand te brengen en te ondersteunen, eischt de keuze der middelen, die hij daartoe kan aanwenden, naauwlettende zorg.

196. Hij kan dit doen op velerlei en zeer verscheidene wijzen; als:

a. door zelf geheel alleen en voor eigen rekening te handelen;

b. door bijzondere ondernemers met verstrekking van kapitaal te hulp te komen, hetzij om niet, hetzij onder bezwarende voorwaarden;

c. door aan de bijzondere ondernemers een minimum van

winst of rente der door hen aangewende kapitalen te waarborgen;

d. door den ondernemers een monopolie of andere gunsten, waaruit buitengewone voordeelen kunnen voortvloeijen, te verleenen;

e. door de onderneming met zijne zedelijke kracht te schragen en bezwaren uit den weg te ruimen, die haar in het bijzonder zouden drukken.

e. Dit laatste geschiedt b. v. door: onteigening ten algemeenen nutte; dispensatie van algemeene wettelijke voorschriften, in der tijd gemaakt, toen op het nu voorkomende geval nog niet kon worden acht geslagen; diplomatische tusschenkomst bij de regeringen van andere staten ten behoeve van ondernemingen, die hare werking ook naar buitenslands uitstrekken (b. v. over de aansluiting van spoorbanen).

197. In bepaalde gevallen zal misschien een of ander van deze middelen verkieslijk zijn. Doch bij de keuze zal altijd inzonderheid op de volgende overwegingen gelet moeten worden.

198. Bij eigenlijke n i j v e r h e i d s o n d e r n e m i n g e n is het niet raadzaam, dat de staat zelf en alleen handele:

a. omdat dan het bedrijf eener nijverheidsonderneming een tak van de staatsdienst wordt;

b. omdat de ambtenaren, aan wie het beheer der onderneming wordt opgedragen, den heilzamen prikkel van het eigen belang niet gevoelen om haar met den meesten ijver en het grootste overleg te drijven;

c. omdat de regelen van orde, ondergeschiktheid en verantwoording, die in het staatsbestuur onmisbaar zijn, zelfstandigheid en veêrkracht in het beheer der onderneming uitsluiten;

d. omdat de regering dan zoo ligt als mededinger tegenover hare eigene onderdanen optreedt.

a. Verg. N°. 187. Niet alleen met het oog op het welslagen der onderneming zelve, maar vooral ook in het belang van orde, regelmaat en eenvoudigheid in het beheer der schatkist, moet aan dit beginsel worden vastgehouden.

b. Vergelijk de aanteekening bij N°. 184 *a*. De opmerking behoudt hare kracht ook bij de erkenning van de zuiverste eerlijkheid en naauwgezetheid der ambtenaren in de vervulling hunner ambtspligten. De geheele maatschappij leeft onder deze bewonderenswaardige wet, dat elk door zijn eigen belang het meest aangespoord wordt om zoo veel en zoo goed mogelijk in het algemeen belang werkzaam te zijn. Vergelijk N°. 7 en N°. 119 vv. En deze wet moet hier hare werking missen. Nu kan het zeer wel zijn, dat edeler drijfveêren, als: pligtgevoel, eerzucht, zelfvoldoening over het waardiglijk vervullen der toevertrouwde taak, liefde voor het vaderland, daarvoor in de plaats treden. Maar het is toch haast met de menschelijke natuur onbestaanbaar, dat deze zouden dringen en dwingen tot die rustelooze inspanning, tot dat onafgebroken zorgen, tot dat scherp toezien op kleinigheden, tot dat ontwerpen van stoute plannen, tot dat partij trekken van elke gunstige omstandigheid, waardoor vooral eene nijverheidsonderneming winstgevend wordt.

c. Op dit bezwaar wordt meestal te weinig gelet door hen, die in het bestuur van nijverheidsondernemingen door staatsambtenaren geen bezwaar zien. Elk, die met handel, fabrieken of andere takken van nijverheid in betrekking staat, weet, hoe het welslagen der ondernemingen van kracht, moed en snelheid in het besluiten en in het handelen afhangt; hoe het voorbijspoedend oogenblik in zijne vaart moet worden gegrepen; hoe er gewaagd moet worden om te winnen. Kan dit de ambtenaar? Hij heeft zijne voorschriften en zijne instructiën, die hem in zijne vrije beweging verlammen; want hij voelt er zich door gebonden, al is hij ook overtuigd, dat eene overtreding er van groote voordeelen zoude aanbrengen. Hij moet wijders zich voegen naar de inzigten van hen, die boven hem geplaatst zijn; hij moet hunne bevelen nakomen of hunne goedkeuring inwachten. Hij heeft eindelijk zijne verantwoordelijkheid, die hem doet huiveren ook voor het geringste waagstuk, en hem verbiedt eenige uitgaaf te doen, die niet overeenkomstig de eens gestelde regelen voor verevening vatbaar is. Die voorschriften nu en

instructiën, die ondergeschiktheid, deze regelen van geldelijke verantwoording zijn onmisbaar; zij moeten stipt gehandhaafd worden om den wille der gewigtigste belangen van den staat, tegenover welke de vraag van den meer of minder goeden uitslag eener nijverheidsonderneming eene ondergeschikte is. En die zelfde regelen en vormen verbieden wederom den minister, die op zijne beurt verantwoordelijk is, ook voor zijne ambtenaren, om den man, wien hij geneigd zou zijn met het volste vertrouwen zijne eigene belangen op te dragen, met eene onbepaalde volmagt aan het hoofd eener staatsonderneming te plaatsen.

d. Verg. N°. 235 *a*, *b*.

199. Het waarborgen van eene zekere winst of van eene vaste rente aan bijzondere ondernemers geeft ligt aanleiding tot slapheid, tot roekeloosheid en tot allerlei misbruiken bij het bedrijf der onderneming.

200. Het verleenen van uitsluitende voorregten is een onregt jegens de daardoor benadeelde mededingers, en strekt meestal ook tot schade van het algemeen.

Wat vroeger (in het 1e Hoofdstuk) gezegd is over bescherming, privilegie en monopolie, geldt natuurlijk hier evenzeer.

201. Ook hier mag als algemeene regel gesteld worden, dat de staat dan het nuttigst zijne kracht en zijnen invloed zal aanwenden, wanneer hij, binnen de perken van zijnen eigen natuurlijken werkkring, door goede wetten, door een verlicht en voortvarend inwendig bestuur, door eene wakkere diplomatie, waar deze te pas komt, en door een welingerigt belastingstelsel de nijverheid bevordert en eenen krachtigen ondernemingsgeest bij het volk levendig houdt. (Verg. N°. 98.)

202. De vraag, of de staat werken van algemeen nut zelf en alleen, dan wel op eene of andere wijze met medewerking van bijzondere ondernemers hebbe aan te leggen, hangt te veel van de voorkomende omstandigheden in elk geval af, om

naar eenen algemeenen regel van staathuishoudkunde beslist te kunnen worden.

De vraag: *of en in hoeverre* de staat aan den aanleg van deze werken zijne medewerking hebbe te verleenen, is hierboven (N°. 188 vv.) behandeld. Hier is het de vraag, *op welke wijze* de staat zijne medewerking, zoo zij nuttig wordt geacht, geve. Dezelfde middelen komen daarbij in aanmerking als in N°. 196 zijn opgegeven. Doch de bezwaren, waarop in N°. 197 vv. gewezen is, hebben hier minder gewigt. Publieke werken vallen meestal niet in den kring van nijverheidsondernemingen, die bestemd zijn om met voortdurenden arbeid en herhaalde omzettingen van kapitaal winsten op te leveren. Alleen bij den aanleg wordt er aanwending van kapitaal en arbeid gevorderd; eens tot stand gebragt, eischen zij niet meer dan de kosten van onderhoud. De vraag is dus hier voornamelijk: hoe zal de staat den aanleg van een nuttig geoordeeld werk met de minste opoffering verzekeren? Allerlei omstandigheden kunnen hierbij in aanmerking komen: de toestand van de schatkist, de aard van het werk, de geschiktheid der personen, wien men het werk zou moeten toevertrouwen, de geneigdheid van bijzondere personen om met den staat mede te werken, enz. enz.

4e HOOFDSTUK.

KOLONIËN.

§ 1. *Bepaling van het onderwerp.*

203. Onder den algemeenen naam *koloniën* begrijpt men de vestigingen en nederzettingen, welke de beschaafde volken in ver afgelegene gewesten door eerste bezetting, verovering of op andere wijze gesticht of verkregen hebben.

Eenvoudigheidshalve houden wij ons hier aan den algemeenen, meest gebruikelijken term *koloniën*. De onderscheiding tusschen *koloniën* en *overzeesche bezittingen*, in het staatsregt niet geheel te

8*

verwaarloozen, is voor de staathuishoudkundige beschouwing van het onderwerp zonder beteekenis.

Nog dient hier opgemerkt te worden, dat in dit Hoofdstuk geen sprake is van *binnenlandsche* kolonisatie, zoo als in Rusland op groote schaal beproefd is in de Ukraine en in de Krim, en waarvan men bij ons in het klein een voorbeeld vindt in de koloniën van de maatschappij van weldadigheid. Evenmin van de zoogenaamde *Grenskoloniën*, die Oostenrijk op zijne grenzen tegen Turkije onderhoudt. Al kan men hier ook in den vollen zin des woords van koloniën spreken, deze vestigingen hebben toch een geheel ander karakter dan die, welke men gemeenlijk onder den naam koloniën verstaat, en waarover wij in dit Hoofdstuk handelen.

204. Deze koloniën kunnen naar hare onderscheidene bestemming verdeeld worden in *volkplantingen*, *landbouw-koloniën*, *plantaadjen*, *nederzettingen tot mijnontginning*, *handelsvestigingen*, *versterkte posten* en *strafinrigtingen*.

205. *Volkplantingen* worden aangelegd met het doel om een gedeelte eener te sterk aanwassende bevolking in het moederland naar eene nog onbewoonde landstreek over te voeren, en aldus daar eene nieuwe maatschappij te stichten.

Zulke eigenlijk gezegde *volkplantingen* waren in oude tijden zeer talrijk. Zij zijn het begin geweest der magtigste staten van het oude Griekenland, en de kiem van de groote steden, die de Romeinsche heerschappij in vele landen van Europa heeft achtergelaten. In de nieuwere geschiedenis komen zij bijkans niet voor. Wel zijn er in verschillende tijden proeven genomen om in overzeesche gewesten zulke *volkplantingen* aan te leggen; doch deze pogingen zijn steeds mislukt, voornamelijk om de redenen, die hieronder bij N°. 241 zullen worden opgegeven.

Onderscheiden van zulke eigenlijk gezegde volkplantingen is de *Landverhuizing*, die daarentegen in onzen tijd op uitgebreide schaal plaats heeft. Zij geschiedt meer uit eigen vrije beweging en rigt zich naar zulke oorden, waar reeds koloniën of zelfs onafhankelijke staten gevestigd zijn.

Meer overeenkomst in haar karakter met de oude volkplantingen hadden de nederzettingen van Europeanen in onderscheidene

deelen van N. Amerika gedurende de zeventiende eeuw, die de eerste oorsprong zijn geweest van den magtigen statenbond der Amerikaansche Unie. Doch ook hier is verschil. Het waren vestigingen, niet van lieden, die door de zorg der overheid naar elders werden overgevoerd om het moederland van eene overtollige bevolking te ontlasten, maar die uit eigen vrije beweging om onderscheiden oorzaak, hetzij om de vrijheid des geloofs te behouden, hetzij om politieke vervolging te ontwijken, hetzij eindelijk eenvoudig met het oog op stoffelijk voordeel, hun vaderland verlieten, om in verre landen voor zich en voor hun nakroost een nieuw te huis te zoeken. Zij, die deze volkplantingen gesticht hebben, waren krachtige mannen, die het vermogen en den wil hadden om zich zelven te helpen. Daarom konden deze koloniën gedijen en spoedig in welvaart en vermogen aangroeijen.

Zoodanig is de oorsprong geweest der koloniën van Nieuw-Engeland, van Virginia, van Maryland en van Pennsylvanië, werwaarts in onderscheidene tijden en zeker onder zeer verschillende omstandigheden dezulken togen, die in Engeland verdrukking om den geloove moesten lijden. Ongeveer van gelijken aard als deze waren de nederzettingen der uit Portugal en Spanje geweken Israëlieten langs de kust van Zuid-Amerika, noordwaarts van de Amazonen-rivier, waaruit later de koloniën van Suriname, Essequebo enz. zijn opgegroeid. Bij de bezetting van Canada door de Franschen sedert 1608, èn bij de stichting der kolonie van Nieuw-Nederland (thans New-York), door Willem Usselinx in 1610, gelijk ook bij de nederzetting aan de Kaap de Goede Hoop na 1648, werden daarentegen vooral stoffelijke voordeelen beöogd.

206. *Landbouwkoloniën* zijn zulke nederzettingen in vreemde oorden, waarvan het hoofddoel is, den vruchtbaren grond aldaar door den arbeid der kolonisten zelven te ontginnen en te bebouwen.

Zulke *landbouwkoloniën*, méér nog dan *volkplantingen*, zijn van den eersten oorsprong af de meeste der hierboven vermelde nederzettingen in Noord-Amerika, Nieuw-Engeland, Canada geweest. Die aan de Kaap de Goede Hoop is het allengs geworden, vooral nadat in het laatst der XVIIe eeuw een aantal vlugtelingen uit

Frankrijk zich derwaarts hadden begeven. Ook de kolonisatie op Madera en de Azoren door de Portugezen, en op de Kaap-verdische eilanden door de Spanjaarden heeft dit karakter. Eindelijk vindt men het weder in de talrijke en krachtig opbloeijende koloniën der Engelschen in Australië.

Het eigenaardige bij deze landbouwkoloniën is, dat de kolonist zelf den arbeid tot bebouwing van den grond verrigt. Een eerste vereischte is dus hier, dat hij in het oord zijner vestiging nagenoeg hetzelfde klimaat en ten deele ook dezelfde natuurlijke gesteldheid des bodems terugvinde als die, waaraan hij te huis gewend was.

207. *Plantaadjen* zijn nederzettingen in tropische gewesten, waarbij het oogmerk is, om door inboorlingen of door van elders aangevoerde arbeiders (slaven, koelies) de eigenaardige voortbrengselen der weelderige natuur aldaar voor den Europeschen handel te laten telen.

De West-Indische eilanden, Suriname, Demerary, Berbice, Essequebo, Fransch Guyana, Mauritius, Bourbon, de Philippijnen, de Molukken, in zekere mate thans ook Java.

208. *Nederzettingen tot mijnontginning* hebben oorspronkelijk de uitdelving van edele metalen (goud en zilver) of kostbare gesteenten ten oogmerk. Zij worden echter meestal spoedig de kern van landbouw- of plantaadje-koloniën.

De eerste vestigingen der Spanjaarden in Amerika zijn dit oorspronkelijk allen geweest. Peru en Mexico hebben nog langen tijd dit karakter behouden.

209. *Handelsvestigingen* zijn kantoren of factorijen in verre landen, te midden van eene daar gevestigde en min of meer beschaafde inlandsche bevolking gesticht, met het doel om de voortbrengselen der nijverheid van deze bevolking tegen die uit Europa te verruilen. Niet zelden zijn zij de eerste schrede tot verovering der landen waar zij gesticht zijn.

Opmerkelijk is het verschil in den oorsprong en de ontwikke-

ling der Europesche koloniën in Amerika en van die in Oost-Indië. Dáár werden onmetelijke landen in bezit genomen, die of nog geheel onbewoond waren, of waar men slechts eene dun gezaaide en onbeschaafde bevolking, meestal uit zwervende jagershorden bestaande, vond, die echter spoedig verdrongen of uitgeroeid werd [1]). In Oost-Indië ontmoetten de eerste ontdekkers integendeel eene eeuwenoude beschaving, magtige en digtbevolkte staten. Hier moesten zij aanvangen met — niet zelden onder vernederende voorwaarden — vergunning te vragen om handel te mogen drijven. Eens gevestigd, wisten zij zich te handhaven, te versterken, uit te breiden en eindelijk de heerschappij te vermeesteren. Dit is de geschiedenis van de koloniale magt van Nederland in den Archipel, van Groot-Britannië op het vaste land van Indië. De twee magtigste en fijnst beschaafde staten in het verre Oosten, China en Japan, hebben — althans tot nog toe — de Europeanen binnen de hun toegestane handelsposten weten te beperken.

Ook de Europesche vestigingen op de westkust van Afrika behooren tot de handelsposten. Doch hier is het de natuur zelve, die belet, dat zij tot plantaadje- of landbouwkoloniën overgaan.

De Hollandsche koloniën Curaçao en St. Eustatius en de Deensche St. Thomas en St. Croix zijn handelsposten geworden van geheel eigenaardig karakter. Zij hebben hunne opkomst en bloei te danken gehad aan den tusschenhandel met de omliggende Spaansche, Fransche en Britsche bezittingen. Deze tusschenhandel was niet veel meer dan sluikhandel, maar ontleende zijne voordeelige bedrijvigheid juist aan de belemmeringen, die de regelmatige handel overal van het monopolie ondervond.

210. *Versterkte posten* worden bezet zoowel met het doel om veilige aanleg- en wijkplaatsen voor de scheepvaart te verkrijgen, als om tot steunpunt bij krijgsverrigtingen te dienen. Gewoonlijk wordt daarbij meer gelet op de gunstige ligging van het gekozen punt dan op de gelegenheid voor handel of ander bedrijf, die het zou kunnen aanbieden.

---

[1]) In Mexico en Peru vonden de Europeanen eene *gevestigde* bevolking, doch nog altijd zeer achterlijk in beschaving.

De Bermudes, de Falklands-eilanden, St. Helena, Aden, Perim, Laboean, ook Singapore, hoewel de Engelschen van de gelukkige ligging van dit eiland tevens partij getrokken hebben om er eenen bloeijenden handelspost te vestigen. In de laatste twintig jaren heeft ook Frankrijk getracht in Polynesië zich zulke versterkte posten te verzekeren (Nieuw Caledonië, de Markiezen, de Gezelschaps-eilanden, enz.). Of het voor langen duur wezen zal, schijnt nog onzeker te zijn.

211. Met *strafinrigtingen* heeft men ten doel, misdadigers uit de Europesche zamenleving te verwijderen en, zoo mogelijk, tot nuttige leden in een geheel nieuwen maatschappelijken kring te vormen.

Alleen Engeland heeft *strafkoloniën* gesticht: Botany-bay bij Sydney, Hobart-town op van Diemensland en, nadat deze zich allengs tot bloeijende nederzettingen eener vrije bevolking verheven hadden, de vestiging aan de Zwanenrivier, in West-Australië, en Norfolk-eiland, tusschen Nieuw-Zeeland en Nieuw-Caledonië. De eerste Fransche republiek heeft in 1796 beproefd een strafgesticht op Madagascar aan te leggen, doch zonder blijvend gevolg, hoezeer ook nog in den Code Napoleon de wegvoering naar een oord van ballingschap onder de straffen is opgenomen. De overzending van duizenden veroordeelde of ook maar verdachte personen uit Frankrijk naar Cayenne en Algerië na de omwenteling van December 1852 is eene zaak van geheel anderen aard geweest.

212. Niet zelden heeft eene kolonie of vestiging onderscheidene van deze bestemmingen te gelijk; ook veranderen zij van lieverlede van karakter, zóó b. v. dat de handelsvestiging in plantaadje-kolonie overgaat, of dat uit de strafinrigting zich eene landbouw-kolonie ontwikkelt, terwijl deze op hare beurt volkplanting wordt.

Het opmerkelijkste voorbeeld van deze ontwikkeling geeft de Britsche kolonie van Nieuw-Zuid-Wales, uit de strafinrigting van Botany-bay, die daar in 1787 aangelegd werd, ontsproten.

De Britsche koloniën in het eigenlijke Australië (Nieuw-Holland

en Tasmania) zijn thans: Nieuw-Zuid-Wales, Victoria, Zuid-Australië, West-Australië, Queensland en Tasmania, met eene gezamenlijke bevolking van Europesche herkomst, die in 1861 ruim 1,100,000 zielen bedroeg. Van deze is Nieuw-Zuid-Wales de oudste en te gelijk tot heden de voornaamste. Zij alleen telde in dat jaar méér dan 350,000 inwoners. De in- en uitvoer in hare havens bedroegen te zamen ruim ƒ 144,000,000. Er werden over de 800 scholen gevonden met bijna 38,000 leerlingen. Zij heeft een eigen budget van inkomsten en uitgaven, dat ongeveer ƒ 18,000,000 in het jaar bedraagt. Na deze komt de in omvang kleinere maar in snellen wasdom nog wonderbaarlijker kolonie Victoria met hare schoone hoofdstad Melbourne. Haar ontstaan dagteekent van naauwelijks 30 jaren. Zij had in 1861 reeds eene bevolking van 540,000 zielen, een handelsverkeer met het buitenland van 70 millioen gulden (in- en uitvoer te zamen), een budget van 40 millioen gulden eene prachtige hoogeschool met 105 studenten [1].

213. Het begrip kolonie onderstelt eene afhankelijkheid van het moederland. Doch het is natuurlijk, dat de band tusschen beiden losser wordt, naarmate de kolonie in zelfstandige kracht aanwint. Zoo groeijen uit de koloniën langzamerhand onafhankelijke staten op. (Verg. N°. 242.)

§ 2. *Redenen, waarom het bezit van koloniën voor Europesche staten begeerlijk geacht wordt.*

214. De bijzondere bestemming van elke kolonie of bezitting duidt zelve reeds het voordeel aan, dat men er van verwacht; en bij eenige (b. v. de versterkte posten, de strafkolonie) ligt in die bepaalde bestemming de eenige reden, waarom men ze vestigt en met groote kosten onderhoudt.

215. Doch in het algemeen beöogt men in het moederland met het bezit van koloniën, van welken aard ook, een drievou-

[1]) Zie het artikel *Australie* van den Heer P. N. Muller, in het *Staatkundig en Staathuishoudkundig Jaarboekje* voor 1865, blz. 314 vv.

dig voordeel, hetzij vereenigd, hetzij een of ander deel daarvan meer in het bijzonder, namelijk:

a. versterking en uitbreiding van de magt van den staat, wien de kolonie toebehoort;

b. regtstreeksche inkomsten voor de schatkist van den staat;

c. bevordering van de nijverheid en welvaart der ingezetenen van den staat.

216. Het streven naar versterking en uitbreiding van magt noopt vooral tot verovering van grondgebied. Het wezenlijke doel is evenwel niet zoo zeer, om dáár magt te ontwikkelen, waar dit grondgebied gewonnen wordt, als wel, om in uitgestrekte bezittingen in andere werelddeelen steun te vinden tot eene krachtiger houding tegenover andere mogendheden in Europa zelf.

Het zou misschien moeijelijk te bewijzen zijn, dat eenige mogendheid ooit wezenlijke vermeerdering van magt uit eene van hare koloniën geput heeft; en de vraag mag zelfs geopperd worden, of niet de meeste koloniën veeleer gestrekt hebben om het moederland te verzwakken dan om het kracht bij te zetten. Doch hiervan later bij N°. 224. Dit echter is zeker, dat, zoo de koloniën niet altijd magt gegeven hebben, zij toch aan den staat, die ze bezat, zekeren luister en glans, en daarmede ook politieken invloed hebben verschaft.

217. Inkomsten voor de schatkist van het moederland tracht men uit de koloniën te verkrijgen:

a. door de kolonisten tot betaling van belastingen aan die schatkist te verpligten;

b. door schatting en cijns van de inlandsche bevolking der veroverde landstreken te heffen;

c. door voor rekening van den staat in de kolonie takken van nijverheid te laten bedrijven.

a. Dit is zelden mogelijk. Integendeel behoeven de meeste koloniën subsidiën van het moederland. Als voorbeeld zou men

kunnen aanvoeren de belastingen, welke het Britsche Parlement in 1764 op de N. Amerikaansche kolonisten legde en die de eerste aanleiding gaven tot den strijd tusschen moederland en kolonie, welke met de vestiging van den Amerikaanschen Statenbond eindigde.

b. Gelijk wij op Java doen in den vorm van verpligte cultuur.

c. B. v. de tinmijnen van Banka.

218. Het voorname doel van het streven der Europesche staten naar het bezit van koloniën is echter de bevordering van de nijverheid en welvaart der ingezetenen van het moederland. Men heeft vooral getracht dit doel te bereiken:

a. door den handel en de scheepvaart met en in de kolonie uitsluitend aan eigen onderdanen voor te behouden, of dezen althans daarin bijzondere voorregten boven vreemden te verleenen;

b. door de voortbrengselen der kolonie uitsluitend of bij voorkeur op de markt van het moederland te koop te brengen;

c. door aan de voortbrengselen van de nijverheid in het moederland een' gedwongen of bevoorregten afzet in de kolonie te verzekeren;

d. door in de kolonie aan hen, die derwaarts hunne nijverheid en hunne kapitalen willen overbrengen, gelegenheid te geven tot verscheiden winstgevend bedrijf.

a. In de XVIIe en XVIIIe eeuw werd dit stelsel tot het uiterste gedreven. Toen was het bijkans regel, dat elke mogendheid, die koloniën bezat, allen handel hoegenaamd van vreemdelingen met deze koloniën uitsloot.

b. Hetzij door regtstreeksch gebod, zoo als in de Engelsche navigatie-akte was opgenomen, hetzij door differentiëele regten bij den uitvoer der voortbrengselen van de kolonie, hetzij door andere middelen, zoo als ons „consignatie-stelsel.”

c. Wederom hetzij door middel van stellige voorschriften, of door differentiëele regten, die vreemde waren bij den invoer in de kolonie zwaarder belasten dan die van het moederland.

d. Dit kan geschieden óf door in het algemeen de vrije ontwikkeling der nijverheid in de kolonie te bevorderen, óf door bijzondere maatregelen, als: het uitgeven van gronden ter bebouwing (de suiker-contracten en andere op Java), het verleenen van concessiën tot mijnontginning (Billiton), enz.

§ 3. *Beschouwing en toetsing der aangevoerde redenen.*

219. De vestiging van koloniën over den ganschen aardbol door de volken van het beschaafde Europa heeft onbetwistbaar groote voordeelen aan de maatschappij opgeleverd.

220. Uitbreiding van beschaving, vermeerdering van kennis en wetenschap zijn er de onwaardeerbare vruchten van geweest. Onmetelijke schatten zijn daardoor uit den rijkdom der natuur voor de maatschappij verkregen; talrijke nieuwe behoeften hebben overvloedige voldoening gevonden; de maatschappelijke ruilingen zijn grenzeloos vermenigvuldigd; nieuwe bronnen van welvaart zijn geopend, die al milder en milder vloeijen.

Niet schooner kan dit uitgedrukt worden dan met de woorden des dichters:

„Euch, ihr Götter, gehört der Kaufmann. Güter zu suchen
„Geht er, doch an sein Schiff knüpfet das Gute sich an."
(Schiller.)

221. Ook voor die volken in het bijzonder, wier moed en ondernemingsgeest al die weldaden aan de maatschappij geschonken hebben, is daardoor eene ruime winst van welvaart en aanzien en invloed, als billijk loon, verworven.

222. Nogtans leert de ervaring, dat het bezit van koloniën geene volstrekt onmisbare voorwaarde voor de magt van eenen staat of voor de welvaart eens volks en den bloei zijner nijverheid is.

Tot staving van het laatste gedeelte dezer stelling is het voldoende te wijzen op den uitgebreiden transatlantischen handel, waardoor Hamburg en Bremen bloeijen. Opmerkelijk is het, dat reeds tegen het einde der XVIIe eeuw door onze kooplieden bitter geklaagd werd over de mededinging, die ze in geheel hunnen handel, ook in het vertier van tropische producten, van daar uit ondervonden. Men vindt die klagten o. a. in een stuk van 1687 of 1688: »*Bewijs dat door de hooge belastingen hier te lande op »eenige coopmanschappen gesteld den handel en vertier daervan werd »gediverteerd, en dat daerom d' uytgaende convoylasten merkelijk be»hoorden te werden vermindert.*" [1]) In de XVIIIe eeuw werden zij al luider en sterker; en ook de vermaarde *Propositie tot redres van den Koophandel*, door Willem IV in 1751 aangeboden, verzuimt niet, voorbeelden van de schadelijke mededinging der Hamburgers aan te voeren.

223. De geschiedenis leert daarentegen, dat juist dat bezit van koloniën zelf oorzaak van velerlei zedelijk kwaad en stoffelijk nadeel geweest is.

224. Van deze nadeelen mogen als de opmerkelijkste genoemd worden:

a. te sterke afleiding der krachten van het moederland naar de kolonie;

b. verspilling van krachten en rijkdommen, om zich in de vermeesterde bezittingen te handhaven en, zelfs tegen wil en dank, nieuwe veroveringen te maken, als noodlottige voorwaarde van het behoud der verworvene;

c. afgunst, vijandschap en strijd tusschen de bezitters der koloniën onderling;

d. valsche theorieën van staathuishoudkunde, die, om vermeend voordeel, de ware belangen des volks uit het oog doen verliezen;

---

[1]) Zie het *Tijdschrift voor Staathuishoudkunde en Statistiek* van den Heer Sloet tot Oldhuis, Dl. XIII, blz. 1 vv.

e. belemmering en verdrukking van de natuurlijke ontwikkeling der nijverheid, niet alleen in de kolonie, maar ook in het moederland zelf;

f. eenzijdige ontwikkeling en overprikkeling van die nijverheid in enkele rigtingen, die, op den duur niet vol te houden, tot misrekening en verliezen aanleiding geven;

g. door de bevoorregting van de voortbrengselen der koloniën op de markt van het moederland belemmering van het vertier en verbruik van gelijksoortige voortbrengselen uit andere landen, die daarmede in concurrentie komen.

a. Spanje's verval dagteekent van de vestiging van zijn al te uitgebreid gebied in Amerika. Dit was wel is waar niet de éénige oorzaak van dat verval, maar werkte er toe mede, omdat, wie kracht en geest had, derwaarts toog om fortuin te maken of avonturen te zoeken.

b. Dit is, het wordt door de Britsche staatslieden zelven erkend, de vloek, die aan Engelands heerschappij in Indië kleeft. Het is ook het bezwaar, waarmede het Nederlandsche gezag in den Indischen Archipel te kampen heeft, ofschoon in mindere mate, omdat wij in die eilandengroepen ons gebied gemakkelijker naar eigen goedvinden kunnen afbakenen.

c. Men denke aan onze handelsoorlogen met Engeland in de zeventiende eeuw, aan den oorlog van 1739 tusschen Engeland en Spanje, aan dien van 1756 tusschen Engeland en Frankrijk.

d. Het systeem van de handelsbalans (vergelijk de aanteekening bij N°. 85) heeft zijnen krachtigsten steun in de koloniale politiek gehad.

e. Door de eenzijdigheid zelve, waarin men verviel ten gevolge der maatregelen, die men aanwendde om voordeel van de kolonie te trekken (verg. N°. 217 en 218). Maar daarbij bleef het niet. Gelijk men het moederland bevoorregtte bij den handel met de kolonie, zoo meende men ook de kolonie te moeten bevoorregten bij den handel met het moederland. Engeland b. v. heeft langen tijd het buitenlandsche timmerhout met zware inkomende regten belast, om het Canadasche hout te bevoordeelen. Frankrijk heft nog heden differentiëele regten van alle tropische

voortbrengselen, die niet uit zijne eigene koloniën worden aangevoerd. En nog vóór weinig tijds was bij ons de handel in Braziel-koffij en andere West-Indische soorten zoo goed als uitgesloten en moedwillig door ons zelven naar Hamburg en Bremen verdrongen, omdat ons tarief deze soorten in het belang onzer eigen Java-koffij zwaar belastte.

f. Zulk eene overprikkeling van sommige takken van nijverheid hebben wij nog vóór weinige jaren hier te lande kunnen waarnemen bij den scheepsbouw (verg. de aanteekening bij N°. 68) en bij het fabriekaat van lijnwaden. Het is door deskundigen overtuigend aangetoond, dat juist daardoor onze katoennijverheid in hare ontwikkeling tegengehouden is. Men vergelijke het leerzame werk van den Heer H. Muller Sz., *De Nederlandsche katoennijverheid en het stelsel van bescherming in Nederlandsch Indië*, 1857.

g. Even geestig als waar is de opmerking van een Fransch staathuishoudkundige: „Un fait bien constaté, c'est que les pays „de l'Europe qui achettent le sucre à plus bas prix sont *ceux „qui n'ont point d'îles à sucre.*" [1]) Dezelfde schrijver berekent elders, dat dit monopolie, den suikerplanters in de Antilles op de markt van Frankrijk verzekerd, aan de bevolking van dit rijk niet minder dan 15 millioenen franken 's jaars kost. [2])

225. Doch deze bezwaren, grootendeels ontstaande uit een gebrekkig inzigt van den aard der baten, die men van koloniën trekken kan, moeten meer en meer wijken voor den invloed eener gezonde staathuishoudkunde, die ook op het gebied der koloniale politiek veld wint, en de wezenlijke en duurzame voordeelen van het bezit van koloniën leert kennen en waarderen.

§ 4. *Over de toepasselijkheid der algemeene beginselen van staathuishoudkunde op de koloniale huishouding.*

226. De natuurlijke wetten der maatschappelijke ordening gelden noodzakelijk in elken maatschappelijken kring, en hare overtreding wordt overal met dezelfde gevolgen geboet.

---

[1]) J. B. Say, *Cours complet d'Economie Politique*, IVe Partie, Chap. XXIII.
[2]) Zie zijn *Traité d'Economie Politique*, Livre I, Chap. XIX.

Om deze waarheid te leeren verstaan, hebben wij Nederlanders nog niet lang geleden eene zeer dure les moeten betalen, eene les, die ons meer dan vijf en twintig millioen gulden gekost heeft. Men had gemeend, dat men de regelen der staathuishoudkunde betrekkelijk het muntwezen (verg. het volgende Hoofdstuk, inzonderheid N°. 251, 259, 271 en 285 vv.) in onze Oost-Indische bezittingen veilig zou kunnen verloochenen. Zoo is de kopercirculatie aldaar naast den zilveren standpenning ingevoerd, en op de meest roekelooze wijze werd Java met kopergeld overstroomd. Doch toen nu dit kopergeld het zilver geheel verdrongen had, geraakte het geldverkeer in eene schromelijke verwarring. Eerst beproefde men allerlei middelen tot herstel, die het kwaad nog slechts verergerden; eindelijk hebben wij er toe moeten komen, om ons het offer van zoo vele millioenen te getroosten, ten einde aan dien onhoudbaren toestand voor goed een einde te maken. Iets dergelijks is, maar op kleinere schaal, in de kolonie Suriname met de onvoorzigtige invoering van allerlei soort van papiergeld gebeurd.

227. De nadeelen, aan het bezit van koloniën verbonden, waarop hierboven gewezen is (N°. 223, 224), hebben dan ook voornamelijk hunnen oorsprong in de miskenning van die wetten, en in den waan, dat hier geheel verschillende regelen van staathuishouding zouden mogen gelden.

228. Evenwel verkeeren vele koloniën in zulk eenen eigenaardigen en haast tegennatuurlijken toestand, dat het onraadzaam en zelfs onmogelijk zoude zijn, zulke regelen van staathuishoudkunde, die voor eene gevestigde en zeer ontwikkelde maatschappij gelden, aldaar onvoorwaardelijk toe te passen.

229. Bij de meesten van deze is de oorsprong zelf der Europesche vestiging, namelijk de gewelddadige overheersching, een beletsel tegen de zuivere toepassing van die regelen. En veel beleid moet het hier kosten, om zonder vernielende schokken hervormingen in te voeren, die het gebrekkige stelsel van huishouding, vanwaar men oorspronkelijk uitgegaan is, met al de daarop berustende inrigtingen en belangen aantasten.

Hier is namelijk wederom van toepassing wat hierboven (verg. de aanteekening bij N°. 97) gezegd is over het bezwaarlijke om de zuivere beginselen der wetenschap ingang te verschaffen in eenen maatschappelijken toestand, die zich onder den invloed van dwaalbegrippen gevormd en ontwikkeld heeft.

230. In sommige koloniën is de bevolking, die er zich gevormd heeft, uit zeer vreemdsoortige bestanddeelen zamengesteld, met allerlei verschil van ras, godsdienst, zeden, kennis, beschaving en onderlinge betrekkingen, zoodat er te midden der verwarring van begrippen en belangen, die daar heerscht, voor de toepassing van beginselen naauwelijks plaats schijnt.

Tot verklaring van hetgeen hier bedoeld wordt, kunnen twee voorbeelden van onze eigene koloniën volstaan.

Zoo lang in Suriname de slavenarbeid bestond, hoe konden daar de gewone regelen van arbeid, ruiling, loon, eigendom enz. gelden? Ook uit dit oogpunt zal de afschaffing van dien gruwel een zegen blijken.

Op Java en de omliggende eilanden is de toestand van oudsher anders. Maar hoeveel moet men daar niet toegeven aan de vooroordeelen der zoo gemengde bevolking in deze bezittingen! Hoe zorgvuldig moet men er niet, ook tegen beter weten aan, de godsdienstbegrippen en de aloude gebruiken der inlandsche bevolking (*adat*) ontzien! Ja, hoe is niet de oorsprong en de aard onzer heerschappij zelve aldaar een hinderpaal! Wordt niet het onmisbare *batig slot* tegengeworpen, telkenmale wanneer iemand op hervormingen in de Indische staatshuishouding aandringt?

Nogtans, de opmerking mag hier niet achtergehouden worden: noch onregt, noch geweld, noch willekeurige verkrachting van de natuurlijke ordening der maatschappij, noch de vooroordeelen eener onbeschaafde volksmenigte, noch de gehechtheid aan eeuwenheugende misbruiken mogen gelden tegen de waarheid. Zij het met beleid en geduld, zij het zonder overhaasting of roekelooze stelselzucht — maar de Indische maatschappij MOET tot haar natuurlijk leven worden opgevoed, of zij zal verloren gaan. En wel is het bemoedigend, te mogen opmerken, dat elke wezenlijke verbetering, in de laatste jaren aangebragt, hoe gewaagd zij ook scheen, onmiddellijk hare eigene regtvaardiging heeft

medegebragt. Denken wij slechts aan twee der meest besprokene. Verbetering in de verhouding tusschen ondernemer en arbeider: al meer en meer komen de bewijzen tot ons over, hoe gunstig de vrije arbeid werkt; de afschaffing der heerediensten zal niet alleen eene weldaad voor de verdrukte bevolking, maar ook een uitgangspunt van nieuwen en duurzamen bloei voor de kolonie zijn. Verbetering in het belastingstelsel: de man, die in 1852 de uitmergelende *warong-* en *bazar-*regten heeft durven opheffen, wordt door den dankbaren Javaan niet herdacht, zonder dat deze eene zegensprake aan zijnen naam verbindt.

231. In andere koloniën wordt de vorming eener geregelde maatschappij door hare eigenaardige bestemming en blijvend karakter bemoeijelijkt. Dit geldt vooral van zulke handelsposten, werwaarts de Europeaan zich alleen begeeft met het doel, om na kort verblijf met snel gewonnen rijkdommen naar het moederland terug te keeren.

B. v. onze kantoren op de kust van Guinea.

232. Ook stuit de toepassing van de beginselen der staathuishoudkunde nog dikwijls op bezwaren, die uit den aard en de rigting van het hedendaagsche koloniale stelsel zelf voortspruiten. En het is niet zeldzaam, dat zelfs die volken, bij welke anders de voorschriften dezer wetenschap gereedelijk ingang vinden, op dit gebied hare lessen uit vooroordeel, volkstrots of vermeend staatsbelang verwerpen.

Tot verklaring dezer stelling moge een opmerkelijke wenk van Adam Smith dienen.

Na een uitvoerig betoog, dat Groot-Britannie van zijne N. Amerikaansche koloniën, zooals het die toen bezat en beheerschte, niet dan nadeel had, laat de fijne menschenkenner deze bedenkingen volgen:

„Maar een voorstel, dat Groot-Britannie vrijwillig alle gezag „over zijne koloniën zoude laten varen, en haar vrij zoude laten, „om haar eigen bestuur te kiezen, hare eigene wetten te maken „en naar eigen goedvinden over oorlog en vrede te besluiten,

„dat zou zijn een voorstel, zoo als nooit en nergens door eenig „volk goedgekeurd is of goedgekeurd worden zal. Geen volk „heeft ooit vrijwillig de heerschappij over een wingewest opge- „geven, hoe bezwaarlijk het ook te besturen viel en hoe geringe „voordeelen het ook, in verhouding tot de kosten die het vor- „derde, gaf. Zulk een vrijwillig offer, hoe zeer ook overeenkom- „stig het ware belang van een volk, is altijd stuitend voor zijnen „trots; en, wat misschien nog meer zegt, het is te veel in strijd „met het bijzonder belang der klasse, die de magt in handen „heeft en die daardoor verstoken zoude raken van de beschik- „king over invloedrijke en winstgevende betrekkingen en van „zoo menige gelegenheid om rijkdom en eer te verwerven, welke „juist het bezit van onrustige en voor den staat onvoordeelige „veroveringen het overvloedigst aanbiedt. De opgewondenste „enthousiast zou het nog niet wagen, zulk eenen maatregel voor „te slaan, immers niet met de hoop op de mogelijkheid, dat zijn „voorslag ooit verwezenlijkt zou kunnen worden." [1])

Deze woorden verkrijgen voor ons te grootere beteekenis wanneer wij ons herinneren, dat zij geschreven werden juist onder het barnen van den vreeselijken strijd, die met de vrijverklaring der Britsche koloniën in N. Amerika geëindigd is. (Verg. voorts de aanteekening bij N°. 242.)

§ 5. *Eigenaardige regelen van staathuishoudkunde bij het bestuur en beheer van koloniën in acht te nemen.*

233. Ten gevolge van den eigenaardigen en veelal nog gebrekkigen maatschappelijken toestand, waarin gewoonlijk de koloniën verkeeren, zijn er bijzondere regelen van staathuishoudkunde te stellen, die op zulken toestand betrekking hebben, maar in de Europesche maatschappij naauwelijks eenige toepassing zouden kunnen vinden.

234. De heerschappij over koloniën of het uitsluitend genot van hare voordeelen aan eene magtige handelsvereeniging op te dragen — gelijk in vroegere tijden algemeen geschiedde — is

[1]) Zie Ad. Smith's *Wealth of nations*, Book IV, Ch. VII, Part. 3.

niet meer raadzaam. Zoowel die heerschappij als dit monopolie is de bron van velerlei verderfelijke misbruiken.

Dit stelsel, vroeger algemeen aangenomen en misschien in den aanvang der Europesche kolonisatie in Oost- en West-Indie onvermijdelijk, heeft thans overal uitgediend. Het is daarom overbodig, de velerlei bezwaren, die er aan kleven, op te noemen. Het voornaamste van deze bezwaren is voorzeker dit, dat de handelsvereeniging, welke te gelijk souvereiniteitsregten uitoefent, al te ligt geneigd is, de pligten, die de souverein jegens zijne onderdanen heeft, te verzaken en zelfs van haar gezag grovelijk misbruik te maken, om maar groote winsten met haren handel te maken en den aandeelhouders goede uitdeelingen te bezorgen.

235. Evenzoo is het minder raadzaam, dat de regering zelve voor rekening van de schatkist ondernemingen van landbouw, fabrieknijverheid of handel in de kolonie bedrijve. En wel om deze redenen:

a. de vermenging van het politiek gezag met nijverheidsondernemingen doet afbreuk aan de waardigheid en de zedelijke kracht van het bestuur;

b. het bestuur, dat tevens ondernemer van nijverheid is, geraakt ligt in verzoeking om van zijne magt misbruik te maken tot onderdrukking van alle mededingende bijzondere nijverheid;

c. de aandacht van het bestuur blijft te uitsluitend op enkele groote takken der voortbrenging gevestigd, met verwaarloozing van den veelsoortigen rijkdom eener milde natuur, welken alleen de vrije en veelzijdig vertakte bijzondere nijverheid weet op te sporen en ten meesten nutte aan te wenden;

d. het bestuur kan zijne ondernemingen van nijverheid niet drijven dan door ambtenaren, die geen persoonlijk belang hebben bij het welslagen der onderneming;

e. en wanneer aan deze ambtenaren zulk een prikkel des eigenbelangs gegeven wordt, door hun een evenredig aan-

deel in de winsten toe te leggen, komen zij ligt in verleiding om enkel het meest oogenblikkelijke voordeel te bejagen, zij het ook met gevaar voor de duurzame belangen der onderneming of zelfs der kolonie.

a. Ofschoon in mindere mate, bestaat ook hier altijd hetzelfde bezwaar als bij de met politiek gezag bekleede handelsvereenigingen.

b. Het bestuur als ondernemer zal niet minder gedreven worden om zich een monopolie te verzekeren dan elk ander ondernemer daartoe van nature geneigd is. (Verg. N°. 119 v.)

c, d, e. Vergelijk voorts ook het gezegde bij N°. 187, 198 en 201.

236. Koloniën, waar eene talrijke inlandsche bevolking aan het Europeesch gezag onderworpen is, worden het best dus bestuurd, dat de inboorling gevoele, dat de Europesche heerschappij weldadig werkt tot vermeerdering zijner welvaart.

237. Daartoe kan vooral krachtig medewerken eene vereeniging en zamensmelting der belangen van den inboorling met die van den Europeschen kolonist, zoo, dat de een, terwijl hij zijn eigen voordeel behartigt, onwillekeurig ook het belang des anderen bevordert.

238. Om deze reden is vrije arbeid tegen evenredig, billijk loon verkieslijk boven afgedwongen diensten.

239. Om dezelfde reden is de slavenarbeid in plantaadjekoloniën verwerpelijk.

Wij hebben hier de slavernij enkel uit het staathuishoudelijke oogpunt te beschouwen, en behoeven er dus niet bij te voegen, dat ook de staatkunde, de regtvaardigheid en de zedelijkheid het doemvonnis over haar uitspreken. Doch juist in gronden van staathuishoudkunde meenen hare verdedigers eene laatste wijkplaats te hebben gevonden. „Zie, hoe het belang der kolonie „het behoud van den slavenarbeid vordert!" zeggen zij; „neem „haar hare slaven weg en zij zal te gronde gaan." Wel ramp-

zalig, mag het antwoord luiden, dat het zooverre gekomen is, dat haar bestaan afhangt van de bestendiging van dezen gruwel. Doch gelukkig heeft de ervaring deze bewering reeds voldoende gelogenstraft en geleerd, dat plantaadje-koloniën ook met den arbeid van vrije werklieden bestaan kunnen, al geldt ook hier ten volle de regel (verg. N°. 229), dat de overgang van een slecht tot een beter stelsel niet zonder tijdelijk nadeel en velerlei opoffering geschieden kan.

Doch, men gevoelt het, hier is het de plaats niet om in een breedvoerig betoog over dit onderwerp te treden. Maar één opmerkelijk feit mag hier wel herinnerd worden, omdat dit alleen reeds afdoende is, om ook op het gebied der staathuishoudkunde het oordeel over den slavenarbeid te bepalen. *In alle plantaadje-koloniën met slavenarbeid zijn de eigenaren der plantaadjen geruïneerd.* Dit is het lot geweest der Fransche koloniën in de Antilles, dit het lot der Engelsche in West-Indië, dit ook het lot van Suriname. Overal zijn de planters langs denzelfden noodlottigen weg tot hunnen ondergang gekomen en nog vele anderen met hen. De oorspronkelijke eigenaren zijn begonnen met gelden op te nemen onder hypothekair verband van hunne gronden en slavenmagten; zij hebben weldra noch aflossing noch intressen kunnen voldoen; zij zijn bij executie van hunne eigendommen ontzet; daarop zijn de plantaadjen voor rekening der geldschieters beheerd; maar ook dezen hebben er hunne kapitalen ten slotte bij ingeschoten en zich zelven soms weder met nieuwe schulden beladen. En de eenigen, die ten slotte nog voordeelen trokken van de onderneming — als zij niet geheel opgegeven en verlaten is — waren de directeuren in de kolonie en de administratiekantoren in het moederland, die zich de voortbrengselen der plantaadjen lieten consigneren [1]).

---

[1]) Ch. Comte deelt in zijn *Traité de législation* (Livre V, Ch. XXII) uit officiëele bescheiden mede, dat in de Britsche kolonie Jamaica van 1760—1780 de gedwongen verkoopen van met schulden bezwaarde plantaadjen tot een gezamenlijk bedrag van £ st. 22,500,000 opliepen. — Hoe treurig het in dit opzigt ook reeds in de laatste helft der vorige eeuw met de Hollandsche koloniën van Suriname, Demerary en Esseqnebo gesteld was, is bekend. E. Luzac berekent in zijn werk: *Hollands Rijkdom* (Deel IV, blz. 214) het bedrag der gelden, die bij wijze van negotiatiën met aandeelen op de plantaadjen van Suriname opgeschoten waren, op niet minder

240. Plantaadje-koloniën kunnen op den duur niet bloeijen, wanneer de eigenaren der plantaadjen niet op de plaats zelve hunne goederen besturen.

241. Kolonisatiën op uitgebreide schaal hebben, blijkens de ervaring, weinig kans van welslagen. De redenen daarvan zijn:

a. de overvoer en eerste vestiging van kolonisten verslinden aanzienlijke kapitalen, die niet gemakkelijk teruggewonnen worden;

b. de personen, die zich tot landverhuizing aanmelden, zijn veelal de minst geschikten tot het beöogde doel;

c. de nieuw-gestichte kolonie loopt gevaar, langen tijd te zullen kwijnen door gebrek aan kapitaal;

d. de bijzondere zorg en ondersteuning, in den beginne aan de kolonisten verleend, heeft ten gevolge, dat van den aanvang af de prikkel tot werkzaamheid en het gevoel van eigen verantwoordelijkheid bij hen verstompt worden.

Men lette hier op het onderscheid tusschen de kolonisatie, waarvan in deze stelling sprake is, en de vrijwillige landverhuizing, waarop bij N°. 205 gedoeld werd.

242. Het is raadzaam, eigenlijk gezegde koloniën (verg. N°. 205 en 206) geleidelijk op te voeden tot de bestemming, die zij van zelve, ook tegen wil en dank van het moederland, trachten te bereiken, namelijk die van zelfstandige staten (verg. N°. 213). Op die wijze lost de band van heerschappij en onderwerping tusschen moederland en kolonie zich tot beider voordeel op in eenen anderen, hechteren band van wederzijdsch

---

dan *ƒ* 60,000,000, en van die, welke aan de beide andere volkplantingen waren verstrekt, op *ƒ* 10,000,000. Hoe het met deze negotiatiën afgeloopen is, wordt ons van tijd tot tijd, bij gelegenheid van veilingen van effecten te Amsterdam, nog wel eens herinnerd. — Bij het uitbreken van den burgeroorlog in N. Amerika is gebleken, dat de planters in de Zuidelijke Staten eene schuld van 800 millioen dollars aan de New-Yorksche bankiers hadden. Zie *Economiste Belge* 13 Octobre 1861.

belang en wederkeerige welwillendheid, door stamverwantschap versterkt.

Het kan hier misschien nuttig zijn, de woorden aan te voeren van twee mannen, aan wie voorzeker gezag mag worden toegekend.

De eerste is Adam Smith. Na de scherpzinnige opmerkingen, die hierboven bij N°. 232 medegedeeld zijn, laat hij volgen: „En „toch, wanneer zulk een voorstel wierd aangenomen, dan zoude „Groot-Britannie niet alleen ontslagen zijn van de geheele som „der jaarlijksche kosten van onderhoud dezer koloniën, maar „bovendien met haar zulk een handelsverdrag kunnen sluiten, „dat eenen vrijen en voor het geheele volk voordeeligen handel „zoude doen geboren worden, al ware het ook, dat enkele koop- „lieden minder winsten genoten dan nu het monopolie hun ver- „zekert. Wanneer men aldus als goede vrienden scheidde, dan „zou de natuurlijke genegenheid der koloniën voor het moeder- „land, die door onze jongste twisten nagenoeg uitgebluscht is, „weder herleven. Dan zouden zij niet alleen gezind zijn om „gedurende eeuwen lang de handelsbetrekkingen te onderhou- „den, die bij de scheiding waren aangeknoopt, maar ook om in „oorlogstijd zoowel als in den handel zich aan ons aan te slui- „ten, en in plaats van lastige en oproerige onderdanen, onze „getrouwe, welwillende en edelmoedige bondgenooten te wor- „den; en een gelijke band van ouderlijke genegenheid aan de „eene en van kinderlijken eerbied aan de andere zijde zou tus- „schen Groot-Britannie en zijne koloniën gelegd worden, als „oudtijds bestond tusschen de koloniën van Griekenland en hare „moederstaten."

Dit schreef Adam Smith omstreeks 1770, toen de strijd begonnen was, waarin Groot-Britannie vruchteloos talrijke legers en millioenen schats ten offer bragt om zijne N. Amerikaansche koloniën onder bedwang te houden. Hoe heeft de uitkomst zijne woorden bevestigd!

De ander is onze Gijsbert Karel van Hogendorp.

In 1802 schreef hij, met het oog op de, toen nog Hollandsche, Kaapkolonie:

„De blyde verwagting van den bloei deezer koloniën, welke „myn hart met genoegen vervult en myne pen bestuurd heeft, „is by sommigen gemengd, ja overwogen door de bekommering,

„dat zulke koloniën niet kunnen onderhoorig blyven, en dat wy „ze verliezen zullen omdat wy ze zo sterk maken.

„Alzo verliest elk vader zyn kind, als het tot rype jaaren ge„komen is, in den egt treedt, eigen bezigheeden aanvaardt, en „het ouderlyk huis verlaat. Geen ouder nogthans verzuimt daar„om de opvoeding zyner kinderen, ofschoon het onfeilbaar mid„del, om ze altyd in huis te houden, daar in zoude bestaan dat „men ze aan ligchaam en ziel zwak en zieklyk maakte, door „hun gebrek aan voedsel en onderwys te laten lyden.

„God heeft deeze schoone aarde geschaapen om door zyn edelst „schepsel bewoond te worden, en zyn eerste gebod was, verme„nigvuldigt U. Zoo hebben de oudste stammen koloniën uitge„zonden, zo stammen wy van aloude koloniën af, zoo moeten „ook onze koloniën volken worden. Wy mogen dit eenen tyd „lang tegengaan, met haar het brood te onthouden, dog op den „duur overwint de natuur onze tegenkantingen en Gods wil „geschiedt.

„De poogingen om eene kolonie te doen bloeien, zyn, ja ik „beken het, poogingen om het tydstip van haare onafhanklyk„heid te bevorderen. Dan onder haaren wasdom maakt zij het „moederland ryk, en onafhanklyk geworden, blyft zy dit doen, „ofschoon met eenige wyziging....

„Met alzo koloniën te stigten, en het oogmerk van eene aan„staande onafhankelijkheid derzelven openlyk te belyden, vor„dert de staat derhalven in alle opzigten op den weg van wel„vaart, en grondt onophoudelyk zyn byzonder geluk op algemeen „menschlyk geluk." [1])

Heeft ook hier niet de loop der gebeurtenissen, sedert deze woorden geschreven werden, de voorspelling bekrachtigd, ofschoon ook op andere wijze dan de schrijver zich had voorgesteld? De Kaapkolonie is voor ons verloren gegaan. Wij hebben de magt niet meer, om haar aan ons uitsluitend belang dienstbaar te maken. Maar in stede daarvan bestaat er tusschen ons en onze stamgenooten aan Afrika's zuidspits een band van wederkeerige

---

[1]) Zie Hogendorp's *Verhandelingen over den Oost-Indischen Handel*, 2e stuk, blz. 121—124. (Verg. ook zijne *Bijdragen*, Dl. IV, bl. 82 en Dl. VII, blz. 369 v.)

genegenheid, die zich onder een vrij verkeer hoe langer hoe sterker zal hechten.

5e HOOFDSTUK.

HET MUNTWEZEN.

§ 1. *Over soorten van geld.*

243. Het geld, als ruilmiddel en waardemeter in het maatschappelijk verkeer, moet uit tastbare voorwerpen bestaan, met eene eigene innerlijke waarde, die zooveel mogelijk vast en onveranderlijk, en daarbij algemeen bekend en erkend is. (Verg. N°. 38 vv.)

244. De ervaring heeft geleerd, dat de edele metalen, goud en zilver, zich boven elk ander stoffelijk voortbrengsel door eene betrekkelijke gelijkmatigheid van hunne waarde onderscheiden, en daarom bij uitstek geschikt zijn om voor geld als dagelijkschen *waardemeter* te dienen.

245. Deze bijzondere vastheid der waarde van goud en zilver ontstaat daaruit, dat bij deze metalen vraag en aanbod minder aan snelle wisselingen onderhevig zijn dan bij andere voortbrengselen.

246. De vraag heeft meer gelijkmatigheid:

a. omdat goud en zilver niet tot grondstoffen dienen voor voorwerpen van dagelijksch en algemeen, nu eens sterk toenemend, dan verminderend, gebruik;

b. omdat goud en zilver weinig of niet door het gebruik of door natuurlijk bederf verteerd worden, en er dus niet telkens behoefte aan nieuwen voorraad ontstaat, om het verteerde te vervangen;

c. omdat de vraag naar goud en zilver gelijkelijk over de geheele wereld werkt.

a. Anders dan ijzer, koper, tin, waarvan velerlei en afwisselend gebruik gemaakt wordt, en die daardoor nu eens sterker, dan weder minder sterk gevraagd worden.

b. Hier is vooral eene krachtig werkende oorzaak van gelijkmatigheid in de waarde van goud en zilver. Werden deze metalen, even als de meeste andere voortbrengselen, spoedig door het gebruik of door eigen bederf verteerd, dan zou er dikwijls nu hier, dan daar plotseling gebrek aan komen; dan zou de vraag zich in verhouding tot het aanbod nu hier, dan daar zeer krachtig openbaren; dan zou eene tijdelijke verslapping of sterke toeneming van de voortbrenging veel grooteren invloed op de waarde hebben. Bij granen, b. v., die jaarlijks verteerd worden gelijk zij jaarlijks worden voortgebragt, is de verhouding van de behoefte tot den voorraad voortdurend veranderende. Hier daarentegen blijft altijd een ontzaggelijk groote voorraad aanwezig, en in vergelijking daarmede kan een meer of minder sterke toevoer van nieuwe hoeveelheden, indien hij niet zeer lang aanhoudt, slechts een geringen invloed hebben.

c. Juist omdat zij door eenen zamenloop van zoo velerlei oorzaken het ruilmiddel over de geheele beschaafde wereld geworden zijn, is de vraag bestendig en regelmatig. Van hier, dat men heeft kunnen zeggen: „het geld heeft vastheid van waarde omdat het geld is." Dit is nog te meer op het gemunte geld in elken staat toepasselijk, omdat het eenmaal wettelijk betaalmiddel is.

247. Het aanbod wisselt niet snel en sterk af:

a. omdat de vermeerdering van de voortbrenging der edele metalen niet van den wil des menschen afhangt, en ook dan zelfs, wanneer deze voortbrenging tijdelijk en plaatselijk bijzonder sterk is, hieraan spoedig weder een einde komt;

b. omdat de voortbrenging van goud en zilver beiden, om onderscheidene redenen, steeds kostbaar is.

a. Er zijn eene menigte zaken, waarvan de voortbrenging, en daarmede het aanbod, meer of minder naar goedvinden van den mensch uitgebreid kan worden: granen en andere levensmidde-

len, door ontginning van nieuwe gronden of door betere bearbeiding van den akker; koffij en suiker, door uitbreiding der kultuur; ijzer en steenkolen, door de opening van nieuwe mijnen; fabriekwaren, geweven goederen, enz. door vermeerdering der fabrieken of door uitvinding van nieuwe wijzen van bewerking, enz. Had de mensch het nu in zijne magt, evenzoo de voortbrenging van goud en zilver naar vrijen wil te vermeerderen, deze metalen zouden allengs hunne hooge waarde verliezen en eindelijk tot een betrekkelijk laag peil van waarde dalen, waarop ze met andere zaken, ijzer, tin, hout, koper gelijk zouden staan; maar dan ook zouden zij welligt aan allerlei bestemmingen van dagelijksch gebruik dienstbaar gemaakt worden, en aan die afwisselingen in de vraag onderhevig zijn, waarop hierboven (N°. 246 *a*) gewezen is. Dit is echter het geval niet.

b. Want er heeft bij de voortbrenging van beide deze edele metalen iets eigenaardigs plaats, dat zeer opmerkelijk is. Het is waar, beiden worden over den geheelen aardbol gevonden, en daar is zelfs misschien geen ander metaal, dat zóó overal verspreid is. Maar daarentegen worden goud en zilver nergens — immers tot heden — op ééne plek in zeer groote en bijna onuitputtelijke hoeveelheid aangetroffen. Dit geldt nog het meest van het goud. Dit ligt schier op de oppervlakte zelve van den aardkorst, en is nu eens hier, dan daar, meestal door toeval, ontdekt. Onmiddellijk na zulk eene ontdekking haastte men zich, den schat meester te worden; maar niet lang duurde het, of de geheele voorraad was uitgeput. De oude geschiedenis gewaagt van goudmijnen in streken, waar thans geen spoor van goud meer te vinden is. De vrij groote hoeveelheid goud, die de Spanjaarden kort na de ontdekking van Amerika overvoerden, verminderde spoedig tot een onbeduidend bedrag; het goud, dat in het midden der achttiende eeuw in de binnenlanden van Brazilië gevonden werd, was desgelijks spoedig verzameld. Evenzoo bestaat er thans wel geene volkomene zekerheid, maar toch waarschijnlijkheid, dat ook de verbazende opbrengst der gouddelving in Californië en in Nieuw-Holland, waarvan wij getuigen zijn, binnen eenige jaren weder merkelijk inkrimpen zal.

Het is waar, er zijn andere streken, waar voortdurend goud gevonden en door geregelden arbeid sinds vele jaren voortgebragt wordt, zoo als aan den voet van het Uralgebergte in Rus-

land, aan de Goudkust in Afrika, op Borneo, ook nog in eenige der rivieren van Europa. Doch wanneer men enkel op de *hoeveelheid* dezer voortdurende voortbrenging let, dan is zij luttel, zoodat alleen de hooge waarde van het product in staat is, om den arbeid daaraan besteed te loonen. Die hoeveelheid komt zelfs van verre niet in vergelijking met de hoeveelheid ijzer, die jaarlijks in één graafschap van Engeland of in één distrikt der Rijnprovincie uit den schoot der aarde getogen wordt, of met de hoeveelheid tin, die het eiland Banka ons jaarlijks oplevert.

Met het zilver is het nagenoeg evenzoo. De rijke zilvermijnen, die Europa in vroegere eeuwen bezat en die de „oude wereld" van dit metaal voorzien hebben, zijn thans naauwelijks meer de kosten der bewerking waard; sommige mijnen in Mexico, die vóór twee eeuwen tot de rijkste behoorden, en die van Potosi in Peru, wier overvloedige opbrengst ten spreekwoord was geworden, zijn heden verlaten.

Bij deze betrekkelijke zeldzaamheid der natuurgave zelve komen eindelijk nog de groote kosten van voortbrenging, die er vereischt worden om haar meester te worden. Men zou kunnen meenen, dat dit met het goud niet het geval was, omdat dit metaal niet in de diepte der aarde uitgegraven behoeft te worden, maar integendeel bijkans voor het oprapen op den bodem ligt. Dit is waar; doch de verhalen van het leven der goudzoekers in Californië en Australië, zoo als wij er in de laatste jaren zoo vele hebben kunnen lezen, leeren ons, wat zuren arbeid dat goudzoeken kost, hoeveel ontbering en ellende er in de *placeres* geleden moet worden, en hoe menigeen teleurgesteld naar huis keert, tegen een enkelen, wien eene gelukkige vondst te beurt viel. Ook hier geldt de regel in N°. 135 aangevoerd. Zoo blijven de productiekosten hoog, en het schijnt der wetenschap nog niet gegeven te zijn, om dien ruwen en zwaren arbeid van het gouddelven door werktuigen merkelijk te verligten, noch den arbeider door hare voorlichting eene goede opbrengst te verzekeren [1]).

---

[1]) De beschouwingen, welke hier op het gezag der beste schrijvers gegeven zijn omtrent de wijze, waarop het goud gevonden en voortgebragt wordt, schijnen wijziging te moeten ondergaan, indien waar is, wat om-

Met het zilver heeft hetzelfde plaats, maar uit andere oorzaken. Het zilver wordt niet op de oppervlakte der aardkorst gevonden,

---

trent den goudrijkdom van Nieuw-Holland wordt medegedeeld. Volgens deze mededeelingen toch wordt daar het goud minder op de oppervlakte dan in den schoot der aarde, tot op eene diepte van 200 à 300 voet, gevonden; is dit metaal daar in kwarts-lagen besloten; verspreiden zich aderen daarvan, als zoovele stroomen uit de bergstreken afdalende, tot in eindelooze uitgestrektheid onder den bovengrond der vlakte, en is op al deze opmerkelijke afwijkingen van den gewonen regel de verwachting te bouwen, dat de goudproductie van Nieuw Holland nog langen tijd op breede schaal zal kunnen worden voortgezet en zelfs toenemen zal, naarmate hierbij, gelijk bij gewone mijnwerken, ruimere aanwending van kapitaal mogelijk zal worden. Vergel. een belangrijk artikel: *the Australian colonies*, in de *Quarterly Review* van Januarij 1860. Wat hiervan zij, moet de tijd leeren. Volgens eene aanteekening in dit zelfde artikel blijft de beroemde Britsche Geoloog Sir R. Murchison, die het eerst door zijn vergelijkend onderzoek van den bodem van Nieuw-Holland met dien van Californië tot de wetenschappelijke overtuiging gekomen was, dat Australië veel goud moest bevatten, volhouden, dat dit metaal niet dan op de oppervlakte in groote hoeveelheid op ééne plek gevonden zal worden.

Ik heb deze noot onveranderd laten staan zoo als ik ze in 1860 geschreven heb. Wat heeft sedert dat jaar de tijd geleerd? Het antwoord is niet gemakkelijk. Aan de eene zijde wordt beweerd, dat werkelijk de aanwending van kapitaal en van eene betere wijze van bearbeiding zoowel in Californië als in Australië de geregelde goudproductie nog heeft doen toenemen. En in een werk van den Heer Hearn, Hoogleeraar der Staathuishoudkunde aan de Universiteit van Melbourne (*Plutology*, p. 285) wordt dit als een feit boven tegenspraak vermeld. Doch aan den anderen kant is het even zeker, dat de cijfers der goudproductie, voor zoo verre zij bekend zijn, op achteruitgang sedert 1857 wijzen. Alle statistieke opgaven komen daarin overeen. Den lezer, wien het lust, het punt nader te onderzoeken, kan ik verwijzen naar het *Journal des Economistes* van Sept. 1861, blz. 468 vv., *the Economist*, 21 Maart 1863, Hildebrandt's *Jahrbücher*, 1863, IIIes Heft, blz. 396 en het artikel van Soetbeer in de *Viertel-Jahrsrchrift für Volkswirthschaft*, IIIer Jahrgang, 3es Heft, overgenomen in het *Journal des Economistes* van Julij 1866, blz. 104. Volgens dit artikel had de goudproductie haar toppunt bereikt in 1853, toen zij 252.450 kilogr. opleverde, maar is zij van dat tijdstip af tot 1863 geleidelijk verminderd tot 192,000 kilogr. Volgens hetzelfde artikel neemt de jaarlijksche zilverproductie langzaam toe. Vóór 1850 leverde zij niet meer dan 1 millioen kilogr. In 1863 is zij geleidelijk geklommen tot bijna 1.5 millioen.

maar moet in de diepte opgespoord worden. Men loopt dus hier de onzekere kansen van eene rijke of eene schrale ader van dit metaal te treffen. (Verg. wederom N°. 135.) In de eerste plaats zijn dus de kosten van den aanleg en de bearbeiding der mijnen reeds aanzienlijk. Daar komt bij, dat het zilver niet in zuiveren toestand verkregen wordt, maar, hetzij door zeer langen en kostbaren arbeid, hetzij door middel van het dure kwikzilver, moet gezuiverd worden. Ofschoon dus hier meer gebruik gemaakt kan worden van de hulp van het kapitaal, blijft toch de arbeid ter voortbrenging van dit metaal altijd zamengesteld en omslagtig, het loon onzeker en wisselvallig. En beide deze oorzaken werken zamen om ook de kosten van voortbrenging van het zilver op een hoog peil te houden. (Verg. voorts N°. 284.)

248. Doch bovendien bezitten goud en zilver, in meerdere of mindere mate, eenige natuurlijke eigenschappen, die deze metalen ook als van zelve bestemmen om tot *ruilmiddel* te dienen. Deze zijn:

a. dat het goud en het zilver, hoe of waar ook voortgebragt, altijd tot volkomen denzelfden graad van zuiverheid en deugdzaamheid gebragt kunnen worden, zóó dat er geen verschil van hoedanigheid of soort bestaat;

b. dat beiden naauwkeurig te onderkennen zijn van andere metalen en eene gepleegde vervalsching gemakkelijk laten ontdekken;

c. dat zij betrekkelijk groote waarde in klein bestek bevatten, zoodat de verzending er van onkostbaar en de dagelijksche omzet gemakkelijk is;

d dat zij zonder schade naar onze verkiezing deelbaar zijn en evenzoo zonder nadeel of noemenswaardig verlies weder kunnen worden versmolten;

e. dat zij vast, hard en duurzaam van stof zijn, zoodat zij door het dagelijksch gebruik niet ligt slijten of breken en zeer lang bewaard kunnen worden zonder bederf;

f. dat zij eenen scherpen stempel zuiver aannemen en niet ligt weder verliezen;

g. dat zij door kleur en glans een behagelijk voorkomen hebben en op hunne zuivere oppervlakte geen smetten of vuil dulden.

a. Anders dan bij ijzer en koper en de meeste andere grondstoffen, waarbij verschil in hoedanigheid en deugdelijkheid bestaat. Het Zweedsche ijzer b. v. zal altijd andere eigenschappen behouden dan het Fransche.

b. Door kleur, klank en toetsing.

c. Hoe lastig zoude het zijn, indien wij ons met grof en zwaar kopergeld moesten behelpen, of met het ijzeren geld, dat in ouden tijd de wetgever van Sparta invoerde, juist om het maatschappelijk verkeer zijns volks zoo veel mogelijk te belemmeren.

d. Dit verdient vooral opmerking. Er zijn enkele andere metalen, die deze eigenschap met goud en zilver gemeen hebben, doch geen heeft ze toch zóó volkomen. En bij alle andere voorwerpen ontbreekt deze eigenschap geheel. Niet alleen, dat zij, eens gescheiden, dikwijls niet wederom tot een geheel kunnen worden zamengevoegd, maar ook de stukken, waarin zij gedeeld zijn, hebben te zamen niet meer dezelfde waarde als het geheel had. Het sprekendst voorbeeld hiervan is de diamant.

e. Dit is zoowel eene goede eigenschap van het geld als ruilmiddel, als het noodig is om het op den duur voor waardemeter bruikbaar te maken (verg. N°. 246 *c*). Men rekent gewoonlijk, dat zilveren muntstukken jaarlijks $^1/_{200}$ van hun gewigt door afslijting verliezen, en gouden nog veel minder. Doch ook voor het zilvergeld schijnt dit verlies nog te hoog geraamd. Bij gelegenheid der intrekking onzer oude muntspeciën in 1845 en volgende jaren is door naauwkeurig onderzoek gebleken, dat „de stukken, *met inbegrip van het verlies door de muntbesnoeijing geleden*, naauwelijks een achtste der gewigtsvermindering ondergaan hebben, die zou zijn bevonden, wanneer werkelijk de stukken telken jare $^1/_{200}$ van hun gewigt verloren.” [1])

f. Voor het groote publiek, dat niet ieder oogenblik de geldstukken, die van hand tot hand gaan, kan wegen en toetsen, is

[1]) Zie: Dr. A. Vrolik, *Verslag van al het verrigte tot herstel van het Nederlandsche muntwezen.* Utrecht, 1858, blz. 104.

de stempel, van overheidswege op het stuk geprent, de waarborg voor zijne deugdelijkheid. Het is dus wenschelijk, dat die stempel er scherp en duidelijk op te zien zij, en dat hij door de dagelijksche behandeling niet snel afslijte. Hoe gunstig onderscheiden zich hier het goud en zilver van het kopergeld!

g. Ook deze deugd, schijnbaar van geringe beteekenis, maakt goud- en zilvergeld verkieslijk. Het geld gaat van hand tot hand, en komt soms in zeer onreine handen. Wij nemen het evenwel aan en dragen het in den zak met ons om, zonder er vies van te zijn. Aan het koper hecht zich het vuil veel meer. Daarom zijn in Engeland, waar bij gemis van klein zilvergeld veel koperen pasmunt gebruikt wordt, de winkeliers zoo beleefd, hunnen klanten het kopergeld, dat moet worden teruggegeven om de rekening te vereffenen, in een papiertje gevouwen aan te bieden. Men wijst ons misschien op het papiergeld, dat deze natuurlijke zuiverheid niet bezit, en er dan ook soms smerig genoeg uit kan zien. Doch men bedenke, dat het papiergeld bij lange na zoo veel niet van hand tot hand omgaat als de muntstukken.

249. Zoo is de gouden en zilveren munt in elken beschaafden maatschappelijken kring de grondslag van het muntstelsel geworden. Om die reden wordt zij *standaardgeld* of *standpenning* genoemd.

Er is nog een derde metaal, dat evenzoo al de in N°. 248 opgesomde eigenschappen van het goud en zilver heeft, en onder de edele metalen genoemd mag worden: het *platina*. Het zou dus ook niet ongeschikt wezen om als geld gebruikt te worden. Doch het is eerst in lateren tijd bekend geworden; het is betrekkelijk schaarsch, en kan dus in geen geval het eenmaal algemeen in zwang zijnde goud en zilver vervangen, terwijl er geene noodzakelijkheid bestaat, om het daarnevens als een nieuw ruilmiddel plaats te geven. In Rusland, waar het platina in de mijnen van het domein meest gevonden wordt, heeft de regering een' tijd lang (1828—1845) getracht, tot dit oogmerk van dat metaal partij te trekken. Het werd gemunt en in omloop gebragt tot een wettelijken koers van 1 : 3 tegenover het goud, in stukken van 3, 6 en 12 roebels. Doch de marktprijs van het platina was te veel afwisselend en in den regel, naar het schijnt, ook vrij wat hoo-

ger dan de wettelijke koers, zoodat de in omloop gebragte stukken spoedig weder verdwenen. Bij ukase van 4 Julij 1845 is het platina-geld weder ingetrokken.

250. Deze *standpenning* bestaat in elken staat uit eene bij de wet vastgestelde naauwkeurig afgewogene hoeveelheid edel metaal — hetzij goud of zilver — wier eigene innerlijke waarde tot eenheid van maatstaf dient, naar welke alle waarden worden afgemeten.

Zoo is bij ons DE GULDEN standpenning, inhoudende een gewigt van $9^{450}/_{1000}$ wigtjes aan fijn zilver. De waarde van deze hoeveelheid zilver is de grootheid, welke bij ons tot maatstaf dient ter vergelijking der waarde van alle andere zaken. In Frankrijk geeft tot nog toe de waarde van 4,5 wigtjes fijn zilver die eenheid, omdat daar de FRANC, dit gewigt aan zilver inhoudende, de standpenning is Doch nadat met 1° Januarij 1869 de wet van 27 Junij 1866, die eene nieuwe regeling van het muntstelsel bevat, in werking gekomen zal zijn, zal men daar het zonderlinge verschijnsel waarnemen, dat de éénheid, de *franc*, niet meer, maar het veelvoud, het *vijffrancsstuk*, nog wel als zilveren standpenning gelden zal. Zie hierover breeder aan het slot der aanteekening bij N°. 281.

Ook de veelvouden van de munteenheid (b. v. rijksdaalders, vijffrancstukken) behooren tot het *standaardgeld* en worden daarom insgelijks *standpenningen* genoemd. Bij ons behoort er ook de halve gulden toe. (Vergelijk voorts N°. 264 vv.)

Dit grondbeginsel, dat het geld als waardemeter en ruilmiddel moet bestaan in eene bepaalde, naauwkeurig afgewogene hoeveelheid metaal, vinden wij op eene opmerkelijke wijze erkend in de verhalen der geschiedenis omtrent den oorsprong van het gebruik van geld. In den beginne werd het geld — d. i. het metaal — door den kooper den verkooper *toegewogen*. Zoo lezen wij in de oudste oorkonde der geschiedenis van het menschelijke geslacht, het boek Genesis: [1]) „En Abraham woog Efron het „geld, waarvan hij gesproken had, 400 sikkelen zilvers, *onder „den koopman gangbaar*." De oude Romeinen sloten hunnen koop

---

[1]) Hoofdst. XXIII, v. 16.

per aes et libram, d. i. met schalen en gewigt, en nog langen tijd nadat het gemunt geld in omloop was gekomen werd dit gebruik als eene regtsformaliteit in stand gehouden. Van hier ook, dat de oudste bekende munten bij alle volken hunne namen van een bepaald gewigt afleiden. Zoo de *sikkel* bij de Israëliten, het *talent* en de *drachme* bij de Grieken, de *as* bij de Romeinen, de *livre* in Frankrijk, het *pond* (sterling) in Engeland, en *pond vlaamsch* hier te lande, de *mark* bij de Duitschers. Eerst in lateren tijd, toen het *munten* algemeen was geworden, en elk souverein dit als een zijner hoogheidsregten uitoefende, toen er dus eene eindelooze verscheidenheid van soorten van geldstukken kwam, vond men ter onderscheiding van die veelsoortige munten allerlei namen uit, nu eens ontleend aan de plaats, waar de stukken gemunt waren, dan aan den beeldenaar of aan den naam van den vorst, die ze had laten slaan. (Voorbeelden: *florin*, *rozenobel*, *ducaat*, *kroon*, *écu*, *rijder*, *Louis*, *Friedrich-d'or*, enz. enz.) Maar van dien tijd af begon men ook maar al te zeer te vergeten, dat de waarde van een geldstuk door zijn gewigt aan fijn metaal bepaald wordt, en te meenen, dat zij haren grond in den naam of den stempel heeft.

251. De waarde van dezen standpenning hangt derhalve niet af van eene of andere willekeurige bepaling des wetgevers, noch van den muntslag, dien men goedvindt er op te stempelen, maar alleen van de hoeveelheid fijn goud of fijn zilver, die zij bevat.

Welke gevolgen de miskenning van dezen regel onvermijdelijk na zich sleept, zal hieronder aangetoond worden. Zie de aanteekeningen bij N°. 264, 268, 279 vv. en 294.

252. Doch nevens het standaard-geld worden nagenoeg overal nog twee andere soorten van geld gebruikt: *Pasgeld* en *Papiergeld*.

253. Het *Pasgeld* bestaat gemeenlijk:

a. deels uit kleinere zilveren geldstukken, doch van minder zuiverheid of fijnheid dan het standaard-geld.

b. deels uit geldstukken, geheel van minder edel metaal — b. v. koper — vervaardigd.

Zulk pasgeld zijn bij ons de zilveren stukken van 25, 10 en 5 cents en de koperen centen en halve centen. (Verg. N°. 265 vv.)

254. Het *pasgeld* heeft gewoonlijk niet ten volle eene eigene innerlijke waarde gelijk aan die, waarvoor het in omloop wordt gebragt. Het ontleent zijne waarde als ruilmiddel aan het wettelijk voorschrift, dat zijne verhouding tot het standaardgeld regelt.

Ons *vijfentwintigcentsstuk* bevat $2^{288}/_{1000}$ wigtjes aan fijn zilver. Vermenigvuldigt men dit getal met vier, dan bekomt men $9^{152}/_{1000}$. De inhoud fijn zilvers van vier zulke stukken is dus niet meer dan $9^{152}/_{1000}$ w., terwijl zij niettemin gelijk gesteld worden met den gulden van $9^{450}/_{1000}$ w.

Ons *tiencentsstuk* bevat slechts $0^{896}/_{1000}$ w. fijn zilver in plaats van $0^{945}/_{1000}$ w., die het zou moeten inhouden, om juist het tiende gedeelte van de waarde van den gulden te hebben.

Ons *vijfcentsstuk* bevat $0^{4384}/_{10000}$ w. in plaats van $0^{4725}/_{10000}$ w. zilver, die het zou moeten hebben om een twintigste der waarde van den gulden te bevatten.

Hoe deze afwijking zonder gevaar plaats kan hebben, zie hieronder bij N°. 271.

255. Het *Papiergeld* bestaat in blaadjes papier, welke van staatswege, onder de noodige waarborgen, als ruilmiddel in omloop gebragt worden. In vele staten zijn de *Bankbilletten* min of meer met dat papiergeld gelijk gesteld.

Papiergeld en *Bankpapier* hebben onderling zeer veel overeenkomst, omdat zij beide, gelijk wij gezien hebben (verg. N°. 70, *g* en *h*), vormen en wel naauw verwante vormen van crediet zijn. Nogtans zijn zij niet volkomen gelijk van aard. Het papiergeld, op gezag der overheid uitgegeven, is *wettelijk betaalmiddel*, d. i. mag niet geweigerd worden, wanneer het door den schuldenaar den schuldeischer in betaling wordt aangeboden. Het *Bankpapier* wordt wel meestal met goedkeuring en onder toezigt der overheid in omloop gebragt, maar niemand is daardoor verpligt, het voor geld in betaling aan te nemen. Wordt het in

eenen staat voor wettelijk betaalmiddel verklaard, dan verkrijgt het ten volle het karakter van papiergeld.

Doch in de meeste staten is aan het bankbillet, ook wanneer het er niet volkomen tot den rang van papiergeld verheven wordt, toch door het openbaar gezag eenig voorregt verleend, waardoor het in het dagelijksch verkeer bijna geheel aan het papiergeld gelijk komt. Van dien aard is bij ons het voorschrift in art. 13 der wet van 22 December 1863, Stbl. N°. 148, dat de billetten der Nederlandsche Bank door de rijksontvangers voor deugdelijk betaalmiddel moeten worden aangenomen.

256. Het *Papiergeld* heeft niet de minste eigene innerlijke waarde. In den omloop wordt de waarde van elk blaadje bepaald door de som, die er op uitgedrukt staat. Doch het bezit en behoudt deze waarde alleen door het goed vertrouwen, dat men het ten allen tijde tegen het daarop uitgedrukte bedrag aan standaardgeld uitgeven en, des verlangende, verwisselen kan.

Dit vertrouwen heeft zijnen grond in de eerste plaats in het wettelijk voorschrift of eenige verordening van de bevoegde magt, dat het papier ten allen tijde tegen gereed geld — gouden of zilveren muntstukken — inwisselbaar moet zijn. Zoo bepaalt art. 2 der wet van 26 April 1852, Stbl. N°. 90, krachtens welke onze tegenwoordige muntbilletten als wettig betaalmiddel in omloop zijn: „Zij zijn ten allen tijde, op vertoon, verwisselbaar bij „de Nederlandsche Bank, als agent van 's rijks schatkist, tegen „zilveren standpenningen." Gelijkerwijze schrijft de wet van 22 December 1863, houdende voorzieningen omtrent de Nederlandsche Bank, in art. 13 voor: „De biljetten der Nederlandsche „Bank zijn op vertooning betaalbaar bij de Hoofdbank, de Bij„bank en de agentschappen."

Doch nog meer berust dit goed vertrouwen op *het feit zelf*, dat deze inwisseling getrouw en geregeld geschiedt. Zonder dat is elk wettelijk voorschrift, is de wil zelfs van den magtigsten alleenheerscher onvermogend om het crediet van het papiergeld op te houden. (Verg. voorts de aanteekeningen bij N°. 272 en 273.)

257. Het *Pasgeld* en het *Papiergeld* zijn niet anders dan

hulpruilmiddelen, aan het standaardgeld toegevoegd om de ruilingen gemakkelijker te maken.

258. Het *Pasgeld* is hulpmiddel tot vereffening van kleine betalingen. Het *Papiergeld* is hulpmiddel om de afrekening en overdragt van groote sommen gemakkelijk te maken.

259. In geen geval mogen het Pasgeld en het Papiergeld dit karakter van *hulpruilmiddel* verliezen, om in de plaats van het standaardgeld zelf te treden. Overal, waar dit geschied is, zijn verwarring in het verkeer, onzekerheid der verbindtenissen, schromelijke verliezen voor bijzondere personen en onberekenbare schade voor den staat er de bittere gevolgen van geweest.

Om te voorkomen, dat het *pasgeld* dit karakter van *hulp*ruilmiddel voor de kleine betalingen verlieze en het standaardgeld verdringe, heeft de regering: 1°. te zorgen, dat het niet al te overvloedig in omloop zij. (Hoe dit geschiedt, zie bij N°. 271.) 2°. Eene bepaling te maken van de som, welke bij elke betaling ten hoogste in pasgeld moet worden aangenomen. Zoo bepaalt onze muntwet van 26 November 1847 in art. 20: „Niemand is „verpligt zilveren pasmunt tot een hooger bedrag dan van tien „gulden, of koperen pasmunt tot een hooger bedrag dan van „één gulden in betaling aan te nemen."

Om het *papiergeld* zijn karakter van hulpruilmiddel te doen behouden is het noodig:

1°. aan de verpligting tot inwisseling, waarover in N°. 256 gesproken is, streng vast te houden; 2°. te zorgen, dat het niet te overvloedig worde uitgegeven. (Verg. N°. 272.)

Onafzienbaar zijn de gevolgen, wanneer er niet naauwlettend en streng voor gezorgd wordt, dat deze twee soorten van hulpruilmiddel binnen hare natuurlijke rol in het maatschappelijk verkeer beperkt blijven. Er ware een dik boek te vullen met het verhaal van al de misgrepen, die in vroegeren en lateren tijd, ook in onzen tijd nog, door de regeringen der verlichtste volken te dezen aanzien gepleegd zijn, en over de verliezen en rampen, die daarvan de vrucht zijn geweest. Altijd en overal, hoe men het ook trachtte te verbloemen of door een of ander kunstmiddel te keeren, heeft de overdadige uitgifte van min-

waardig pasgeld of van nietswaardig papiergeld ten gevolge gehad, dat het standaardgeld uit het verkeer en uit het land verdrongen werd en dat dezelfde verwikkelingen zich hebben voorgedaan, die ook noodzakelijk voortvloeijen uit het moedwillig muntbederf, waarvan wij bij N°. 293 v. zullen spreken.

260. Nog een ander hulpruilmiddel is bij enkele volken in zwang, inzonderheid ten behoeve van den groothandel en van het buitenlandsch verkeer, onder den naam van *negotie-penningen.* Deze zijn muntstukken van edel metaal, goud of zilver, zooveel mogelijk tot den uitersten graad van zuiverheid gebragt. Zij behoeven geenen wettelijken koers in het dagelijksch verkeer te hebben. Op den muntslag wordt gewoonlijk het gewigt fijn metaal, dat de penning bevat, uitgedrukt.

Zulke *negotiepenningen* zijn tegenwoordig bij ons, sedert wij den zilveren standaard hebben (verg. N°. 277), de gouden Willem en de gouden ducaat. Op de keerzijde van den gouden Willem is in plaats van de legende: *munt van het koningrijk der Nederlanden,* die wij op onze zilveren stukken vinden, eenvoudig het gewigt en het gehalte van het stuk uitgedrukt. (Zie art. 14 der muntwet van 26 November 1847.) Ook op den gouden ducaat behoorde dit, streng genomen, zoo te zijn, maar dewijl deze muntsoort alleen nog maar in het verre Oosten, Turkije en Perzië en omliggende landen in omloop is, heeft men het onnoodig geacht om den wille van deze naauwkeurigheid den ouden muntslag, eenmaal door de wet van 1816 bepaald, te veranderen. — Hoe in Engeland baren zilver als negotiepenningen gebruikt worden, zie bij N°. 270.

261. Een geheel eigenaardig verrekeningsmiddel, insgelijks vooral ten dienste van den groothandel, hebben sommige staten in eene denkbeeldige munt, welke geacht wordt, een zeker gewigt aan fijn metaal voor te stellen, en ook aan dit gewigt haren naam ontleent.

Zoo rekent men in Engeland vrij algemeen met ponden sterling (£ st.), terwijl de sovereign of guinje het eigenlijke ruilmiddel is. Het pond sterling wordt iets lager dan 1 guinje ge-

schat. Deze is gelijk aan 1 £ 1 sh. — Zoo rekende men hier te lande vroeger veel (en soms geschiedt het nog wel, vooral in Zeeland) met ponden Vlaamsch en schellingen (£ vl. en ß). Het pond Vlaamsch wordt gelijk *f* 6 geschat.

Hiermede verwant, ofschoon ook eenigzins anders van aard, is de rekening in *bankgeld*, in tegenoverstelling van *kasgeld*. Zie hierover N°. 305, *a*.

§ 2. *Over de aanmunting en de uitgifte van het geld.*

262. De vervaardiging der muntstukken vereischt de uiterste zorgvuldigheid, niet alleen omdat het publiek altijd volkomen vertrouwen in hunne deugdzaamheid moet kunnen stellen, maar ook omdat elke fout aanleiding kan geven tot misbruiken, die òf den staat, óf den ingezetenen groote schade kunnen berokkenen.

263. Bij wettelijk voorschrift moeten naauwkeurig bepaald worden de *grootte*, het *gewigt*, de *uiterlijke gedaante* en de *beeldenaar* van elke geldsoort, opdat zij voor een' iegelijk gemakkelijk te kennen zijn en zonder vrees voor bedrog of vergissing kunnen worden ontvangen en uitgegeven.

264. De *waarde* der standpenningen wordt van zelve bepaald door het gewigt aan edel metaal fijn, dat er in afgepast is. (Verg. N°. 250 v.) Daar echter het goud en het zilver in volkomen zuiveren toestand niet goed tot muntstukken te verwerken zijn, moet bij dit gewigt fijn eene geringe hoeveelheid minder edel metaal (b. v. koper) gevoegd worden. Daarom bepaalt de wet:

a. het *gewigt* van het geheele stuk;

b. het gewigt der hoeveelheid fijn goud of zilver, die het moet bevatten (het *gehalte*);

c. somtijds ook de soort en de hoeveelheid van ander metaal, dat daaraan is toegevoegd (het *alliage*).

a. Zoo bepaalt onze muntwet van 26 November 1847 het *gewigt* der Nederlandsche muntspeciën als volgt:

voor	den	gulden	10	wigtjes
〃	〃	rijksdaalder	25	〃
〃	〃	halven gulden	5	〃
〃	het	vijfentwintig-cents-stuk . ,	$3\,^{575}/_{1000}$	〃
〃	〃	tien-cents-stuk	$1\,^{400}/_{1000}$	〃
〃	〃	vijf-cents-stuk	$0\,^{685}/_{1000}$	〃
〃	den	cent	$3\,^{845}/_{1000}$	〃
〃	〃	halven cent	$1\,^{922}/_{1000}$	〃
〃	〃	gouden Willem	$6\,^{729}/_{1000}$	〃
〃	〃	dubb. gouden Willem . .	$13\,^{458}/_{1000}$	〃
〃	〃	halven gouden Willem . .	$3\,^{3645}/_{10000}$	〃
〃	〃	gouden dukaat	$3\,^{494}/_{1000}$	〃
〃	〃	dubbelen gouden dukaat. .	$6\,^{988}/_{1000}$	〃

b. Het *gehalte* wordt in den regel uitgedrukt, niet door het cijfer der hoeveëlheid fijn metaal, die in het stuk gevonden wordt, maar door het cijfer, dat de verhouding van deze hoeveelheid tot het gewigt van het geheele stuk aanwijst. Zoo zegt b. v. onze muntwet (art. 8) van het gehalte van den rijksdaalder, dat het aan dat van den gulden gelijk is [1]). Volgens deze wet is het gehalte

van den gulden, den rijksdaalder en den halven gulden	$^{945}/_{1000}$
van de zilveren pasmunt	$^{640}/_{1000}$
van den gouden Willem, den halven en den dubbelen gouden Willem	$^{900}/_{1000}$
van den enkelen en den dubbelen gouden dukaat	$^{983}/_{1000}$

De dukaat is dus van bijna geheel zuiver goud. Van de 1000 deelen, die hij bevat, bestaan slechts 17 deelen uit minder edel metaal.

c. Na de aanwijzing van het gehalte door eene breuk van het geheele gewigt van het stuk behoeft het allooi niet uitdrukkelijk genoemd te worden. Wanneer het gehalte der standpenningen $^{945}/_{1000}$ is, dan volgt daaruit van zelf, dat het allooi $^{55}/_{1000}$ bedraagt. Bij de zilveren pasmunt is het gehalte $^{640}/_{1000}$, en derhalve het allooi $^{360}/_{1000}$.

[1]) Bij den gulden, als eenheid van het Nederlandsche muntstelsel, en bij de gouden munten is voorzigtigheidshalve uitdrukkelijk door de wet aangegeven, hoeveel gewigt fijn zilver of fijn goud zij bevatten moeten (Zie art. 6, 13 en 15 der wet.)

Ook, de bestanddeelen van het alooi worden gewoonlijk niet in de wet genoemd. Men wil vrijheid aan de wetenschap laten om de beste wijze van vermenging te bepalen. Bij het zilvergeld bestaat het allooi gemeenlijk uit koper, bij het goudgeld uit zilver, of ook wel uit een mengsel van zilver en koper.

Bij de koperen pasmunt is er in den regel geen sprake van gehalte en allooi. Onze Muntwet bepaalt in art. 9, dat de cent en de halve cent uit *zuiver* koper vervaardigd moeten worden. In België heeft men sedert eenige jaren pasmunt ingevoerd, zamengesteld uit een mengsel waarvan nickel het hoofdbestanddeel is.

265. Bij pasmunt bepaalt de wet bovendien de *waarde*, **waarvoor zij koers zal hebben, d. i. de wettelijk vastgestelde verhouding van het stuk tot den standpenning. (Verg. N°. 358 v)**

Zoo zegt onze muntwet uitdrukkelijk, dat de cent is „het honderdste gedeelte van den gulden," ofschoon het gewigt aan zuiver koper, in honderd centen bevat (3 ons, 8 lood, 4½ wigtje), in den regel eenen marktprijs van veel minder dan *f* 1.— heeft.

Van de zilveren pasmunt (vijfentwintig-cents stukken, enz.) drukt de naam zelf reeds eene wettelijke verhouding tot het kopergeld uit. Doch evenmin als vier vijfentwintig-cents-stukken de werkelijke waarde van éénen gulden hebben (verg. N°. 254), evenmin kan men zeggen, dat inderdaad de waarde van een dezer stukken gelijk staat met die van vijfentwintig koperen centen.

266. **Alle geldstukken van ééne soort moeten dezelfde uiterlijke gedaante en vooral dezelfde innerlijke waarde hebben. Zij moeten dus niet alleen in grootte, vorm en muntslag, maar ook in gewigt en gehalte onderling gelijk zijn. Dewijl echter deze gelijkheid in de uiterste volkomenheid onbereikbaar is, behoort de wet zelve eene geringe afwijking te vergunnen, doch daarvan dan tevens de grenzen te bepalen. Deze afwijking heet *ruimte*, *remedie* of *tolerantie*.**

Tot bepaling van den uiterlijken vorm wordt door de wet de *beeldenaar* (d. i. de stempel op de voor- en op de keerzijde) omschreven; voorts wordt aangewezen, hoe de *rand* bewerkt zal

moeten zijn; de grootte wordt bepaald door de *middellijn*, die òf in de wet zelve voorgeschreven òf, zoo als bij ons (art. 17 der muntwet van 1847), aan eene nadere beschikking voorbehouden wordt.

De vaststelling van de juiste *ruimte* of *remedie* is eene zaak van groot gewigt, maar te gelijk van lang en moeijelijk onderzoek. Stelt men deze remedie te ruim, dan brengt men geldstukken in omloop, die al te veel afwijken van de volkomene juistheid in gewigt en gehalte, die zij eigenlijk zouden behooren te hebben. Daarvan is dan het gevolg, dat de te zware stukken dengene, die ze heeft laten slaan, te duur komen, en om des voordeels wille uit den omloop genomen en versmolten worden, en dat de te ligte stukken, die in omloop blijven, als zij zeer talrijk worden, eene onwillekeurige algemeene muntverzwakking te weeg brengen. Stelt men daarentegen de remedie te eng, dan loopt men gevaar, al te veel van de nieuw aangemunte stukken wederom te moeten versmelten en zich dus groote kosten te veroorzaken. Nog bedenkelijker is het, geheel geene remedie toe te laten, eene fout, waarin onze muntwet van 1816 vervallen was. Dan komt men er van zelf, uit vrees voor die kosten van versmelting, toe, om in de praktijk de remedie zeer ruim te dulden.

De ruimte moet toegelaten worden zoowel voor het geheele gewigt van het stuk als voor zijnen inhoud fijn metaal, d. i. het gehalte. Zoowel bij het eene als bij het andere is eene geringe afwijking van het normaal-cijfer onvermijdelijk.

Door onze muntwet van 1847 is de ruimte van de Nederlandsche muntspeciën bepaald als volgt:

	voor het gewigt	voor het gehalte
bij den gulden	$^3/_{1000}$ meer of minder [1])	$\frac{1^1/_2}{1000}$ meer of minder
〃 〃 rijksdaalder	$^2/_{1000}$ 〃 〃 〃	
〃 〃 halven gulden	$^5/_{1000}$ 〃 〃 〃	

[1]) Dat wil zeggen, dat het gewigt zijn mag $^3/_{1000}$ meer of $^3/_{1000}$ minder dan het juiste cijfer van 10 wigtjes; of, met andere woorden, dat de gulden nog goed is al weegt hij maar $^{9997}/_{1000}$ w., en evenzoo nog uitgegeven mag worden al weegt hij ook $10^3/_{1000}$ w. De ruimte voor het gewigt kan enger beperkt worden naarmate het stuk zwaarder is en omgekeerd, omdat de afwijking in evenredigheid scherper te bepalen is naarmate de massa grooter wordt. Daarom is de ruimte bij den rijksdaalder maar $^2/_{1000}$ tegen $^5/_{1000}$ bij den halven gulden en $^{12}/_{1000}$ bij het vijf-cents-stuk.

	voor het gewigt	voor het gehalte
bij het 25-cents-stuk	$^6/_{1000}$ meer of minder	$^4/_{1000}$ meer of minder
〃 〃 10-cents-stuk	$^{10}/_{1000}$ 〃 〃 〃	
〃 〃 5-cents-stuk	$^{12}/_{1000}$ 〃 〃 〃	
〃 de koperen pasmunt	$^1/_{50}$ 〃 〃 〃	—
〃 den gouden Willem[1]	$\frac{1^1/_2}{1000}$ 〃 〃 〃	$\frac{^1/_2}{1000}$ 〃 〃 〃
〃 〃 dubbelen gouden Willem	$^1/_{1000}$ 〃 〃 〃	
〃 〃 halven gouden Willem	$^2/_{1000}$ 〃 〃 〃	
〃 〃 gouden dukaat	$\frac{1^1/_2}{1000}$ 〃 〃 〃	$\frac{^1/_2}{1000}$ 〃 〃 〃
〃 〃 dubbelen gouden dukaat	$^1/_{1000}$ 〃 〃 〃	

267. Vermits de vervaardiging der geldstukken niet geschieden kan zonder aanwending van arbeid en kapitaal, en deze hier, gelijk overal, belooning en vergoeding voor hunne diensten eischen, kan voor het aanmunten een zeker *muntloon* berekend worden, grooter of geringer in evenredigheid met de gemaakte kosten.

Het munten geschiedt òf van wege den staat, òf voor rekening van bijzondere personen (zie N°. 269 vv.), doch altijd in eene inrigting, daartoe door het staatsbestuur aangewezen, opdat het noodige toezigt op de deugdelijkheid der geldstukken kunne worden gehouden. Aan het hoofd van deze inrigting — *de munt* — staat een *muntmeester*, een staats-ambtenaar, terwijl het eigenlijke toezigt wordt uitgeoefend door eene bijzondere commissie nevens hem gesteld — het *muntcollege.* Meestal is het werk der aanmunting dus geregeld, dat de muntmeester dezen arbeid niet alleen onder zijn opzigt en zijne verantwoordelijkheid, maar ook voor zijne rekening laat verrigten, en dan eene vergoeding erlangt van dengeen, ten wiens behoeve er aangemunt wordt, in evenredigheid met de hoeveelheid en soort der muntstukken, die hij

[1]) Bij goudgeld moet de ruimte scherper beperkt worden dan bij zilvergeld, omdat het metaal zelf zooveel kostbaarder, en derhalve ook eene geringe afwijking van zooveel grooter beteekenis is.

aflevert. Deze vergoeding heet het *muntloon* [1]). Met dit muntloon worden derhalve de productiekosten der vervaardigde geldstukken gedekt; de grondstof, het edel metaal, dat vermunt wordt, levert natuurlijk degeen, voor wiens rekening het geld geslagen wordt.

Maar hoe bekomt nu hij, die het geld laat slaan, eene vergoeding voor zijne moeite en voor de kosten, die hij den muntmeester uitbetaalt? Hij ontvangt juist even veel fijn metaal in zijne nieuwe geldstukken terug, als hij in baren aan de munt gebragt heeft. Wat kan dan iemand bewegen, om eene onderneming te doen, die hem geene winst aanbrengt, maar veeleer kosten veroorzaakt? De beantwoording dezer schijnbaar raadselachtige vraag is zeer gemakkelijk. Wij hebben vroeger (N°. 246 *c*) gezien, dat het geld ten deele ook hieraan zijne vastheid van waarde ontleent, dat het geld is. Tegenover dit geld nu heeft het metaal in baren, dat uitsluitend koopwaar is, eene meer afwisselende waarde. Zoo vinden wij van tijd tot tijd een koers

[1]) Ten aanzien van dit muntloon worden in de onderscheidene staten verschillende regels gevolgd. In sommige staten, zoo als in Rusland en in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, blijven de kosten der munt geheel ten laste van de algemeene schatkist, en kunnen dus bijzondere personen van de munt gebruik maken zonder eenige vergoeding te betalen. — Ook in Engeland bestaat dit stelsel. Doch de Bank, die daar het bestuur der munt heeft, is gewoon voor het metaal, haar ter vermunting gebragt, eerst na vier of zes weken de evenredige hoeveelheid specie terug te geven. Daar treedt dus een renteverlies gedurende dien tijd in de plaats van het muntloon. — Hier te lande is krachtens de muntwet van 1847 het muntloon, door bijzondere personen te betalen, bij Kon. Besluit van 19 Junij 1848, Stbl. N°. 28, voor de zilveren standpenningen aanvankelijk bepaald geworden op ten hoogste *f* 1.20 per Ned. pond werk (d. i. dus voor *f* 100). Bij een later Besluit, van 19 November 1857, Stbl. N°. 115, is dit loon gewijzigd en voor de hoofdsoorten iets verminderd: het is namelijk gesteld op *f* 1.— per Ned. pond werk voor *rijksdaalders*, op *f* 1.15 voor *guldens* en op *f* 1.55 voor *halve guldens*. Dit loon schijnt nog te hoog berekend. — Althans in Frankrijk is het muntloon van zilveren standpenningen in 1849 op $^3/_4$ $^0/_0$ gesteld. (M. Chevalier, *La monnaie*, Sect. III. Ch. I., blz. 95 der Brusselsche uitgave van 1850). In *de Tijdspiegel* voor April 1866, blz. 487 vv., vindt men over dit onderwerp een even pikant als zaakrijk artikel: *De muntmeester, het muntloon en de belangen van den staat*.

van het goud en het zilver in de dagbladen opgegeven. Nu eens is er door tijdelijken overvloed hier of daar eene overvoerde markt; dan weder gebeurt het, dat er voor groote handelsoperatiën met verre landen, of voor een buitenslands gevoerden oorlog groote hoeveelheden naar elders verzonden moeten worden, en dus de markt tijdelijk schaars voorzien blijft. Hier heeft dus de gewone werking van vraag en aanbod plaats, om de waarde van het metaal in baren nu eens iets te doen rijzen, dan te doen dalen. Wel volgt, zoo die prijswisseling sterk is of lang aanhoudt, de waarde van het metaal in specie dienzelfden weg, doch minder snel en bewegelijk. Op dit onderscheid nu wordt door hen, die geld laten slaan, gespeculeerd. Is namelijk de tijdelijke koers van het metaal in baren bijzonder laag, dan kan er voordeel op zijn, het te laten vermunten; is hij toevallig ongemeen hoog, dan kan het daarentegen winstgevend zijn, munt te versmelten en als baren te verkoopen.

Beproeven wij, dit door een voorbeeld op te helderen. De gulden heeft bij ons een inhoud fijn zilver van $9^{450}/_{1000}$ w. Honderd gemunte guldens vertegenwoordigen derhalve iets minder dan 1 Ned. pond fijn zilver, namelijk 9 ons 4 lood 5 wigtjes. En een vol pond zuiver zilver is dus gelijk aan *f* 105.82 in gemunt geld. Met andere woorden, wie 100 pond zilver laat vermunten, verkrijgt daarvan *f* 105,82. Men kan dus zeggen, dat de volkomen regelmatige prijs van een pond zilver bij ons *f* 105.82 is. Nu kan echter de marktprijs van het baar zilver wel eens tot *f* 106.— of hooger per pond rijzen. Dan zou er natuurlijk verlies bij zijn, om zilver te koopen en te laten vermunten; integendeel ware er bij zulk een stand der markt voordeel bij, om speciën te smelten en als baar zilver te verkoopen. Maar het kan ook gebeuren, dat de marktprijs van het zilver op *f* 105.—, ja op *f* 104.— daalt [1]). Dan geeft het voordeel, tegen dien koers een pond zilver in te koopen, te vermunten en voor *f* 105.82 in

[1]) Eene zóó sterke prijswisseling als wij hier tot verduidelijking van ons voorbeeld hebben aangevoerd, komt weinig voor. En vooral eene rijzing tot *f* 106.— is uiterst zeldzaam. Meestal blijft de koers geregeld vrij wat beneden *f* 105.82. Als eene opmerkelijke bijzonderheid mag echter vermeld worden, dat de Nederlandsche Bank in 1865 zilver voor *f* 106.05 verkocht heeft.

omloop te brengen. En daar het muntloon niet meer dan ruim 1 °/₀ bedraagt (zie de noot op blz. 157), kan eene betrekkelijk kleine daling in den marktprijs reeds genoeg zijn, om de kosten der vermunting te dekken en nog eene winst over te laten. Zoodra die prijs beneden *f* 104.70 is, kan er reeds gemunt worden.

Daarbij moet opgemerkt worden, dat in den regel ook den muntmeester zelven de bevoegdheid gelaten is, om voor *zijne* rekening te munten, eene bevoegdheid, die het trouwens zeer moeijelijk zoude zijn, hem te onthouden. Daar hij toch zijne werklieden moet aanhouden en betalen, kan het nog voor hèm voordeelig zijn, geld te slaan, wanneer de koers van het metaal in baren in verband met het hem verschuldigde muntloon voor anderen te hoog zoude wezen, om dit met winst te doen.

Doch niet enkel van den koers van het metaal op de eigene markt hangt het af, of er met voordeel gemunt kan worden. Men kan ook, door middel van wisseloperatiën, op eenen lagen koers, die zich toevallig op eene buitenlandsche markt voordoet, speculeren, of men kan elders met winst zilver tegen goud inruilen, of metaal trekken uit een land, waar gedepreciëerd papiergeld in omloop is, en, na hiermede de eigenlijke winst behaald te hebben, de vermunting bezigen als een middel, om het verkregen metaal weder af te zetten. — Of men kan buitenlandsche speciën, die van al te deugdelijk gehalte zijn, versmelten en er dan hier munt van laten slaan. Het laatste hebben de Franschen gedaan onder begunstiging van onze muntwet van 1816. Bij deze wet was, in het belang van de zuidelijke provinciën van het koningrijk der Nederlanden, een vaste koers voor den franc in verhouding tot den Nederlandschen gulden aangenomen. Daarbij was de franc tegenover den gulden ruim 1 °/₀ te hoog gewaardeerd. Dit verschil was genoeg, om het tot eene voordeelige onderneming te maken, dat men de nieuwe Nederlandsche guldens van de munt te Brussel naar de munt te Rijssel bragt en, in francs vermunt, hier te lande weder invoerde.

Nog meer voordeel is er voor den ondernemer van dit bedrijf te behalen in die landen, waar de dubbele standaard bestaat. Daar kan hij voortdurend dat metaal inkoopen, hetwelk op de markt tijdelijk het laagst in koers is, om het als gemunt geld tegen den hoogeren wettelijken koers in omloop te brengen. (Zie hierover breeder bij N°. 281.) Zoo iets geschiedde in de laatste

jaren op groote schaal in Frankrijk. Onze muntwet van 1816, die ook den dubbelen standaard had aangenomen, trachtte dit gevaar voor den staat te voorkomen, door de bepaling, dat de *gouden* standpenningen alleen van staatswege zouden mogen worden gemunt. Doch de regering pleegde zelve het misbruik, waarvan de wet bijzondere personen terughield, en schonk zelfs, even onvoorzigtig als onwettig, het privilege daartoe in 1823 aan de Brusselsche Maatschappij van Volksvlijt. (Verg. de aanteekening bij N°. 281.)

268. Doch dit muntloon mag de werkelijke kosten der aanmunting niet overschrijden. En eene belasting op de munt, zooals vroeger onder dit voorwendsel, met den naam van *seigneuriage*, geheven werd, is stellig af te keuren.

De *seigneuriage* werd verkregen door eene evenredige verzwakking van het gehalte. Zij was dus niet anders dan eene soort van moedwillig muntbederf door den souverein zelven, die zich den muntslag als zijn regt had voorbehouden, gepleegd, om voor zich voordeel te behalen. Zij is wel eens verdedigd als eene geoorloofde belasting op de munt. Maar men vergat daarbij twee zaken: ten eerste, dat bij zulk eene belasting eene onbepaalde willekeur voorzat en dat den souverein in tijden van verlegenheid niets gemakkelijker was, dan naar eigen goedvinden zijne seigneuriage te verhoogen door eenvoudig iets van het gehalte der stukken af te nemen; ten tweede, dat die belasting altijd alleen dien ongelukkige trof, die het stuk het eerst uit de munt of van wege den souverein ontving en het voor zijne volle nominale waarde moest aannemen, terwijl het hem onmogelijk was, anderen te noodzaken om het weder voor dezelfde waarde van hem aan te nemen. (Verg. voorts N°. 293 v.)

269. De aanmunting van *standpenningen* kan òf door de regering zelve, òf, onder haar toezigt, door bijzondere personen geschieden. Het laatste is zelfs verkieslijk als het beste middel om de aanwezige hoeveelheid munt in overeenstemming te houden met de behoefte van het verkeer.

De vraag, hoe het best op den duur te voorzien in de behoefte

aan ruilmiddel, eene vraag, die in vroegere tijden den staathuishoudkundigen en den staatslieden veel zorgen baarde, is door de aanneming van het stelsel der vrije aanmunting door bijzondere personen volkomen opgelost. Komt er in een land werkelijk schaarschte aan gereed geld, dan zal daarvan het gevolg zijn, dat het geld als zoodanig duur wordt. Deze duurte openbaart zich door eene nominale daling in de waarde van alle andere zaken, die met dit geld vergeleken worden. Daaronder behoort ook het metaal als handelsartikel (zie de aanteekening bij N°. 267). Dit wordt dus betrekkelijk goedkoop en geeft gelegenheid tot aanmunting van geld; en dit duurt zoo lang tot de behoefte aan ruilmiddel vervuld en daarmede de normale verhouding tusschen gemunt en ongemunt metaal hersteld is. Aan de andere zijde zorgt de bijzondere nijverheid er evenzoo voor, dat het land niet al te overvloedig met gemunt geld overstroomd worde. Heeft dit plaats, dan is er om dezelfde reden voordeel bij, om dat geld tot baren te versmelten.

Bij deze regeling der aanmunting wordt het ook volkomen nutteloos, de vraag te onderzoeken: hoe veel geld een volk wel voor zijn maatschappelijk verkeer noodig heeft? Trouwens, deze vraag, die vroeger de staathuishoudkundigen insgelijks veel bezig gehouden heeft, is niet voor eene afdoende oplossing vatbaar. De hoeveelheid geld, die een volk als ruilmiddel noodig heeft, hangt van tweederlei oorzaken af: *toevallige* en *regelmatige*. De eerste werken, onder den meestal onnaspeurlijken invloed van allerlei omstandigheden, zeer ongelijk. Van zulken aard zijn: het dreigen of uitbreken van eenen oorlog, omdat dan niet alleen de regering voor hare toerustingen en voor de soldijen van een talrijk leger veel geld behoeft, maar ook, omdat dan het crediet inkrimpt, en elk bijzonder persoon zijnen geldvoorraad vermeerdert; of een buitengewoon slechte oogst, die het noodzakelijk maakt groote inkoopen van granen buitenslands te doen, welke dan met *geld*-zendingen gesaldeerd moeten worden. Met betrekking tot die oorzaken, die wij *regelmatige* noemden, valt te letten: 1°. op de menigvuldigheid der omzettingen, dat is de levendigheid van het verkeer; zoo zal er in eene groote stad betrekkelijk veel meer ruilmiddel noodig zijn dan op het platte land; 2°. op de snelheid van den geldsomloop zelven; één gulden, die tienmaal gedurende zekeren tijd van hand tot hand

gaat, doet evenveel dienst als tien guldens, die in denzelfden tijd maar eens worden uitgegeven; 3°. op de uitgebreidheid en werkzaamheid der middelen, die men heeft uitgevonden om de betalingen zonder tusschenkomst van het geld te vereffenen, de wissel, de kassiersoperatiën, de openstelling eener rekening-courant. Millioenen bij millioenen worden door deze middelen omgezet, terwijl er ten slotte slechts kleine saldo's werkelijk uitbetaald worden. (Verg. N°. 299.) Men heeft met betrekking tot dit onderwerp eene zeer belangrijke opmerking gemaakt, namelijk: dat een volk, hetwelk nog onbeschaafd en arm is, weinig geld behoeft; dat zijne behoefte aan geld vermeerdert naarmate het bedrijviger en welvarender wordt; maar dat het, tot eene aanzienlijke hoogte van beschaving gekomen, wederom allerlei middelen tracht te vinden, om den omloop van het ruilmiddel in te korten.

270. De aanmunting van *negotiepenningen* wordt gevoegelijk geheel aan de bijzondere nijverheid, mits altijd onder toezigt der regering, overgelaten.

De negotiepenning is eigenlijk niet anders meer dan een handelsartikel, waaraan van staatswege een waarborg gegeven is voor zijne deugdelijkheid. In Engeland vervult het *zilver in baren* de rol der negotiepenningen. De Bank aldaar laat er haren stempel op drukken, ten bewijze van echtheid en zuiverheid, en gebruikt deze baren dan als middel tot overmaking van waarde naar het vaste land van Europa of naar Indië.

271. De aanmunting van *pasgeld* moet de regering zich zelve uitsluitend voorbehouden:

a. om te zorgen, dat steeds eene voldoende hoeveelheid van deze geldsoorten voor het dagelijksch verkeer beschikbaar zij;

b. omdat het pasgeld gewoonlijk niet de innerlijke waarde heeft waarvoor het omloopt (verg. N°. 253 v.) en derhalve de vervaardiging van dit geld door bijzondere personen, als zeer winstgevend, zonder maat of perk steeds zou worden voortgezet.

Hier heeft de regering in het algemeen belang te zorgen, dat er genoeg en tevens niet te veel zij. Niemand kan dit dan zij. Maar dan wachte zij zich te gelijk, zelve het vergrijp te plegen, waartegen zij geroepen is de maatschappij te beschermen. Zij late zelve zich niet door het voordeel, dat er aan de vervaardiging van pasmunt verbonden is, verlokken, om méér pasmunt in omloop te brengen dan het verkeer verdragen kan. Want altijd zal het gevolg zijn, dat het overtollige minwaardige pasgeld de standpenningen uit den omloop verdringt en het geheele muntstelsel bederft. Hoe onze regering dezen regel in onze O. I. bezittingen tot groote schade van den staat voorbijgezien heeft, is reeds bij N°. 226 herinnerd.

Dat er geen gering voordeel aan de vervaardiging van pasmunt verbonden is, al zijn ook voor deze kleine stukken de muntkosten hoog, is ons duidelijk, wanneer wij ons herinneren, dat het gehalte zooveel zwakker is dan bij het standaardgeld. Duizend gulden van onze tien-cents-stukken bevatten slechts 8,96 Ned. pond zilver, dus nagenoeg 5 ons of $5^1/_4$ % minder dan hetzelfde bedrag aan standpenningen. (Verg. de aanteekening bij N°. 254.) In de meeste andere staten is het verschil nog grooter.

In groote moeijelijkheid kan een staat soms geraken door den overvloedigen invoer van buitenslands vervaardigd pasgeld, hetzij wanneer het inlandsche elders bedriegelijk is nagemaakt, hetzij wanneer het pasgeld van eenen vreemden staat zijnen weg in onzen binnenlandschen omloop gevonden heeft. In zulk eene moeijelijkheid verkeeren wij tegenwoordig. Niet alleen wordt ons land overstroomd met Belgische stukken van twee centimes welke in onze zuidelijke provinciën bij rolletjes van 50 stuks (*knappers* genoemd) en zelfs bij pakken ter nominale waarde van *f* 10 als betaalmiddel omgaan en somtijds tot in Rotterdam gebruikt worden tot betaling van sommen van *f* 200 tot *f* 300. Maar hetzelfde heeft ook in onze oostelijke grensprovinciën, vooral in de fabriekdistricten van Twenthe en het Graafschap, plaats met de Duitsche zilveren pasmunt. Gelukkig heeft deze laatste nog niet den weg in ons algemeen binnenlandsch verkeer gevonden. Gebeurde dit, onze schade zoude onafzienbaar zijn. Reeds in 1855 werd bij Kon. Besluit van 5 Sept. (Stbl. N°. 115) eene staatscommissie benoemd om de middelen tot stuiting van dit kwaad te beramen. Zij heeft in Mei 1856 een zeer belangrijk

verslag uitgebragt, dat openbaar gemaakt is [1]). Doch tot heden heeft de regering het niet mogelijk of niet raadzaam geacht aan hare voorstellen gevolg te geven.

272. De vervaardiging en uitgifte van *papiergeld* behoude de regering evenzoo uitsluitend aan zich. En het bedrag, dat daarvan ten hoogste door haar in omloop mag worden gebragt, moet door de wet uitdrukkelijk en binnen enge grenzen bepaald worden.

Men zij daarbij liever te voorzigtig dan niet voorzigtig genoeg. De geschiedenis der laatste honderd vijftig jaren bevat menig treffend voorbeeld van de ligtzinnige verwaarloozing van dezen regel in onderscheidene staten, maar leert ook, hoe schadelijk telkens de gevolgen daarvan geweest zijn. Altijd was toch het gevolg, dat het overvloedige papiergeld het standaardgeld uit den omloop verdrong en naar buitenslands dreef; dat daarop de koers van den wissel zich ten nadeele van het land keerde, zoodat men de voortbrengselen van vreemden oorsprong duurder moest koopen en de eigene voortbrengselen buitenslands tot lageren prijs moest afzetten dan vroeger; dat, naarmate het papiergeld méér de plaats van het standaardgeld innam, het vertrouwen in het ruilmiddel te loor ging; dat, naarmate dit vertrouwen week, iedereen minder geneigd was het papiergeld in betaling te nemen; dat de kooper, die eenige waar begeerde, den verkooper daarvoor al grootere hoeveelheid van dat papiergeld moest aanbieden, om hem tot den verkoop te bewegen; dat dus schijnbaar de prijzen van alle zaken omhoog gingen; dat er alzoo duurte in alle zaken kwam, die inzonderheid op de lagere klassen des volks drukte; dat de onkundige menigte de duurte aan allerlei vreemde oorzaken toeschreef, en tot gemor, verzet, oproer oversloeg; en dat het herstel van eene regelmatige orde van zaken niet dan ten koste van ontzaggelijke offers hetzij door den staat, hetzij door de houders van het waardeloos geworden papier te lijden, geschieden kon.

Het meest afschrikkende voorbeeld van zulk een misbruik van het papiergeld heeft de Fransche republiek in 1790 vv. gegeven

---

[1]) *Rapport aan den Koning, uitgebragt door de Staatscommissie benoemd bij Z. M. besluit van* 5 *Sept.* 1855 *enz.* 's Grav., 1856.

met hare beruchte *assignaten*. Men heeft daarvan in den tijd van vijf jaren niet minder dan voor 45,000.000,000 franken in omloop gebragt. Zij waren ten laatste niet meer dan scheurpapier [1]). Een nieuw voorbeeld heeft onze tijd opgeleverd in het papiergeld dat in buitensporigen overvloed tijdens den jongsten burgeroorlog uitgegeven is door de beide strijdende partijen in de Vereenigde Staten van N. Amerika. De *greenbacks* zijn niet minder berucht geworden dan de *assignaten*. Verg. N°. 1095, 1118 vv.

273. Wanneer de regering aan eene bank bijzondere voorregten ten aanzien van den omloop harer billetten verleent, zóó dat het crediet van deze billetten daardoor versterkt wordt, dan moeten tevens maatregelen van voorzorg genomen worden tegen overmatige uitgifte van zulk *bankpapier*.

Naarmate het bankpapier méér het karakter van papiergeld, d. i. van wettig betaalmiddel heeft, dreigt het ook meer met hetzelfde gevaar. Daar, waar het zijn crediet alléén ontleent aan het goed vertrouwen, dat men in de bank verkiest te stellen, plaatst hij, die het aanneemt, zich vrijwillig op ééne lijn met den houder van eenen wissel, die op de soliditeit van trekker en acceptant bouwt. Evenwel, zelfs hier mag niet voorbijgezien worden, dat het bankpapier deel uitmaakt van de algemeene circulatie en dat het noodig kan zijn, dat de regering, in het *staatsbelang* zelf, deze voor stoornis behoede. Maar zoodra de bank op eene of andere wijze door het gezag bevoorregt is; zoodra de regering door hare voorschriften, beloften of kennelijke gunstbewijzen het crediet van het papier eener bank versterkt, dan rust ook bovendien op haar de pligt, om de houders tegen verlies te beschermen. (Verg. N°. 317 en 320.)

De middelen, waardoor tegen waardevermindering van bankbilletten gewaakt kan worden, zijn verscheiden. Een vast maxi-

[1]) J. B. Say verhaalt als een enkel staaltje, dat hij in den tijd toen de assignaten nog voor geld omgingen, één pond boter voor 600 livres in zulk papiergeld heeft zien verkoopen. Zie zijn *Cours complet*, III Partie, Chap. 16. Andere staaltjes vindt men in de brieven van A. R. Falck (die zich juist te dier tijde te Parijs ophield), 1e uitg. blz. 79 vv. Hij dineerde voor 600 livres per dag, en kocht een nieuwen hoed voor 2400 livres, wat hij niet duur vond.

mum voor de uitgifte van deze billetten, gelijk bij het papiergeld, te bepalen, is niet wel mogelijk, omdat die uitgifte noodzakelijk in verband staat met de handelsverrigtingen der bank. Gewoonlijk neemt men als regel aan, dat voor het crediet van het bankpapier voldoende gezorgd is door het voorschrift, dat zij, in verband met hare verpligting tot inwisseling (verg. N°. 256), altijd een derde gedeelte van de nominale waarde der omloopende billetten aan gereed geld of muntmateriëel in voorraad moet hebben. Doch deze regel schijnt niet onbedriegelijk te zijn. In tijden van rust en ongestoord maatschappelijk verkeer, wanneer het algemeen crediet vast staat, zal dat een derde gedeelte te groot zijn, omdat er dan geene aanleiding zal wezen om verwisseling te vragen. In tijden van onrust en crisis daarentegen, wanneer elk in zijnen angst zich tracht te dekken, kan dat bedrag wel eens veel te gering zijn om de bank in staat te stellen aan hare verpligtingen te voldoen.

In Engeland is in 1844 door de beroemde bankwet van Sir Robert Peel eene zeer ingewikkelde regeling ingevoerd, die echter, blijkens de ervaring, evenmin voldoende uitkomsten heeft opgeleverd. Zij komt in 't kort hierop neder. De bank mag in de eerste plaats een nagenoeg vast bedrag aan papier in omloop hebben, gelijkstaande met de nominale waarde van schuldbrieven die zij ten laste van den staat bezit (tegenwoordig ongeveer 15 millioen £ st.). Bovendien mag zij hare circulatie uitbreiden in juiste verhouding met het muntmaterieel dat zij in hare kelders heeft. Dit stelsel is uitstekend berekend om, althans zoolang het crediet van den staat zelven ongeschokt is, de billetten der bank voor depreciatie te behoeden. Maar het heeft het groote nadeel van de bank te beletten om in tijden van crisis met haar cridietmagt de kapitaalmarkt te steunen. En tot driemalen toe, in 1847, in 1857 en nu laatstelijk weder in Mei 1866, heeft de regering op zich moeten nemen, de bank te magtigen om de wet te overtreden en billetten boven het gestelde bedrag voor den omloop beschikbaar te stellen. Dit gebrek aan elasticiteit in de operatiën der bank doet dan ook in Engeland meer en meer de meening veld winnen dat de wet van 1844 herziening behoeft. Zie voorts de aant. bij N°. 332.

Het beste middel is misschien nog dat, hetwelk aangenomen is in art. 16 der wet op de Nederlandsche Bank. De regering

bepaalt van tijd tot tijd op voordragt van het bestuur der bank het maximum der schuldverbindtenissen, die mogen worden aangegaan in verhouding met het reëele kapitaal, dat de bank onder zich heeft. Dat maximum kan aldus naar eisch der omstandigheden ingekort of uitgebreid worden. Krachtens het Kon. Besluit van 16 April 1864, Stbl. N°. 18, is de tegenwoordige verhouding (die men de normale zou kunnen noemen) deze, dat het gezamenlijke bedrag der omloopende bankbilletten, bankassignatiën en rekening-courant-saldo's steeds voor ²/₅ zal moeten gedekt zijn door munt of muntmaterieel.

Doch deze regeling onderstelt ten eerste eene volkomene en voortdurende afscheiding van de bank en de schatkist, zoo als in de meeste staten — Engeland, Frankrijk, Oostenrijk, Spanje en anderen — *niet* bestaat; en in de tweede plaats bij het bestuur der bank in moeijelijke tijden eene groote mate van moed en standvastigheid tegenover de eischen der regering, gelijk de directeuren der Nederlandsche bank wel eens gelegenheid gehad hebben aan den dag te leggen.

Zie voorts N°. 318—320.

§ 3. *Over den gouden, den zilveren en den dubbelen standaard.*

274. Het goud en het zilver, hoezeer ook onderling verscheiden, zijn beiden geschikt om voor standaardgeld te dienen En van de oudste tijden af vindt men dan ook òf het eene òf het andere dezer metalen, of beiden te zamen tot dat oogmerk gebruikt.

275. Waar alleen eene gouden munt tot standpenning (verg. N°. 250 v.) aangenomen is, bestaat de *gouden standaard;* waar enkel eene zilveren munt tot standpenning dient, de *zilveren standaard;* waar beiden nevens elkander als wettelijk betaalmiddel gelden, de *dubbele standaard.*

276. Waar de *gouden* standaard bestaat, is de zilveren munt alleen als pasgeld in omloop.

Gelijk in Groot-Britannië. Het zilvergeld heeft daar eenen wettelijken koers, die hooger is dan zijne werkelijke waarde; maar men behoeft niet meer dan 40 shillings in zilver in betaling aan te nemen.

Men is in Engeland meer door den loop der omstandigheden dan door eigen vrije keuze tot de aanneming van den *gouden* standaard gekomen. In oude tijden was daar, gelijk overal in Europa, goud- en zilvergeld nevens elkander in omloop, zonder regel of naauwkeurig bepaalde waardeverhouding. Doch in 1717 was de *dubbele* standaard er wettelijk aangenomen en geregeld. Daaruit ontsproot echter velerlei ongerief (verg. N°. 279 v.), zoodat men er reeds in 1774 toe overging, te bepalen, dat niemand meer dan 25 £ st. in zilvergeld behoefde aan te nemen. In 1816 eindelijk heeft men voor goed het goud tot eenige standaardmunt (*legal tender*) verheven en te gelijker tijd het gehalte der zilveren munt aanmerkelijk verzwakt, om aan deze geheel het karakter van pasmunt te geven.

277. Waar de *zilveren* standaard bestaat, kunnen gouden munten als negotiepenningen met afwisselenden koers van waarde gebruikt worden. (Verg. N°. 260.)

Gelijk hier te lande het geval is krachtens de wet van 26 Nov. 1847 en na de volkomene tenuitvoerlegging van deze wet door de ontmunting der gouden Willems in de maand Junij 1850 (verg. Kon. Besluit 9 Junij 1850, Stbl. N°. 30). Vóór dit tijdstip moesten zij krachtens de muntwet van 1816, waarin de dubbele standaard was aangenomen, altijd tien guldens gelden en als zoodanig door een iegelijk worden aangenomen. Thans vindt men hun' afwijkenden koers van tijd tot tijd in de dagbladen aangeteekend — in de laatste jaren afwisselende tusschen *f* 9.65 en *f* 9.85 — en behoeft niemand ze aan te nemen dan op zulke voorwaarden als hij zelf goedvindt. Hiermede hebben de gouden penningen feitelijk opgehouden voor het binnenlandsch verkeer te dienen; maar zij kunnen nog altijd reizigers naar vreemde landen te stade komen, die ze hier naar den koers van den dag koopen, om ze elders, wederom naar den koers van den dag en van de plaats, in betaling te geven; zij kunnen bovendien, bij gebrek aan wissels, dienen tot afrekening met buitenlandsche schuldeischers of schuldenaren.

278. Waar de *dubbele* standaard bestaat, is door wettelijk voorschrift eene vaste verhouding van waarde tusschen den gouden en den zilveren standpenning bepaald.

Zoo als hier te lande het geval was onder de werking van de muntwet van 28 September 1816, Stbl. n°. 50. Deze wet bepaalde, dat 's rijks muntspeciën zouden bestaan uit *zilveren en gouden standpenningen*, waarbij de gulden als muntéénheid werd aangenomen. Deze gulden zou, gelijk van ouds de Generaliteitsgulden, moeten bevatten 200 azen, d. i. $9^{613}/_{1000}$ w. fijn zilver. De gouden penningen werden uitdrukkelijk genoemd „stukken van tien gulden", en moesten worden gemunt op een *gewigt* van 140 azen ($6^{729}/_{1000}$ w.) met een *gehalte* van $^{900}/_{1000}$, derhalve met een inhoud fijn goud van $6^{0561}/_{10000}$ w.

Alzoo werden bij deze wet $6^{0561}/_{10000}$ w. *goud* in waarde gelijk gesteld met $10 \times 9^{613}/_{1000}$ w. $= 96^{13}/_{100}$ w. *zilver;* dat is eene verhouding van 1 : $15,^{873}$.

In Frankrijk, waar nog heden de dubbele standaard bestaat, is de wettelijke verhouding tusschen goud en zilver sinds het begin dezer eeuw (1803) onveranderd 1 : $15,^{5}$ geweest. In ons stelsel van 1816 was dus het goud iets hooger geschat dan in Frankrijk. In de Vereenigde Staten van N-Amerika, waar men insgelijks den dubbelen standaard tot heden (althans in naam) behouden heeft, is de verhouding wederom anders. Vóór 1834 was zij er 1 : 15, thans 1 : 16, niettegenstaande juist in de laatste jaren de marktwaarde van het goud iets gedaald schijnt te zijn. In het kwaad, dat hieruit kon voortspruiten (verg. N°. 279—281), heeft men echter tijdig getracht te voorzien bij eene wet van 1 Julij 1853, die feitelijk het zilver tot *pasmunt* vernederd heeft. Het gewigt der zilveren munt is toen namelijk met 7 % verminderd: te gelijk is bepaald, dat voortaan geene andere zilveren munt meer zou worden vervaardigd dan *onderdeelen* van den dollar; eindelijk, dat deze zilveren munt slechts in beperkte hoeveelheid zou worden aangemunt [1]).

In Belgie is in 1861 de dubbele standaard, die daar op ons voorbeeld in 1850 afgeschaft was, weder ingevoerd, niettegen-

---

[1]) Verg. A. Cochut, *l'Or sur le marché Européen.* In: *Revue des deux mondes,* 15 *Février* 1854, blz. 825 v.

staande het ernstig verzet van den minister van Financiën, den Heer Frère-Orban, die aftrad om niet genoodzaakt te zijn de wet ten uitvoer te brengen. Het voorname motief tot die verandering lag in de gevolgen van de eenvormigheid van het Belgische met het Fransche muntstelsel. De Franschen, reeds arm aan zilvergeld geworden, betaalden hunne Belgische crediteuren met goud, vooral in het verkeer der grensprovinciën. Dit goud had dan in Belgie zelf geen vasten koers en de houders konden zich er niet dan met verlies van ontdoen. Om die reden getroostte men zich liever de minder tastbare nadeelen van den dubbelen standaard, dan de dagelijks gevoelde schade van de niet-gangbaarheid van het goud.

Doch men heeft al zeer spoedig de gevolgen van den gewaagden stap ondervonden. Het zilver, dat nu ook in Belgie agio deed, werd al spoedig opgekocht en uitgevoerd, en verdween er nagenoeg even snel uit den omloop als in Frankrijk was geschied. (Zie de aant. bij N°. 281.) [1]

279. De *dubbele* standaard is af te keuren, omdat hij strijdig is met de natuur der zaken, die geene vaste, onveranderlijke waardeverhouding tusschen goud en zilver toelaat. Waar hij bestaat, berokkent hij altijd op eene of andere wijze verlies aan het volk en aan de schatkist.

Uit het verschil tusschen de verhouding in Frankrijk aangenomen en die van onze muntwet van 1816 blijkt reeds, dat de bepaling van zulk eene vaste verhouding altijd iets willekeurigs heeft. Maar al gebeurt het ook, dat men op het oogenblik, waarop de regel wordt vastgesteld, eene verhouding aanneemt, die volkomen past aan de marktwaarde der beide metalen, dan nog blijft de willekeur bestaan, want reeds weinige maanden later kan de marktwaarde veranderd zijn: de marktprijs van het zilver kan zijn gerezen, of die van het goud kan zijn gedaald, of omgekeerd, en de wettelijke verhouding is reeds niet meer in overeenstemming met de werkelijke. Even ongerijmd als het zijn zoude, eene vaste waardeverhouding aan te nemen tusschen *tarwe* en *rogge*, omdat beiden *granen* zijn die ons voed-

[1]) Zie het *Bijblad van de Economist*, 1863, blz. 138.

sel leveren, even dwaas is het, in den natuurlijken loop der zaken eene vaste waardeverhouding tusschen *goud* en *zilver* te onderstellen, alleen omdat beiden *edele metalen* zijn die tot geld gebruikt worden. De natuurlijke waardeverhouding tusschen goud en zilver is dan ook in onderscheidene tijden zeer verschillend geweest, nu eens 1 : 18, dan weder 1 : 10; ja in de oudste tijden, waartoe de nasporingen der geschiedenis hebben kunnen opklimmen, schijnt zij zelfs 1 : $2^1/_2$ geweest te zijn [1]).

280. Aan het volk, omdat de ingezeten, die onder de wet leeft, verpligt is, zoowel de eene als de andere munt in betaling aan te nemen, terwijl de vreemdeling tegenover hem vrij is, om voor de betalingen, die hij te doen heeft, de munt van dat metaal te kiezen, dat op de vrije markt beneden den wettelijken koers gedaald is.

In den staat, waar de dubbele standaard bestaat, is de ingezeten verpligt zoowel de gouden als de zilveren standpenningen tegen den wettelijken koers aan te nemen. Maar wij hebben gezien, dat de marktprijs zich niet aan dien wettelijken koers stoort, zoodat nu eens het goud, dan het zilver daaronder daalt of daarboven rijst. Wanneer dan in zulke omstandigheden iemand in een vreemden staat, waar onze wet niet geldt, ons eene somme gelds te betalen heeft, zal hij altijd dat metaal kiezen, dat hij op de vrije markt het goedkoopste verkrijgen kan, en het ons tegen den hoogeren wettelijken koers opdringen; en hij zal te onzen koste zoo veel percenten winst maken, als het verschil tusschen den wettelijken en werkelijken koers bedraagt. Hier heeft derhalve volkomen hetzelfde plaats (ofschoon minder sterk sprekend) als bij gedwongen koers van papier of pasgeld, dat de een tegen den wettelijken koers *moet* ontvangen, terwijl de ander, die het hem in ruiling geeft, het tegen veel lageren natuurlijken prijs meester was geworden. Daartegenover kan de inlander, die aldus aan den dubbelen standaard gebonden is, den buitenlander niet naar verkiezing met het minstwaardige

---

[1]) Verg. de belangrijke voordragten van Mr. W. C. Mees, *Over de gevolgen van eene vermeerderde voortbrenging der edele metalen*, in de afdeeling *Koophandel* van *Felix Meritis*. 1852/53, blz. 103.

der twee metalen betalen. Zoo hij dit beproefde, zou hij spoedig ondervinden, dat op de vrije wereldmarkt slechts *waarde* tegen *waarde* verrekend wordt. En biedt hij minder werkelijke waarde aan, men zal hem ook minder werkelijke waarde daarvoor in ruil geven, met andere woorden, de prijzen der goederen, die hij koopen wil, in evenredigheid hooger stellen.

Het behoeft niet gezegd te worden, dat deze toestand vooral schadelijk is voor een land, welks ingezetenen vele schuldvorderingen ten laste van vreemde staten bezitten. Bij elken termijn van aflossing en rentebetaling zal de vreemde schuldenaar nagaan, welk der beide metalen op de markt het goedkoopst is, en daarmede zijne betaling doen. De schuldeischers zullen voor lief moeten nemen, dat men hen nu eens in goud, dan eens in zilver voldoe, maar altijd in het minstwaardige van de twee.

281. Aan de schatkist, omdat er winst te maken is met het versmelten of uitvoeren der munt van dat metaal, dat op de vrije markt boven den wettelijken koers gerezen is, en omdat de regering alsdan het eenmaal aangenomen muntstelsel niet kan handhaven dan door het weggevloeide metaal wederom in te koopen voor hoogeren prijs dan de wettelijke koers, tegen welken zij het op nieuw als munt in omloop moet brengen.

Dit nadeel van den dubbelen standaard is nog grooter, althans zigtbaarder dan dat, waarvan in de vorige stelling gesproken werd. En hier is het niet alleen de vreemdeling, maar ook de ingezeten zelf, die ten nadeele van den staat partij trekt van de dwaling des wetgevers. Men speculeert voortdurend op het verschil tusschen den wettelijken en den werkelijken koers. Is het goud op de markt duurder dan het in den wettelijken koers is berekend, dan neemt men het tegen dezen koers van den staat, die het heeft laten munten, aan, maar om het te versmelten en het den staat, die met munten voortgaat, wederom tegen den hoogeren prijs te verkoopen; of men voert het naar buitenslands om het daar tegen het goedkoopere zilver te verruilen en dit, gemunt, tot den wettelijken koers in omloop te brengen. Is de verhouding veranderd, zoodat het zilver duurder wordt, dan heeft wederom hetzelfde plaats, maar in omgekeerde reden;

het duurder zilver vloeit weg, het goedkooper goud vloeit toe.

Alzoo is de loop der zaken bij den dubbelen standaard altijd onvermijdelijk deze: òf de staat wil hem handhaven en dan zal hij zich voortdurend het metaal, dat het duurste is, met verlies moeten aanschaffen om daarvan munt in omloop te houden, die echter weder onmiddellijk versmolten wordt nadat hij ze in omloop gebragt heeft; òf hij geeft dien hopeloozen kamp op en komt er toe, feitelijk alleen het minstwaardige der twee in omloop te houden en het andere te laten varen; maar dan gaat hij, tegen zijn beginsel, tot de aanneming van den enkelen standaard over.

Treffende voorbeelden van dezen loop der zaken geeft de geschiedenis, ook van de jongste tijden. Onder onze muntwet van 1816, die den dubbelen standaard had aangenomen, was de wettelijke koers van het goud ruim 2 °/₀ te hoog gesteld, d. i. was de hoeveelheid fijn metaal in den gouden standpenning ruim 2 °/₀ geringer dan zij zijn moest om volgens de gemiddelde marktwaarde der beide metalen gelijk te zijn aan de hoeveelheid zilvers in tien guldens van 200 azen. Dat was dus reeds eene fout in de wet zelve. De regering, daarop opmerkzaam gemaakt, beweerde, het kwaad, dat daaruit zou voortvloeijen, te kunnen keeren door het aanmunten der gouden standpenningen aan zich te houden, gelijk dan ook bij art. 11 der wet bepaald werd. Maar wat gebeurde? Het zilver, dat aangemaakt werd, vloeide weg, zoodra het de munt verlaten had; de bijzondere nijverheid, die de vrijheid had *zilveren* standpenningen te munten, wachtte zich wel, eene operatie te ondernemen, die onder deze omstandigheden schadelijk moest zijn. Alleen het goud en de geschondene oude zilveren Generaliteitsmunten bleven in den omloop. En de regering liet zich verleiden om hare belofte te vergeten en zelve buitensporig veel goud aan te munten, ja, om dit als eene voordeelige onderneming aan de door Willem I bijzonder begunstigde Brusselsche Maatschappij van Volksvlijt te vergunnen. Het gevolg was, gelijk later door de regering zelve erkend is, dat feitelijk de gouden standaard hier te lande regel werd. Hoe men in 1839 door eene nieuwe fout getracht heeft — doch nog te vergeefs — dit kwaad te verhelpen, zullen wij bij N°. 294 zien.

Nog opmerkelijker is wat wij in Frankrijk hebben zien ge-

beuren. Daar bestaat sedert het begin dezer eeuw de dubbele standaard in de verhouding van 1 : 15,5. (Verg. de aant. bij n°. 278.) Deze verhouding komt meer nabij de gemiddelde waarde der twee metalen, dan die van onze wet van 1816, maar stelt daardoor ook meer bloot aan het gevaar, dat nu eens het goud, dan weder het zilver wegvloeije. Zoo is het ook gegaan. Tot 1847 was de werkelijke prijs van het goud geregeld iets hooger dan deze wettelijke koers en steeds klaagde men toen in Frankrijk dat het goud wegvloeide, welke offers de regering zich ook getroostte om gedurig nieuwe hoeveelheden in omloop te brengen. Na de ontdekking der goudmijnen in Californië (1847) en in Nieuw-Holland (1851) en na de ontneming van wettelijken koers aan den gouden penning in Nederland en in België is de marktprijs van het goud tegenover het zilver gedaald; en van dien tijd af is het goud zeer sterk naar Frankrijk teruggestroomd om op zijne beurt het zilver uit te drijven. Zoo groot werd in 't eind de verlegenheid, dat men er reeds toe gekomen is om vijf-francs-stukken van goud te slaan, omdat de behoefte voor het dagelijksch verkeer geen zilver genoeg meer voorhanden vond. Reeds sedert jaren is de aandacht van Frankrijks staatslieden, niet zonder bezorgdheid, op dezen toestand gevestigd geweest. Men heeft commissiën tot onderzoek benoemd; men heeft adviezen van alle kanten ingewonnen; doch men deinsde terug, zoowel voor de ruiterlijke erkenning, dat het minwaardige goud feitelijk het eenige betaalmiddel geworden was, als voor eenen afdoenden, maar zeer kostbaren maatregel, gelijk de aanneming van den zilveren standaard zijn zoude.

Nu laatstelijk is er een groote maatregel tot stand gekomen — of liever, voorbereid, want hij komt eerst met 1° Januarij 1869 in werking — waardoor men de moeijelijkheid hoopt te overwinnen. Den 23en December 1865 is er een verdrag gesloten tusschen Frankrijk, België, Italië en Zwitserland, waarbij deze vier staten zich verbinden een gelijkvormig muntstelsel in te voeren en in verband daarmede aan elkanders gouden en zilveren munt wederkeerig wettelijken koers te verleenen. In Frankrijk is aan die overeenkomst uitvoering gegeven door de wet van 27 Junij 1866. Volgens deze nieuwe muntregeling zal in al de vier staten de gouden en zilveren standpenning blijven bestaan op den voet der Fransche wet van 7 Germinal an XI.

Doch als *zilveren* standpenning zal alleen blijven gelden het vijf-francs-stuk, dat zijn gehalte van $^{900}/_{1000}$ behoudt. De franc en het twee-francs-stuk zullen tot den rang van pasmunt afdalen met een gehalte van slechts $^{835}/_{1000}$. Zij zullen niet dan in beperkte hoeveelheid mogen worden aangemunt, en alleen voor sommen van 50 francs of minder als wettelijk betaalmiddel gelden.

Zoo is men hier dan nagenoeg zoover gekomen als in Engeland en N-Amerika (verg. n°. 276). Het goud zal de hoofdrol innemen in het muntstelsel der vier verbondene staten. Doch zuiver is de toestand nog niet, zoo lang ook het vijf-francs-stuk als zilveren standpenning in omloop blijft. En de bepaling van art. 9 der wet van 27 Junij: „Il n'est pas dérogé aux dispositions de la loi du 7 Germinal an XI, en ce qui concerne la définition du franc considéré comme base du système monétaire de France", is niet geschikt om in dien verwarden toestand klaarheid te brengen.

Het voorname, zeker op zich zelf belangrijke, voordeel van den maatregel is, dat nu die vier staten, die het verdrag sloten, met eene gezamenlijke bevolking van 67 millioen zielen, één muntstelsel zullen hebben.

282. Bij de bepaling van de keuze tusschen den *gouden* en den *zilveren* standaard kunnen velerlei overwegingen van onderscheiden aard en ongelijk gewigt in aanmerking komen.

Zoo voert men ten voordeele van het goud aan: dat het in evenredigheid zijner waarde minder muntloon kost; dat het minder slijt; dat het gemakkelijker te vervoeren is en dus beter aan het eerste vereischte van een ruilmiddel beantwoordt; dat het eigenaardig tot betaalmiddel in het algemeen volkenverkeer dient en dat het daarom wenschelijk is, dat elke staat in het bijzonder datzelfde ruilmiddel voor zijn binnenlandsch verkeer aanneme; voorts voegt men er, met het oog op ons land, nog bij, dat goud het wettelijk betaalmiddel in Engeland is, dat het als zoodanig ook geldt in Frankrijk, in België en in de Staten van Noord-Amerika, en dat wij juist met deze volken zeer uitgebreide handelsbetrekkingen hebben, die, vooral in verband met den wisselkoers, gemakkelijker wordt gemaakt, wanneer men hetzelfde metaal tot wettelijk betaalmiddel gebruikt.

Ten voordeele van den zilveren standaard wordt daarentegen gezegd: dat men in de eerste plaats letten moet op de behoefte aan een ruilmiddel ten dienste der dagelijksche kleine omzettingen des volks; dat hiertoe het zilver beter dient dan het goud, omdat het laatste te groote waarde zelfs in zeer kleine stukken bevat; dat bij grootere betalingen de goudstukken gemakkelijk door papiergeld vervangen worden, waardoor bovendien eene aanmerkelijke bezuiniging in de kosten van het ruilmiddel des volks verkregen wordt; dat het gebruik van goudgeld in het dagelijksche leven, blijkens Engelands voorbeeld, ongevoelig tot eene hooge prijsbepaling van vele zaken en diensten leidt, waardoor de burgerklasse zeer gedrukt wordt; dat de grootere bewegelijkheid van het goud met het oog op het binnenlandsch verkeer juist een gebrek is, omdat men daardoor blootgesteld wordt, nu eens aan snellen afvoer, dan aan plotselingen overvloed van geld; dat, eindelijk, voor ons land de zilveren standaard althans niet minder aanbeveling verdient dan de gouden, omdat Denemarken, Rusland en geheel Duitschland den eersten hebben, en wij met deze staten vooral niet minder uitgebreiden handel drijven dan met Engeland, terwijl Frankrijk, België en Noord-Amerika tot heden zoowel den zilveren als den gouden standaard hebben behouden.

283. Doch de beslissing in dit verschil moet afhangen van het antwoord op de vraag, welk van de twee metalen het meeste uitzigt geeft op eene betrekkelijke vastheid zijner eigene innerlijke waarde.

Verg. N°. 38, 40, 41 en 285 vv.

284. Onder de tegenwoordige verhoudingen van vraag en aanbod bij deze metalen schijnt het *zilver* de meeste vastheid van eigene waarde te beloven; om die reden is thans de zilveren standaard verkieslijk.

Er zijn staathuishoudkundigen van naam en gezag, die het gevoelen voorstaan, dat het goud op den duur den meesten waarborg voor vastheid zijner eigene waarde zal geven [1]). Doch

[1]) Men vindt de gronden voor hun gevoelen beknoptelijk opgegeven in de *Dictionnaire de l'Economie Politique*, art. *Monnaie*, deel II, blz. 205.

de volgende redenen leiden er toe, om van hen te verschillen:

1°. Als wij acht slaan op de onderscheidene wijze, waarop de voortbrenging der beide metalen tot heden steeds heeft plaats gehad. Het zilver wordt niet dan met zeer veel kosten van arbeid en kapitaal uit de diepte der aarde getrokken. Het erts, dat men op deze wijze uit de mijnen put, heeft voorts eene niet minder kostbare bewerking noodig. Men berekent, dat gemiddeld 1000 ponden erts niet meer dan 3 ponden zuiver zilver opleveren, en dat, om 1 pond fijn zilver te verkrijgen, niet minder dan 1,[5] pond kwik verbruikt moet worden [1]). Al nemen wij nu ook aan, dat het kwik goedkooper kan worden (en het schijnt inderdaad in de laatste jaren in prijs gedaald te zijn), dat de werktuigkunde bij den arbeid in de mijnen en bij de zuivering van de ruwe grondstof nog veel vereenvoudiging kan aanbrengen, toch zullen wel voor het zilver de kosten van voortbrenging altijd hoog moeten blijven, en zal de voortbrenging zelve niet dan met gestadigen en geregelden arbeid van jaar tot jaar kunnen worden voortgezet.

Het goud daarentegen wordt gevonden bijkans op de oppervlakte zelve van den aardbodem en nagenoeg in gedegen toestand (*état natif*). Het heeft ook wel zijne eigenaardige en hooge kosten van voortbrenging (verg. N°. 247 *b*), maar met veel minder vastheid en regelmatigheid. Zij kunnen niet beletten, dat in weinig jaren tijds de geheele massa goud, die ergens ontdekt wordt, in den schoot der maatschappij worde overgestort. Zoo heeft de voortbrenging van het goud bij schokken plaats (en de geschiedenis bewijst, dat dit steeds het geval geweest is); nu eens, na de toevallige ontdekking van een nieuw goudland, wordt plotseling eene groote hoeveelheid op de markt uitgestort; dan, wanneer de gevonden plek uitgeput is, houdt de groote toevoer even plotseling weder op. Die groote uitbreiding op den eenen tijd en die stilstand op eenen anderen tijd in de voortbrenging van het goud moeten natuurlijk ook onregelmatigheid in de waarde van het voortbrengsel veroorzaken.

2°. Hebben wij onze aandacht te vestigen op de ongelijkheid in de hoeveelheid der beide metalen, die in de wereld voorhan-

---

[1]) M. Chevalier, *de la Monnaie*. Sect. V. Ch. II. (Brusselsche editie, 1850, blz. 155 en 162.)

den is. De verhouding der waarde is tegenwoordig ongeveer 1 : 15; maar de verhouding in de hoeveelheid is, volgens het eenstemmig gevoelen van bevoegde beoordeelaars, omtrent 1 : 45, d. i. de massa zilver, die de wereldmaatschappij tot hare beschikking heeft, is *vijfenveertig* maal grooter dan de massa goud, die zij bezit. Vergelijkt men deze twee verhoudingen, dan vloeit daaruit reeds een vermoeden voort, dat er bijzondere oorzaken moeten zijn, die op den duur het zilver tegenover het goud op betrekkelijk hooge waarde houden. — Doch deze vergelijking voert nog tot een ander besluit van meer beteekenis. Tegenover de zoo veel grootere hoeveelheid zilvers, die aanwezig is, zal de toevoer van eene nieuwe voortbrenging, al is deze ook buitengewoon sterk, niet zulk een krachtigen invloed kunnen hebben als bij de geringere hoeveelheid gouds. Stel dat er 45 millioen pond zilver voorhanden is, tegen 1 millioen pond goud; dan zal een buitengewone toevoer van 1 millioen pond zilver nog niet zoo veel beteekenen, als een buitengewone toevoer van 100,000 pond goud.

3°. Mag men nog wijzen op dat opmerkelijke, haast raadselachtige verschijnsel van het voortdurend wegvloeijen van het zilver naar het verre Oosten, China en Indië, dat sedert eeuwen zijnen geregelden loop heeft, zonder dat zich daar nog eenig spoor voordoet van verzadiging. Die geregelde afzet werkt — beter vergelijking is er niet te maken — als een overlaat, die den tijdelijk te sterk aangezwollen stroom ontlasting verschaft, en hem daardoor op zijn regelmatig peil houdt. Het goud, dat naar Europa komt, heeft zulk eenen uitweg niet, althans niet in gelijke mate, en blijft dus hier de markt bezwaren [1]).

[1]) Volgens eene opgaaf in *The Economist* (Supplement tot het nommer van 10 maart 1866, blz. 54) waren de uitvoeren van goud en zilver uit Engeland en de havens der Middellandsche zee naar Egypte en het Oosten over 1851—1865 als volgt:

	Goud gemiddeld 's jaars	*Zilver* gemiddeld 's jaars
1851—56	£ 810,000	£ 6,040,000
1857—61	„ 1,130,000	„ 12,370,000
1862—65	„ 5,490,000	„ 13,780,000

De sterke uitvoeren in de laatste jaren waren het gevolg van de katoencrisis. Ik vermoed echter, dat de zilveruitvoer in deze jaren op dezen staat wel iets *te* hoog is opgegeven.

§ 4. *Over veranderingen in de eigene waarde van het geld.*

285. Dewijl het geld de algemeene waardemeter is, moet eene verandering in de eigene waarde van het geld eene gelijke verandering in omgekeerde reden in *de in geld uitgedrukte waarde*, d. i. in den prijs (verg. N°. 43) van alle zaken te weeg brengen.

Stel, dat het pond, waarmede wij gewoon zijn de zwaarte van alle voorwerpen te bepalen en uit te drukken, plotseling, met behoud van zijnen ouden naam, de helft van zijn gewigt verliest, wat zal er gebeuren? De zwaarte van alle voorwerpen zal wel dezelfde blijven; een baal koffij zal heden niet zwaarder op de schouders van den waagdrager drukken dan gisteren; maar het *uitgedrukte* gewigt zal verdubbelen; men zal nu tegenover die baal koffij honderdtwintig stukken, die een pond heeten, op de schaal moeten leggen om den evenaar in het huisje te brengen, terwijl gisteren daartoe slechts zestig noodig waren. Evenzoo is het met het geld als waardemeter. Vermindert men de munteenheid (b. v. den gulden) op de helft van hare vroegere waarde, men zal tachtig zulke eenheden (guldens) noodig hebben om de waarde eener baal koffij voor te stellen, waartoe vroeger veertig guldens noodig waren. Maar de waarde van de koffij zelve is daarom niet veranderd.

286. Hieruit kunnen verwarring en storing in het maatschappelijk verkeer, misrekening, verkorting van verkregene regten en groote verliezen voor den staat of voor zijne burgers voortspruiten.

287. De naaste gevolgen van zulk eene verandering zijn:

a. dat de prijs van alle goederen allengs een andere wordt, meestal zonder dat men, althans in den beginne, de ware oorzaak daarvan bevroedt;

b. dat voor vele lieden de oude verhouding tusschen hunne loonen, pensioenen, renten of andere vaste inkomsten en de prijzen der goederen, die zij zich daarmede konden

aanschaffen, gewijzigd wordt, zonder dat zij zich van de reden van dit verschijnsel rekenschap kunnen geven;

c. dat de verpligting van den schuldenaar jegens zijnen schuldeischer eene andere wordt, buiten den wil van partijen en zonder dat in den aard der verbindtenis zelve wijziging gekomen is.

a. Dit is na het gezegde bij N°. 285 duidelijk. Gelijk de baal koffij, zoo verdubbelen *alle* zaken in uitgedrukte waarde, d. i. prijs, omdat dezelfde veranderde maatstaf op allen wordt toegepast. — Doch een zeer opmerkelijk verschijnsel is hierbij, dat deze prijsverandering in den regel slechts langzaam plaats heeft, en niet voor alle artikelen te gelijk en in gelijke evenredigheid. Dit maakt aan de eene zijde den overgang gemakkelijk, maar werkt aan den anderen kant mede om de ware oorzaak der prijsverandering, die men opmerkt, in het onzekere te laten. Bij welke soorten van goederen de verandering zich het eerst openbaart, is niet naar eenen vasten regel te bepalen. Dit hangt telken reize van verschillende omstandigheden af.

b. Omdat de verandering in de waarde van het geld in den regel langzaam en naauwelijks merkbaar geschiedt, kan men de ware oorzaken van de stijging der prijzen meestal niet nagaan, en vooral niet onderscheiden of de rijzing tijdelijk en voorbijgaande dan op den duur zijn zal. Bovendien hebben de loonen alleen reeds door de gewoonte eene zekere vastheid, die hunne verhooging of verlaging tegenhoudt, hoe noodzakelijk deze ook onder de veranderde omstandigheden zij. Nog sterker is dit het geval bij traktementen en bezoldigingen, die bij eene wet of andere uitdrukkelijke bepaling vastgesteld zijn, want nog meer moeite kost het, op zulk eenen eens gestelden regel terug te komen. Doch het sterkst is de invloed van de verandering der prijzen op den toestand van hen, die van een vast inkomen leven, die lijfrenten genieten of een pensioen trekken, of teren van de intresten van kapitalen, door hen in staatsschuldbrieven, hypotheken enz. belegd. Want dezen ontvangen eene vastbepaalde som in het jaar, waarin geene verandering te brengen is. Hùnne inkomsten kunnen in het geheel niet naar den veranderenden stand der prijzen gewijzigd worden. Zij ontvangen

elk jaar hetzelfde aantal guldens, onverschillig of deze veel of weinig waard zijn. Dit kan, wanneer de waarde van het geld vermindert en dus de prijzen van alle zaken omhoog gaan (en déze wijziging in de waarde der edele metalen was in de laatste drie eeuwen bijkans regel) voor hen zeer bezwarend worden. — Anders is het met hen, die hun kapitaal in landerijen of nijverheidsondernemingen belegd hebben. Als de prijzen der producten en van de nijverheidsdiensten omhoog gaan, dan hebben zij ook uitzigt op evenredige verhooging van hunne pachten en uitdeelingen. Zij worden daardoor wel niet rijker, maar zij worden toch ook niet armer, gelijk de anderen wèl worden.

c. De schuldenaar betaalt wel hetzelfde getal stukken terug, dat hij ontvangen had, maar de stukken vertegenwoordigen eene andere waarde. Is deze waarde hooger geworden, dan heeft hij daar schade van; is zij gedaald (gelijk meestal het geval is), dan moet de schuldeischer een verlies voor lief nemen.

Men heeft gemeend, uit dezen regel de les te mogen ontleenen, dat staten, die zware schulden hebben, zich niet moeten haasten, deze af te lossen. Men onderstelt, dat de aanhoudende vermindering in de waarde der edele metalen, die wij sinds drie eeuwen opmerken, op den duur zal voortgaan, en betoogt daaruit, dat het wezenlijke bedrag der staatsschuld mettertijd van zelf moet slinken, en dat, wil men toch aflossen, dit gemakkelijker zal kunnen geschieden, naarmate het langer wordt uitgesteld.

288. Zoodanige verandering in de waarde van het geld kan tweederlei oorzaak hebben:

a. de natuurlijke verandering in de waarde van het edel metaal, waaruit de standpenning is vervaardigd;

b. de verandering in het gewigt of in het gehalte der standpenningen door de willekeur of de achteloosheid der regering.

289. De natuurlijke verandering in de waarde der edele metalen heeft haren grond in de werking van vraag en aanbod onder den invloed van de afwisselende verhoudingen tusschen voortbrenging en behoefte. (Verg. N°. 28 vv. en 40 v.)

290. Zulke wijzigingen hebben uit den aard der zaak voortdurend op kleine schaal plaats, doch oefenen dan geenen invloed op de prijzen uit.

Omdat het geld zelf als zoodanig eene betrekkelijke vastheid van waarde heeft. Verg. de aanteekening bij N°. 246 en N°. 267.

291. Van tijd tot tijd echter komen zij in buitengewoon sterke mate voor, en dan laten zij haren invloed ten laatste krachtig gevoelen, zij het ook meestal langzaam en zonder schokkenden overgang.

Men heeft getracht, door naauwkeurig onderzoek de veranderingen in de eigene waarde der edele metalen gedurende het verloop van vele eeuwen na te sporen. Dit onderzoek heeft tot de uitkomst geleid, dat het geld gedurende de middeleeuwen door toenemende schaarschte steeds duurder geworden is, zoodat het tegen het einde der XVe eeuw ruim viermaal hooger in waarde geweest moet zijn dan in het begin der XIVe eeuw. Maar in 1492 ontdekte Columbus de Nieuwe Wereld, en sedert de helft der XVIe eeuw werd vandaar goud en zilver in steeds toenemende hoeveelheid naar Europa overgevoerd. Van dien tijd af is de waarde dezer metalen weder geleidelijk gedaald, zoodat men stellen kan, dat zij tegenwoordig $^1/_5$ of $^1/_6$ bedraagt van hetgeen zij in 1500 was. — Met andere woorden: de prijzen der goederen, die in 1500 gedaald waren tot het $^1/_4$ gedeelte van den stand, dien zij in 1300 hadden, zijn van 1550 tot op onzen tijd wederom tot het vijf- of zesvoudige gerezen.

Zoo is in het verloop der eeuwen groote verandering in de eigene waarde der edele metalen op te merken. Doch deze verandering heeft in den regel niet anders dan bij wijze van geleidelijken overgang plaats gehad. Van eeuw op eeuw was het verschil aanzienlijk; van het eene tiental jaren op het andere was het weinig merkbaar. (Verg. de aant. bij N°. 287.) Ééne uitzondering van dezen regel geeft de geschiedenis uit de tweede helft der XVIe eeuw, nadat de rijke mijnen van Potosi ontdekt waren en te gelijker tijd eene eenvoudiger en onkostbaarder bewerking van het zilvererts was uitgevonden. Toen klom de aanvoer van edel metaal in Europa, die vóór 1550 niet meer dan

eene waarde (volgens ons geld) van 7,5 millioen gulden gemiddeld 's jaars bedragen had, spoedig tot 20, 30 en eerlang tot 40 millioen gulden in het jaar. In de laatste helft der XVIe eeuw hooren wij dan ook uit alle landen van Europa, vooral uit Spanje, Engeland, Frankrijk en de Nederlanden, bittere klagten over de groote duurte van alle zaken, die men maar niet wist te verklaren.

Er is reden om te vreezen, dat de ontzettend groote goudproductie van de laatste jaren, wanneer zij nog een aantal jaren stand houdt, ook onzen tijd eenmaal in de jaarboeken der geschiedenis zal kenmerken als een tijdperk van groote storing in den geregelden loop der prijzen. In hoe verre die productie nu reeds op de prijzen werkt, is, naar het schijnt, nog niet uit te maken. Inderdaad zijn in de laatste jaren de prijzen van vele zaken aanmerkelijk gestegen; maar het is nog moeijelijk te beslissen, of dit aan bijzondere oorzaken, dan aan eene algemeene daling van den stand van den waardemeter moet worden toegeschreven [1]).

[1]) Het bovenstaande is geschreven in 1859. Zelfs heden, in 1866, is het nog gewaagd op stelligen toon te spreken van een besliste en duurzame waardevermindering van het geld, ofschoon de waarschijnlijkheid grooter is geworden. In een bijvoegsel tot *the Economist* van 10 Maart 1866 wordt een zeer opmerkelijke vergelijkende staat gevonden van de marktprijzen van eenige voorname handelsartikelen in Engeland over de jaren 1845—1866. Volgens dezen staat is in vergelijking met de middenprijzen over 1845—1850 op 1°. Januarij 1866 eene *prijsverhooging* aan te nemen:

van	koffij . . .	met	79 %
	thee . . .	„	41 %
	tabak . . .	„	122 %
	katoen . . .	„	283 %
	ruwe zijde .	„	100 %
	vlas en hennep	„	40 %
	wol	„	44 %
	indigo . . .	„	26 %
	oliën . . .	„	41 %
	talk	„	12 %
	leder . . .	„	31 %
	koper . . .	„	22 %
	lood . . .	„	23 %
	tin	„	22 %
	vleesch . .	„	29 %

Daarentegen is voor andere artikelen de prijs *gedaald*, t. w.:

292. Deze natuurlijke veranderingen in de innerlijke waarde van het geld kan geene menschelijke magt voorkomen of stuiten. Doch de schadelijke gevolgen er van kunnen, althans ten deele, afgewend of verzacht worden, wanneer men ze tijdig opmerkt en overeenkomsten, betalingen, loonen, enz. in overeenstemming met de gewijzigde waardeverhoudingen weet te brengen.

Onze burgerlijke wet voorziet enkel (en gebrekkig) in het geval van eene verandering van muntvoet, en dan nog maar alleen voor zoo ver betreft de teruggave van eene geleende geldsom en de voldoening eener wisselschuld. Zie art. 1793 Burg. Wetb. en art. 157 Wetb. v. Kooph.

293. Veel schadelijker werkt de verandering in de waarde van het geld, wanneer de standpenningen door willekeur of achteloosheid der regering, met behoud van hun' naam en stempel, wijziging ondergaan in hun gewigt of gehalte (N°. 288 *b*).

Deze *willekeurige* wijzigingen in de waarde der *muntstukken* zijn vooral hierom zoo veel bedenkelijker dan de *natuurlijke* verandering in de waarde van het *metaal*, omdat zij uit den aard der zaak altijd min of meer met sprongen geschieden en in gelijke mate bij de prijsverwisselingen, die zij veroorzaken, snelle overgangen en zelfs schokken te weeg brengen.

294. En onberekenbaar is het kwaad, dat gesticht wordt, wanneer de overheid een moedwillig muntbederf pleegt, in den waan, dat haar gebod voldoende is, om de waarde van het geld te bepalen.

---

van tarwe	. . .	met	11 %
timmerhout	.	„	12 %
suiker	. . .	„	28 %

Maar hier mag niet voorbijgezien worden, dat juist deze drie laatste artikelen door de hervorming van Engelands handelswetgeving vrij gemaakt zijn van beschermende regten, die er vroeger op kleefden ten behoeve hetzij van den britschen landbouw of van de britsche koloniën.

Daar is misschien geen staat in Europa, waar niet in vroegeren en lateren tijd moedwillige verandering in de munt heeft plaats gehad, hetzij omdat men de nadeelige gevolgen daarvan niet doorzag, hetzij met het bepaalde opzet om tijdelijk voordeel te behalen, ten koste van wie het dan zijn mogt. En hieraan, meer nog dan aan de langzame daling in de waarde der edele metalen, is het te wijten, dat tegenwoordig de prijzen van alle zaken zoo verbazend hoog schijnen, in vergelijking met die fabelachtig lage prijzen, die men in vele kronieken of in bescheiden uit lang verloopen tijden vindt opgeteekend. Eenige voorbeelden willen wij aanvoeren.

De *livre* was in Frankrijk de standpenning, voordat in 1793 de franc aldaar ingevoerd is. In overoude tijden verstond men onder dien naam inderdaad wat hij uitdrukte, een pond zilvers, verdeeld in 12 onsen. Maar reeds in het begin der XIIe eeuw bevatte de livre nog maar 6 onsen; onder Lodewijk de Heilige (1250) was hij tot $2^1/_2$ ons verminderd, en van vermindering tot vermindering was hij in 1789 tot het bedrag van $^1/_6$ ons gedaald, dus tot het $^1/_{72}$ van het oude pond. Altijd echter had het muntstuk den naam van *livre* behouden.

Het ergst hebben het de koningen Philips de Schoone (1285—1314) en Jan II (1350—1365) gemaakt. De eerste, wien door Dante als valsche-munter eene plaats in zijnen *Inferno* is toebedeeld, bedierf de munt niet alleen openlijk, maar ook in het geheim, en verbood dan aan zijne ambtenaren, op doodstraf, dit bedrijf ruchtbaar te maken. De ander verhoogde en verlaagde het gehalte der munt naar willekeur, soms binnen den tijd van weinige weken, en betaalde zijne schulden met de slechte, terwijl hij zijnen onderdanen gebood, de belastingen in de goede munt op te brengen [1]). Sedert dien tijd sprak men in Frankrijk van *forte* en *faible monnaie*.

In Engeland wijst de naam *Pond Sterling* ook op eene hoe-

[1]) Hetzelfde deed reeds in de 7e eeuw de Byzantijnsche keizer Nicephorus Phocas. Van hem wordt in *de Constitutiones Imperatoriae* medegedeeld: „Hij verzwakte de munt; en dewijl er nu tweederlei specie in „omloop was, eischte hij dat de opbrengsten aan de schatkist in de zwaar„dere zouden geschieden, maar betaalde zijne uitgaven met de ligtere. — „Daarmede plaagde hij zijne onderdanen niet weinig in hun handelsverkeer."

veelheid metaal, in zeker gewigt afgepast. Daarmede bedoelde men oorspronkelijk een pond Troysch aan fijn zilver. Langzamerhand werd van de XIVe tot het laatst der XVIe eeuw (vooral onder Hendrik VIII) dat pond tot een derde van zijne oorspronkelijke waarde teruggebragt. Ten laatste is dit £ St. een denkbeeldig verrekeningsmiddel geworden, vertegenwoordigende ongeveer $7^{328}/_{1000}$ w. fijn goud. (Verg. N°. 261.)

In Schotland had men oorspronkelijk datzelfde pond. Maar daar ging het terug tot $^1/_{36}$ van zijn oorspronkelijk bedrag. Van hier, dat in de vorige eeuw nog de Engelschen dapper den spot dreven met hunne armoedige Schotsche buren, die zich met zoo ligte ponden behelpen moesten.

In Rusland was de *kopeek* oorspronkelijk eene zilveren munt. Czar Alexis, meenende, dat hij, de oppermagtige vorst, slechts te gebieden had, verordende (in 1655), dat voortaan de kopeken van koper vervaardigd, maar door zijne onderdanen toch voor dezelfde waarde als vroeger aangenomen zouden worden. Eene korte poos ging dit goed, maar weldra verloor de kopeek zijn gedwongen koers, en binnen acht jaren was hij ook in den omloop tot zijne werkelijke waarde, ongeveer $^1/_{15}$ van den ouden zilveren kopeek, gedaald. In gelijke evenredigheid waren de prijzen van alle zaken tot het vijftienvoudige gerezen. Toen ontstond er een vreesselijk oproer te Moskou, dat het leven van den Czar zelven bedreigde. Van dien tijd af is de kopeek koperen pasmunt gebleven, terwijl de roebel in zijne plaats als standpenning getreden is.

In Turkije was de piaster oorspronkelijk volkomen dezelfde munt als hij in Spanje was en nog is (ongeveer = *f* 2.50); want ter eere van Spanje moet gezegd worden, dat het steeds deze waarde gehandhaafd heeft. Maar in Turkije is de piaster thans een stukje ter waarde van 10 of 11 centen.

In ons vaderland was, voordat Karel V al de Nederlanden onder zijnen schepter vereenigd had, het muntwezen in zeer verwarden toestand. Niet alleen, dat elk hertog, graaf en heer in deze gewesten als souverein zijne eigene munten sloeg, die niet zelden met gelijke namen onderscheiden gewigt en gehalte hadden, maar bovendien bragt de buitenlandsche handel toen reeds vele vreemde munten herwaarts en hier in omloop. In Holland gaf de graaf aan die veelsoortige munten van tijd tot

tijd wettelijken koers, maar met groote willekeur, zoodat hetzelfde stuk nu eens grootere dan geringere waarde als betaalmiddel had. Zulk een willekeurig gedwongen koers was in 1490 de oorzaak van het bekende oproer van het Kaas- en Broodvolk in Noord-Holland [1]). — Na de vestiging der Republiek kwam er iets meer orde, ofschoon elke provincie als souverein haar regt van de munt behield. Doch de Amsterdamsche wisselbank, opgerigt in 1609, zorgde voor een deugdelijk verrekeningsmiddel in den groothandel, onafhankelijk van de verscheidenheid van specie, die in omloop was (verg. N°. 305, *a*); en de algemeene staten wisten allengs al de provinciale munten aan éénen regel te binden. Evenwel is men ook hier nog tot 1691 voortgegaan met muntverzwakking. Toen is voor goed de gulden van 200 (eigenlijk 201) aas als munteenheid aangenomen.

Deze gulden van 200 aas is onveranderd standpenning en munteenheid hier te lande gebleven, totdat men er in ònzen tijd toe gekomen is, zijne waarde nog een weinig te verminderen. Echter meer uit verlegenheid, dan uit opzet om de munt moedwillig te verzwakken. Dat is gebeurd in 1839. Toen was men door de werking der gebrekkige muntwet van 1816 ten einde raad. Er moest eindelijk een afdoende maatregel genomen worden om de meer en meer besnoeide generaliteits-munten door goed zilver te vervangen; maar men leefde onder den dubbelen standaard, en de wet van 1816 had den inhoud van het goudstuk in evenredigheid met de tien zilveren standpenningen, waarmede zij het gelijkstelde, twee pCt. te laag bepaald. (Verg. de aant. bij N°. 281.) Die fout eischte vóór alles herstel; deed men het niet, al het nieuw aangemunte zilvergeld zou voortgaan het land te verlaten of naar den smeltkroes te vloeijen; en om die fout te herstellen had men den gouden penning met 2 pCt. moeten verzwaren. Maar er was sedert 1816 voor *f* 172 millioen goud aangemunt, en nu zag men, niet zonder reden, op tegen de kosten en de groote bezwaren, aan de vermunting van zulk

---

[1]) Over deze willekeurige veranderingen in den koers van het geld in 1489 en later, en de gevolgen daarvan, vindt men belangrijke bijzonderheden in van Meeteren's *Historie* enz. (uitgaaf van 1748), Ie deel, blz. 46 vv. en 89 v. Over het oproer van het *Kaas- en Broodvolk*, zie Wagenaar, *Vad. Hist.*, Dl. IV, blz. 271 vv.

eene hoeveelheid verbonden. Immers men moest eerst deze massa geheel intrekken, vóór men de nieuwe gouden munt met 2 $^0/_0$ méér inhoud in omloop brengen kon; anders zou de ligtere oude munt de nieuwe steeds uit den omloop verdrijven, even als zij de nieuwere zilveren munt uit den omloop verdreven had. Maar tot eenen zoo stouten stap ontbraken de moed en de middelen. In deze verlegenheid besloot men, liever te beproeven, het evenwigt tusschen goud en zilver te herstellen, door den zilveren standpenning met ongeveer 2 $^0/_0$ te verzwakken. En dit geschiedde alzoo bij de wet van 22 Maart 1839, Stbl. N°. 6, die den zilveren standpenning van 200 aas ($9^{613}/_{1000}$ w.) op $9^{450}/_{1000}$ w. terugbragt, eene vermindering van $1^7/_{10}$ $^0/_0$. — Daarmede werd de waarde van alle schuldvorderingen, die Nederlanders ten laste van vreemdelingen op dit oogenblik bezaten, door de wet met $1^7/_{10}$ $^0/_0$ verminderd. Wij moeten er echter bijvoegen, dat feitelijk deze waardevermindering reeds sinds lang had plaats gehad, daar toch het goud inderdaad het eenige betaalmiddel geworden was.

Wij hebben ons met het onderwerp van dit hoofdstuk lang bezig gehouden en zijn in méér bijzonderheden afgedaald dan het bestek van een *Handboek* anders schijnt te gedoogen. Doch dit is geschied om duidelijk te doen zien, hoe zeer het bij het muntwezen aankomt op een streng vasthouden aan beginselen, ook bij schijnbare kleinigheden. Misschien heeft er in geen deel van de algemeene huishouding der volken meer dwaling en willekeur geheerscht, dan bij de regeling van den geldsomloop; maar nergens heeft de uitkomst tegelijk duidelijker doen zien, hoe onmisbaar juiste kennis en getrouwe naleving van de lessen der staathuishoudkunde zijn. Al die misgrepen, waarop wij hadden te wijzen: misbruik van pasgeld en van papiergeld, gedwongen koers, seigneuriage, moedwillig of onvoorzigtig muntbederf, verwringing van den natuurlijken loop der zaken, zij hadden allen één beginsel: miskenning van de natuurlijke wetten, die het maatschappelijke leven beheerschen; zij droegen ook allen dezelfde bittere vruchten: stoornis in het geregeld maat-

schappelijk verkeer, verarming van de staatsgemeenschap of van hare leden, instinktmatig verzet der maatschappij tegen den opgelegden dwang, en onmagt, ook bij den magtigsten heerscher, om zijn gebod te handhaven.

6e HOOFDSTUK.

CREDIET- EN BANKWEZEN.

§ 1. *Over inrigtingen van openbaar crediet.*

295. Crediet verleenen, onder welken vorm ook, is niet anders dan kapitaal verstrekken, met dat gevolg, dat degeen, die zelf geen gebruik voor zijn beschikbaar kapitaal heeft, de diensten er van aan een ander afstaat.

Verg. N°. 69 vv.

296. Dit crediet verleenen geschiedt niet alleen in engeren kring tusschen personen, die onmiddellijk met elkander handelen, maar ook in ruimeren maatschappelijken kring, zóó dat het een zelfstandige tak van den maatschappelijken arbeid geworden is.

Verg. N°. 73, en de aanteekening bij N°. 18, blz. 9.

297. En onder den invloed van de grenzenlooze uitbreiding van het algemeen handelsverkeer in de tegenwoordige maatschappij zijn er inrigtingen van *openbaar crediet* ontstaan, bestemd om door hare tusschenkomst de kapitaalverstrekking op groote schaal zoo algemeen en gemakkelijk mogelijk te maken.

298. De werking van deze inrigtingen van openbaar crediet is derhalve:

a. zoo veel mogelijk alle beschikbare kapitalen tot zich te trekken om ze te kunnen verstrekken aan hen, die er behoefte aan hebben;

b. de gemakkelijke verplaatsing en den snellen omloop der kapitalen te bevorderen.

299. Daarbij leenen deze inrigtingen dikwijls tegelijk hare tusschenkomst om, met besparing van het omslagtig en kostbaar gebruik van gemunt geld, betalingen te vereffenen.

Dit doet de bankier door zijne wissels, de kassier door zijne kassiersbriefjes in verband met de overschrijvingen in zijne boeken (verg. N°. 303), de wisselbank (N°. 305 *a*) en de girobank (N°. 305 *b*) mede door overschrijving in hare boeken; de circulatiebank (N°. 305 *f*) door hare billetten. Verg. het slot der aanteekening bij N°. 269.

Wij kunnen hier herinneren aan het bekende voorbeeld van besparing in het gebruik van gemunt geld in Engeland door tusschenkomst der onderscheidene crediet-inrigtingen te Londen, dat het eerst door J. W. Gilbart in zijn *Practical treatise of banking* (London, 1849) medegedeeld en sedert dien tijd in alle werken, die dit onderwerp behandelen, overgenomen is. Een dertig- of veertigtal Londensche bankiers zijn namelijk gewoon, hunne onderlinge vorderingen dagelijks te vereffenen op een gemeenschappelijk kantoor, *Clearing-house* genoemd. In 1839 had het totaal der aldus vereffende posten ruim 953 millioen £ St. bedragen. Die verrekening was geschied met bijpassing van niet meer dan 66 millioen £ St. in bankbilletten, en slechts zeer enkele malen was het daarbij noodig geweest, tot volkomene afsluiting der rekeningen gemunt geld uit te tellen. Zoo was er dus onder deze lieden, die zelven daarbij wederom niet anders dan tusschenpersonen voor tallooze anderen waren, eene som van bijna 1000 millioen £ St. in den loop van een jaar omgezet, terwijl er misschien geene 1000 guinjes van hand tot hand waren overgegaan [1]).

[1]) Volgens de laatste opgaven is in 1865 door tusschenkomst van het Clearing-house een bedrag aan betalingen verrekend van 5000 millioen £ st. Men schat, dat niet meer dan 7 °/₀ van die som in bankbilletten uitgewisseld is. De betalingen in specie waren niet noemenswaard.

300. Zulke inrigtingen van openbaar crediet zijn:
de banken en andere groote crediet-instellingen (verg. N°. 307);
de bijzondere bankiers-kantoren;
de kassiers-kantoren.

301. De gewone werkkring van banken en bankiers bestaat hierin, dat zij hunne eigene, alsmede vreemde, hun toevertrouwde kapitalen aan de nijverheid verstrekken, groote leeningen voor rekening van staten sluiten, door den wisselhandel de verplaatsing van kapitalen bevorderen, en betalingen vereffenen.

302. Het onderscheid tusschen banken, als groote vennootschappen, en bijzondere bankiers ligt, in het voordeel der eersten, voornamelijk hierin, dat de banken, door meerdere vastheid van bestaan, door haar aanzienlijker eigen kapitaal en somtijds ook door bijzondere begunstiging van het staatsgezag, zelven uitgebreider crediet bezitten, daardoor vreemde kapitalen krachtiger tot zich trekken en alzoo op ruimer schaal kunnen werken.

Misschien merkt iemand hier met eenige bevreemding op, dat de banken, die groote en veelvermogende ligchamen, en de kantoren der bijzondere bankiers als gelijk van aard en bestemming voorgesteld worden. Het zou echter niet moeijelijk vallen, aan te toonen, hoe de eersten zich allengs uit de anderen ontwikkeld hebben, en hoe in Engeland vooral beiden nog eene naauwe verwantschap hebben behouden. Doch het is hier voldoende, te doen uitkomen: 1°. dat beiden gelijkelijk crediet-inrigtingen zijn; 2°. dat beiden gelijkelijk deels met hun eigen, deels met vreemde, hun toevertrouwde kapitalen werken; 3°. dat hunne verrigtingen voornamelijk bestaan in het verstrekken van deze kapitalen ten dienste der nijverheid; 4°. dat beiden daartoe vooral gebruik maken van de uitgifte van „papier van vertrouwen," de bankiers in engeren kring van hunne wissels, de banken in wijderen van hare billetten, pandbrieven, enz.

Het plaatsen van groote leeningen en het drijven van wisselhandel is meer in het bijzonder het werk van bankiers, minder dat van banken, ofschoon er ook wel zijn, die hierin deel nemen. In sommige staten zijn de bankiers tevens kassiers en leenen

dus hunne hulp om betalingen te bemiddelen (verg. de aant. bij N°. 303); banken doen dit gemeenlijk slechts bij uitzondering, namelijk voor zoo verre zij als de kassiers van 's rijks schatkist en van andere staats-inrigtingen (b. v. de gemeenten) of van enkele groote corporatiën werkzaam zijn. — Bij den handel in goud en zilver, die in verband met de wissel-operatiën mede een middel is om kapitalen te verplaatsen, ontmoeten banken en bankiers elkander weder.

303. De werkkring van kassiers bestaat voornamelijk in het vereffenen van betalingen. Gewoonlijk zijn hunne verrigtingen binnen het land of zelfs wel binnen de plaats, waar zij gevestigd zijn, beperkt.

De instelling der kassiers heeft misschien nergens haar oorspronkelijk, zelfstandig karakter langer behouden als in de Nederlandsche koopsteden, vooral te Amsterdam, ofschoon het ook hier allengs begint uit te slijten [1]). Hunne werkzaamheden komen ten deele overeen met die der oude Amsterdamsche wisselbank (verg. N°. 205 *a*.) De kassier ontvangt van de kooplieden, die zijne diensten gebruiken, een zeker bedrag in geld, waarvoor hij hun een crediet in zijne boeken opent; voorts zenden zij hem hunne schuldvorderingen, om die voor hen te innen, hen evenzoo daarvoor crediterende; daarentegen doet hij op hunne aanwijzingen (kassiers-briefjes) betalingen en belast met het bedrag daarvan de debetzijde hunner rekening-courant. Voor deze ontvangsten en uitbetalingen berekent hij dan eene geringe provisie, die alleen door de talrijkheid der omzettingen, waarin hij tusschenbeide komt, een redelijk loon voor zijnen arbeid oplevert. Bovendien kan hij doorgaans een gedeelte van het hem toevertrouwde kapitaal op intrest uitzetten. Zijn er nu betalingen te vereffenen tusschen twee kooplieden, die beiden de diensten van denzelfden kassier gebruiken, dan geschieden zulke betalingen zeer eenvondig door den één in zijne boeken voor het over te brengen bedrag te belasten, den ander te ontlasten, terwijl de

---

[1]) Zie over den oorsprong der kassierderij te Amsterdam, E. Luzac, *Hollands Rijkdom*, Dl. III, blz. 391—394.

kassiers zelven dagelijks onderling, op de wijze als bij N°. 299 is vermeld, hunne vorderingen jegens elkander vereffenen.

In dit bemiddelen van betalingen bestaat alzoo het eigenlijke kassiersbedrijf; het is als zoodanig vreemd aan nijverheidsondernemingen en speculatiën en aan het verleenen van blanco-credieten; want de regel moet hier zijn, dat de kassier voor dengeen, wien hij een hoofd in zijne boeken heeft geopend, geene betaling doet boven het bedrag waarvoor deze bij hem te goed staat. Dit karakter van het kassiersbedrijf is zeer juist uitgedrukt in art. 74 van het Nederlandsche Wetboek van Koophandel: „Kassiers zijn personen, aan wie, tegen genot van zeker loon of „provisie, gelden ter bewaring en uitbetaling worden toever„trouwd." En met het oog hierop kan dan ook de wet in art. 75 met reden stellen: „dat een kassier, die zijne betaling op„schort of failleert, vermoed wordt het verval zijner zaken door „eigen schuld te hebben veroorzaakt."

De dienst, die de kassier op deze wijze den handel bewijst, bestaat alzoo eenvoudig in het uitwinnen van moeite en tijd bij de groote betalingen, welke dagelijks voorkomen. Deze dienst is echter belangrijk genoeg om hunne tusschenkomst nuttig te maken (verg. N°. 168), vooral daar, waar het ruilmiddel grootendeels in muntspeciën bestaat, die bij elke betaling stuk voor stuk moeten worden toegeteld.

Doch in andere staten, Engeland, Frankrijk, enz., is het kassiersbedrijf in den regel niet zoo zuiver van het bankiersbedrijf gescheiden. Daar geeft de kassier ook wel voorschotten aan hen, die doorloopend een hoofd in zijne boeken hebben; daar verrigt hij ook bankiersoperatiën en gebruikt daartoe, behalve zijn eigen kapitaal, ook de tijdelijk hem toevertrouwde gelden; of liever, omgekeerd, daar zijn het eigenlijk de bankiers, die tevens de diensten van kassiers bewijzen, en daarin een middel vinden om hunne eigene zaken op grootere schaal te kunnen drijven. Men kent daar dan ook den onderscheidenden naam van *kassier* niet; en het ware niet moeijelijk, aan te toonen, dat deze vermenging van tweederlei handelsverrigtingen aldaar ook kundige schrijvers in verwarring van denkbeelden omtrent den aard van het bankiersbedrijf en zelfs van het openbaar crediet gebragt heeft.

Dat zulke vermenging niet in het belang is van hen, die hunne gelden aan bankiers toevertrouwen, heeft in Engeland,

waar dit op zeer uitgebreide schaal geschiedt, de ervaring menigmaal geleerd. Het gevaar, waarmede de eigenaars der depôts bedreigd worden, kan alleen (en zelfs dan nog niet volkomen) afgewend worden, wanneer door den kassier, die tevens bankierszaken doet, een aanzienlijk kapitaal aangewezen wordt tot waarborg voor de teruggave hunner inbrengsten. Die zekerheid is het best te verkrijgen door de inrigting van dergelijk kantoor als naamlooze vennootschap met een aanzienlijk en ten volle gestort kapitaal. Dit stelsel van *joint-stock-banks*, zoo als men het in Engeland noemt, heeft dáár in den laatsten tijd groote uitbreiding gekregen, en begint ook hier te lande zijne toepassing te vinden.

§ 2. *Over Banken en andere Crediet-instellingen.*

304. Naarmate van de uitbreiding der werking van het openbaar crediet in onderscheidene rigtingen is, vooral in den tegenwoordigen tijd, niet alleen het aantal, maar ook de verscheidenheid der banken en andere crediet-instellingen grooter geworden.

305. Bij deze verscheidenheid van inrigting en bestemming kunnen thans als de voornaamste soorten van banken genoemd worden:

a. de *wissel-bank*, die bij eenen gebrekkigen geldsomloop de muntspeciën naar hare innerlijke waarde inwisselt en ten behoeve des groothandels de betalingen tusschen de kooplieden in eene door haar aangenomene rekeningsmunt bemiddelt;

b. de *giro-bank*, die de overdragt van waarden, hetzij in goederen of in geld bestaande, door overschrijving in hare boeken bezorgt;

c. de *deposito-bank*, die kapitalen in bewaring neemt en voor hare rekening uitzet;

d. de *beleenings-* en *disconto-bank*, die hare eigene en de haar toevertrouwde kapitalen tegen onderpand in roerende goe-

deren of schuldbekentenissen (effecten, wissels, promessen) verstrekt;

e. de *hypotheek-bank*, die op onroerende goederen kapitalen voorschiet en daartegenover verhandelbare schuldbrieven op haren eigen naam uitgeeft;

f. de *circulatie-bank*, die rentelooze schuldbewijzen (bankbilletten) als betaalmiddel in omloop brengt en daardoor tallooze kleine verspreide kapitalen tot zich trekt, om deze tot haar eigen voordeel op intrest uit te zetten;

g. de *spaarbank*, die kleine besparingen, vooral van mingegoeden, verzamelt, bewaart, en voor de inbrengers rentegevend maakt;

h. de *hulpbank*, die voorschotten aan de kleine nijverheid doet, gewoonlijk onder persoonlijke borgstelling voor de teruggave;

i. de *bank van leening*, die voor korten tijd geringe voorschotten tegen onderpand geeft.

a. De *wisselbank* heeft haren naam niet, zoo als men tegenwoordig ligt zou meenen, van den *wissel*, *wisselbrief*, maar van het *wisselen van geldspeciën*. Lang vóór het oprigten der Amsterdamsche wisselbank in 1609 had men in de Nederlandsche koopsteden reeds *wisselaars* en *wisselhuizen*, zelfs *wisselbanken* [1]). Het bedrijf dezer wisselaars bestond daarin, dat zij de talrijke verscheidene muntspeciën, die door vreemde handelaren in het land gebragt werden, tegen wettelijk gangbare munt inwisselden. Langzamerhand breidde hun werkkring zich uit; zij zorgden, altijd eenen voorraad van goede speciën te bezitten, ten gerieve des handels; zij namen in hunne kelders ook het geld van kooplieden in bewaring; zij belastten zich met hunne ontvangsten en hunne betalingen en verevenden die in goede munt; zij openden hun eene rekening-courant; in één woord, zij werden de kassiers

1) Zie Mr. W. C. Mees, *Proeve eener geschiedenis van het Bankwezen in Nederland, gedurende den tijd der republiek*. Rotterdam, 1838, blz. 13 vv en blz. 63, noot.

en bankiers van hunnen tijd. Maar in die vereeniging van de kassierderij met het wisselambt zag de regering van Amsterdam gevaar [1]), en om dit gevaar te keeren werd besloten tot het stichten eener groote inrigting, die zoowel het wisselen als de kassierderij op openbaar gezag zou verrigten. Die inrigting was de beroemde Amsterdamsche Wisselbank van 1609.

Evenzoo hebben de wisselbanken van Venetië, Genua, Stockholm, Hamburg haar ontstaan aan de gedurige noodzakelijkheid der verwisseling van geldspeciën te danken gehad. Van deze allen is de Hamburgsche de eenige, die nog heden bestaat, omdat de behoefte aan zulk eene inrigting zich in deze koopstad, die geen eigen muntstelsel heeft, nog altijd doet gevoelen.

Uit het medegedeelde blijkt, dat de werking eener wisselbank zeer eenvoudig is. Zij neemt als muntéénheid een zeker gewigt metaal fijn aan, meestal overeenkomstig met het gewigt van den standpenning, die op het oogenblik harer oprigting als werkelijke munteenheid in zwang was; maar terwijl de gemunte standpenning van gewigt en gehalte veranderen kan, blijft de munteenheid der bank dezelfde. Zoo ontstaat er een onderscheid tusschen *bankgeld*, dat is de munteenheid, waarin de bank al hare rekeningen vereffent, en *kasgeld*, dat is de muntspecie, die in den dagelijkschen omloop is. En het spreekt van zelf, dat dat bankgeld een groot gerief is voor den handel, wanneer dit kasgeld in gebrekkigen toestand verkeert, hetzij omdat het slecht vervaardigd of geschonden is, of omdat het blootstaat aan willekeurige muntverzwakking, of omdat het uit velerlei soorten van speciën bestaat, waarvan gewigt en gehalte dikwijls onzeker zijn. In dit gerief voor den handel, nog bovendien daardoor vermeerderd, dat de bank de algemeene kassier der kooplieden die in hare boeken een hoofd hebben is, ligt de voordeelige werking der wisselbank.

b. De *giro-bank* (van het Italiaansche woord *giro:* ommezwaai, omloop) heeft tot bestemming, aan de handelskapitalen een' gemakkelijken omloop te verschaffen. Dit geschiedt door de overdragt van hand tot hand te vervangen door eene overschrijving van blad op blad in hare boeken. Voor zoo verre deze kapitalen in *geldsommen* bestaan, maakt, gelijk wij zoo even gezien hebben,

[1]) Mees, t. a. p., blz. 25.

de werkzaamheid eener giro-bank eigenaardig een deel uit van het bedrijf der wisselbank en van de kassierderij.

Meermalen is aanbevolen dergelijke giro-banken uitsluitend voor den omloop der *koopwaren* zelve op te rigten; doch men schijnt steeds teruggedeinsd te zijn, behalve voor andere bezwaren, ook vooral voor het gevaar, dat zij ligt een hulpmiddel tot bevordering van zwendelarij, althans van hetgeen de Engelschen *overtrading* noemen, zouden kunnen worden. Het oogmerk van zulke banken is, de omzetting van koopwaren gemakkelijk te maken. Hare verrigtingen daartoe zijn, in den eenvoudigsten vorm voorgedragen, ongeveer als volgt: de bank neemt eene koopwaar in eigendom over tegen een renversaal aan toonder en crediteert den verkooper in hare boeken voor het bedrag van den bedongen prijs; nu kan de verkooper dit renversaal naar goedvinden tegen hoogeren (of lageren) prijs aan een ander overdragen, die dan binnen een bepaalden tijd (b. v. drie maanden) op dit renversaal de goederen van de bank terugneemt tegen den prijs, waarvoor zij ze oorspronkelijk heeft genomen, met bijbetaling eener geringe provisie, terwijl dan na de terugbezorging van dat renversaal het bedrag daarvan weder op de debet-rekening des oorspronkelijken verkoopers wordt afgeschreven. Intusschen kan deze oorspronkelijke verkooper ook dat crediet in dien tijd aan derden overdragen. En daar nu deze operatiën zich niet tot één enkel artikel beperken, maar bestemd zijn om zich zoo verre mogelijk over de geheele handelsbeweging van eene plaats en zelfs van een land uit te breiden, moet er op die wijze eene eindelooze circulatie van goederen en tegelijk een eindelooze omloop van crediet in de boeken der bank plaats hebben. De voordeelen voor den handel, die men daarvan verwacht, komen dan hierop neêr: 1°. dat de koopwaren van verkooper op kooper kunnen overgaan, zonder eigenlijke overgave of feitelijke levering (eenigzins op de wijze als thans reeds sommige artikelen *op ceel* verkocht worden); 2°. dat de omslagtige betalingen tusschen de kooplieden vervangen worden door overschrijving in de boeken der giro-bank (op de wijze als bij de wisselbank geschiedt); 3°. dat de koopman, wiens kapitaal in zijne handelsartikelen vastgezet is, niet genoodzaakt is tot eene beleening zijner waren de toevlugt te nemen, om crediet te erlangen; dat hij dus meester van zijn goed blijft, al heeft hij het

ook voor den vorm aan de giro-bank verkocht; dat hij geene beleeningsrente heeft te betalen, en dat hij niet gevaar loopt van geene voorschotten te kunnen vinden, juist in tijden wanneer hij deze het meest behoeft.

c. De *deposito-bank* zou men kunnen noemen: eene spaarbank in het groot. Zij neemt kapitalen in bewaring van hen, die er geene zekere belegging voor kunnen vinden, of ze niet willen beleggen, omdat zij ze misschien spoedig weder noodig zullen hebben, of ook eenvoudig, omdat zij ze bij de bank veiliger achten dan onder hun eigen beheer. De bank werkt dan tot eigen voordeel met deze gedeponeerde kapitalen, en keert daarvan gewoonlijk (hoewel niet altijd) nog een intrest aan de eigenaren uit. Zulke deposito-banken vindt men overal in Schotland verspreid, ten gerieve van de pachters en van de burgerij der binnensteden. Op den innigen zamenhang tusschen deze deposito-bank en het kassiersbedrijf is reeds gewezen (zie de aant. bij N°. 303.) Veelal zijn ook de *circulatie-banken* tevens *deposito-banken.* Doch die vereeniging is blijkens de ervaring, vooral in N. Amerika, niet zonder gevaar.

d. Gelijk de deposito-bank eene spaarbank in het groot is, zoo kan men de *beleenings-* en *disconto-bank* de *bank van leening* des handels noemen. Hoe ook het *disconteren* van wissels en ander handelspapier een vorm van crediet-verleenen is, werd reeds bij N°. 70 *d* aangewezen.

e. De *hypotheek-bank* is weleens als het middel „tot mobilisatie der vaste goederen" aangeprezen. Doch ook zonder haar zulk eene groote beteekenis toe te kennen, mogen wij hare werking zeer voordeelig noemen. Zij geeft namelijk gelegenheid om op elk gewild oogenblik onder verband van vaste goederen geld op te nemen, gelijk de beleenings-bank het onder verband van roerend goed verstrekt. Bij haar kan men het verlangde voorschot vinden tot zoo gering bedrag als men noodig heeft, terwijl het anders juist zoo moeijelijk is, *kleine* voorschotten op hypotheek te verkrijgen. Bij haar kan ook wederom de aflossing ieder oogenblik geschieden, hetzij voor het geheel, hetzij voor gedeelten. Maar vooral gerieft zij den schuldenaar, door de aflossing van hem aan te nemen bij wijze van geringe jaarlijksche betalingen van 1 of 2 % boven den bedongen intrest, zoodat hij bijna ongevoelig van zijne schuld ontlast wordt. Aan de andere

zijde verschaft zij aan de eigenaren van kleine kapitalen, door het uitgeven van hare verhandelbare schuldbrieven, gelegenheid tot eene gemakkelijke en tevens zekere belegging. Eene volstrekte voorwaarde voor hare nuttige werking is echter, dat hare pandbrieven ter beurze gewild zijn, en gemakkelijk geplaatst kunnen worden. Anders wordt hare hulp te kostbaar. Verg. voorts de aanteekening bij N°. 149 *f*.

f. De *circulatie-bank* ontleent haren naam aan het in omloop brengen van hare billetten. Het spreekt echter van zelf, dat dit niet hare éénige, zelfs niet hare eigenlijke verrigting zijn kan. Om die billetten in omloop te *kunnen* brengen, moet zij juist eenige andere bank-operatie verrigten, hetzij goederen beleenen en wissels disconteren, of staatsleeningen sluiten, of hypotheekbrieven nemen, of geldhandel drijven. Het uitgeven van billetten is daarbij slechts het middel, om tot niemands nadeel, maar integendeel tot winst voor haar zelve, tot voordeel dergenen, met wie zij handelt, en tot gerief der geheele maatschappij, deze operatiën op grootere schaal te kunnen doen. Het kan nuttig zijn, dit iets breeder te ontwikkelen.

Eene bank heeft in de eerste plaats haar eigen kapitaal, waarmede zij werkt. Doch had zij niet anders dan dit, dan zou zij weinig voordeel behalen, weinig diensten bewijzen kunnen; dan ware haar bestaan vrij noodeloos; dan zou zij zelfs tegenover de mededinging der bijzondere bankiers haar bestaan moeijelijk kunnen handhaven, omdat hare inrigting altijd grootere kosten medebrengt dan die van een gewoon kantoor. Maar eene bank bestaat juist *door* en *om*, nevens haar eigen kapitaal, vreemde kapitalen tot zich te trekken, om ook daarmede te werken. Zoo gebruikt de deposito-bank de kapitalen, die bij haar worden ingebragt; de hypotheek-bank de kapitalen, die door hare verhandelbare pandbrieven vertegenwoordigd worden. Zoo ook gebruikt de circulatie-bank vooral vreemde kapitalen, die haar vrijwillig en om niet worden verstrekt; en zij verkrijgt ze door middel van hare bankbilletten. Hoe dit geschiedt wordt ons duidelijk, wanneer wij ons herinneren, wat bij N°. 70, 255 v. en 273 over de natuur van het bankbillet gezegd is. Het bankbillet is een schuldbekentenis [1]). Elk houder daarvan heeft regt, de op het

[1]) Dit karakter van het bankbillet hebben wij bij N°. 70 getracht dui-

briefje uitgedrukte waarde in gereed geld bij de bank op te vragen. Elk houder van een billet der bank is derhalve haar schuldeischer voor het bedrag van dat bankbillet, dat is, hij heeft haar een evenredig bedrag van zijn kapitaal afgestaan. En met dit gezamenlijke kapitaal der houders van hare billetten werkt de bank. Dat de som van deze vereenigde kleine kapitalen, die alzoo der bank toevloeijen, zeer aanzienlijk worden kan, kunnen wij ons voorstellen, wanneer wij bedenken, hoe uitgebreid het gebruik van bankpapier tegenwoordig in alle staten is.

Op deze wijze nu werkt de circulatie-bank, behalve met haar eigen kapitaal, ook met dat, hetwelk haar door het publiek zelf verstrekt wordt. In verhouding met het bedrag van dit laatste kan zij hare operatiën uitbreiden en, meer zaken doende, grootere winsten behalen. En dewijl zij geene intresten van de aldus verkregene kapitalen heeft te vergoeden, komen die winsten geheel te haren bate. Maar hierdoor wordt het haar nu ook wederom mogelijk, den handel, die hare diensten gebruikt, grooter gerief te bezorgen. Zij behoeft nu van die aanzienlijke kapitalen, die zij in staat is in voorschot te verstrekken, slechts eenen matigen intrest te vorderen, om hare kosten te dekken en haren aandeelhouders over hunne ingebragte kapitalen nog eene goede rente uit te keeren. De volgende berekening kan dit duidelijk maken. Eene bank heeft een eigen kapitaal van 10 millioen gulden; maar door de uitgifte van billetten trekt zij nog 20 millioen gulden tot zich, zoodat zij werkt met een bijeengebragt kapitaal van 30 millioen gulden. Wanneer zij dit laatste tegen 3 % intrest in het jaar aan de nijverheid voorschiet, maakt zij daarvan ƒ 900,000. Reken, dat hiervan ƒ 300,000 verloren gaan aan administratie-kosten, bankroeten, schade door

---

delijk te maken door te wijzen op den inhoud van de oude billetten der Nederlandsche bank. Zie de noot op blz. 37. Doch in de nieuwe bankbilletten, die thans worden uitgegeven, is eene andere formule van schuldpligtigheid aangenomen. Op deze staat te lezen: *de Nederlandsche bank betaalt ..... gulden aan toonder.* De erkentenis van ontvangen waarde is derhalve nu vervangen door eene belofte. Met andere woorden: de *schuldbrief* is eene *promesse aan toonder* geworden. Tot het crediet van het bankbillet doet natuurlijk deze verandering niets af.

tijdelijk ledigliggen van gelden, enz., dan houdt zij ter uitdeeling aan hare aandeelhouders nog *f* 600,000 over, d. i. over het ingebragte kapitaal 6 °/₀. De bank maakt dus eene zuivere winst van 6 °/₀, terwijl zij van de nijverheid slechts 3 °/₀ vordert.

Maar waarin bestaat nu hierbij het voordeel voor het publiek? Door welke middelen wordt dit overgehaald, om op deze wijze zulke aanzienlijke kapitalen ter beschikking van de bank te stellen, opdat deze voor zich daarmede goede winsten make? Het publiek doet dat uit eigen, vrije beweging, omdat het daarvan gerief en zelfs geldelijk voordeel heeft. Het publiek, dat zijn wij allen, zoo velen wij aan het maatschappelijk verkeer deelnemen. Voor dit verkeer behoeven wij voortdurend geld als het algemeen ruilmiddel; daarbij trachten wij steeds eene zekere hoeveelheid van dat ruilmiddel in voorraad, dat is, in kas te hebben, om voorkomende betalingen te kunnen doen. Die hoeveelheden geld, die dagelijks van hand tot hand gaan, vooral die hoeveelheden, welke elk onzer gedurig in kas houdt, maken met elkander vele en vele millioenen gulden uit. Dat is voor ons een dood kapitaal, dat niet op intrest kan worden uitgezet; maar dit kapitaal neemt nu de bank van ons over en geeft er ons haar bankbillet, hare schuldbekentenis, voor in de plaats. Daarbij lijden wij nu niet alleen geene schade of winstderving, maar wij hebben er dit voordeel van, dat wij in plaats van de gemunte stukken, die, zoodra zij tot eene goede som aangroeijen, zwaar en lastig om meê te dragen en kostbaar om te verzenden zijn, die ligte blaadjes papier ontvangen, welke wij in den brieventasch bergen en met den post verzenden kunnen.

Ziedaar, hoe die bewonderenswaardige inrigting eener circulatie-bank naar alle zijden voordeelig werkt.

g. De overeenkomst van de *spaar-bank* met de *deposito-bank* is hierboven (*c.*) aangewezen. Maar er kan ook van eene overeenkomst tusschen *spaar-bank* en *circulatie-bank* gesproken worden, in dien zin, dat beide bestemd zijn om, hoezeer op verschillende wijze, *kleine* kapitalen, die anders onvruchtbaar zouden blijven, bijeen te zamelen en voor de maatschappij beschikbaar te stellen. Het is hier de plaats niet, om de groote voordeelen der spaarbank voor die klassen des volks, te wier behoeve zij voornamelijk worden opgerigt, te ontwikkelen. Wij hebben thans alleen te spreken van hare heilzame werking voor de geheele

maatschappij, als een nieuw middel om haar beschikbaar kapitaal te vermeerderen. En dit kan voorwaar niet beter aangetoond worden dan door de eenvoudige mededeeling van enkele cijfers. Volgens Porter's *Progress of the Nation* (Editie 1847, blz. 620) bedroegen de gezamenlijke inlagen in de spaarbanken van het Vereenigd Koningrijk in November 1845 30,749,000 £ St. In het laatst van 1863 was dit bedrag geklommen tot 42,947,900 £ St. — De gezamenlijke Fransche spaarbanken hadden op ult° December 1864 eenen inleg van ruim 462,000,000 francs. Zonder de spaarbanken zouden deze millioenen meerendeels voor de maatschappij verloren zijn geweest. Zie voorts de aant. bij N°. 1095.

h. De *hulp-bank*, op zich zelve eene van de nuttigste uitvindingen van onzen tijd, werkt alleen in beperkten kring en heeft geen invloed op het groote maatschappelijke verkeer. Hetzelfde geldt van

i. de *bank van leening;* bij beiden is het hoofdkarakter, dat zij instellingen van weldadigheid zijn, om armoede te voorkomen. Ook bij de spaarbank staat dit doel op den voorgrond; maar wij hebben gezien, hoe deze ook in wijderen kring der maatschappij nuttig wordt.

306. Meestal zijn onderscheidene dezer verrigtingen bij ééne bank vermengd. Zoo is de *wisselbank* doorgaans tegelijk *giro-* en *deposito-bank;* de *disconto-bank* tegelijk *circulatie-bank* en dikwijls ook *deposito-bank* (Verg. N°. 310 vv.); somtijds vindt men ook de *hulpbank* en de *spaarbank* vereenigd.

307. De andere crediet-instelling (verg. N°. 300), zoo als er vooral in den laatsten tijd velerlei zijn opgerezen, kunnen moeijelijk naar hare bestemming of haren werkkring in zekere klassen gerangschikt worden. Inzonderheid komen hier in aanmerking:

a. die, welke haren deelnemers beurtelings plaatsing van hun ingebragt kapitaal en gebruik van het ingebragte kapitaal hunner deelgenooten verschaffen; of door middel van het crediet der vereeniging elders kapitaal opnemen, om het wederom aan hare leden te verstrekken.

b. die, welke op onderscheidene wijzen allerlei vlottende kapitalen tot zich trekken, om deze te gebruiken, hetzij tot eigene ondernemingen van nijverheid, hetzij om er vreemde ondernemingen mede te gerieven.

a. Dit is b. v. de tweeledige bestemming der *crediet-vereenigingen*, zoo als er te Berlijn, te Weenen en te Brussel bestaan en er ook voor eenige jaren eene te Amsterdam gesticht is. Zij komen inzonderheid die takken van handel te stade, wier artikelen geen dagelijks bekenden beursprijs hebben, en daarom bij de groote bankiers en banken niet gemakkelijk in beleening kunnen gegeven worden, b. v. manufacturen en andere fabriekwaren. De credietvereeniging bestaat uit een onbeperkt aantal leden, die zich jegens haar tot een zekeren inbreng verbinden, waarvan een gedeelte (b. v. 10 %) onmiddellijk gestort moet worden. De vereeniging geeft dan aan hare leden (die niet dan na onderzoek hunner soliditeit worden aangenomen), in evenredigheid met hunnen inbreng, crediet op wisselbrieven, acceptatiën of tegen reëelen waarborg, en gebruikt daartoe de kapitalen, die, hetzij door de gezamenlijke leden zijn gestort, hetzij wederom door de vereeniging bij andere banken of bankiers op *hare* acceptatiën opgenomen worden. Om de kosten en de risico van hare tusschenkomst te dekken, moet de vereeniging bij het crediet, dat zij *geeft*, een' iets hoogeren intrest bedingen dan zij zelve betaalt voor het crediet, dat zij *neemt* [1]). Over de credietvereenigingen als vertakking der coöperatie, zie de aanteekening bij N°. 537.

b. Deze zijn even moeijelijk met een bepaalden naam te kenmerken als in haren aard en hare strekking naauwkeurig te beschrijven. Het zijn vennootschappen, die deels door den inbreng harer leden, deels door de uitgifte van verhandelbare obligatiën of van promessen, enz., of zelfs door renteloos papier van den aard als bankbilletten in omloop te brengen, reusachtige kapitalen bijeentrekken om daarmede allerlei handelsverrigtingen, bankierszaken, assurantiën, speculatiën te doen, of mijnen te

[1]) Verg. voorts: *De statuten en het reglement der credietvereeniging te Amsterdam, toegelicht door* Mr. J. Pinner. Amst. 1853.

ontginnen, of fabrieken te drijven, of spoorwegen of kanalen aan te leggen, of geldleeningen te sluiten en met premie aan de beurs te verkoopen, of wederom in andere gelijksoortige groote ondernemingen deel te nemen. Het voorgestelde doel van zulke groote ligchamen is, om door de magt van het ontzaggelijke kapitaal, waarover zij beschikken, de stoutste ondernemingen op te zetten, die in evenredigheid met haren omvang kansen op buitengewone winsten geven, en om, door de verscheidenheid zelve der zaken, waarin zij deel nemen, het verlies in de eene onderneming door de winst in de andere te dekken.

Het is duidelijk, dat deze vennootschappen weinig meer dan den naam van crediet-instellingen hebben.

308. Het denkbeeld, om ongemeen groote kapitalen tot velerlei bedrijf bijeen te brengen, dat aan de laatstvermelde inrigtingen (307 *b*) ten grondslag ligt, is op zich zelf niet af te keuren. Doch de ervaring heeft tot nog toe geleerd, dat de duizelingwekkende hoogte, waartoe op deze wijze de ondernemingen worden opgevoerd, maar al te ligt tot roekeloos spel overslaat, en dat de bestuurderen van zulke ondernemingen niet altijd bestand zijn tegen de verleiding om van het onbegrensd crediet, waarover zij beschikken, misbruik te maken.

Het zal niet noodig zijn, hier te herinneren aan de menigte crediet-instellingen van allerlei naam en tot allerlei bedrijf, die in 1855 en 1856 in Duitschland, Spanje, vooral in Frankrijk oprezen met fabelachtige kapitalen op het papier en verbijsterende winsten in het verschiet, en waarvan verreweg de meesten nu reeds weder in damp vervlogen zijn. Eene inrigting van dezen aard, die zich heeft weten te handhaven en in België veel gedaan heeft tot ontwikkeling der nijverheid, is de *Algemeene Maatschappij van Volksvlijt*, in 1822 door Koning Willem I gesticht.

§ 3. *Over de verschillende bankstelsels.*

309. Eenige banken, gelijk de *wissel-bank*, de *hypotheek-bank*, de *spaar-bank*, de *hulp-bank*, de *bank van leening*, hebben,

uit den aard der zaak, eene bijzondere en beperkte bestemming, die hare inrigting en werking geheel beheerscht en door haren naam zelven reeds wordt aangewezen.

210. Doch meestal wordt tegenwoordig onder den naam van DE BANK bij uitnemendheid verstaan eene instelling, die de verrigtingen van *disconto-*, *deposito-* en *circulatie-bank* vereenigt.

211. Zulke Banken, die tegenwoordig in elken beschaafden staat gevonden worden, hebben dan ook overal nagenoeg dezelfde inrigting en werking. Doch er is groot verschil in de regelen, waardoor zij in de onderscheidene staten beheerscht worden, en vooral in de maatregelen van voorzorg, die de regeringen te haren aanzien tot verzekering van het openbaar crediet hebben genomen.

212. Men kan hier drie bankstelsels onderscheiden:

a. het stelsel van uitsluitend monopolie aan ééne bank verleend;

b. het stelsel van beperkt privilegie aan ééne of méér banken verleend;

c. het stelsel van vrijheid.

213. In het eerste stelsel is er in den staat ééne enkele bij octrooi gestichte bank. Het bedrag van haar kapitaal en de aard en de omvang van hare verrigtingen worden door of met medewerking van het staatsgezag geregeld, dat zich doorgaans ook zijnen invloed voorbehoudt op de aanstelling van hare bestuurders.

Dit stelsel is in Europa het meest algemeen aangenomen. Het bestaat in Rusland, Oostenrijk, Beijeren en onderscheidene andere Duitsche staten, in België, Frankrijk, Spanje, Portugal, Griekenland, Italië, Denemarken en Noorwegen. Ook in Nederland werd dit stelsel aangenomen (terwijl het onmogelijk bleek, de oude Amsterdamsche wisselbank weder uit haar verval op te rigten) bij besluit van den Souvereinen Vorst van 25 Maart 1814, Stbl. N°. 40, houdende het *Octrooi en Reglement voor de Neder-*

landsche Bank. Dit octrooi, voor 25 jaren verleend, is wederom voor 25 jaren verlengd bij koninklijk besluit van 21 Augustus 1838, Stbl. N°. 29, *waarbij het bestaan der Nederlandsche bank wordt verlengd en bevestigd.* De nieuwe regeling van het onderwerp bij de wet van 22 December 1863, Stbl. N°. 148, neemt in beginsel de bestaanbaarheid aan van meer dan ééne circulatiebank krachtens wettelijke magtiging op te rigten, doch erkent tegenwoordig feitelijk alleen de Nederlandsche bank. Inderdaad bestaat dus ook thans nog hier te lande het eerste stelsel, ofschoon de wet den overgang tot het tweede mogelijk gemaakt heeft.

Bij deze geoctroijeerde banken kan het privilegie haar verleend zich natuurlijk niet uitstrekken over de onderscheidene bankiersoperatiën, welke hare eigenlijke werkzaamheid uitmaken. Het octrooi heeft gewoonlijk alleen betrekking tot de uitgifte van bankbilletten, en soms tot enkele andere bepaald aangewezen verrigtingen.

314. In het tweede stelsel is nevens de bijzonder begunstigde banken onder zekere voorwaarden de oprigting van vrije banken veroorloofd.

Dit stelsel bestaat in het eigenlijk gezegde Engeland (alsmede in Ierland). Het heeft zich daar, even als zoo menige instelling, uit den loop der zaken zelven historisch ontwikkeld. De hoofdtrek is, dat aan de in 1694 opgerigte *Bank van Engeland* het uitsluitende regt verleend is, om papier aan toonder uit te geven en in omloop te brengen in de stad Londen en binnen eenen afstand van 65 mijlen (ruim 20 uren gaans) rondom die stad. Buiten dezen kring mogen vrije circulatiebanken bestaan onder voorbehoud, dat haar papier niet binnen dien kring gangbaar is. En volgens de jongste regeling van het onderwerp, de vermaarde bankwet van Sir Robert Peel van 1844, mogen er ook buiten dien kring geene nieuwe worden *opgerigt.* Deze bankwet heeft dus de strekking, om Engeland allengs tot het „eerste" stelsel (N°. 313) te brengen.

315. In het derde stelsel is, onder voorbehoud van meer of minder strenge en beperkende voorschriften van algemeenen aard,

de vestiging, inrigting en werking van banken aan het goeddunken van bijzondere ondernemers overgelaten.

Dit stelsel bestaat in Schotland en in de meeste staten van de Noord-Amerikaansche Unie. Voorts, eenigzins gewijzigd, in Pruissen, Saksen en Zweden. In elken van deze staten namelijk vindt men meer dan ééne bank, met onderscheiden bestemming, en allen met de bevoegdheid om bankpapier in omloop te brengen; doch zij bestaan allen niet dan krachtens uitdrukkelijke vergunning van de regering.

Ook in China, waar het bankwezen zeer ontwikkeld en het papiergeld sinds eeuwen reeds op uitgebreide schaal in gebruik is, bestaat het stelsel van volkomene vrijheid. En men beweert, dat nergens de banken op grootere soliditeit kunnen bogen dan daar [1]).

316. Het is moeijelijk, naar algemeene regelen te bepalen, welk van deze stelsels het beste is. De keuze moet grootendeels afhangen van den eigenaardigen toestand, waarin elke staat verkeert.

Men heeft zich niet zelden door vooroordeel of gebrekkige kennis van de gebeurtenissen en hare oorzaken laten verleiden, om den oorsprong van eene of andere handelscrisis te zoeken in een bepaald bankstelsel. Vooral de talrijkheid van zulke crises in Noord-Amerika, waar het stelsel van vrije banken de overhand heeft, is aanleiding geweest om dit stelsel zelf daarvan de schuld te geven. Doch wel mag daartegen opgemerkt worden, dat juist Schotland, waar dit stelsel op nog ruimere schaal wordt gevonden, zich het meest van alle staten voor den rampzaligen invloed van zulke handelscrises heeft weten vrij te waren. En bij naauwkeurig onderzoek zal bijna doorgaand blijken, dat de handelscrises, die in onze eeuw zoo talrijk voorkomen, meestal moeten worden toegeschreven òf aan geheel vreemde oorzaken, onafhankelijk van het crediet, òf aan een misbruik van het openbaar crediet, dat onder elk bankstelsel evenzeer mogelijk was, òf eindelijk juist aan een willekeurig ingrijpen van de regering, dáár

---

[1]) Zie: Otto Hübner, *die Banken*. Leipzig, 1854. Dl. II, blz. 421.

waar het bestaande bankstelsel het openbaar crediet onder hare hoede en haren invloed gebragt had. Verg. N°. 330.

317. Men mag evenwel aannemen, dat bij een volk, dat tot eenen hoogen trap van beschaving gekomen is, het stelsel van vrije banken de voorkeur verdient, mits dan ook de regering door geenerlei voorschrift of handeling medewerke, om aan eene bank een grooter crediet te verschaffen dan zij verdient.

318. Tot verzekering van het crediet eener bank is het echter onder elk bankstelsel nuttig en noodig, dat er door de overheid algemeene regelen worden gesteld, die aan het publiek waarborg kunnen geven omtrent de degelijkheid der inrigting en de eerlijkheid van haar beheer.

Er is in den laatsten tijd — ook bij ons — over geen vraagstuk van praktische staathuishoudkunde zooveel gesproken en geschreven als over dat van de regeling van het bankwezen. Het ware onbegonnen werk, hier al de argumenten, die aan de eene zijde voor meer of minder vrijheid, aan den anderen kant voor meer of minder beperking aangevoerd zijn, te willen wedergeven. Veelmin gedoogt ons bestek, in eene toetsing der verschillende beschouwingen te treden. Wij moeten ons vergenoegen met naar de overrijke en gemakkelijk toegangbare literatuur over het onderwerp te verwijzen [1]), en voorts met de meeste beknoptheid onze meening, in de twee hier geschreven stellingen uitgedrukt, te verklaren.

Die meening is deze. Tegen elk der drie in N°. 312 genoemde bankstelsels zijn ernstige en gewigtige bezwaren aan te voeren, en het is niet naar algemeene abstracte regelen te bepalen, welke

---

[1]) Van de geschriften hier te lande verschenen moeten bijzonder genoemd worden: Mr. P. Verloren, *De verhouding van den staat tot het Bankwezen*, 1864. N. G. Pierson, *De toekomst der Nederl. Bank*, 1863. H. A. Wijnne, *De Nederlandsche Bank en de Provinciën*, 1863. Mr. J. T. Buys, *Een gevierd monopolie*, in *de Gids*, 1863, III, blz. 26 vv.; Mr. O. van Rees, *De regeling van het Bankwezen in Nederland*, in *de Volksvlijt*, 1863, N°. 7; N. G. Pierson, *Vrijheid of beperking*, in *de Gids*, 1865, IV, blz. 57 vv., en een aantal artikelen van verschillende auteurs in *de Economist* van 1863.

van deze bezwaren in een gegeven maatschappelijken toestand het meest moeten geteld worden. Maar waar de maatschappij er rijp voor is verdient het stelsel van vrijheid ontegenzeggelijk de voorkeur, omdat het, wel niet volstrekt, maar toch beter en zekerder dan elk ander, het eenzijdig overwigt van een overmagtig ligchaam breekt, onregtvaardige begunstiging van bijzondere belangen tegenover het algemeen belang uitsluit, willekeurige inmenging van de regering in het handelsverkeer tegengaat, gevaarlijk wederzijdsch dienstbetoon tusschen de regering en de bankdirectie bemoeijelijkt en de meeste ruimte en vrijheid van beweging aan de credietmarkt geeft.

Maar die vrijheid heeft ééne voorwaarde: wettelijke regeling en toezigt in het algemeen belang. In tweederlei opzigt moet dit algemeen belang voorwerp van de zorg van den wetgever en van de regering zijn: eerstelijk ter verzekering, zooveel mogelijk, van het handelscrediet onder alle omstandigheden, ook in tijden van crisis; ten tweede tot waarborg van de onkreukbare deugdelijkheid van de papier-circulatie, die door de banken in het groot maatschappelijk verkeer wordt gebragt. Vooral deze laatste zorg is van alles overwegend belang. „Niet tegen verlies door dezen of genen te lijden, die wat al te goed van vertrouwen was, moet hier gewaakt worden, maar tegen schade, door de geheele maatschappij te lijden; eene schade die niet zoo zeer hierin bestaat, dat de bankbilletten in de handen der gezamenlijke houders iets of veel van hare waarde verliezen kunnen; maar hierin, dat de geregelde circulatie geschokt en gestoord wordt. Het is dus niet het bijzonder belang van eenige of vele ingezetenen of van alle te samen dat voorziening eischt, maar het belang der geheele maatschappij, het *staatsbelang* zelf" [1]).

De voorwaarden dan, waaronder het stelsel van vrijheid kan worden toegepast zijn hoofdzakelijk: dat geene circulatiebank worde opgerigt dan krachtens eene wet, een eisch vooral hierom nuttig, omdat de behandeling der zaak bij den wetgever het licht der openbaarheid op de onderneming doet schijnen en hare

---

[1]) Woorden ontleend aan mijn *Open brief aan Mr. O. van Rees over de Bankkwestie*, in *de Economist* van 1863, blz. 378 vv., naar welk artikel ik meen te mogen verwijzen voor de breedere ontwikkeling der beschouwingen, waarvan hier de slotsom is opgenomen.

deugdelijkheid aan de publieke discussie onderwerpt; dat de wetgever zijne goedkeuring niet geve dan na zich overtuigd te hebben, dat de op te rigten bank in zich zelve levenskracht zal hebben; eindelijk, dat de oprigting en werking der bank aan zekere regelen gebonden worde, op straffe van ontbinding zoo die voorschriften worden overtreden.

Het stellen van zulke voorwaarden is niet in strijd met het beginsel van vrijheid, d. i. van gelijkheid voor de wet. Want het beginsel der vrijheid is uitsluiting van monopolie en privilege. En dit beginsel lijdt geen afbreuk door wettelijke regeling.

319. De voorschriften, waarop het hier vooral aankomt, zijn deze:

a. dat de bank een voldoend, werkelijk bestaand stamkapitaal bijeenbrenge en in stand houde;

b. dat dit stamkapitaal, even als de overige kapitalen, die zij door het aannemen van depots en door het uitgeven van billetten tot zich trekt, niet door haar vastgezet, maar voor hare loopende operatiën beschikbaar blijve;

c. dat zij geene blanco-credieten verleene, zoo min aan de regering als aan bijzondere personen;

d. dat er een maximum worde gesteld voor het gezamenlijk bedrag van hare depots en hare circulatie in verhouding tot haar muntmaterieel;

e. dat er een minimum van geldsom worde gesteld waarvoor een billet door haar mag worden uitgegeven;

f. dat zij haren werkkring beperke tot crediet-operatiën en zich bepaaldelijk van elken handel en speculatie, behalve in edele metalen, onthoude;

g. dat de bank verpligt worde, dikwijls en op gezette tijden, b. v. wekelijks, eenen staat van hare verrigtingen, omzettingen en beschikbare middelen openbaar bekend te maken.

a. Het door de deelgenooten der bank bijeengebragte kapitaal is niet alleen het oorspronkelijk fonds voor hare operatiën, maar ook aansprakelijk voor hare verbindtenissen. Het moet dus vol-

doende hiertoe zijn in verband met den omvang van hare verrigtingen; en het mag niet *fictief* bestaan, m. a. w. het moet ten volle gestort en steeds aanwezig zijn. Om dit laatste te verzekeren kan er het voorschrift bijgevoegd worden, dat de bank nooit hare eigene aandeelen mag inkoopen of beleenen.

b. Het mag b. v. niet in hypotheken of effecten belegd zijn, maar alleen op zoodanige wijze, dat het van zelf binnen korten tijd tot zijnen eigenaar terugkeert. In strijd met dezen regel is ook, wat bij vele banken, b. v. de Engelsche en de Fransche, geschied is, namelijk dat de bank eene aanzienlijke onaflosbare inschuld jegens den staat onder haar actief hebbe.

c. Eene heilzame, ja volstrekt noodzakelijke bepaling voor het duurzaam crediet der bank. Zij is in de strengste termen opgenomen in de vroegere octrooijen en in de tegenwoordige statuten der Nederlandsche bank.

d. Verg. de aant. bij N°. 273. Het is niet genoeg dat het maximum der uit te geven bankbilletten in verhouding tot den beschikbaren metaalvoorraad worde vastgesteld. Het totaal bedrag der uitstaande schulden van de bank moet daarbij in aanmerking komen en dus ook, en vooral niet het minst, het cijfer der depots die zij heeft aangenomen. De ervaring heeft geleerd, dat de banken veeleer nog door het snel opvragen dezer depots dan door den terugvloed van uitgegeven billetten genoodzaakt zijn geworden hare betalingen te staken;

e. B. v. dat zij geen billetten mag uitgeven van minder dan *f* 10 of *f* 25. De laatste som is als grens gesteld voor de Nederlandsche bank. Hadden wij niet de muntbilletten van *f* 10, wij zouden hier te lande zonder bezwaar iets lager kunnen gaan. Maar een grens moet er wezen, opdat er geen gevaar ontsta dat de bank, b. v. door het uitgeven van billetten van *f* 1 of *f* 2.50, met haar papier de specie geheel uit den omloop verdringe;

f. Om dezelfde reden als het voorschrift onder *b* opgenomen. De bank moet haar kapitalen beschikbaar houden voor haar eigenlijk oogmerk, credietverleening. Zij mag ze niet in onzekere ondernemingen van nijverheid wagen of vastzetten.

g. Het bankwezen van den tegenwoordigen tijd is bij uitnemendheid „eene publieke zaak, die publiek behandeld moet worden." De geregelde openbaarmaking van den toestand der bank en van hare verrigtingen, vooral van den stand van haar operatie-

kapitaal en de verhouding tusschen haar muntmaterieel en hare omloopende billetten, is een der zekerste van die waarborgen voor goede trouw en goed beleid in haar beheer, waarvan in de vorige stelling gesproken werd, het beste middel voor het publiek om de soliditeit der bank te toetsen, en tegelijk meestal ook eene tijdige waarschuwing voor eene dreigende crisis.

320. Waar men zich aan het stelsel van ééne geoctroijeerde bank (N°. 312 *a*), of aan dat van bevoorregte banken (N°. 312 *b*) houdt, moeten de volgende regelen in acht genomen worden:

a. de voorschriften, waardoor de regten en verpligtingen der bank geregeld worden, moeten in de eerste plaats het algemeen belang, niet het voordeel der bank bedoelen;

b. zij moeten dùs zijn gesteld, dat de nuttige werking der bank niet tot enkele plaatsen beperkt blijft, maar zich over het geheele land uitstrekt;

c. zij moeten beletten, dat de bank van het haar verleende monopolie misbruik zou kunnen maken;

d. zij mogen het bestaan der bank en den aard en den omvang harer verrigtingen niet afhankelijk maken van de willekeur van hen, die tijdelijk het gezag in den staat voeren;

e. zij mogen de bank niet tot een werktuig in handen der regering maken, om invloed op de kapitaalmarkt uit te oefenen;

f. zij moeten eene scherpe afscheiding bewaren tusschen de kapitalen, waarover de bank te beschikken heeft, en de geldmiddelen van den staat.

a. Het hoofddoel met de stichting eener bank, en vooral met de bescherming, die de regering haar zou willen verleenen, mag niet zijn, aan de aandeelhouders in de vennootschap groote winsten te verzekeren. De regering mag natuurlijk niet anders dan het *algemeen* belang behartigen. Dezen pligt heeft zij zoo veel te naauwgezetter in acht te nemen, wanneer zij van hare magt gebruik maakt om een monopolie te handhaven.

b. Anders paart zich het ééne monopolie aan het andere, een monopolie voor de begunstigde deelen des lands aan het monopolie der begunstigde inrigting.

c. Hier geldt ten volle wat in N°. 90 vv. van de schadelijke gevolgen van elk monopolie gezegd is, die onvermijdelijk komen wanneer zij niet gekeerd worden.

d. Dit zou niet alleen schadelijk zijn voor de bank zelve, maar ook voor den geregelden gang van het maatschappelijk verkeer, waarop de bank zoo grooten invloed heeft. Een treffend voorbeeld hiervan geeft de geschiedenis van de handelscrisis in N.-Amerika, in 1836 uitgebroken ten gevolge eener willekeurige handeling van den President Jackson (zie voorts N°. 330 *f.*).

e. Bij de bekendheid van de rampzalige gevolgen, die zich overal hebben geopenbaard, waar de bank een werktuig is geworden in handen der regering, is het onnoodig hierover meer uit te weiden. De geschiedenis van het bankwezen in Europa is helaas zoo rijk aan voorbeelden van dit misbruik, dat het moeijelijk valt, uit dat getal eene keuze te doen.

f. De vermenging van de belangen der bank met die van de schatkist is, niet alleen eene bron van verwarring in de staathuishouding, maar ook de eerste schrede om de bank tot een werktuig in handen der regering te maken.

§ 4. *Over zoogenaamde geldcrises.*

231. Bij de reusachtige uitbreiding, die het openbaar crediet in onzen tijd heeft verkregen, is zijn vermogen en zijn heilzame invloed op de maatschappij niet af te meten.

232. Maar in gelijke mate kan deze kracht, die de hedendaagsche maatschappij zoo magtig beheerscht, ernstige storingen en hevige schokken in het algemeen verkeer teweegbrengen, wanneer zij door groote gebeurtenissen in hare geregelde werking gestuit, of door toevallige omstandigheden in eene eenzijdige rigting afgeleid, of met moedwil tot verkeerde oogmerken misbruikt wordt.

323. En dit misbruik wordt vooral gevaarlijk, wanneer het voortspruit uit een verkeerd begrip, dat men zich van het wezen en de bestemming van het crediet gevormd heeft.

Verg. de aanteekening bij N°. 71. Zie ook N°. 329.

324. Zulke storingen en schokken, die zich tegenwoordig in de beschaafde maatschappij zoo menigwerf en haast op gezette tijden herhalen, worden gewoonlijk *geldcrises* of ook wel *handelscrises* genoemd.

325. Deze naam *geldcrises* is evenwel in de meeste gevallen onjuist en de uitdrukking van eene verkeerde voorstelling van de oorzaak en den aard van het euvel, dat men er onder verstaat.

326. Eene eigenlijke GELD-*crisis*, d. i.: eene plotselinge verstoring in den gewonen omloop van het ruilmiddel, komt zeer zelden en alleen in zeer buitengewone gevallen, en dan meestal slechts plaatselijk, voor.

Eene eigenlijke *geldcrisis* is eene stoornis in den geregelden geldsomloop, die tot zulke hoogte klimt, dat zij het maatschappelijk verkeer zelf verlamt. Zij kàn ontstaan uit het misbruik van credietmiddelen, b. v. uit de overdadige uitgifte van papiergeld of bankpapier, zoo als met de assignaten in Frankrijk, de *greenback's* in N.-Amerika, en herhaaldelijk met het papiergeld in Oostenrijk geschied is. Maar ook afgescheiden van het crediet kan zij hare eigene oorzaken hebben. Zoo is het eene zuivere geldcrisis, wanneer door eene of andere omstandigheid (een oorlog, een misgewas) het geld sterk en snel uit een land wegvloeit [1]); of wanneer de munt moedwillig bedorven wordt, zoo als in vroegere tijden zoo dikwerf gebeurde; of wanneer het muntstelsel van eenen staat door gebrekkige regeling verwarring schept, gelijk tegenwoordig in Frankrijk onder den dubbelen standaard herhaaldelijk plaats heeft gehad door het wegvloeijen van het zilver; of wanneer door wettelijke maatregelen plotse-

[1]) Hoe in dit geval de geldcrisis overgaan kan in eene kapitaalcrisis, is aangetoond bij N°. 330 *a.* en *c.*

ling eene verandering in de waarde van het betaalmiddel gebragt wordt. Een opmerkelijk geval van den laatsten aard is in Engeland voorgekomen omstreeks 1819. Sedert 1797 was aldaar het standaardgeld in den omloop vervangen door bankpapier met gedwongen koers, en dat papier was allengs 25 of 30 °/₀ beneden zijne nominale waarde gedaald. Na het herstel des vredes in 1815 begreep men, dat de eerste pligt was, het muntwezen weder op goeden voet terug te brengen, en de bank werd verpligt hare betalingen in specie te hervatten, d. i. hare billetten voor de volle nominale waarde in te wisselen. Hoezeer men nu ook bij dezen maatregel, eenen geleidelijken overgang voorschreef, moest het naaste gevolg er van niettemin eene ernstige verstoring in het verkeer zijn. De houders der billetten, die ze vroeger tegen den gedepreciëerden koers hadden ontvangen, zagen zich onverwacht met 25 °/₀ verrijkt, maar alle verbindtenissen tot betaling van zekere geldsom, huren, pachten, renten, enz., vroeger in het gedepreciëerd betaalmiddel aangegaan, werden gelijkerwijs met even zoo veel verzwaard. Menig eerlijk man werd daarvan het slagtoffer, vooral onder de pachters, en deze sleepten natuurlijk weêr anderen in hunnen ondergang mede [1]).

Dit voorbeeld toont, hoe ook eene eigenlijke geldcrisis hevig en van zeer ernstige gevolgen zijn kan. Doch hierin blijft zij

---

[1]) Eene eigenlijke *geld*-crisis van geheel bijzonder karakter brak er te Londen uit in November 1860 ten gevolge van de verlegenheid waarin de Fransche bank gekomen was door het handhaven van den dubbelen standaard in Frankrijk. Deze had overvloed van kas om hare billetten te dekken, maar, in *zilver*. En daar het zilver tegenover het goud op de markt hooger in prijs was dan volgens den wettelijken koers, kon de bank niet zonder verlies — en zelfs niet zonder gevaar voor haar zelve — de billetten, die haar ter verwisseling werden aangeboden, in zilver betalen. Zij moest dus trachten goud meester te worden. En door geheime operatiën, waarvan het raadselachtige zelf argwaan verwekte, wist zij aanzienlijke waarden aan goud uit de Engelsche bank tot zich te trekken. Het gevolg was, dat de Engelsche bank, zelve een tijdlang onkundig van de reden van dezen uitvoer van goud, hare faciliteiten jegens den handel in kortte en binnen weinige weken haar disconto van 3½ op 7 °/₀ verhoogde. De zaak werd echter spoedig bekend; de angst week, en de Engelsche bank eindigde met aan de Fransche voor 50 millioen francs aan goud tegen gelijk bedrag in zilver te verkoopen.

zich toch altijd onderscheiden van eene kapitaalcrisis, dat hare oorzaken niet zoo velerlei kunnen zijn en dat zij zich minder wijd verspreidt, omdat de verstoring in den geldsomloop niet regtstreeks werkt buiten den staat waar zij plaats vindt. Dit heeft zijne natuurlijke reden. De kapitaalmarkt is niet binnen de grenzen van eenen staat beperkt, en de schok, dien het crediet op ééne plaats lijdt, plant zich over de geheele maatschappij voort. Maar het muntstelsel heeft in elken staat zijne eigene grondslagen en de verwarring in het muntstelsel of eene andere stoornis in den eigenlijken geldsomloop van éénen staat kan in gewone omstandigheden op het muntwezen van andere staten geen onmiddellijken invloed uitoefenen. Eerst dan, wanneer de geldcrisis tot die hoogte klimt, dat zij ook het openbaar crediet aantast, d. i. wanneer zij in kapitaalcrisis overgaat, grijpt zij ook verder om zich.

Tegen deze stelling, dat eene eigenlijke *geldcrisis* wel te onderscheiden is van die handelscrises, die zoo talrijk voorkomen en haren oorsprong in gebrek aan beschikbaar *kapitaal* hebben, voert misschien iemand de bedenking aan, dat toch, blijkens de ervaring, niet zelden een tijdige toevoer van muntmaterieel eene crisis verzacht of in haren loop gestuit heeft. En men wijst er welligt op, met hoe veel verlangen in Engeland gedurende eene crisis de aanvoeren van goud uit Amerika en Australië worden tegemoet gezien als redmiddel in den grooten nood. Zie hier de oplossing van den twijfel. De aangevoerde hoeveelheden edel metaal vertegenwoordigen eene zekere hoeveelheid kapitaal, zoowel als elke andere kostbare lading, die zou aankomen; en met dien aanvoer wordt de kapitaalmarkt in Europa derhalve versterkt. Maar daarbij komt nu dit onderscheid in aanmerking, dat dit muntmaterieel *onmiddellijk beschikbaar kapitaal* is en, tot geld vermunt, onverwijld op de markt gebragt kan worden, terwijl eigenlijke koopwaren eerst verhandeld en verwerkt en aan de verbruikers uitgesleten moeten worden, voordat hunne waarde in het omloopend kapitaal der maatschappij kan worden opgenomen.

327. Wat men gewoonlijk geldcrisis noemt, is integendeel meestal niet anders dan eene KAPITAAL-*crisis*, dat is een plotseling gebrek aan beschikbaar kapitaal; deze is een kwaad, dat

zich met verbazende snelheid over de geheele beschaafde maatschappij verbreidt.

De naam *kapitaal-crisis* is echter niet gebruikelijk, en het zou moeite kosten haar in zwang te brengen. Doch wij kunnen ons behelpen met den meer onzijdigen naam *handels-crisis.*

De Engelschen onderscheiden gelijkerwijs tusschen *bullion-panic* en *capital-panic.* Doch zij nemen nog eene derde categorie aan, namelijk: *credit-panic,* d. i. een toestand van plotseling algemeen wantrouwen door eene of andere gebeurtenis opgewekt, ofschoon er ook kapitaal genoeg voorhanden blijkt te zijn en er ook geen stoornis in den omloop van het ruilmiddel wordt waargenomen. Zulk een *credit-panic* was de crisis van Mei 1866. (Verg. de aanteekening bij N°. 330, *f.*)

328. De oorsprong van dien onjuisten naam *geld-crisis* en van de verwarring van begrippen, die er zich aan hecht, is, dat het geld, als ruilmiddel, gelijk het bij alle omzettingen van goederen tusschenbeide komt, ook de vorm is, onder welken de kapitalen worden overgedragen.

Verg. de aanteekening bij N°. 60, 71 en 85.

329. Deze dwaling zoude op zich zelve onschadelijk geacht mogen worden, indien zij niet juist er toe leidde, om verkeerde maatregelen tot herstel der kwaal, die men waarneemt, te beproeven.

Het is gebeurd, dat men onder den indruk van de dwaling, dat de „geldcrisis" uit gebrek aan gereed geld ontstond, de kwaal meende te genezen, door met groote opofferingen goud en zilver aan te voeren en tot geld te vermunten [1]).

Doch er is nòg erger en nòg gevaarlijker dwaling, waarin men vervalt, wanneer men aan de verwarring van *kapitaal* met *geld* de verwarring van *geld* met *papier* paart. Dan komt men er toe,

---

[1]) Een leerzaam voorbeeld daarvan uit den tijd van Napoleon I wordt medegedeeld in de *Mémoires d'un ministre du trésor public,* van den Graaf Mollien (Parijs, 1845, Dl. II, blz. 14) en is overgenomen in M. Chevalier, *De la monnaie* (Brusselsche editie, 1850, blz. 297 en 323.)

om eene crisis, die misschien juist uit eene overdadige uitgifte van papiergeld ontstaan is, te willen genezen door nog méér van dat papiergeld in omloop te brengen. Op deze dubbele verwarring was het beruchte *Systema* van John Law (1716—1720) gebouwd.

330. De oorzaken van deze handelscrises kunnen zeer onderscheiden zijn:

a. plotselinge verwoesting of lang aanhoudende vernieling van een aanzienlijk deel van het beschikbare kapitaal door oorlog, volksberoering of ander geweld;

b. terugtrekking der kapitalen uit den omloop ten gevolge van vrees en angst en algemeen wantrouwen, door groote gebeurtenissen of dreigende verwikkelingen op politiek terrein verwekt;

c verplaatsing der kapitalen uit hunnen gewonen werkkring om verschillende redenen, vooral door de noodzakelijkheid, om bij eenen onvoldoenden oogst door buitengewone middelen in de voeding des volks te voorzien;

d. aantrekking der kapitalen naar eene nieuwe rigting, die de volksnijverheid op sommige tijdstippen met overprikkelde ondernemingszucht inslaat;

e. de noodzakelijkheid in tijden van opgewekte speelzucht en dollen windhandel, om alle beschikbare kapitalen op het oogenblik der vereffening meester te worden, opdat men, zij het ook maar ten deele, aan de aangegane verbindtenissen kunne voldoen;

f. een onvoorzigtige greep van het staatsbestuur in het bestaande credietstelsel van een volk, hetzij om kapitalen voor de schatkist meester te worden, hetzij met andere oogmerken.

Het is zeer moeijelijk, al de verscheidene oorzaken, waaruit in onze eeuw handelscrises in Europa en Amerika voortgesproten zijn, op te geven; nog moeijelijker is het, den invloed van elke

dezer oorzaken juist te waarderen, omdat niet zelden meer dan éénе zamenwerkte om eene crisis te doen ontstaan, en bovendien onvoorzigtige maatregelen der regeringen of der banken dikwijls de werking eener beginnende stoornis in het openbaar crediet verergerden, die anders welligt niet tot zulk eene hoogte zoude gestegen zijn om den naam van crisis te verdienen. Daarom zal de hier beproefde onderscheiding nog altijd onvolledig en onvoldoende blijven.

a. Zulke waren de crises, waaronder Engeland, Frankrijk en Oostenrijk gedurende de oorlogsjaren 1792—1815 voortdurend leden; zulk eene ook die van 1855, ofschoon deze laatste ook ten deele uit groote duurte in het westen van Europa haren oorsprong had. Zulk eene was ook in hooge mate de crisis (*geld*-crisis en *kapitaal*-crisis te gelijk) in 1861 en 1862 in N.-Amerika tijdens den burgeroorlog. Dat een langdurige of een zeer hevige en kostbare oorlog onvermijdelijk eene handelscrisis *moet* veroorzaken, is duidelijk. Hij doet dat op meer dan ééne wijze. Hij stoort het handelsverkeer en doemt vele takken van nijverheid tot stilstand, terwijl hij andere tijdelijk buitengewoon aanprikkelt. Hij verwekt allerlei vrees en doet de kapitalen zich terugtrekken. Maar zijne schadelijke werking voor het crediet openbaart zich vooral hierin, dat hij ontzettende kapitalen als geldsommen in de schatkist der oorlogvoerende mogendheden te zamen trekt om de zware kosten, die hij vordert, te dekken. Zoo begint hij met eene *geldcrisis* (zie N°. 326) te verwekken, vooral in dien staat, die den oorlog op vreemden bodem voert en zijne legers en vloten op verren afstand te onderhouden heeft. En verreweg het grootste kwaad, dat hij sticht, is, dat de kapitalen, die hij vordert, *vernield* worden. Verarming der maatschappij is zijne zekerste vrucht.

b. Een voorbeeld hiervan, dat bij velen nog levendig in het geheugen moet zijn, is de crisis, in Maart 1848 uitgebroken, ten gevolge der democratisch-sociale beweging, die, in Frankrijk begonnen, over bijna geheel Europa rondliep. De verstoring der maatschappelijke orde, vooral het gevoel van onveiligheid, dat iedereen beklemt, bewerkt in zulke tijden, dat elk tracht zijn vermogen in zekerheid te brengen, en daartoe tastbare goederen tegen onzekere schuldbekentenissen te verwisselen. De kapitalen trekken zich dus uit den omloop terug.

c. Voorbeelden: de crises van 1847 en 1856, uit hongersnood in het westen van Europa ontstaan. Groote kapitalen zijn plotseling noodig om levensmiddelen aan te koopen; deze worden aan de gewone nijverheid onttrokken om buitenlandsche schuldeischers te betalen, en het geld, als het eenige middel van overdragt voor die groote kapitalen, vloeit weg. Zoo is ook hier het begin veelal eene geldcrisis, die echter spoedig kapitaalcrisis wordt: want de banken, bevreesd, dat zij hare billetten niet meer zullen kunnen inlossen, korten de uitgifte van deze in, maar bekrimpen daarmede ook het gerief dat zij der nijverheid verleenen. Bovendien veroorzaakt de duurte stilstand in vele bedrijven, wier producten geen afzet meer vinden. Eindelijk wordt de toestand nog verzwaard door de buitensporige speculatie in granen, welke de duurte altijd opwekt en waardoor nog meer kapitalen naar dezen enkelen handelstak afgeleid worden dan noodig was.

Van gelijken aard, ofschoon uit eene andere oorzaak, was de crisis op de markten van Londen en Parijs in November 1863 verwekt door de noodzakelijkheid om ontzettend groote remisen in specie naar Indië en het Oosten over te maken tot betaling van de door die landen geleverde katoen voor de Europesche fabrieken.

d. De treffendste voorbeelden, hier aan te voeren, zijn de handelscrises van 1799 te Hamburg en te Londen, van 1825 in Engeland, van 1844 in Engeland, Frankrijk en Duitschland. De eerste ontsproot uit eenen roekeloozen handel in koloniale waren; de tweede had haren oorsprong in bespottelijke ondernemingen tot mijnontginning voor Engelsche rekening in de pas vrijverklaarde staten van Zuid-Amerika. De derde is nog heden bekend als de groote spoorwegkoorts. De gezamenlijke spoorwegmaatschappijen, die toen in den tijd van weinige maanden oprezen, vroegen meer kapitaal dan er in geheel Europa beschikbaar was.

e. Deze zijn moeijelijk te scheiden en te onderscheiden van die, welke zoo even (*d.*) genoemd zijn. Want eene ongemeen levendige ondernemingszucht slaat ligt tot roekelooze speculatie en windhandel over (verg. N°. 174 vv.). Maar somtijds gebeurt het ook, dat deze windhandel zich zelfstandig voordoet. Aanvankelijk is dan zijn invloed op de kapitaalmarkt weinig merkbaar, want, gelijk vroeger (blz. 102) opgemerkt is, de windhan-

del behoeft geene kapitalen. Doch bij de afrekening tusschen winners en verliezers is er zoo veel te meer — en dan plotseling — behoefte aan kapitaal; en dan ontstaat de crisis, die spoedig wijd om zich henen grijpt.

De opmerkelijkste voorbeelden van handelscrises, uit windhandel ontsproten, zijn die van 1634 (tulpenhandel in Holland); van 1716—1720 (windhandel in allerlei actiën in Frankrijk, Engeland en Nederland), van 1763 en 1772 (buitensporige speculatie in effecten op de beurs te Amsterdam), van 1836 (overdreven speculatiën in N.-Amerika en Engeland), eindelijk die van 1857, welke even als die van 1720 haren oorsprong had in de oprigting van vele zoogenaamde crediet-maatschappijen zonder redelijken grondslag.

f. Bijv. wanneer de regering de kas der bank aan zich trekt, of haar noodzaakt de uitgifte harer billetten te vergrooten om der schatkist gelden te verschaffen, of aan hare billetten gedwongen koers geeft, of onverwacht haar depôt bij de bank opeischt. Door dezen laatsten maatregel bragt de President Jackson in 1836 de crisis in N.-Amerika tot hare uitbarsting. Van die andere handelingen zijn talrijke voorbeelden aan te voeren, waarvan wij reeds meermalen gelegenheid hadden te gewagen.

Het is er verre af, dat hiermede alle oorzaken van handelscrisis opgenoemd en onder bepaalde categoriën gebragt zouden zijn. Tot bewijs hiervoor kunnen wij noemen een van de merkwaardigste verstoringen van het crediet, die er ooit voorgekomen zijn, de crisis van Mei 1866 te Londen. Zij is zuiver locaal geweest, en heeft ter naauwernood eenigen invloed naar buiten gehad. In Londen zelf echter was zij zoo hevig, dat zij alle vorige in geweld overtroffen heeft, en dat de dag waarop zij uitbrak (vrijdag 10 Mei) nu reeds in het geschiedboek staat opgeteekend als de zwarte vrijdag (*black friday*). Zij brak uit terwijl er noch een sterke afvoer van metaal, noch een stoornis in den handel of de nijverheid, noch een oorlog, die de kapitalen van de markt dreef, was voorafgegaan of dreigde. Maar zij ontstond uit een zamentreffen van oorzaken, die al lang in stilte gewerkt hadden, zoo als de plaatsing van aanzienlijke sommen aan Engelsch kapitaal in weinig soliede buitenlandsche staatsleeningen en nijverheidsondernemingen; de onderlinge concurrentie der onlangs in grooten getale verrezen *jointstock-banks* die de hun toevertrouwde

kapitalen wel tegen hooge renten, maar op onzeker onderpand uitgezet hadden, om maar groote dividenden te maken; daarbij de kwaadaardige speculatie *à la baisse* op de aandeelen van sommige dezer banken, waardoor zij bij 't publiek het vertrouwen verloren; eindelijk de val van het groote bankiershuis Overend Gurney en C°., dat al lang wrak had gestaan, maar bij de menigte nog altijd voor zeer soliede doorging en door wanhopige uitbreiding van zijne ondernemingen de zaken gaande had weten te houden.

331. De rampen, welke zulk eene handelscrisis na zich sleept, breiden zich in onafzienbare golving over de geheele maatschappij uit. Het onderling vertrouwen, onmisbaar in het groote handelsverkeer, is verdwenen; de een sleept den ander in zijnen val mede; ook de redelijke, bedachtzame nijverheid is in hare berekeningen bedrogen en raakt verstoken van hare gewone hulpmiddelen; de handel is verlamd; velerlei bedrijf staat stil; arbeid wordt weinig meer gevraagd; en in de klassen des volks, die van het dagloon moeten leven, worden ten slotte velen in onherstelbare armoede gestort.

Op treffende wijze wordt in *the Economist* van 22 Mei 1858, blz. 562, met cijfers aangetoond, hoe zwaar de armenlast in Engeland in de drie eerste maanden van 1858 vermeerderd was, als gevolg van de crisis van het voorgaande najaar.

332. Afdoende middelen, om eene naderende handels-crisis te keeren, of haar in haren verderfelijken loop te stuiten, zijn niet aan te wijzen. Het eenige afdoende middel zoude zijn, de kapitalen in verhouding met de behoefte te vermenigvuldigen. Doch dit is onmogelijk.

Hier blijkt wederom, dat crediet niet kapitalen *schept* (verg. N°. 71). Kon het dit, het zoude alle crises kunnen voorkomen, en er zou nooit eene klagt gehoord worden, die juist in tijden van naderende handelscrises zoo luide klinkt, dat het geld (d. i. het kapitaal, verg. N°. 60 en 73) zoo schaarsch en zoo duur wordt. Wel kan de werking van het crediet eene crisis eenigzins ver-

schien, door het bedrag van het beschikbaar kapitaal zooveel mogelijk te vermeerderen. En hoe dit reeds als van zelf geschiedt, wordt in de volgende stelling aangewezen.

Somtijds kan ook nog wel een kunstmiddel worden aangewend om tijdelijk eene grootere hoeveelheid kapitaal beschikbaar te stellen. Een merkwaardig voorbeeld gaf daarvan de crisis van 1825 in Engeland. De bank van Engeland had onvoorzigtiglijk in het najaar van 1824 en in de eerste maanden van 1825 voedsel gegeven aan de opgewekte speculatiezucht door ruim crediet te geven. Dit was natuurlijk gepaard gegaan met eene groote uitgifte van billetten. In October 1825 werd zij bevangen door de vrees, dat zij niet in staat zoude zijn, al hare billetten in te lossen, wanneer eens door den val der menigte landbanken (*country-banks*) ook het wantrouwen des publieks tot haar mogt opklimmen. Om nu deze landbanken zoo veel mogelijk in stand te houden moest een stout middel gevonden worden. En het werd gevonden. Een der directeuren van de bank herinnerde zich, dat er nog eene kist met banknoten, elk van 1 £ St., te zamen ten bedrage van 500,000 £ St., in eenen hoek stond. Deze onder de landbanken te verdeelen, die het meeste gevaar liepen, daardoor haar crediet te versterken en haar gelegenheid te geven om de groote menigte van kleine schuldvorderingen, die te haren laste opkwamen, te voldoen, was het redmiddel dat men waagde. En het gelukte. De kleine burgerij aarzelde niet, dit papier van de bank van Engeland in betaling te nemen voor gereed geld; met andere woorden, haar kapitaal in de plaatselijke bank te laten en daarvoor de schuldbekentenissen der bank van Engeland te ontvangen. Het vertrouwen keerde weder. En de crisis was overwonnen.

Van gelijken aard, immers in zijne uitwerking, is de maatregel, waartoe de regering in Engeland nu reeds driemalen onder het bestaan der bankwet van 1844 hare toevlugt heeft moeten nemen om het geschokt crediet te stevigen. In 1847, 1857 en 1866 heeft zij de bank gemagtigd om in het hevigste eener crisis de perken, door de wet aan de uitgifte van hare billetten gesteld, te overschrijden, ten einde aan de dringende vraag naar kapitaal te gemoet te komen. Tweemalen is het genoeg geweest, dat men wist dat de bank des gevorderd nog hulp zou kunnen verleenen, om de onrust te stillen. Alleen in 1857 heeft de bank

werkelijk van de haar verleende bevoegdheid gebruik behoeven te maken. (Verg. voorts de aant. bij N°. 273.)

333. Evenwel wordt het kwaad altoos min of meer door den natuurlijken gang van zaken beperkt en eindelijk overwonnen. De klimmende prijs van de diensten van het kapitaal (de rente, verg. N°. 72) keert aan de eene zijde de al te sterke vraag, terwijl hij aan den anderen kant het aanbod van ledigliggende of achtergehouden kapitalen uitlokt.

Hier gelden de gewone regelen van vraag en aanbod, die twee krachten, die altijd wederkeerig op elkander inwerken. Het naaste gevolg van eene crisis, die uit gebrek aan kapitaal ontstaat, is rijzing van den stand der rente, of liever van den intrest. (Verg. N°. 75.) Hij, die de diensten van het kapitaal vraagt, is geneigd ze ruimer te beloonen, naarmate hij ze dringender behoeft. Maar aan de andere zijde is juist dit ook het middel om de kapitalen, die nog verscholen lagen of zich teruggetrokken hadden, beschikbaar te stellen. Want de hooge intrest zal opwegen als assurantie-premie tegen de grootere kansen op verlies, welke de kapitalist in tijden van algemeen wantrouwen ducht, en tegelijk een uitzigt van grootere winsten bevatten, dat ledigliggende kapitalen aanlokt.

334. Doch men wachte zich hier voor een willekeurig ingrijpen in dien geleidelijken en natuurlijken gang der zaken, en vooral voor zulke maatregelen, die onmisbaar ten gevolge moeten hebben, dat de kapitalen zich nog meer terugtrekken.

Het is niet zelden gebeurd, dat eene invloedrijke bank door hare verrigtingen eene handelscrisis zeer verzwaard heeft. Der Engelsche bank is dit meermalen verweten; ook de Fransche heeft dat verwijt niet kunnen ontgaan. Zij doet dit b. v. wanneer zij, na eerst misschien al te grif te zijn geweest met hare hulp, eensklaps, door angst voor haar eigen toestand bevangen, hare circulatie inkrimpt of haren rentestandaard al te plotseling verhoogt, of voor het disconteren van handelspapier ongemeen bezwarende voorwaarden stelt. Door al zulke maatregelen

stelt zij ook den redelijken handelaar, die op hare hulp meende te kunnen bouwen, te leur, brengt zij moedwillig nieuwe schokken aan het reeds hortende verkeer toe, vermindert zij juist de hoeveelheid beschikbaar kapitaal, terwijl er behoefte aan vermeerdering is, en, wat misschien het ergste is, geeft zij voedsel aan den angst, die de gemoederen toch reeds verbijstert.

235. Groote inrigtingen van openbaar crediet (banken, enz.) kunnen veel doen om het gevaar eener dreigende crisis te verminderen, door zich bij tijds te onthouden van zulke handelingen, die tot verspilling van kapitaal aanmoedigen of eener roekelooze speculatie-zucht ligtvaardig voedsel geven.

Wat hier bedoeld wordt, is nagenoeg het tegenovergestelde van die handelingen, waarvan in de vorige stelling sprake was. Wanneer er sporen van eene naderende crisis zijn, die zich altijd door eene snelle verlevendiging der vraag naar kapitaal aankondigt, zal eene verstandige bankdirectie hare krachten voor het oogenblik van den grootsten nood verzamelen en vooral tijdig eenen aanvang maken met de geleidelijke verhooging van haren rentestandaard. In plaats van toe te geven aan de verleiding om uitgebreide zaken te doen, waartoe de levendiger vraag haar uitlokt, zal zij in den beginne veeleer hare operatiën inkrimpen, om later, wanneer er krachtige hulp noodig is, met de middelen, die zij tot hare beschikking gehouden heeft, den handel te kunnen gerieven, en dan, in plaats van de moeijelijkheden te verzwaren, hun te gemoet te komen, die werkelijk vertrouwen verdienen.

II.

DE MAATSCHAPPELIJKE WELVAART.

IIe DEEL.

DE MAATSCHAPPELIJKE WELVAART.

1^e HOOFDSTUK.

DE BEVOLKING EN DE MIDDELEN VAN BESTAAN.

§ 1. *Over het verband tusschen digtheid van bevolking en volkswelvaart.*

336. In vroegere tijden heeft lang de meening geheerscht, dat eene *talrijke* bevolking volkomen hetzelfde was als eene *welvarende en krachtige* bevolking; en niet zelden werden door de regeringen onderscheidene middelen beproefd, om den aanwas der bevolking te bevorderen.

Te allen tijde is vruchtbaarheid des huwelijks voor eene eer en eenen zegen aangemerkt; en de volksmeening was het overal eens met den aanhef van Goldsmith's *Vicar of Wakefield:* „Ik „ben steeds van oordeel geweest, dat een eerzaam burger, die „eene vrouw neemt en een groot gezin opvoedt, nuttiger is dan „degeen, die zijn leven alléén slijt en enkel over de bevolking „redeneert." Geen wonder, dat dit volksgeloof zich ook in de

wetten uitte en invloed had op de regelen van staatsbestuur. Daarbij kwam eene neiging om het wettig huwelijk aan te moedigen als geneesmiddel tegen onzedelijkheid. Eindelijk moet ook in aanmerking genomen worden, dat de vorsten er prijs op stelden, vele onderdanen te hebben, al ware het ook maar om, sedert de staande legers in zwang waren gekomen, voor hunne eindelooze oorlogen altijd nieuwe manschappen gereed te vinden.

Uit deze drie zamenwerkende oorzaken is het gemakkelijk te verklaren, dat in ouden en in nieuwen tijd allerlei middelen aanbevolen en beproefd werden om de vermeerdering der bevolking van eenen staat te bevorderen, 't zij door vreemdelingen uit te lokken, 't zij door de ingezetenen aan te sporen om huwelijken te sluiten en een talrijk kroost voort te brengen. „In „de menigte des volks is des konings heerlijkheid; maar in ge„brek van volk is eens vorsten verstoring," zeide reeds de dichter van de *Spreuken Salomo's* (Hoofdst. XIV, vs. 28). In Sparta, gelijk later te Rome, kon de vader van drie of meer kinderen op bijzondere voorregten aanspraak maken. Onder Lodewijk XIV was in Frankrijk bepaald, dat wie 10 wettige kinderen had, zijn leven lang vrij van alle belastingen zijn zoude; den edelman, die 10 kinderen had, werd een pensioen van 1000 livres, zoo hij 12 had, van 2000 livres toegelegd. Frederik de Groote huwde zijne soldaten op zijne kosten uit. Napoleon vaardigde eene wet uit, waarbij aan elk huisvader, die zeven kinderen in leven had, toegezegd werd, dat hij een' zijner zonen op staatskosten kon laten opvoeden [1]). De wijsgeeren en de staatkundige schrijvers, vooral die der XVIIIe eeuw, juichten deze maatregelen toe. De bezadigde Montesquieu moge hier als tolk voor allen aangevoerd worden. Na eene uitvoerige behandeling van het onderwerp besluit hij: „De tout ceci il faut conclure, que l'Europe est encore „aujourd'hui dans le cas d'avoir besoin de loix qui favorisent „la propagation de l'espèce humaine; aussi comme les politiques „Grecs nous parlent toujours de ce grand nombre de citoyens

---

[1]) Loi du 29 Nivôse an XIII (19 Janv. 1805). Zie: Rondonneau, *Collection des lois françaises* etc., Vol. VI, p. 29. Het is bekend, tot welke moeite hier te lande deze wet (bij de inlijving in Frankrijk ook hier ingevoerd) aanleiding gegeven heeft, totdat zij ingetrokken is door de wet van 27 Maart 1847, Stbl. N°. 6.

„qui travaillent la république, les politiques d'aujourd'hui ne „nous parlent que des moyens propres à l'augmenter." [1])

237. Men verwarde daarbij oorzaak en gevolg. Eene talrijke en geleidelijk aangroeijende bevolking in eenen staat kan wel een *teeken* van volkswelvaart zijn, maar is er niet de *bron* van.

Dat eene talrijke en sterk vermeerderende bevolking op zich zelve geene oorzaak van welvaart is, heeft Ierland geleerd; onder een slecht stelsel van staathuishouding, vooral met betrekking tot den eigendom en het gebruik van den grond, heeft de bevolking zich daar vermenigvuldigd, niet in verband met uitbreiding der middelen van bestaan, maar met al kariger verdeeling der beschikbare middelen van onderhoud, totdat de hongersnood van 1846 en 1847 dien aanwas stuitte.

238. In zóóverre zijn talrijkheid en digtheid van bevolking in eenen staat oorzaak van vermeerdering van volkswelvaart te noemen, dat zij de verdeeling van den arbeid en de levendigheid der ruilingen begunstigen. Ook wordt bij eene toenemende bevolking de verhouding van de gezamenlijke voortbrenging gunstiger tegenover de gemeenschappelijke vertering. Zoo kan eene digte bevolking zelve het middel zijn tot uitbreiding en al voordeeliger aanwending van het maatschappelijke kapitaal.

Men kan als regel (een regel evenwel, die zijne uitzonderingen heeft) stellen, dat digtheid van bevolking en beschaving hand aan hand gaan. Hoeveel hooger staat de gezeten landbouwende bevolking dan de zwervende horden van herdersvolken of wilde jagers! Een levendig en druk verkeer geeft wrijving; wrijving verwekt ontwikkeling van denkbeelden, kennis, vernuft. Bovendien, hoe digter bevolking, hoe meer de verdeeling van den arbeid toeneemt; men vergelijke slechts de nijverheid eener groote stad met die van een afgelegen, wijd verspreid dorp. Met reden is opgemerkt, dat zamenhooping der bevolking in dit opzigt gelijk staat met verbetering der middelen van gemeenschap, die immers ook ten doel heeft, de menschen nader tot elkander

[1]) *Esprit des loix*, Liv. XXIII, Chap. 26.

te brengen. Eindelijk, daar zijn eene menigte zaken, die een volk behoeft, 't zij het digt opeengehoopt of wijd verdeeld zij: wegen en vaarten, havens en dijken, verdedigingsmiddelen, bestuur en beheer zijner algemeene belangen [1]). Hoe digter nu de bevolking, hoe geringer in evenredigheid de kosten van dit alles. Een weg, die druk bereden wordt, behoeft den gebruiker minder aan tollen te kosten, dan de weg, waar slechts zelden een voertuig over gaat. Het briefport ware zonder groote schade voor den staat niet zoo laag te stellen als sedert eenige jaren met goed vertrouwen en met den besten uitslag bij ons geschied is, indien er niet zoo vele ingezetenen waren, die van de posterij gebruik konden maken.

339. Doch de regel blijft altijd en overal gelden: „dat de bevolking afhankelijk is van de middelen van bestaan, waarover zij beschikken kan;" en de beschikbare hoeveelheid van deze middelen van bestaan wordt wederom bepaald door den omvang van het gezamenlijke kapitaal, dat een volk tot zijne dienst heeft, en het voortbrengend vermogen van zijnen arbeid.

Over dezen regel, en den beroemden geleerde, die hem wel niet het eerst gesteld, maar toch het eerst tot een gewigtig leerstuk van staathuishoudkunde gemaakt heeft, zie hieronder bij N°. 345 en 346.

Doch hier moet reeds dadelijk gesproken worden over de beteekenis van een der termen van dezen regel, waaromtrent veel misverstand en verwarring is ontstaan. Wat wordt hier bedoeld met *middelen van bestaan?* Het woord is in tweederlei zin opgevat en zelfs wel eens door denzelfden schrijver in hetzelfde betoog in tweederlei zin gebruikt. Men kan er namelijk onder verstaan: eerste levensmiddelen, inzonderheid voedsel; maar ook:

---

[1]) Een voorbeeld hiervan kunnen wij ontleenen aan het inwendig bestuur van den Nederlandschen staat. De schraal bevolkte provincie Drenthe heeft, al is het ook op eenigzins kleinere schaal, hare gewestelijke huishouding zoo goed als het digtbewoonde Zuid-Holland. Indien eens binnen kort het tegenwoordige getal der inwoners van Drenthe tot het viervoud steeg, dan zou dit toch naauwelijks merkbaren invloed op het bedrag der kosten dezer huishouding hebben, terwijl de last daarvan voor de ingezetenen wel merkelijk zou verligt worden.

al datgene, wat een volk door zijnen arbeid verwerft, en op eene of andere wijze tot onderhoud des levens gebruikt. En in beiderlei zin, schoon op verschillende wijze, geldt de regel.

In den eersten zin is hij namelijk volkomen waar, wanneer men zich een volk als een afgezonderd getal menschen denkt, dat niet anders dan van eigen bodem zijne voedingsmiddelen bekomen kan. Men stelle zich een eiland voor, welks bewoners volkomen van alle gemeenschap met de wereld daarbuiten afgesloten zijn. Bij eene toenemende bevolking zal daar eens het tijdstip komen, waarop alle gronden bebouwd en tot de hoogst mogelijke maat van vruchtbaarheid gebragt, ten laatste toch onvermogend zullen zijn, om aan het steeds vermenigvuldigd getal van hen, die er wonen, het noodige voedsel te verschaffen. Daar moet dus eenmaal een te kort in de middelen van bestaan komen, dat in 't eind ook de vermeerdering van bevolking stuit.

In den anderen zin geldt de regel in zoo verre, dat elk volk leeft van zijne nijverheid, zijnen arbeid: dat, wanneer door vooruitgang van die nijverheid, door uitbreiding van handelsbetrekkingen, door bloei van landbouw, fabrieken, neringen, enz., de rijkdom des volks vermeerdert, ook een grooter aantal personen daar de middelen van bestaan zal vinden, terwijl integendeel, wanneer de nijverheid aan het kwijnen slaat, noodzakelijk ook de middelen van bestaan, en daarmede ook de bevolking zelve, moeten verminderen. Als voorbeelden van dezen laatsten loop van zaken kan men aanvoeren den tegenwoordigen toestand van Spanje, Sicilië, Griekenland, enz., landen, wier schitterende welvaart van vroegere tijden vervlogen is, of dien van sommige vervallene steden, die treurige sporen van vroegere grootheid vertoonen. Met de welvaart is daar ook de bevolking geweken [1]).

Hier ter plaatse wordt nu de uitdrukking vooral in den laatstvermelden zin gebezigd. De beschaafde volken van onzen tijd, voor wie regelen van staathuishoudkunde geschreven worden, hebben de geheele aarde tot hunne beschikking om zich van het noodige voedsel te voorzien. Al wisselen ook goede en kwade jaren elkander af, nu eens overvloed, dan duurte aanbrengende, er kan in de Europesche maatschappij nog geen sprake zijn van eene onoverkomelijke grens of maat in de beschikbare *voedings-*

---

[1]) Men denke b. v. aan Enkhuizen, Stavoren, Veere.

middelen tegenover eene steeds toenemende bevolking. Eerst wanneer de geheele aarde zóó digt bevolkt is, dat *zij* gevaar loopt overbevolkt te worden, kan de vraag opkomen, hoe in het vervolg de verhouding tusschen de bevolking en haar voedsel wezen zal. En die tijd is nog verre af. Maar uit de boven aangehaalde voorbeelden blijkt reeds, dat van elk volk in elken stand van algemeene beschaving de vraag te pas kan komen, hoe het met zijne *middelen van bestaan in ruimeren zin* tegenover zijne bevolking gesteld is.

Eene andere reden om aan de laatste beteekenis van het woord vast te houden, indien wij althans misverstand en verwarring van denkbeelden willen voorkomen, is, dat er landen zijn, die sedert eeuwen als tot de korenschuren van het meestbevolkte deel van Europa dienen, waar dus de voedingsmiddelen in ruimen overvloed voorhanden zijn, terwijl er toch de bevolking gering en arm blijft, dat is, slechts bekrompen middelen van bestaan tot hare beschikking heeft. Hadden wij bij den hier gestelden regel alleen aan voedingsmiddelen te denken, dan zou de gevolgtrekking daaruit voortvloeijen, dat Rusland en Polen tot de digtst bevolkte landen van Europa moeten behooren.

340. Waar de middelen van bestaan overvloedig zijn en gestadig toenemen, daar zal ook de bevolking van zelve aangroeijen en zelfs de buitengewone verliezen, die zij door groote rampen (als: oorlog, eene besmettelijke ziekte) of andere oorzaken (als: landverhuizing) lijdt, spoedig weder aanvullen.

Hoe krachtig de natuur steeds werkzaam is, om het verbroken evenwigt te herstellen, blijkt op treffende wijze uit de bevolkingsstatistiek. Telkens wanneer, door welke oorzaak ook, behalve verachtering van de middelen van bestaan, het cijfer van bevolking ergens ongemeen verminderd is, zal het verlies niet alleen door toevloed van inkomelingen, maar ook door overmaat van geboorten boven sterfte spoedig vergoed zijn. Een opmerkelijk voorbeeld hiervan hebben wij eenige jaren geleden in ons vaderland kunnen waarnemen. Gedurende de jaren 1846—1849 was hier de sterfte ten gevolge van duurte van levensmiddelen en van hevige volksziekten bijzonder groot; het getal

der dooden in dit tijdperk overtrof niet alleen dat der vier jaren, die voorafgegaan waren, maar ook dat der vier jaren, die volgden. Zie hier die cijfers nevens elkander:

overledenen	van	1842—1845	307,710
"	"	1846—1849	386,199
"	"	1850—1853	310,972

Daartegenover bereikte nu het cijfer der geboorten in het laatste vierjarig tijdperk eene hoogte, die het middencijfer der vroegere jaren overtrof. Men zie slechts:

geborenen	van	1842—1845	428,901
"	"	1846—1849	398,921
"	"	1850—1853	449,510

De grootste sterfte was geweest: in 1847 (99,458) en in 1849 (100,937); daarna volgde veel lager cijfer in 1850 (73,200) en in 1851 (74,557). De grootste geboorte was daarentegen in 1850 (110,919), 1851 (113,036) en 1859 (115,745). Toen daalde ook weder het cijfer der geborenen, alsof het evenwigt nu voldoende hersteld was, in 1853 (109,810) en 1854 (109,568).

Het regelmatig voorkomen van dit verschijnsel heeft tot het stellen der wet van bevolkingsstatistiek geleid: „dat de sterfte de geboorte beheerscht," en tot den regel van staathuishoudkunde: „dat overal, waar in de maatschappij eene plaats ledig is, er ook een mensch gereed is om de ledige plaats in te nemen."

341. Waar zulke middelen van bestaan niet overvloedig beschikbaar zijn, daar is elk kunstmiddel tot bevordering van den aanwas der bevolking ijdel.

342. Wanneer zulke pogingen ook al tijdelijk slagen, dan moet het gevolg op den duur toch zijn, dat door het alsdan onvermijdelijke te kort in de middelen van bestaan een deel der bevolking in gebrek vervalt.

Men zal misschien strijd ontwaren tusschen deze twee stellingen (341 en 342) en eene vroegere (338). Is het waar, gelijk daar betoogd werd, dat digtheid van bevolking zelve oorzaak is van meerdere voortbrenging, hoe kunnen dan de middelen tot bevordering van den aanwas der bevolking schadelijk werken?

Het antwoord is gemakkelijk te geven. Wanneer de vermeerdering der bevolking het geleidelijke en natuurlijke gevolg is van de vermeerdering der middelen van bestaan, dan vindt de toenemende bevolking van zelve het noodige bereid; wanneer men door een of ander kunstmiddel (overplanting van vreemden, ruimen onderstand aan hulpbehoevenden, aansporing tot het sluiten van huwelijken) de bevolking tracht te vermeerderen, dan moeten de ruimere middelen van bestaan voor die talrijker bevolking te gelijk geschapen worden, en dit is ondoenlijk.

Vergelijk voorts de aanteekening bij N°. 345.

343. Zoo zijn die maatregelen ten slotte veeleer oorzaken van armoede en ellende dan hulpmiddelen tot vermeerdering der welvaart. En men bewerkt er alleen mede, dat velen geboren worden om spoedig weder weg te sterven.

§ 2. *De vrees voor overbevolking.*

344. In tegenstelling met de begrippen van vroegere tijden is in deze eeuw dikwijls en met ernst op het gevaar van *overbevolking* gewezen.

345. Zulke bezorgdheid voor het kwaad van *overbevolking* heeft altijd werkelijk eenigen grond, omdat de bevolking te allen tijde en overal het vermogen en de neiging heeft om zich niet alleen tot, maar ook buiten de perken van hare beschikbare middelen van bestaan uit te zetten.

De lezer, die niet ten eenemale vreemd is aan de voorname leerstukken der staathuishoudkunde, weet, dat het gevaar van *overbevolking* voor de maatschappij het eerst op wetenschappelijke gronden aangewezen is door den Engelschen schrijver T. R. Malthus, in zijn beroemd werk: *Essay on the principle of population*, uitgegeven in 1803 [1]), en sedert dien tijd dikwijls herdrukt,

[1]) Reeds in 1798 had Malthus onder dezen titel een vlugschrift in het licht gegeven, bestemd om de denkbeelden te bestrijden van William Godwin, die in eene reeks van dagbladartikelen betoogd had, dat alle armoede

vertaald en nageschreven. Die lezer weet ook, dat dit merkwaardige boek eene geheele omkeering gebragt heeft in de heerschende begrippen op dit stuk; en dat de staathuishoudkundigen van alle landen en van alle scholen, met weinig uitzonderingen, „de theorie van Malthus" met volle overtuiging als waar en juist hebben aangenomen en verkondigd, totdat er in den jongsten tijd van onderscheidene zijden ernstige tegenspraak tegen deze theorie opgeworpen is.

In een *Handboek van Praktische Staathuishoudkunde* past geene breede uiteenzetting, veel min eene verdediging, bestrijding of kritiek van een theoretisch leerstuk. Anders zoude er misschien in den geheelen omvang van de staathuishoudkunde geene theorie zijn, die meer tot dat alles uitlokte dan deze. Doch het bestek van dit Handboek verpligt den schrijver, zich te bepalen tot de poging, om naar zijn beste vermogen de uitkomsten van het diepgaand wetenschappelijk onderzoek eenvoudig en duidelijk voor te dragen — de uitkomsten natuurlijk, waartoe hij zelf door ernstig wikken en wegen van de over en weder aangevoerde redenen gebragt is.

De grondslag van de theorie van Malthus is, dat de mensch even als elk organisch schepsel het vermogen en tevens de neiging heeft, om zijn geslacht in onbegrensde mate te vermenigvuldigen. Voor de beteekenis en kracht van dit beginsel is het volkomen onverschillig, met welke snelheid die vermenigvuldiging voortgaat; of uit één ouderpaar millioenen afstammelingen voortspruiten in den tijd van weinige dagen, zoo als bij sommige insecten; van eenige jaren, zoo als bij vele vischsoorten; dan wel van verscheidene eeuwen, zoo als bij den mensch. Men neme bij den mensch de eenvoudigste geometrische reeks aan, die uitgedrukt wordt in deze getallen: 2, 4, 8, 16, 32, 64, 128

---

en ellende in de maatschappij aan eene slechte regering te wijten waren. Hier ging Malthus bij zijne bestrijding reeds van dezelfde beginselen uit als later door hem in zijn uitvoerig werk ontwikkeld zijn. Doch dat vlugschrift was niet meer dan de ruwe, zeer gebrekkige schets van dit werk. En het heeft voor ons alle beteekenis verloren. Trouwens, men zou groote moeite hebben, er nog een afdruk van te vinden. Had Malthus zijnen arbeid tot dat geschrift van den dag beperkt, hij zou nimmer geworden zijn de schepper van de *bevolkings-theorie*.

enz., dan zal in den tijd van honderd jaren één paar, minst genomen en met de onderstelling, dat alle vroegere geslachten reeds weggestorven zijn, tot 64 personen zijn aangegroeid, want naar eene matige berekening, op naauwkeurige onderzoekingen gegrond, *kan* het menschelijk geslacht zich in 20 jaren verdubbelen [1]). Zoo zou dan de bevolking van een land, die op een gegeven tijdstip 2 millioen personen bedroeg, eene eeuw later reeds tot 64 millioen geklommen kunnen zijn.

Werkte nu dat vermogen der voortplanting, dat de Schepper in zijne schepselen gelegd heeft, geheel onbelemmerd, de aarde zoude binnen weinig tijds vol zijn. Ja, eene enkele plant, een enkel paar dieren zouden alleen reeds in staat zijn in weinige jaren de geheele aarde met hunne nakomelingschap te bedekken. Eene enkele vischsoort zou spoedig alle zeeën des aardbols vullen. Doch in de ordening der natuur zelve zijn aan die vermenigvuldiging perken gesteld. De meeste soorten van planten en dieren hebben hare aangewezen plaats, en kunnen alleen onder eene bepaalde luchtstreek of op zekeren bodem tieren. Voorts is er eene altijd waakzame politie in de natuur werkzaam: de eene plant dringt de andere vijandig terug; de dierenwereld houdt de plantenwereld, die aan gene tot spijze dient, in toom; eindelijk de dieren verslinden wederom elkander. Zoo wordt het evenwigt bewaard.

Hoe is het nu met den mensch, den heer der schepping? Op hem heeft die „politie der natuur" niet dezelfde magt. Wat is er dan, dat de onbegrensde vermenigvuldiging van zijn geslacht komt stuiten? Het antwoord van Malthus luidt: daar is voor den mensch tweederlei beperking: de eene, die de mateloose vermenigvuldiging van zijn geslacht **bedwingt** (*repressive check*); de andere, die haar **voorkomt** (*preventive check*). De eerste is die der zonde en der ellende (*vice and misery*); de andere die der zedelijke zelfbeheersching (*moral restraint*). De eerste doemt de overtollig geborenen tot eenen vroegtijdigen dood; hare werk-

---

[1]) Malthus heeft, om allen schijn van overdrijving te voorkomen, voor deze verdubbeling eenen termijn van 25 jaren aangenomen, waarvan hij ook in de werkelijkheid een voorbeeld vond in sommige staten der Noord Amerikaansche Unie. Anderen stellen den termijn van verdubbeling nog veel korter, op 16, sommigen zelfs op 14 jaren.

tuigen zijn rampen, oorlog, pest, hongersnood, ziekte, gebrek. Gebrek is de meest algemeene en de krachtigst werkende oorzaak van versterving; zij werkt in velerlei vormen: gebrek aan voedsel, aan kleeding, aan deksel, aan verpleging en verzorging. Doch dit alles laat zich zamenvatten in de uitdrukking: gebrek aan middelen van bestaan (*means of subsistence*). En dit kan niet anders; want terwijl de mensch het vermogen en de neiging heeft, om zich in eenen tijdkring van 20 of 25 jaren te vermenigvuldigen in de reden van 2, 4, 8, 16, 32, 64, 128 enz.; is het onmogelijk, de middelen van bestaan voor de snel toenemende bevolking voortdurend in gelijke verhouding te verdubbelen. Alle inspanning en vindingskracht, betere bearbeiding des bodems, ontginning van woeste gronden, nieuwe uitvindingen, nieuwe ontdekkingen, zij kunnen ten hoogste het zoo verre brengen, dat over gelijke tijdperken de vermeerdering van de middelen van bestaan voortga in deze reden: 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 enz. Er *moet* dus eene wanverhouding komen tusschen de bevolking en hare middelen van bestaan, en „altijd zullen er zijn voor wie geene plaats bereid is aan het gastmaal des levens." [1])

Is dan het geslacht des menschen door zijnen Schepper tot eeuwige ellende gedoemd, en zal het dan alleen aan enkele gunstelingen, die het toeval in weelde deed geboren worden, gegund zijn, zich aan dien vloek te onttrekken? Dat zij verre! Neen, het menschdom heeft het zelf in zijne hand, of dat vonnis al dan niet voltrokken zal worden. De Schepper heeft den mensch met rede en geweten toegerust, opdat hij zelf toezie. Hij heeft het in zijne magt, door zedelijke zelfbeheersching, die *voorkomt*, de verschrikkingen van het bedwang door gebrek af te keeren. Elk mensch stelle het zich zelven ten duren pligt, het leven niet te geven aan eenig schepsel, waarvoor hij ook niet het noodige onderhoud des levens bereid heeft. Naarmate dit zedelijke zelfbedwang in de maatschappij veld wint, in ge-

---

[1]) Deze schilderachtige, maar krasse beeldspraak werd door Malthus in de eerste uitgave van zijn boek gebruikt om zijn denkbeeld in volle klaarheid voor te stellen. Doch nadat men daaruit tegen hem een onverdiend verwijt van hardvochtigheid geput had, heeft hij ze bij den lateren herdruk achterwege gelaten.

lijke mate zal de rampzalige werking der ellende overbodig worden.

Welke nu de vele en belangrijke gevolgtrekkingen zijn, die Malthus aan deze met groote zorg ontwikkelde theorie ontleent, hebben wij hier niet te onderzoeken. Later zal zich voor ons meer dan eens de gelegenheid opdoen, om daarop terug te komen.

Doch de waarheid: „dat de bevolking afhankelijk is van hare middelen van bestaan, maar in haren aanwas steeds eene neiging openbaart om die middelen van bestaan te buiten te streven," is door dezen uitstekenden denker met onwederlegbare redenen vastgesteld. Evenzoo heeft hij op overtuigende wijze aangetoond, dat geen toestand voor een volk bedenkelijker is, dan deze, waarin het een groot aantal proletariërs [1]) in zijn midden telt, die zorgeloos en roekeloos de maatschappij bezwaren met de gevolgen hunner walgelijke vruchtbaarheid, zoo als (om een treffend voorbeeld uit het leven te nemen) die, welke vroeger het arme volk van Ierland bij vlagen tot de prooi van volkomen hongersnood maakte. Eindelijk hebben wij hem de zoo heilzame les te danken, dat elke poging om de vermeerdering der bevolking nog aan te moedigen, niet alleen ijdel, maar verderfelijk moet zijn (verg. N°. 341); en de niet minder gewigtige waarschuwing, dat eene onvoorzigtige ondersteuning aan hen, die zich zelven niet kunnen of willen helpen, het kwaad der armoede slechts voedt, in plaats van het te bestrijden.

346. Doch de klagt over eene duurzame, steeds klimmende en al meer en meer rampzalige overbevolking is, zoo als zij wel eens geuit wordt, overdreven en ongegrond.

De leer van Malthus is door velen, zoowel onder zijne aanhangers als onder zijne bestrijders, onjuist opgevat en wedergegeven. Van hier de hevige beschuldigingen van de zijde der laatsten tegen hem gerigt, dat zijne leer onmenschelijk en onbarmhartig is; dat hij ons wil doen gelooven, dat de arme in de maatschappij door hare natuurlijke inrigting zelve tot armoede gedoemd is;

[1]) *Proletarii* (van *proles*, kroost) heetten bij de Romeinen diegenen, die niet naar de maat van hun vermogen in eene of andere klasse gerangschikt konden worden, maar niets te tellen hadden dan — hunne kinderen.

dat hij met ruwe hand aan de laagste klassen des volks alle hoop van zich eenmaal uit haren diepgezonken toestand te kunnen verheffen, ontneemt; dat hij zich vermeit in de schildering van eenen noodlottigen loop van het leven der menschheid op aarde langs de baan van toenemende ellende.

Uit hetgeen bij de vorige stelling omtrent de ware beteekenis dezer leer gezegd is, kan reeds blijken, hoe valsch zulke beschuldigingen zijn. Doch het moet erkend worden, dat Malthus zelf eenige aanleiding gegeven heeft tot dat misverstand en tot deze verwijten, zoowel door de krachtige uitdrukkingen, die hij zich soms veroorloofd heeft, als door eene overdrijving, waartoe hij zich heeft laten wegslepen in zijnen ijver om de leeringen van Godwin (zie de noot op blz. 236) tegen te spreken. Hij vormt zich soms al te sombere voorstellingen van de toekomst, die wij te gemoet gaan, omdat hij, met zijne kennis van de menschelijke natuur, zelf weinig baat verwacht van het in zijne oogen eenig afdoende middel tegen klimmende overbevolking: zedelijke zelfbeheersching. — Maar vooral de ijverige voorstanders der leer van Malthus hebben (gelijk gewoonlijk de discipelen door overdrijving de leer des meesters bederven) misverstand en verwarring veroorzaakt. En de oppervlakkigheid, waarmede men over 't algemeen van het onderwerp kennis nam, heeft ten laatste de theorie van Malthus tot eene geheel andere gemaakt, dan zij oorspronkelijk was.

Gelukkig kunnen wij thans, nu het onderwerp onder dien levendigen strijd meer van alle zijden toegelicht is, ons vasthouden aan zijn gronddenkbeeld, zoo waar en zoo rijk in leerzame gevolgtrekkingen: dat er een onverbrekelijk verband is tusschen de bevolking en hare middelen van bestaan, zonder dat wij daarom behoeven te wanhopen aan de toekomst der menschheid.

Reeds de geschiedenis der tijden, die achter ons liggen, de vergelijking van het heden met het verleden moet ons hiervoor behoeden. Indien het waar was, dat de maatschappij door eene onverklaarbare natuurwet tot eene noodlottige verarming veroordeeld is, dan moesten de sporen van dien achteruitgang ons in de bladzijden der geschiedenis voor de oogen komen. Want het spreekt van zelf, dat die natuurwet dan zoowel in de verloopene eeuwen had moeten werken, als zij in de toekomstige tijden werken zal. Wij zien integendeel vooruitgang, krachtigen, heer-

lijken vooruitgang; vooruitgang in stoffelijken rijkdom, in welvaart der volken; vooruitgang in zedelijke ontwikkeling, in beschaving en veredeling van den mensch. Ga terug tot welk tijdsgewricht der nieuwe geschiedenis gij verkiest. Breng u voor den geest Engeland onder de laatste Stuarts, zoo als het zoo onovertreffelijk schoon door Macaulay [1]) geschilderd is; stel u Frankrijk voor oogen in het schitterende tijdperk van Lodewijk XIV, maar zoo als Vauban [2]) het schetst; verplaats u in den toestand van ons vaderland in de 15e, 16e en 17e eeuw, zoo als hij door den Heer de Bosch Kemper [3]) met naauwkeurige pen geteekend is; herinner u den Duitschen boerenkrijg en zijne oorzaken tijdens het begin der hervorming; voorzeker, het zal wel niet noodig zijn, hooger op in den loop der tijden punten van vergelijking te zoeken, om tot de waardering te komen van het vele goede, dat onze eeuw boven de verloopene eeuwen vóór heeft; om ons te leeren, hoe de algemeene welstand des volks geklommen is, veel sterker nog dan zijn getal; om ons te doen zien, hoe bij alle dingen des dagelijkschen levens, wat vroeger kostbaar en verfijnd genot was van enkele bevoorregten, nu geworden is alledaagsch gebruik van den gemeenen man. Daarbij hebben wij den onbedriegelijken toets van de bestendige verlenging van den gemiddelden levensduur bij alle volken van het beschaafde Europa.

Doch wij hebben niet eens noodig, tot de altijd onzekere getuigenissen der historie de toevlugt te nemen. Er is nu meer dan eene halve eeuw verloopen sedert Malthus zijn boek schreef. De tijd, die voor hem in de toekomst lag, behoort voor ons tot het verledene. Het is ons mogelijk, uit eigen aanschouwing te oordeelen. Heeft de uitkomst van deze zestig jaren de zorgvolle voorspelling, in het begin der eeuw uitgesproken, bevestigd?

De bevolking van Europa is in deze zestig jaren, immers zoo

---

[1]) In het derde Hoofdstuk zijner *History of England.*

[2]) In zijne *Dîme Royale,* waar een ijselijk tafereel van de armoede des volks onder de regering des „grooten" konings wordt opgehangen. Men vergelijke daarmede de tooneelen van herhaalden hongersnood, die uit bescheiden van dien tijd bewaard zijn in P. Clement's *Histoire de la vie et de l'administration de Colbert* (1846.)

[3]) *Geschiedkundig onderzoek naar de armoede in ons vaderland.* 1851. (2e uitgave, 1860.) Ie Dl. Hoofdst. 2.

wij op de officiëele volkstellingen staat kunnen maken, sterk vermeerderd. Bepalen wij ons tot Engeland, Frankrijk en ons vaderland. De bevolking van Grootbritannie (buiten Ierland) was volgens de telling van 1801 10,942,000, volgens den census van 1851 20,793,000. Zij is in vijftig jaren nagenoeg verdubbeld. De bevolking van Frankrijk (naar zijne tegenwoordige begrenzing) was in 1801 27,350,000, in 1856 36,039,000, eene vermeerdering met 30 °/₀ van het eerste cijfer. De bevolking van ons vaderland was volgens eene telling van 1796 1,880,000. Doch toen ontbrak aan ons grondgebied het tegenwoordige hertogdom Limburg, het 4e en 5e district van Zeeland (het voormalige Staats-Vlaanderen), mitsgaders eenige enclaves van Noord-Brabant; stellen wij, gelijk met eenig vertrouwen geschieden kan, de toenmalige bevolking dezer landstreken op ongeveer 200,000, dan bekomen wij voor de oppervlakte van het tegenwoordige koningrijk der Nederlanden in 1796 eene bevolking van 2,080,000. Volgens de officiëele uitkomsten der jongste volkstelling was het cijfer op 31 December 1859 3,309,128, dat is eene vermeerdering sinds 1796 van 60 °/₀. Nu mogen wij vragen; eerstelijk: draagt de ontwikkeling der hedendaagsche maatschappij in deze drie landen teekenen van voortdurende verarming, van achteruitgang in algemeene welvaart? ten tweede: is zulke achteruitgang sterker zigtbaar in Engeland en Nederland dan in Frankrijk? Niemand zal een oogenblik aarzelen, ontkennend op deze twee vragen te antwoorden. Er moet dus eene fout zijn in de ontwikkeling van eene theorie, die tot de slotsom leidt, dat eene klimmende wanverhouding tusschen eene sterk toenemende bevolking en hare middelen van bestaan noodzakelijk is.

Het schijnt dan ook niet moeijelijk, zulke fout in deze theorie aan te toonen. Beproeven wij het zoo beknopt mogelijk.

Daartoe hebben wij ons in de eerste plaats te herinneren, wat hierboven (bij N°. 339) over de dubbelzinnigheid van den term: *middelen van bestaan* opgemerkt is. Het valt niet tegen te spreken, dat Malthus bij het stellen zijner twee reeksen (zie de aanteekening bij N°. 345) alleen gedacht heeft aan den beperkten zin van *voedingsmiddelen.* Al gebruikt hij ook later den term in zijne ruimere beteekenis [1]), in het eerste hoofdstuk, waar deze

[1]) B. v. aan het slot van het IVe Boek, 14e Hoofdst., van zijn werk.

reeksen worden aangevoerd tot betoog, dat de middelen van bestaan onmogelijk zoo snel vermenigvuldigd kunnen worden als het menschelijke geslacht, spreekt hij uitsluitend van de vruchtbaarheid en het voortbrengend vermogen des bodems. En zijne leerlingen zijn hem hierin gevolgd [1]). Neemt men nu daarentegen den term in zijne ruimere beteekenis voor al wat voortbrengsel is van 's menschen arbeid en bestemd tot vervulling zijner behoeften, dan vervalt de geheele stelling van zelve voor de eenvoudige opmerking, dat zoo de regel doorging, er onmogelijk te eeniger tijd maatschappelijk kapitaal had *kunnen* gevormd worden. Want kapitaal is bespaarde rijkdom (verg. N°. 59), en ging de regel door, er ware nooit gelegenheid tot sparen geweest. En wat is het grootsche verschijnsel, dat ons bij de ontwikkeling der maatschappij het sterkst in de oogen springt? Dat het kapitaal zelf zich krachtig vermenigvuldigt (verg. N°. 61).

Hieraan sluit zich eene tweede opmerking aan. Men heeft, en naar het schijnt te regt, eene andere fout in de stelling, die wij hier beschouwen, aangewezen, namelijk: dat hier is eene vergelijking van ongelijksoortige grootheden. Bij het menschelijke geslacht wordt gesproken van het vermogen ter vermenigvuldiging, dat werken kan; bij de middelen van bestaan van de werkelijke vermeerdering, die er plaats heeft. Nogtans was door Malthus zelven er reeds op gewezen, dat het vermogen van vermenigvuldiging bij de schepselen uit de planten- en dierenwereld, die de mensch tot vervulling zijner behoeften gebruikt, voorwaar niet minder sterk is dan bij den mensch zelven. Er

---

[1]) Zoo zegt o. a. Jos. Garnier, *Du principe de population*, 1857, pag. 65: „Il ne s'agit pas de savoir si la densité de la population amène une densité de production en général; il s'agit de savoir si l'accroissement de „la population amène toujours proportionnellement un accroissement d'ali„ments. Or les aliments, ne pouvant être accrus que par l'extension des „cultures, par le perfectionnement des procédés agricoles, par le com„merce avec les pays qui produisent plus que leur propre subsistance, „peut-on dire que l'augmentation de la population rendra toujours pos„sible l'augmentation de l'un de ces trois moyens?" Toch had hij zelf reeds op blz. 14 gewaarschuwd: „On a également critiqué l'expression de „subsistances comme trop restreinte; mais il est évident que Malthus a „entendu tout ce qui est indispensable à l'homme pour vivre: la nourri„ture, le vêtement, l'habitation."

had moeten vergeleken worden: óf de organische kracht, óf de werkelijke aanwas aan beide zijden. Bij eene opmerkzame beschouwing van de werken des Scheppers openbaart zich voor onze oogen de schoonste harmonie in het leven der natuur; nergens is er wanverhouding tusschen behoefte en middelen. Overal is voortgebragt „een gewemel van levende zielen" [1]) en tot alle schepsel is gezegd: „zijt vruchtbaar en vermenigvuldigt." Overal is de kiem gelegd tot voortgaande schepping in oneindigen overvloed. Maar niettemin, overal wordt het evenwigt bewaard en op elke plek is de „politie der natuur" onvermoeid werkzaam om de orde te handhaven, tot de mensch, „wien God alles gegeven heeft", komt om de heerschappij in zijne hand te nemen en „de aarde te onderwerpen." [2]) Als hij verschijnt, wijkt het verslindend gedierte, dat die politiezorg tot zijne taak had, terug, om voor hem plaats te maken.

En hieraan verbindt zich wederom eene derde opmerking. Het moge vernederend zijn voor onzen hoogmoed, maar wij moeten het erkennen, dat ook de mensch, de heer der schepping, aan eene gelijke natuurwet van beperking onderworpen is als al het geschapene. Ook in hem zijn de kiemen van grenzenlooze vermenigvuldiging gelegd, maar ook bij hem worden tallooze van die kiemen verstikt, of na eene aanvankelijke ontwikkeling weder verwoest, vóór het zaad tot rijpheid kon komen. Bij de meest beschaafde volken sterft de helft der geborenen weg vóór zij het 25e levensjaar bereikt hebben. Bij de minder beschaafde is de waarschijnlijke levensduur nog veel korter. En verre is het er af, dat dit alleen uit gebrek aan middelen van bestaan zou voortspruiten, of zelfs, in ruimeren zin, aan zonde en ellende te wijten ware. Hoe velen brengen reeds bij de geboorte de oorzaak eens vroegtijdigen doods mede; hoe velen dragen erfelijke kwalen in het ligchaam om, of gaan gebukt onder aangeboren zwakte en gebreken; in hoe menig huisgezin grijpt de dood prooi bij prooi weg, waar het toch niet aan middelen om het leven te schragen, aan verstandige zorg, aan liefderijke verpleging ontbrak; hoe velen verliezen het leven door hetgeen wij toeval of ongeluk plegen te noemen; hoevelen zelfs dragen een

---

[1]) Genesis I, vs. 20.
[2]) Genesis I, vs. 28, 29.

zwak en ziekelijk ligchaam om, en verhaasten hunnen dood, — juist door overmaat in de genietingen des levens! Hier is dus nog een andere *„repressive check,"* dan Malthus ons voorstelt; een zoodanige, wier werking niet kan gestuit of voorkomen worden, ook door de gelukkigste evenredigheid tusschen bevolking en middelen van bestaan.

En — mogen wij er bijvoegen — ook hier blinkt de wet van het evenwigt in de natuur door. De boom strooit na den bloeitijd zijne honderdduizenden zaden over den grond uit, waarvan er slechts enkelen wortel zullen vatten en ontkiemen; het gedierte des velds, vooral in die soorten, die den mensch of aan andere diéren ten voedsel strekken, is uitermate vruchtbaar, opdat er bij voortgaande vernieling steeds overblijven, om te zorgen, dat het geslacht niet uitsterve. Ook den mensch is die groote kracht van voortplanting gegeven, opdat hij al de oorzaken des doods, waaraan hij blootstaat of zich eigenwillig blootstelt, zijn geslacht de aarde blijve vervullen. Want de geschiedenis der lang vervlogene eeuwen leert, dat er tijden kunnen komen, waarin er veeleer gevaar is van ontvolking dan van overbevolking der landen. Nog kunnen wij op de kaart onmetelijke koningrijken der oudheid aanwijzen, waar eenmaal eene bevolking van millioenen bij millioenen bijeengetast was en waar heden alles dor en ledig is. Opdat het menschdom zulke verwoestingen wederstaan kunne, is een groote mate van levenskracht noodzakelijk; maar daarvan is het onvermijdelijk gevolg, dat de werking dier levenskracht in gewone tijden getemperd moet worden.

Nog valt eindelijk dit op te merken. Uit tweederlei oorzaak kan er wanverhouding tusschen de bevolking en hare middelen van bestaan wezen: 1°. doordat de middelen van bestaan nog niet genoeg ontwikkeld zijn, 2°. doordat de middelen van bestaan in evenredigheid met de bevolking meer en meer te kort schieten. In beide gevallen zal armoede van een deel der bevolking het gevolg zijn.

Maar nu mogen wij deze troostrijke waarheid stellen: De tweede oorzaak moge tijdelijk en plaatselijk in een of ander land, in eene of andere stad werken, zij werkt niet regelmatig in de geheele maatschappij. De werking der eerste evenwel bespeuren wij overal, en sterker, naar gelang de maatschappij zelve op

lager standpunt van ontwikkeling staat. Bij woeste horden, bij onbeschaafde of halfbeschaafde volken (Malthus heeft het zelf aangetoond) is armoede, gebrek, ellende regel. Barbaarsche jagersvolken dolen rond over eene onmetelijke oppervlakte van den weelderigsten bodem, maar die nog wildernis is, en zij leiden er een kommerlijk, armzalig leven; herdersvolken gebruiken de vruchtbaarste vlakten van onafzienbare uitgestrektheid tot voeding van hun eenigen rijkdom, het vee; maar ook hun bestaan is armelijk, onzeker. De gezeten burgerij, die zich in eng bestek ophoopt, leert door landbouw en nijverheid uit den grond allen rijkdom putten dien hij bevat, en overvloed van bestaanmiddelen scheppen tot vermeerdering harer welvaart.

De slotsom van deze beschouwingen, die én tot juist verstand van dit zoo moeijelijke vraagstuk, én vooral om de beteekenis van de praktische gevolgtrekkingen, welke zich in de eene of de andere rigting uit de theorie moeten ontwikkelen, onmisbaar waren, — de slotsom is dan deze:

Altijd en overal zal het waar blijven, dat de bevolking zich uitzet of inkrimpt naar gelang van hare middelen van bestaan.

Altijd zal daarbij eene neiging zich openbaren tot overschrijding van de perken der bestaanmiddelen.

Doch het is geene noodlottige natuurwet, dat de ontwikkeling der maatschappij eene voortdurende en klimmende wanverhouding tusschen de bevolking en hare middelen van bestaan medebrengt.

Integendeel, de heilrijke vrucht dezer ontwikkeling is, én blijkens de getuigenissen der geschiedenis én volgens onze eigene waarneming, ruimere verspreiding van algemeene welvaart onder alle klassen der bevolking.

Dit moet wel zoo zijn, omdat die ontwikkeling niet anders is dan voortgaande vergrooting van het maatschappelijke kapitaal, uitbreiding der kennis van en der heerschappij over de natuur, hare gaven en hare krachten, beschaving en veredeling van den mensch zelven [1]).

[1]) Het behoeft zeker niet uitdrukkelijk gezegd te worden, dat deze veredeling een meerder overwigt van het zedelijke beginsel op de dierlijke natuur is, en dat zij dus van zelve krachtiger zelfbeheersching tegenover aandrift en hartstogt medebrengt.

Daarom zal bij eene geleidelijke en natuurlijke ontwikkeling der maatschappij het gevaar van overbevolking hoe langer hoe geringer worden, mits men slechts het kwaad niet zelf voede door onverstandige maatregelen, als aanmoediging der huwelijken, belemmering van de voortbrenging of van de verspreiding der goederen, verstomping van het gevoel van eigen verantwoordelijkheid, of bedeeling, die oorzaak is, dat een deel der bevolking méér verteert dan zij door haren arbeid aan de voortbrenging toevoegt.

347. Opmerkelijk is daarbij, dat in onzen tijd deze klagt van *overbevolking* niet zelden gepaard gaat met eene andere over *overproductie*, d. i. over te grooten voorraad van beschikbare goederen, terwijl toch de eene klagt de andere noodzakelijk moet uitsluiten.

De beteekenis van het woord *overbevolking* kan geene andere zijn, dan dat er te veel menschen zijn in verhouding tot de goederen, welke de menschen tot hun levensonderhoud noodig hebben, d. i. met andere woorden, een te kort in de voortbrengselen tegenover de verbruikers. De beteekenis van *overproductie* kan daartegenover geene andere zijn, dan dat er meer goederen voortgebragt worden dan de bevolking verbruiken kan, waardoor een gedeelte dier goederen onverkoopbaar blijft, d. i. met andere woorden, een te groote overvloed van voortbrengselen tegenover de verbruikers.

348. De verklaring van deze tegenspraak is vooral hierin te vinden, dat in meest alle staten van Europa eene eenzijdige rigting aan de ontwikkeling der groote takken van volksnijverheid gegeven is, waardoor aan de eene zijde te veel van eenige soorten van goederen voortgebragt, en aan den anderen kant tevens te veel mededinging van arbeidskrachten op zekere punten gerigt is.

Verschillende oorzaken hebben hiertoe zamengewerkt, en wel het meest de invloed van het stelsel van bescherming, dat, in onderscheidene landen te gelijk ingevoerd, en in vele om strijd tegen andere staten al hooger en hooger opgedreven, overal de

voortbrenging van zekere goederen, vooral fabriekwaren, te sterk aangeprikkeld heeft. Want inzonderheid van de voortbrengselen der fabrieknijverheid wordt die klagt over overproductie gehoord. Het gevolg daarvan moest zijn, eensdeels dat te veel goederen van deze soort op de markt gebragt werden, anderdeels, dat te veel arbeiders naar deze takken van bedrijf heenstroomden, in de zekere hoop van doorgaand werk en hoog loon. (Verg. N°. 152.)

Voor 't overige behoort niet voorbijgezien te worden, dat soms eene of andere omstandigheid ook wel tijdelijk eene overproductie van een bepaald voortbrengsel kan te weeg brengen. Zoo kan men van overproductie van granen spreken, wanneer eenige jaren achtereen zeer overvloedige oogsten elkander opvolgen; of van overproductie van andere goederen, wanneer een sterk aangezette ondernemingszucht plotseling door eene handelscrisis gestuit wordt. Dan ontstaat er wat de Engelschen *a glut*, eene opstopping, noemen. En zulk een toestand kan bezwaarlijk genoeg worden.

Maar zoo lang er nog menschen zijn, die aan goed voedsel en goede kleeding en huisvesting gebrek hebben, is het ongerijmd, van eene algemeene en bestendige overproductie te spreken.

249. Tegen het gevreesde kwaad der overbevolking heeft men allerlei, en daaronder zelfs de ongerijmdste middelen, aanbevolen en beproefd. Van deze komen het meest in aanmerking: bemoeijelijking van het huwelijk; aansporing tot landverhuizing; ontginning van woeste gronden en binnenlandsche kolonisatie; werkverschaffing op groote schaal.

Bij de schrijvers, die het leerstuk der bevolking uitvoerig en naauwkeurig behandelen, worden behalve de hier genoemde nog eene menigte andere, deels zelfs mechanische of physiologische middelen opgenoemd, die aanbevolen zijn om de voortplanting van het menschelijke geslacht te belemmeren en alzoo het gevreesde kwaad der overbevolking te keeren. Doch deze uitvindingen zijn te dwaas en meestal tevens te walgelijk, om er ons meê op te houden. Dat zij nooit ernstig in toepassing gebragt zijn, behoeft niet gezegd te worden.

350. Doch van al deze middelen mag gezegd worden, dat zij weinig kunnen baten en daarentegen hunne eigene schadelijke gevolgen medebrengen. Sommigen zelfs verergeren het kwaad, dat men er mede denkt te bestrijden.

351. Bemoeijelijking van het huwelijk onder de lagere klassen des volks bevordert ligtzinnigheid en slechte zeden. Zij is oorzaak, dat een groot getal kinderen, buiten echt verwekt, in schande geboren, verstoken van ouderlijke zorg, slechts het leven ontvangen om spoedig weder weg te sterven of tot last der maatschappij op te groeijen.

Zulke maatregelen tot bemoeijelijking van het huwelijk zijn nog heden in eenige Duitsche staten in werking. Zij zijn van onderscheiden aard. In Wurtemberg is o. a. het huwelijk verboden aan dengeen, die in staat van beschuldiging verkeert of binnen de laatste twee jaren veroordeeld is wegens landlooperij, bedelarij van beroep, herhaalden diefstal, overgegeven dronkenschap enz., alsmede aan hen, die in de drie laatste jaren bedeeld geworden zijn. In Saksen mogen mannelijke bedeelden slechts dan huwen, wanneer zij bewijzen kunnen door hun huwelijk hunnen toestand te verbeteren. In Beijeren, Wurtemberg, Baden en Saksen moet de man, die in het huwelijk treden wil, aantoonen, dat hij 't zij vermogen genoeg heeft, 't zij een winstgevend beroep uitoefent, en alzoo in staat is een gezin te onderhouden.

Het behoeft niet betoogd te worden, dat deze laatste eisch onregtvaardig is, tot allerlei kleingeestige dwingelandij aanleiding geven moet en toch het doel niet bereiken kan, dat men er zich mede voorstelt. Immers wat, zoo de man een half jaar na zijn huwelijk door ongeluk of eigen schuld vermogen of bestaan verliest?

Meer aanbeveling schijnen de verbodsbepalingen tegen bedelaars, dieven, dronkaards en bedeelden te verdienen. Maar hier, zoowel als in het andere geval, doet zich het ernstige bezwaar gevoelen, waarop in deze stelling gewezen is. De lieden, wien het wettig huwelijk ontzegd is, behelpen zich met eenvoudige

zamenwoning (*concubinage*) [1]); hunne kinderen dragen de smet der onechte geboorte; die schandvlek werkt niet zelden terug op de gevoelens der ouders voor hun kroost; het huisgezin, niet door den zachten band des huwelijks omsloten, gaat ligter uiteen, en de man laat vrouw en kinderen aan de armenzorg over. Overal heeft naauwgezet onderzoek aangetoond, dat de opvoeding der onechte kinderen meer verwaarloosd wordt dan die der wettige: de ligchamelijke verwaarloozing blijkt uit een veel hooger cijfer van ontijdige sterfte; de zedelijke verwaarloozing uit het evenredig grooter getal beschuldigden wegens misdrijf onder de onechte dan onder wettige kinderen. De hedendaagsche statistiek hecht het zegel aan de spreuk van den ouden wijze: "Maar "kinderen, in overspel verwekt, komen niet tot volkomenheid, "en het kroost van onechten bedde kwijnt weg. En wanneer "zij ook langer leven, zij worden voor niets geacht, en eerloos "is hun ouderdom tot aan hun einde toe." [2])

352. Landverhuizing en binnenlandsche kolonisatie helpen weinig, omdat de hierdoor ledig geworden ruimte spoedig weder aangevuld wordt. Bovendien is aan beiden dit kwaad verbonden, dat zij aanzienlijke kapitalen verslinden en dus alligt de middelen van bestaan des volks nog sterker verminderen dan de overmaat der bevolking.

Ook hier geldt de regel, waaraan wij bij N°. 340 gedachten: overal, waar eene ledige plaats is, is er ook een mensch gereed, om die plaats in te nemen.

Over het minder raadzame van kolonisatie op groote schaal in vreemde gewesten is reeds gesproken in N°. 241.

Wat binnenlandsche kolonisatie betreft, wij weten, hoe treurig de schoone verwachtingen teleurgesteld zijn, waarmede de edele stichter der *Maatschappij van Weldadigheid* bezield was.

---

[1]) De Beijersche wet van 1 Julij 1834, waarop hierboven gedoeld is, werkt niet in de provincie Rijnbeijeren, en hier is het getal *onechte* geboorten, in verhouding tot de *wettige*, de helft kleiner dan in de overige provinciën des koningrijks. Opmerkelijk is daarbij, dat ook hier juist de armenlast geringer is dan in de andere deelen des rijks.

[2]) *Het boek der Wijsheid*, Hoofdst. III, vs. 16, 17 (volgens de overzetting van v. d. Palm).

Hoe weinig landverhuizing tegenover eenen ook maar matigen geregelden aanwas der bevolking beteekent, kan uit het volgende blijken. Het hoogste cijfer van landverhuizers, die in eenig jaar Europa verlaten hebben om in andere werelddeelen een nieuw vaderland te zoeken, is nog niet 500,000 geweest. De jaarlijksche vermeerdering der bevolking in Europa is tegenwoordig $1^1/_2$ of 2 $^0/_0$. Dit bedraagt reeds voor Frankrijk, Grootbritannie en Duitschland, die te zamen meer dan 100 millioen inwoners tellen, $1^1/_2$ of 2 millioen in het jaar. Verre van dus eene overtollige bevolking af te voeren, is zelfs de landverhuizing op zeer groote schaal niet eens in staat om tegen den jaarlijkschen aanwas op te wegen.

Nu bedenke men hierbij: 1°. de kapitalen, die de verhuizenden medevoeren; 2°. de kosten, die hun vervoer eischt; 3°. vooral, dat zij, die de gewaagde onderneming bestaan, eigenaardig moeten behooren tot dat gedeelte der bevolking, dat eenige veerkracht en geschiktheid tot arbeiden bezit, terwijl het volstrekt hulpbehoevende deel achterblijft.

353. Werkverschaffing op groote schaal gewent de lagere klassen des volks aan zorgeloosheid en verstompt het gevoel van verantwoordelijkheid; zij wordt op die wijze, in plaats van een middel tegen, eene oorzaak van toenemende overbevolking.

Verg. N°. 459 en 463. Zie ook N°. 83 en 194.

Deze reden alleen is voldoende om elke socialistische inrigting der maatschappij, die vordert, dat de overheid voor arbeid zorge, te veroordeelen. Zie voorts N°. 524—529.

354. Het ware middel, om het kwaad der overbevolking in de maatschappij te stuiten of althans te beperken, moet hierin gezocht worden, dat men zich onthoude van zulke handelingen, die het voeden, als: onverstandige armenzorg; overprikkeling der nijverheid; belemmering van het verkeer; verspilling of vernietiging van kapitaal.

De arme, die van aalmoezen en giften leeft, verteert zonder evenredig voort te brengen. Eene door kunst ontwikkelde nijverheid heeft geene natuurlijke levenskracht, en hoe sterker zij aangezet is, te grooter is de schok die er ontstaat, wanneer zij

eindelijk in haren loop gestuit wordt; overproductie en overbevolking zijn hare vruchten (verg. N°. 347). Belemmering van het verkeer door geweld, heerschzucht, beschermingstelsels of welke andere oorzaak ook, bemoeijelijkt de gereede voldoening der behoeften; vernietiging van kapitaal vermindert niet alleen regtstreeks de som van den beschikbaren maatschappelijken rijkdom, maar berooft bovendien den arbeid van zijn krachtig hulpmiddel tot voortbrenging van nieuwen rijkdom.

En hier is het wel de plaats om een oogenblik bij de rampen des oorlogs stil te staan. Sommige schrijvers (en, zonderling, ook Malthus zelf) hebben den oorlog aangemerkt als een der middelen om de wanverhouding tusschen bevolking en bestaanmiddelen te verminderen, omdat hij zooveel menschenlevens kost. Zij zagen niet, dat er naauwelijks eene sterkere oorzaak van vermeerdering dier wanverhouding aangewezen worden kan. Zij sloegen alleen acht op het getal dooden, die in den krijg vallen. Zij bedachten niet, dat die dooden mannen waren in de kracht des levens, geschikt en geroepen om mede te werken aan den voortbrengenden arbeid; dat niet alleen dezen, maar al de honderdduizenden of millioenen krachtige mannen, die 't zij in den oorlog zelven, 't zij in vredestijd om den wille van eenen mogelijken oorlog onder de wapenen geroepen worden, zoo lang zij in krijgsdienst zijn, aan elken anderen voortbrengenden arbeid onttrokken worden; dat de toerusting ten oorlog ook in vredestijd reeds jaarlijks millioenen bij millioenen schats verslindt; dat de som van de alzoo vernielde kapitalen tot het tien- of honderdvoudige klimt, zoodra de krijg werkelijk uitgebroken is; dat de ongelukkige landen, die door de strijdende legers overtogen worden, tooneelen van vernieling en verwoesting worden; dat onder het gedruisch des oorlogs geen tijd is om aan nuttige werken te denken; dat het algemeen gevoel van onrust en onveiligheid de nijverheid verlamt, het handelsverkeer stremt, het crediet schokt, den werkman werkeloos en broodeloos maakt; dat de gekwetsten, die met verminkt ligchaam uit den oorlog te huis komen, en de weduwen en weezen der gesneuvelden aan de bedeeling vervallen; dat VERARMING, algemeene, onberekenbare, maar ontzaggelijke verarming der geheele maatschappij, in alle standen en klassen, de altijd zekere en blijvende vrucht des oorlogs is.

Wat beteekent daartegenover, dat er ettelijke tienduizenden, die op het slagveld gevallen of in het hospitaal bezweken zijn, minder gevoed behoeven te worden?

De oorlog zal helaas wel nimmer geheel uit de maatschappij wijken, zoo min als de armoede. En zij, die gezondheid en leven ten offer brengen, om het vaderland tegen vreemd geweld te beschermen, hebben een eerlijk deel in den maatschappelijken arbeid. Misschien gaan wij zelfs niet te ver, wanneer wij toestemmen, dat ook de oorlog zijn zedelijk goed heeft, en naar Gods raad een der middelen is om de menschheid vooruit te brengen. Doch wel mag het ernstig gezegd en dikwijls herhaald worden: O, wisten de volken slechts, wat zegen de vrede is! Zij zouden zich niet zoo ligt door eigen verblinding en boosheid of door den luim van gewetenlooze heerschers in hun verderf laten voeren!

355. Daar, waar in eenen gezonden, natuurlijken maatschappelijken toestand aan den arbeid en het kapitaal des volks hunne vrije werking gelaten is, zal de vermeerdering van den volksrijkdom in het algemeen nog sneller voortgaan dan die der bevolking, en alzoo het kwaad der overbevolking van zelf geringer worden.

Deze stelling is niet anders dan de toepassing van de beschouwingen in de aanteekening bij N°. 346.

356. Het eenige middel om dit kwaad geheel weg te nemen, zoude zijn, bij elken burger van den staat het gevoel van eigen verantwoordelijkheid voor eigen daden tot een zedelijk beginsel te verheffen.

De eisch, dat elk doordrongen zij van het gevoel zijner verantwoordelijkheid, strekt zich over het geheele zijn en al het doen des menschen uit. Maar hier is het de plaats, om in het bijzonder te herinneren aan de edele en verhevene les, welke Malthus als de reine vrucht zijner bevolkingsleer een' iegelijk voor oogen houdt, en die behartigenswaardig zal blijven door alle tijden, wat er ook op de ontwikkeling zijner theorie moge aan te merken vallen; de les, die ernstig waarschuwt: »geen

iegelijk man zie wel toe, dat hij het leven niet geve aan een schepsel, voor hetwelk hij het onderhoud des levens niet bereid heeft."

§ 3. *Over plaatselijke overbevolking.*

357. De zorgbarende overbevolking, die men veelal als eene algemeene maatschappelijke kwaal, vooral van onzen tijd, voorstelt, is dikwijls niet anders dan een plaatselijk verschijnsel.

358. Inzonderheid in groote steden kan dit kwaad bespeurd worden, zoowel in die, welke zich door eene buitengewoon sterke en snelle ontwikkeling van sommige takken der nijverheid onderscheiden, als in zulke, die van vroegeren bloei vervallen zijn.

Vooral hebben wij hier het oog op groote fabrieksteden. De reden van het verschijnsel vindt men aangewezen in N°. 361.

359. De voorname en steeds werkzame oorzaak eener sterkere overbevolking in groote steden is, dat eene talrijke, op één punt verzamelde volksmenigte als van zelve eene zekere aantrekkingskracht uitoefent, door de hoop, die zij opwekt, dat in haar midden altijd wel op eene of andere wijze nog arbeid en brood te bekomen zullen zijn.

360. Eene andere algemeen werkende oorzaak ligt in de bezwaren en ook in den tegenzin bij de lagere klassen in eene groote stad, om zich naar elders te verplaatsen; een tegenzin, die soms maar al te veel gesterkt wordt door de gemakkelijkheid, om in armoede onderstand te vinden.

Opmerkelijk is het, dat de bewoner van het platteland (in de lagere klassen) veel gereeder er toe overgaat om naar eene stad te verhuizen, dan omgekeerd die van eene stad naar het platteland. De reden zal wel zijn, deels mindere behoefte bij den laatste om zijn brood elders te zoeken, deels misschien ook eene zekere hoogmoedige ingenomenheid met de groote stad, waar hij te huis behoort.

361. Hierbij komen somwijlen nog andere, bijzondere oorzaken; als: de gemakkelijkheid van vele soorten van fabriekarbeid, die weinig kennis en geringe inspanning eischen; de groote afwisseling van bloei en verval, meer eigen aan het bedrijf der steden dan aan den landbouw; het overwigt, dat eene aanzienlijke stad in den staat heeft, en de bijzondere voordeelen, die zij daardoor wel eens voor hare burgerij weet te verwerven.

Al deze oorzaken trekken, meer of minder sterk, de bevolking naar de steden, zonder ze in gelijke mate daar weder uit te drijven.

Vooral de laatstvermelde oorzaak eischt in den tegenwoordigen tijd zeer onze aandacht, want zij werkt krachtiger, naarmate men overal op uitgebreider schaal groote werken van algemeen nut aanlegt. Van zelf toch trekken de belangen van de aanzienlijke steden in het bijzonder de aandacht bij het kiezen der rigtingen en haltpunten van stoombootdiensten, spoorwegen, telegraaflijnen, enz. Zoo bekomen de groote, talrijk bevolkte gemeenten uit den aard der zaak voorregten boven de kleinere, en trekken daardoor van zelve de nijverheid en de bevolking nog meer naar zich toe.

Komt daar nu nog bij, dat de bevolking van groote steden der regering ontzag of vrees weet in te boezemen, dan ziet men het zelfs gebeuren, dat uit 's lands middelen, door allen opgebragt, buitensporige uitgaven in het uitsluitend belang dier steden bekostigd worden, om het volk daar maar bezig en rustig te houden. Men weet, hoe dit in Frankrijk met Parijs en Lyon het geval is. Als een gevolg hiervan mag wel aangemerkt worden het opmerkelijke en verontrustende verschijnsel, dat bij de volkstelling van 1856 in Frankrijk aan het licht gekomen is, namelijk, dat de bevolking der groote steden sedert de laatstvorige telling (in 1851) sterk vermeerderd, maar die van het platteland over het algemeen afgenomen is. Ook bij de volkstelling van 1861 is wederom eene sterkere vermeerdering der bevolking in de groote steden dan te platten land gebleken.

362. Ook dit kwaad van plaatselijke overbevolking is niet door kunstmiddelen (als overbrenging der gezinnen naar elders,

enz.) weg te nemen. En ook hier valt niet veel meer te doen, dan te waken, dat men de kwaal niet door verkeerde maatregelen (als: werkverschaffing, ruime bedeeling, enz.) voede.

Verg. N°. 352 vv. Dat het een ijdel pogen is, om eene uitgemergelde overbevolking eener stad aan het landbouwbedrijf te zetten, is, helaas, door meer dan ééne mislukte proefneming gebleken. Het overbrengen van kinderen naar landbouwkoloniën moge voor de toekomst van de voorwerpen dezer liefdezorg gunstig werken, als middel om de stad van de overmaat harer armen te ontlasten, is het vruchteloos.

363. Geen beter middel is er welligt, om plaatselijke overbevolking af te leiden, dan de voortgaande verbetering der middelen van gemeenschap tusschen de onderscheidene deelen des lands, waardoor vraag en aanbod van den arbeid op alle punten gemakkelijker tot elkander kunnen komen, en alzoo de vrijwillige verhuizing van werklieden van de plaats, waar zij overtollig zijn, naar eene andere plaats, waar aan hunnen arbeid behoefte is, bevorderd wordt.

Men heeft wel eens voorgesteld *arbeidsmarkten* op te rigten, gelijk er markten voor koopwaren zijn. De zaak is niet geheel nieuw. In sommige streken verzamelen zich op gezette tijden de dienst- en werkboden, die geneigd zijn den landbouwers hunne diensten aan te bieden, op de jaar- of weekmarkt. Ook de maaijers, die geregeld des zomers uit Oost-Friesland en Munsterland herwaarts overkomen, stellen zich in sommige onzer provinciën op de weekmarkten „te huur." Doch zulk eene algemeene markt voor alle soorten van arbeid zou alleen door langdurige gewoonte gevestigd kunnen worden, en de kosten van verplaatsing zullen altijd wel beletten, dat vele zulke markten nevens elkander ontstaan.

Een ander, eenvoudiger en werkzamer middel om zooveel mogelijk vraag en aanbod van arbeid tot elkander te brengen, zou bestaan in een uitgebreid stelsel van *goedkoope* advertentiën in dagbladen. Men hebbe slechts de oogen in een of ander Duitsch dagblad te slaan, om te zien, hoe ruim van dit middel gebruik

17

gemaakt kan worden. Doch zoo lang én de dagbladen zelven, én inzonderheid de advertentiën aan een hoog zegelregt onderworpen zijn, kan er van de algemeene aanwending van dit middel bij ons geene sprake zijn.

2e HOOFDSTUK.

DE VOORZIENING IN DE BEHOEFTEN DES VOLKS.

§ 1. *De voorziening in de behoeften in gewone tijden en omstandigheden.*

364. De zorg voor de geregelde vervulling van de dagelijks wederkeerende behoeften des volks in gewone tijden en omstandigheden is, schier zonder tegenspraak of twijfel, overal en altijd als de natuurlijke taak van de vrije nijverheid in het maatschappelijk verkeer beschouwd.

365. Het bewustzijn, dat de voorziening in al die dagelijks wederkeerende behoeften geenszins het voorwerp van eenige bijzondere staatszorg *kan* wezen, heeft trouwens zijnen goeden grond in het besef, dat het staatsgezag nimmer met eenig voldoend gevolg zulk eene zorg op zich zou kunnen nemen.

Men berekene slechts, wat er al noodig is om aan een volk van eenige millioenen dagelijks te verschaffen al wat het behoeft en begeert, en welke de zorgen zouden zijn eener regering, die op zich nam, daarin te voorzien! Doch wij behoeven niet eens zoo ver te gaan. Stel eens een oogenblik, dat op de regering van Amsterdam de pligt lag, te zorgen, dat ieder ingezeten der stad telken morgen zijn brood naar zijnen zin en zijnen smaak bereid vond! Zoudt gij niet deze taak alleen reeds onoverkomelijk voor haar achten? En denk dan aan de mogelijkheid, dat zij eens éénen morgen door een verzuim of door een toeval buiten hare magt in de vervulling van die taak te kort schoot. Wat zouden de gevolgen zijn!

De ongerijmdheid der voorstelling maakt het overtollig, hier breeder over uit te weiden. Maar wel mag deze gedachte ons vervullen met bewondering voor de eenvoudige natuurlijke ordening der maatschappij, die zoo „als van zelve" medebrengt, dat er elken dag voor eene bevolking van Londen zoowel als van Amsterdam of van het kleinste landstadje, in juiste maat voorhanden is, wat er zijn moet.

366. Alleen bij eene inrigting der maatschappij, die den staat verantwoordelijk stelt voor het welvaren en het geluk van zijne burgers (zoo als het communisme wil), kan er sprake van zijn, om der overheid de geregelde vervulling van alle behoeften als taak op te dragen.

Zoo had Gracchus Baboeuf, die in 1795 eene zamenzwering smeedde, om door eene nieuwe omwenteling in de Fransche republiek het communisme te doen zegevieren, in een zijner bij voorraad opgestelde decreten een artikel opgenomen van dezen inhoud: „La grande communauté nationale entretient tous ses „membres dans une égale et honnête médiocrité; elle leur four„nit ce dont ils ont besoin;" en, alsof dit nog niet duidelijk genoeg ware, dit voorschrift aangevuld door een tweede, dus luidende:

„La communauté nationale assure, dès ce moment, à chacun „de ses membres:

„Un logement sain, commode et proprement meublé;

„Des habillements de travail et de repos, de fil et de laine, „conformes au costume national;

„Le blanchissage, l'éclairage et le chauffage;

„Une quantité suffisante d'aliments, en pain, viande, volaille, „poisson, oeufs, beurre ou huile; vin ou autres boissons usitées „dans les différentes régions; légumes, fruits, assaisonnements et „autres objets dont la réunion constitue une médiocre et frugale „aisance;

„Les secours de l'art de guérir."

En dat was in goeden ernst gemeend!

367. Evenwel komt het somwijlen voor, dat het staatsgezag zich bevoegd en verpligt acht, althans een gedeelte van deze

zorg op zich te nemen, vooral tot verzekering van de eerste nooddruft, als eetwaren, brandstoffen, enz.

368. Het middel, daartoe gewoonlijk aangewend, is niet, dat de overheid zelve arbeid of kapitaal besteedt, om die nooddruft beschikbaar te stellen, maar dat zij, van hare magt gebruik makende, de voortbrengers tracht te verpligten de levensmiddelen overvloedig en goedkoop te verstrekken.

369. Hiertoe strekken b. v.:

a. verbod van uitvoer van granen, aardappelen, vleesch, enz.;

b. voorschriften omtrent het verbruik van zulke grondstoffen, waaruit nevens eetwaren ook andere voortbrengselen vervaardigd kunnen worden;

c. bepaling van een *maximum* van prijs, tot welken onmisbare levensmiddelen verkocht mogen worden.

a. Zulk verbod *in gewone tijden* komt tegenwoordig zelden meer voor. Alleen in overoude tijden vindt men er sporen van. Maar sedert het *stelsel van bescherming* algemeen in Europa veld won, werd integendeel de uitvoer meer begunstigd dan belemmerd, al was die begunstiging ook ten nadeele van de binnenlandsche verbruikers.

b. als: beperking van het stoken van sterke dranken uit granen.

Van tijd tot tijd gaan er nog wel eens stemmen op tot aanbeveling van zulken maatregel, deels in het belang der goede zeden, omdat men op deze wijze meent de verleiding tot dronkenschap te verminderen, deels in het belang der volksvoeding, omdat men het betreurt, dat zooveel koren, in plaats van tot nuttig voedsel, tot schadelijken drank aangewend wordt. De vraag, of en in hoeverre de overheid geroepen is, de zedelijkheid des volks door bijzondere maatregelen te bevorderen, hebben wij hier niet te behandelen. Zij zal later hare plaats vinden (verg. N°. 559 vv. en N°. 574 vv.) Alleen mag nu reeds opgemerkt worden, dat zulke maatregelen, als hier bedoeld worden, naar alle waarschijnlijkheid bijna altijd ijdel zullen blijken. Stel, dat

door onze regering alle branderijen te Schiedam gesloten wierden: het naaste gevolg zou wel wezen eene aanzienlijke vermeerdering van den invoer van aardappelen-jenever uit Duitschland en van brandewijn uit Frankrijk.

In het belang der volksvoeding zou zulk een maatregel eer nadeelig dan voordeelig werken. Het verbruik van granen tot stokerij, stijfselmakerij enz. heeft eene regelmatige en doorgaande versterking van de vraag naar dit voortbrengsel ten gevolge; daaraan beantwoordt van zelve eene even regelmatige en doorgaande verhooging der voortbrenging. Die aldus opgewekte sterkere voortbrenging kan aangemerkt worden als eene soort van opleg voor dure tijden; want in zulke tijden verpligt de duurte der grondstof de ondernemers van deze bedrijven, hunne werkzaamheden in te krimpen of geheel te schorsen, en wordt al het beschikbare graan voor de volksvoeding weggenomen. Wij mogen veilig stellen, dat de sterke jaarlijksche aanvoer van rogge ten behoeve van onze branderijen voor ons een onwaardeerbaar middel is om hier op den duur eene groote markt van deze graansoort te behouden.

c. Zelden is dit op uitgebreide schaal beproefd. Een opmerkelijk voorbeeld hiervan gaf de Nationale Conventie in Frankrijk in 1793 door eene reeks van wetten, waarbij niet minder dan veertig artikelen van eerste nooddruft aan een *maximum* onderworpen werden. Trouwens, de maatregel werd verdedigd op grond van de buitengewone omstandigheden, waarin men verkeerde. Het was meer eene poging om de depreciatie der assignaten tegen te gaan (verg. de aant. bij N°. 272), dan om vaste prijzen voor de levensmiddelen te stellen. De memorie van toelichting tot een dezer wetsontwerpen erkende met ronde woorden: „Dans les temps ordinaires le prix des choses se compose „et se forme naturellement de l'intérêt réciproque des vendeurs „et des acheteurs; cette balance est infaillible. Il est inutile, „même au meilleur gouvernement, de s'en mêler. Quelqu'éclairé, „quelque bien intentionné qu'il soit, il ne rencontre jamais aussi „juste, et il court toujours risque de l'altérer en y portant la „main." Bij een decreet van 24 December 1794 (4 Nivôse, an III) werden al deze bepalingen van *maximum* weder ingetrokken. Doch eene vroeger reeds uitgevaardigde wet, van 19 Junij 1791, waarbij aan de gemeentebesturen vergunning was gegeven om

de brood- en vleeschzetting in te voeren, bleef bestaan tot op onzen tijd [1]).

370. Van dien aard is inzonderheid de dikwijls voorkomende *brood-* en *vleesch-zetting*, meestal gepaard met eene keuring van de ten verkoop aangeboden waar, met toezigt op goed gewigt, enz.

371. Doorgaans is echter gebleken, dat deze zorg der overheid òf onvoldoende, òf zelfs verkeerd werkt, en dat het beste middel, om op den duur aan het volk deugdelijk en goedkoop voedsel te verzekeren, bestaat in de vrije mededinging der voortbrengers.

372. Onvoldoende zijn meestal zulke maatregelen van voorzorg en toezigt, omdat de voortbrengers, die er door gebonden geacht worden, gewoonlijk wel middelen weten te vinden, om zich daaraan te onttrekken, terwijl de verbruikers, vertrouwende op de zorg der overheid, zelven verzuimen hunne belangen te behartigen.

Vergelijk de aanteekening bij N°. 374.

Zie hier een opmerkelijk staaltje uit velen, hoe vernuftig de maatschappij zich des noods weet te onttrekken aan elken tegennatuurlijken dwang, ook tegenover den meest geduchten dwingeland. Het wordt hier medegedeeld, zoo als het ons door een Amsterdamsch koopman, die die dagen beleefde, verteld is. Het was in 1812. Napoleon wilde er niet van hooren, dat zijne oorlogen duurte over de volken gebragt hadden; de hooge prijs der granen was niet anders dan het gevolg van de schandelijke winzucht der kooplieden, misschien wel het uitwerksel van een verraderlijk overleg met de Engelschen. Hij, de alvermogende, zou dat weten te beletten. Bovendien moest hij levensmiddelen bijeenverzamelen voor het groote leger, waarmede hij den togt tegen Rusland zou ondernemen. Hij gelastte dus, dat de prijzen van het koren laag zouden zijn, en vaardigde een gebod uit,

---

[1]) Blanqui, *Histoire de l'Economie politique*, Chap. 18. Zie ook: V. Modeste, *de la Taxe du pain*, in het *Journal des Economistes*, Avril 1852, pag. 39 vv.

dat op de graanmarkt te Amsterdam de beste tarwe niet hooger gelden mogt dan *f* 320 het last. Wat zou men doen? Natuurlijk, men gehoorzaamde; niemand waagde het, zich tegen den wil des alleenheerschers te verzetten. Geen last tarwe werd voor hoogeren prijs dan van *f* 320 verkocht, en er was zelfs een levendige handel tot lagere prijzen. Doch wat deed men? Wanneer een bakker bij den koopman kwam om tarwe te koopen, werd de koop onder deze voorwaarden gesloten; de koopman verkocht den bakker twee last, één last goede, één last gemeene en slechte, beide voor *f* 320, terwijl dan de bakker staandevoets den koopman de slechte wederom verkocht voor eenen prijs van *f* 100 of daaromtrent. De goede gold alzoo inderdaad *f* 540, ofschoon ook het makelaarsbriefje in alle opregtheid nooit meer dan *f* 320 aanwees.

373. Verkeerd is niet zelden de werking van zulke maatregelen, omdat zij altijd de vrije mededinging min of meer belemmeren en alzoo monopoliën scheppen, die op hunne beurt oorzaak worden van het kwaad, dat men wil voorkomen.

Dit is nog onlangs treffend gebleken bij de proefneming van eene vleeschzetting te Parijs, ingevoerd in 1855, maar weder opgeheven in 1858. Naauwkeurig onderzoek heeft overtuigend bewezen, dat de vrijheid geregeld lagere prijzen van alle soorten van vleesch te weeg bragt dan de zetting [1]).

Is het nog noodig, den hier te lande in de praktijk althans nog altijd onbeslisten strijd over de noodzakelijkheid eener broodzetting op te halen? Zonderling mag de onstandvastigheid der heerschende meening op dit punt heeten. Nadat jaren lang onder den invloed van koninklijke besluiten, die van teedere zorg der regering voor de belangen der onderdanen getuigden [2]), de zetting in bijna alle gemeenten des rijks gegolden had, was hierin, nadat die voorschriften buiten werking gesteld waren [3]),

---

[1]) Vergelijk het schoone rapport van den Minister van Koophandel bij het Keizerlijk decreet tot herstel van volkomen vrijheid voor het slagtersbedrijf, in het *Journal des Economistes* van Maart 1858, pag. 425 vv.

[2]) Inzonderheid Besl. 25 Januarij 1826, Stbl. N°. 5, en Besl. 15 April 1843, Stbl. N°. 13.

[3]) Kon. Besl. 17 April 1854, Stbl. N°. 68.

vrij algemeen verandering gekomen. De gemeentebesturen, aan welke nu overgelaten werd, om naar eigen goedvinden al of niet eene broodzetting te verordenen, gaven meerendeels de voorkeur aan het laatste. Doch in de jongst verloopene jaren heeft men in vele gemeenten de broodzetting weder zien invoeren.

Is dan inderdaad de vrijheid hier schadelijk gebleken? Zij, die op het herstel der zetting aangedrongen hebben, zullen vermoedelijk zonder aarzeling deze vraag toestemmend beantwoorden. Zij zullen u aantoonen, hoe de burgerij onder schijn van vrijheid prijsgegeven is aan een monopolie; hoe de bakkers door onderlinge zamenspanning de mededinging hebben weten uit te sluiten; hoe in plaats van het officiëele *maximum*, op naauwkeurige berekeningen gebouwd, door hen eene eigenmagtige en willekeurige prijsbepaling gesteld is; en hoe deze prijs evenredig hooger geweest is, dan het *maximum* volgens den vroeger aangenomen billijken maatstaf van berekening geweest zoude zijn.

Het is voorzeker moeijelijk, tegenover zulke feiten de theorie der vrijheid, die anders, ook volgens de eigene erkentenis dierzelfde mannen, de ware en de goede is, te handhaven. En wij moeten wel aannemen, dat er bij de bereiding en den verkoop van het brood bijzondere omstandigheden voorkomen, die hier geheel eigenaardige regelen noodzakelijk maken. Immers, ware dit zoo niet, met evenveel, misschien zelfs met nóg meer reden moesten wij aandringen op eene officiëele zetting van den prijs van andere artikelen van eerste en dagelijksche behoefte, als aardappelen, melk, boter, eijeren, vleesch, visch, brandstoffen, grutterswaren en vele andere, en niet het minst vooral van koren en meel. Want klinkt het niet zonderling, dat men alleen des bakkers winzucht binnen redelijke grenzen behoeft te binden, terwijl men die van den meelhandelaar en den graankooper, van wie de bakker zelf toch zijne grondstoffen bekomen moet, vrijen teugel viert?

Misschien zou men hun, die na zoo korten proeftijd de proef mislukt verklaard hebben, met eenig regt kunnen vragen: ware het niet beter geweest nog een weinig geduld te oefenen? Tot de coälitie, waarop zij wijzen, heeft de vroegere zetting den weg gebaand. Hebben zij wel de hand des tijds vrijheid gelaten, om de zamenspanning zachtkens te ontbinden? Heeft de mededinging zich in zoo kort tijdsbestek wel kunnen ontwikkelen?

Doch er schijnen in waarheid redenen te bestaan om hier van geheel bijzondere omstandigheden te spreken, die een soort van monopolie scheppen.

In de eerste plaats komt namelijk bij een aantal gemeenten in aanmerking de eigenaardige plaatselijke gesteldheid, in verband met de eischen, die de verbruiker den voortbrenger stelt. De verbruiker wil goed en deugdzaam, maar liefst ook alle dagen *versch* brood. Aan dezen laatsten eisch nu kan niet voldaan worden, tenzij de bakker in de kom der gemeente gevestigd zij. Mededinging tusschen de bakkers van onderscheidene verspreid liggende gemeenten is dus in vele gevallen uitgesloten; wanneer dan de gemeente klein is of betrekkelijk weinig ingezetenen telt, die van den bakker hun brood ontvangen, spreekt het van zelf, dat er aldaar slechts voor éénen bakker plaats is en dat deze niet nalaat daarvan zooveel mogelijk partij te trekken.

Ten tweede: Hier kwam tot vóór korten tijd eene oorzaak van monopolie bij, die vooral in eenige grootere gemeenten bleef werken: de belasting op het brood. Toen de accijns van het gemaal nog algemeen over het geheele rijk geheven werd, werkte ook deze oorzaak algemeen. De maatregelen tot verzekering van de inning dezer belasting beperkten op velerlei wijze de voortbrenging; men mogt geen koren malen waar en zoo als men wilde; degeen, die zelf zijn brood begeerde te bakken, werd bemoeijelijkt door allerlei tijdroovende formaliteiten en moest dus wel goed- of kwaadschiks de diensten van den bakker gebruiken; verbetering en vereenvoudiging in de bereiding waren veelzins door de voorschriften der belastingwet uitgesloten; het vervoer van meel en brood van de eene plaats naar de andere was niet minder belemmerd. Al deze hinderpalen zijn in meerdere of mindere mate blijven bestaan in die gemeenten, die gebruik hebben gemaakt van de bevoegdheid om ook nadat de rijksaccijns was afgeschaft eenen plaatselijken accijns op het brood te heffen. Zelfs waren zij hier en daar nog bezwarender geworden. Het gevolg was, dat nu in deze gemeenten de vrije voortbrenging en daarmede de vrije mededinging beperkt bleef, en dat de voortbrengers zich onderling gemakkelijker konden verstaan omtrent de handhaving van een monopolie. Wat hun het meest daarbij in de hand werkte, was de heffing van een inkomend regt aan de grenzen der gemeente, met al den omslag daaraan onvermijdelijk verbonden,

een regt, doorgaans zóó hoog gesteld, dat het brood van buiten aangebragt vooral niet goedkooper verkocht kon worden dan dat, hetwelk binnen de gemeente zelve vervaardigd werd.

Tegenwoordig is echter ook dit motief voor de handhaving eener broodzetting vervallen, sinds de gemeente-accijnsen geheel zijn afgeschaft en alleen bij uitzondering nog maar aan enkele gemeenten vergund is om tijdelijk, als middel van overgang, eene belasting op het gemaal te blijven heffen. (Zie de aant. bij N°. 945.)

Eindelijk: zouden wij verbruikers zelven ook niet een weinig schuld hebben aan de instandhouding van het monopolie, tegen welks gevolgen wij de hulp van het openbaar gezag inroepen? Althans, dat wij de mededinging roekeloos aanmoedigen kan moeijelijk van ons gezegd worden. Wij hebben eene zekere gehechtheid aan onzen „eigen" bakker, en wij zouden het onvoegzaam rekenen, dien te verlaten, om eenen indringer, die ons door lagere prijzen tracht aan te lokken, te begunstigen. Wat heeft de oprigting van meel- en broodfabrieken niet hier en daar met bespottelijken tegenstand te worstelen gehad! Dit huishoudelijke privilegie bij de deftige burgerij onzer steden heeft onze bakker met onzen slagter gemeen. Waar het geldt, andere zaken van huishoudelijke en dagelijksche behoefte te koopen, weten onze huismoeders, al laten zij zich ook nu en dan een weinig door zekere voorkeur leiden, scherpzinnig genoeg die winkeliers uit te zoeken, die de beste waar tegen den laagsten prijs leveren, en hier vragen zij dan ook niet, dat de magistraat tegen onredelijke duurte wake.

Maar zoo nu deze redenen het bestaan van een monopolie bij het bakkers- en het slagtersbedrijf (want van het laatste gelden zij alle drie in vooral niet geringere mate dan van het andere, al zijn wij hier te lande ook niet aan eene vleeschzetting verwend) verklaren, wettigen zij ook de voortdurende tusschenkomst der overheid? Het mag betwijfeld worden. Deze inmenging van het gezag bestendigt een in vele opzigten gebrekkigen toestand. Zij dooft ook de laatste schemering van mededinging uit. Verkooper en kooper gewennen er zich aan, het *maximum* als een *fixum* aan te merken. De eerste houdt u het zwarte bord voor, als ware het eene wet; de ander vindt het vreemd en verdacht, wanneer iemand hem lageren prijs eischt dan op dat bord geteekend staat. De coälitie maakt de zetting noodzakelijk, maar

de zetting bevestigt de coalitie. Zoo blijft men altijd in denzelfden cirkel omloopen. En wat bij velen meer zal afdoen dan alle redenering, overal waar men gelegenheid gehad heeft, de werking van beide stelsels — dat van vrijheid en dat van inmenging — nevens elkander gedurende geruimen tijd waar te nemen, is de uitslag van het onderzoek geweest: „dat daar, „waar het brood aan geene zetting onderhevig was, de brood„prijzen minder hoog waren dan daar, waar eene zetting bestond." [1]) Alleen in die gemeenten, die zich ook nu nog met eenen plaatselijken accijns op het onmisbaarste van alle voedingsmiddelen blijven omringen, kan werkelijk eene prijsbepaling van dat voedsel op hoog gezag noodzakelijk wezen, omdat daar een *willekeurig* monopolie gehandhaafd wordt. (Verg. N°. 127.)

Men zal het niet euvel duiden, dat wij ons hier zoo lang met dit onderwerp van ondergeschikt belang hebben bezig gehouden. Het is — gelukkig! — bijkans het eenige vraagstuk van praktische staathuishoudkunde, binnen den kring van deze paragraaf vallende, dat in onze dagen hier te lande nog besproken behoeft te worden.

374. Alleen als politiezorg tegen vervalsching en bedrog of in het belang van den gezondheidstoestand des volks zal de overheid met goed gevolg maatregelen van voorzorg en toezigt kunnen nemen.

Verg. de aanteekening bij N°. 105, blz. 60. Behalve het *keuren* kan en moet hier de overheid gebruik maken van haar regt, dat tevens haar pligt is, om moedwillig bedrog, dat tot schade van gezondheid en leven der burgers gepleegd wordt, te straffen. Daartoe strekken b. v. de bepalingen van art. 318 en 475 6° van het *Wetboek van Strafregt*, de Wet van 19 Mei 1829, Stbl. N°. 35, *strekkende om de vermenging van vergiftige of andere schadelijke zelfstandigheden in eet- en drinkwaren te beteugelen*, en velerlei gemeentelijke politieverordeningen, zoo als tegen het verkoopen van vleesch van ziek vee, enz.

Hoeverre moet deze politiezorg gaan? Met betrekking tot de

---

[1]) Verg. het ook nu nog lezenswaardig artikel: *de Broodzetting*, van Mr. M. M. von Baumhauer, in *de Gids*, 1848, I, blz. 587 vv.

werking der strafwet behoeft de vraag misschien niet gesteld te worden. Wel echter vinden wij aanleiding om haar te stellen in menig blijk van vaderlijke zorg, dat het staatsgezag geeft. Behoort daaronder b. v. ook een toezigt op de goede hoedanigheid (afgescheiden van de vermenging met *schadelijke* bestanddeelen) van de verkochte waar, of op de juistheid der verkochte hoeveelheid? De grens is niet gemakkelijk te stellen. In sommige gevallen, als bij artsenijen, is de verbruiker gemeenlijk geheel buiten staat de deugdelijkheid der waar te beproeven, en hier is het goed, dat de overheid hem een' waarborg geve. Evenzoo zal de kooper niet kunnen toezien of de verkooper hem met valsche of onjuiste maten en gewigten bedient. Ook hier is dus toezigt van het gezag noodig. (Verg. voorts N°. 542 en 543.)

Maar dat de overheid, gelijk soms geschiedt, der traagheid en onverschilligheid der verbruikers in de behartiging hunner eigene belangen te gemoet kome, en door hare ambtenaren late onderzoeken of het brood ook te veel zemelen bevat en of het wel zijn vol gewigt hebbe, is evenmin noodig, als dat zij toezie, dat de slagter niet te veel „beenen" bij het vleesch voege, dat hij aan zijne klanten aflevert.

375. Voor het overige kan de overheid, zoo al niet regtstreeks, toch middellijk krachtig medewerken, om de voorziening in de dagelijksche behoeften des volks gemakkelijker te maken.

376. In de eerste plaats doet zij dit, al wordt het naauwelijks opgemerkt, wanneer zij, binnen de grenzen van haren eigenlijken werkkring, orde, veiligheid en regt handhaaft en daarmede een iegelijk het gerust bezit en genot zijner goederen en de vruchten van zijnen arbeid verzekert.

377. Voorts doet zij het, maar haast even onmerkbaar, wanneer zij de nijverheid des volks zich in alle rigtingen vrij laat ontwikkelen, en het voortbrengend vermogen van den arbeid versterkt of schraagt, waar in sommige gevallen de bijzondere krachten in de maatschappij te kort schieten of niet zamenwerken.

Over de medewerking van den staat als zelfstandige kracht

in de maatschappij, zie N°. 187—202. Verg. ook N°. 681 vv. De daar gestelde regelen vinden ook hier hunne toepassing.

378. Vooral doet zij het, al eischt men dikwerf juist het tegendeel van haar, wanneer zij zich voorzigtig onthoudt van zulke maatregelen, die ten slotte op bemoeijelijking van de vervulling der behoeften moeten uitloopen.

Maar juist deze voorzigtige onthouding schijnt de meeste moeite te kosten. Hoe dikwerf toch zien wij de regeringen, met de beste bedoelingen, de belangen der verbruikers opofferen aan die der voortbrengers, alsof niet de vervulling der behoeften het doel en de reden van alle voortbrenging ware (verg. N°. 1 vv.). Door allerlei zoogenaamde maatregelen van bescherming, verbod of beperking van invoer, begunstiging van uitvoer, regeling en besturing der nijverheid, enz. enz., worden de middelen tot vervulling der behoeften moedwillig schaarsch en duur gemaakt, of de verbruikers gedwongen om minder deugdelijke voortbrengselen voor lief te nemen, terwijl zij betere tot hunne beschikking hadden. En dat in 't eind het voortbrengend vermogen der volksnijverheid toch niet daarbij wint, hebben wij vroeger gezien. Verg. N°. 78—128.

379. Eindelijk doet zij het, wanneer zij belastingen weet te vermijden, die inzonderheid op de nooddruft des volks drukken en bewerken, dat de onmisbare levensmiddelen hooger in prijs en slechter van hoedanigheid worden, of zelfs, dat de bevolking zich van deugdelijk maar belast voedsel onthoudt, om tot minder deugdelijk hare toevlugt te nemen.

Altijd, wat men ook zegge, is dit en moet dit zijn het gevolg van accijnsen en andere lasten, die op de voortbrenging of op het verbruik van eerste levensmiddelen drukken. Verg. N°. 805 en 876. Er kunnen andere oorzaken zijn, die eene gezonkene bevolking aan het gebruik van deugdelijk voedsel ontwennen. Het voorbeeld van Ierland leert ons dit. Daarom is het zoo moeijelijk, de werking van het opleggen of opheffen van den druk van accijnsen na te sporen. Maar het blijft eene waarheid, dat de geringe man, die bij zijne uitgaven elke cent berekent,

ook de geringste verhooging van prijs, die door de belasting bewerkt wordt, gevoelt.

380. Vooral moet hier met ernst gewaarschuwd worden tegen zulke maatregelen, die, zoo al niet het doel, toch de strekking hebben, den vreemdeling ten koste van den landgenoot onregtvaardig te bevoordeelen.

Zoo als uitvoerpremiën. Verg. N°. 104. Eene regtstreeksche premie van uitvoer voor voorwerpen van eerste behoefte strijdt te zeer tegen de volksmeening, dan dat zij veel zoude voorkomen. Engeland gaf er een opmerkelijk voorbeeld van met betrekking tot de granen gedurende ruim eene eeuw (van 1690—1816). Malthus verdedigde haar als een middel om den landbouw in tijden van overvloed te steunen, opdat hij in tijden van schaarschte overvloediger voortbrengsel zou kunnen leveren. Maar de premie, die de voortbrenging heette aan te moedigen, belette tevens het opleggen van voorraden.

Onwillekeurig doet men hetzelfde als het uitloven van eene uitvoerpremie, wanneer men het binnenlandsch verbruik van een artikel door hooge accijnsen bezwaart en te gelijk den uitvoer van dat artikel vrij laat. De voortbrenger, die de voordeeligste markt zoekt, zal daardoor gedreven worden, zijne waar bij voorkeur aan den buitenlander te verkoopen. In dezen toestand verkeeren wij tegenwoordig nog altijd met betrekking tot het rundvleesch.

§ 2. *De voorziening in de behoeften in buitengewone omstandigheden.*

381. Zoo het al vrij algemeen erkend wordt, dat de geregelde voorziening in de dagelijksche behoeften des volks geenszins tot de taak van het staatsgezag kan behooren, wordt evenwel in buitengewone tijden van schaarschheid en duurte van levensmiddelen niet zelden afwijking van dit beginsel aanbevolen.

382. In zulke tijden meent men, dat de gewone krachten en hulpmiddelen der maatschappij onvoldoende zijn, om de be-

hoefte te vervullen, en dat derhalve de veelvermogende tusschenkomst van het staatsgezag noodzakelijk wordt.

383. Meestal echter wordt de regering, die dan aan zulken aandrang toegeeft, daartoe méér genoopt door redenen van staatsbeleid en door den wensch om de angstige volksmenigte gerust te stellen en rustig te houden, dan door de overtuiging van wezenlijk hulp te kunnen verleenen.

384. De middelen, die in zulke omstandigheden door het staatsgezag worden aangegrepen, zijn deels regtstreeksche inmenging in het gewone maatschappelijke verkeer door eigen handeling, deels regeling en bestuur van dat verkeer door verbod of voorschrift.

385. Tot daden van regtstreeksche inmenging behooren:
het aankoopen van levensmiddelen buitenslands;
het aanleggen van magazijnen;
het verkoopen van den vergaderden voorraad beneden den marktprijs;
het uitloven van premiën voor den invoer van granen, enz.;
het tijdelijk opheffen van belastingen, die op den invoer of op het verbruik van levensmiddelen drukken;
alles ten koste van de schatkist.

386. Tot de middelen, om het verkeer te leiden, behooren:
verbod van uitvoer van levensmiddelen;
verbod van voorkoop en opkoop en opleg;
verbod van bereiding der grondstoffen tot andere bestemming dan voedsel;
de bepaling van een *maximum* der prijzen;
zonder dat van den staat zelven daarbij offers gevergd worden.

Van de regtstreeksche deelneming aan den arbeid tot voorziening in de behoeften, waarover in N°. 385 gehandeld wordt, zijn voorzeker vele voorbeelden in de geschiedenis te vinden; doch bij voorkeur nemen de regeringen toch de toevlugt tot zulke

maatregelen als waarvan in *deze* stelling sprake is. En dit is natuurlijk: zij zijn veel gemakkelijker: eene eenvoudige verordening is voldoende; zij kosten der openbare schatkist niets: de schade wordt hun opgelegd, die door de verbodsbepalingen in hun bedrijf bemoeijelijkt worden; zij laden op de regering niet de schuld van het mislukken of te kort schieten der aangewende middelen, waaraan zij zich wel blootstelt, wanneer zij zelve handelend ingrijpt.

387. Van al deze buitengewone middelen, zoo regtstreeksche als zijdelingsche, kan met eene enkele uitzondering (verg. N°. 396) wederom gezegd worden, dat zij weinig baten en gewoonlijk meer kwaad dan goed stichten.

388. Regtstreeksche deelneming van de overheid aan den inkoop, aanvoer, opslag en verkoop van levensmiddelen is af te keuren:

a. omdat zij onberekenbare kosten voor den staat medesleept;

b. omdat deze hulp uit den aard der zaak meestal te laat komt;

c. omdat zij op zich zelve altijd ten eenemale onvoldoende moet zijn;

d. omdat de plotselinge tusschenkomst van de regering in het gewone handelsverkeer de bijzondere nijverheid in hare ondernemingen stoort en verlamt.

a. Zal de regering, wanneer zij zelve op zich neemt, in den bestaanden nood te voorzien, beantwoorden aan de verwachting, die zij het volk regt geeft te koesteren, dan moet zij zorgen, dat er voldoende voorraad kome en dat die voorraad tegen matige prijzen verkrijgbaar zij Maar bij alle schaarschte van levensmiddelen stijgen de prijzen snel en hoog. (Verg. N°. 394.) De regering is dus genoodzaakt duur in te koopen, — in den regel zelfs duurder dan de bijzondere nijverheid (verg. hieronder *b* en *c*), maar zij moet goedkoop verkoopen. Van haar vordert men in dit geval, op straffe van miskenning, ontevredenheid en oproer, dat zij op geen verlies zie, hoe groot ook. Maar wat is nu het geval bij schaarschte? Zoo maar de oogst van een land,

dat gewoonlijk zelf het noodige levensonderhoud voor zijne bevolking oplevert, zoo veel (of liever zoo weinig) tegenvalt, dat de behoefte aan voedsel voor maar veertien dagen ongedekt is, dan moeten er reeds ongeloofelijke schatten besteed worden om door buitengewone aankoopen in dit te kort te voorzien. Men heeft dit voor Frankrijk uitgerekend en is tot de slotsom gekomen, dat dit land in zulk eenen stand der zaak een buitengewonen toevoer behoeft van ruim 4 millioen mudden tarwe. Stel nu den inkoopsprijs met alle onkosten van verdeeling en verspreiding, aanleg van magazijnen, toezigt, enz. enz. op 40 frs. per mud (= ƒ 600 per last), den verkoopprijs op 20 frs. per mud (een prijs, die in Frankrijk reeds voor hoog geldt), dan zou deze onderneming, gesteld, dat zij uitvoerlijk ware, der schatkist op een verlies van 80,000,000 frs. komen te staan. Doch wij behoeven ons niet met denkbeeldige becijferingen te behelpen. Gedurende de jaren 1853, 1854 en 1855 had het stedelijk bestuur te Parijs op zich genomen, de bakkers te verpligten om het brood tegen een vasten, redelijken prijs te verkoopen (40 centimes per kilo voor de eerste kwaliteit, de andere soorten naar evenredigheid), met bepaling, dat het verschil met den productieprijs hun uit de stedelijke kas vergoed zou worden. Toen nu in 1854 de duurte begon, die in 1855 nog toenam, klom van week tot week deze toelage, tot zij ten laatste de stedelijke schatkist eene som van over de 50 millioen francs kostte, en men zich genoodzaakt zag den maatregel te laten varen, nog vóór de buitengewone duurte geweken was [1]).

b, c. De gewone handelaar heeft zijne betrekkingen; de regering moet ze nog aanknoopen. De handelaar kent zijne wegen en weet, waar voorraad is, waar behoefte dringt; de regering moet die wegen nog zoeken. De handelaar ziet de schaarschte meestal reeds lang te voren aankomen en neemt tijdig zijne

---

[1]) Verg. *de Economist* van den Heer de Bruyn Kops, 1855, blz. 186 vv.; 1856, blz. 256. — In 1861 werd het te kort op den oogst in Frankrijk geschat op 18 à 20 millioen mudden, waarvan 15 millioen door buitenlandsche toevoeren zou moeten worden geleverd. Tegen den (matigen) middenprijs van 20 francs per mud berekend, zou dit een uitgaaf van 300 millioen francs moeten kosten. Zie *Journal des Economistes*, Nov. 1861, p. 162.

maatregelen; de regering laat zich door den nood overvallen, en wacht liefst tot het uiterste oogenblik. Altijd komt de regering achteraan.

d. Het spreekt van zelf, dat alle bijzondere handel onderdrukt wordt zoodra de regering, niet achtende op haar verlies, beneden den marktprijs verkoopt. Niemand zal dan meer zijne kapitalen, met een bijna zeker uitzigt op verlies, in zulke ondernemingen steken.

389. Elk willekeurig ingrijpen door verbod of voorschrift in het gewone handelsverkeer is een dwang, die niet alleen onmiddellijk dat verkeer stremt, maar bovendien wantrouwen en vrees voor andere maatregelen van geweld verwekt en alzoo den voortbrenger afschrikt.

Reeds weinige maanden na de uitvaardiging der wet, waarover bij N°. 369 *c* gesproken is, moest St. Just in de Nationale Conventie erkennen: „Lorsque vous rendîtes la loi du *maximum*, les „ennemis du peuple, plus riches que lui, achetèrent au dessus „du *maximum*. Les marchés cessèrent d'être fournis par l'avarice „de ceux qui vendaient. Le prix de la denrée avait baissé; „mais la denrée fut rare. Les commissionnaires d'un grand nom„bre de communes achetèrent en concurrence, et comme l'in„quiétude se nourrit et se propage d'elle-même, chacun voulut „avoir des magasins et prépara la famine pour s'en préserver."

390. Aldus werkt verbod van uitvoer en van vrije beschikking over de voorhandene voorraden altijd den toevoer van nieuwe voorraden tegen. En de ervaring heeft overal de oude stelling bewaarheid: „waar niet uitgaat komt niet in."

Deze gewigtige waarheid werd reeds uitgesproken in het merkwaardige pleidooi van de Staten van Holland tegen het heffen van een *congiégeld* (regt van uitvoer) op de granen, voor den grooten raad te Mechelen gehouden in het jaar 1545 [1]), met de woorden: „want daer gheen aftreck en es, daer en compt nyet

[1]) Men vindt dit in vele opzigten zoo belangrijke staatsstuk als bijlage A achter het eerste deel van Luzac's *Hollands Rijkdom* medegedeeld. Het is later, gelijk het verdiende, meermalen herdrukt.

„toe." En vele malen heeft in latere tijden de ervaring de juistheid dezer stelling bevestigd. Nog weinig tijds geleden is zij op treffende wijze gebleken. In de jaren van groote duurte, 1846/47 en 1855, was in Nederland en in België gelijkelijk de invoer van koren vrij; maar terwijl in Nederland ook de uitvoer vrij was, werd deze in België in het belang van het binnenlandsch verbruik belemmerd. En zie, én in 1846/47, én in 1855, is de marktprijs der granen te Antwerpen doorgaans *hooger* geweest dan de marktprijs te Rotterdam [1]). Opmerkelijk is het, dat de Belgische regering in 1855 de juistheid van het feit openlijk erkende, maar toch het behoud van het regt op den uitvoer raadzaam keurde, omdat anders de onkundige menigte welligt tot oproer zou overslaan.

391. Wanneer de regering meent, door verbod van voorkoop, opkoop of opleg, door prijsbepaling of door andere voorschriften de winzucht van speculanten te moeten beteugelen, drijft zij de kapitalen, die anders door het uitzigt op groote voordeelen tijdelijk naar dezen tak der voortbrenging zouden zijn gelokt, terug, en verzwakt alzoo de buitengewone hulp, die er in den buitengewonen nood gevorderd wordt.

392. Want juist de speculatie, die voorziet en voorkomt en bewaart, is onder begunstiging van een vrij verkeer het krachtigste middel, om in tijden van duurte een volk voor volslagen gebrek te behoeden.

Verg. N°. 18 *d* en N°. 173.

393. En alleen de vrije, veelzijdige, duizendvoudig vertakte bijzondere nijverheid is in staat, zooveel mogelijk overal gelijkelijk het evenwigt tusschen behoeften en middelen te herstellen.

Verg. N°. 88, 89, 119, 123, 365 v.

---

[1]) Verg. (voor 1846/47) de cijfers medegedeeld in het vlugschrift: *Een woord betreffende de graanwet*, 's Grav. 1847, blz. 17, en (voor 1855) *l'Economiste Belge*, 1855, N°. 23 en 24.

394. Een eigenaardig nadeel, dat bovendien aan de tusschenkomst der regering verbonden is, bestaat hierin, dat zij dreigt het kwaad der duurte nog te vermeerderen door den angst, dien zij bij de onkundige menigte opwekt, vooral wanneer de buitengewone maatregelen, welke zij noodig acht, luidruchtig en met ophef worden aangekondigd.

Wat St. Just zeide (verg. de aanteekening bij N°. 389): „l'inquiétude se nourrit et se propage d'elle-même; chacun voulut „avoir des magasins et prépara la famine pour s'en préserver," is haast de geschiedenis van elke duurte. De vrees voor gebrek werkt meestal nog sterker dan het gebrek zelf, en het is meermalen gebeurd, dat, gelijk de Gedeputeerde Staten van N. Holland eens in het bange jaar 1817 getuigden, de *duurte* met *overvloed* gepaard ging. Men heeft beproefd, uit eene gezette nasporing van den loop der graanprijzen te berekenen, in welke verhouding een meer of minder sterk dreigend te kort in de gewone voortbrenging op de prijzen van het koren werkt. Deze berekening, medegedeeld in het doorwrochte werk van Th. Tooke, *A history of prices* [1]), geeft de volgende uitkomsten:

Een te kort van	verhoogt den middenprijs met
10 pCt.	30 pCt.
20 „	80 „
30 „	160 „
40 „	280 „
50 „	450 „

Tooke voegt er bij: „Het behoeft wel niet gezegd te wor„den, dat hier van geen vasten regel sprake zijn kan; nogtans „is er reden, te onderstellen, dat de raming niet verre bezijden „de waarheid is, wanneer wij op het feit letten, dat zich in dit „land meermalen voorgedaan heeft, van eene rijzing der graan„prijzen tot 100 ja 200 pCt. en meer boven het gemiddelde, „wanneer het te kort van den oogst nog maar tusschen $^1/_3$ en „$^1/_6$ van eene gewone opbrengst was en niettegenstaande dit te „kort door aanvoer van buitenslands ten deele werd aangevuld. „Zooveel is althans zeker, dat in het algemeen een bepaald

---

[1]) London, 1838. Vol. I, p. 12.

„te kort in de gewone voortbrenging bij granen, meer dan bij „de meeste andere artikelen, eene prijsverhooging te weeg „brengt, buiten alle verhouding met het bedrag van dat te „kort. En de reden is duidelijk. Zij ligt in het angstig streven „van een iegelijk om voor zich zelven ten minste de gewone „hoeveelheid tot zijn gebruik meester te worden uit eenen voor„raad, die aan allen hun gewoon deel niet geven kan.”

295. De slotsom moet dus zijn, dat zoowel in buitengewone omstandigheden als in gewone tijden de regel geldt: dat er geen werkzamer middel is, om in de behoeften zoo goed mogelijk te voorzien, dan de volkomen vrije werking van de krachten van arbeid en kapitaal, waarover de maatschappij kan beschikken, en die van zelve zich daarheen zullen wenden, waar de behoefte haar roept.

Hoe vrijer die krachten zich kunnen ontwikkelen, hoe minder gevaar. In vroegere eeuwen, toen de vreedzame burger de prooi was van willekeur en geweld, toen voortdurende vijandschap de regel was van de betrekkingen tusschen staten, zoo klein als nu provinciën zijn, toen de wegen slecht, het verkeer bekrompen, de handel onveilig was, toen had men overal om de twee of drie jaren óf eenen overvloed, waarmede men geen' weg wist, óf volslagen hongersnood; verlegenheid met den overvloed in het eene land, onvervulbaar gebrek in het nabijgelegene. Van hier alleen zijn te verklaren die verbazende afwisselingen in de prijzen der granen en andere levensmiddelen van het eene jaar op het andere, die men in oude kronijken zoo dikwerf aangeteekend vindt.

Maar thans, Gode zij dank! met onze spoorwegen, die alle afstanden afsnijden, met onze koopvaardijvloten, die alle zeeën bedekken, met onze handelsbetrekkingen, die de geheele wereld omslingeren, met onze postpakketten en telegrafen, met onze veiligheid van verkeer onder genot van vrede, met onze opene grenzen en vrije nijverheid, kan er naauwelijks in één deel der beschaafde wereld een voorteeken van naderend gebrek opkomen, of de andere volken hebben op dat verschijnsel het oog en reppen de handen om strijd, wie het eerst den nood zal vervullen, — neen voorkomen. Het eigenbelang prikkelt tot helpen

met eenen ijver en eene voorzienige zorg, die men naauwelijks van de teederste menschenliefde zoude durven afbidden. Het verre Oosten en het verre Westen, het binnenland van Rusland en het binnenland van Amerika openen gelijkelijk, als op een gegeven sein, hunne voorraadschuren, zoodra maar ergens in Europa eene stem gehoord wordt: helpt ons, wij zullen gebrek hebben. En zóó snel kan het gebrek niet komen, of de hulp is er te gelijker tijd.

396. En der overheid blijft wederom geene andere taak over, dan wegneming der hinderpalen, welke de vrije ontwikkeling dier krachten in den weg zouden kunnen staan, voorts handhaving van orde en veiligheid en, zoo noodig, voorlichting.

De toelichting dezer woorden kan men in de aanteekening op de bijna gelijkluidende stelling N°. 98 vinden. Het kan den denkenden lezer niet verwonderen, dat dezelfde stelling de slotsom is van de beschouwing van twee zoo verschillende onderwerpen. Wanneer hij vasthoudt aan het beginsel, „dat de voortbrenging *om* de vertering is," zal hij het onverbrekelijke verband tusschen die twee onderwerpen erkennen.

3e HOOFDSTUK.

ARMOEDE EN ARMENZORG.

§ 1. *Begrip van armoede.*

397. *Armoede* is de toestand van hem, die de middelen niet heeft, om geregeld in zijne gewone behoeften te voorzien.

398. Wanneer men van *de armoede* als een algemeen maatschappelijk verschijnsel spreekt, wordt daaronder verstaan, dat een meer of minder aanmerkelijk getal leden der maatschappij doorgaand gebrek hebben aan het noodige tot vervulling van de eerste behoeften des levens.

399. Naarmate een volk over 't algemeen tot hooger peil van welvaart en beschaving gekomen is, steekt de toestand van hen, die gebrek aan het noodige hebben, scherper af, en valt alzoo de armoede als maatschappelijk verschijnsel duidelijker in het oog.

Waar allén arm zijn, gelijk bij de volksstammen, die in de wildernissen rondzwerven, naakt, zonder huisvesting en dikwijls verstoken van voedsel, daar is er van de armoede als een bijzondere toestand geene sprake. Waar de meesten nog gebrek aan het noodige hebben, daar is de armoede regel, de gegoedheid uitzondering. Zoo zal men b. v. in het gebied van den Sultan de armoede als maatschappelijk verschijnsel niet, den rijkdom wel opmerken.

400. Naarmate een volk hooger geklommen is in welvaart en beschaving, zijn ook de algemeene behoeften des dagelijkschen levens er talrijker en fijner geworden, zoodat daar voor armoede geldt een toestand, die bij een lager peil van algemeene welvaart niet als buitengewoon zou zijn aangemerkt.

Rijk en *arm* zijn betrekkelijke termen. Homerus verhaalt ons van de armen, die voor het paleis van den koning van Ithaka kwamen bedelen, terwijl de vorstelijke mededingers naar de hand van Penelope er feest vierden [1]. Maar wij mogen veilig stellen, dat tegenwoordig de eenvoudige ambachtsman, die naar onze begrippen veeleer onder de behoeftigen dan onder de rijken geteld wordt, weinig tevreden zoude wezen met den „rijkdom," welken de vorsten van Ithaka tot hunne beschikking hadden.

Daar is nog eene opmerking, die hier hare plaats kan vinden. De talrijkheid en veelsoortigheid der behoeften van een volk hangen ook voor een groot deel af van de gesteldheid van bodem en klimaat van het land waar dat volk woont. De Engelschman en de Nederlander zullen altijd meer behoeften te vervullen hebben dan de Napolitaan en de Andalusiër. De eersten zullen derhalve reeds arm zijn als zij zaken ontberen moeten, waarvan de laatsten nooit het gemis voelen zullen. Verg. de aant. bij

---

1) Odyss. XVIII.

N°. 54. De prikkel tot arbeid, tot voortbrenging, tot verzameling van maatschappelijken rijkdom moet dus bij de eersten voortdurend sterker werken dan bij de laatsten. En hoe hooger aldaar de opstapeling van den rijkdom in het algemeen klimt, te scherper moet de toestand van hen afsteken, die in dezen rijkdom geen aan hunne behoeften evenredig aandeel hebben.

401. Van hier is het te verklaren, dat men bij de rijkste volken van onzen tijd de ergste armoede meent te bespeuren. (Verg. N°. 428.)

Immers het is bij de meest beschaafde en door nijverheid bloeijende volken van het westen van Europa, Engeland, Frankrijk, België, Nederland, Duitschland, dat men het meest van de armoede hoort spreken.

Voorzeker, het mag wel met een enkel woord herinnerd worden, dat hiertoe niet weinig bijgedragen heeft de naauwlettende zorg, waarmede juist deze volken getracht hebben van den toestand der armen in hun midden kennis te bekomen. Het is in dit opzigt met de armen gegaan als met de krankzinnigen. Vroeger, toen men dezen geheel aan hun lot overliet, zoo lang zij niet gevaarlijk of al te lastig werden, bespeurde men naauwelijks, dat er eenigen waren. Thans, nu men met zorgende liefde inrigtingen sticht, om hen te verplegen en, zoo het zijn kan, te genezen, wordt er over het groote getal krankzinnigen die er zijn, geroepen.

402. In onzen tijd, waarin de armoede als maatschappelijk verschijnsel meer dan vroeger een voorwerp van bijzondere belangstelling en zorg van menschenvrienden, staathuishoudkundigen en staatslieden geworden is, heeft men zelfs voor dien in het oog vallenden ongunstigen toestand, waarin een deel des volks verkeert, den eigen naam van *Pauperisme* aangenomen.

Dit woord, dat thans in alle talen van Europa het burgerregt verkregen heeft, is van oorsprong Engelsch (*pauperism*), afgeleid van *pauper:* bedeelde. De oorspronkelijke beteekenis schijnt dus geene andere te zijn dan die van ons bedeeling, in den zin van den geheelen omvang der openbare armenzorg.

403. Men is het echter daarbij over den waren en naauwkeurig bepaalden zin van het woord niet eens, en het wordt in zeer verscheidene, hoezeer dan ook verwante, beteekenissen gebezigd.

404. Sommigen verstaan er eenvoudig onder: de armoede als maatschappelijk kwaad, in onderscheiding van het woord armoede in eigenlijken zin tot aanduiding van den toestand van den bijzonderen persoon, die gebrek lijdt.

405. Anderen: den hopeloozen toestand van den man, die wel kracht, wil en bekwaamheid heeft, om door eigen arbeid in zijne behoeften te voorzien, maar daartoe vruchteloos de gelegenheid zoekt en ten laatste, teleurgesteld, afgemat en ontzenuwd, zich zelven verloren geeft om alleen op hulp van anderen te steunen.

406. Anderen weder: de erfelijke armoede, die zich bij de lagere klassen des volks van geslacht op geslacht voortplant en als het ware een blijvend bestanddeel van de maatschappij is geworden.

407. Anderen eindelijk: eene voortgaande noodlottige en niet te stuiten kwaal der hedendaagsche maatschappij, een kanker, die al dieper in haar ligchaam inteert en haar ten laatste geheel oplossen en vernietigen zal.

408. Het is moeijelijk, eene keuze tusschen deze verschillende beteekenissen van het woord Pauperisme te doen. Zij hangen zamen met de verschillende voorstellingen, die men zich van de oorzaken en van de beteekenis der armoede in de maatschappij vormt. Tot voorkoming van misverstand ware het 't veiligst, zich geheel van het gebruik van dit woord te onthouden.

§ 2. *Over de oorzaken der armoede.*

409. De oorzaken der armoede zijn zóó velerlei en verscheiden, dat het bijna onmogelijk geacht mag worden, ze in eene geregelde orde te rangschikken of in bepaalde soorten te verdeelen.

410. Men kan ze echter in twee hoofdgroepen onderscheiden:
natuurlijke of *toevallige*, die buiten 's menschen eigene schuld liggen, en
eigenwillige, die de mensch zich selven te wijten heeft.

411. Eene eerste natuurlijke oorzaak, waardoor er armen zijn, ligt in de verscheidenheid van gaven en vermogens, den menschen in ongelijke mate toebedeeld. Daaruit ontstaat verscheidenheid in arbeidskracht; hieruit verschil in welstand en rijkdom; en dewijl voor dit verschil geene grenzen bestaan, strekt het zich ook tot het uiterste van gebrek en ontbering uit.

412. Eene andere natuurlijke oorzaak van armoede ligt in de tegenspoeden en rampen, die den mensch in elken kring en stand treffen kunnen: ziekte; onbekwaamheid tot den arbeid door ligchaamsgebreken of ouderdom; de dood van den kostwinner des gezins; verwoesting van zijnen rijkdom door natuurkrachten (brand, overstrooming, hagelslag, veepest, enz.)

413. Somtijds vervalt een man tot armoede, zonder dat het hem geweten mag worden, door misrekening en teleurstelling; door gebeurtenissen, die hij noch voorzien noch keeren konde; door de boosheid, het geweld of het bedrog van anderen.

414. Maar dikwerf ook is de armoede van een gezin te wijten aan eigen wil en verkeerden zin; aan onverstand, luiheid, ligtzinnigheid, verkwisting, roekeloosheid, verslaafdheid aan hartstogten en ondeugden; aan allerlei zonde.

Men zie in deze woorden niet een onbarmhartig oordeel over de ongelukkigen, die eenmaal arm zijn. Zij zijn niet anders dan de herinnering aan eene waarheid, die bij het onderzoek naar de oorzaken der armoede niet verzwegen mogt worden. En mogten wij er kunnen bijvoegen: zij bevatten eene welmeenende waarschuwing aan de ongelukkigen, die gevaar loopen, arm te worden, of, in wreede verblinding, hunnen kinderen armoede als erfdeel gaan achterlaten. Want hier geldt dit woord: „dat de ongeregtigheid der vaderen aan de kinderen en aan de kindskinderen bezocht zal worden."

Wij mogen nog eene schrede verder gaan, en ook gedenken aan de schuld, welke de hoogere standen der maatschappij veelzins hebben aan de armoede, die zij rondom zich ontwaren; wederom niet, om nu den arme te verontschuldigen, maar om ook hier der waarheid hulde te doen. En daartoe kunnen wij de woorden overnemen van eenen schrijver, die in een lezenswaardig werk een voorbeeld heeft gesteld van de wijze, waarop het vraagstuk der plaatselijke armoede onderzocht moet worden [1]: „Wij hebben den mond vol van luiheid, vadsigheid, eer- en zedeloosheid, onkunde, list, gebrek aan godsdienstzin en andere „ondeugden en onvolmaaktheden, die wij bij den arme aantreffen; doch wij vergeten, dat vele van die gebreken niet zelden „ook bij onze aanzienlijke en zoogenaamde beschaafde standen „in niet mindere mate worden aangetroffen. Wij vergeten, dat „de onkunde, de zedeloosheid, de listen, het gemis aan godsdienstigen zin of de dwaalbegrippen der armen grootendeels „van ons afkomstig zijn. Onze ondeugden zijn die verschrikkelijke lawine gelijk, die, uit de kleine vlokjes zamengesteld, van „de hoogste toppen der bergen losgelaten, zich al neêrstortende, „die ontzettende massa vormt, die alles in haar verpletterenden „val medesleurt en der vernieling prijs geeft. Wanneer wij onze „opvoeding, onze middelen naast die van den arme plaatsen, „wanneer wij onzen hoogmoed en ons eigenbelang tegenover de „zelfopofferende liefde van menige onzer beweldadigden stellen, „wanneer wij de hooge mate van zelfverheffing, louter in onkunde

---

[1]) Dr. S. Sr. Coronel, *Middelburg voorheen en thans. Bijdrage tot de kennis van den voormaligen en tegenwoordigen toestand van het armwezen aldaar*, 1859. De aangehaalde plaats vindt men op blz. 296.

„hare bron vindende, bij sommige meer gegoeden aantreffen en „de uitspattingen aanschouwen, waaraan zij zich niet zelden „overgeven, en waarin zij den arme als hun werktuig meêslepen „en hem eindelijk, na hem de laatste vonk van menschelijkheid „ontrukt te hebben, als een verachtelijk voorwerp weder weg„werpen .... laat ons dan zoo scherp niet meer zijn in het uit„spreken van een ongunstig oordeel over den arme." — Daar is misschien wat overdrijving in deze voorstelling, doch in den grond bevat zij leerzame waarheid.

415. Ook als maatschappelijk verschijnsel is de armoede deels aan natuurlijke oorzaken, grootendeels aan der menschen eigen schuld te wijten.

416. Volksziekten en groote rampen (b. v. een mislukte oogst), tijdelijke wanverhouding tusschen de loonen en de prijzen der levensmiddelen, plaatselijke overbevolking en andere oorzaken, die buiten het bereik van menschelijke voorzienigheid liggen, brengen armoede voort.

417. Maar ook zal er armoede zijn, zoo lang er onkunde van de ware belangen der maatschappij heerscht; zoo lang domheid en zorgeloosheid de verspreiding van volkziekten bevorderen; zoo lang de magtige den zwakke kan onderdrukken en berooven; zoo lang de bestuurders der volken doen of dwingen te doen wat het algemeene welzijn schaadt; zoo lang er oorlog en volksberoering is; zoo lang er onvoortbrengend gebruik van rijkdommen en arbeidskrachten plaats heeft; zoo lang er moedwillige vernieling van kapitaal geschiedt.

Verg. N°. 354 v. Het naauwe verband tusschen de bevolkingsleer en de leer der armoede valt hier van zelf in het oog. Het kan hier dus voldoende zijn, derwaarts te verwijzen.

§ 3. *Over de kracht en werking van deze oorzaken der armoede.*

418. Door de waarneming van al die onderscheidene oorzaken van armoede moet men wel tot het besluit komen, dat de armoede nimmer geheel uit de maatschappij verdwijnen zal.

419. Inzonderheid geldt dit van zulke armoede, die het gevolg van natuurlijke oorzaken is, en die door menschelijke zorg slechts gelenigd, nooit geheel weggenomen kan worden.

Het moge den mensch gegeven zijn, door betere kennis van de krachten der natuur en van de wetten die hare werking beheerschen, rampen, die hem door natuurlijke oorzaken treffen kunnen, te ontwijken, — geheel afwenden kan hij ze niet. Overstrooming, brand, schipbreuk, vernieling van den oogst door hagelslag of storm of ongedierte of ziekte in de gewassen, veepest, ziekte bij den mensch zelven, zullen wel nooit ophouden oorzaken van armoede te zijn.

Doch hier mag wel opgemerkt worden, hoe de wonderbaarlijke ordening der maatschappij het menschelijke vernuft spitst om steeds nieuwe middelen uit te vinden, waardoor het algemeene welzijn gebaat kan worden. Niemand heeft de magt om ons het behoud der gezondheid en des levens te verzekeren tot wij onze taak afgewerkt en voor vrouw en kroost gezorgd hebben; niemand kan ons waarborg geven, dat niet ook ons goed eene prooi der golven of der vlammen worde. Maar zie, hoe sommigen zich bereid verklaren om ons te waarborgen voor de *schade*, die wij uit brand, of storm, of hagelslag zouden kunnen lijden; hoe anderen gereed zijn ons te verzekeren, dat wij bij ons sterven onze dierbaren niet hulpeloos zullen achterlaten, of dat de man, wiens dagelijksche arbeid zijn dagelijksch brood is, ook als ziekte hem overvalt, niet alleen verpleging en hulp, maar zelfs een wekelijksch inkomen genieten zal. Enkele van deze instellingen van waarborg en verzekering zijn de vrucht van liefdadige zorg; andere bestaan alleen door een weloverlegd zamenwerken van degenen, die er genot van kunnen hebben; de meesten, en wel die welke op de ruimste schaal werken, zijn niet anders dan ondernemingen van nijverheid, waartoe kapitaal en arbeid te zamen gebragt zijn met het oogmerk om intrest voor het kapitaal, winst voor den arbeid te verkrijgen.

Hier hebben wij dus weder een sprekend voorbeeld van die *tusschenkomende verrigtingen*, die ook hare eigene plaats in den werkkring van den voortbrengenden arbeid innemen, al valt het ons ook bij den eersten oogopslag moeijelijk, in te zien, welke

rang haar daar toekomt. (Verg. de aanteekening bij N°. 18, blz. 9.) De directeur eener waarborgmaatschappij tegen brand of zeegevaar vermeerdert wel niet door zijnen arbeid den maatschappelijken rijkdom, maar hij bewerkt, dat wij niet door eene ramp buiten onze schuld van het genot onzer goederen verstoken worden, omdat door zijne tusschenkomst de schade, die ons onherstelbaar in het ongeluk gestort zoude hebben, over zóó velen wordt omgeslagen, dat zij ongevoelig gedragen wordt; de maatschappij van levensverzekering en lijfrenten brengt wel geene stoffelijke goederen voort, maar zij verzamelt voor hen, die van hare diensten gebruik willen maken, de kapitalen, welke de deelnemers berekenen te eeniger tijd noodig te zullen hebben.

420. Doch vertroostend is het hier, op te merken, dat zulke natuurlijke oorzaken in verreweg de meeste gevallen slechts plaatselijk en tijdelijk, zelden algemeen of op den duur werken.

Het is merkwaardig, hoe snel groote rampen, die op het oogenblik dat zij troffen de wereld met ontzetting vervulden, vergeten worden. Wie denkt heden nog aan de overstrooming van 1825 of aan den brand van Hamburg in 1842, wanneer hij er niet toevallig aan herinnerd wordt? Het is of de natuur en de maatschappij om strijd zich reppen om toch spoedig de sporen van het geleden kwaad uit te wisschen. Maar de oorzaken van armoede, die in den mensch zelven liggen, werken overal en op den duur, en, al is het onzigtbaar, zonder verpoozing, in stilte voort.

421. Daarentegen is het wel in onze magt, de armoede te overwinnen, die uit andere dan natuurlijke oorzaken voortspruit, omdat wij hier de oorzaken zelve kunnen bestrijden.

422. En elke vooruitgang ten goede, die in de ontwikkeling van den mensch zelven of in de maatschappij werkt, oefent hier van zelf eenen gunstigen invloed uit.

423. Vermeerdering van den maatschappelijken rijkdom, vooral vermenigvuldiging van het kapitaal komt allen klassen des volks ten goede.

424. Betere kennis van de ware belangen hunner onderdanen houdt de bestuurders der volken terug van zulke handelingen, die de armoede voeden.

425. Het levendiger regtsbewustzijn bij de volken zelven beteugelt de onderdrukking van den zwakke door den magtige.

426. Beschaving van den geest, uitbreiding van wetenschap, veredeling van zeden, reiner en inniger godsvrucht werken ook weldadig op het gebied des stoffelijken levens.

Verg. N°. 547 en 559.

427. De geschiedenis der maatschappij getuigt dan ook op iedere bladzijde van voortgaande vermindering der armoede als maatschappelijk verschijnsel.

Zou het noodig zijn, de waarheid dezer stelling door aanvoering van eene menigte geschiedboeken te staven? De aanhaling van louter titels ware onvoldoende, en het bestek van dit werk gedoogt niet het afschrijven van een aantal bladzijden.

Doch bepalen wij ons tot ons vaderland; niet alleen omdat dit ons het naaste ligt, noch ook omdat wij, schrijver en lezers, geacht kunnen worden met de geschiedenis van ons eigen volk het meest bekend te zijn; maar eerstelijk, omdat de waarheid der stelling juist met betrekking tot ons vaderland opzettelijk onderzocht is, en ten tweede, omdat Nederland wel het eerst in aanmerking moet komen waar deze vraag behandeld wordt.

Immers bij velen geldt Nederland juist als een toonbeeld van achteruitgang in welvaart, van vermeerdering der armoede. En er schijnt bij eene oppervlakkige beschouwing in der daad eenige grond voor zulk beweren te zijn. Die grond ligt niet zoo zeer in de cijfers van de statistiek van het armenwezen, welke nu reeds eene halve eeuw lang jaarlijks door de regering krachtens het voorschrift der grondwet worden openbaar gemaakt; want het is dikwijls aangetoond, dat men met deze cijfers zeer voorzigtig moet omgaan. Doch het is eene algemeene opmerking en eene algemeene klagt, dat de bloeitijd van den Nederlandschen staat verre achter ons ligt. De schitterende zeventiende eeuw wordt gewoonlijk als het toppunt van den bloei onzes volks in

magt en invloed en aanzien onder de volken van Europa, in wetenschap en kunst, in handel en nijverheid, ook in welvaart voorgesteld. En in waarheid, het zou een ijdel en dwaas pogen zijn, af te dingen op den welverdienden roem van de vaderen, van die mannen, die Hollands grooten naam in alle oorden der wereld deden weerklinken en Hollands glorie op elk gebied van menschelijk weten en werken deden stralen. Met de achttiende eeuw zijn de dagen van verval aangebroken, en met den loop der jaren ging dat jammerlijk verval mede voort, tot de staat zelf ten laatste ten ondergang neigde. En al heeft ook de negentiende eeuw getuige moge wezen van onze oprigting, nog altijd zien wij met weemoedigen trots terug op een verleden, waarvan ons heden slechts de schaduw gebleven is.

Welnu, daar ligt het doorwrochte werk van den Heer de Bosch Kemper: *Geschiedkundig onderzoek naar de armoede in ons vaderland* [1]), als een onwraakbaar getuige verklarende, dat — moge ook al het cijfer der ondersteunden met den loop der tijden grooter worden in verband met den al ruimeren werkkring der weldadigheid — toch *de armoede* bij het Nederlandsche volk minder geworden is, hetzij men let op de grootte en de verspreiding van het nationaal vermogen, hetzij op de terugkeerende duurten en hongersnooden, hetzij op de ruimte en den aard der middelen tot hulp in den nood, hetzij op de verhouding tusschen de werkloonen en de prijzen der levensmiddelen, hetzij op de goede vervulling der behoefte aan voedsel of aan kleeding of aan huisvesting of aan gereedschap of aan onderwijs, hetzij op de verhouding der sterfte tot de bevolking en den gemiddelden levensduur des volks, hetzij op de bedelarij, hetzij op de onveiligheid der bezittingen. En moge ook al zijn onderzoek den schrijver tot de slotsom leiden, [2]) dat het getal der armen steeds grooter dreigt te worden, en dat hierin reden ligt om de toekomst niet zonder schroom te gemoet te gaan, het wijst tevens overtuigend aan, dat de arme zelf heden minder armoede lijdt dan in de tijden, die achter ons liggen.

---

[1]) Bekroond en uitgegeven door de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen in 1851, 1e Afdeeling, blz. 38—138. (2e Uitgave, 1860. blz. 32 v.v.)

[2]) Zie blz. 145 en 239 der tweede uitgave.

Doch men versta den zin dezer stelling wèl. De bedoeling is niet, te kennen te geven, dat al die onderscheidene oorzaken van armoede, welke hierboven opgesomd zijn, allengs geregeld en gelijkelijk als met afgepaste schreden uit de maatschappij zullen wijken, noch, te verzekeren, dat overal, in alle landen en op alle plaatsen, de armoede geleidelijk moet afnemen. Integendeel, er is ook hier voortdurende wisseling, vooruitgang geschakeerd met teruggang. Ook in het vervolg zal nu eens ééne oorzaak van armoede tijdelijk weder in kracht winnen, op eenen anderen tijd zal eene andere zich met ongemeene hevigheid laten gevoelen; en er zullen ook in de toekomst hier en daar steden en misschien landen gevonden worden, waar verarming de straten of de velden zal ontvolken. (Vergelijk hetgeen vroeger gezegd is over plaatselijke overbevolking, N°. 357 vv.)

Maar dit is de bedoeling van onze stelling, dat niettegenstaande die tijdelijke en plaatselijke afwijkingen het algemeene peil der armoede in de menschelijke zamenleving voortdurend dalen moet, gelijk het in de verloopene eeuwen aanhoudend gedaald is — tenzij er goede redenen waren om aan te nemen, dat de weg, welken de hedendaagsche maatschappij bestemd is te volgen, op eene nieuwe barbaarschheid uitloopt.

Dat er een innig verband bestaat tusschen deze stelling en het vraagstuk bij N°. 346 behandeld, behoeft niet meer uitdrukkelijk gezegd te worden.

428. En wanneer dan ook al het Pauperisme „een verschijnsel van onzen tijd" genoemd mag worden, het is niet, omdat de armoede als kwaal der maatschappij tegenwoordig zooveel algemeener en bedenkelijker is dan in vroegere tijden, maar integendeel, omdat bij den algemeenen vooruitgang in welvaart de kleinere en meer ineengedrongen groep der armen donkerder uitkomt.

429. Er is echter ééne oorzaak van bestendige en zelfs vermeerderende armoede, die juist aan de rijke en beschaafde maatschappij bijzonder eigen is: *onverstandige armenzorg.*

Verg. N°. 444, 445, 447, 449—453, 458 vv.

§ 4. *Over armenzorg in het algemeen.*

430. De zorg voor de armen is de natuurlijke vrucht van de edelste aandoeningen en roerselen van het menschelijke gemoed: mededoogen, liefde, godsvrucht.

431. Waar deze zorg in ruime mate uitgeoefend wordt, is zij een krachtig bewijs voor eenen hoogen graad van maatschappelijke ontwikkeling. Zij getuigt van een levendig gevoel van broederlijken zin, die helpen wil, en te gelijk van overvloed van stoffelijken rijkdom, die helpen kan waar hulp noodig is.

432. Nog schooner verschijnsel is zij, wanneer zij op uitgebreide schaal naar vaste beginselen beproefd wordt, met het doel, niet alleen om den arme, die zich aanmeldt, tijdelijk te helpen, maar vooral ook om, door vereeniging van krachten en middelen, met overleg en oordeel de armoede te bestrijden.

433. En waar men met overtuiging de stelling kan uitspreken: „dat in den welgeordenden staat niemand van gebrek mag omkomen," is dat woord eene veelzeggende lofrede op den maatschappelijken toestand, in welken men de toepassing van zulk eenen regel mogelijk acht.

Het is bekend, dat deze stelling op den voorgrond geplaatst wordt door hen, die eene afdoende, alomvattende armenzorg van staatswege willen. Zij is o. a. uitgesproken in de: *Denkbeelden omtrent eene wettelijke regeling van het armwezen in Nederland, voorgedragen door* Mr. H. W. Tydeman, Mr. J. Heemskerk Az. en Mr. J. W. Tydeman, 1850, blz. 5, 75, enz.

434. Overeenkomstig deze onderscheiding van minder of meer uitgebreide en afdoende armenzorg zijn er allengs drie stelsels betreffende de beste wijze om de armen te helpen en de armoede te keeren ontstaan, die elk zijne voorstanders en zijne bestrijders gevonden hebben.

435. Deze drie stelsels zijn:

1. dat van geheel vrije, regellooze, bijzondere liefdadigheid;
2. dat van vrijwillige armenzorg door vereeniging van krachten en middelen naar vaste beginselen en regelen, in welk stelsel vooral de kerkelijke bedeeling op den voorgrond treedt;
3. dat van alomvattende staats-armenzorg als een tak van het staatsbestuur zelf, volgens regelen door de wet gesteld, met naauwkeurig omschreven verantwoordelijkheid en met aanwending van al de middelen, waarover de regering heeft te beschikken en die zij moet aanbrengen in evenredigheid met de bestaande behoeften.

436. Uit de erkenning, dat elk dezer drie stelsels aan de eene zijde zijne voordeelen, maar aan de andere ook zijne bezwaren heeft, is een gemengd stelsel ontsproten, dat geen van de drie geheel uitsluit.

437. De grondslag van dit gemengde stelsel is eene splitsing der armen in twee klassen, t. w. zulken, die als volstrekt hulpbehoevend moeten worden aangemerkt, en zulken, die wel bekwaam, maar niet in de gelegenheid zijn, zich zelven te helpen (*invaliede* en *valiede* armen). De eersten worden dan opgedragen aan de bijzondere en kerkelijke liefdadigheid; den anderen moet de overheid de middelen aanwijzen, om in hun eigen onderhoud te voorzien.

§ 5. *Gronden ter aanbeveling van elk dezer stelsels van armenzorg.*

438. De staatsarmenzorg, welke der overheid als stellige pligt is opgelegd, wordt als de éénig goede aanbevolen, omdat zij is de volledigste en de volkomenste, de eenige, door

welke het mogelijk wordt, „dat niemand in den welgeordenden staat van gebrek omkome."

439. Zij wordt bovendien op deze gronden aangeprezen:

a. de staatsarmenzorg rigt met de minste middelen het meeste uit, omdat zij met orde en regel werkt, alle krachten zamentrekt en het kwaad van overbedeeling of dubbele bedeeling voorkomt;

b. de overheid moet zich de armenzorg als maatregel van politie in het belang van den staat zelven aantrekken, omdat orde en veiligheid in de maatschappij ernstiger bedreigd worden naarmate er méér armen zijn;

c. de overheid, die in het belang der algemeene veiligheid het bedelen verbiedt, legt zich zelve daardoor de verpligting op, om dezulken te bedeelen, die niet in staat zijn, zelven in hun onderhoud te voorzien.

440. De geheel vrije en regellooze liefdadigheid van bijzondere personen wordt daarentegen aanbevolen op grond, dat deze alléén volkomen zuiver het beginsel bewaart, waarvan alle armenzorg moet uitgaan, namelijk: dat zij het werk der liefde is.

441. Bovendien wordt opgemerkt, dat bij de grenzenlooze verscheidenheid in den toestand der armen en bij het groote verschil in de oorzaken der armoede ook eene onbepaalde verscheidenheid van middelen noodig is, die met vaste regelen van bedeeling niet bestaanbaar wezen kan.

442. Ter aanbeveling van eene geregelde bijzondere armenzorg, zoo als zij vooral door de kerkelijke gemeente geschiedt, wordt aangevoerd, dat deze de goede eigenschappen der beide andere in zich vereenigt, namelijk: het beginsel der liefde en het verstandig overleg bij de toepassing van dat beginsel.

443. Op gelijke gronden wordt ook het gemengde stelsel,

dat de armen in valieden en invalieden splitst, aanbevolen, met de bijvoeging, dat hier geen der middelen, die men tot bestrijding der armoede aanwenden kan, eenzijdig uitgesloten is.

§ 6. *Bezwaren tegen elk dezer stelsels.*

444. De geheel vrije en regellooze liefdadigheid van bijzondere personen is gebrekkig en onvoldoende te achten, omdat zij zelden met onderzoek en oordeel te werk gaat, zich te veel door den indruk des oogenbliks leiden laat en, naar den luim des toevals, hier te veel, daar te weinig geeft.

445. Bovendien wordt haar verweten, dat zij meestal schadelijk werkt, door hare aalmoezen, dikwerf om geheel andere beweegredenen dan liefde, het gereedelijkst aan onbeschaamde bedelaars en deugnieten weg te werpen.

446. Kan men dan ook dit onverstandig geven niet geheel weren, men zal onvermijdelijk nevens die bijzondere liefdadigheid eene meer overlegde en regelmatige armenzorg moeten invoeren.

447. Tegen deze regelmatige armenzorg wordt van de andere zijde aangevoerd, dat zij juist door hare inrigting naar bepaalde regelen ophoudt het werk der liefde te zijn, en, door hare eens gestelde voorschriften gebonden, niet kan voorzien in de eindelooze verscheidenheid der behoeften, maar met dezelfde gift hier te weinig, daar te veel doet.

448. Voorts wordt van deze regelmatige armenzorg opgemerkt, dat zij maar al te veel hare bestemming uit het oog verliest: dat de instellingen daartoe gevestigd, dikwerf, in plaats van eendragtig zamen te werken, integendeel wedijveren in kleingeestigheid en liefdeloosheid en het hare voornaamste zorg schijnen te achten, hoe zij zich het best van de verzorging harer armen zullen ontslaan; dat het gewigtigste deel van hare taak

niet zelden aan suppoosten en bedienden overgelaten wordt; dat er zelfs wel eens gevaar is van misbruik der aan vaste armverzorgers toevertrouwde penningen.

Wie herinnert zich hier niet — om van andere bedroevende feiten te zwijgen — de eindelooze geschillen over het domicilie van onderstand, en den wedstrijd tusschen burgerlijke en kerkelijke armbesturen om elkander de armen over en weder toe te werpen?

449. Maar het voornaamste bezwaar tegen de regelmatige armenzorg is, dat zij uit haren aard altijd gevaar loopt, de grenzen van haren werkkring uit te zetten; dat hare regelen zelve aan zulke armen, die binnen de termen dezer regelen vallen, eene aanspraak op bedeeling geven; dat zij aldus de armen gewent aan het denkbeeld van een regt op onderstand, en dat zij oorzaak wordt van eenen gevestigden armenstaat.

450. Hoe volkomener nu de stelselmatige armenzorg werkt, te sterker werkt ook deze schadelijke invloed. En alzoo moet de volkomenste van allen, de staatsarmenzorg, de slechtste van allen worden.

451. Deze, met hare wettelijke voorschriften, hare dienstregeling, hare belastingen en omslagen, splitst de ingezetenen van den staat in twee klassen, die der vermogenden, die geven moeten, en die der armen, die te ontvangen hebben. Zij doet het denkbeeld ontstaan, dat het de pligt der *overheid* is, te zorgen, dat elk het noodige hebbe: zij baant den weg tot socialisme en communisme.

452. Zij moet derhalve, waar zij eenmaal bestaat en opregtelijk uitgeoefend wordt, onvermijdelijk al verder om zich grijpen; en zij wordt daarin zelfs niet door de grenzen van het mogelijke beperkt, omdat zij altijd over belastingen beschikken kan, om hare hulpmiddelen in evenredigheid te houden met de klimmende behoeften.

453. Maar hieruit ontstaat dan weder een nieuw kwaad, omdat de al hooger en hooger opgevoerde belastingen op hare beurt oorzaak worden van nieuwe verarming en uitgestrekter verpligte armenzorg.

Dat kwaad heeft zich vooral in hooge mate in Engeland geopenbaard, vóórdat in 1834, door de herziening van de wetgeving op den openbaren onderstand, der vermeerdering van den armenlast althans eenige perken gesteld werden. Vergelijk verder de aanteekening bij N°. 463.

454. Eindelijk vervalt deze volkomene armenzorg door hare algemeenheid zelve in dezelfde fout, die men der vrije bijzondere liefdadigheid verwijt, namelijk, dat zij zonder oordeel en onderzoek werkt en onverschillig elken arme, die zich aanmeldt, helpt, louter *omdat* hij arm is of zegt te zijn.

455. De opgenoemde bezwaren tegen de staatsarmenzorg gelden noodzakelijk evenzeer, voor zooverre deze een bestanddeel van het gemengde stelsel (N°. 436 v.) uitmaakt.

456. Bovendien wordt tegen dit gemengde stelsel in het bijzonder aangevoerd:

dat de scheiding tusschen validde en invaliede armen in de werkelijkheid niet met de noodige juistheid te maken is;

dat dit tweeslachtige stelsel onvermijdelijk aanleiding moet geven tot voortdurenden strijd tusschen de overheid en de andere armverzorgers, die steeds zullen trachten elkander hunne armen toe te kaatsen.

Immers, door wien en naar welke regelen zal in elk geval uitgemaakt worden, of een arme, die zich aanmeldt, nog geschikt tot arbeid is, dan niet, en of hij alzoo den staat of der kerk ten deel moet vallen?

§ 7. *Nadeelen eener uitgebreide armenzorg in het algemeen.*

457. Indien de armoede in de maatschappij enkel het gevolg van oorzaken buiten der menschen eigene schuld ware, dan zoude het niet alleen gemakkelijker vallen haar te bestrijden, maar dan zou vooral ook de vraag, hoe de arme het best te helpen is, veel eenvoudiger wezen.

458. Doch nu de armoede in de maatschappij voor een zoo groot deel de vrucht van het onverstand en de ondeugden der menschen zelven is (verg. N°. 414 en 417), is de vraag: „op welke wijze wordt de armoede het best bestreden?" haast nog ondergeschikt aan déze vraag: „met welke middelen, die men „tegen de armoede aanwendt, loopt men het minste gevaar, „haar onwillekeurig te voeden?"

459. Want hoe krachtiger en meer afdoende maatregelen men in het werk stelt om de armen te helpen, des te meer zal op deze hulp gerekend worden. Het gevoel van eigen verantwoordelijkheid wordt zwakker in ons, naarmate wij anderen ijveriger werkzaam zien om voor onze belangen te zorgen. En de nooddwang der behoefte, de scherpste prikkel voor de menigte tot arbeid, spaarzaamheid, matigheid en overleg, wordt meer verstompt naarmate de hulp in elken nood zekerder is.

460. Wel is dikwijls aanbevolen en somtijds beproefd, dit gevaar te ontwijken door aan de bedeeling zulke voorwaarden te verbinden, die door hare strengheid den arme moeten afschrikken, om anders dan in den hoogsten nood de aangebodene hulp aan te nemen. Maar dan vervalt men, blijkens de ervaring, wederom in deze moeijelijkheid, dat de armverzorger, òf getrouw blijvende aan de gestelde regelen, hard en wreed moet zijn, ook daar waar werkelijk liefderijke hulp noodig was, òf, door mededoogen gedrongen, zelf zijne voorwaarden overtreedt.

Het invoeren van deze meerdere strengheid is de voorname strekking geweest van de herziening der wetgeving op den openbaren onderstand in Engeland in 1834. De maatregel is niet vruchteloos gebleven; het cijfer der armentaks is, vooral in de eerste jaren na dit tijdstip, aanmerkelijk gedaald; maar allengs heeft men „eerst onder den indruk van buitengewoon „rampspoedige jaren en het daaruit geboren lijden der lagere „klassen, vervolgens door den invloed der vijandige stemming, „die zich tegen het wettige stelsel had ontwikkeld" [1]), wederom meer weekhartigheid getoond. Dat de armenlast in Engeland tegenwoordig evenredig minder drukkend is dan een dertigtal jaren geleden, moet vooral worden toegeschreven deels aan het laten varen van het verderfelijke stelsel van werkverschaffing door uitbesteding, deels ook aan den voorbeeldeloozen bloei van Engelands volksnijverheid in de laatste jaren, gepaard met grooteren overvloed van middelen van bestaan als gevolg der intrekking van de zoogenaamde beschermende wetten.

461. Doch het ernstigste bezwaar tegen elke eenigzins uitgebreide en meer of min regelmatige armenzorg is, dat zij diep ingrijpt in het geheele maatschappelijke bestaan eens volks en dreigt, dit uit zijnen natuurlijken toestand te verwrikken.

462. Zij tast het maatschappelijk kapitaal aan, omdat de bedeelde, die van giften leeft, meer verteert dan hij door arbeid voortbrengt.

Stel u een gezin voor, dat eenen tijd lang enkel van aalmoezen leeft, zonder te arbeiden; dan neemt het al dien tijd wel deel aan de maatschappelijke vertering, niet aan de maatschappelijke voortbrenging. Het teert op de voortbrenging van anderen, de gevers. Hadden die nu niet dat gezin te onderhouden gehad, zij zouden de som, hiertoe besteed, hebben kunnen toevoegen aan hun opgelegd kapitaal. Nu moet elk bijzonder persoon voor zich weten, of hij, met het doel om ongelukkigen te helpen, een gedeelte van zijn vermogen op die wijze wil laten

[1]) Mr. A. Philips, *De Engelsche armenwetten naar inhoud en werking getoetst*, 1851, blz. 77.

verteren. Doch het is duidelijk, dat wanneer vele gezinnen jaar in jaar uit op deze wijze teren op den openbaren onderstand, niet meer het vermogen van dezen of genen bijzonderen persoon, die dat zelf zoo wil, maar het kapitaal der maatschappij aangesproken wordt.

463. Zij brengt stoornis in den geregelden gang der voortbrenging, wanneer zij in den vorm van gezochte werkverschaffing verstrekt wordt.

Men houde hier in het oog, dat er van „uitgebreide en regelmatige armenzorg" gesproken wordt (N°. 461.) Geschiedt deze nu in den vorm van werkverschaffing in het groot, dan is zij oorzaak van velerlei bezwaren, voor de maatschappij in het algemeen, voor de bedeelden zelven, en ook in 't bijzonder voor niet-bedeelden.

Voor de maatschappij in 't algemeen door verspilling van kapitaal en door slechte voortbrenging. De bedeelde, die werkt of heet te werken, heeft in de meeste gevallen grondstoffen en werktuigen, somtijds ook werkplaatsen noodig. Zoo worden er aanzienlijke uitgaven gevorderd voor aanschaffing, onderhoud en vernieuwing hiervan en voor beheer en toezigt over het werk, vóór men nog aan het eigenlijke loon des arbeiders gekomen is, dat den onderstand vertegenwoordigt. Bovendien, den bedeelde, wien men „werk verschaft," neemt men geheel voor zijne rekening: bepaalt men zich tot eenvoudige ondersteuning in geld of goederen, men verpligt hem meestal om althans voor een deel in zijn eigen onderhoud te voorzien.

Kon men nu op deze wijze deugdelijke en bruikbare voortbrengselen van den toebedeelden arbeid erlangen, het kwaad zoude niet zoo groot zijn. Doch het tegendeel is regel. Werkverschaffing uit liefdadigheid heeft niet het voortbrengsel, slechts het werk zelf voor oogen. Zij, wien arbeid *verschaft* moet worden, zijn, het ligt in den aard der zaak, meestal ongeschikte, onbekwame, onwillige arbeiders, die uit zich zelven geen arbeid zoeken willen of vinden kunnen. Daarbij komt, dat het hun zelven doorgaans vrij onverschillig is, of het voortbrengsel van hunnen arbeid goed dan wel slecht zij. Als hun volgens het aangenomen stelsel werk verschaft moet worden, hebben zij geene

vrees, dat zij weggezonden zullen worden wanneer zij slecht werken.

Op allerlei verscheidene wijzen heeft men dit stelsel van werkverschaffing toegepast: in fabrieken, op het land, bij werken van algemeen nut, door uitbesteding bij bijzondere ondernemers. Altijd is men gestuit op dezelfde bezwaren, omdat men met lieden te doen had, die én ongeschikt én onwillig tot goeden arbeid waren. Ten einde raad is men, opdat zij althans niets zouden bederven, er niet zelden toe overgegaan, hun slechts eene schaduw van werk te laten verrigten, b. v. door hen een hoop steenen den eenen dag herwaarts, den volgenden derwaarts te laten kruijen.

Dat zulk eene handelwijze niet strekken kan om den bedeelde zelven zedelijk te verheffen, is duidelijk. De prikkel, om door eigen inspanning zijnen toestand te verbeteren, is weggenomen. De verpligting, die men op zich heeft genomen om hem werk te *geven*, is voor hem een regt, om werk te *eischen*; al spoedig verbindt hij daarmeê de aanspraak op werk naar zijnen zin. Hij weet, dat zijn loon hem toch verzekerd is, en onder den schijn van werken luijert hij; en met onbeschaamd gelaat en onbeschofte taal in den mond staat hij op tegen zijnen werkmeester, die hem niet wegzenden kan.

Eindelijk de verhouding van den bedeelde tegenover anderen. Ook hier valt op velerlei kwaad te wijzen. Gelijk bij alle bedeeling zijn het ook hier zij, die door eigen arbeid hun eerlijk stuk brood verdienen, van wie de middelen moeten komen tot den onderstand. Naarmate nu de kosten hiervan hooger zijn, hebben zij meer bij te dragen, omdat, gelijk wij boven zagen, deze vorm van bedeeling de duurste van allen is. Men noeme dit bezwaar niet ver gezocht. In Engeland, waar dit stelsel van werkverschaffing vroeger zeer in het groot werd toegepast, vertoonde zich soms in bedenkelijke mate het verschijnsel, dat de zelfstandige arbeiders zich eigenwillig onder de armen rangschikten, omdat zij niet meer dan dezen verdienen konden, en van hunne verdiensten bijdragen moesten afzonderen om dezen te helpen. En al was soms ook het loon van den toebedeelden arbeid geringer dan dat van zelfstandig werk, de zekerheid van dat loon was op zich zelve reeds eene verleiding (verg. de aant. bij N°. 51, blz. 24.) — Waar vrije en aanbevolen arbeiders met

elkander te zamen werken loopt men gevaar, dat de laatsten de eersten bederven zullen, maar vooral, dat de traagheid en de ongeschiktheid der laatsten ook den arbeid der eersten belemmeren zal. — Niet zelden (ook dit bezwaar heeft zich in Engeland sterk doen gevoelen) ziet de flinke, knappe werkman zich verdrongen door den bedeelde, die door de invloedrijke leden van het armbestuur aanbevolen wordt. Gelijkerwijs is het bij ons niet zeldzaam, dat de voortbrengselen van allerlei vereenigingen tot werkverschaffing, die tot welken prijs ook moeten worden afgezet, al zijn zij ook weinig deugdelijk, om de goedkoopheid de koopers trekken, die zich anders tot de vrije nijverheid gewend zouden hebben. Welk ander kwaad zich hieraan nog wel eens hecht, is bij N°. 466 aangestipt.

Ziedaar in kort bestek eenige der bezwaren zamengevat, die met de werkverschaffing als stelsel verbonden zijn [1]). Daarin ligt nu niet opgesloten, dat al wat werkverschaffing heet, volstrekte afkeuring verdient. Als tegemoetkoming in tijdelijken nood kan zij soms nuttig zijn. Nu en dan kan er eenig werk worden toebedeeld, dat geenen anderen arbeid in den weg komt, en zijne eigenaardige vruchten oplevert. Zoo zijn in eenige steden van ons vaderland de oude vesten in sierlijke wandelplaatsen omgeschapen door den arbeid der bedeelden. Als policiemaatregel, vooral tot wering van bedelarij, heeft het werkhuis zijn nut, ofschoon dit wel eens te hoog geschat wordt, getuigen de buitensporig hooge sommen, die op eenige plaatselijke begrootingen voor zulke inrigtingen in uitgaaf geleden worden. Maar de werkverschaffing, die de meeste aanbeveling verdient, is voorzeker deze, dat men den arme opmerkzaam maakt op de middelen, die er zijn om werk te vinden; dat men hem met raad en inlichting, en is het noodig met een gering voorschot tot aankoop van grondstoffen en werktuigen bijstaat. Dikwijls is in geschriften over dit onderwerp de opmerking gemaakt, hoe velerlei kleinigheden, als speelgoed, grof huisraad en gereedschap enz., er aan te wijzen zijn, met wier vervaardiging de ambachtsman, die tijdelijk van werk verstoken is, zich bezig zou kunnen houden. Verg. voorts de aant. bij N°. 492.

---

[1]) Eene uitvoerige en grondige behandeling van het onderwerp vindt men in het voortreffelijke werk van den Heer Mr. W. C. Mees, *De werkinrigtingen voor armen, uit een staathuishoudkundig oogpunt beschouwd*, 1844.

464. Zij heeft op velerlei wijzen een verderfelijken invloed op de natuurlijke bepaling van het dagloon.

Ook hier is ten deele toepasselijk wat bij de vorige stelling opgemerkt is. Verg. voorts de aanteek. bij N°. 526.

465. Zij is eene der werkzaamste oorzaken van bestendige overbevolking.

Verg. N°. 353 en 360.

466. Ook in de armenzorg openbaart zich wel eens de zwakheid van het menschelijke hart, vooral in die, welke voor het oog der wereld werkt. De overmatig ijverende *Philanthropie*, die met evenveel regt een eigenaardig verschijnsel van onzen tijd heeten mag als het Pauperisme (verg. N°. 402), stoort zich weinig aan beginselen en bederft wel eens het goede, dat door eene verstandige armenzorg gesticht kan worden.

Verre zij het van ons, die edele menschenliefde hard te vallen, die bereid is, tijd en arbeid en geld ten beste te geven om elken noodkreet, die opgaat, te stillen; die voortdurend op al meer en steeds nieuwe middelen peinst om hulp te brengen; die met vindingrijk vernuft ook de onverschilligsten en de hardvochtigsten weet te verlokken, om hare pogingen te ondersteunen. En zoo zich ook al onder al die bemoeijingen wat ijdelheid of pronkzucht vermengt met den liefdadigen zin, nog mag men zeggen: wat nood? zoo het slechts baat! Erger is het, wanneer achter het masker der philanthropie de laagste berekenende zelfzucht schuilt, en de zorg voor de armen een middel wordt om in de eerste plaats voor zich zelven te zorgen. Doch zulke gevallen zijn, gelukkig, zeldzaam, ofschoon zij meer voorkomen, dan men misschien wel vermoedt. Zoo zijn er in Engeland (ook bij ons?) wel eens philanthropische vereenigingen opgerigt om aan arme vrouwen naaiwerk te verschaffen, waarvan de wezenlijke bedoeling ten laatste bleek te zijn, den winkelier, die toevallig bestuurder der vereeniging was, voor lagen prijs een welgevulden winkel van kleedingstukken en voor hoogen prijs goeden aftrek van zijne waar te bezorgen.

Maar elk verantwoorde zijne eigene daden. — Slechts twee

vragen hebben wij aan de weelderige philanthropie van onzen tijd te doen: ten eerste, wordt uwe liefde steeds door verstandig overleg bestuurd, zoodat gij alleen helpt wie hulp behoeft en waardig is? ten tweede: moet niet het noodzakelijke gevolg van al die honderdvoudig vertakte zorg, van al die elkander ontmoetende, aanvullende, kruisende vereenigingen wezen, dat de man uit de lagere kringen der maatschappij de gouden spreuk: „eigen brood voor eigen werk" geheel uit het oog laat varen, om slechts uit te zien naar de „welbekende Nederlandsche liefdadigheid;" dat hij alle begrip van eigen zorg en voorzorg verliest; dat hij, leunende op de zorg van anderen, aan zelfstandigheid en geestkracht ontwend raakt, den lust om zelf zijnen toestand te verbeteren opgeeft, en tot dien staat van slapheid en dommeligheid verzinkt, die eene der grootste rampen voor een volk is?

§ 8. *Beginselen eener heilzame armenzorg.*

467. Het zou een ijdel pogen zijn, de armoede in de maatschappij door een of ander afdoend middel te willen uitroeijen. En zelfs het bescheidener doel van inkorting der armoede als maatschappelijk kwaad zal niet ligt door middel van een of ander werktuigelijk stelsel van armenzorg bereikt kunnen worden.

468. Dat kwaad wijkt alleen voor eene geleidelijke verbetering in den geheelen maatschappelijken toestand des volks, die, zooverre het geschieden kan, de *oorzaken* van armoede wegneemt of in hare werking verzwakt.

Dat die oorzaken nimmer *geheel* weggenomen of werkeloos gemaakt zullen worden, zal ook de stoutste dweeper met de toekomst der maatschappij wel moeten toegeven, immers zoo lang rampen treffen kunnen en zoo lang de mensch door eigen onverstand en verkeerden zin zich zelven in het ongeluk stort. (Verg. N°. 410 vv.)

469. Het naaste doel van alle armenzorg zij daarom leni-

ging van het lijden van den arme, vooral van hem, die niet door eigen schuld arm is.

470. Maar met het werken op dit doel kan verbonden worden een streven om, waar het noodig is, te gelijk den arme zedelijk te verheffen.

471. Met het oog op dit tweevoudig doel blijve de armenzorg in beginsel *het werk der liefde.* Zij worde geene *publieke dienst.*

472. Dit sluit nogtans niet uit, dat hare weldadige werking door vereeniging van krachten en voorzigtig overleg versterkt kan worden.

473. Maar het ware ongerijmd, zich hierbij aan eene of andere uitsluitende theorie te binden en bij voorraad vaste, voor alle tijden en omstandigheden geldende regelen te stellen.

474. De vrije, bijzondere liefdadigheid zal altijd heilzaam kunnen werken, vooral tot *voorkoming* van armoede. Een iegelijk, aanzienlijk of gering, rijk of minvermogend, kan daartoe in zijnen kring medewerken.

475. Hij doe het, niet door aan lastige bedelaars aalmoezen uit te reiken, maar door den hulpbehoevende, dien hij kent, met raad en daad bij te staan.

Een goede wenk, een verstandige raad is dikwijls reeds voldoende. Waar het op geven aankomt, moet natuurlijk elk met zijne middelen te rade gaan. Doch welligt is het niet overtollig op te merken, dat ééne ruime gift in eens aan een flink en eerlijk man oneindig meer nut sticht dan dat uitdeelen van eene kleinigheid hier en eene kleinigheid daar en straks weder eene kleinigheid elders.

Ook hierom is de veelzijdige philanthropie van onze dagen niet onvoorwaardelijk goed te keuren. Hoe dikwijls laten wij ons, als zij bij ons aanklopt, door vriendschapsbetrekkingen, door lastigen aandrang, door overreding, door valsche schaamte,

door wat niet al overhalen om in deze vereeniging deel te nemen, of gene goede zaak te ondersteunen, of aan die andere nuttige inrigting wat te doen, en aldus guldens en rijksdaalders weg te geven, zonder dat wij er ons verder veel om bekommeren, terwijl wij er tegen opzien, in eens eene groote uitgaaf te doen, waar wij krachtige en afdoende hulp meê hadden kunnen verleenen.

476. Vrijwillige vereeniging van krachten tot voortgezette werking in uitgebreiden kring kan hierbij veel nut stichten, mits zij niet aan de ééne zijde zich in overdreven ijver te buiten ga, noch aan de andere zijde meene genoeg te doen, wanneer zij maar ruime bijdragen voor een of ander oogmerk bijeenbrengt.

477. Tot geregelde armenzorg door vereeniging van krachten blijft uit haren aard het meest geroepen de kerkelijke gemeente, die de liefdegaven der broeders verzamelt en door hare dienaren (diakenen) met kennis en oordeel onder hare behoeftige leden uitdeelt.

478. Maar daarbij is een eerste vereischte, dat de gemeente hare roeping wel versta en getrouw en opregt trachte te vervullen; dat het besef van den pligt, die op haar rust, niet ontaarde in een liefdeloos twisten over haar regt; dat zij niet, door ijdelheid of afgunst gedreven, van het openbaar gezag medewerking vordere, om over ruime middelen te kunnen beschikken; dat zij niet door onwaardige kunstgrepen hare armen van zich afschuive.

Verg. N°. 448.

479. Voorts is het noodig, dat de dienaren der gemeente, gelijk trouwens elk, die in ruimeren of engeren kring armenzorg op zich neemt, het gewigt der taak, die op hen rust, gevoelen; dat zij zich beijveren, hunne armen wel te leeren kennen; dat zij den aard der armoede, die zij voor zich zien, trachten te onderscheiden en de oorzaken daarvan na te sporen; dat zij voor

elk geval de passende hulp pogen te verstrekken en zich hoeden voor dien sleur en slenter, die zich bij uitgebreide bedeeling zoo ligt indringen; dat zij op zijnen tijd ook liefderijk weten te weigeren.

480. Bovenal, dat zij bij den arme zelfstandigheid, pligtgevoel, besef van eigen verantwoordelijkheid weten op te wekken en wakker te houden.

481. De armenzorg van overheidswege zij niet geheel uitgesloten; zij blijve echter beperkt tot zulke gevallen, waar gewone middelen te kort schieten en spoedige, krachtige hulp noodzakelijk is.

Vooral zal dit noodig zijn, waar armenzorg en politiezorg ineenloopen, b. v. wanneer een zwerveling, van allen verlaten, van alles verstoken, op 's heeren straten en wegen gevonden wordt; wanneer een bedelend gezin naar zijne woonplaats gebragt of een vreemdeling zonder middelen van bestaan over de grenzen teruggeleid moet worden; wanneer arme krankzinnigen verpleging behoeven.

Voorts kunnen er zeer buitengewone gevallen voorkomen, waarin de krachtige hand der overheid moet ingrijpen, omdat andere hulp onwerkzaam of onvermogend is, zoo als bij plotselijke volksrampen, een vernielende brand, eene overstrooming, eene besmettelijke ziekte, enz.

482. Daarbij kan het goed en noodzakelijk zijn, dat de overheid vooral ten behoeve van minvermogenden de zorg op zich neme voor zeer omvangrijke en kostbare inrigtingen van algemeen volksbelang, waarvan de vestiging en het onderhoud voor gewone krachten te zwaar zouden zijn.

Als gasthuizen, werkhuizen, krankzinnigengestichten en dergelijke. Doch de vraag doet zich hier op, tot hoeverre deze zorg der overheid gaan moet. Onbepaald kan zij niet zijn. Waar echter is de grens te trekken?

Als wij op de praktijk, vooral hier te lande, letten, zouden wij bijkans tot het besluit komen, dat die grenzen zeer ruim

zijn. Burgerweeshuizen, armhuizen, gestichten voor oude lieden, zelfs huiszittenhuizen (eene zonderlinge verkorting voor: kantoren van onderstand voor huiszittende armen) zien wij nog heden in vele oude steden des vaderlands bestaan en jaarlijks op de plaatselijke begrootingen, soms met hooge posten van uitgaaf, eene plaats innemen. Dezen toestand mogen wij zonder bedenken verkeerd achten. Doch hij heeft schier overal zijnen historischen oorsprong. Die gestichten zijn ontstaan òf uit de voorregten van het oude poorterregt, òf uit de stichting van bijzondere fondsen, die aan het stedelijk bestuur in vorige tijden ten behoeve der algemeene armen waren toevertrouwd, òf eindelijk uit overeenkomsten tusschen het burgerlijk bestuur en de kerkelijke gemeente. Deze oorzaken van hun bestaan zijn dan tevens de oorzaken van hunne bestendiging.

Waar men niet op dergelijke wijze gebonden is, houdt men zich veiligst aan dezen regel, dat de overheid alleen voor zulke inrigtingen zorg drage, die uit haren aard slechts aan een beperkt getal personen ten dienste staan. Doet men dit niet, dan loopt men gevaar, van òf onregtvaardig te zijn, òf in de noodzakelijkheid te komen van de inrigting onbegrensd te moeten uitbreiden. Nemen wij ten voorbeeld een weeshuis, eén oudemannenhuis. Worden deze door een stedelijk bestuur opgerigt en uit de gemeentekas onderhouden, dan hebben ook alle ingezetenen der gemeente des verkiezende gelijke aanspraak om daar voor hunne kinderen, die zij als weezen achterlaten, of voor zich zelven, als zij oud zijn geworden, verpleging te vorderen. Nu kan het bestuur van eene kerkelijke of bijzondere inrigting van dezen aard de beperktheid zijner middelen als goede reden aanvoeren, om al te talrijke aanzoeken af te wijzen; bovendien, hier is het eene zaak van vrijwillige liefdadigheid, niet van regt. Maar aan het gemeentebestuur zou niet anders overblijven, dan in evenredigheid met de aanvragen tot plaatsing de inrigting te vergrooten en de som op de begrooting te verhoogen. Want eene keuze, die den eenen burger aanneemt en den anderen afwijst, zou hier een onregt zijn.

483. Voorts zij het der overheid voorbehouden, zoowel tot handhaving van het politieregt in den staat, als om te waken tegen misbruiken, die anders straffeloos zouden blijven, toezigt

te houden op het beheer en de werking van armeninrigtingen en de besteding van hare fondsen.

484. Voor het overige zal het staatsgezag van zelf ook tot leniging der armoede in de maatschappij veelvermogend werkzaam zijn, wanneer het, door orde, regt en veiligheid te verzekeren en den zwakke te beschermen, binnen de grenzen van zijnen eigenaardigen werkkring de nijverheid aanmoedigt, de algemeene welvaart vermeerdert en door politiemaatregelen de werking van bijzondere oorzaken van armoede tegengaat.

Onder deze politiemaatregelen neemt de zorg voor de volksgezondheid, tot heden bij ons nog maar al te veel verwaarloosd, eene eerste plaats in. Voorts zorg voor de goede ontwikkeling van het opkomend geslacht. Zie de aanteekening bij N°. 160; en verg. N°. 544 v. en 550 vv.

§ 9. *Over de vormen, waarin onderstand aan de armen verleend wordt.*

485. Het mag voorzeker tot lof van de hedendaagsche maatschappij strekken, dat zij zoo naarstig zoekt en beproeft, op welke wijze het meest gepast in den nood der armen kan worden voorzien.

486. De vrucht van dat ijverig streven is eene zoo groote talrijkheid en verscheidenheid der vormen van onderstand, dat zij moeijelijk allen in zekere orde te rangschikken of zelfs op te noemen zijn.

487. De eenvoudigste vorm is het uitreiken van giften *in geld*. Doorgaans is deze de slechtste. Doch er zijn gevallen, waarin juist op deze wijze de meest passende hulp verstrekt kan worden.

Men herinnere zich het voorbeeld bij N°. 475 aangevoerd.

Eene eerste voorwaarde hierbij is, „dat men zijne armen kenne;" en daarom is deze wijze bij bedeeling op groote schaal minder doelmatig.

488. Meer aanbeveling verdient over het algemeen de bedeeling in den vorm van *levensmiddelen*, *brandstoffen*, *kleeding en deksel*, *huisraad en gereedschap* en *woning*.

Woning; vooral wordt hier bedoeld het verschaffen van eene goede woning aan oude en gebrekkige lieden (kan het zijn nog tegen eenige vergoeding), zoo als onze talrijke en in dit opzigt zeer prijselijke hofjes, alsmede het bouwen van *geschikte* woningen voor minvermogenden, waaraan in onze groote steden maar al te zeer behoefte is. Niet overal kan dit wel is waar met even goed gevolg worden ondernomen. Doch de ervaring heeft op meer dan eene plaats reeds geleerd, dat men het doen kan met redelijken intrest van het bestede kapitaal en dat het een werkzaam middel zijn kan om den geringen man aan huiselijkheid, zindelijkheid en orde te gewennen en hem in zijn eigen oogen zedelijk te verheffen. Bij dit aanbouwen van nieuwe woningen zorge men echter, tevens de oude, ongeschikte op te ruimen, of men loopt gevaar, plaatselijke overbevolking in de hand te werken. (Verg. N°. 359 vv.)

Bedeeling in *huishuur* is daarentegen niet aan te bevelen. Deze bedeeling komt al ligt ten voordeele van de beurs van den ... huisheer. Meermalen hebben zich gevallen voorgedaan, als waarvan de Heer de Bruyn Kops gewaagt [1]): „Van eene authentieke „bron werd mij medegedeeld, dat er een steeg te Amsterdam is, „waarin huizen van geheel dezelfde soort aan den eenen kant „geregeld *eenige guldens* meer in huur deden dan aan den ande„ren kant, hetgeen toe te schrijven zou zijn aan het geval, dat „beide zijden bij verschillende bedeeling behooren." Weten eenmaal de „huizenmelkers," dat de bedeeling bepaaldelijk bestemd is om de huishuur te voldoen, zij zullen niet nalaten daarvan partij te trekken, en de huurders, die zelven geen belang meer hebben bij bezuiniging op dit stuk, zullen hun ligt in de hand werken.

---

1) *Over het beginsel van armverzorging door den staat*, 1852, blz. 37.

Het behoeft voorts niet uitdrukkelijk gezegd te worden, dat ruime uitdeelingen van kleederen, brandstof, deksel en voedsel vooral in buitengewone tijden van duurte of strenge koude groot nut kunnen doen; in gewone tijden zijn zij zooveel te meer voor inkrimping vatbaar.

489. Bovenal aan te bevelen is het verleenen van *geneeskundigen bijstand* in ziekte enz., en de zorg voor *onderwijs*, zoo van de volwassenen zelven als vooral van hunne kinderen.

Verg. over het onderwijs als deel der armenzorg N°. 550 vv. Met onderwijs van volwassenen wordt inzonderheid de ambachtsschool bedoeld.

490. Van zeer onderscheiden aard en bestemming, maar ook van ongelijk nut, zijn de talrijke gestichten tot doorgaande verzorging en verpleging van dezulken, die door ouderdom, ziekten, gebreken of andere oorzaken van vreemde hulp afhankelijk zijn, als: *armhuizen*, *godshuizen*, *weeshuizen*, *vondelinghuizen*, *minnehuizen* (*crèches*), *bewaarscholen*, *gestichten voor krankzinnigen*, *idioten*, *blinden*, *doofstommen*, *invalieden*, *enz.*

491. Er zijn er onder deze gestichten, die in eene welgeordende maatschappij onmisbaar mogen heeten; er zijn er andere onder, die gewaardeerd moeten worden als schitterende blijken van de vrome en verstandige liefdadigheid der stichters; er zijn er ook onder, wier werking eer schadelijk dan nuttig geacht moet worden.

Dit laatste geldt vooral van de vondelinghuizen.

Onmisbaar mogen heeten gasthuizen en krankzinnigengestichten; ook de armenscholen mogen wij hier bijvoegen.

Onder de *zeer nuttige* mogen wij tellen de scholen voor blinden, doofstommen, idioten, de gestichten voor weezen en oude lieden, voor invalieden.

Ook de bedelaarsgestichten, de armhuizen, de bewaarscholen en minnezalen verdienen geene volstrekte afkeuring, ofschoon zij niet van alle bedenking vrij zijn. Men zou ze kunnen bestempelen met den naam van tijdelijke wijkplaatsen voor een

deel der armenbevolking. En dat deze hier en daar wel eens noodig zijn, kan niet ontkend worden. De bewaarschool kan bovendien haar nut hebben als middel om de grondslagen van het later onderwijs der arme kinderen te leggen.

Eene fout echter, waartoe de bestuurders van deze bewaarscholen zich ligt laten verleiden en waartegen met ernst gewaarschuwd moet worden, is, dat men er met dat zoogenaamde onderwijs te ver gaat, vooral, wanneer men bij het houden van openbare examens zich laat verleiden door de ijdelheid van te pronken met het goede dat men meent te stichten. Die jeugdige schepseltjes wordt dan ten behoeve van zulke vertooning eene hoeveelheid kennis ingestampt, die hunne weeke hersenen overlaadt zonder andere vrucht dan dat de geestvermogens verstompt zijn tegen dat de eigenlijke tijd van leeren aanbreekt. En de ouders, die opgetogen zijn over hetgeen hunne kinderen van drie tot zes jaren reeds geleerd hebben, vinden daarin eene goede reden om ze later zoo spoedig mogelijk van de school af te nemen, omdat zij immers nu al genoeg weten en wel wat kunnen verdienen.

Eene andere schadelijke zijde, die de bewaarscholen met de minnehuizen gemeen hebben, is, dat zij de huiselijke opvoeding ondervangen. Het kan, helaas, soms noodig zijn, de kinderen zoo vroeg mogelijk aan de magt van ontaarde ouders te onttrekken; het kan soms eene weldaad zijn, de moeder, die buitenshuis het brood voor haar gezin moet verdienen, van de zorg voor haar kroost te ontlasten: maar daartegenover staat, dat vele moeders ook maar al te gereedelijk den pligt, die in de eerste plaats op haar rust, ook waar het niet noodzakelijk was, op deze inrigting afschuiven. Het gevoel van eigen verantwoordelijkheid moet daaronder lijden en het roekeloos sluiten van huwelijken wordt er door aangemoedigd.

Het armhuis, dat eene duurzame kolonie van bedeelden van allerlei ouderdom in de gemeente onderhoudt, moet onder de minst geschikte inrigtingen gesteld worden.

Over vondelinghuizen heeft overal waar zij bestaan de ervaring uitspraak gedaan, en over weinige zaken is men het zóó eens als hierover, dat zij schadelijk werken. Zij brengen in nog hoogere mate het kwaad mede, dat hier in de laatste plaats der bewaarschool en der minnezaal verweten is; zij bevorderen vooral

de vermeerdering der onechte geboorten, en de sterftestatistiek heeft overal aangewezen, dat van de ongelukkige wezens, die zij opnemen, slechts zeer weinigen aan een ontijdigen dood ontsnappen.

492. Niet minder groot is de verscheidenheid der vormen, waarin beproefd is geworden, het verleenen van onderstand te verbinden aan den arbeid van den arme zelven: *werkverschaffing op velerlei wijze; werkbestelling; uitbesteding bij werkbazen; werkinrigtingen; werkhuizen, enz.*

Gewoonlijk denkt men bij *werkverschaffing* alleen aan inrigtingen met vereende krachten op groote schaal gesticht om een aantal armen te gelijk te helpen. Daarom is hier de wenk niet geheel misplaatst, dat juist de bijzondere armenzorg vooral hier met vrucht werkzaam zijn kan, even als bij het schenken van giften in geld (verg. N°. 487). Elk voor zich kan op dit terrein veel goeds doen, door bij algemeenen stilstand van werk iets te laten verrigten, wat anders misschien nog uitgesteld zou zijn geworden; of door lieden, die werken willen, iets te laten doen wat niet volstrekt noodig was, voor een betrekkelijk hoog loon, waarin dan de aalmoes verscholen is (b. v. des winters sneeuw van de straten ruimen, bijten openhakken, enz.); of door allerlei kleinigheden van huiselijk gerief, of kleederen, of speelgoed, enz. door huiszittende armen te laten vervaardigen, zij het ook, dat men die voorwerpen zelf niet kan gebruiken. Men zal toch altijd wel vinden aan wie men ze zal kunnen wegschenken.

493. Maar de ervaring heeft geleerd, dat bijna zonder onderscheid aan al deze vormen van arbeidsbedeeling onoverkomelijke bezwaren verbonden zijn zoodra men ze in het groot wil toepassen. En de uitkomst heeft meestal de schoone verwachtingen, waarmede dergelijke inrigtingen gesticht waren, bedrogen.

Het zal niet noodig zijn, tot staving van deze stelling de vele mislukte proeven van dergelijke inrigtingen, hier te lande in vroegeren en lateren tijd genomen, aan te voeren. Men mag haast vragen: wie onzer heeft er niet uit eigen ervaring eene

te noemen? Van talrijke vroegere ondernemingen van dien aard uit het laatst der vorige eeuw, toen men er zeer mede ingenomen was, is de leerrijke geschiedenis medegedeeld in het reeds aangehaalde werk van den Heer W. C. Mees, *De werkinrigtingen voor armen uit een staathuishoudkundig oogpunt beschouwd*, blz. 95 vv.

Na de behandeling van het vraagstuk der werkverschaffing in het algemeen bij N°. 463 is het onnoodig hier nog eens op de oorzaken van de mislukking dezer proeven terug te komen. Wat in het bijzonder betreft werkbestelling en uitbesteding, zie nog hieronder bij N°. 526.

494. Alleen het werkhuis heeft stand gehouden, minder nog als een geschikt middel om den arme voor eigen arbeid eigen brood te bezorgen, dan wel, om den gebreklijdende tot laatste toevlugt in den nood te dienen, om den openbaren weg van bedelaars te zuiveren, of om van het vragen om onderstand af te schrikken.

495. Een ander middel, dat dikwijls als krachtig werkend en van veelzijdig nut aanbevolen is, bestaat in de overbrenging van een aantal armen naar zulke oorden, waar zij van zelf nuttigen en voor hen zelven voordeeligen arbeid vinden kunnen: *binnen-* en *buitenlandsche kolonisatie.*

496. Doch ook dit middel heeft zijne eigene groote bezwaren. Op breede schaal aangewend sleept het ontzagchelijke kosten mede; de kolonie eischt voortdurend een omslagtig toezigt; de lieden, die men aldus meent te helpen, blijven ook in hunne nieuwe woonplaats meestal ongeschikt of onwillig tot arbeid; en de ledige ruimte, die zij hebben achtergelaten, is spoedig weder met nieuwe armen aangevuld.

De meeste bezwaren, in N°. 241 tegen *buitenlandsche* kolonisatie op groote schaal aangevoerd, gelden hier in dubbele mate, omdat men hier te doen heeft met het meest verarmde en meest ongeschikte gedeelte des volks.

Wat *binnenlandsche* kolonisatie betreft behoeven wij slechts op de uitkomsten onzer Maatschappij van Weldadigheid te wijzen.

Hare koloniën zijn al zeer spoedig bedelaarsgestichten geworden. Zal zij thans, onder een nieuw bestuur, op andere grondslagen en met bescheidener doel werkende, meer vruchten zien van hare pogingen? Eene bepaalde ontkenning op deze vraag ware hier ongepast, althans voorbarig. Voorzeker zal zij haren naam zich waardig maken en de ongelukkigen, die voorwerpen van hare zorg zijn, duur aan zich verpligten. Maar het is te vreezen, dat zij ook nu weder te worstelen zal hebben met het groote bezwaar, dat zij eene bepaalde soort van arbeid verstrekken moet aan lieden, die tot zulken arbeid onbekwaam, misschien ook onwillig zijn zullen.

497. Onder de middelen van armenzorg worden gewoonlijk ook gerangschikt zulke inrigtingen, die bestemd zijn om te voorkomen, dat minvermogenden tot armoede vervallen, of hun de gelegenheid te verschaffen om zich zelven in geval van tijdelijken nood tegen volslagen gebrek te verzekeren. Zoodanige instellingen zijn *banken van leening*, *hulpbanken*, *spaarbanken*, *spaarkassen*, *pensioenfondsen*, *zieken-* en *begrafenis-bussen*, enz.

498. Voorzeker zijn deze inrigtingen ten deele ook de vrucht van liefderijke en voorzienige zorg voor de zoodanigen, die het meest gevaar loopen tot armoede te vervallen. In karakter en bestemming zijn zij echter van eigenlijke armeninrigtingen onderscheiden.

Het karakter van deze instellingen brengt niet mede, dat zij onder de instellingen van liefdadigheid gebragt *moeten* worden. Integendeel, de oprigting en instandhouding van alle, die hier genoemd zijn, kan zoowel geschieden door het eigen voorzigtig beleid van hen die er nut van trekken, als door de hulp van anderen, die welwillend de belangen hunner medemenschen behartigen. En het ware misschien wel der moeite waard, ook hier te beproeven of men den geringen man tot eenige meerdere zelfstandigheid konde brengen. Met weduwen- en pensioenfondsen, met zieken- en begrafenisbussen is dit bij ons te lande reeds vrij algemeen. Waarom zou het ook niet met spaarbanken en spaarkassen kunnen geschieden? In Engeland zijn er reeds voor-

beelden van spaarbanken, die door de deelnemers zelven beheerd worden. Zelfs met de bank van leening zou dit mogelijk zijn.

Ook wat de *bestemming* aangaat, behooren deze instellingen niet regtstreeks onder de werken van liefdadigheid, al getuigen zij ook van welwillende zorg voor de belangen van minvermogende medeburgers. Haar onder vormen van bedeeling of onderstand te willen begrijpen, ware ongerijmd. Immers de spaarbank, de spaarkas, de fondsen en bussen verkrijgen hunne kapitalen juist door de bijdragen van degenen zelven, die er voordeel van trekken. Zij beoogen voor een bepaalden maatschappelijken kring wat in andere kringen bedoeld wordt met deposito-banken, of met maatschappijen van lijfrente en levensverzekering. Evenzoo zijn de hulp-bank en de bank van leening in hare bestemming gelijk aan de beleenings- en giro-banken in ruimer verkeer.

Men kan hier vergelijken wat in de aanteekening bij N°. 305 *c*, *g*, *h*, en *i* gezegd is. Indien dáár, aan het slot, meer gedrukt is op het karakter van instellingen van weldadigheid, dat *deze* banken altijd feitelijk nog hebben, het was, om duidelijk te maken, waarin zij van de groote credietinrigtingen der maatschappij verschillen. Men zal dus geene tegenspraak tusschen het dáár en het hier gezegde zien.

499. Ofschoon ook sommige dezer inrigtingen hare eigene bezwaren hebben, mag toch zonder uitzondering van alle gezegd worden, dat zij, mits op goede grondslagen gevestigd, veelvermogende middelen zijn om de armoede als maatschappelijk kwaad te bestrijden.

Eén bekend en bedroevend nadeel aan de bank van leening verbonden is, dat zij roekelooze verkwisting gemakkelijk maakt en gelegenheid geeft om nuttige zaken van de hand te zetten, ten einde het geld, daarvoor ontvangen, in brooddronkenheid op te maken. Doch dit heeft zij met elken anderen vorm van crediet gemeen (verg. de aant. bij N°. 69). Zal men om het misbruik het gebruik keeren?

Eene bijzondere grieve tegen de banken van leening is voorts, dat zij zoo onmatig hoogen intrest vorderen. Voorzeker, waar zij voor de pandhuishouders een middel zijn om woekerwinsten

te behalen, of voor de gemeentebesturen, die zulke banken in eigen beheer hebben, een middel om de gemeentekas te stijven, daar verdienen zulke handelingen scherpe gisping. Doch men bedenke, dat de nietige waarde der meeste panden en het gevaar van bedrog eene hooge assurantiepremie (verg. N°. 74 vv.) bij dezen vorm van crediet noodzakelijk maken; vooral houde men in het oog, dat onder de *rente*, als vergoeding der diensten van het verstrekte kapitaal (verg. N°. 72), ook begrepen is het loon van hem, die door zijnen arbeid de diensten beschikbaar stelt. Bij omzetting van groote kapitalen blijft dit loon onopgemerkt in de rente verscholen; maar het treedt meer op den voorgrond naarmate het bedrag van elke post geringer is, en doet dan, even als de assurantiepremie, den intrest rijzen. (Verg. de aant. bij N°. 75).

Ernstiger en gegronder zijn de bezwaren tegen vele van de hier behandelde fondsen en bussen. En wel tweederlei. Ten eerste: dat men bij de oprigting maar al te veel verzuimt de zaak op goede berekeningen te grondvesten, waaruit in den aanvang schijnbaar voordeel, maar ten slotte bittere teleurstelling voor de deelnemers voortvloeit; eene fout, die ook vele weduwenkassen en andere fondsen voor de meergegoede burgerij ondermijnt. Ten tweede: dat de oprigters en bestuurders van dergelijke fondsen wel eens op schandelijke wijze van de onkunde der deelnemers misbruik maken om hunne eigene beurs te vullen. De ervaring van dit euvel moet wel eenigzins afschrikken van proefnemingen als waarvan bij de vorige stelling gewaagd werd, om den deelnemers zelven de behartiging hunner belangen op te dragen. Doch misschien is het minder nog onkunde dan gebrek aan wakkerheid, waaraan het geweten moet worden, dat zulke ergerlijke misbruiken zoo veel kunnen voorkomen. Immers, vinden wij ook niet dezelfde fout bij onze meervermogenden weder, wien het toch niet aan de noodige kennis faalt, en die niettemin in allerlei maatschappijen en vennootschappen maar al te veel hunne kapitalen aan ongeschikte bestuurders blijven toevertrouwen, alleen omdat zij den moed niet hebben, strenge rekenschap van het gevoerde beheer te vragen? [1]).

---

[1]) Trouwens, dit kwaad bestaat niet enkel bij ons. Hoe erg het in

4e HOOFDSTUK.

HET DAGLOON DER ARBEIDERS.

§ 1. *Bepaling van het vraagstuk.*

500. In verband met de vraagstukken van *overbevolking* en *armoede* is ook dat van het *dagloon* der arbeiders in de lagere klassen der maatschappij een voorwerp van gezet onderzoek voor de staathuishoudkundigen geworden.

Dikwijls wordt bij de behandeling van dit vraagstuk gesproken van de *arbeidende klasse*, of ook wel wanluidend genoeg, van den *werkenden stand.* Men bedenkt niet, hoe verkeerd deze uitdrukkingen zijn en hoe zij strekken kunnen om onjuiste en zelfs gevaarlijke voorstellingen te verspreiden. Vormen de lieden, waarvan hier gesproken wordt, uitsluitend of bij uitnemendheid „de arbeidende klasse" in de maatschappij, dan volgt daaruit, dat degenen, die niet tot hen behooren, „de ledigloopende klassen" zijn, die van den arbeid der anderen teren. Eene bepaalde en in hare noodzakelijke gevolgtrekkingen schadelijke onwaarheid!

De woorden *arbeiders* en *werklieden*, welke hier doorgaand gebezigd worden, zijn in onze taal geijkt als de benamingen van de zoodanigen, die met groven arbeid hun brood verdienen. Zij kunnen derhalve niet aan verkeerde voorstellingen voedsel geven, en door het bezigen van deze woorden wordt vermeden, dat men eene bedenkelijke scheiding van klassen in de maatschappij aanneme.

501. Aan de eene zijde heeft zich de vraag voorgedaan, in hoeverre de overbevolking noodwendig invloed op den stand van dat loon hebben moet; aan de andere zijde deze, in hoe-

Engeland is, is bekend. Van Frankrijk getuigde nog onlangs de staathuishoudkundige Jos. Garnier: „Sans doute les actionnaires sont une gent moutonnière." Zie *Journ. des Econom.*, Janvier 1862, p. 138.

verre de gedrukte stand van dat loon eene duurzame oorzaak van armoede in de maatschappij is.

502. Het vraagstuk heeft vooral de aandacht getrokken nadat de uitbreiding van het gebruik van werktuigen en stoomkracht eene nieuwe rigting aan de nijverheid der beschaafde volken heeft gegeven, die niet zonder invloed kon blijven op den toestand van velen, die van hunnen handenarbeid leven.

503. Zelfs is door uitstekende geleerden de stelling verdedigd, dat deze wending in den gang der nijverheid, hoe groot anders ook het voordeel zij van eene overvloedigere en goedkoopere voortbrenging van goederen, evenwel eene ramp voor de maatschappij te achten is, omdat daardoor een al grooter getal lieden van werk en brood verstoken moet geraken.

Onder dezen moet vooral genoemd worden de Geneefsche staathuishoudkundige Simonde de Sismondi († 1842). Aanvankelijk was hij te gelijk met J. B. Say ijverig voorstander en verspreider van de beginselen door Adam Smith verkondigd. Maar nadat hij in 1819 in Engeland getuige was geweest van de hevige handelscrisis, waardoor toen, ten gevolge van onderscheidene oorzaken, maar inzonderheid ten gevolge van vroegere overspanning in de nijverheid (*overtrading*), dat land geteisterd werd, kwam er aanmerkelijke wijziging in zijne denkbeelden. Hij meende de voorname bron van het kwaad, dat hij aanschouwde, te vinden in de reusachtige en in zijne oogen roekelooze uitbreiding van het fabriekwezen met behulp van stoom en kostbare werktuigen, waardoor overal de handwerkers uit hun bedrijf verdrongen en tot den bedelstaf gebragt werden. En van dien tijd af voerde hij strijd tegen het „*Industrialisme*." dat (zoo als hij beweerde) in de hedendaagsche maatschappij doorgedrongen en door Adam Smith en zijne volgelingen tot wetenschappelijk stelsel verheven was.

504. En de aanhangers van het socialisme hebben, op deze stelling voortbouwende, de leer verkondigd, dat eene geheel nieuwe regeling van den maatschappelijken arbeid noodig ge-

worden is, om de klimmende overmagt van het kapitaal tegenover den arbeid te fnuiken, en den arbeider een billijk en voldoend loon te verzekeren.

Dit denkbeeld is inzonderheid met talent ontwikkeld in Louis Blanc's *Organisation du travail* (1e uitgave, 1839). Verg. de aant. bij N°. 519 *f*. De socialisten hebben niet verzuimd, de Sismondi, hoe hij zelf er zich ook tegen verzette, als hunnen medestander aan te voeren.

505. Daartegenover hebben weder anderen beweerd, dat de klagten over een te laag peil van het dagloon in verreweg de meeste gevallen ongegrond zijn, omdat men niet moet letten op de meer of minder hooge geldsom, waarin het loon als prijs van den arbeid (verg. N°. 50) wordt uitgedrukt, maar op de hoeveelheid goederen, welke men voor zulke geldsom bekomen kan, en juist deze hoeveelheid goederen ten gevolge der ruimere voortbrenging allengs grooter moet worden.

De vraag, waarin eigenlijk het loon des arbeiders bestaat, schijnbaar tamelijk eenvoudig, is inderdaad zeer ingewikkeld en heeft niet weinig aanleiding tot misverstand onder de staathuishoudkundigen zelven gegeven. Het meest gereede antwoord op deze vraag luidt: dat loon is de som gelds, die hij dagelijks of wekelijks te huis brengt en waarmede hij zich aanschaft, wat hij noodig heeft om van te leven. Doch wanneer men dieper indringt in de kennis van het zamenstel des maatschappelijken levens, is men geneigd zich een ander begrip van het wezen des loons te vormen. Dan stelt men zich dit loon voor als een aandeel in de vrucht van den gemeenschappelijken arbeid, een aandeel, dat bedongen wordt door de bekwaamheid en geschiktheid des arbeiders, soms nog door andere voorwaarden, en in elk geval door de hoeveelheid zaken, die hij volstrekt noodig heeft om het leven te onderhouden. In zijn wezen bestaat dus dat loon in zaken, die de voortbrengselen van den maatschappelijken arbeid zijn en welke de arbeider op zijne beurt behoeft; en de geldsom, die hem wordt uitgeteld, is niet anders dan de vorm waarin hem zijn wezenlijk loon wordt toegerekend; het geldstuk, dat hij te huis brengt, is niet meer dan de vertegenwoordiger

van die zaken, waarin metterdaad het loon bestaat. Van deze beschouwing uitgaande, komt men tot de slotsom, dat het vrij onverschillig is, of het loon in dien geldvorm hoog of laag zij, mits het slechts voldoende zij in zijn wezenlijk bestaan, namelijk in de bruikbare zaken, die de werkman en voor aanschaffen kan. En de juistheid dezer redenering valt niet tegen te spreken. Wanneer iemand op zekeren tijd *f* 5 weekloon ontvangt, en eenen tijd later *f* 10, maar in dezen lateren tijd ook eens zooveel geld voor huishuur, kleeding, spijs en drank betalen moet als vroeger, dan is zijn loon wel in naam verdubbeld, doch inderdaad hetzelfde gebleven.

Op dit beginsel nu, dat het loon niet bestaat in de uitbetaalde som gelds, maar in het aandeel in de vruchten van den maatschappelijken arbeid, dat den arbeiders wordt uitgekeerd, is een theorie gebouwd, welken wij trachten willen, zoo beknopt mogelijk te ontwikkelen. Deze theorie stelt, dat bij den geleidelijken en natuurlijken vooruitgang der maatschappij dit aandeel steeds grooter worden moet op grond van den regel: „dat de meerdere of mindere hoeveelheid goederen, die voor de arbeiders in ruil voor hunnen arbeid beschikbaar is, enkel afhangt van de kosten van voortbrenging, welke die goederen gevorderd hebben." Zijn deze kosten aanzienlijk, dan kan het loon niet anders dan gering wezen, want dan wordt voor veel arbeids weinig vrucht verkregen; en vermindering dier kosten is, met andere woorden, hetzelfde als vermeerdering der vruchten van den arbeid. Nu is het een onbetwistbaar feit, dat de vooruitgang der maatschappij juist bestaat in een voortdurend streven, om met minder inspanning al meer voort te brengen, d. i. om de kosten van voortbrenging voortdurend in te korten. Het krachtige hulpmiddel tot dien vooruitgang bestaat in de gedurige vermeerdering van het maatschappelijk kapitaal. Deze vermenigvulding van het kapitaal nu strekt op tweederlei wijze om het loon te doen stijgen. Niet alleen toch maakt het de voortbrenging zelve gemakkelijker en overvloediger en is het dus oorzaak, dat er meer goederen te verdeelen zijn; maar het toenemende kapitaal doet tevens de vraag naar arbeid toenemen, en is dus oorzaak, dat bij die verdeeling een evenredig grooter aandeel aan het loon moet toevallen. Dit kan trouwens niet anders. Het geheele maatschappelijke inkomen (de vrucht van

den gezamenlijken arbeid) splitst zich in twee hoofddeelen: rente en winst voor de ondernemers en loon der arbeiders. Dat nu het aandeel der ondernemers evenredig grooter worden zou, is onmogelijk, omdat bij de vermenigvuldiging van het kapitaal tevens hunne onderlinge mededinging toeneemt en van zelve belet, dat zij evenredig hoogere winsten vorderen. Noodzakelijk moet dan wel het andere deel (het loon der arbeiders) evenredig grooter worden [1]).

506. En nog eene schrede verder gaande, heeft men betoogd, dat een lage stand van het dagloon voor de maatschappij in het algemeen en zelfs voor de arbeiders in het bijzonder onvoorwaardelijk voordeelig geacht moet worden, omdat juist het arbeidsloon de voorname of zelfs de eenige oorzaak van de kosten van voortbrenging der goederen is.

Doch deze voorstelling berust op een misverstand van het begrip van *loon*.

Men zegt, de som der voorschotten, welke de voortbrenger heeft moeten doen, om eene zaak tot ons gebruik te bereiden, bepaalt voor deze zaak den productieprijs, die hem noodzakelijk vergoed moet worden, zal hij met voortbrengen kunnen voortgaan (Verg. N°. 45 vv.). Nu maken de arbeidsloonen haast bij alle zaken het grootste gedeelte dezer voorschotten uit. Is het arbeidsloon laag, dan zal derhalve ook de productieprijs gering zijn; is het loon hoog, dan moet ook de productieprijs in evenredigheid hoog zijn. Geldt dit van één voortbrengsel, het geldt ook van alle. Daar nu elk arbeider tegen één voortbrengsel, dat hij helpt bereiden, velerlei andere gebruikt, is het in zijn belang, dat voor alle voortbrengselen de productieprijs zoo laag mogelijk zij; en dus is een lage stand der loonen in zijn voordeel.

---

[1]) Een schrijver van groot gezag, de Engelsche staathuishoudkundige D. Ricardo, heeft eene theorie van het loon gegeven, die, van hetzelfde beginsel uitgaande, tot een geheel verschillend besluit leidt. Doch zijne theorie van het loon hangt naauw zamen met zijne theorie van de *grondrente*, waarover hieronder, in het 8e Hoofdstuk, gesproken zal moeten worden. Het is hierom verkieslijk, dààr ook dit punt te behandelen. Zie de aant. bij N°. 639.

Het behoeft niet aangewezen te worden, dat deze redenering afwijkt van die, welke in de vorige stelling medegedeeld is. Zij stelt niet meer *de som van den besteden arbeid*, maar *de som van de betaalde loonen* als oorzaak en maat van de kosten van productie.

Hoezeer deze redenering zich bij den eersten aanblik aanbeveelt, moet zij toch minder juist geacht worden. De oorsprong der dwaling ligt hier wederom in de tusschenkomst van het geld, die zoo menig vraagstuk van staathuishoudkunde verwart. Het wezenlijke loon bestaat niet in de geldsom, die de arbeider ontvangt; en evenmin is de in geld uitgedrukte prijs oorzaak van de waarde-verhouding tusschen de goederen. De hier voorgestelde redenering zou dan in den grond daarop nederkomen: dat het goed is, dat een arbeider weinig goederen in ruil voor zijnen arbeid ontvange, omdat dan ook alle andere arbeiders weinig in ruil voor den hunnen bekomen.

Welligt beweert iemand, dat het geld toch niet geheel weg te cijferen is. Door zijne tusschenkomst is nu eenmaal de arbeid eene koopwaar geworden, en het loon is niet anders dan de prijs waarvoor deze waar verkocht wordt (verg. N°. 50). In de overeenkomsten tusschen de ondernemers en hunne werklieden wordt dan ook alleen op dezen *prijs* gelet. De eerste zullen steeds trachten dien prijs te drukken, de anderen hem op te voeren, zonder dat van weerszijden acht geslagen wordt op de hoeveelheid goederen, welke deze prijs vertegenwoordigt. De fabrikant zal altijd liever 80 dan 90 cents voor eenen dag huur betalen, de arbeider in elk geval liever 90 dan 80 cents ontvangen. Nog meer. Een fabrikant zal bij de berekening van de prijzen, waarvoor hij zijn fabriekaat op de markt brengt, wel degelijk in aanmerking nemen, welke som hij aan dagloonen voor de vervaardiging zijner waar heeft moeten uitbetalen; en de ondervinding heeft genoeg geleerd, hoe het in vele plaatsen — bepaaldelijk in ons vaderland — alleen door den lagen stand der loonen mogelijk is, de mededinging met vreemde ondernemers, die hunne grondstoffen goedkooper hebben of betere werktuigen gebruiken, vol te houden. Het komt dus in de meeste gevallen wel degelijk op de geldsom aan, waarin het loon is uitgedrukt, onverschillig wat de arbeider voor die geldsom al of niet bekomen kan. Kunnen nu alle fabriekanten in het land

hunne prijzen laag stellen, omdat zij allen lage loonen hebben te betalen, dan zullen zij hun bedrijf kunnen voortzetten, terwijl de goedkoope prijs der voortbrengselen voor den werkman eene vergoeding is voor zijn gering loon.

Zoo loopen onze beschouwingen als in een cirkel rond en brengen ons op hetzelfde standpunt terug, waar wij straks op stonden. Maar het is niet moeijelijk, van dit standpunt zelf de geopperde bedenking te wederleggen.

Wij kunnen het, wanneer wij in het oog houden, dat deze productieprijs niet alleen door ònze arbeidsloonen en die, welke wij regtstreeks aan ònze arbeiders betalen, geregeld wordt, maar bepaald wordt door de geheele som der loonen van allen arbeid, die te eeniger tijd of plaats medegewerkt heeft om de voortbrenging eener zaak mogelijk te maken. Tot deze som nu behoort ook het loon van den arbeid besteed aan de aanschaffing der verwerkte grondstof, vanwaar die ook gekomen zij; verder dat van den arbeid, die noodig was tot vergadering en aanwending van het kapitaal, dat bij de voortbrenging dienst gedaan heeft; voorts ook de vergoeding voor de dienst van hem, die zijnen grond ons beschikbaar gesteld heeft om daarop onze nijverheidsonderneming te kunnen bedrijven. Wij laten nu dit laatste bestanddeel van den productieprijs (de grondrente) ter zijde, om niet een betwist punt in onze beschouwing op te nemen. Bepalen wij ons tot de overige, dan zien wij, dat er onderscheiden moet worden tusschen die arbeidsloonen, welke (1°.) in de fabriek zelve en gedurende de bearbeiding van het voortbrengsel betaald moeten worden, en de zoodanige, die (2°.) *elders* (voor aanschaffing van grondstoffen en gereedschappen en voor den geheelen omvang van al de diensten van het handelsverkeer, welke het bedrijf des fabriekants hem verpligt in te roepen) of (3°.) *vroeger* (ter vergadering van het kapitaal, dat onder den vorm van intrest een deel van de vruchten van den arbeid eischt) betaald zijn. Tusschen deze zeer onderscheidene soorten van loonen nu zal de som, die den productieprijs vertegenwoordigt, moeten verdeeld worden. Doch het is duidelijk, dat bij deze verdeeling de tegenwoordige stand van het dagloon alleen invloed uitoefent op den eerstvermelden groep, het loon, dat onder de bewerking verdiend wordt. Met een lagen stand van *dit* loon kan dus een hooge stand van die andere loonen ge-

paard gaan; en wanneer bij onzen geheelen binnenlandschen arbeid zulk eèn lage stand van het loon regel is, drukt deze uitsluitend op *onze* arbeiders, terwijl de vergoeding, die men daarbij voor hen meent te vinden in den lageren prijs der producten, welke zij gebruiken, alléén in zoovere bestaat, als zij door hun eigen arbeid tot de levering dezer producten hebben medegewerkt. Het nadeel van lage loonen komt geheel te hunnen laste, het voordeel slechts gedeeltelijk hun te baat. Alzoo is een lage stand der loonen stellig schadelijk voor de arbeiders.

Moet men dan om den wille van een hoog loon van den arbeider met overleg de kosten van voortbrenging hoog stellen? Kan men het zelfs, ook zoo men het al wilde? Is niet de rigting van den vooruitgang in maatschappelijke welvaart juist deze, dat de kosten van voortbrenging der goederen hoe langer hoe geringer worden? Drijft dan niet de onverwinnelijke magt der concurrentie onweerstaanbaar daarheen?

Op deze vragen kunnen wij nu nog eens antwoorden met de stellingen, „dat de kosten van voortbrenging niet bestaan in de betaalde geldsommen, maar in de som van den besteden arbeid" [1]) en „dat het wezenlijke loon op zijne beurt niet bestaat

---

[1]) Het kan zijn, dat den lezer, die ernstige studie aan de groote vraagstukken der staathuishoudkunde gewijd heeft, hier de stelling van J. Stuart Mill (*Principles of Political Economy*, Book III. Ch. IV. § 3) voor den geest komt, dat tot op zekere hoogte de *loonen* toch wèl invloed hebben op de kosten van productie. namelijk voor zooverre het geldt de betrekkelijke waarde van verschillende zaken tegenover elkander. Deze verhouding, zegt Mill, wordt niet alleen door de *hoeveelheid arbeids* bepaald: ware dit het geval, dan zou een voortbrengsel van kunstvaardigen arbeid (*skilled labour*) in waarde gelijk moeten staan met een voortbrengsel van ruwen arbeid (*unskilled labour*), wanneer slechts aan beiden evenveel uren gearbeid was. Dit is het geval echter niet. „Zaken door den eersten voortgebragt, worden geruild tegen eene veel grootere hoeveelheid van zaken, „die het voortbrengsel waren van den laatsten, om geene andere reden „dan omdat de eerste soort van arbeid hooger loon bedingt. Derhalve „heeft het loon invloed op de waarde." (*Wages do enter into value.*)

Het ligt ten eenenmale buiten het bestek, dat ons hier bepaald is, in eene wederlegging van deze stelling te treden. Tot verklaring onzer meening moge deze enkele opmerking voldoende zijn. De anders zoo scherp-

in de betaalde geldsom, maar in de voortbrengselen, die tegen den arbeid in ruil te bekomen zijn." Arbeid uit te winnen, uit te sparen bij elke voortbrenging, dat is de kosten van voortbrenging te verminderen. Dat kan geschieden op tallooze wijzen: door eenvoudiger bewerking; door grootere verdeeling van den arbeid; door meerdere aanwending van natuurkrachten; door vermeerdering van het kapitaal der maatschappij, dat, naarmate het overvloediger is, zich zelf met minder inspanning van ónzen kant vermenigvuldigt; door wegruiming van hindernissen in het maatschappelijk verkeer, die anders niet dan ten koste van veel arbeid te overwinnen waren; door verbetering der middelen van gemeenschap, die de voortbrengers onderling of voortbrengers en verbruikers tot elkander brengen. Van dit alles zal de zekere en heerlijke vrucht zijn, dat elk tegenover eene gegevene hoeveelheid van zijnen arbeid eene al grootere hoeveelheid vruchten van den gemeenschappelijken arbeid beschikbaar vindt. En zoo zal elke arbeider hooger loon deelachtig worden, niet in spijt van, maar door en in evenredigheid met de vermindering der kosten van voortbrenging.

Doch nog een nieuw bezwaar wordt geopperd. De maatschappij in haar geheel, zegt men, vooral hare gegoede klassen, mogen winnen bij deze voortgaande uitsparing van arbeid, hoe kan zij den arbeider zelven ten goede komen? Voor hem immers is het naaste gevolg, dat zijn arbeid, d. i. *zijne* koopwaar, minder gevraagd wordt naarmate zij meer gemist kan worden; dat

---

zinnige denker schijnt hier in eene verwarring van oorzaak en gevolg vervallen te zijn. Het hoogere loon, dat de *bekwame* arbeider ontvangt, is niet oorzaak, maar is zelf gevolg van zijnen beteren arbeid. En de *hoedanigheid van dien arbeid* die alzoo de oorzaak is van het hoogere loon, is te gelijk ook alleen de oorzaak van de hoogere waarde van het voortbrengsel. Het *qualitatieve* verschil treedt hier in de plaats van het *quantitatieve*, om de kosten van productie te bepalen. En in vele gevallen van dusgenaamden *skilled labour* vertegenwoordigt zelfs de hoedanigheid van dezen arbeid eene zekere hoeveelheid. De man, die zich geruimen tijd heeft moeten oefenen, om tot een bedrijf bekwaam te worden, heeft daartoe eenen arbeid besteed, die in rekening moet komen bij de kosten van het voortbrengsel dat hij levert, zoo goed als de arbeid aan de vervaardiging van een werktuig besteed in rekening komt bij de kosten van het voortbrengsel, dat met behulp van dit werktuig vervaardigd is.

dus òf een gedeelte der arbeiders geheel van werk en loon verstoken raakt, of wel, dat aller aanbod zich tegenover de beperktere vraag verdringt en dat zij door hunne onderlinge mededinging zelven noodzakelijk hunne loonen naar beneden drijven, in sterkere verhouding misschien nog dan de kosten van voortbrenging dalen kunnen.

Hierop moet geantwoord worden: zulk een treurige toestand kan voorkomen en komt ook in de hedendaagsche maatschappij niet zelden voor. Het is juist hierom, dat het leerstuk van het dagloon zoozeer de aandacht trekt en waardig is. En wel op tweederlei wijze openbaart zich dit droevig verschijnsel. Ten eerste: nu en dan tijdelijk en plaatselijk, wanneer eene nieuwe uitvinding eene snelle wending aan de rigting van eenen of anderen tak der volksnijverheid geeft. Als voorbeeld kunnen wij aanvoeren, hoe de handwevers geleden hebben door de invoering van het werktuigelijk weefgetouw. Ten tweede: meer algemeen en voor langeren duur, wanneer men in een land achterlijk blijft in het volgen der nieuw-ingeslagen rigting. Het vaste land van Europa heeft het ondervonden als gevolg van zijne onmagt of zijnen onwil om met de krachtvolle voortvarendheid der Britten gelijken tred te houden.

Nogtans, zeer zouden wij dwalen, indien wij zulk eenen toestand beschouwden als de noodlottige of natuurlijke vrucht van hetgeen wij roemen als vooruitgang. Hij zoude het zijn, indien de maat onzer behoeften beperkt, de rijkdom der natuur uitputtelijk, en de voortbrengende arbeid, die hare gaven voor den mensch ten nutte maakt, binnen bepaalde grenzen gebonden was. Doch zoo is het, gelukkig, niet. „Dit is de eigenschap onzer behoeften, dat zij voor grenzenlooze uitbreiding vatbaar zijn, zóó, dat naauwelijks ééne hare voldoening verzekerd vindt, of eene nieuwe laat zich gevoelen, die op hare beurt naar voldoening tracht. En hierin ligt een voortdurend drijvende prikkel tot altijd nieuwen en altijd meerderen maatschappelijken arbeid en tot al ruimere uitbreiding van maatschappelijk verkeer." (Zie N°. 12.) Aan deze rekbaarheid der behoefte beantwoordt de rijkdom der eindeloos verscheidene natuurgaven, die als een opgehoopte schat gereed liggen, tot de mensch het oogenblik zal hebben gevonden om er partij van te trekken. Hoe vele zaken, nu voor ons onmisbaar of begeerlijk, waren onzen vade-

ren, door vele en vele geslachten heen, vreemd of onbekend. Hoe weet niet het vindingrijk vernuft, als op het gegeven oogenblik, nieuwe schatten uit den vollen schoot der natuur op te delven, die eeuwen lang verwaarloosd waren blijven liggen [1]; hoe weet het in andere, sinds lang bekende en gebruikte natuurgaven nieuwe eigenschappen, nieuwe krachten te ontdekken tot betere vervulling der klimmende behoeften [2]. En ziet, elke nieuwe behoefte roept meerderen arbeid op om tot hare bevrediging werkzaam te zijn; de nieuw ontdekte gave wacht op de nijvere hand, die haar toeëigene en bereide; de overtollig geworden arbeid vindt telkens een nieuw gebied te veroveren. En terwijl alzoo de arbeider gelegenheid vindt, zijne beschikbare werkkracht in gelijke mate als vroeger, maar op andere voorwerpen, aan te wenden, is ook de hoeveelheid der voortbrengselen, die hij voor die mate arbeids koopen kan, grooter geworden.

Ware het anders, het lijden van den ongelukkigen handwerker ware begonnen van het oogenblik af, waarop de ploeg de spade verving en de kruiwagen éénen man in staat stelde, om eene vracht te vervoeren, die anders de breede schouders van drie of vier vorderde.

De slotsom van deze beschouwingen (die moeijelijk beknopter konden zijn zoowel om het belang, dat aan het onderwerp vooral in deze tijden gehecht wordt, als omdat het door misverstand over het begrip van *loon* zoo ingewikkeld is), de slotsom is dan: dat vooruitgang der maatschappij in algemeene welvaart geenszins verkregen wordt ten koste des daglooners, maar dat ook dezen z i j n aandeel in dien vooruitgang beschoren is; en dat wij niet alleen met overtuiging mogen stellen, dat een hoog loon voor hem verkieselijk is, maar ook die rigting in de ontwikkeling der maatschappij eene gelukkige mogen roemen, welke geleidelijk en natuurlijk den stand van het dagloon omhoog voert.

Doch wij mogen van het onderwerp niet scheiden, zonder nog

---

[1]) Men denke hier bij voorbeeld slechts aan de *caoutchouk* en de *getah-percha*, voor weinig tijds naauwelijks bekend, thans grondstoffen van eene zich dagelijks uitbreidende, veelzijdige nijverheid, ... en aan de *petroleum!*

[2]) Ook hier zij één voorbeeld voldoende: de uitvinding om het schoone gaslicht te bereiden uit vuilen kolendamp.

plaats ingeruimd te hebben aan eenen wenk, waartoe de vorenstaande beschouwing aanleiding geven. Wij merkten op, dat het gebeuren kan, dat de nijverheid van een land zich tegen vreemde mededinging alleen weet te handhaven door een laag arbeidsloon — laag niet alleen in geldelijk bedrag, maar ook laag in dien zin, dat bij de sterke verhouding, welke kapitaalrente en andere voorschotten in de kosten van voortbrenging innemen, slechts een gering deel ter vergoeding van de bij de voortbrenging onmiddellijk aangewende arbeidskracht overblijft [1]). Den toestand van zulk een land mogen wij met volle regt slecht en gevaarlijk noemen. Hij is niet alleen oorzaak van het voortdurend bestaan eener ellendige bevolking, van eenen duurzamen en groeijenden armenstaat. Maar waar die toestand niet verandert, daar moet het gevolg onvermijdelijk zijn, dat eens het tijdstip komt, waarop de mededinging niet meer kan volgehouden worden. En wel om twee redenen. Eerstelijk: terwijl men elders vooruitgaat op den weg van besparing in arbeidskracht en daardoor al scherper mededinging tegen ons blijft rigten, komen wij ten laatste op het punt, waarop het ons niet meer *mogelijk is*, van het loon nog meer af te nemen, en wij genoodzaakt zijn, den ongelijken kamp op te geven. Ten tweede: aan slecht loon beantwoordt slechte arbeid. Karig voedsel geeft slappe spieren; ellende verstompt de geestkracht en maakt onverschillig; en de man, die eenmaal zoo laag gezonken is, dat hij wanhoopt aan verbetering van zijn lot, wordt gevoelloos voor elken prikkel ten goede. [2]).

Men wachte zich dan, het middel om de mededinging vol te houden langs heilloozen weg in bekrimping van het dagloon te

---

[1]) Hetzelfde zou evenzeer gelden van elken bijzonderen ondernemer tegenover zijne concurrenten, indien hier niet het geneesmiddel der kwaal van zelf bij de hand was. De fabriekant, die tegenover anderen in dezelfde plaats de mededinging op deze wijze meende vol te houden, zou spoedig zijne fabriek moeten sluiten, omdat zijne werklieden hem zouden verlaten. Maar bij de mededinging tusschen de volken werkt dit middel niet, althans niet afdoende.

[2]) Een bedroevend voorbeeld van zulken ellendigen toestand vinden wij in Hilversum. Zie Dr. J. F. van Hengel, *de Hilversumsche fabriek-arbeiders*, in *Schat der Gezondheid*, 1861, N°. 11. blz. 321 vv.

zoeken. Daar is slechts één weg, de koninklijke, waarop de geheele vooruitgang der maatschappij voortschrijdt; de mijlpalen op dien weg hebben tot opschrift: spanning van de veerkracht des volks; wakkere ondernemingszucht door kennis geschraagd; ruimere en betere aanwending van het kapitaal; en daarnevens: hoog loon voor flinken arbeid. (Verg. voorts N°. 537.)

§ 2. *In hoeverre is de klagt over te lagen stand van het dagloon gegrond?*

507. De voorstelling, alsof in de hedendaagsche maatschappij het loon der arbeiders in de lagere klassen in het algemeen eene noodlottige en zorgbarende neiging tot daling zoude hebben, is onjuist.

508. Integendeel staat met den algemeenen vooruitgang der maatschappij in welvaart, met de uitbreiding der nijverheid, de verbetering der voortbrenging, de vermenigvuldiging van het kapitaal en de vermindering der volksarmoede ook eene geleidelijke verbetering in den toestand des dagllooners in verband.

509. En over het algemeen kan men in vergelijking met vroegere tijden het verblijdend verschijnsel waarnemen van eene doorgaande rijzing van het peil van het dagloon.

De toelichting en het betoog van deze stellingen vindt men reeds in de aanteekening bij N°. 506, vergeleken met die bij N°. 346 en 427. Immers in het algemeen moet verspreiding en vermeerdering van welvaart onder de lagere klassen des volks als eerste voorwaarde hebben: ruimere verhouding van het dagelijksche loon tegenover den dagelijkschen arbeid.

Doch ook wanneer men meer in het bijzonder op den stand der loonen let, geldt de waarheid dezer stellingen. Onderscheidene schrijvers, die dit vraagstuk aan eene naauwgezette beschouwing onderworpen hebben, zijn eenstemmig, op grond van onwedersprekelijke feiten en cijfers, tot de slotsom gekomen, dat

de stand van het dagloon in de meest beschaafde landen van Europa steeds rijzende is. [1])

510. Het valt echter niet te ontkennen, dat ook tegenwoordig nog het dagloon van de arbeiders in de lagere klassen der maatschappij niet zelden onevenredig laag en onvoldoende tot geregelde vervulling hunner eerste levensbehoeften is.

511. Dit verschijnsel openbaart zich het meest en het sterkst bij sommige takken der groote fabrieknijverheid; doch het breidt zich somwijlen ook in wijderen kring tot andere bedrijven uit.

Sommigen doen het wel eens voorkomen, alsof een gedrukte stand van het loon eigen was aan de gansche hedendaagsche fabrieknijverheid in al hare vertakkingen, en gaan hiervan uit om aan deze nieuwerwetsche rigting der nijverheid zoo al niet uitsluitend, toch voornamelijk de schuld te geven van de ontzagchelijke armoede, die zij meenen op te merken. Doch deze voorstelling is zeer onjuist. Er zijn vele soorten van fabriekarbeid, waarvoor bij den werkman meer kennis en vorming gevorderd wordt, dan voor het vroeger gelijksoortig eenvoudiger bedrijf. Men vergelijke slechts de werktuigfabrieken met de gewone smederij. En daar kan het ook niet uitblijven, dat het loon van den fabriekarbeider hooger gemiddeld peil moet hebben dan dat van den gewonen handwerksman. Maar er zijn daarentegen eenige fabrieken, waar de volmaking der werktuigen den menschelijken arbeid zeer vereenvoudigd heeft, zóó, dat de arbeider zelf naauwelijks meer dan werktuig is. Dit geldt b. v. van spinnerijen en weverijen, inzonderheid die van grove katoenen goederen, ook van spijkerfabrieken en eenige andere. Wat is nu hier het geval? Tot den arbeid, die hier gevorderd wordt, is elk in staat, die handen heeft. Opleiding, vorming, kennis is hier bijna overbodig; zelfs ligchaamskracht wordt weinig gevorderd. In dit bedrijf hoopt zich derhalve alles op, wat

---

[1]) Vooral kan hier vergeleken worden: W. Roscher, *die Grundlagen der National-Oekonomie*, 6e Auflage (1866). § 172, noot 2. In Engeland heeft men bevonden dat in de katoen-weverij de dagloonen tusschen 1839 en 1859 gemiddeld 18 à 20 % gestegen zijn. Zie Hearn, *Plutology*, 1863, blz. 252.

van arbeid leven moet en tot niets beters in staat is. Vrouwen en kinderen zelfs treden hier als mededingers op. Hier vindt men dien laagsten, ruwen, ligchamelijken arbeid, waarop in N°. 58 gewezen werd, en hier moet degeen, die zijnen arbeid aanbiedt, bij de groote concurrentie waaraan hij blootstaat, wel tevreden zijn met de voorwaarden, die hem gesteld worden (verg. N°. 56 *c*). Want hij heeft geene keus dan tusschen dezen arbeid of in het geheel geenen, omdat hij voor elken anderen onbekwaam is.

Bovendien hebben wij hier nog op eene andere omstandigheid te letten, willen wij den toestand van zaken, zoo als die zich tegenwoordig in vele landen voordoet, met juistheid kennen. Zelfs in deze soorten van fabrieken is in de laatste jaren het peil van de loonen doorgaand rijzend, omdat het aanbod van handen, hoe groot ook, nog altijd ruimschoots opgewogen wordt door de toenemende vraag. Maar het loon, dat voortdurend daalt en blijft dalen, is dat der handspinners en handwevers, die, hier en daar nog in grooten getale, blijven voortgaan op de oude wijze te werken. Nu worden bij den algemeenen overslag der loonen, dien men in statistieke bescheiden aantreft, de loonen van deze laatsten wel eens vermengd met die der fabriekarbeiders, waaruit dan voor allen te zamen een kleiner middencijfer ontstaat. [1])

512. De oorzaken van dezen gedrukten toestand van het dagloon zijn deels algemeene en bestendige, deels bijzondere en tijdelijk voorkomende.

513. Als algemeene en bestendige oorzaken kunnen genoemd worden:

a. dat de grenzen van het volstrekt noodzakelijke tot levensonderhoud en daarmede de kosten van voortbrenging van den ruwsten ligchamelijken arbeid niet te bepalen is;

b. dat het den arbeider in de lagere klassen der maatschappij

---

[1]) Lezenswaardig is over dit onderwerp het verslag van L. Reybaud, *Sur la condition morale, intellectuelle et matérielle des ouvriers qui vivent de l'industrie du coton*, in het *Journal des Economistes* van Januarij vv. 1861.

doorgaans aan geestkracht, overleg en bekwaamheid ontbreekt om zelf zijnen toestand te verbeteren.

c. dat het dagloon gedrukt wordt door een verkeerd stelsel van bedeeling.

a. Vergelijk het gezegde hierboven bij N°. 511 en N°. 54 vv.

b. Het kan helaas niet ontkend worden, dat in de onderste laag der maatschappij eene klasse gevonden wordt, die zoo diep gezonken is, dat zij de menschelijke natuur zelve verloren schijnt te hebben, en met walgelijke onverschilligheid in haar louter dierlijk bestaan zich vermeit en voortplant. Eene klasse, die reddeloos verloren schijnt, omdat zij zelve maar al te veel met ruwen moedwil de helpende hand afslaat, die haar wil oprigten. De Engelsche schrijvers zijn gewoon op Ierland te wijzen als voorbeeld van zulk eene rampzalige bevolking. Doch in elke groote stad is dat voorbeeld weder te vinden. Zoo is het altijd geweest, zoo zal het ook altijd wel min of meer blijven (verg. N°. 414). Maar toch, ook hier behoeven wij niet te wanhopen, dat de pogingen eener opregte en verlichte menschenliefde den kring dezer ongelukkigen allengs, al is het ook langzaam en haast onmerkbaar voor ons oog, zal verkleinen. (Verg. voorts N°. 537.)

c. Verg. N°. 464 en 524.

514. Als bijzondere en tijdelijk werkende oorzaken komen in aanmerking:

a. plaatselijke overbevolking;

b. tijdelijke stilstand van werk;

c. buitengewone vermeerdering der armoede door duurte of andere volksrampen;

d. eene veranderde rigting in den gang van een of anderen tak van nijverheid;

e. verandering in de waarde van het geld;

f. vervanging van den arbeid van mannen door dien van vrouwen en kinderen.

a. Verg. N°. 347 vv.

b. Men denke aan het gevolg van handelscrises, waarop in N°. 331 gewezen is.

c. In zulke tijden vinden vele voortbrengselen minder aftrek, omdat alle beschikbare middelen moeten worden aangewend tot vervulling der eerste levensbehoeften (verg. de aanteekening bij N°. 13); vandaar stilstand in eenige takken van nijverheid en grootere mededinging bij de werklieden om werk te bekomen; te gelijker tijd wordt ook bij hen, die nog geregeld werk hebben, de mededinging grooter, omdat zij in de grootere behoefte eenen prikkel vinden om harder te werken. En dat tweevoudig sterker aanbod van arbeid tegenover verminderde vraag doet de loonen dalen tegenover de klimmende behoeften.

d. Wij herinneren ons hier wederom, hoe de handspinners en wevers aanvankelijk geleden hebben en nog lijden onder de invoering van den werktuigelijken fabriekarbeid (verg. de aanteekening bij N°. 506 en bij N°. 511.).

e. Verg. N°. 287 *b.*

f. Verg. de aanteekening bij N°. 511. Waar noch kennis noch ligchaamskracht bij den arbeider gevorderd wordt, is zulke vervanging niet te keeren. Het eenige wat men er tegen vermag, is, haar binnen zekere grenzen te beperken, niet zoozeer om den stand der loonen hoog te houden, als wel om het kwaad te voorkomen, dat voor deze ongelukkige wezens zelven uit te vroegen en overspannen arbeid moet ontstaan.

515. Deze onderscheidene oorzaken werken met zeer verschillende mate van kracht en omvang. Er zijn er, wier invloed slechts plaatselijk is; er zijn andere, die hare werking in zeer wijden ommekring laten gevoelen.

De oorzaken, onder *a*, *b*, *e* genoemd, zullen meestal slechts plaatselijk werken; die onder *c*, *d*, *f* meer algemeen.

§ 3. *Over de middelen, welke zijn aanbevolen tot verbetering van den te lagen stand van het dagloon.*

516. Zeer talrijk en verscheiden zijn de middelen, die men heeft aanbevolen, om den te lagen stand van het dagloon te

verheffen en den arbeider duurzaam een billijk en voldoend loon voor zijnen arbeid te verzekeren.

517. In het algemeen worden ook hiertoe aangeprezen de maatregelen, die in ruimeren kring bevordering der volkswelvaart ten doel hebben: aanmoediging der nijverheid, inkorting der mededinging, bedwang der overbevolking, enz.

518. Doch daarnevens zijn er bijzondere middelen voorgeslagen, die meer regtstreeks den stand van het dagloon betreffen.

519. De voornaamste zijn:

a. vaststelling door de overheid van een *minimum*, beneden welk het in de overeenkomsten tusschen ondernemers en arbeiders te bedingen loon niet dalen mag;

b. herstel onder nieuwe vormen van het oude gildenwezen, waardoor eene te sterke mededinging bij het aanbod van arbeid gestuit zou worden;

c. aanvulling van het onvoldoende loon door toelagen uit openbare kassen;

d. beperking van het gebruik van werktuigen, die handenarbeid vervangen;

e. betere verdeeling van het gezamenlijke loon des ondernemers en zijner werklieden, zóó, dat de laatsten niet eene karige bezoldiging voor lief moeten nemen, terwijl de eerste grove winst maakt;

f. eene geheel nieuwe regeling van den maatschappelijken arbeid, in dien geest, dat allen, die aan eenen tak der voortbrenging deel nemen, de winsten, daarmede behaald, als uit eene gemeenschappelijke kas voortgesproten, onderling naar billijkheid verdeelen.

a. De eisch van de chartisten in Engeland.

e. Het gronddenkbeeld der theorie van Sismondi, vermaard geworden onder den naam van *théorie du revenu social.* (Verg. N°. 528.)

f. L. Blanc's *Organisation du travail.* (Verg. N°. 529.)

520. Van al deze middelen kan gezegd worden, dat zij bij de toepassing schadelijk zouden werken, of althans niets zouden baten. Van de meesten bovendien, dat zij inderdaad onuitvoerlijk zijn.

521. Eene willekeurige bepaling van het loon door de overheid tast de persoonlijke vrijheid aan, stremt den natuurlijken gang der nijverheid en brengt op het staatsgezag de verantwoordelijkheid over voor de welvaart der burgers.

Het behoeft niet gezegd te worden, dat wanneer ééns gehoor gegeven ware aan den eisch, dat de overheid het loon naar billijkheid bepale, en in de onderstelling, dat zij de magt had tot de opvolging van haar voorschrift te noodzaken, — een onafzienbaar veld voor nieuwe eischen betrekkelijk het bedrag van dat „billijke" loon zou geopend zijn, en dat elke klagt over onvoldoend loon voortaan als een verwijt tegen háár gerigt zou worden.

522. De handhaving van zulke bepalingen zou niet kunnen geschieden zonder eene onduldbare inmenging der regering in het dagelijksch bedrijf der ingezetenen. En ook met het strengste en scherpste toezigt zou toch nog die handhaving onmogelijk zijn tegenover allerlei ontduiking der gestelde voorschriften.

Het is dikwijls gezien (o. a. bij de voorschriften betreffende den fabriekarbeid van kinderen in Engeland), dat de werklieden zelven met de meesters zamenspanden om de maatregelen, in hun belang genomen, krachteloos te maken.

Doch gesteld al, dat er uitvoerlijke voorschriften gemaakt konden worden en dat de overheid de magt had om tot gehoorzaamheid aan hare regelen te dwingen, daar is altijd ééne grens, waar haar gezag ophoudt. Zij zal den ondernemer niet kunnen noodzaken zijn bedrijf voort te zetten op voorwaarden, die hij voor zich te bezwarend acht. Hier geldt volkomen hetzelfde als bij de bepaling van een *maximum* voor de prijzen van levensmiddelen. De regering kan wel den bakker verbieden, om zijn brood boven zekeren prijs te verkoopen; doch zij kan hem niet

verbieden, in het geheel geen brood te verkoopen. (Verg. N°. 389.) Evenmin kan zij den fabriekant verbieden zijne fabriek te sluiten en zijne werklieden naar huis te zenden.

523. De bepaling van een *minimum* van loon is van geene beteekenis zonder eene gelijktijdige bepaling van een *maximum* van arbeid. Doch deze is in verreweg de meeste gevallen niet te maken. En zoo zoude de eerste niet anders dan een ijdel voorschrift worden, dat niet dan teleurstelling zou baren.

524. De verzekering van een voldoend loon aan elken arbeider zonder onderscheid, zou tot naaste gevolg hebben verstomping van den eenigen prikkel bij de meesten om ijverig en goed te werken.

525. Het herstel der gilden of andere gelijksoortige geslotene vereenigingen zou misschien aan een bepaald getal arbeiders een hooger loon verzekeren, dan waarop zij nu staat kunnen maken, doch een nog grooter aantal, van de vereeniging uitgesloten, zonder arbeid en brood laten.

Verg. N°. 163.

Het kan niet ontkend worden, dat de waagdragersveemen en andere vereenigingen van werklieden, zoo als zij in enkele onzer groote steden gevonden worden, hare goede zijde hebben. Vooral hebben zij dit onmiskenbare voordeel, dat zulke vereenigingen keurig zijn in het opnemen van nieuwe leden, en dat zij derhalve de voorkeur verdienen, waar men aan de werklieden, die men gebruikt, eene zekere mate van vertrouwen moet schenken. Bovendien werken zij nuttig door het verzekeren van onderlingen bijstand bij ziekte en ouderdom. Maar men moet altijd waakzaam zijn, dat zij zich niet vormen tot geslotene monopoliserende corporatiën, die hare diensten kunnen opdringen. Dan openbaren zich alle nadeelen, die aan het oude gildenwezen eigen waren: afwering van geschikte arbeiders, die buiten den gesloten kring worden gehouden; willekeur en aanmatiging bij de bepaling van het loon; slecht en zorgeloos werk; het teren van luijaards op de verdiensten van hunne ijverige deelgenooten, enz.

526. Aanvulling van het loon door toelage uit den openbaren onderstand ware alleen een middel om de loonen nog meer te drukken, den arbeider zedelijk te verlagen, en de openbare kassen met onberekenbare, welhaast ondragelijke lasten te bezwaren

Verg. N°. 458 vv., 464, 492 v.

Wij hebben hier nog eens te wijzen op de droevige ervaring, die men in Engeland van dit middel heeft opgedaan, dat daar in onderscheidene vormen en met onderscheidene namen aangewend is. Men besteedde de zoodanigen, die verklaarden geen arbeid òf geen voldoend loon te kunnen vinden, bij landbouwers of fabriekanten of werkbazen uit, met een kaartje, waarop deze gehouden waren den bestedeling werk en voldoend loon te geven, onder voorwaarde, dat hun een deel van dit betaalde loon door de armenkas vergoed zou worden (*roundsman-* of *ticketsystem*). Of men verdeelde de werkeloozen onder de belastingschuldigen in de armentax, zóó, dat elk aan de hem toebedeelden zoo veel werk geven kon als hij goed vond, mits hij hem slechts een bepaald loon schonk (*labour-ratesystem*). Of men liet arbeiders en meesters geheel vrij in het onderling bedingen over werk en loon, maar schonk uit de armenkas aan zulke werklieden, wier loon beneden eene gestelde som bleek te zijn, eene toelage (*allowancesystem*). Dit laatste stelsel, waarop in deze stelling meer bijzonder gedoeld wordt, was het meest algemeene en tevens het noodlottigste. „Het aantal personen, die op zulk eene wijze „geheel of ten deele ten laste der gemeente kwamen, is schrik- „barend; in sommige gemeenten bereikte het de helft der be- „volking! In de meeste landelijke gemeenten werd de onder- „stand verleend naar eene schaal, waarbij de geldsom verhoogd „werd naarmate het gezin meer leden telde en welke som òf on- „veranderlijk was òf geregeld werd naar den broodprijs.” [1])

527. Beperking van het gebruik der werktuigen ware onmogelijk vol te houden. En waar zij beproefd werd, zou spoedig

---

[1]) Zie verder: Mr. A. Philips, *de Engelsche armenwetten naar inhoud en werking geschetst*, 1851, blz. 24 vv., waar de oorzaken van de schadelijke werking van dit stelsel uitvoerig ontwikkeld zijn.

het gevolg er van zijn, dat de arbeid geheel stilstond, dat de voortbrenging gestuit werd, dat besparing ophield, dat het kapitaal verdween, dat de geheele maatschappij verarmde.

538. De grondslag eener „billijke" verdeeling van het loon tusschen winst en bezoldiging is niet te vinden. En bij het *wisselvallige* der winst zou het voor den arbeider, die geen kapitaal bezit, niet raadzaam zijn zich voortdurend aan de goede en kwade kansen eener onderneming van nijverheid bloot te stellen.

Sismondi (verg. N°. 519 *e*) erkende zelf op meer dan eene plaats in zijne geschriften, geen middel te weten om zijne theorie volkomen in toepassing te brengen. En de maatregelen, die hij 't nog gewaagd heeft hier en daar aan te bevelen, zijn van dien aard, dat zij hare eigene veroordeeling medebrengen. Zoo, o. a., raadde hij aan, de huwelijken onder werklieden te verbieden, tenzij hunne werkmeesters daarin toestemmen!

De evenredige verdeeling van de winsten eener nijverheidsonderneming tusschen den meester en zijne werklieden noemde hij zelf eene utopie, kwalijk voor verwezenlijking vatbaar [1]). Maar hij zag voorbij, dat zij daarom alleen reeds onmogelijk is, omdat solidariteit der winsten van zelf ook medebrengt solidariteit der mogelijke verliezen, en de werkman, die slechts zijnen arbeid in de maatschap brengt, buiten staat is, de kansen van den wisselvalligen uitslag der onderneming te wagen. (Verg. N°. 51, 57, 135; doch zie het slot der aant. bij N°. 537.)

539. Eene regeling van den arbeid, zoo als de socialisten willen, is het meest van alle voorgestelde middelen af te keuren, omdat zij al de tegen de overige aangevoerde bezwaren te zamen tegen zich heeft.

Zij maakt de geheele inrigting der volksnijverheid afhankelijk van de willekeurige voorschriften der overheid; zij stelt deze uitsluitend verantwoordelijk voor het voldoende loon der werklieden, hetzij zij werken of leegloopen, hetzij de nijverheid bloeije

---

[1]) *Nouveaux principes d'Economie Politique*, 1819, Vol. II, p. 344.

of kwijne; zij heft alle eigen verantwoordelijkheid op; zij neemt alle hinderpalen weg tegen onbedachte huwelijken en roekelooze vermenigvuldiging; zij stuit de vermeerdering van het kapitaal.

Het is waar, daar is in sommige bedrijven door de gewoonte eene verdeeling van de winsten der onderneming tusschen allen, die aan het bedrijf deel nemen, ingevoerd, welke min of meer socialistisch zou kunnen heeten. Men ziet dit b. v. bij sommige takken der visscherij, bij een gedeelte onzer reederij voor de kleine vaart, vooral in Groningen [1]). Maar uit deze enkele gevallen te besluiten tot de invoering van zulk een regeling van het loon over de geheele maatschappij, ware even onredelijk, als voor te schrijven, dat alle werklieden door hunne werkmeesters ten deele in voedsel en huisvesting betaald moeten worden, op grond, dat bij sommige bedrijven de knechts bij hunne meesters inwonen.

Eene grondfout van het socialisme en, trouwens, van bijkans elk der verschillende stelsels, die wij in deze § behandeld hebben, is, dat er, zeer eenzijdig, eigenlijk aan geen anderen arbeid gedacht wordt dan aan dien in groote fabrieken. Deze heeft zóó uitsluitend de aandacht getrokken, alsof er geen andere soort van arbeid ter wereld ware. De reden is gemakkelijk te bevroeden. Juist bij sommige soorten van fabriekarbeid laat zich het kwaad, dat men wil bestrijden, het meest opmerken (verg. N°. 511); en bij de groote ontwikkeling van het fabriekwezen in onzen tijd maken de fabriekarbeiders eene digte, ontzagwekkende massa. Maar de ijdelheid dier plannen tot verbetering zou misschien den ontwerpers zelven in de oogen zijn gesprongen, indien zij den blik hadden willen laten gaan over het geheele zamenstel der groote maatschappij; indien zij zich ernstig hadden afgevraagd, hoe hunne stelsels toepasselijk zouden wezen op het boerenbedrijf, waar de ondernemer, behalve zijne vaste dienstboden, slechts bij tusschenpoozen arbeiders noodig heeft; op de tallooze kleinere neringen en hanteringen, waar arbeid en loon gegeven wordt onder eindeloos verscheiden vormen en voorwaarden; op den handel vooral. Wie de woelige drukte eener groote

---

[1]) Ons Wetboek van Koophandel kent en eerbiedigt in art. 341, 416, 420, 431 deze gewoonte. Ook elders bestaat zij van oude tijden her bij zeevaarders.

koopstad aanschouwd en het vertakte raderwerk van het handelsbedrijf nagegaan heeft, moet wel onwillekeurig glimlagchen over eene „regeling van den arbeid," die elken koopman verpligten zou, om na het opmaken zijner balans aan al *zijne* werklieden, zijne sjouwers, slepers, kruijers, schuitenvoerders, waagdragers, meters, enz. enz. een evenredig deel in zijne winsten uit te keeren, terwijl deze werklieden op hunne beurt boek dienden te houden met elken hunner patroons, om na ommekomst van het jaar met den eenen zijne winsten en met den ander zijne verliezen te deelen!

§ 4. *Hoe kan in den te lagen stand van het dagloon verbetering komen?*

530. Niet door een of ander vernuftig gevonden kunstmiddel, maar door algemeene verbetering in den maatschappelijken toestand eens volks zal het kwaad van een te lagen stand des dagloons met goed gevolg bestreden worden.

531. Vooral zal daartoe strekken eene vrije, geleidelijke ontwikkeling der volksnijverheid tot den hoogsten trap van wezenlijken en bestendigen bloei, met vermijding van zulke maatregelen, die de arbeiders in bepaalde takken van bedrijf opeendringen.

Vrije, geleidelijke, d. i. *natuurlijke ontwikkeling:* niet overprikkeling. Verg. de aanteekening bij N°. 347.

532. Voorts zal daartoe krachtig medewerken ongestoorde vermenigvuldiging en onbelemmerde aanwending van het maatschappelijk kapitaal. Want de hoeveelheid beschikbaar kapitaal bij een volk bepaalt het bedrag der loonen, dat uitgekeerd kan worden.

Hier is slechts de nadere toepassing van den regel in N°. 339 gesteld.

Doch met betrekking tot den stand van het dagloon moet in het bijzonder op het *beschikbaar* kapitaal gelet worden, dat is, het omloopend kapitaal, dat het voedsel der volksnijverheid is

(verg. N°. 61), en meer bepaaldelijk nog dit gedeelte van het omloopend kapitaal, dat tot vergoeding van de diensten onzer arbeiders overblijft (verg. de aant. bij N°. 506) en dat grooter wordt naarmate op andere aanwending van dit omloopend kapitaal bespaard worden kan.

533. Daarmede ga gepaard vrije beschikking over de voortbrengselen van den arbeid, zóó, dat de eerste nooddruft, goed voedsel, goede kleeding, goede huisvesting, ook voor den minvermogende zoo ruim mogelijk verkrijgbaar zij.

Men versta de bedoeling dezer stelling wel. Zij strekt niet tot aanbeveling van het invoeren van overvloediger en goedkooper, maar te gelijk minder deugdelijke levensmiddelen. Er was een tijd, waarin men zich over de uitvinding (men veroorlove hier dit woord) van den a a r d a p p e l als volksvoedsel innig verheugde, als het onwaardeerbare middel, waardoor nu voortaan het armere deel der bevolking voor ellende gevrijwaard zoude zijn. En van gelijk beginsel uitgaande, zijn er ook thans, die het behoud der maatschappij alleen van een nieuw, nòg overvloediger, nòg goedkooper voedingsmiddel hopen. Zelden is eenige blijde verwachting bitterder teleurgesteld. In plaats van zegen is de aardappel voor een groot deel des volks in verscheidene landen — hier meer, daar minder — eene ramp geworden; en de vloek, dien Bilderdijk over deze vrucht uitsprak, is meer geregtvaardigd dan hij zelf bevroedde.

De reden hiervan is uit vroeger door ons behandelde regelen te verklaren. De overvloediger opbrengst en goedkooper voortbrenging dezer vrucht in vergelijking met granen en peulvruchten hebben den verbouw daarvan zeer aangemoedigd en te gelijk, omdat er grootere *hoeveelheid* voedsel verkregen werd, den aanwas der bevolking bevorderd. Deze aanwas heeft de mededinging aan de zijde der arbeiders versterkt en het aanbod vermeerderd tegenover de vraag. Het gevolg was voor een aantal dezer arbeiders nederdrukking van het loon tot het laagste peil van de productiekosten van den arbeid, d. i. van het noodzakelijke tot levensonderhoud (verg. N°. 54, 56, 58); en vermits deze productiekosten nu haren grens hadden in het goedkoopste, schoon tevens minder goede, voedingsmiddel, werd de aardappel het

hoofdbestanddeel van de voeding des volks, zonder dat het volk op den lagen prijs, waarvoor het dien verkreeg, kon overhouden, om anderzins zijnen toestand te verbeteren. Hieruit ontsproot wederom tweederlei nadeel: eerstelijk, dat het volk zich aan het vooze aardappeldiëet in plaats van krachtige spijs gewende; ten tweede, dat bij misgewas van *dit* voedingsmiddel geen ander ter vervanging overbleef. Want als tarwe en rogge het algemeene voedsel zijn, kan het volk bij duurte zich tijdelijk behelpen met minder goede spijze; maar beneden den aardappel is geene spijze, waarop het zich werpen kan, wanneer deze mislukt. Het ongelukkige Iersche volk, dat zich meer dan eenig ander aan den aardappel overgegeven heeft, werd in de jaren van duurte 1846 en 1847 bij duizenden door hongersnood ten grave gesleept.

De bedoeling onzer stelling is nu ligt te vatten. Zij drukt den wensch uit, dat de *goede* vervulling der eerste levensbehoeften zoo ruim mogelijk zij. Zij waarschuwt vooral tegen zulke maatregelen van onderscheiden aard (bescherming van den landbouw, belemmering des handels, drukkende belastingen), die de strekking moeten hebben, om de aanschaffing der eerste nooddruft moeijelijk en kostbaar te maken, en, zoo als met de accijnsen op gemaal en geslagt het geval is, het volk nopen om zich met minder deugdelijke, onbelaste levensmiddelen tevreden te stellen. (Verg. voorts N°. 537.)

534. De overheid onthoude zich van zulke maatregelen, die stilstand of schokken in den gang der nijverheid, wanverhouding tusschen loonen en behoeften, overbevolking, algemeene verarming te weeg kunnen brengen.

Hier wordt op die velerlei verrigtingen en maatregelen gedoeld, die vroeger reeds als schadelijk voor de algemeene welvaart afgekeurd zijn. Want elke schade, aan deze toegebragt, doet zich ten slotte als vermeerdering van ellende voor de laagste klassen des volks gevoelen.

535. Daarentegen handhave zij strikte regtvaardigheid in de wederkeerige betrekkingen tusschen de werkmeesters en hunne werklieden.

Ook zonder in te stemmen met de klagten der socialisten over

de dwinglandij van het Kapitaal over den Arbeid, mogen wij wel erkennen, dat de hier gegeven wenk niet overtollig is. Het is voorwaar niet noodig, op te klimmen tot lang verloopen eeuwen, tot de tijden van slavernij, lijfeigenschap, hoorigheid, heerendiensten en gilden, om sporen te vinden van onregt bij de regeling der betrekkingen tusschen werkmeesters en arbeiders door de wet of de willekeur van het staatsgezag. Wel geschiedt het niet meer, zoo als het in de middeneeuwen veelmaals voorkwam, dat bij edict des konings den werklieden op zware straffen gelast werd, met het hun gestelde loon genoegen te nemen; en niet meer wordt de doodstraf bedreigd, gelijk nog in de zeventiende eeuw geschiedde, tegen den werkman, die de grenzen van zijn vaderland overtrekt, om daarbuiten ruimer loon te zoeken. Maar toch bevat de wetgeving van vele der meest beschaafde staten van Europa nu nog bepalingen, die voor den meester een ander regt schrijven dan voor den arbeider. Ook Nederland moet onder deze staten geteld worden, zoo lang er het Fransche wetboek van strafregt blijft gelden, dat in zijne artikelen 414 en 415, betrekkelijk de bestraffing van vereenigingen of coalitiën tusschen meesters en van die tusschen werklieden, aan beide partijen een zeer ongelijk regt toemeet [1]).

In Engeland heeft men reeds sedert 1824 dit onregtvaardige stelsel laten varen. Daar zijn de vereenigingen zoowel tusschen werklieden, om door gezamenlijke maatregelen eene verhooging van het loon te verkrijgen, als van werkmeesters, om te zamen afspraken te maken over het loon, dat zij betalen willen, geoorloofd. Strafbepalingen zijn alleen behouden tegen bedreigingen of vreesaanjaging en daden van geweld, die men mogt hebben aangewend, om zijn doel te bereiken. Het is te wenschen, dat in het nieuwe vaderlandsche wetboek van strafregt, dat wij te gemoet zien, dit voorbeeld navolging vinde.

Misschien verwondert het iemand, hier gewezen te zien op

---

[1]) Het onderscheid tusschen deze twee artikelen, die schijnbaar in strekking vrij wel overeenkomen, is zeer juist aangewezen in het Akademisch Proefschrift van den Heer Mr. C. C. van der Schalk, *Art. 414 en 415 van den Code Pénal beschouwd in verband met de theorie van het loon*, 1853, blz. 39 vv. — In Frankrijk zelf zijn die bepalingen reeds bij eene wet van 1864 door billijker vervangen.

het voorbeeld van Engeland, dat zich juist door zijne coalitiën onder de werklieden, zijne *trade-unions* en zijne *strikes* zoo berucht gemaakt heeft. Men bedenke, dat die verschijnselen minder de vrucht zijn van de vrijheid van vereeniging, dan van het stoere, doortastende en volhoudende karakter van het Engelsche volk. Ook vóór 1824 kwamen zij voor, talrijker nog dan na dat tijdstip, en toen niet zelden gepaard met oproer, brandstichting en bloedvergieten. Sedert de vrijheid tot vereeniging gegeven is, hebben zij een veel bezadigder en ordelijker karakter aangenomen. Verre zij het van ons, al de coalitiën, die de laatste jaren hebben opgeleverd, goed te keuren; niet zelden waren de eischen, wier vervulling zij moesten bewerken, onbillijk, en was de lange volharding in de opschorting van werk ongerijmd. En in de meeste gevallen hebben de werklieden zelven bittere vruchten van hunne onvoorzigtige onredelijkheid geplukt. Doch dat is „wat men ziet." Wat men „niet ziet" is, dat de werkmeesters, wien het zoo gemakkelijk valt, door *geheime* zamenspanning de loonen naar hunne willekeur te regelen, nu altijddurend een tegenwigt vinden tegen het gewigt, dat zij in hunne schaal leggen, en dat alleen reeds de vrees van eene coalitie op te wekken, in vele gevallen hen bewogen heeft om eigenwillig de loonen hunner werklieden op billijker voet te regelen [1]).

536. In bijzondere omstandigheden kan het nuttig zijn, dat de overheid door gezag en invloed medewerke tot verbetering van den gezonken toestand der lagere klassen van de maatschappij. Doch zij doe het bij voorkeur door zijdelingsche, slechts in zeer bijzondere gevallen door regtstreeksche middelen.

---

[1]) In Engeland kan niet meer gebeuren, wat niet lang geleden nog in België gebeurd is, waar de gezamenlijke eigenaren der steenkolenmijnen in Henegouwen eene overeenkomst hebben gesloten, om eensklaps de loonen der mijnwerkers aanmerkelijk te verlagen, terwijl zij te gelijker tijd de steenkool voor den binnenlandschen verbruiker evenzoo door eene coalitie op hoogen prijs houden. Op de buitenlandsche markten (dat wij dit in 't voorbijgaan opmerken) heeft natuurlijk deze coalitie geene magt, en zoo zien wij het zeker voor ons verblijdend verschijnsel, dat de Belgische steenkolen te Rotterdam lager in prijs zijn dan te Brussel.

Vooral komen hier in aanmerking zorg voor onderwijs (verg. Hoofdstuk 6) en maatregelen in het belang van den algemeenen gezondheidstoestand, opruiming van slechte woningen, enz. (Verg. Hoofdstuk 5.)

Voorts mogen wij hier nog eens herinneren aan hetgeen bij N°. 154—160 gezegd is, inzonderheid over de zoo gewigtige maar tevens zoo teedere vraag van den arbeid van kinderen. Het is een onderwerp, dat bij alle beschaafde volken van Europa de aandacht zeer bezig houdt en ook ten volle waardig is. Want ofschoon ook hier, gelijk meestal geschiedt, veel overdrijving is in de voorstelling en waardering van het kwaad; dat het een kwaad is en dat het wezenlijk onder ons bestaat, kan niet ontkend worden. De voorname reden, waarom het zoo om zich gegrepen heeft, is vroeger reeds aangewezen (verg. de aanteekening bij N°. 511). Het heeft zich vooral ingedrongen in die takken van fabrieknijverheid, waar noch kracht noch bekwaamheid van den arbeider gevraagd wordt. Het is te wijten zoowel aan het onverstand en de hebzucht der ouders zelven, die in hunne kinderen niet anders zien dan middelen om de wekelijksche inkomsten van het gezin te vermeerderen, als aan de kwalijk overlegde berekening der ondernemers, die de arbeidskracht der bevolking van hunne fabrieken uitputten en verwoesten. Hier is het dus noodig, dat de overheid tusschenbeide kome om te beschermen wie door niemand beschermd worden en om voor de toekomst der maatschappij te waken, even als het goed is, dat zij de uitputting van sommige natuurgaven om den wille van groot tijdelijk gewin voorkome (verg. N°. 137).

De groote vraag blijft altijd: welke middelen zal de overheid tot dit doel ter hand nemen? Engeland, waar men reeds gedurende eene halve eeuw daarnaar rondgetast heeft, leert ons, dat er geen middel te vinden schijnt te zijn, om het kwaad geheel weg te nemen. En dat is begrijpelijk. Zulke, die afdoende mogen heeten, zouden zóó diep ingrijpen in de persoonlijke vrijheid der burgers, dat zij nergens, allerminst in Engeland, geduld zouden worden. Doch tevens leert Engeland ons, dat er met goeden uitslag gearbeid kan worden aan inkorting van het kwaad door twee middelen: eene beperking van den werktijd voor kinderen beneden zekeren leeftijd, en de verpligting tot schoolbezoek onder verantwoordelijkheid van de ondernemers, in wier dienst zij zijn.

Het streng vasthouden aan deze regelen draagt daar reeds zigtbaar deze vrucht, dat men zich aan den gewijzigden toestand leert gewennen en het goede er van erkent; dat de fabriekanten hun belang leeren inzien, om krachtige en bekwame arbeiders op te kweeken, en dat onder de arbeiders zelven het gevoel hunner pligten jegens hunne kinderen begint te ontwaken [1]).

537. Maar het meest afdoende middel zal zijn geleidelijke verheffing van den arbeider zelven in zijn stoffelijk en zijn zedelijk bestaan, zoodat bij hem de prikkel levendig worde om door eigen inspanning zijnen welstand te handhaven en te vermeerderen. Dan zal ook zijn noodzakelijk loon zich van zelf op hooger peil stellen.

Deze stelling is de slotsom van onze beschouwingen in dit Hoofdstuk. Zij maakt voorzeker geene aanspraak op nieuwheid; zij treedt niet op met aanbeveling van een radikaal geneesmiddel; zij waarschuwt zelve, dat verbetering niet dan geleidelijk en langzaam te verwachten is. Maar daardoor bespaart zij ons de teleurstelling, die de velerlei afdoende middelen, welke aanbevolen zijn, vergezelt.

Men wekke bij den man uit de lagere klasse des volks met het besef van eigen verantwoordelijkheid een gevoel van eigenwaarde op, dat hem ten prikkel is om zelf zijnen toestand voor verval te behoeden en te verbeteren; dat hem zegt, dat hij meer is dan een geesteloos werktuig; dat hem hoogere behoeften inprent dan die van het louter dierlijk bestaan; dat hem kracht en wil geeft, zich zelf te helpen, en terughoudt van de vernedering om hulp bij anderen te vragen; dat hem zijne pligten tegenover het gezin, waarmede hij zich omringt, ernstig voorhoudt;

---

[1]) Over den aard en omvang van den arbeid van kinderen hier te lande en de gevolgen daarvan voor den toestand onzer bevolking zal, naar wij ons vleijen mogen, eerlang een helder licht verspreid worden door den arbeid van de Commissie van enquête over dit onderwerp ingesteld bij Kon. besluit van 27 Nov. 1863. Laat de Commissie ook langer op de resultaten van haar onderzoek wachten dan men meende te mogen voorzien, zij zal door de uitvoerigheid en naauwkeurigheid van hare mededeelingen di uitstel goed maken.

dat het hem niet genoeg laat zijn als hij maar bij den dag kan leven, maar hem ook eene toekomst opent, voor welke hij te werken, te zorgen en te sparen heeft.

Dit zijn hooge eischen, het is waar. Maar even waar is het, dat buiten deze geene verbetering mogelijk is. Wanneer onze pogingen niet naar dit doel streven, is al ons raden en doen ijdel. De ervaring heeft helaas al te zeer geleerd, hoe moeijelijk, hoe onmogelijk het haast is, een diep gezonken geslacht door andere middelen op te heffen. Zij hebben het slijk, waarin zij zich wentelen, lief gekregen. Geef denzulken onderstand buiten of boven het karige loon van hunnen arbeid, het zal hun eene reden zijn om niet te werken; bezorg hun hoog loon, zij zullen het verbrassen. Hoe velen vinden wij, ook onder ons, zoo zeer aan hun aardappelendiëet verslaafd, dat zij zich daaraan blijven houden, ook wanneer hun een buitengewoon voordeel te beurt valt, en liever nog de overwinst in afzigtelijke brooddronkenheid verkwisten, dan te grijpen naar het krachtiger voedsel, dat binnen hun bereik zoude zijn.

Die overgang tot beter, het moet nog eens herhaald worden, kan niet anders dan een geleidelijke zijn. Allerlei middelen, in de voorgaande stellingen van deze § aangewezen, kunnen en moeten daartoe zamenwerken: omzigtigheid bij het verstrekken van bedeeling; vorming van het opgroeijende geslacht; handhaving van de vrijheid en zelfstandigheid des werkmans tegenover zijnen meester door eerbiediging van zijn regt; afkeering van rampen, die hem reddeloos in het ongeluk storten; vooral, dat men hem allengs gewenne zijne redelijke behoeften *goed* te vervullen, terwijl hij ze te gelijker tijd tot hooger peil opvoert; dat men hem leere, door die zaken ook voor hem beschikbaar te stellen, een krachtig voedsel, eene voegzame kleeding en eene geriefelijke woning als volstrekt noodzakelijk te beschouwen. Daarbij kan dan ook heilzame invloed worden uitgeoefend door de wijze, waarop zijn arbeid van hem gevraagd en zijn loon hem berekend wordt, ook zonder dat wij nog tot kunstige regeling van den arbeid of tot eene onmogelijke gemeenschap van winst en verlies de toevlugt behoeven te nemen. Stuk- en taakwerk tegen evenredig loon zal in vele gevallen met voordeel het dagwerk met vast loon kunnen vervangen; het uitbesteden van werk aan ploegen van werklieden is in andere aan te be-

velen. Een verstandig ondernemer zal, ook in zijn eigen belang, den ijver en lust zijner werklieden aansporen door buitengewone belooningen voor buitengewone diensten uit te loven, en trachten hen aan zich te verbinden door regtvaardigheid en welwillende zorg voor hunne belangen.

„Geen land kan bloeijen" (beter weten wij het niet te zeggen dan met deze woorden van een Engelsch staathuishoudkundige), „waar de werkloonen laag zijn, en geen land lang kwijnen, waar „zij hoog zijn. De arbeiders zijn de spieren en zenuwen der nijverheid. Men telt hen niet, even als de andere klassen, bij honderden, bij duizenden of zelfs bij honderd duizenden; men telt „ze bij millioenen. — Zij, die al de overigen voeden en kleeden, „moeten wèl gevoed en wèl gekleed zijn. Zij zijn het fundament „der maatschappelijke pyramide; en zoo lang de standaard der „werkloonen hoog blijft, zal dit fundament hecht en zeker zijn; „want zoo lang zullen de arbeiders vlijtig en ordelijk wezen." [1])

Zoo zij dan de leus: hoog loon voor goed werk! Dat die woorden meer zijn dan een ijdele klank, leeren ons de eenstemmige getuigenissen van de verbetering in den toestand der Engelsche werklieden gedurende de laatste twintig jaren, welke van vele zijden tot ons komen. En te gelijk leeren zij ons, hoe dat beginsel tevens weldadig terugwerkt op de versterking der krachten van den voortbrengenden arbeid. De Engelsche werkman, die tarwebrood en rundvleesch noodig heeft, die wel gekleed en goed gehuisvest wil zijn, die zijn vrijen tijd begeert tot verpoozing des ligchaams en tot ontwikkeling van zijnen geest, staat op zulk een standpunt, dat hij een hoog loon eischt. De arme Ier naast hem, die in een krot woont, het lijf met lompen dekt, en van aardappelen en panharing leeft en ook niets meer behoeft, is met een laag loon tevreden. Maar de krachtige, voorvarende Engelschman kan dan ook, waar het op werken aankomt, tegen een half dozijn uitgemergelde Ieren opwegen.

„Het meest afdoende middel (zoo zeiden wij hierboven) zal zijn geleidelijke verheffing van den arbeider zelven in zijn stoffelijk

---

1) *Over de werkloonen en den toestand der arbeidende klassen, door* J. R. Macculloch. *Uit het Engelsch met aanteekeningen door* W. Sloet tot Westerholt. 1853. (blz. 62). Een gulden boeksken!

en zedelijk bestaan, zoodat bij hem de prikkel levendig worde om door eigen inspanning zijnen welstand te handhaven en te vermeerderen." — Dit woord leidt er ons van zelf toe om te dezer plaatse ook te wijzen op dat merkwaardige streven om zich zelven te helpen, dat zich eerst in Engeland, later in Frankrijk, laatstelijk in Duitschland onder de arbeidersklasse heeft geopenbaard, en tegenwoordig ook hier te lande meer en meer de aandacht trekt. Wij bedoelen de *coöperatie* of onderlinge vereeniging van arbeiders om door zamenwerking en wederkeerigen steun hunnen toestand te verbeteren. Verscheiden in oorsprong waren deze pogingen in de drie genoemde landen; ook tot heden verschillend in rigting.

In Engeland is het eerste begin gemaakt met de zoogenaamde *consumtieve* vereeniging. Omstreeks 1844 vereenigden zich eenige wevers in het stadje Rochdale (sinds dien tijd de Rochdale Pioneers genoemd, omdat zij als het ware de baanbrekers waren), om op gemeene kosten de voorwerpen van dagelijkschen leeftogt voor hunne gezinnen aan te koopen en onderling tegen inkoopsprijs te verkoopen. Zij berekenden, op deze wijze beter waar goedkooper te zullen verkrijgen dan bij den gewonen winkelier; maar ook zagen zij reeds in, dat dit tevens het schutsmiddel was tegen het voor den daglooner zoo gevaarlijke koopen op crediet, wel wetende, dat hij, die eenmaal bij den winkelier in 't krijt is geraakt, nooit van zijne schuld los komt. Hunne onderneming slaagde, slaagde boven verwachting; en van schrede tot schrede zich uitbreidende, nam de vereeniging allengs honderde en duizende werklieden als leden op, en stichtte winkels, magazijnen, werkplaatsen en groote fabrieken. Op het einde van 1864 telde de vereeniging, in 1844 door 28 personen met een kapitaal van 28 £ St. opgerigt, bijna 5000 leden, met een opgespaard vermogen van 62,000 £ St., terwijl de balans een jaarlijkschen omzet ter waarde van bijna 1.300.000 £ St. aanwees. Het met zoo goeden uitslag bekroonde voorbeeld vond alom in Engeland navolging, en ofschoon ook geene der andere vereenigingen tot zoo hoogen bloei gestegen is als die van de pioniers van Rochdale, de *coöperative-movement* is het belangrijkste, en wij mogen er misschien bijvoegen het verblijdendste verschijnsel, dat de sociale ontwikkeling van Engeland in de laatste jaren heeft aan te wijzen.

In Frankrijk is eene coöperatie van anderen aard na 1848 ontsproten uit het socialisme. Wel had dit zich magteloos betoond, zijne schitterende beloften van volksgeluk te vervullen. Maar de grondgedachte, waarvan het uitging, bleek, met beleid uitgevoerd, vruchtbaar. Die grondgedachte is, dat in bepaalde takken van nijverheid de gezamenlijke werklieden tot eene onderneming noodig, zich kunnen vereenigen om die onderneming voor gemeene rekening te bedrijven. Zoo ontstond in Frankrijk (bepaaldelijk te Parijs) wat men noemt de *productieve coöperatie* (de consumtieve heeft er tot nog toe weinig of niet ingang gevonden); zij heeft nog bij lange na zoo groote vlugt niet genomen als de beweging in Engeland. Uit den aard der zaak zal zij zich altijd binnen engere grenzen gebonden vinden; want de *associations ouvrières* kunnen, althans tot nog toe, slechts eenige takken van industrie met goed gevolg uitoefenen [1]), en elke association zal, op zich zelve, zonder gevaar voor haren duurzamen bloei, den kring van hare leden niet onbepaald kunnen uitbreiden.

In Duitschland is noch de *consumtieve* noch de *productieve* coöperatie geheel onbekend. Doch hier treden de *Vorschuss-Vereine* of onderlinge credietvereenigingen op den voorgrond, somtijds in verband met een *Rohstoffen-Genossenschaft*, of vereeniging tot gezamenlijken inkoop in het groot van grondstoffen. Het is vooral aan het krachtig initiatief en de ijverige propaganda van den Heer Schultze, van Delitsch (een stadje in Pruissisch Saksen), te danken, dat deze Vorschuss-Vereine sedert 1850 zich over geheel Duitschland verspreid hebben. In 1865 werden er bij de 900 geteld. Die snelle uitbreiding laat zich begrijpen wanneer men bedenkt, van hoeveel belang het voor den kleinen ambachtsman, die zoo moeijelijk crediet vindt, is, een gering kapitaal te kunnen erlangen tot aankoop van zijne grondstoffen en gereedschappen, terwijl de intrest die hij voor het hem verstrekte voorschot moet betalen hem zelven, als lid der vereeniging, ten deele weder te goed komt. Inderdaad is het Vorschuss-Verein niet anders dan de credietvereeniging, waarvan wij bij N°. 307 spraken, in nog veel wijderen kring.

---

[1]) De voornaamste zijn meubelfabrieken, pianofabrieken, schoen- en kleermakerijen, verwerij en timmerwerk.

Aldus heeft de coöperatie zich geheel zelfstandig, en eigenaardig tevens, in Engeland, in Frankrijk en in Duitschland ontwikkeld. In andere landen verkeert zij nog in de eerste kindschheid. Ook in Nederland kunnen wij tot heden nog op bijna niets anders wijzen dan op enkele mislukte pogingen tot vorming van winkel-vereenigingen te Amsterdam en te Rotterdam. Doch de aandacht wordt meer en meer ook bij ons op de zaak levendig; en werkelijk schijnen reeds hier en daar, bescheiden en in stilte, zoo als onze volksaard medebrengt, de grondslagen gelegd te zijn tot vereenigingen, die een zekerder toekomst zullen hebben naarmate zij steviger gevestigd zijn in de overtuiging der werklieden zelve, dat zij door eigen overleg en inspanning hun lot moeten en kunnen verbeteren [1]).

5e HOOFDSTUK.

ZORG VOOR DEN LIGCHAMELIJKEN WELSTAND DES VOLKS.

538. Het stellen van bijzondere regelen betrekkelijk de zorg voor den ligchamelijken welstand des volks behoort niet regtstreeks tot den kring der staathuishoudkunde.

539. Eensdeels liggen deze regelen reeds opgesloten in den ganschen omvang van hare voorschriften, die allen op de bevordering van het welzijn des volks doelen.

Het zij genoeg te herinneren aan de waarschuwingen tegen bevordering van overbevolking en tegen maatregelen, die de vrije voldoening der behoeften belemmeren, aan de beschouwingen

---

[1]) Men vergelijke over het onderwerp: het Akademisch Proefschrift van den Heer Mr. M. J. de Witt Hamer, *over de arbeidersvereenigingen*, 1866 (rijk aan vele historische bijzonderheden); de lezing van Dr. J. van Vloten, *over arbeidersvereenigingen en vennootschappen van handwerkslui: een lichtpunt in de toekomst der zamenleving;* en een aantal opstellen in *de Gids*, *de Economist*, *de Volksvlijt* in de laatste jaren (1863—1866) gepubliceerd, vooral door de Heeren N. G. Pierson, O. van Rees en B. D. H. Tellegen.

over de armenzorg, aan de regelen betrekkelijk het dagloon enz. Bij al deze onderwerpen is het welvaren, d. i. in de eerste plaats de ligchamelijke welstand eener krachtige en gezonde bevolking het einddoel, waarop de blik gerigt wordt.

540. Anderdeels, voor zooverre het hier bijzondere vraagstukken geldt, behooren deze méér tot het gebied van de gezondheidsleer of tot dat van het politieregt in den staat, dan tot dat der staathuishoudkunde.

541. Slechts dàn kunnen zulke bijzondere vraagstukken ook voorwerpen van onderzoek op het gebied der staathuishoudkunde uitmaken, wanneer zij in betrekking komen met de vraag, in hoeverre de vrije werking der maatschappelijke krachten tot bevordering van den ligchamelijken welstand des volks ondersteund, geleid of misschien ook beteugeld behoort te worden.

542. Zoo kan zich hier wel eens het geval voordoen, dat elk voor zich niet geacht mag worden de beste beoordeelaar zijner belangen te zijn, hetzij omdat hem daartoe de noodige kennis ontbreekt, hetzij omdat hij door vooroordeel of bijgeloof verblind is, en dat dus de overheid de zorg voor deze belangen op zich moet nemen.

Men denke aan het noodzakelijke toezigt op de deugdelijkheid van geneesmiddelen en aan maatregelen tegen kwakzalverij.

Ook hier zeker heeft het goede, dat met zulke maatregelen beoogd wordt, ligt eene kwade zijde. Er ligt ook in deze maatregelen altijd eene strekking tot monopolie. Het kan gebeuren, dat een wezenlijk heilzaam geneesmiddel niet gebruikt wordt, omdat het nu eenmaal niet in de Pharmacopoea opgenomen is. En ook de officiëel geijkte geneeskunst heeft nog hare onzekerheden en mistastingen. Vooral bestaat hier het gevaar, dat de bevoegdheid tot uitoefening der takken van geneeskunst ligtvaardig gegeven wordt. Waar de overheid dat laat geschieden, doet zij ongeveer hetzelfde alsof zij, die zich het uitsluitende muntregt voorbehield, daarvan gebruik maakte, om valsch geld in omloop te brengen.

Maar de vraag, of de mogelijkheid van zulke verkeerdheden en misbruiken er niet toe moet leiden, liever alle inmenging der overheid af te wijzen, schijnt niettemin nog altijd ontkennend beantwoord te moeten worden. Hier is het voor bijzondere personen onmogelijk met kennis van zaken eene keuze te doen; zij kunnen niet anders dan blind vertrouwen stellen in de hulp, die zij inroepen. Dat hier dan de overheid aan deskundigen den last opdrage, om te zorgen, dat dit vertrouwen niet geheel misplaatst zij, strekt inderdaad ten algemeenen nutte.

543. Desgelijks kan het voorkomen, dat de vrijheid van bedrijf en verkeer of de beschikking over onze goederen in het algemeen belang moet worden ingekort, hetzij tot afwending of bestrijding van besmettelijke ziekten, hetzij tot wegneming der oorzaken van ziekte.

Tweederlei soort van maatregelen komen hier in aanmerking. *Tot afwering van besmettelijke ziekten*, die somwijlen met raadselachtigen loop de volken komen bezoeken, zullen vooral zulke middelen beproefd moeten worden, welke het vrije verkeer belemmeren, als quarantaine, cordons rondom de grenzen, enz. Desgelijks zal het ook wel eens raadzaam gekeurd worden den verkoop en het gebruik van voorwerpen, welke de vatbaarheid voor ziekte vermeerderen, te verbieden, gelijk in sommige plaatsen het uitventen van fruit tijdens het heerschen der cholera belet is.

Tot wegneming der oorzaken van ziekte kunnen maatregelen van zeer uiteenloopenden aard noodig zijn: afzondering uit de kom der gemeente van zulke fabrieken, die schadelijke dampen verspreiden of het drinkwater verontreinigen; opruiming van bergplaatsen van dierlijken afval; zuivering van riolen; voorschriften tot bepaling van den afstand, die tusschen de begraafplaatsen en de woningen bewaard moet worden; bepalingen over de ruimte en de inrigting van schoollokalen, enz.; politie-verordeningen betrekkelijk de reinheid van de straten; toezigt op de geschiktheid der woningen zelve; verbod tegen het verkoopen van vervalschte of bedorven levensmiddelen, van onrijp ooft of van het vleesch van ziek vee, en meer dergelijke.

Eene groote moeijelijkheid bij al de maatregelen, waarop in

deze stelling gedoeld wordt, is, dat zij op eene of andere wijze de nijverheid storen en de vrije beschikking over onzen eigendom verkorten, en dat dikwijls, helaas, zonder eenig nut. Wat hebben cordons en quarantaine-maatregelen tegen den voortgang der cholera kunnen uitrigten? Hoe menigmalen is aan eene of andere fabriek geheel ten onregte geweten, dat zij oorzaak van het uitbreken van eene volksziekte in de buurt zoude zijn! [1]) Maar de moeijelijkheid bestaat hier meer voor de deskundigen, die geroepen zijn de overheid omtrent de werking van eenen schadelijken invloed voor te lichten. Hebben zij dien schadelijken invloed bewezen, dan moet zonder twijfel elk bijzonder belang aan het algemeen belang, des noods tegen schadeloosstelling, opgeofferd worden. Doch het is dan ook hun dure pligt hierbij met groote voorzigtigheid te werk te gaan, en niet ligtvaardig schadelijk te verklaren, wat zulks inderdaad niet is, gelijk zij evenzoo wèl behooren toe te zien, dat de maatregelen, welke zij tot afwending van het kwaad aanbevelen, de juiste maat niet te buiten gaan.

544. Eene geheel bijzondere zorg der overheid in het belang der volksgezondheid is onmisbaar waar de fabriekarbeid een aantal werklieden, waaronder ook kinderen, den geheelen dag in groote werkzalen zamenhoopt.

Maatregelen tegen overspannen arbeid van kinderen (verg. N°. 160 en 536), maar ook zulke, die in de fabriekzalen, gelijk in de scholen, behoorlijke luchtververseching voorschrijven; voorts ook verordeningen betreffende de plaatsing der werktuigen in de fabrieken en het maken van inrigtingen om ongelukken te voorkomen [2]).

---

[1]) Nog niet lang geleden werd hier en daar in België de aardappelenziekte door het gemeen geweten aan de kwade dampen van sommige fabrieken!

[2]) Omtrent dit laatste onderwerp is in 1846 eene belangrijke enquête te Rijssel gehouden, waarover zie: Villermé, *des accidents produits dans les ateliers industriels par les appareils mécaniques*, in *Journal des Economistes* van 13 October 1850. Van de voorschriften tot bevordering der veiligheid in mijnen behoeven wij hier te lande naauwelijks te gewagen.

545. **Ook kan het noodig zijn, dat de overheid in het belang der volksgezondheid op staatskosten groote werken van algemeen nut aanlegge, of inrigtingen stichte en onderhoude, welke niet ligt door de zamenwerking van bijzondere krachten in de maatschappij tot stand zouden komen.**

Het afleiden van stilstaande wateren, het droogmaken van moerassen behoeft bij ons te lande niet, zoo als elders, aan de staatszorg aanbevolen te worden. Meestal geschiedt dit bij ons reeds om des voordeels wille. En — misschien zijn wij aan de moerasdampen zóó gewoon, dat zij op onze gezondheid naauwelijks meer schadelijken invloed uitoefenen. Wel mag ook bij ons gewezen worden op het dempen van grachten, het aanleggen van riolen en het verruimen van straten in onze oude steden.

Met de *inrigtingen*, hier genoemd, worden vooral bedoeld gast- en ziekenhuizen. Daarover is reeds gesproken bij N°. 482 en 489. Wij kunnen hier er bijvoegen, dat zij niet alleen regtstreeks nuttig zijn voor het armere deel der bevolking, hetwelk er verpleging vindt, maar ook middellijk in ruimeren kring, omdat zij in tijden van epidemieën de verspreiding en kracht der ziekte tegengaan.

546. **Maar vooral moet ook hier wederom gewaarschuwd worden, dat de overheid niet zelve door hare handelingen en voorschriften onwillekeurig schade toebrenge aan den ligchamelijken welstand des volks.**

Hier kan nog eens herinnerd worden, dat eene belasting op de eerste levensmiddelen altijd min of meer den ligchamelijken welstand des volks onderdrukt, omdat zij de mingegoeden óf tot eenige ontbering noodzaakt, óf hen aan het gebruik van minder deugdzame, onbelaste surrogaten gewent. (Verg. N°. 379 en 533.)

6e HOOFDSTUK.

ZORG VOOR DE GEESTELIJKE ONTWIKKELING DES VOLKS.

§ 1. *Zorg voor de verstandelijke ontwikkeling des volks.*

547. Kennis en kunstzin versieren en veredelen niet alleen den mensch, maar zijn ook in het maatschappelijke leven des volks krachtige hulpmiddelen tot vermeerdering van stoffelijke welvaart.

De veelbeteekenende spreuk: „Kennis is kracht" geldt voorwaar niet minder van de maatschappij in het algemeen dan van den bijzonderen persoon. Of waarvan anders komt het, dat het kleine Europa niet alleen door zedelijk overwigt, maar ook door stoffelijke overmagt de geheele aarde beheerscht?

548. In de beschaafde maatschappij doet dan ook de behoefte aan verstandelijke ontwikkeling, aan wetenschap en kunstgenot zich, niet minder dan elke andere, krachtig genoeg gevoelen, om eenen prikkel te geven, dat men naar de middelen zoeke om haar te bevredigen.

De begeerte om te „weten" is den mensch ingeboren. En al spoedig komt de ervaring die natuurlijke aandrift nog versterken, als zij ons leert, dat wij moeten *weten* om te *kunnen*. Zoo ligt dus reeds in elk onzer een sterke prikkel om naar ontwikkeling des verstand te streven, eene *behoefte* aan kennis. Bij den een moge zij krachtiger zijn dan bij den ander, bij enkelen zelfs misschien bijkans geheel verstompt wezen, maar in de maatschappij is die behoefte toch eene algemeene. Zou dan de maatschappij, aan de vrije werking harer krachten overgelaten, ook niet de middelen zoeken en vinden en aanwenden om deze behoefte te vervullen, zoo goed als die aan voedsel en kleeding? Zouden ook hier niet de gewone regelen gelden van ruiling van dienst, van de wisselwerking van vraag en aanbod, van concurrentie? Het antwoord kan niet anders dan toestemmend zijn.

En hoe uitgebreide zorg voor het volksonderwijs men ook, om onderscheidene redenen, aan de overheid wil opgedragen hebben, er is geene reden om haar met den geheelen omvang dezer zorg te belasten. Zelfs mogen wij zeggen, dat, indien die taak haar uitsluitend voorbehouden ware, zij even onmagtig zou blijken, haar volledig te vervullen, als die, om dagelijks in de voeding der bevolking te voorzien.

549. En dit is de heerlijke vrucht van den maatschappelijken vooruitgang, dat, naarmate de behoeften des louter stoffelijken levens gereedelijker hare voldoening vinden, de geestelijke behoeften des menschen zich krachtiger doen gelden.

Verg. het gezegde bij N°. 19 *c*.

550. Doch hiertegenover staat, dat, zelfs in den kring der beschaafde maatschappij, degeen, die in het geheel niets geleerd heeft, doorgaans weinig behoefte aan leering gevoelt, noch voor zich noch voor zijne kinderen.

Geheel zal deze behoefte ook bij den onbeschaafdsten niet ontbreken. Maar de vraag is, of zij sterk genoeg bij hem werkt, om hem tot eenige opoffering te bewegen, opdat zij voldaan worde; vooral, of er niet andere zijn, die zich bij hem meer op den voorgrond dringen.

551. Het is daarom goed, dat, èn in hun eigen, èn in het algemeen belang, de maatschappij de zorg voor de verstandelijke ontwikkeling van de zoodanigen, die in ruwe onkunde leven of opgroeijen, op zich neme.

Deze zorg maakt dan een deel der armenzorg uit (verg. N°. 489). En zij heeft er ook eenigermate de schaduwzijde mede gemeen, die aan deze verbonden is. De uitgaven voor het onderwijs der kinderen behooren zoowel een post op het budget van elk huishouden uit te maken als iedere andere noodzakelijke uitgave. Wanneer nu de liefdadige hand van anderen deze taak van den huisvader overneemt, moet dit eenigermate zijn eigen gevoel van verantwoordelijkheid voor de opvoeding van zijn kroost verzwakken. En er bestaat zelfs eenig gevaar, dat,

wanneer over het algemeen de lagere klassen van deze zorg ontlast worden, de stand der dagloonen, die zich naar de behoeften regelt, in evenredigheid dalen zal.

Doch aan de andere zijde is het waar, dat bij de lagere klassen deze uitgave doorgaans toch maar al te weinig in rekening komt, en dat zij zeker degene is, waarop het eerst en het meest bezuinigd wordt; daarbij komt, dat de huisvader uit deze klassen, die welmeenend het belang zijner kinderen behartigen wil, dikwijls niet in staat is de deugdelijkheid van het onderwijs, dat hij voor hen zou willen koopen, te beoordeelen. Hij zou, aan zich zelven overgelaten, hen al zeer ligt in handen van ongeschikten en onbekwamen geven. Men bewijst hem dan eene weldaad, door goede gelegenheden tot onderwijs voor hem beschikbaar te stellen. En dit is geene weldaad, die hem in eigen of in anderer oogen vernedert.

552. Deze taak kan in meerdere of mindere mate aan de vrije werking der maatschappelijke krachten worden overgelaten. Doch waar deze niet eendragtig en vermogend genoeg zamenwerken om haar naar eisch te vervullen, behoort het staatsgezag haar geheel of ten deele te aanvaarden.

Hoe veel en hoeveel goeds in dit opzigt hier te lande gedaan is door onze kerkelijke armbesturen, door andere weldadige vereenigingen, vooral door onze Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, behoeft niet herinnerd te worden. Terwijl het lager onderwijs onzer meer beschaafde klassen nog zoo veel te wenschen overlaat, heeft onze armenschool eenen welverdienden roem verworven. En toch is ook hier te lande gebleken, dat de medewerking van den staat of der burgelijke gemeente nog niet overtollig is. De krachtige ontwikkeling van het openbaar lager onderwijs, vrucht van de wet van 1857, kan ons volk niet anders dan ten goede gedijen.

553. Voorts kan het raadzaam zijn, dat de overheid toezigt op het volksonderwijs in het algemeen houde en waarborgen voor zijne deugdelijkheid vordere.

Het *kan* raadzaam wezen. Doch niet in elken maatschappelijken toestand en niet voor elke klasse der maatschappij is het

noodzakelijk [1]). De oorzaken, waarom het noodig kan wezen, zijn wederom dezelfde als die bij N°. 550 en 551 aangevoerd zijn, om het onderwijs der lagere klassen tot een voorwerp van publieke zorg te maken; te weten: zorgeloosheid bij de belanghebbenden en onbekwaamheid om te oordeelen over de deugdelijkheid van het onderwijs, dat zij voor hunne kinderen begeeren. Vermits echter hier die oorzaken in mindere mate werken, zijn hier ook andere middelen noodig om ze te overwinnen. Onze burgerklasse b. v. gevoelt genoeg de behoefte aan kennis, om hare kinderen niet geheel van onderwijs verstoken te laten; maar toch, zij wil het liefst zoo goedkoop mogelijk hebben, en is al tevreden, wanneer de kinderen maar ter school gaan en iets leeren. En hierom is het goed te keuren dat de schoolgelden voor onze openbare scholen van lager en middelbaar onderwijs zoo laag gesteld zijn. De weldaden van dit onderwijs zijn toch voornamelijk voor deze klasse bestemd. Daarbij is zij doorgaans niet genoeg op de hoogte om te kunnen weten, wèlk onderwijs voor de vorming der kinderen tot bruikbare leden der maatschappij gevorderd wordt; vooral niet, om te beoordeelen, wie als onderwijzer bekwaam is, om aan dien eisch te beantwoorden. Het gevolg hiervan is dan maar al te zeer, dat de mededinging onder de onderwijzers zich meer openbaart in den lagen prijs, dien zij vorderen, of in verleidelijke beloften (b. v. die van eenen knaap binnen zekeren tijd voor zijn aanstaand beroep *klaar te maken*), dan in de deugdelijkheid hunner scholen. Hier moet dus wel de overheid, voorgelicht door den raad van deskundige en verlichte mannen, waakzaam en werkzaam zijn.

Doch wel moet hierbij in acht genomen worden, dat de overheid van haar regt en haren pligt geen misbruik make om zelve het volksonderwijs geheel aan zich te trekken, of daarvan een monopolie voor eenigen te maken, noch om naar hare willekeur aan den gang van dat onderwijs eene bepaalde rigting te geven.

554. Doch het is onredelijk, de kosten voor het onderwijs

---

[1]) Het behoeft naauwelijks opgemerkt te worden, dat wij hier de zaak alleen uit het oogpunt der staathuishoudkunde beschouwen. Welke redenen van staatkunde er zijn kunnen, om der regering al of niet invloed op het volksonderwijs te geven, is hier onverschillig.

der beschaafde klassen in de maatschappij ten laste van den staat of der gemeente te brengen. Deze moeten geacht worden de behoefte aan goed onderwijs te gevoelen, en zij behooren zelve voor de middelen te zorgen om haar te voldoen.

Vergelijk het gezegde bij de vorige stelling en bij N°. 548. Het toezigt en de zorg voor de deugdelijkheid mogen onmisbaar zijn, doch dit brengt nog niet mede, dat ook de kosten voor het onderwijs den belanghebbende bespaard behooren te worden. Met reden is daarom dikwijls de aanmerking gemaakt, dat het wel bevreemdend is, dat sommige onzer gemeenten, die hoog opzien tegen de uitgaven van het onderwijs voor de mingegoede klassen, er toch geen bezwaar in vinden, de kosten voor gymnasiën en andere dergelijke inrigtingen, eigenaardig voor de hoogere standen der maatschappij bestemd, op hare begrooting te brengen. Er zijn Latijnsche scholen in ons vaderland, waarvan elke leerling de gemeente, waar zij gevestigd zijn, jaarlijks honderden guldens kost. Bedenkt men nu, dat deze leerlingen uit den aard der zaak tot de meest gegoede burgerij behooren, en dat de belastingen door alle ingezetenen der gemeente worden opgebragt, dan zal men de uitdrukking „onredelijk," in deze stelling gebezigd, niet te hard kunnen noemen.

555. Iets anders is het, dat de overheid zich voorbehoude, toe te zien, dat zoodanige maatschappelijke betrekkingen, die groot vertrouwen eischen of grooten invloed in den staat geven, niet door onwaardigen vervuld worden; en het is regt en pligt voor haar, te zorgen, dat de ambtenaren van den staat behoorlijk gevormd zijn.

556. Op deze gronden kan het goedgekeurd worden, dat de toegang tot zulke gewigtige en invloedrijke betrekkingen en tot staatsambten alleen opensta voor hen, die waarborgen geven van kunde en geschiktheid.

Hier strekt de zorg der overheid zich verder uit dan toezigt en waarborgen voor deugdelijkheid van het gegeven onderwijs; zij moet zich ook overtuigen, dat dit onderwijs goede vruchten gedragen heeft. De middelen hiertoe kunnen verscheiden zijn.

Het is genoeg, als voorbeeld te noemen het openbaar examen, door hen af te leggen, die een staatsambt begeeren. — Doch ook hier geldt de opmerking bij N°. 542.

557. Om dezelfde reden is het aan te bevelen, dat van staatswege kostbare inrigtingen tot opleiding en vorming voor zulke betrekkingen en bedieningen worden gevestigd en onderhouden, dewijl die inrigtingen doorgaans niet door de vereeniging van vrije maatschappelijke krachten tot stand zouden komen.

Het geldt hier niet meer in de eerste plaats het belang van hen, die het onderwijs genieten; hier treedt het algemeen belang der maatschappij, van den staat zelven op den voorgrond. Bovendien hebben de Hoogescholen en Akademiën, waarop hier gedoeld wordt, nog een ander groot nut. Zij zijn als zoo vele brandpunten van beschaving en wetenschap, die hun licht over de geheele maatschappij verspreiden, en als zoodanig zelfs veel hooger te stellen dan de zoogenaamde geleerde genootschappen, omdat de pligten, haren leeraren opgelegd, hen tot voortdurende werkzaamheid noodzaken.

Het is evenwel niet volstrekt noodzakelijk, dat deze inrigtingen van staatswege onderhouden en bekostigd worden. Ook de vrije universiteiten, door bijzondere krachten gesticht, kunnen eene eervolle plaats nevens de rijksinstellingen van hooger onderwijs innemen. Engeland, België, en ten deele ook ons vaderland (men denke aan de stedelijke Athenaea en de seminariën) kunnen daarvan het bewijs geven. Van onderscheidene omstandigheden, inzonderheid van de historische wording en ontwikkeling van deze inrigtingen van hooger onderwijs in eenen staat, zal het meestal afhangen, hoe groot het aandeel van den staat daarin op den duur is. Doch in elk geval mag ook hier de waarschuwing uitgesproken worden, dat de overheid geen monopolie verleene, veel min zich zelve voorbehoude. — Voorzeker kan op geen gebied de vrije mededinging heilzamer werken dan op dat van de verspreiding van wetenschap en verlichting onder het volk. En in deze mededinging mag geen ander middel worden aangewend om den voorrang te verkrijgen, dan een onbekrompen zin en eene milde hand.

558. Bovendien is het in het belang der maatschappij, wanneer de overheid met verlichte zorg de vruchtbare beoefening van wetenschap en kunst aanmoedigt en door stoffelijke hulpmiddelen, die niet ligt door bijzondere krachten bijeengebragt zouden worden, ondersteunt.

Bibliotheken; musea; toelagen voor de uitgaaf van kostbare werken, voor wetenschappelijke reizen, enz. Eere het volk, waar zulke kosten uit vrijwillige bijdragen bestreden worden; waar deze echter ontbreken of onvoldoende zijn, mag de overheid zich daaraan niet onttrekken, mits zij slechts met naauwgezetheid toezie, dat hare medewerking geen ijdel gunstbetoon worde. Het is waar, dat de grens, tot hoeverre de regering daarbij gaan moet, in de praktijk niet gemakkelijk te trekken is. Vooral geldt dit bezwaar bij de ondersteuning van de uitgave van boekwerken, enz. En volkomen juist is de opmerking, dat hier zoo min als elders de regering geroepen is, eene nijverheidsonderneming te ondersteunen of den goeden uitslag eener speculatie te verzekeren. Doch het kan voorkomen, dat een boek- of plaat- of kaartwerk, waarvan de uitgave eene schoone aanwinst voor de wetenschap zijn zoude, door zijne overgroote kostbaarheid zelve geen voldoenden afzet hebben kan, om den bewerker voor zijnen arbeid te beloonen of ook maar den uitgever zijne kosten te vergoeden. Tusschen zulke werken en eene gewone boekverkoopers-onderneming is dan niet minder verschil dan tusschen eenen hortus botanicus en eene gewone bloemisterij.

§ 2. *Zorg voor de zedelijke ontwikkeling des volks.*

559. Van zedelijke ontwikkeling kan met niet minder regt dan van kennis gezegd worden, „dat zij eene kracht des volks is,” die ook op stoffelijk gebied de heilrijkste werking uitoefent.

560. Doch de aanwijzing der middelen, waardoor goede zeden, deugd en godsvrucht bij den mensch bevorderd kunnen worden, behoort niet tot den kring der staathuishoudkunde.

561. **Alleen in zooverre valt dit onderwerp onder haar bereik, als het in verband komt met de verschijnselen en regelen van het maatschappelijke leven, die het hare taak is te verklaren.**

Zie voorbeelden hiervan bij de behandeling van het vraagstuk van aanmoediging of beperking der weelde, in het volgende Hoofdstuk.

Doch er is eene vraag van meer algemeenen aard, die hier hare plaats vindt. Moet de overheid onzedelijke handelingen te keer gaan, voorkomen en des noods bestraffen? En welke zijn daarbij de natuurlijke grenzen van hare bemoeijing?

Het veld, dat zich hier voor onze beschouwingen opent, is — het behoeft naauwelijks gezegd te worden — zeer ruim, en het is niet gemakkelijk, daarin ons eenen zekeren weg af te bakenen.

Boven allen twijfel staat het vast, dat de overheid bevoegd en geroepen is, het regt in den staat te handhaven en alle handelingen te keer te gaan, die dat regt schenden. Hare taak, om voor veiligheid van personen en goederen en voor orde te waken, legt haar den pligt op, het misdrijf te straffen en den staat tegen rustverstoring, onze personen tegen geweld, onze goederen tegen roof en vernieling te beschermen.

Niet minder zeker is het, dat de overheid in haren pligt te kort komt, wanneer zij niet waakt, dat van hare bescherming niet in sommige gevallen, tot wettiging of bekrachtiging van misdadige of onzedelijke handelingen, misbruik gemaakt worde. Daarom is het noodig, dat de wet regtsgevolg ontzegge aan handelingen, welke (zoo als men dat gewoonlijk uitdrukt) met de openbare orde of de goede zeden strijden [1]), dat zij overeenkomsten, die eene ongeoorloofde oorzaak ten grondslag hebben, nietig verklare [2]), en dat zij eenen gewonen regtsregel opheffe, zoodra een gepleegd misdrijf hem in werking zou doen treden [3]).

Maar de moeijelijke vraag is nu: kan en moet de overheid nog verder gaan? Moet zij door voorschriften en verordeningen hare onderdanen tot een deugdzaam leven verpligten? Moet zij

[1]) Verg. ons Burg. Wetboek, art. 1290, 1825.

[2]) Burg. Wetboek, art. 1371, 1373.

[3]) Burg. Wetboek, art. 885, 1°, 3° en 4°, 940, 959.

met haar gezag de ondeugd bestrijden? Moet zij b. v. den dronkaard straffen alleen omdat hij dronken is, ook zonder dat hij de openbare rust verstoord of zich aan eens anders regt vergrepen heeft? Behoort het tot hare roeping de ontucht te keer te gaan, ook dan, wanneer er geen regt geschonden, geen misdrijf gepleegd is? Moet zij de speelzucht bedwingen, alleen omdat zij een hartstogt is, die velen ten verderve voert? Heeft zij wetten tegen het vloeken, tegen roekeloos zweren, tegen onkuische gesprekken of liederen, tegen zedenbedervende boeken of vertooningen uit te vaardigen?

De staathuishoudkundige, die alleen naar de grondslagen en regelen der maatschappelijke welvaart vorscht, kan zich van de beantwoording dezer vragen onthouden. Ons zedelijk bewustzijn moge zulke handelingen wraken; wij mogen overtuigd zijn, dat de overgegeven dronkaard en de wellusteling zich zelven en anderen in het ongeluk storten; wij mogen erkennen, dat goede zeden het geluk des volks bevorderen (verg. N°. 559); het moge ons zelfs wenschelijk voorkomen, dat eene waakzame politie ons den aanblik van stuitende tooneelen bespare, gelijk zij zorgt, dat de straten niet door puinhoopen of vuilnis ontsierd worden, het zijn geene eigenlijke vragen van staathuishoudkunde, die zich hier voordoen.

Wij mogen misschien nog eene schrede verder gaan en zeggen, dat het ook niet tot den werkkring der staathuishoudkunde behoort, te onderzoeken of de overheid wèl dan kwalijk doet, wanneer zij der speelzucht voedsel geeft door speelbanken te dulden en te begunstigen, zoo als in de Duitsche en Belgische badplaatsen geschiedt; of wanneer zij, in zekere mate om redenen van politie, de openbare ontucht wettigt en huizen van prostitutie erkent, door er verordeningen voor te schrijven; of wanneer zij zelve medewerkt om den eerbied voor Gods heiligen naam te verzwakken, door, in het belang der regelen van de staatsdienst, de eeden te vermenigvuldigen.

Doch het moet nog eens erkend worden: de juiste grenzen zijn hier moeijelijk af te bakenen. Wanneer b. v. de vraag gesteld wordt, of het goed is, dat aan eene belasting, die uit den aard der zaak slechts bestemd is om zekere inkomsten in de schatkist te brengen, het bijoogmerk verbonden worde van eene volksondeugd te bestrijden, of wel deze: of het goedgekeurd

kan worden, dat de staat zelf zijn voordeel doe met de hartstogten die de menschen tot dwaze of onzedelijke handelingen drijven, dan mag de staathuishoudkunde wèl bevoegd geacht worden mede het oordeel uit te spreken, want hier geldt het onderwerpen, die naauw zamenhangen met het maatschappelijk verkeer, met de volkswelvaart, met de eigene huishouding van den staat zelven.

In het 3e Gedeelte van dit werk, waar over de eigenlijke staathuishouding gehandeld zal worden, zullen wij gelegenheid hebben, eenige van deze vraagstukken, zoo als, over de loterij als bron van inkomsten voor den staat, over de aanmoediging van het beursspel in effecten, enz. ter toetse te brengen. Bepalen wij ons hier tot een enkel, dat van eenigzins wijdere strekking is en ook reeds vroeger (verg. N°. 369 *b*) aangeroerd werd: de vraag (nu niet, of de overheid de dronkenschap te keer moet gaan, maar) of de overheid bij hare onderdanen de verleiding tot misbruik van sterke dranken hebbe te bestrijden, hetzij door zulke dranken met zware belastingen te treffen, hetzij door de voortbrenging of het gebruik daarvan op andere wijze te bemoeijelijken, b. v. door den invoer of de binnenlandsche stokerij te belemmeren, of door het getal tapperijen te beperken. Van het standpunt, door ons ingenomen, moet het antwoord op deze vraag een kort en een eenvoudig *neen* zijn. Voorzeker kunnen wijnen en sterke dranken, die artikelen van uitgebreid gebruik zijn, zonder tot de eerste nooddruft te behooren [1]), zeer geschikte voorwerpen van belasting geacht worden, welke ruime inkomsten aan de schatkist kunnen opleveren. Maar dat is hier de bedoeling niet. Zij is veeleer, dat de belasting zóó hoog opgevoerd worde, dat deze van het gebruik dier voorwerpen afschrikt. Nu zijn twee gevallen denkbaar: òf dat men dit bijoogmerk der belasting bereikt, òf niet. In het laatste geval houdt het middel op, aanbevelenswaardig te zijn uit het oogpunt juist waaruit men het aanprijst. In het eerste geval zou de belasting niet meer eene belasting zijn, die belangrijke inkomsten aan de schatkist oplevert, maar eenvoudig een verbod. En wilde men dit, het ware welligt langs eenen anderen, korteren en zekerder weg te verkrijgen, dan met den omslag eener strenge belasting-

[1]) In Frankrijk zou de wijn in dit opzigt eene uitzondering maken.

wet. Bovenal toch zou het te vreezen zijn, dat men door dit middel wel in schijn maar inderdaad toch zijn doel niet bereiken zou. Men zou waarschijnlijk enkel bewerken, dat noch de belasting betaald noch het gebruik beperkt zou worden. Elke eenigzins hooge belasting bevat eene premie op de sluikerij. Hoe sterker de belasting opgedreven is, te krachtiger is de verleiding tot ontduiking. En zoo zou men ook hier zien gebeuren, wat overal in dergelijke gevallen gebeurt, dat langs tallooze geheime paden het onbelast gebruik in de plaats kwam van het belaste.

Wat nu betreft de beperking der bereiding, de belemmering van den invoer, de bemoeijelijking van het handelsverkeer of van het vertier in het klein, hier zou, afgezien nog van de velerlei ontduikingen der wet, die ook daarbij zouden voorkomen, het naaste gevolg geen ander zijn dan het vestigen van monopoliën, die enkel aan eenige weinigen de winsten zouden geven, welke anders over meerderen verdeeld zouden wezen, tenzij men ook deze maatregelen zoo ver uitstrekte, dat zij met volstrekt verbod gelijk stonden.

562. Somtijds echter heeft ook de staathuishoudkunde te waarschuwen tegen de invoering van zulke regelen van staatsbestuur, die aan het zedelijk bewustzijn des volks afbreuk doen en daardoor voor de maatschappij schadelijk werken.

Onder het voorbehoud, in de vorige stelling gemaakt, kunnen wij het volgende ter toelichting van deze stelling aanvoeren.

Men spreekt wel eens van „o n z e d e l ij k e" belastingen. En inderdaad is er uit dit oogpunt gegronde reden tot afkeuring van een belastingstelsel, dat tegen het zedelijk bewustzijn des volks aandruischt en tot misdaad verklaart wat de openbare meening altijd als eene geoorloofde daad zal blijven beschouwen. De diepgezonken zedelijke toestand der grensbewoners in meest alle staten is grootendeels aan de onweêrstaanbare verleiding tot sluikhandel, welke hooge regten van in- en uitvoer over hen brengen, te wijten.

Wanneer de inrigting van het staatsbestuur onbeschaamd ambtsbejag aanmoedigt, wanneer de te karig bezoldigde ambtenaar aan omkooping blootgesteld is, wordt de staat zelf oorzaak van onzedelijke handelingen.

Als de zorg voor het welzijn der gevangenen met onvoorzigtige menschlievendheid al te ver wordt gedreven, wordt de gevangenis voor den arme eene begeerlijke wijkplaats, en hij komt er toe, een misdrijf te plegen, alleen om daarin opgenomen te worden.

Waar aan enkele standen of klassen in de maatschappij voorregten worden geschonken, die het regtsbewustzijn der menigte kwetsen, daar wordt niet slechts allerlei ondeugd gezaaid, maar daar dreigt ook het gevaar, dat eenmaal dat gekrenkte regtsgevoel zich met woeste kracht laat gelden. Welke ook de velerlei zamenwerkende oorzaken der Fransche omwenteling van 1789 geweest zijn, haar gruwelijk karakter heeft zij grootendeels ontvangen uit den opstand van het uitgemergelde volk — de gent taillable et corvéable à merci — dat adel en geestelijkheid met gunsten overladen en van belastingen vrijgesteld zag, en eindelijk den langverkropten wrevel lucht gaf.

563. Ook de leerstellingen der godsdienst en de daarop gevestigde betrekkingen tusschen kerk en staat zijn uit haren aard vreemd aan het onderzoek der staathuishoudkunde.

564. Doch het kan gebeuren, dat gewigtige vraagstukken ook van staathuishoudelijken aard uit deze betrekkingen of in het algemeen uit den invloed der godsdienstbegrippen op de zeden en gewoonten van een volk oprijzen.

Hoe verderfelijk is, b. v., ook voor het maatschappelijke welzijn des volks, de instelling der veelwijverij, die door de godsdienstleer van sommige volken niet alleen geduld, maar ook aangemoedigd wordt. — Hoe naauw was onder de mozaïsche wetgeving de zamenhang van de vormen, waarin zij het maatschappelijke leven van het Israëlitische volk goot, met hare zedelijke voorschriften en godsdienstplegtigheden [1]). — Hoe veelzijdig heeft elders en in latere tijden de leer der kerk teruggewerkt op de maatschappij, niet alleen zijdelings en middellijk, maar ook regtstreeks, b. v. door de stichting eener zelfstandige priesterklasse; door het coelibaat en de afzondering in het klooster-

---

[1]) Zie een voorbeeld in de aanteekening bij N°. 687.

leven; door de opeenhooping van rijkdommen in de doode hand; door de instelling van een meer of minder groot getal vierdagen, waarop de arbeid stilstaat; door sommige bijzondere leerstukken zelfs, die diep in het dagelijksche leven ingrijpen, als gebod van onthouding, van armoede, verbod van het nemen van intrest, enz. Enkele schrijvers zelfs hebben getracht te betoogen, dat de grondslagen der staathuishoudkunde in de leeringen der kerk gelegd moeten zijn, zal zij inderdaad aanspraak mogen maken op den naam van „de wetenschap van de welvaart der volken." [1])

565. In zulke gevallen behoort het tot de taak der staathuishoudkunde, de werking van dien invloed op de volkswelvaart na te sporen, en het verband of den strijd van de leerstellingen der kerk met de wetten van het maatschappelijke leven in het licht te stellen.

De onderwerpen, bij de vorige stelling aangestipt, zouden hier rijke stof tot uitgebreide en belangrijke beschouwingen kunnen geven. Bepalen wij ons tot één: de viering van kerkelijke feestdagen. Waar zulke feestdagen zeer talrijk zijn, gelijk in Rusland en in eenige staten van het zuiden van Europa, en de kerkleer het volk op die dagen van den arbeid afhoudt, daar kan het niet uitblijven of de invloed dezer instelling van godsdienst moet in het algemeen schadelijk werken, te meer omdat het volk in zijne gedwongen ledigheid zich tot allerlei niet altijd even onschuldig tijdverdrijf verleiden laat. En wij mogen de verlichting prijzen van de geestelijkheid der R. K. kerk in andere landen, die het getal der heilige vierdagen ingekort heeft.

Doch aan de andere zijde kan ook de staathuishoudkunde de viering van eenen gezetten rustdag, bestemd om het dagelijksch gewoel des arbeids eene poos af te breken, der aanhoudende inspanning verademing te geven, en de gedachten des menschen voor eenigen tijd van de beslommeringen des levens tot inkeer

---

[1]) Dit is b. v. de strekking der geschriften van de Villeneuve-Bargemont, vooral van zijne *Economie politique Chrétienne* (1824). Desgelijks ook van het werk van den Leuvenschen Hoogleeraar Ch. Périn, *De la richesse dans la société Chrétienne* (Bruxelles 1861).

in zijn gemoed af te leiden, ernstig aanprijzen. Zoo zeer als de menschelijke natuur de ontspanning des slaaps behoeft om de afgematte spierkracht te herstellen, zoo is hem ook die verpoozing van het jagen en drijven en zorgen des dagelijkschen levens eene behoefte. En met goeden grond is opgemerkt, dat de maatschappelijke voortbrenging er niet overvloediger noch de toestand der bevolking er beter om zouden worden, al schafte gewoonte of wet ook de viering van den zondag af. Fraai en behartigenswaardig zijn hierover de woorden van de Sismondi [1]): „On a „quelquefois pensé, qu'on soulagerait la classe ouvrière en la „dispensant de l'observation du jour de repos établi par la lé„gislation religieuse; on ne ferait encore qu'aggraver sa situa„tion. Contrainte comme elle est d'échanger tout le travail qu'il „lui est permis de faire contre sa subsistance, elle donne six „jours de son labeur pour ce qui la fait vivre sept, parce qu'il „ne lui est pas permis d'en donner davantage; dès que l'obser„vation du jour de repos ne lui serait plus imposée, elle serait „réduite à travailler sans discontinuation pour le prix hebdoma„daire qu'elle reçoit aujourd'hui. Le premier pays qui suppri„merait le jour du repos aurait, il est vrai, l'avantage d'étendre „son débit en baissant les prix; il ferait la guerre à tous les „ouvriers des autres pays et les priverait de leur gagne-pain „jusqu'à ce qu'ils se fussent soumis à la même condition. Mais „dès que les ouvriers des autres pays auraient renoncé à leur „seule jouissance, l'avantage du novateur cesserait, le marché se „resserrerait et le travail serait seulement devenu plus rude „pour tous.

„Ce n'est donc point une simple observance hébraïque que le „repos du dimanche; ce n'est point une forme extérieure du „culte, qui peut n'appartenir qu'à une seule nation, comme les „purifications et les sacrifices; c'est une loi de bienfaisance, qu'il „est heureux de voir observer également par les cultes divers, „juif, musulman et chrétien. Ce repos n'a point été prescrit à „l'homme pour qu'il pût vaquer à ses prières et à ses cérémo„nies religieuses; mais pour qu'il connût le délassement et la „joie...."

---

[1]) *Nouveaux principes d'Economie politique,* 1819, I, pag. 354.

566. In hoeverre het raadzaam is, zulken invloed, waar hij gunstig werkt, te ondersteunen of waar hij schadelijk blijkt, door gezag te bedwingen, moet dan de staatkunde beslissen. Doch de verspreiding van kennis van de ware belangen der maatschappij zal reeds veel doen om dien invloed te versterken, waar hij ten goede leidt; te verzwakken, waar hij belemmert.

Waar kerk en staat niet volkomen gescheiden zijn, is het naauwelijks mogelijk, dat zij als twee geheel zelfstandige krachten nevens elkander staan. Ieder van beide heeft steeds de neiging om op het gebied der andere in te grijpen en te heerschen. En in dien strijd behaalt doorgaans de kerk door hare zedelijke kracht de overwinning, ook daar zelfs, waar de staat door zijne stoffelijke magt de vormen, waarin het kerkelijk leven zich openbaart, kan voorschrijven.

Doch ook bij geheele scheiding van kerk en staat zal de overheid wel doen, de diep gewortelde gemoedelijke overtuiging des volks te eerbiedigen, evenwel, zonder door gezag of dwang het goede dat er in mogt liggen te willen bevorderen, of het verkeerde, dat er zich misschien aan hecht, te willen stuiten. Ook hier kunnen wij ter toelichting onzer meening hetzelfde voorbeeld gebruiken, dat bij de vorige stelling aangevoerd is: de viering van den zondag. Na het zoo even opgemerkte mogen wij het ook uit het oogpunt der staathuishoudkunde goedkeuren, dat de burgerlijke wet, bij ons gelijk in alle beschaafde staten, den zondag als eenen algemeenen maatschappelijken rustdag erkent [1]); evenzoo, dat op dien dag alle openbare arbeid in dienst van den staat stilstaat. Ook voorschriften der overheid, welke, in overeenstemming met de zeden en begrippen des volks, de stoornis der plegtige godsdienstoefeningen op algemeene godsdienstige feestdagen tegengaan, kunnen goedgekeurd worden.

Maar verder ga zulke verordening niet. Wanneer zij de strekking heeft om het volk tot een vertoon van godsdienstigheid te dwingen; wanneer zij alle bedrijf zonder onderscheid schorst of de vroomheid heet aan te moedigen door onschuldige uitspan-

---

[1]) Zie: Wetboek van Koophandel, art. 154, 179, 228; Wetboek van Burgerlijke Regtsvordering, art. 14.

ningen te verbieden; wanneer zij, gelijk onze zondagswet [1]), bestemd heet om „de pligtmatige viering van den dag des Heeren te verzekeren," dan overschrijdt zij de redelijke grenzen. En voorzeker mist zij haar doel geheel, wanneer zij met bekrompene naauwgezetheid toegepast wordt op zulke gevallen, waar eene eigenaardige maatschappelijke behoefte tot overtreding van hare voorschriften noopt.

7e HOOFDSTUK.

DE WEELDE.

§ 1. *Tegenstrijdigheid der heerschende begrippen betreffende de weelde.*

567. Een opmerkelijk bewijs, hoe gemis aan grondige beginselen van staathuishoudkunde tot onvastheid en tegenstrijdigheid van meeningen leiden kan, geeft de geschiedenis der heerschende begrippen betreffende de *weelde*.

Zie over het begrip van „weelde" N°. 598 en de aanteekening aldaar. In deze § is er nog geene plaats voor eene wetenschappelijke definitie. Eigenaardig moeten wij ons hier vergenoegen met de eenigzins onbepaalde beteekenis, die het woord in het dagelijksche spraakgebruik heeft.

568. Uit alle tijden en bij alle volken vernemen wij de schier algemeene klagt, dat de weelde schrikbarend toeneemt en oorzaak van klimmende armoede is, maar te gelijk den even algemeen uitgesproken eisch, dat de vermogenden groote verteringen van weelde moeten maken om welvaart onder het volk te verspreiden.

---

[1]) *Wet van* 1 *Maart* 1815, *houdende voorschriften ter viering der dagen aan den openbaren Christelijken godsdienst toegewijd.* Stbl. N°. 21.

569. In overeenstemming hiermede zien wij evenzoo bij alle volken de overheid nu eens maatregelen nemen om de weelde tegen te gaan en de overdaad te straffen, dan weder maatregelen nemen om de weelde aan te moedigen en de vermogenden tot groote verteringen uit te lokken.

570. Men kan echter in de geschiedenis der volken dit onderscheid betrekkelijk de maatregelen tot bestrijding en die tot aanmoediging der weelde opmerken, dat de eersten het meest voorkomen in zoodanigen maatschappelijken toestand, die als het ware den overgang van barbaarschheid tot beschaving vormt, terwijl de laatsten daarentegen behooren tot een tijdperk van vergevorderde ontwikkeling der welvaart, waarin de nijverheid, vooral die der steden, tot eenen hoogen graad van bloei gestegen is.

571. In zulken tijd van overgang maakt de oude ruwheid van zeden allengs plaats voor de zucht om de aangroeijende rijkdommen te genieten. Maar die oude ruwheid wordt dan door velen als eenvoud, degelijkheid en kracht geroemd en de nieuwe weelde als ontaarding des volks verderfelijk en voor de welvaart en grootheid van den staat gevaarlijk geacht.

Het treffendste voorbeeld van zulken strijd tegen de met de rijkdommen en beschaving toenemende weelde geeft nog altijd de geschiedenis van hetgeen te Rome in het midden der zesde eeuw na de vestiging der stad gebeurd is met de wet van Oppius, door welke men meende aan de pronkzucht der vrouwen perk te moeten stellen. Die wet, in het jaar 540 uitgevaardigd, had de hoeveelheid goud, waarmede eene vrouw zich tooijen mogt, bepaald en het dragen van bonte kleederen en het gebruik van rijtuig in de stad, tenzij bij gelegenheid van hooge godsdienstfeesten, verboden. Achttien jaren later werd den volke voorgesteld, die wet in te trekken. Schilderachtig is het verhaal, dat Livius ons geeft [1]) van dien „grooten strijd over zoo kleine

[1]) L. XXXIV. Cap. 1—7.

zaak," die de vrouwen op de been, de mannen in verlegenheid, de geheele stad in beroering bragt. De geschiedschrijver heeft ons daarbij de schitterende redevoeringen bewaard, die aan de eene zijde door den consul Cato, den strengen voorstander der oude eenvoudigheid van zeden, tegen, en aan de andere zijde door den tribuun Valerius, den man, die met zijnen tijd wist mede te gaan, vóór de afschaffing der wet gehouden zijn. De laatste zegevierde en Cato, verslagen en verstoord, verwijderde zich onmiddellijk uit de stad om in Spanje oorlog te gaan voeren.

En aldus is het te allen tijde gegaan. Met enkele schoone trekken schetst ons Macculloch [1]) de geschiedenis van den voortdurend herhaalden strijd tusschen oude zeden en nieuwe behoeften, telkens weder opgevat, telkens weder besloten met de nederlaag der strenge zedegispers. „Daar is (zegt hij) naauwelijks „één voorwerp, dat thans onder de meest onmisbare zaken van „dagelijksch gebruik geteld wordt, en naauwelijks eenige ver„betering in de vervulling der behoeften, waarover niet bij de „eerste invoering geroepen is als iets overtolligs of zelfs iets „schadelijks. Weinig kleedingstukken worden thans zoo nood„zakelijk geacht als een hemd: toch bestaan er voorbeelden van „lieden, die met de kaak gestraft zijn, omdat zij zich zulk eene „kostbare en onnutte weelde hadden aangematigd! Schoorsteenen „waren in Engeland tot aan het midden der zestiende eeuw „weinig gebruikelijk: en in de Inleiding van Hollingshed's „*Chronicles*, uitgegeven in 1577, wordt een scherpe klagt aan„geheven over de menigte schoorsteenen, die er in den laatsten „tijd gebouwd waren, over de vervanging der stroozakken door „matrassen en bedden, en van houten borden door aardewerk „en tinnen tafelgereedschap. Elders klaagt de kronijkschrijver, „dat men in plaats van wilgenhout meer en meer eikenhout bij „het bouwen der woningen gebruikt, en hij voegt er bij: „Vroe„ger behielp men zich wel met huizen van wilgenhout, maar „de menschen waren sterk als eikenhout; thans, nu de huizen „van eikenhout zijn, zijn onze mannen als van wilgenhout, ja „sommigen geheel als van stroo, hetgeen eene jammerlijke ver„andering is." Vele boeken zijn er volgeschreven met klagten

[1]) *Principles of political economy*, 1849, blz. 577.

„over het veldwinnend gebruik van thee, suiker, koffij, spece-„rijen en andere uitheemsche lekkernijen; en het oordeel, dat „die verteringen de vermeerdering der welvaart schaden, is zelfs „nu nog vrij algemeen. Voltaire, wiens denkbeelden over zulke „onderwerpen anders zeer juist zijn, heeft hierin aan het alge-„meene vooroordeel voet gegeven. Hendrik IV, zegt hij, ont-„beet met wijn en brood; hij had geen thee of koffij of choco-„lade noodig, terwijl nu de vruchten van Martinique, Mokka en „China bij het ontbijt eener kamenier worden opgezet. En „wanneer wij in het oog houden (gaat hij voort), dat deze „voortbrengselen Frankrijk jaarlijks over de 50 millioen kos-„ten, dan moet er wel veel gewonnen worden met sommige „takken van handel, opdat dit voortdurende verlies gedragen „kan worden."

Van deze klagten over achteruitgang der goede zeden moet voorzeker ook een groot deel geweten worden aan het algemeene zwak van alle geslachten om den „goeden ouden tijd" te loven. En misschien hebben zij ook wel een weinig haren oorsprong in den hoogmoed der aanzienlijke klassen, welke het streven van de zoodanigen, die lager staan in maatschappelijken rang, om hen in vertoon van rijkdom na te bootsen, met leede oogen aanzien. Talrijk zijn de verordeningen uit vroegere tijden, waarbij aan zekere klassen der burgerij het gebruik van sommige artikelen van weelde bepaaldelijk verboden was. En van de tijden van Hooft en Bredero af tot den huidigen dag toe houdt de klagt der huismoeders niet op, dat de dienstmeisjes zich tooijen of zij de mevrouwen zelven waren [1]).

---

[1]) In stede van aanhalingen uit de oude kluchten, die voor de lezers van onzen tijd ligtelijk maar half verstaanbaar zouden wezen, mogen de volgende woorden van eenen geleerde, die van dit gedeelte onzer letterkunde zijne bijzondere studie gemaakt heeft, strekken, om het hierboven gezegde te bekrachtigen. „En wat al andere klagten nog heden aan de „orde van den dag zijn, over het ongeregeld gedrag der jongelieden, over „de verslaafdheid aan het spel .... of in een ander opzigt, over de ijdel-„heid der dienstmaagden, die in sierlijke en weidsche kleederdragt van de „juffrouw naauwelijks meer te onderkennen zijn, dit alles en nog veel „meer van dien aard is ook al in de kluchten der zeventiende eeuw sche-„ring en inslag." Dr. M. de Vries, *P. C. Hooft's Warenar*, 1843, blz. 160.

573. Is daarentegen de maatschappij eenmaal tot een hoogen graad van rijkdom en welvaart gekomen, dan trekken de takken der nijverheid, die van de weelde der vermogenden bestaan, zeer sterk de aandacht, en men meent alles te moeten doen, om haren duurzamen bloei te verzekeren.

Men denke aan het oude Duitsche spreekwoord; „Wenn die „Könige bau'n haben die Kärrner zu thun." — Voltaire, van wien wij zoo even eene klagt vernamen over de weelde zijner dagen, geeft zelf deze les:

„Sachez surtout que le luxe enrichit
„Un grand état, s'il en perd un petit.
„Cette splendeur, cette pompe mondaine
„D'un règne heureux est la marque certaine.
„Un riche est né pour beaucoup dépenser."

En de scherpzinnige en bezadigde tijdgenoot van Voltaire, de *politique* bij uitnemendheid zijner eeuw, Montesquieu, leerde hetzelfde als de dichter. Moge het zijn, zegt hij, dat eenvoudigheid van zeden eene deugd bij republikeinen is, in eene monarchie voegt de weelde [1]). „Si les riches n'y dépensent pas „beaucoup, les pauvres mourront de faim."

Deze voorstelling van de voordeelen der weelde heeft niet minder tot op onze dagen stand gehouden, dan de klagten, waarvan wij zoo straks gewaagden. De tegenwoordige regering van Frankrijk heeft, door zulke denkbeelden gedreven, het beginsel aangenomen, om aan de hooge staatsambtenaren aanzienlijke bezoldigingen toe te leggen, mits onder voorwaarde, dat zij groote verteringen maken, „pour faire aller le commerce," zoo als de geijkte term luidt. — Doch meer dan waarschijnlijk is het, dat ook nog eene andere overweging tot dezen maatregel medegewerkt heeft, namelijk deze, dat het beste middel, om de beweegelijke en roerige Parijzenaars in rust en alzoo den staat in vrede en den troon welbevestigd te houden is, het volk voortdurend werk en goede verdiensten te verzekeren. (Verg. de aanteekening bij N°. 361).

---

[1]) *Esprit des loix*, Liv. VII, Ch. 2 vv. *Lettres Persanes*, Lettre 106.

573. Maar noch die maatregelen tot bestrijding, noch deze maatregelen tot aanmoediging der weelde kunnen op goede gronden van staathuishoudkunde verdedigd worden.

§ 2. *Over de maatregelen tot bestrijding der weelde.*

574. De maatregelen, welke aangewend worden om de weelde te bestrijden, bestaan hoofdzakelijk in verordeningen der overheid, die het gebruik van sommige zaken geheel of gedeeltelijk verbieden en de overtreders van het verbod met straf bedreigen.

Behalve het stellig verbod is ook dikwijls als zijdelingsch middel tot beteugeling der weelde gebezigd het leggen van zware belastingen op de zaken, die als voorwerpen van weelde werden aangemerkt. Over de ondoelmatigheid van zulke belastingen is reeds bij N°. 561 gesproken. Als middel om inkomsten aan de schatkist te verschaffen, kunnen zij in den geest van dit stelsel niet aanbevolen worden, want men wil immers in de eerste plaats, dat de voorwerpen, welke zij treffen, zoo weinig mogelijk verbruikt worden, derhalve, dat de belasting zoo weinig mogelijk opbrenge. En als middel om de weelde te beperken, blijft zulke belasting onvoldoende, omdat bij geene wet meer genegenheid en te gelijk meer gelegenheid is tot ontduiking dan bij zulk eene belastingwet. Iets anders is het (ten overvloede moge het hier herhaald worden), dat men, uitsluitend met het oog op het belang der schatkist, bij voorkeur belastingen heft van zulke zaken, die voorwerpen van algemeen gebruik zijn zonder eerste nooddruft te wezen. Doch dit onderwerp behoort niet te dezer plaatse. Verg. N°. 864, 873 vv.

575. Zulke verordeningen zijn af te keuren, niet alleen, omdat het, blijkens de ervaring, onmogelijk is, de naleving er van te verzekeren, maar ook en vooral, omdat zij doorgaans in zich zelven ongerijmd zijn.

576. Voorzeker zijn overdaad, verkwisting, roekeloos misbruik van de gaven, die den mensch tot redelijk gebruik geschonken zijn, uit het oogpunt der zedelijkheid te laken. Maar

het behoort niet tot de roeping der overheid, zulke ondeugden door hare wetten te bestrijden.

Wat in N°. 559—562 in het algemeen over de bevordering van goede zeden gezegd is, geldt natuurlijk ook hier.

577. En wanneer die ondeugden in de zeden en gewoonten des volks geworteld zijn, dan kunnen geene strafwetten, hoe scherp en streng ook, ze uitroeijen. Alleen van zedelijke verheffing en veredeling van den volksaard is dan verbetering te wachten.

578. Zulke verordeningen hebben echter vooral dit bezwaar tegen zich, dat zij van een valsch beginsel uitgaan en willekeurig een onderscheid tusschen goed en kwaad stellen, dat op geene redelijke grondslagen berust.

579. Want het begrip zelf van weelde is zeer onbepaald en betrekkelijk. En de grens tusschen geoorloofde en ongeoorloofde weelde kan niet door de voorschriften eener verordening van het staatsgezag getrokken worden.

De wetgever kan wel, met het oog op het algemeen belang, zoo als hij zich dat voorstelt, sommige handelingen geoorloofd, andere ongeoorloofd verklaren. Maar dan pleegt de overtreder der wet kwaad, niet omdat hetgeen hij in strijd met de wet doet op zich zelf kwaad is, maar omdat hij de wet schendt. In 1720 was in Engeland het dragen van gekleurde en gedrukte katoenen kleederen bij Parlementsacte verboden, omdat het toenemend gebruik daarvan afbreuk dreigde te doen aan de nijverheid der wevers van zijden en van wollen stoffen [1]. (Verg. N°. 100.) Nu is het zeker op zich zelf eene zeer onschuldige zaak, wanneer iemand liever in katoen dan in zijde gekleed gaat; maar wie het toen deed, pleegde eene strafbare daad, omdat hij het gebod der overheid overtrad.

580. Wat bij één volk voor algemeene behoefte geldt, wordt bij een ander volk verfijnd en weelderig genot geacht. Wat in

[1] Anderson, *Origin of Commerce*, 1787, III, blz. 128.

éénen maatschappelijken kring onmatige weelde zou kunnen heeten, is in een anderen kring niet meer dan dagelijksch gebruik. Vele geriefelijkheden des levens, die in vroegere tijden alleen het deel van enkèle bevoorregten waren, zijn in latere tijden gemeen goed van het geheele volk geworden.

Een vloertapijt met de noodige karpetten en een dubbel of driedubbel stel venstergordijnen behooren hier te lande tot de gewone geriefelijkheden eener deftige burgerwoning. In Duitschland en zelfs in Frankrijk gelden zij voor ongemeene weelde.

Een glas wijn bij het middagmaal is dagelijksch gebruik bij onze gegoeden, maar voor den burgerman eene weelde, die hij zich nu en dan welligt alleen bij feestelijke gelegenheden veroorlooft.

Schoorsteenen en vensterruiten, linnengoed en schoenen waren in de zestiende eeuw in de meest beschaafde staten van Europa nog zaken van weelde, alleen voor de vermogendsten verkrijgbaar. Nu zijn zij ook voor den ambachtsman zaken van volstrekte behoefte.

581. Die verordeningen zullen dan ook altijd in hare bepalingen gerigt zijn tegen datgene wat bij hare uitvaardiging, op dat tijdstip en te dier plaatse, toevallig als buitensporige weelde aangemerkt werd.

Hierin vinden wij de verklaring van die anders naar onze schatting zoo ongerijmde en onbegrijpelijke bekrompenheid onzer voorvaderen in de veroordeeling van hetgeen kwaad was in hunne oogen. Er bestaan strafpredikatiën uit de zeventiende eeuw tegen het dragen van paruiken en er bestaan strafpredikatiën uit de achttiende eeuw tegen het pronken met eigen hoofdhaar. Beurtelings is in onderscheidene tijden het dragen van linnen, zijden, fluweelen, katoenen kleederen, het gebruik van koffij, thee, chocolade, tabak als buitensporige weelde berispt en verboden. En tot op zekere hoogte met reden. Want dat alles *was* op dat oogenblik voor velen, die er zich het genot van gunden, groote weelde!

Maar stellen wij ons nu eens een oogenblik voor, dat zulke verbodsbepalingen gehandhaafd hadden kunnen worden! Het zeker-

ste gevolg zoude geweest zijn, dat die zaken altijd voorwerpen van ongewone weelde waren gebleven.

582. Hoe loffelijk dan het oogmerk van zulke verordeningen ook wezen moge, hare werking zal voornamelijk deze zijn, dat zij het onschuldige genot van de gaven, die de mildheid der natuur den mensch aanbiedt, belemmeren en te gelijk min of meer de voortbrenging der goederen, de ruilingen, de ontwikkeling der maatschappij nutteloos aan banden leggen.

§ 3. *Over de maatregelen tot aanmoediging der weelde.*

583. Maatregelen tot aanmoediging der weelde bestaan uit den aard der zaak meer in zijdelingsche aansporing dan in regtstreeksch gebod.

584. Zij zijn aan de menigte aangenaam, omdat zij het volksvooroordeel vleijen, hetwelk eischt, dat iemand, die een aanzienlijk vermogen heeft, het algemeen welzijn door groote verteringen bevordere, en den man, die van zijne inkomsten spaart en oplegt, voor eenen onnutten gierigaard uitmaakt.

De streelendste lof, dien de menigte voor een vermogend man over heeft, is, dat hij zoo veel goed doet met zijnen rijkdom en „het geld onder de menschen brengt." Voor hem daarentegen, die met ruime middelen spaarzaam leeft, heeft zij allerlei schimpwoorden veil.

Er is, laten wij het erkennen, veel, dat dit algemeene volksvooroordeel regtvaardigt, althans verontschuldigt. Zuinigheid grenst naauw aan gierigheid en de verkwister is doorgaans even mild jegens anderen als jegens zich zelven. En wanneer ook al gierigheid en verkwisting beide evenzeer voor de regtbank der zedelijkheid als ondeugden veroordeeld worden, de laatste heeft toch meer verleidelijks en laat beminnelijker karakter onderstellen.

Daar komt nog dit bij. Wij laten natuurlijk ons oordeel het meest gereedelijk bepalen door datgene, wat wij in onzen eigen kring rondom ons zien gebeuren; en wat daarbij het scherpst

in de oogen valt, heeft den meesten invloed op dat oordeel. Een man, die jaarlijks duizenden guldens verteert aan schitterende feesten, doet van zich spreken; maar wanneer iemand dezelfde som besteedt, hier om deel te nemen aan de uitrusting van een schip, daar om een kanaal te helpen graven, elders om een landgoed te verbeteren, dit blijft uit den aard der zaak meestal onopgemerkt. En de bedrijvigheid, waartoe die groote verteringen aanleiding geven, openbaart zich in de onmiddellijke omgeving van hem, die ze maakt. Wat drukte in de hofstad als er ten hove een groot bal gegeven wordt! Wat beweging onder winkeliers en modemaaksters, bij kappers en banketbakkers en zoo vele anderen, die hunne diensten leenen om al die pracht bijeen te brengen! Hoe verspreiden zich die duizenden guldens langs ontelbare en onnaspeurlijke kanalen naar alle zijden, tot in de werkplaats van den schoenmaker en het zolderkamertje van de naaister. En die menschen moeten toch ook leven, zegt men; zij zijn er eenmaal voor.' Het is voor velen hunner eene onherstelbare ramp, wanneer eens door een zwaren hofrouw een saisoen zonder feesten voorbijgaat. — Daarentegen, wie kan het nagaan, hoe velen en welk soort van lieden hij aan den kost helpt, die een aandeel in eene reederij of in eene spoorweg-maatschappij genomen heeft?

585. Dit vooroordeel heeft zijnen grond in eene eenzijdige waarneming van den gang van het maatschappelijke verkeer.

586. Men let namelijk wel op de groote sommen, die voor allerlei fraaije en kostbare zaken besteed worden, en merkt wel op, dat daardoor zekere takken van bestaan en bedrijf bloeijen. Doch men ziet niet, dat de man, die een gedeelte zijner inkomsten oplegt, deze bespaarde gelden toch ook niet ongebruikt laat liggen, maar daarmede van zijnen kant evenzeer eenige takken van bedrijf voedt.

De verklaring van deze stelling — voor zoo verre zij nog verklaring behoeft — ligt reeds opgesloten in het gezegde bij N°. 584. Hier is eene van die waarheden, die zoo eenvoudig zijn, dat men ze haast niet opmerkt. Maar naauwelijks zal het noodig zijn, te herinneren, hoe geestig en juist te gelijk Frédéric

Bastiat die eenvoudige waarheden, die men niet zien kan, of niet zien wil, in schitterend licht gesteld heeft in zijn: *Ce qu'on voit et ce qu'on ne voit pas, ou l'Economie politique en une leçon;* een klein boekske [1]), waardoor meer tot verspreiding van gezonde denkbeelden van staathuishoudkunde gedaan is dan door menig lijvig en diep-geleerd werk. Ook het onderwerp, waarmede wij ons hier bezig houden, wordt daar door hem op onovertreffelijke wijze toegelicht. Zie het 11e opstel van het boekje (*Epargne et luxe*).

587. Men bedenkt daarbij niet, dat elk in evenredigheid met zijne verteringen een gedeelte van den maatschappelijken rijkdom volkomen en onherstelbaar vernietigt; dat daarentegen elk in evenredigheid met zijne besparing het kapitaal der maatschappij vergroot en de middelen om nieuwen rijkdom voort te brengen vermeerdert.

Een aantal vermogende lieden in eene groote stad hebben den winter in prachtige feesten doorgebragt en zij hebben daardoor velen werk en brood verschaft. Maar wat is er van overgebleven? Zeker, voor zich zelven (wij nemen het althans aan, al gaat het niet altijd door) hebben zij genot gehad, en indien zij dit gesmaakt hebben binnen de mate van hun vermogen en zonder schade voor hunne gezondheid of hunne gemoedsrust, wij mogen het hun niet misgunnen. Doch de lekkere spijzen zijn verbruikt, de geurige wijnen zijn gedronken, de tallooze fraaijigheden van de schitterende toiletten zijn verflenst, de bloemen zijn verlept, de diensten van dansmeesters en muziekanten, van kappers en kameniers, van lakeijen en livereiknechts zijn verbruikt zonder eenig spoor achter te laten dan de herinnering aan de gesmaakte genoegens. Stel nu, het getal dier mannen van vermogen was vijftig, en elk hunner had duizend gulden op zijne verteringen van weelde bespaard, om daarvoor te zamen eene nieuwe fabriek te stichten. Met die bijeengebragte vijftig duizend gulden hadden zij dan evenzeer aan vele lieden werk en brood gegeven, aan timmerlieden en metselaars, aan

---

[1]) Eerste uitgave 1850. In zijne *Oeuvres complètes* (1854) opgenomen in Dl. V, blz. 286 vv.

werktuigkundigen en leveranciers, aan allen, die hunne diensten hadden geleend tot het bouwen en inrigten der fabriek. Maar als duurzame vrucht van *deze* vertering was dan de fabriek gebleven, die aan de eigenaars jaarlijks terugkeerende renten, aan een aantal werklieden geregelden arbeid, aan de maatschappij in het algemeen voortdurend nieuwe voortbrengselen tot betere vervulling van hare behoeften zou hebben gegeven.

Om evenwel niet van eenzijdige overdrijving van een juist beginsel beschuldigd te worden, is het misschien noodig, dat wij den lezer reeds dadelijk verwijzen naar hetgeen over geoorloofde en — het mag er bijgevoegd worden — aanbevelingswaardige weelde gezegd wordt in N°. 597—602.

588. Op dezelfde gronden, waarom men het goedkeurt, dat de overheid hare onderdanen tot groote verteringen aanspore, wordt ook niet zelden gevorderd of althans verdedigd, dat de overheid zelve de gelden der schatkist met milde handen verspreide.

589. Het wordt onschadelijk en zelfs prijselijk genoemd, dat de huishouding van den staat op weelderigen voet ingerigt zij; dat de overheid kostbare werken onderneme, zij ook het nut er van betwistbaar; dat er talrijke ambtenaren met hooge bezoldigingen en pensioenen zijn, op grond, dat de regering door dit alles krachtig medewerkt tot den bloei der nijverheid.

Lodewijk XIV verhief zich op zijne verkwistingen met het zeggen: „Un roi fait l'aumône en dépensant beaucoup." Frederik de Groote schreef aan d'Alembert: „Mes nombreuses armées font „circuler les espèces et répandent dans les provinces, avec une „distribution égale, les subsides que les peuples fournissent au „gouvernement." [1])

En — zoo het geoorloofd is het kleine naast het groote te stellen — hebben wij niet menigmalen als grond voor het jaarlijksch subsidie aan eenen schouwburg uit de gemeentekas of uit andere openbare middelen hooren aanvoeren, dat die gelden

[1]) Say, *Traité d'Economie politique*, éd. Guillaumin (1841), blz. 469 v.

nuttig besteed zijn, omdat een groot aantal personen, die van dezen schouwburg leven, er mede geholpen worden?

590. Er is naauwelijks iets ongerijmders te bedenken dan zulk eene redenering.

591. Niet alleen wordt ook hier weder het voordeel van besparing boven verkwisting voorbijgezien, maar men vergeet daarbij, dat al die uitgaven, kosten en bezoldigingen betaald moeten worden uit de schatkist en dat de schatkist de middelen daartoe moet putten uit de belastingen, welke de ingezetenen opbrengen.

592. Naarmate de belastingschuldigen minder hebben op te brengen, houden zij meer voor zich zelven over. En dit meerdere zullen zij toch wel evenzeer op onderscheidene wijzen besteden en aan de voeding der nijverheid dienstbaar maken. Zij zullen het doen, voorzeker met meer nut voor zich zelven en waarschijnlijk ook met meer voordeel voor het algemeen.

593. Eene regering, die de staathuishouding nutteloos op kostbaren voet inrigt, pleegt roof aan hare onderdanen, om hare gunstelingen te begiftigen.

Men brenge deze stelling in verband met N°. 605 vv.

Voorts zij dit opgemerkt tot regt verstand van hare bedoeling. Bekrompen karigheid, die — zoo als het oude spreekwoord zegt — „de wijsheid bedriegt," voegt zoo min in de huishouding van den staat als in die van een bijzonder persoon.

Een verstandig huisvader acht het de ware zuinigheid, voor goede waar goed geld te geven, en zal de lieden, die in zijne dienst werkzaam zijn, liever hoog loon betalen, mits zij bekwaam zijn voor hunne taak, dan dat hij ongeschikten voor minder loon zou aannemen. Zoo ook zal de staat er wel bij varen, wanneer hij zijne ambtenaren goed bezoldigt, maar dan ook kunde, ijver en deugdelijk werk van hen vordert. Een regel, die misschien al te veel over het hoofd gezien wordt, omdat de digte drom van mededingers naar elke openbare betrekking het uitloven van hooge traktementen onnoodig en bijkans ongerijmd maakt.

(Verg. over de oorzaak hiervan de aant. bij N°. 51 *b* en zie voorts N°. 978—988.)

Maar aan de andere zijde bedenke men ook wel, dat een ambtenaar niet nuttiger is voor de maatschappij naarmate hij meer bezoldiging trekt en verteert, maar, even als elk ander arbeider in de groote werkplaats der maatschappij, naarmate hij voor het loon, dat hij ontvangt, overvloediger of nuttiger diensten bewijst. En waar uit gunst of medelijden, of welke andere overweging ook, een overtollig ambt begeven of een nuttelooze staatsdienaar bezoldigd wordt, is de verontschuldiging van zulk een stelsel van niet beter gehalte dan die van den dief, die zijn misdrijf vergoelijkte door te zeggen, dat hij van het gestolene vele aalmoezen had uitgereikt.

§ 4. *Kenmerken van het onderscheid tusschen geoorloofde en ongeoorloofde weelde.*

594. De staathuishoudkunde neemt in hare algemeene beginselen een onderscheid aan tusschen *voortbrengend* en *onvoortbrengend* verbruik van rijkdommen.

595. *Voortbrengend verbruik* kan genoemd worden de vertering van eenig voortbrengsel, met het doel, om eene redelijke behoefte te vervullen; *onvoortbrengend verbruik* elke vertering of vernietiging van rijkdom, die niet door zulk een doel gewettigd wordt.

Verg. de definitie in N°. 16 en de toelichting aldaar.

Om misverstand te voorkomen, is het misschien niet overtollig, hier eene aanmerking in te voegen, die bij de behandeling der grondbeginselen in de *Inleiding* achterwege gelaten is, om de grootst mogelijke beknoptheid bij de voordragt van zuiver theoretische leerstukken in acht te nemen. De termen *voortbrengend* en *onvoortbrengend gebruik* worden hier in eenigzins andere beteekenis gebezigd dan waarin zij gewoonlijk in de leerboeken van staathuishoudkunde voorkomen [1]). Meestal verstaat men onder

[1]) Verg. b. v. de *Beginselen van Staathuishoudkunde* van Mr. J. L. de Bruyn Kops, 1e druk (1850), blz. 189; 3e druk (1860), blz. 265. Doch in de 4e uitgave (1865), blz. 161, geeft de auteur eene onderscheiding meer overeenkomende met de hier door ons voorgedragene voorstelling.

voortbrengende vertering de vertering van een bepaald voorwerp, met het doel om daardoor een ander voorwerp te verkrijgen; zoo, zegt men, wordt brandhout in den bakkersoven voortbrengend verteerd, omdat daardoor brood voortgebragt wordt. Onvoortbrengende vertering wordt daarentegen die genoemd, welke eenvoudig geschiedt, zonder dat er iets anders in de plaats van het verteerde komt. Zoo wordt het brood onvoortbrengend verteerd als wij het eten.

Deze onderscheiding, na J. B. Say vooral bij de Franschen algemeen aangenomen, ook door vele Duitsche schrijvers goedgekeurd, maar bij de Engelsche weinig in zwang, heeft voorzeker haren goeden grond. Maar voor den lezer, die niet met de kunsttermen van het vak bekend is, heeft zij iets belemmerends. Hij kan zich uit de woorden zelve geen duidelijk denkbeeld van de zaak maken. Eenigzins beter gaat dit, wanneer men, met sommigen, in plaats van voortbrengend gebruik, wedervoortbrengend gebruik (*consommation reproductive*) stelt. Doch ook dan blijft er bezwaar over. Altijd blijft het moeijelijk, onder de woorden onvoortbrengend verbruik, onvruchtbare vertering, improductieve comsumtie het begrip te bevatten van een verbruik tot vervulling onzer behoeften. Ons gevoel toch zegt ons, dat zulk verbruik op zich zelf zeer productief is, wanneer wij kleederen dragen om onze gezondheid te bewaren, of spijs en drank nemen om het leven te onderhouden. Hierin tracht men dan te gemoet te komen, door weder te onderscheiden tusschen eene onnutte en eene nuttige improductieve consumtie. Of dit strekken kan, om den lezer helderder denkbeelden te geven, is voor het minst twijfelachtig. — Doch er zijn nog andere bezwaren. Waar zijn nu de kenmerken van het onderscheid tusschen productieve en improductieve consumtie? B. v. De steenkool, onder den stoomketel van eene fabriek verstookt, is productief verteerd, die in onzen kagchel in de woonkamer improductief; maar hoe is het met de brandstof, die op het kantoor gediend heeft? hoe met die in de studeerkamer? De olie, gebruikt om de werktuigen der fabriek te smeeren, is productief gebruikt; maar hoe is het met de olie, die in de spaarlamp van de naaister verbrand is? De haver van het karrepaard is productief gebruikt: het beest heeft daardoor kracht bekomen om zware vrachten te trekken; maar hoe is het met het

brood en vleesch, dat de werkman genuttigd heeft? Heeft hij ook niet uit het voedsel kracht geput om zijn werk te verrigten? Eindelijk, en deze bedenking weegt misschien het zwaarst, uit de onderscheiding tusschen productief en improductief gebruik wordt eene les getrokken, die op zich zelve zeer behartigenswaard is — dezelfde, die ons ook in dit Hoofdstuk herhaaldelijk onder de oogen komt — maar die juist in de aangenomen beteekenis dezer woorden als eene ongerijmdheid klinkt. Er wordt namelijk gezegd: het is in het voordeel der maatschappij, dat het productief gebruik zoo veel mogelijk bevorderd, het improductief gebruik zoo veel mogelijk beperkt worde. In haren algemeenen zin is de les waar. Maar volgens den hier bedoelden zin der woorden leidt zij tot de zonderlinge leer, dat wij onze rijkdommen zoo veel mogelijk moeten vermeerderen, om er zoo weinig mogelijk genot van te hebben.

Al deze moeijelijkheden schijnen wij te kunnen ontwijken, door aan de termen voortbrengend (of vruchtbaar) en onvoortbrengend (onvruchtbaar) gebruik de beteekenis te verbinden, die in deze stelling en in N°. 16 is voorgesteld. Al wat middellijk of onmiddellijk strekt tot de vervulling onzer behoeften, welke het einddoel is van alle voortbrenging (verg. N°. 78), mag vruchtbaar verbruik heeten; elke vertering, elke vernieling van rijkdommen, die daarbuiten gaat, is eene onvruchtbare.

Wil men daarbij de gewone onderscheiding behouden, men kan hiertoe welligt de woorden *onvolkomen* en *volkomen verbruik* bezigen. Een lap laken, waarvan een rok gemaakt is, bestaat als zoodanig niet meer; hij is verbruikt; maar dit was nog maar eene onvolkomene vertering; eerst dan, wanneer de rok afgedragen is en zijne diensten gedaan heeft, is het verbruik volkomen.

Volgens onze stelling nu mag al wat strekt tot vervulling der behoeften (in den ruimen zin van N°. 12 en 13) eene voortbrengende, eene vruchtbare vertering heeten, vruchtbaar in dat redelijk genot, waartoe de rijkdom der natuur uitlokt en waarin de staathuishoudkunde het kenmerk der welvaart vindt; maar moet elke moedwillige vernieling, alle roekelooze verkwisting, alle schadelijke overdaad onvruchtbare vertering genoemd worden. Het is waar, altijd zal het moeijelijk blijven, de grenzen tusschen deze twee juist en scherp te trekken; maar wij hebben hier dan

toch een beginsel, dat ons bij onze verdere beschouwingen tot leiddraad dienen kan.

596. Een ander beginsel der staathuishoudkunde wijst op de noodzakelijkheid van voortdurende vorming en onderhouding van kapitaal door besparing, zoowel voor elk bijzonder persoon als voor de maatschappij in het algemeen.

Verg. N°. 59—64.

597. Volgens deze grondbeginselen is het mogelijk, regelen te stellen tot onderscheiding tusschen geoorloofde en ongeoorloofde weelde, geldende voor elk vermogen en voor elken trap van maatschappelijke ontwikkeling en beschaving.

598. Onder *weelde* hebben wij dan te verstaan: elk genot, dat verder gaat dan de voldoening van de volstrekte behoeften des levens in den kring, waarin iemand zich geplaatst vindt.

Verg. N°. 13 en de toelichting aldaar.

Over de juiste bepaling van het begrip *weelde* bestaat groot verschil bij de staathuishoudkundigen. Dit hangt welligt zamen met de onvaste beteekenis, die het woord in het dagelijksch spraakgebruik heeft; misschien zijn daarop ook van invloed de soms bijna onmerkbare schakeringen in de kracht van het woord zelf, dat in de onderscheidene talen tot voorstelling van het begrip gebruikt wordt.

Er zijn schrijvers, die het woord in ongunstigen zin begrijpen. Zoo zegt Say [1]): „le luxe est l'usage des choses *chères* .... le mot „luxe en Français réveille en même temps plutôt l'idée de l'ostentation que celle de la sensualité .... *le luxe de la table* rappelle plutôt la somptuosité d'un grand repas que les mets délicats d'un épicurien."

---

[1]) *Traité d'Economie politique*, ed. Guillamin (1841), blz. 458. In zijnen *Cours d'Economie politique* (1840), II, blz. 243, schijnt hij het woord minder ongunstig te nemen: „Il ne faut pas croire que, absolument parlant, „on fasse le bien de l'état en empêchant les dépenses de luxe. Cela n'est „utile que lorsque le luxe fait tort à des dépenses qui seraient mieux „entendues. C'est un luxe que de se transporter rapidement d'une ville „à l'autre ...." enz.

De hier door ons gegevene definitie komt meer overeen met die van Ad. Smith, die weelde noemt al wat het noodzakelijke levensonderhoud volgens de gewoonten des volks overschrijdt [1]). Zij stemt ook meer overeen met de beteekenis van het woord zoo als het in onze taal gebruikt wordt. Die beteekenis zouden wij eene onverschillige kunnen noemen, op zich zelve noch lof noch blaam bevattende. Bedoelen wij bepaaldelijk het laatste, dan spreken wij van *overdaad.*

Hadden wij dit woord *weelde* niet om zulk een onzijdig begrip uit te drukken, wij zouden moeite moeten doen om een ander, daartoe geschikt, te vinden.

599. Zoodanig genot is op zich zelf niet te laken; het behoort zoowel tot de menschelijke natuur als de noodzakelijkheid om door spijs en drank het leven te onderhouden, en het strekt tot voldoening van werkelijke en redelijke behoeften.

Wij beschouwen hier natuurlijk het onderwerp alleen van het standpunt der staathuishoudkunde. Vragen als deze: of het gebruik van koffij, thee, tabak, wijn schadelijk dan bevorderlijk voor de gezondheid zij; of het goed te keuren is, dat voorschriften van godsdienst het gebruik van sommige zaken tijdelijk of geheel verbieden; zoo ook deze: in hoeverre de mensch verpligt is zijne zinnelijke begeerten te bekampen en zijne genietingen door vrijwillige onthouding te beperken, zulke vragen liggen buiten ons bestek.

600. Het mag derhalve geoorloofde weelde heeten, wanneer de mensch, overeenkomstig zijnen aanleg, er steeds naar streeft, zijnen toestand te verbeteren en aangenaam te maken, zich daartoe de velerlei gaven der natuur zoo veel mogelijk ten nutte te maken, zijne genietingen te verfijnen, zijnen geest met kennis te voeden, zijnen zin voor het schoone voldoening te geven.

---

[1]) *Wealth of Nations*, ed. Macculloch (1850), blz. 393. „Under necessaries therefore, I comprehend not only those things which nature, but „those things which the established rules of decency have rendered necessary to the lowest rank of people. All other things I call luxuries; „without meaning, by this appellation, to throw the smallest degree of reproach upon the temperate use of them."

601. Zoo is het geoorloofde weelde, wanneer wij ons smakelijke spijzen en geurige dranken, gemakkelijke en bevallige kleeding, geriefelijke en sierlijke huisvesting bereiden en ons het genot van het gezellig verkeer vergunnen.

602. Zoo is het geoorloofde weelde als de daglooner zijne woning opschikt; als de landman een hoekje van zijnen akker tot bloementuin afzondert; als de gegoede burger zijn huishouden op deftigen voet inrigt; als de vermogende schatten voor de verwerving van de edelste vruchten van wetenschap en kunst besteedt.

603. Maar ongeoorloofde weelde moet het heeten, hoe aanzienlijk en haast onuitputtelijk ook de middelen zijn, waarover iemand kan beschikken, als de vertering niet meer strekt tot bevrediging eener redelijke behoefte, maar tot verkwisting, overdaad, roekelooze vernieling van rijkdom en voldoening aan dwazen gril of hartstogt overslaat.

De geschiedenis van het keizerlijke Rome geeft ons op reusachtige schaal de voorbeelden van zulk eene weelde die wij — hoe moeijelijk dan ook de grenzen te bepalen zijn — met volle regt eene ongeoorloofde mogen noemen. Roepen wij slechts enkele in het geheugen terug. Versche zeevisch aan het strand te eten, was burgerlijk en gemeen; de visch mogt alleen op de tafels der aanzienlijken prijken, wanneer hij vele uren ver van de zeekust onder de oogen der gasten gedood kon worden. De wijn werd met zalven en riekende oliën vermengd, tot groote schade voor zijnen smaak, alleen om hem duurder te maken; om dezelfde reden dronk men zuren wijn, maar waarin paarlen opgelost waren — in navolging van het eens door Cleopatra gegeven voorbeeld. Een tooneelspeler zette zijne gasten een schotel voor, uitsluitend bestaande uit vogeltjes, die men zingen of spreken geleerd had, en die hij met groote moeite en grof geld (volgens de daarvan bewaarde berekening voor ƒ 60,000 naar ons geld) bijeengebragt had. Onder den maaltijd werd de vinger in de keel gestoken om de gevulde maag te ledigen, opdat men haar

op nieuw zou kunnen vullen. En op denzelfden voet als deze tafelweelde was al het andere.

Deze sterksprekende voorbeelden zijn niet aangevoerd om nu al wat minder ver reikt als uit het oogpunt der staathuishoudkunde geoorloofd te doen voorkomen. In elken stand of kring, bij elk genot, waartoe wij ons aangetrokken voelen, kunnen wij de grenzen van de redelijke vervulling der behoefte overschrijden. De wetenschap kan hier echter niet voor elk geval den regel stellen.

604. Evenzeer is elk genot boven het noodzakelijke onderhoud des levens ongeoorloofde weelde te noemen, wanneer iemand, om het te smaken, zijne inkomsten te buiten gaat of uitput.

Met voordacht is hier bijgevoegd „of uitput." Sir William Temple verhaalt als een bijzonder opmerkelijken karaktertrek van de Hollanders van zijnen tijd, dat een goed huisvader het jaar verloren achtte, waarin hij niet een gedeelte zijner inkomsten had opgelegd [1]). Zoo behoort het te zijn. Niet zoo zeer nog, omdat sparen in het algemeen de voorkeur verdient boven verteren, maar ook om eene bijzondere reden, die zeer juist en helder door Say voorgedragen is [2]): „ De ce que chaque famille, „de même que la nation prise en masse, peut sans s'appauvrir, „consommer la totalité de ses revenus, il ne s'ensuit pas qu'elle „doive le faire. La prévoyance prescrit de faire la part des „événemens. Qui peut répondre de conserver toujours sa fortune „tout entière? Quelle est la fortune qui ne dépende en rien de „l'injustice, de la mauvaise foi ou de la violence des hommes? „N'y a-t-il jamais eu des terres confisquées? Aucun vaisseau „n'a-t-il jamais fait naufrage? Peut-on répondre de n'avoir point „de procès? ou peut-on répondre de les gagner toujours? Aucun „riche négociant n'a-t-il jamais été victime d'une faillite ou „d'une fausse spéculation? Si chaque année on dépense tout son „revenu, le fonds peut décroitre sans cesse; il le doit même suivant toutes les probabilités."

Het zal onnoodig zijn, hier uitdrukkelijk te gewagen van an-

---

1) *Observations upon the United Provinces of the Netherlands* (geschreven in 1672) Ch. IV.

2) *Traité d'Economie politique*, blz. 453.

dere redenen tot sparen van veel hooger belang, als, de noodzakelijkheid om op te leggen voor den ouden dag, de verpligting om te zorgen, dat wij bij ontijdig sterven iets aan vrouw en kinderen nalaten, enz.

605. Ook in de huishouding van den staat is niet alles, wat het volstrekt noodzakelijke te boven gaat, op zich zelf ongeoorloofde weelde te noemen.

606. Zoo mag het aanleggen van fraaije wandeldreven rondom eene stad, het huldigen van smaak en kunstzin bij openbare gebouwen, het stichten van boekerijen en andere kostbare verzamelingen en van inrigtingen tot bevordering van wetenschap en kunst hier geoorloofde weelde heeten.

Verg. N°. 557 v., en de toelichting aldaar.

Er was een tijd (in het laatst der vorige eeuw), dat eene school optrad, die in de staathuishouding alles afkeurde wat niet in den striktsten zin *nuttig* genoemd mogt worden, de school der *Utilitarissen*. Hare leer was de overdrijving van de verlichte theorie des beroemden Engelschen wijsgeers Jeremias Bentham. Maar die leer was te veel in strijd met de menschelijke natuur om grooten invloed te kunnen uitoefenen. Het was in dien tijd, dat, gelijk verhaald wordt, het voorstel eens gedaan is, om den Dam te Amsterdam, dat nuttelooze plein, tot een aardappelveld te maken. Het moge niet te bewijzen zijn, dat dit plan inderdaad ernstig geopperd is; de anecdote kan ons niettemin dienen tot toelichting van de bedoeling dezer stelling.

607. Maar in de staathuishouding moeten toch over het algemeen de grenzen van hetgeen als geoorloofd gelden mag, eng beperkt worden, omdat hier geene natuurlijke beperking bestaat in de middelen, waarover men kan beschikken.

Altijd bedenke men, dat elke uitgave van den staat uit de opbrengst van belastingen bekostigd wordt.

En hier is de opmerking misschien niet misplaatst, dat in de groote en omslagtige huishouding van den staat „bezuiniging in kleinigheden" strenge regel zijn moet, al wordt zij wel eens

belagchelijk gemaakt. Eene geringe vereenvoudiging in de uniform der soldaten of in de uitrusting der oorlogschepen kan voor den staat duizenden uitwinnen, die beter besteed zou kunnen worden. Een weinig beperking in het weelderig gebruik van papier op onze tallooze bureaus zou, bij het ontzagchelijk toenemend aantal der schrifturen voor de publieke dienst, misschien voldoende zijn, om de middelen te vinden tot bestrijding eener nuttige uitgave, waar men nu tegen opziet, omdat zij de begrooting alweder met een paar duizend guldens bezwaart. — Verg. voorts over de natuurlijke grenzen der staatsuitgaven N°. 955—963.

608. En altijd zal deze regel in het oog gehouden moeten worden, dat de vertering niet geschiede *om* te verteren en daardoor tot nieuwe voortbrenging aanleiding te geven.

Verg. N°. 194.

8e HOOFDSTUK.

EIGENDOM.

Bij de staathuishoudkundigen van vroegeren tijd, Smith, Malthus, Say, Sismondi, enz. komt weinig voor over het leerstuk van den eigendom. Zij namen hem eenvoudig als een maatschappelijk feit aan, zonder naar zijn oorsprong of reden te vragen. Say verklaarde zelfs uitdrukkelijk, dat het onderzoek naar den grond, de beteekenis en de gevolgen van dit verschijnsel niet tot den kring der staathuishoudkunde behoort [1]). Onwillekeurig echter moesten zij er zich wel nu en dan mede bezig houden, b. v. wanneer zij handelden over de velerlei verkortingen van den eigendom, tot schade der algemeene welvaart, door geweld en dwingelandij en dwaze wetten, of als zij aan de behandeling van de theorie der grondrente kwamen.

Maar nadat de communisten in hunne veroordeeling der bestaande maatschappelijke orde den eigendom als het verderfelijke

---

[1]) Zie zijn *Traité d'Economie politique*, Ed. 1841, blz. 132 (Liv. I, Ch. 14), 344 (Liv. II, Ch. 4) en 597 (Epitome).

beginsel van deze orde voorgesteld en daarom tegen dezen hunnen felsten strijd gerigt hadden, vooral nadat zij daarbij de staathuishoudkundigen zelven als hunne bondgenooten hadden voorgesteld, was het voor dezen noodig geworden den eigendom tot een voorwerp van hun onderzoek te maken, zijnen natuurlijken grondslag, zijn wezèn, zijnen invloed, zijne gevolgen voor de maatschappij na te sporen. En van nu af aan mag het leerstuk van den eigendom niet ontbreken in een werk, waarin de beginselen en regelen der maatschappelijke welvaart onderzocht worden.

De behandeling van dit onderwerp aan het slot der beschouwingen over de maatschappelijke welvaart kan niet bevreemden. Het leerstuk van den eigendom is de slotsom van al de groote leerstukken van staathuishoudkunde, die wij getracht hebben te verklaren. Hier treffen al de vroeger gestelde regelen over arbeid en voortbrenging en loon, ruiling en waarde, kapitaal en crediet te zamen. In het beginsel van den eigendom hebben dezen hunnen grond. Valt dit beginsel weg, dan zijn ook die regelen niet meer dan willekeurige onderstellingen; maar dan is ook de geheele leer der maatschappelijke welvaart ijdel.

§ 1. *Grondslag van den eigendom.*

609. Tot vervulling zijner behoeften is het volstrekt noodzakelijk, dat de mensch de stoffelijke gaven der natuur, die daartoe geschikt en beschikbaar zijn, gebruike en vertere.

Verg. N°. 2 v., 14, 15.

610. Om deze stoffelijke natuurgaven te kunnen gebruiken, is het noodig, dat hij haar uit de natuur afzondere en zich toeeigene.

Verg. N°. 17 en 18 *a*.

611. Deze toeëigening is de eerste daad van alle voortbrenging. Elke latere verrigting van den voortbrengenden arbeid is niet anders dan een schakel in de reeks van handelingen, die de afzondering der natuurgave aan de vervulling der behoefte verbindt.

Verg. N°. 18 en 129. Men lette hier op de eigenaardige beteekenis, aan het woord *toeëigening* gehecht, wel verwant aan, maar toch onderscheiden van den meer beperkten zin, dien het in de regtswetenschap heeft. Het is niet zoo zeer het Latijnsche *occupatio*, als wel het (minder klassieke) *appropriatio*.

612. Het gevolg der toeëigening is: e i g e n d o m. De vervulling der behoefte door voortbrengenden arbeid is alzoo de grondslag van den eigendom in de maatschappij.

De bedoeling van deze reeks van stellingen (N°. 609—612) is, de logische noodzakelijkheid van den *eigendom* als de betrekking van den mensch tot de stoffelijke zaken, die hem omringen, aan te toonen. Onder eigendom wordt hier dan verstaan persoonlijke eigendom, of de bijzondere en uitsluitende betrekking van eenen enkelen mensch tot eene zekere hoeveelheid van die zaken, in tegenstelling van het beginsel der *gemeenschap van goederen*, dat in zijne logische gevolgtrekkingen geenerlei toeëigening, zelfs niet van de spijs die wij eten, duldt, ofschoon ook de strengste communist toch altijd nog eenen eigendom, namelijk den gezamenlijken eigendom van allen, die tot eenen bepaalden kring behooren, onderstelt.

Wij hebben ons hier niet bezig te houden met de stelsels, die door de leeraren des regts over den eigendom en zijne grondslagen voorgedragen zijn. Zij mogen het regtsbeginsel afleiden uit den uitgedrukten wil van den Schepper zelven — het goddelijke regt —, of uit de wet als de oorsprong van alle regtsbetrekkingen tusschen de menschen, of uit de stilzwijgende overeenkomst, waardoor de bijzondere eigendom getreden is in de plaats der oorspronkelijke gemeenschap, of eindelijk uit het feitelijk bezit, op welke wijze ook verkregen, dat door het verloop van tijd tot een regt verheven is — wij hebben ons in dezen strijd van meeningen, die naauw zamenhangt met het verschil van inzigten betrekkelijk den aard en den oorsprong van het gansche natuurregt, niet te mengen. Op ons standpunt bepalen wij ons tot de vraag: hoe vindt de eigendom als maatschappelijk verschijnsel zijnen grond en zijne reden in het wezen zelf der maatschappij?

Er is nog eene andere verklaring van den eigendom in de

maatschappij dan de hier gegevene. Zij is wel waard, dat wij er een oogenblik bij stilstaan, ook omdat zij het gezag van beroemde staathuishoudkundigen voor zich heeft [1]). Zij wordt voorgedragen in de volgende reeks van sluitredenen. De mensch is onbetwistbaar heer en meester over zijn persoon, zijn eigen ik; derhalve is hij ook meester van zijne vermogens, zijne krachten van ligchaam en geest; derhalve is hij ook meester van de inspanning en werking dezer vermogens, zijnen arbeid; derhalve is hij ook heer en meester, d. i. eigenaar van de vruchten dier inspanning, van de voortbrengselen van zijnen arbeid.

Tegen deze verklaring echter schijnen met grond eenige bedenkingen in het midden gebragt te kunnen worden. Eerstelijk, dat zij eigenlijk niet de noodzakelijkheid en de reden van den eigendom in de maatschappij betoogt, maar slechts eene poging te meer is om eene theorie van het *regt van eigendom* te geven. Dan, dat zij uitgaat van eene grondstelling, die wel naar onze begrippen niet meer betwistbaar is, maar toch langen tijd door velen betwist is geworden en feitelijk nog verloochend wordt overal waar de slavernij heerscht, namelijk, dat elk mensch heer en meester is over zijn persoon. Voorts, dat zij, door den arbeid als oorzaak van eigendom aan te nemen, voet geeft aan de theorie, die den arbeid om den arbeid wil en niet de vervulling der behoefte, maar de voortbrenging als einddoel stelt (verg. N°. 78, 83). Eindelijk, en vooral, dat er geen noodzakelijk verband is tusschen de drie eerste en de vierde sluitreden van dit betoog. Er is namelijk eene onoverkomelijke kloof tusschen de stelling: „ik ben meester over mijnen arbeid" en deze: „ik ben meester over de voortbrengselen van mijnen arbeid." Want die arbeid maakt een deel van mijn eigen ik uit; hij is mijn. Maar onder deze voortbrengselen van den arbeid worden zaken verstaan, die van den beginne af buiten mijn persoon bestonden, en ook na mijnen arbeid buiten mijn persoon blijven bestaan. Mijn arbeid kan ze nooit met mijn persoon vereenzelvigen. Alleen dan, wanneer die voortbrengselen in den vollen zin des

---

[1]) Zij is met groot vernuft verdedigd door A. Thiers, in zijn boekje *de la Propriété* (1848), Liv. I, Ch. 4 et 5, en door vele andere schrijvers van hem overgenomen.

woords *scheppingen* van mijne vermogens waren, zouden zij, als uitvloeiselen van mijn wezen, geheel en al mijn zijn. Deze redenering zou alzoo ten hoogste slechts kunnen dienen om den zoogenaamden intellectuëelen eigendom te verklaren, en te betoogen, dat de gedachte die ik gevormd heb, het gedicht dat ik gemaakt heb, de uitvinding die ik bedacht heb, mijne gedachte, mijn gedicht, mijne uitvinding zijn, en dat ik als heer en meester daarover beschikken kan. Maar zij verklaart niet, op welken grond ik door mijne willekeurige daad eene zaak uit de natuur buiten mij afzonder, om haar mij persoonlijk en uitsluitend toe te eigenen. Volkomen schiet zij te kort om de logische noodzakelijkheid van den grondeigendom te verklaren, zoodat dan ook sommige staathuishoudkundigen er op dezen grond toe gekomen zijn haar te ontkennen. Zie de aant. bij N°. 629.

Die noodzakelijke betrekking van den mensch tot de zaken buiten hem vindt daarentegen van zelve hare verklaring, wanneer wij de behoeften des menschen tot het uitgangspunt van ons betoog nemen. De vervulling der behoeften, gelijk zij de reden is van den arbeid, van alle voortbrenging, van het geheele maatschappelijke verkeer, ja van het bestaan der maatschappij zelve, zoo is zij ook de natuurlijke reden van den eigendom. Het leven van den mensch op aarde wordt door deze wet beheerscht, dat hij, in meerdere of mindere mate, de stoffelijke gaven der natuur, die hem omringt, gebruiken en verteren *moet*. Hij *moet* spijs en drank nemen om het leven te onderhouden; en de voorwerpen, die hij daartoe verbruikt en verteert, worden zoo zeer zijn eigen, dat zij met zijn ligchamelijk bestaan vereenzelvigd worden; zij gaan over in zijn bloed, zijne spieren, zijne beenderen. Hier heeft dan wel toeëigening, en wel eene volstrekte toeëigening plaats. Van welke verrigting, van welk tijdstip neemt nu deze toeëigening haren aanvang? Van het oogenblik waarop de spijs verteerd is? of van het oogenblik waarop zij gegeten was? of van dat waarop zij in den mond gebragt, of waarop zij bereid en gekookt werd? Neen, al deze verrigtingen waren slechts de voortzetting van deze éene, die vooraf gaan moest: de afzondering van het voorwerp uit de natuur. Deze afscheiding uit de natuur is dus het begin der toeëigening of liever de toeëigening zelve; deze eerste daad van den voortbrengenden arbeid heeft de scheidslijn getrokken tusschen de natuur-

gave, die allen menschen gemeen is, en de zaak, die het bijzonder eigendom van den mensch geworden is [1]).

Nu is het waar, dat bij de vervulling van de andere behoeften van den mensch de vereenzelviging der natuurgave met het menschelijk ligchaam niet plaats heeft gelijk bij deze eerste *grondbehoefte*, die aan voedsel (verg. N°. 11). Maar het beginsel, de grondslag van den eigendom blijft toch dezelfde, ook daar waar het de vervulling van die andere behoeften geldt. Wie zich de huid of de vacht van een dier als kleeding om het lijf slaat, wie zich van steenklompen en boomtakken eene woning bouwt, ook hij doet niet anders dan eene natuurgave af te zonderen tot zijn bijzonder gebruik. Het begin van dien arbeid is altijd de toeëigening; het einde het verbruik tot vervulling der behoefte. Alle tusschenkomende verrigtingen van den voortbrengenden arbeid: bereiding, verplaatsing, bewaring, dienen slechts om dat begin en dat einde onderling te verbinden.

613. Het maakt daarbij geen verschil:

a. of hij, die zich eene zaak heeft toegeëigend, het voortbrengsel van zijnen arbeid gebruike tot vervulling van ééne behoefte of van eene andere;

b. of hij dit voortbrengsel vertere zóó als het uit de natuur afgezonderd is, dan nadat het eenige bereiding en bewerking heeft ondergaan;

c. of hij dat voortbrengsel onmiddellijk vertere, dan of hij het voor later gebruik beware;

d. of hij het voortbrengsel zelf, dat hij uit de natuur afgescheiden heeft, vertere, dan of hij het als een middel bezige om iets anders te bekomen, dat hem dienen kan tot vervulling eener behoefte;

e. of hij het voortbrengsel zelf aanwende tot vervulling eener behoefte, dan of hij het gebruike tot nieuwe voortbrenging van andere zaken, die daartoe dienen kunnen;

---

[1]) Deze bewijsvoering is bijna woordelijk ontleend aan eene plaats uit het werk van John Locke, *On civil government* (eerste uitgave, 1689), Ch. V.

f. of hij zelf het voortbrengsel van zijnen arbeid vertere, dan of hij het gebruik er van aan een ander overdrage;

g. of hij dat voortbrengsel alleen door eigen arbeid verkregen hebbe, dan met medewerking van anderen, wier diensten hij door evenredige wederdienst vergeldt.

a. Het maakt bij voorbeeld geen verschil, of de jager het dier velt om zich met zijn vleesch te voeden, dan om zich met zijne huid te dekken. En evenzoo maakt het met betrekking tot het hier gestelde beginsel geen verschil of de mensch zich eene natuurgave toeëigene om daarmede eene eerste behoefte des levens te bevredigen, dan om eene behoefte van gewoonte of weelde te voldoen. Want in de soort der behoefte, die wij vervullen willen, kan niet het kenmerk liggen, van een onderscheid in het wezen en de gevolgen der eerste toeëigening. En al ware dit een oogenblik denkbaar, wie zou de grens tusschen de eene soort van behoeften en de andere trekken? Verg. N°. 13.

b. Of iemand den appel, dien hij van den boom plukt, raauw of gekookt eet; of hij de schaapsvacht, zoo als zij van het dier getrokken is, om de leden slaat, dan of hij de wol scheert, wascht, spint, weeft en verwt om er zich een kleed van te bereiden, welk verschil kan dat maken?

c. Of iemand heden dan morgen gebruiken wil wat hij zich voor zijn gebruik toegeëigend heeft, is onverschillig. Maar op denzelfden grond kan de eens verkregen eigendom niet weder verloren gaan, al laat hij ook vele jaren tusschen de eerste toeëigening en de vertering verloopen. Zoo is hij dan ook noodzakelijk eigenaar van zijnen bespaarden voorraad, zijnen *opleg* (verg. N°. 59 *a*).

d. Door de *ruiling*, die het noodzakelijke gevolg is van de verdeeling van den arbeid (verg. N°. 23 v.). De geruilde zaak treedt dan in de plaats van de toegeëigende.

e. Aanwending als *kapitaal* in engeren zin (verg. N°. 59 *b*). Of iemand het brandhout, dat hij bijeengesprokkeld heeft, gebruike om zich te warmen, of om zijne spijs te koken, of om brood te bakken, of om een stoomwerktuig in beweging te brengen, kan wederom geen onderscheid maken. En evenmin, of het nieuwe voortbrengsel, dat hij door dat middel verkrijgt, geringe of onberekenbaar groote waarde hebbe.

f. Die overdragt kan geschieden in ruil tegen andere voortbrengselen of tegen diensten (verg. hierboven *d*). Zij kan ook geschieden om niet, door schenking onder levenden of erflating na doode. Het kan gebeuren, dat om eene of andere reden de vrijheid van beschikking ingekort of beperkt wordt, even als ook het gebruik aan regelen gebonden kan worden. Maar het beginsel, dat hij, die eigenaar is, de beschikking heeft over zijnen eigendom, wordt daardoor niet aangetast.

g. Die wederdienst kan onder zeer verscheidene vormen bestaan: hetzij dat men op zijne beurt de medewerking van zijnen arbeid aan den ander verleene; hetzij dat men een aandeel van het verkregen voortbrengsel afsta; hetzij dat men vooraf den prijs der te bewijzen dienst vaststelle. Maar welke die vorm zij, wanneer hij vrijwillig met onderling goedvinden bepaald is, kan de medewerking des eenen geen afbreuk doen aan den eigendom des anderen.

614. Slechts ééne grens heeft deze toeëigening, namelijk: dat men zich niet meer kan toeëigenen wat reeds eigendom van een ander is.

Wel kunnen in het belang der publieke orde, of op grond van heerschende regtsbegrippen, of zelfs om redenen van algemeen belang, door de wet zekere grenzen aan de toeëigening gesteld worden, zoowel als de wet om dezelfde redenen het genot van en de beschikking over onzen eigendom aan banden legt. Talrijke voorbeelden daarvan zal men in elken geordenden staat, zoowel bij beschaafde als bij onbeschaafde volken vinden. Zie hierover breeder in de 4e § van dit Hoofdstuk, N°. 640 vv.

Maar uit dit beginsel zelf vloeit dan ook voort, dat de zaak, die reeds iemands eigendom is, niet meer voor toeëigening (in den zin, waarin wij hier dit woord gebruiken) vatbaar zijn kan.

§ 2. *Verband tusschen eigendom en maatschappelijke welvaart.*

615. De gaven der natuur, die tot vervulling van 's menschen behoeften dienen, zijn, in overeenstemming met de onbe-

paalde rekbaarheid van deze behoeften, in onmetelijken overvloed en eindelooze verscheidenheid voor hem beschikbaar.

Verg. N°. 5, 12, 129 vv.

616. In die menigte en verscheidenheid van gaven tegenover de onbegrensdheid der behoeften ligt de bron van den rijkdom der maatschappij.

617. De begeerte, om voor zich een aandeel in dezen rijkdom te bekomen tot vervulling zijner bijzondere behoeften, is voor elken mensch in de maatschappij de eerste en krachtigste prikkel om deel te nemen aan den voortbrengenden arbeid.

Verg. N°. 17, 20 v., 23, 119.

618. En elk, die aan dezen maatschappelijken arbeid deel neemt, wordt gedreven om zelf steeds meer en steeds beter voort te brengen, opdat hij in ruil voor zijne voortbrengselen grooter aandeel in den maatschappelijken rijkdom kunne erlangen.

Verg. N°. 121—123.

619. Zoo wordt elk door zijn eigen belang gedrongen, om voortdurend aan de vermeerdering der maatschappelijke welvaart te arbeiden.

Verg. N°. 7, 88.

620. Doch deze prikkel van het eigenbelang zou krachteloos zijn, indien niet aan een iegelijk de vrije beschikking over het voortbrengsel van zijnen arbeid en het ongestoorde genot van zijn evenredig aandeel in den maatschappelijken rijkdom verzekerd was.

621. Zekerheid van den eigendom is dus de onmisbare voorwaarde van eenen krachtig en voortdurend werkzamen arbeid tot vermeerdering der maatschappelijke welvaart.

Het woord *zekerheid* heeft hier ruimer beteekenis dan waarin het gewoonlijk voorkomt als ongeveer gelijk aan veiligheid, be-

scherming tegen geweld. Hier wordt er onder verstaan de zekerheid, dat datgene wat wij voor ons zelven verworven hebben ook het onze is en blijven zal, en dat noch wet noch dwang noch geweld ons tegen onzen wil het genot daarvan of de beschikking daarover zal kunnen ontnemen. Verg. voorts de aanteekening bij N°. 628.

622. Niet minder noodzakelijk is die zekerheid van den eigendom als voorwaarde van besparing en kapitaalvorming.

Verg. N°. 61 v.

623. Waar de zekerheid ontbreekt, dat wij in het genot van of de beschikking over onze goederen niet gestoord zullen worden, daar bestaat geene reden om, door onthouding van de genietingen des oogenbliks, voor de toekomst te zorgen.

624. Wanneer onder zulke omstandigheden nog besparing plaats heeft, dan wordt de opleg, in plaats van als kapitaal dienst te doen, als een onvruchtbare schat verborgen gehouden.

Men ziet dit vooral gebeuren, waar de veiligheid van persoon en goederen gevaar loopt. In tijden van oproer en oorlogsgeweld worden de goederen te gelde gemaakt, opdat men, is het noodig, zijnen rijkdom gemakkelijk kunne vervoeren of in den grond begraven.

Toen in Februarij en Maart 1848 de omwenteling, die op eene algemeene berooving der vermogenden scheen te zullen uitloopen, de gemoederen met angst vervulde, rees te Parijs de premie van het goud, die in Januarij niet hooger dan 10 $^{0}/_{00}$ geweest was, snel tot 120 $^{0}/_{00}$ [1]). — In de provinciën van het Turksche rijk, waar noch regt noch veiligheid gevonden wordt, en waar elk, die eenig vermogen vergaderd heeft, in de eerste plaats de roofzucht der pacha's zelven te duchten heeft, tracht men door een vertoon van armoede de aandacht van zich af te leiden, terwijl groote schatten nutteloos in de geheime binnenvertrekken der vervallene woningen opgestapeld liggen.

---

[1]) Zie het feit aangehaald in de *Economiste Belge* van 20 April 1861, blz. 131.

Maar hier wordt dan nog altijd gespaard in de hoop, dat men eenmaal, in rustiger tijden, de vruchten zijner besparing zal mogen genieten, of dat men het genot van zijnen rijkdom voor het spiedend oog des roovers zal kunnen bedekken. Doch waar men moest leven onder eene maatschappelijke ordening, die van te voren elke besparing verbeurd verklaarde, zou er zelfs voor zulken opleg geene plaats zijn.

625. Zonder zekerheid van den eigendom is eindelijk ook het crediet, als middel om zooveel mogelijk de kapitalen ter beschikking der nijverheid te stellen, onbestaanbaar.

Verg. N°. 69, 71, 330 *b*. Waar men zelf zijn kapitaal niet durft te gebruiken, zal men het nog veel minder aan een ander ten gebruike afstaan.

626. Wie bij deze onzekerheid van den eigendom het nog waagde zijn kapitaal aan een ander ten gebruike te geven, zou om de groote kansen op verlies, waaraan hij zich blootstelde, zoo hoogen intrest bedingen moeten, dat de diensten van zijn kapitaal niet dan in zeer bijzondere gevallen begeerd zouden worden.

Verg. N°. 74, 77. In de Levant en Perzië is een intrest van 40 tot 50 % regel, in China die van 36 % niet ongewoon. In de eerste tijden der nederzetting in Californië, nadat het gevonden goud het schuim van alle natiën der wereld derwaarts gelokt had, was aldaar geen kapitaal te verkrijgen dan tegen een intrest van 3 of 4 % in de maand. In de middeleeuwen reeds waren de Joden de bankiers der koningen; maar de gruwelijke vervolgingen, waaraan zij bloot stonden, nu eens door den haat des volks, dan door de roofzucht der vorsten, noodzaakten hen wel, hoogen intrest te bedingen [1]).

[1]) De gewone stand van den intrest in de dertiende en veertiende eeuw schijnt van 20 tot 30 % geweest te zijn. Maar natuurlijk wisselde dit bedrag zeer af naar tijden en omstandigheden. Volgens J. B. Say (*Traité d'Economie politique*, Ed. 1841, p. 386) vergunde Koning Jan van Frankrijk den Joden in 1360 bij open brieven, eenen intrest van 4 *deniers* in de week van elken *livre*, dat is 86 % in het jaar, te nemen.

637. Derhalve: zonder eigendom geen krachtig voortbrengende arbeid, geene besparing, geene vruchtbare aanwending van kapitaal, geen crediet.

638. En het onvermijdelijke gevolg van het ontbreken van deze groote bronnen der maatschappelijke welvaart is: algemeene armoede.

De regelen in deze twee § § gesteld betrekkelijk *den grondslag van den eigendom* en *het verband tusschen eigendom en maatschappelijke welvaart*, gelden tot verdediging van het beginsel van den eigendom, — d. i. van den bijzonderen, persoonlijken eigendom — tegenover elke ontkenning en elke miskenning van dat beginsel.

Zij gelden ook, en vooral, tegen de leer van het communisme, dat de gemeenschap van goederen als beginsel tegenover het beginsel van den persoonlijken eigendom stelt en daarbij van deze twee grondstellingen uitgaat: eerstelijk, dat de Schepper de gaven zijner natuur aan alle menschen gelijkelijk gegeven heeft, en dat het geen mensch geoorloofd is, zich daarvan een deel uitsluitend en persoonlijk toe te eigenen; ten andere: dat van geene maatschappelijke welvaart gesproken kan worden, waar de eigendom eene klove splijt tusschen rijken en armen: rijken, die over goederen, kapitalen en crediet beschikken, armen, die van dat alles verstoken zijn.

Het kan ons niet verwonderen, dat deze leer van de gemeenschap der goederen in alle tijden door talrijke leeraren met overtuiging verkondigd en door de menigte met ingenomenheid aangehoord is. Zij heeft hare voorstanders en aanhangers gevonden onder dezulken, die gebrek lijden of althans met moeite het noodige levensonderhoud kunnen vinden, terwijl zij anderen naast zich in overvloed de goederen der aarde zien genieten; onder de driftige nieuwigheidszoekers, die het bestaande afkeuren omdat het bestaat en elke verandering verbetering achten, of wel, minder opregt, in volksberoering en omkeering der maatschappelijke orde een middel zien om zich zelven op den voorgrond te brengen; eindelijk onder eerlijke dweepers en opregte menschenvrienden, die zoo gaarne alle jammer en ellende uit de zamenleving weggenomen zouden zien en droomen van eenen staat van ideaal volksgeluk. Er zijn onder deze dweepers met

eene geheel nieuwe maatschappij geweest, die, als martelaren van hun geloof, voor de verkondiging van hunne leer volhardend hebben geleden en gestreden, die smaad en vervolging verduurd, pijnen en banden, ja den dood zelven getrotseerd hebben, sterk in de hope, dat eenmaal hunne schoone droombeelden verwezenlijkt zouden worden.

Maar hoe verklaarbaar ons ook het ontstaan van zulke leeringen zij, hoe veel eerbied wij ook mogen hebben voor de eerlijke overtuiging van velen onder degenen, die in vroegere of latere tijden die leeringen gepredikt hebben, ons oordeel over hunne leer zelve kan niet anders dan stellig en streng afkeurend wezen. Zij is in lijnregten strijd met de menschelijke natuur en daarom ook met de natuurlijke ordening van het maatschappelijke leven der menschen op deze aarde.

Voorzeker, daar is in deze natuurlijke ordening nog altijd zoo veel raadselachtigs voor ons bekrompen verstand, en zoo menige vraag blijft zich aan onze overpeinzing opdringen, op welke wij het antwoord schuldig moeten blijven. Wie onzer zal zich vermeten, rekenschap te geven, waarom de Schepper gewild heeft, dat ons leven op aarde een weefsel van lijden en genieten zoude zijn; waarom ons behoeften zijn ingeprent, die de bron kunnen worden van onlijdelijke smarten; waarom de gaven zijner rijke natuur niet dan ten koste van onverpoosde inspanning voor ons beschikbaar zijn gesteld; waarom er zoo grenzenloos veel onderscheid is in de vermogens en talenten, waarmede wij zijn toegerust; waarom het zoo veel moeite kost, datgene wat ons goed is te onderscheiden van hetgeen ons schaadt; waarom de ontwikkeling van elken mensch, en evenzoo de opleiding en beschaving der menschheid, het verwerven van kennis, de heerschappij over de natuur buiten ons, niet dan door lange en dure ervaring mogelijk is; waarom voorspoed den een door het leven begeleidt, terwijl zijn broeder met rampen en ellende heeft te worstelen; waarom de broeder vijandig tegen den broeder opstaat, en man tegen man, geslacht tegen geslacht, volk tegen volk, ras tegen ras strijd voert tot verdelging toe? Wie zal op zulke vragen durven zeggen: ik kan het antwoord geven; ik weet het!

Maar dit weten wij, dat de mensch op aarde geplaatst is, niet als een hooger wezen, zelfgenoegzaam en onafhankelijk van de stoffelijke natuur die hem omringt, noch, als het dier, met eene

geringe mate van onveranderlijke behoeften bedeeld, welke de natuur zelve ten deele reeds vervuld heeft of door het instinct leerde vervullen, maar als een wezen, van alles ontbloot, in alles behoeftig, doch te gelijk oneindig rijk in middelen om elke behoefte te bevredigen, rijk in vermogens om die middelen meester te worden en aan de vervulling zijner behoeften dienstbaar te maken. De *behoefte* blijft hem altijd bij, hoe groot ook de mate worde der voldoening, die hij heeft weten te verkrijgen, omdat de eene begeerte pas vervuld is, of eene nieuwe daagt op, die op hare beurt vervuld moet worden: maar altijd ook weet hij nieuwe *middelen* te ontdekken om de nieuwe behoeften te voldoen; en altijd vinden zijne *vermogens* daarin een nieuwen prikkel tot inspanning.

De drie woorden: behoeften, middelen, vermogens nu, treffen zamen in dit ééne woord: ARBEID. Deze arbeid is een strijd; strijd tegen de natuur, die onderworpen en beheerscht moet worden, zal zij hare gaven ten dienste der menschen afstaan; strijd ook tusschen de menschen onderling over het deel, dat elk in de gaven der natuur meester zal worden. Want elk voor zich voelt den honger nijpen; elk voor zich lijdt als hij naakt is, en deksel noch schuilplaats gevonden heeft. Elk voor zich heeft zijne eigene behoefte te bevredigen, elk voor zich naar de middelen te grijpen om dat te kunnen doen. Maar *deze* strijd wordt opgelost in de meest harmonische zamenwerking door *de verdeeling van den arbeid.* Deze is eerst door de natuur aangewezen, die den menschen verscheidenheid van vermogens schonk, en verscheidenheid van gaven over de aarde uitstortte; zij is vervolgens door de menschen zelven tot in de kleinste vertakkingen voortgezet, nadat zij hare voordeelen hadden leeren berekenen. En juist door deze verdeeling van den arbeid is het, dat het eigenbelang zelf de krachtigste prikkel geworden is om in het gemeene belang werkzaam te zijn. De *ruiling van diensten en voortbrengselen*, die haar noodzakelijk gevolg moest zijn, dringt elk, om van zijnen kant zoo veel en zoo goed voort te brengen als hem mogelijk is, ten einde daartegen zoo groot mogelijk een aandeel te kunnen verkrijgen in de voortbrengselen, die door de overigen in den schoot der maatschappij gestort zijn. Maar nog meer. Dat eigenbelang, dat alzoo noopt en drijft om met alle krachten deel te nemen aan de voortbrenging der goederen,

— dat is, aan de vermeerdering van den maatschappelijken rijkdom — het drijft niet minder tot *sparen*. Het leert te zorgen voor de onzekere toekomst; het spoort aan, om naar dien begeerlijken toestand te streven, waarin wij ons aandeel in dien rijkdom kunnen blijven genieten, zonder dat wij verpligt zijn, het door telkens vernieuwden arbeid te koopen. Nog meer. Dat eigenbelang is wederom oorzaak, dat wij den vergaderden opleg niet ongebruikt laten liggen, maar er partij van te trekken als het middel om den arbeid der natuurkrachten in de plaats van onzen arbeid te stellen, en door de hulp van ons *kapitaal* de voortbrenging van dien arbeid duizendvoudig te vermenigvuldigen, terwijl wij te gelijk van onze eigene krachten minder inspanning behoeven te vergen. Nog meer eindelijk. Dat eigenbelang is wederom oorzaak, dat wij onze vergaderde kapitalen niet aan de medewerking tot de maatschappelijke voortbrenging onthouden, ook wanneer wij zelven niet in de gelegenheid zijn, ze daartoe aan te wenden, maar ze gaarne beschikbaar stellen voor anderen, die bij hunnen arbeid de diensten van die kapitalen kunnen gebruiken, omdat alsdan ook ons een aandeel in de vruchten van hunnen arbeid te goed komt, en dat alzoo door tusschenkomst van het *crediet* alle beschikbare kapitaal ook vruchtbaar worde tot vermeerdering van den maatschappelijken rijkdom.

Neem nu den eigendom uit de maatschappij weg, en gij zult ook dat eigenbelang wegnemen. Of neen: dat kan niet, want het eigenbelang is nu eenmaal in de menschelijke natuur ingeweven zoo vast als de behoefte zelve. Maar wat gij zoudt bewerken, indien het u gelukte, den eigendom in den ruimen, vollen zin, waarin wij hier dit woord verstaan, uit de maatschappij weg te nemen, dat zou dit zijn. Het eigenbelang zou in de grofste zelfzucht ontaarden, en in plaats van de oorzaak van zamenwerking ten gemeenen nutte, van arbeid, van besparing, van kapitaalvorming en crediet, van algemeene welvaart te zijn, de bron worden van werkeloosheid en zorgeloosheid, van eindelooze twist, van eeuwigdurende vijandschap van man tegen man, van geweld en roof, en, als vrucht van dit alles, van voortdurende, algemeene armoede, waaruit de maatschappij — zoo hier nog van eene maatschappij gesproken kan worden — zich nimmer zou kunnen verlossen. Want de behoefte zou elk blijven

dringen en drijven om zijn aandeel in de gemeene goederen meester te worden; en omdat zij nooit verzadigd is, zou zij elk dringen om voor zich een aandeel zoo groot mogelijk meester te worden. Maar niemand zou zich geroepen achten om door zijnen arbeid, door zijne besparing tot de vermeerdering van het gemeene goed bij te dragen. Elk zou willen genieten en zoo veel mogelijk genieten; elk zou de zorg om de middelen daartoe te verschaffen aan anderen overlaten.

Men heeft wel eens, om de ongerijmdheid der leerstellingen van het communisme duidelijk zigtbaar te maken, er op gewezen, hoe gering het aandeel van elk in het bijzonder wezen zou, wanneer eens op een gegeven oogenblik alle voorhandene goederen hoofd voor hoofd gelijkelijk verdeeld werden. Men heeft aangetoond, dat zelfs bij de rijkste volken, b. v. in Engeland of in Nederland, elks bescheiden deel ten hoogste zooveel zoude zijn als met de waarde van eenige honderden guldens gelijk staat. Men heeft voorts gevraagd: zal niet, wanneer heden de verdeeling eerlijk verrigt is, reeds morgen en overmorgen weder ongelijkheid van eigendom en vermogen ontstaan zijn, omdat de een zijn deel verteerd, de ander het zijne bespaard heeft, omdat hier een deelgenoot gestorven, daar een nieuwe deelgenoot geboren is; en zal er niet elken dag een nieuwe verdeeling noodig zijn om het verbroken evenwigt te herstellen?

Doch het is niet noodig tot zulke voorstellingen en vragen de toevlugt te nemen. Trouwens het antwoord der communisten zou daarop gereed zijn: wij willen geene verdeeling, wij willen slechts gemeen bezit, gemeenschappelijk genot. Maar er is ééne eenvoudige opmerking, die het pleit beslecht. Het communisme, tot welk uiterste ook het stelsel worde doorgedreven (want het heeft bij zijne onderscheidene leeraren verschillende trappen), stuit ten laatste altijd op één punt, waar het wel genoodzaakt is, tegen wil en dank, den bijzonderen eigendom te erkennen. Het uiterste punt, waarop de eigendom niet meer te ontwijken is, is het oogenblik van het *genot*. Hoe verre wij ook de gemeenschap der goederen uitstrekken, zóóverre kan zij nooit gaan, dat de een eet om den honger des anderen te stillen. Eén oogenblik is er dus, waarop elk voor zich moet nemen wat hij voor zich tot vervulling zijner behoeften noodig heeft; één oogenblik, waarop een deel van het gemeene goed moet worden

afgezonderd om door éénen mensch uitsluitend te worden toegeëigend. En nu komt het verschil tusschen de leer der gemeenschap en de leer van den eigendom ten slotte hierop neder, of dat oogenblik der afzondering en der toeëigening iets vroeger of iets later aanbreekt. Daarover kan nu onder de communisten zelven getwist worden zonder einde. Maar altijd zal het communisme eenmaal op het punt komen, waarop het zijne leer verloochent en zijn stelsel zelf omverwerpt.

§ 3. *Over den grondeigendom.*

620. De beginselen, waaruit de noodzakelijkheid van den eigendom in het algemeen wordt afgeleid, gelden ook in hunne volle kracht van den grondeigendom.

Door velen, en zelfs door uitstekende leeraren der staathuishoudkunde, wordt er tusschen den bijzonderen eigendom van den grond en elken anderen eigendom een onderscheid aangenomen, en wel in dezen zin, dat de grondeigendom minder verklaarbaar en minder verdedigbaar zoude zijn dan de eigendom der voortbrengselen, welke de mensch, als de gaven der natuur, aan den grond ontleent.

Voor dit onderscheid wordt meer dan ééne reden aangevoerd. Sommigen zeggen: de goederen, welke wij door onzen arbeid voortbrengen en tot vervulling van onze behoeften verteren, moeten wel door ons toegeëigend worden; dit is onvermijdelijk; maar de grond zelf kan nooit een voorwerp van toeëigening worden, eerstelijk omdat hij geen voortbrengsel van onzen arbeid is, voorts omdat hij als zoodanig nooit een voorwerp kan heeten, dat tot vervulling onzer behoeften strekt. De aarde, de oorsprong, waaruit alle goederen getrokken worden, die wij onzen rijkdom noemen, is zelve niet een deel van dien rijkdom. Zij is de gemeene moeder van het menschelijke geslacht; zij kan voor ons niet meer zijn dan de gemeene werkplaats voor den gezamenlijken menschelijken arbeid; zij mag daarom niet onder weinige bevoorregten verdeeld worden, om haar als het ware stuksgewijs tot hunnen bijzonderen eigendom te maken.

Anderen redeneren weder anders, maar om tot hetzelfde besluit te komen. De mensch, zeggen zij, is onbetwistbaar eigenaar

van hetgeen hij door zijnen arbeid, hetzij met of zonder hulp van de natuurkrachten, voortbrengt. Het staat aan hem, dien arbeid al of niet te verrigten. Doet hij het, de vrucht van dezen arbeid is natuurlijk de zijne; doet hij het niet, dan is er ook geen voortbrengsel en dan kan er ook geene sprake zijn van eene toeëigening, veelmin van eenen roof. Maar de Schepper heeft in de natuur eene menigte krachten verspreid, die voortbrengen ook zonder de medewerking van den menschelijken arbeid. Die natuurkrachten, de gloed der zon, de vochtigheid van den dampkring, warmte en koude, licht en lucht, regen en wind, electriciteit en magnetismus, en wat daar meer is in de geheimzinnige werkplaats der natuur, werken allen zamen, om de gaven te leveren, welke de mensch dan later tot voorwerpen van zijnen arbeid zal maken. Zulke krachten zijn nu ook verscholen in den grond; zij werken daar in verschillende mate en met onderscheiden vermogen; en door die krachten wordt de natuurlijke vruchtbaarheid van den grond bepaald. Wat doet nu hij, die zich een deel van dien grond toeëigent? Hij eigent zich niet meer alleen de natuurgave toe, maar hij maakt zich ook meester van een deel van deze krachten, om ze voortaan te zijnen behoeve alleen te laten werken. Van de natuurlijke vruchtbaarheid van den grond, die oorspronkelijk ten dienste van allen was gegeven, niet minder dan de zonneschijn en de regen, geniet hij het voordeel voor zich uitsluitend; want hij laat zich de vruchten, die hij van haar om niet heeft verkregen, door de overigen, die van den eigendom zijn uitgesloten, betalen, en hij laat zich die hooger betalen in gelijke evenredigheid als zij hem door de natuur overvloediger en beter geschonken zijn. Zoo verrijkt zich dan een enkele ten koste der overigen; en dit is dan wel een roof aan de gemeenschap gepleegd [1]).

Nog anderen spreken weder van een ander standpunt hunne

---

[1]) F. Bastiat (*Harmonies Economiques*, Ch. IX) heeft getracht deze redenering te ontzenuwen door het argument, dat bij alle ruiling alleen de wederzijdsche dienst geruild wordt, en dat derhalve ook de grondeigenaar nooit meer dan zijnen arbeid in de ruiling brengt, en tegen wil en dank de vrucht der voortbrengende krachten van zijnen grond om niet afstaat. Of hij in dat betoog ten volle geslaagd is, mag betwijfeld worden. Verg. de aant. bij N°. 639.

veroordeeling van den grondeigendom uit. Hooren wij als hunnen woordvoerder den beroemden J. B. Say [1]): „La propriété „la plus incontestable est celle des facultés personnelles, car „elle a été donnée à nul autre. La plus incontestable est ensuite „celle des capitaux, car elle a été originairement acquise par „l'épargne, et celui qui épargne un produit, pouvait, en le con„sommant, détruire tout autre droit que le sien sur ce même „produit. *La moins honorable de toutes est la propriété foncière*, „car il est rare qu'elle ne remonte pas à une spoliation par „fraude ou par violence."

Wat moest nu van zulke voorstellingen het gevolg zijn? Dat aan de eene zijde de economisten tot verdediging van den grondeigendom geen ander argument hadden aan te voeren dan dit: dat het voor den niet-eigenaar zelven voordeelig is, wanneer een ander jegens hem een roof pleegt door zich uitsluitend van den grond meester te maken, omdat de grond alsdan beter bebouwd wordt [2]), terwijl zij tegen de bewering, dat dan de billijkheid ten minste zou medebrengen, dat elk eens op zijne beurt de bevoorregte grondeigenaar wierd, niets te antwoorden hadden. Aan de andere zijde moest het gevolg wezen, dat de communisten in hunnen strijd tegen de bestaande maatschappelijke orde, die door de economisten verdedigd werd, bij dezen zelven hunne wapenen haalden en zegevierend konden uitroepen: „propriétaire, „retire toi: la propriété c'est le vol!"

Daarom is het noodig geworden, dat ook de grondslag en de noodzakelijkheid van den grondeigendom, zoowel als van elken anderen eigendom, aangewezen worde. En dit kan ons niet moeijelijk vallen, wanneer wij slechts tot verklaring van genen ons vasthouden aan hetzelfde beginsel, waaruit wij dezen afgeleid hebben: de vervulling der behoefte.

630. Hij, die zich een stuk gronds afzondert om daar vruchten van te trekken, verwerft door deze toeëigening heerschappij

---

[1]) In zijn *Epitome des principes fondamentaux de l'Economie politique* i. v. *propriété*.

[2]) Vg. Say, *Traité d'Economie politique* (1841), p. 187. „Le pauvre lui„même, celui qui ne possède rien, n'est pas moins intéressé que le riche „au droit de la propriété," enz.

over natuurkrachten, die regelloos en doelloos werkten, en dwingt ze door zijnen arbeid, om in eene bepaalde rigting werkzaam te zijn tot voortbrenging van goederen, die zijne behoeften kunnen vervullen.

In deze stelling is het antwoord gegeven op de bewering, dat de grondeigenaar zich onregtmatig van de voortbrengende krachten van den grond tot zijn uitsluitend voordeel meester maakt. Ware het, dat de natuur uit eigen beweging of op onzen wenk alle vruchten en gewassen in zoodanigen staat voortbragt, waarin wij ze behoeven, er ware misschien eenige waarheid in die bewering, ofschoon ook dan nog altijd de vraag overblijft, waar dan de grens is tusschen geoorloofde en ongeoorloofde toeëigening? Want zoo ik in eene wildernis de vrucht van den boom mag plukken tot vervulling mijner oogenblikkelijke behoefte, wat belet mij dan, dien boom mij toe te eigenen, opdat ik ook voor mijne toekomstige behoeften op den duur zijne vruchten beschikbaar hebbe? En zoo ik dien boom den mijnen noemen mag, moet ook wel de grond, waarin hij geworteld is, noodzakelijk de mijne zijn: althans de gemeenschap van dat hoekje gronds zou eene zeer denkbeeldige worden.

Maar in verreweg de meeste gevallen brengt de natuur niet uit eigen beweging voort wat wij tot vervulling van onze behoeften noodig hebben. En de toeëigening van den grond is wederom niet anders dan de eerste handeling van den voortbrengenden arbeid. Neem den weelderigsten bodem der tropische gewesten of de dorre heidevlakten van onze Veluwe, wat groeit er, dat den mensch, die er zijne woonplaats vestigt, dienen kan? De natuurlijke vruchtbaarheid van dien bodem moge naar onze schatting ongelijk zijn; terwijl de eene plek niet anders dan schrale heideplanten vertoont, prijkt de andere met trotsche wouden of met den schitterendsten rijkdom van heesters en bloemen. Maar het eerste wat de mensch te doen heeft, als hij de voortbrengende krachten van den grond te zijnen nutte wil aanwenden, is, die vrijwillige voortbrenging der natuur te verwoesten. En daartoe moet hij arbeid besteden. Naarmate de grond rijker en vruchtbaarder is, zal die arbeid hem zwaarder en zuurder vallen, want in gelijke verhouding heeft hij meer te worstelen met die vrije natuurkracht, die er steeds naar streeft, zich aan

den dwang van 's menschen hand te onttrekken, om naar hare willekeur te werken. Het lot van eenen eersten ontginner is zelden benijdenswaardig. Maar het minst benijdenswaardig is zeker het lot van den pionier, die het eerst in Amerika's wouden den bijl ter hand neemt, om de weelderige wildernis in eenen schoonen tarweakker te herscheppen. Zoo ergens de teleurstellingen, de ontberingen, de gevaren voor gezondheid en leven, die men voor lief nemen moet, aanspraak geven op een evenredig hoog loon (verg. N°. 56 *b*), het is hier; maar te gelijk, zoo ergens het loon onzeker, wisselvallig, onevenredig aan den arbeid is, het is wederom hier. En het zijn dan ook meestal geheel andere prikkels, die deze stoute avonturiers drijven om der beschaving haren weg te banen, dan de berekening van door de toeëigening van natuurgaven, die den mensch om niet geschonken zijn, gemakkelijk rijk te worden!

631. De toeëigening van den grond staat alzoo gelijk aan die van elk ander middel, waardoor wij vrij werkende natuurkrachten binden of slapende natuurkrachten opwekken om aan de voortbrenging van goederen tot ons nut dienstbaar te zijn.

Tot de eenzijdige beschouwingen van den grondeigendom, waarop in de aanteekening bij N°. 629 gewezen is, heeft misschien het meest bijgedragen dat zonderlinge wanbegrip, dat in ieder grondstuk eene zekere hoeveelheid natuurkrachten werkzaam zijn, om ons voortbrengselen naar ons believen te leveren. Wie vruchten uit den grond trekt, hij bezigt daartoe niet enkel de krachten, die in dat hoekje gronds verscholen liggen, maar hij bezigt daartoe krachten, die in de geheele natuur, welke ons omringt, verspreid zijn. De lucht moet haar koolzuur afstaan opdat de plant groeijen kan; de zon moet hare warmte geven, de nacht zijne frischheid; de regen moet nedervallen en de wind moet over het veld strijken; de sneeuw moet de jonge planten met haar mollig kleed dekken en de vorst moet het ongedierte verdelgen, dat anders de vrucht zou vernielen. Maar als nu de landbouwer zijnen akker bestelt, beploegt, bezaait, beëgt en wiedt en dan, als de oogsttijd gekomen is, het rijpe graan binnenhaalt, dan heeft hij, ja, de hulp der natuurkrachten tot zijne dienst gehad, maar hij heeft voorwaar evenmin

zich van de natuurkrachten meester gemaakt als de schipper zich meester maakt van den wind, die in zijne zeilen valt, of als de molenaar zich meester maakt van de kracht van het vallende water, dat zijn molenrad heeft omgedreven, of als de bleeker zich heeft meester gemaakt van de zonnestralen, die het linnen op zijne bleek gewit hebben. De grond is voor hem niet meer dan de werkplaats, welke hij volstrekt behoefde om zijnen voortbrengenden arbeid met behulp van al die veelsoortige natuurkrachten te kunnen verrigten. Met de toeëigening van deze werkplaats moest hij beginnen, zoowel als de fabriekant beginnen moest met de toeëigening van de grondstoffen, waaruit hij zijn fabriekgebouw zamenstelde en zijne werktuigen vervaardigde.

632. Ook deze toeëigening is niet anders dan het begin van eenen arbeid, wiens einddoel vervulling der behoefte is.

Het eenige onderscheid is, dat hier de eerste daad der toeëigening nog iets hooger opklimt. Er zijn voorwerpen, welke de natuur in zulken toestand oplevert, dat zij, hetzij met of zonder eéne verdere bereiding, bruikbaar voor ons zijn. Zoo zijn de dadel, de banaan, de kokosnoot in het wild groeijende reeds geschikt om tot voedsel te dienen. En hier is het genoeg de vrucht af te zonderen. Maar er zijn vele andere zaken, die reeds vóór de afscheiding uit de natuur onzen arbeid behoeven, zullen zij voor ons bruikbaar worden. Want zooverre gaat de heerschappij des menschen over de natuur, dat hij hare vrijwillige voortbrengselen veredelen en als het ware volmaken kan. Dit geldt b. v. van de meeste van onze Europesche boomvruchten; het geldt vooral van onze eerste voedingsmiddelen, de granen. De tarwe is zoo zeer voortbrengsel van 's menschen arbeid, dat de natuurkundigen zelven de wildgroeijende plant nog niet weten aan te wijzen, waaruit zij veredeld is [1]). Hier is dan de grond de onmisbare werkplaats van den voortbrengenden arbeid, en hier moet dan wel de toeëigening met den grond beginnen.

---

[1]) „On sait que l'origine du blé est inconnue." A. de Quatrefages, in *Revue des deux mondes* van 1 Maart 1861, blz. 161 (noot 1).

Voor het overige geldt ook hier dezelfde opmerking, welke bij N°. 628 ten aanzien van den eigendom in het algemeen gemaakt is: dat het communisme, tot welk uiterste ook gedreven, toch eindelijk altijd op het punt stuit waar het, hoe onwillens, den bijzonderen eigendom moet erkennen. Het plekje gronds, waar iemand zijne woning heeft, moet dan toch wel het zijne wezen, en afgescheiden van de gemeenschap; want op de plek waar reeds iemand gevestigd is, daar kan niet een ander nog eens zijne woonplaats innemen. Zoo ook is het wel onvermijdelijk, dat zelfs het strengste communisme eenen tijdelijken eigendom „tusschen den ploeg en de zicht" goedkeure, of het zou tot regel moeten stellen, dat de een geroepen is te oogsten waar de ander gezaaid heeft! Eindelijk, de leer, dat de aarde, de gemeene moeder aller menschen, voor geene toeëigening vatbaar is, moet in hare natuurlijke consequentie leiden tot het besluit, dat de aarde gemeen moet zijn aan het geheele menschdom. Toch is er geen communist, die niet de gemeenschap, welke hij predikt, bepaalt tot de grenzen van het gebied, hetwelk een volk of een stam voor zich heeft ingenomen. Zoo dan de gemeenschap altijd ergens hare perken vindt, dan is ten slotte ook hier de vraag wederom eenvoudig deze: of die perken wat enger dan wat ruimer gesteld behooren te worden?

633. Het maakt daarbij geen verschil:

a. of de vrucht van dezen arbeid overvloedig dan gering zij;

b. of die vrucht van den eenmaal verrigten arbeid slechts voor korten tijd, dan voortdurend in onbeperkte tijdsruimte genoten worde;

c. of hij, die den grond heeft toegeëigend, de vruchten zelve, die hij er van trekt, verbruike, dan of hij ze in ruil tegen andere goederen afsta;

d. of hij den arbeid tot verwerving dezer vruchten zelf en alleen verrigt, dan of hij daarbij tegen loon of andere vergoeding de diensten van anderen gebruike;

e. of hij de eenmaal verkregene vruchten dan wel den grond zelven, als middel om nieuwe vruchten voort te brengen, aan een ander overdrage.

a. Het zal toch geenen invloed op het beginsel van den grondeigendom kunnen hebben, of de eigenaar eene rijke dan eene schrale opbrengst als loon voor zijne moeite verkrijge; of hij vijftien dan vijf en twintig mudden graan van eenen bunder oogste.

b. Men zegt: is het niet schreeuwend onregt, dat hij, die eenmaal een stuk grond zich heeft toegeëigend, daaruit alleen de aanspraak ontleent om ten eeuwigen dage de vruchten van diem grond de zijne te noemen, en jaar op jaar rijke oogsten te genieten? Mag die eerste eenvoudige arbeid der toeëigening, in lang verloopen tijd verrigt, terwijl de eigenaar verder de handen in den schoot laat rusten, voor hem de bron zijn van telkens wederkeerende voordeelen? Wij zouden hiertegen de opmerking kunnen maken, dat de voorstelling, alsof de eigenaar na de eerste toeëigening verder met de handen in den schoot toeziet, hoe nu de natuurkrachten voor hem werken, zeer overdreven is. De spreuk: „qui a terre a guerre" is ook in dezen zin waar, dat de natuur, altijd onwillig om onze heerschappij te verdragen, altijd op nieuw door onzen arbeid onderworpen en bedwongen moet worden. Wij zouden verder kunnen vragen: met welk tijdstip moet dan de eigendom van den eersten eigenaar ophouden, om eenen tweeden in zijne plaats te laten optreden, of om het goed weder in de gemeenschap terug te brengen? Maar het afdoend antwoord op het geopperde bezwaar is dit: zoo min als de grootere of geringere hoeveelheid vrucht, die iemand van zijnen arbeid geniet, invloed kan hebben op het beginsel van den eigendom, evenmin kan het de langere of kortere duur des tijds, gedurende welken hij die vrucht geniet. Stel het volgende geval. In eene gemeente, die op een kwartier uur afstands gelegen is van de beek, waaruit zij haar drinkwater moet verkrijgen, heeft een ondernemer op zich genomen, dagelijks groote watervaten in de beek te vullen en door lastdieren naar de gemeente te vervoeren, om daar dit water te verkoopen. De koopprijs dien hij bedingt, is niet anders dan het loon van zijnen arbeid, en niemand zal daarin iets onbillijks vinden. Maar nu komt hij op de gedachte, om eene goot van de beek naar zijne woonplaats te leiden, waardoor het water van zelf derwaarts afvloeit. Nu die goot eenmaal gereed is, treedt eene natuurkracht in de plaats van den arbeid, dien hij

vroeger dagelijks te verrigten had. Dag en nacht stroomt het water in zijne vergaarbakken, en hij kan met de armen over elkander er bij staan en toezien hoe het stroomt. Dat kan nu misschien eene reden voor hem zijn, om den prijs van zijn voortbrengsel lager te stellen, en zoo hij het niet uit eigen beweging doet, zal hij er misschien wel door eenen mededinger toe genoodzaakt worden. Maar nooit kan dit voor de gemeente eene reden zijn om te beweren: het voortbrengsel, dat gij ons levert, kost u thans geen arbeid meer; daarom moet nu dat voortbrengsel gemeen eigendom worden; of: daarom is het billijk, dat nu eens een ander de winsten geniete, die gij behaalt. Want door den eens verrigten arbeid is en blijft bij eigenaar van het water, dat in zijnen vergaarbak afstroomt [1]).

c. Men heeft wel eens gezegd: alleen tot zoo verre is de bijzondere eigendom van den grond verdedigbaar, als iemand dien grond volstrekt noodig heeft om in zijne onderscheidene levensbehoeften te voorzien. Hieruit zou dan voortvloeijen, dat elk zijnen akker op deze wijze had te bebouwen, dat hij een hoekje met tarwe bezaaide voor zijn brood, een ander deel met hennep en vlas voor zijne kleeding, een ander deel weder inrigtte tot weide voor zijn vee, dat hem melk, vleesch, wol, enz. geeft. En de vraag: voor welke soort van voortbrengselen elk grondstuk het meest geschikt is, zou niet te pas mogen komen. Tot welke ongerijmdheden dit voeren moet, is duidelijk. Zoo wij dan eenmaal het beginsel van den grondeigendom aangenomen hebben, moet daaruit noodzakelijk voortvloeijen, dat elk dat gebruik van zijnen grond mag maken, dat hem het voordeeligst is: dat hij tarwe zaaije waar de grond geschikt is om goede tarwe voort te brengen; dat hij vee houde als zijn grond het meest voor weiland geschikt is. Maar dan zal de ruiling der voortbrengselen zich ook tot die van den grond moeten uitstrekken, en dewijl

---

[1]) Wij kunnen na deze verklaring het beweren van sommige schrijvers (zoo als van de school van Bastiat), dat de grondeigenaar op den duur zóó veel kapitaal en arbeid aan zijnen grond besteedt, dat hij, wel verre van een buitengewoon voordeel te genieten, zelfs doorgaans niet eens de vergoeding van al zijne opgehoopte kosten ontvangt, in het midden laten. Moge deze bewering ook in vele gevallen opgaan, men gaat te ver, wanneer men haar als algemeenen regel stelt.

deze ruiling geene grenzen kent, zal het natuurlijk geacht worden, dat een landeigenaar, als hem dat voegt of behaagt, honderd bunders met tarwe bezaaije, om met de opbrengst daarvan al de tallooze zaken zich te verschaffen, die hij tot zijn onderhoud, gerief en genot begeerlijk acht.

d. Eene andere bedenking tegen den grondeigendom luidt: Het is nog aan te nemen, dat hij, die den grond bebouwt, jaar op jaar daarvan de vruchten trekke, omdat hij jaar op jaar daaraan telkens vernieuwden arbeid besteedt; maar het is niet verdedigbaar, dat hij, die eenmaal toevallig eigenaar is, voortdurend vruchten uit den grond geniet, terwijl een ander, een pachter b. v. of een arbeider, daarvoor werkt en hij zelf nimmermeer eene hand uitsteekt, misschien zelfs nooit naar zijnen grond omziet. Bij den eersten aanblik heeft deze redenering wel eenigen schijn van juistheid. Doch zij berust op geheele miskenning van het beginsel der verdeeling van den arbeid. Een ondernemer, die de bebouwing van den grond tot zijn bedrijf kiest, moet daaraan kapitaal en arbeid besteden. Nu kan het zijn, dat hij beide in genoegzame mate in zich zelven heeft, en dan werkt hij geheel alleen en geniet ook geheel alleen de vrucht van zijnen arbeid. Dit is b. v. de toestand van den hutbewoner, die met zijn gezin een hoekje van de heide ontgint. Maar het kan ook het geval zijn, dat de ondernemer voor den te verrigten arbeid de diensten van anderen behoeft, en dat hij tot vergoeding van deze diensten een deel van de vruchten van den grond afstaat. Deze verdeeling van de vruchten nu kan in onderscheiden vormen plaats hebben, zoo als van halfbouw of van vast loon; en zoo lang de termen der verdeeling door vrijwillige overeenkomst vastgesteld en niet (als bij de slavernij) door dwang van éène zijde bepaald worden, kan daartegen niets in te brengen zijn. Maar evenmin kan het aan redelijke bedenking onderhevig zijn, dat hij, die eenmaal eigenaar van den grond is, met eenen anderen ondernemer eene overeenkomst aanga, bij welke de een zijnen grond als een gevestigd kapitaal den ander tijdelijk ten gebruike afstaat, onder beding van een aandeel in de vruchten, die de laatste door zijnen arbeid daarvan trekken kan, hetzij in den vorm van een evenredig gedeelte, gelijk bij tienden, of in den vorm van eene vaste vergoeding, als huur, pacht of grondrenten.

e. Er is geene reden om hier een ander beginsel te stellen dan bij elken anderen eigendom (verg. N°. 613 *f*). Men heeft wel eens gezegd: dat de eerste ontginner van den woesten grond uit zijnen arbeid eene aanspraak op den eigendom van dien grond ontleent, is nog te verklaren; maar hoe is ëene maatschappelijke orde te verdedigen, in welke iemand door louter gunst des toevals grondeigenaar geboren wordt? Het antwoord is niet verre te zoeken. Hij, die eigenaar van den grond is, heeft onbetwistbaar het regt, dezen eigendom in ruil tegen andere zaken af te staan. Zou hij dan minder regt hebben, hem om niet af te staan en hetzij bij zijn leven, hetzij op het oogenblik van zijnen dood weg te schenken?

Het is hier de plaats om nog eens terug te komen op de zonderlinge bewering van J. B. Say ten aanzien van den grondeigendom (verg. de aanteekening bij N°. 629). Het mag wel verwondering baren, dat deze heldere denker, die anders zoo scherpzinnig het wezen der zaken van den schijn weet te scheiden, zich tot zulk eene ongerijmde voorstelling heeft kunnen laten verleiden. Blijkbaar is hij niet uitgegaan van het beginsel, waarop de grondeigendom in de maatschappij in het algemeen berust, maar van den historischen oorsprong van de verdeeling van den grond in de hedendaagsche Europesche maatschappij. Toen hij beweerde: „car il est rare, que la propriété foncière ne remonte „pas à une spoliation par fraude ou par violence," had hij het oog op oorlogen en veroveringen; op de wijze waarop in ouden tijd de leenheer en zijne vasallen den gezamenlijk geroofden grond verdeelden; op de middelen, waardoor later de vasal zich van zijnen leenpligt ontsloeg; op de daarna gevolgde secularisatie van de goederen der kerk; op de gunsten en gaven, waarmede de koningen hunne hovelingen bevoordeelden; misschien ook op de wijze, waarop in zijnen tijd, na de omwenteling van 1789, velen in het bezit waren gekomen van staatsdomeinen, die in den nood des oogenbliks roekeloos vervreemd werden. En hij zag de eigenaren dezer kwalijk verkregene goederen, of hunne erfgenamen, brallen met hunnen rijkdom en zwelgen in onverdiend genot, terwijl zoo velen armoede moesten lijden. Maar door zijnen toorn over zooveel onregt verblind, zag hij voorbij, dat zijn vonnis, over den grondeigendom uitgesproken, veel verder moest reiken. Of zou er ook niet wel eens *kapitaal* op minder

eervolle wijze verkregen zijn, dan enkel door besparing? Maakt het eenig verschil, of iemand zijn vermogen in grond of in effecten belegd heeft, wanneer hij dat vermogen door beursspel, door slavenhandel, of door een of ander bedrog of door diefstal verworven heeft? Of heeft de erfgenaam van eenen man, die eenmaal door roof of list grondeigenaar geworden is, een heiliger regt op zijn eigendom verworven, zoodra hij den geroofden grond voor andere zaken verruild heeft? Of heeft aan de andere zijde de man, die zijne eerlijk bespaarde penningen besteedde om een landgoed te koopen, een minder goed regt, omdat dit landgoed door den verkooper of diens voorzaten op minder eerlijke wijze verkregen was?

634. Evenmin kan het eenig verschil maken, welke bestemming hij, die zich eenmaal den grond toegeëigend heeft, of zijn opvolger in den eigendom, goedvindt, in zijn belang of naar zijne behoefte, aan den grond te geven.

Wij hebben hier nog op een laatste bezwaar tegen den grondeigendom te antwoorden; een bezwaar, even als de vroeger vermelde, wederom niet uit het beginsel zelf, maar uit zijne gevolgen ontleend. Men zegt: het zij dan zoo, dat de grondeigendom noodzakelijk is, omdat de middelen tot vervulling onzer behoeften niet verkregen kunnen worden dan door bearbeiding van den grond, en dat deze bearbeiding niet mogelijk is zonder toeeigening. Maar ligt hierin dan niet opgesloten, dat de eigendom niet meer te verdedigen is, zoodra iemand zijnen grond dus gebruikt, dat die voortbrengende krachten van den grond, welke hij moest aanwenden om de middelen tot vervulling zijner behoeften te bekomen, moeten verwoest of werkeloos gemaakt worden? Hoe is het te verdedigen, dat iemand eenen vruchtbaren akker aan den voortbrengenden arbeid onttrekt om er voor zijn genoegen een tuin van te maken, met nuttelooze sierplanten gevuld? En moet hij niet zijn beweerd eigendomsregt opgeven, die zijn grond met gebouwen bezet? Is het niet ongerijmd, dat hij juist dan hoogere winsten van zijnen grond trekt, wanneer de zaamgeperste bevolking eener stad geene ruimte meer vinden kan voor hare woningen, en zich door hem elk plekje, als ware het met goud belegd, voor grof geld moet laten toemeten? Dan

houdt immers alle arbeid als grondslag van den eigendom op, en zelfs de vroeger verrigte arbeid, die den grond geschikt gemaakt had om vruchten voort te brengen, wordt ongedaan gemaakt!

Wij kunnen wederom antwoorden, dat dit tot het beginsel van den eigendom niets afdoet. Wie eenmaal eigenaar is, hij kan daarvan niet ontzet worden, alleen op grond dat hij groote voordeelen daarvan trekt, zelfs zulke, waarop hij zelf niet zou gerekend hebben. Voor den fabriekant maakt het geen verschil, of hij zijn fabriekaat door eene toevallig verlevendigde vraag honderd percent duurder verkoopen kan dan hij oorspronkelijk berekend had. De koopprijs is eerlijk de zijne. Voor den grondeigenaar desgelijks niet, of hij van zijnen grond op de eene wijze grootere voordeelen geniet dan op eene andere. Hij is eigenaar van *den grond*, niet enkel van eene zekere hoeveelheid voortbrengende krachten, die in dien grond verscholen zijn. Die grond kan zoowel dienen om de behoefte aan woning te voldoen als om de behoefte aan voedsel te bevredigen. En het gebruik er van, zoowel op de eene als op de andere wijze, kan de eigenaar aan zich houden of aan een ander afstaan op zulke voorwaarden als men hem toestaan wil. Of verder de grond gebruikt wordt om graan te telen dan om eene fabriek te drijven, hij blijft een middel tot voortbrenging. En of eindelijk de eigenaar hem gebruiken wil om zijne eerste levensbehoeften te vervullen, door hem met koren te bezaaijen, dan of hij, wanneer zijne omstandigheden dat toelaten, er gebruik van maken wil, om zijn levensgenot te vermeerderen, door hem met fraaije bloemen en sierlijke heesters te beplanten, waar is het verschil?

635. En ook de grondeigendom kent geene grens dan deze: dat men zich niet meer kan toeëigenen wat reeds eigendom van een ander is.

Verg. N°. 614.

Misschien beweert iemand, dat de grondeigendom toch in zich zelven eene grens moet hebben, zullen wij niet in de ongerijmdheid vervallen, van te moeten erkennen, dat de toeëigening van geheele werelddeelen door de wilsverklaring van eenen souve-

rein [1]), of van den Oceaan door eene overkomst tusschen twee staten [2]) bestaanbaar is.

Doch het behoeft niet opgemerkt te worden, dat dit vragen van staats- en volkenregt zijn, waarmede wij ons hier niet hebben in te laten. Wij vragen hier naar het beginsel van den bijzonderen eigendom als verschijnsel in het maatschappelijke leven. Nu zal het zelfs in den minst ontwikkelden toestand der maatschappij wel niet voorkomen, dat iemand zoude optreden en zeggen: ik verklaar mij eigenaar van al den grond rondom mij zoo ver mijn gezigtskring reikt. Maar bovendien, toeëigening in den zin, waarin wij hier het woord gebruiken, onderstelt afzondering, afscheiding der natuurgave tot bijzonder gebruik. Dat dit iets anders is dan eene eenvoudige wilsverklaring, springt in het oog. De *maatschappelijke* toeëigening (om dezen term te gebruiken) begint dan ook overal op kleine, niet op onmetelijk groote schaal; elk perkt niet meer gronds af, dan hij zich in staat gevoelt te bewerken; eerst langzamerhand breidt de toeëigening zich uit, naarmate de arbeid tot onderwerping der natuur gemakkelijker wordt.

Doch inzonderheid hadden wij bij deze stelling eenen regel in het oog, geldende voor de maatschappij waarin wij leven. En de bedoeling is dan, dat het regt op den grondeigendom met zijne gevolgen wel beperking kan vinden in een vroeger en beter regt, dat een ander daarop zou kunnen doen gelden, maar noch door een beginsel van gemeenschap, noch door een beginsel van tijdelijk genot, noch door eenig ander beginsel, strijdig met dat van den eigendom, verkort kan worden.

636. Ook met het oog op de maatschappelijke welvaart gelden van den grondeigendom dezelfde beginselen als van elken anderen eigendom.

637. Hier, waar de belooning van den besteden arbeid dik-

[1]) Gelijk de eerste ontdekkers van Amerika dat werelddeel plegtig voor de kroon van Spanje in bezit namen.

[2]) Gelijk de Portugezen hun regt om alle andere volken van de vaart op Oost-Indië uit te sluiten, betoogden op grond van de tractaten met Spanje gesloten en door den Paus bekrachtigd.

wijls in de vrucht van eene lange reeks van jaren bestaat, is vooral noodig, dat zekerheid van den eigendom tot inspanning van krachten en aanwending van kapitaal aanspore.

Wij behoeven niet verre te zoeken om het bewijs te vinden, dat de bouwman bij eene goede bearbeiding van den grond niet enkel op de eerstkomende vrucht, maar ook op de volgende oogsten let. Wij vinden dit bewijs in de voorkeur, die men zoowel in het belang van den landeigenaar als in dat van den pachter met reden geeft aan lange, boven korte tijdpachten. Elk eigenaar weet bij ervaring, dat de huurder, die het vooruitzigt heeft van nog vele jaren de plaats te zullen bewonen, het land verbetert, maar dat de huurder, die voorziet, dat hij over een of twee jaar zal moeten verhuizen, den grond uitput zooveel hij kan. Men heeft wel eens de instelling van de Mozaïsche wetgeving volgens welke de vervreemde grondeigendommen in het jubeljaar (dat om de vijftig jaren verscheen) terugkeeren moesten in het geslacht van dengeen, wien zij oorspronkelijk bij de verdeeling van Kanaän onder de veroveraars toegelegd waren, geprezen als een uitstekend middel om zonder communisme toch eene zekere gelijkheid van vermogen te bewaren, en om te voorkomen, dat de grondeigendom in de hand van weinige vermogenden vereenigd wierd [1]). Welke oogmerken van staatkunde aan deze instelling verbonden waren, kunnen wij hier in het midden laten. Doch als maatregel van staathuishoudelijken aard moest zij bepaald schadelijk werken; het gevolg was onvermijdelijk, dat tegen de nadering van het jubeljaar de tijdelijke eigenaar den grond verwaarloosde. De instelling kon dan ook op den duur geen stand houden; en vruchteloos hebben de profeten meer dan eens in hunne krachtige taal tegen de telkens terugkeerende overtredingen der wet geijverd [2]).

638. Hier, meer dan ergens elders, is het eigenbelang de noodzakelijke prikkel, die drijft om in het algemeen belang werkzaam te zijn.

---

[1]) *Numeri* XXVI, vs. 53–55, XXXIII, 54. *Josua* XIII, XIX, en vooral *Leviticus* XXV, vs. 8 vv. Verg. J. Salvador, *Histoire des institutions de Moïse* (1826), Livr. III, Ch. 1 et 2.

[2]) *Jesaia* V, vs. 8; ook *Hosea* V, vs. 10 schijnt hierop te doelen.

Verg. N°. 149 *a*.

Wij hebben er slechts op te letten, hoe het gaat met markegronden en meenten [1]), om ons van de waarheid dezer stelling te overtuigen. Zoo lang zij onverdeeld zijn, tracht elk, die tot het gebruik geregtigd is, er zooveel voordeel van te trekken als maar mogelijk is; maar niemand steekt de hand uit om iets tot meerdere vruchtbaarheid van den grond te doen. Hun aanzien is dan ook ellendig en hunne opbrengst armelijk. Doch zoodra zijn ze niet verdeeld, of elk eigenaar gaat aan het werk om het hem toebedeelde hoekje zoo vruchtbaar mogelijk te maken.

Met deze gemeene eigendommen worden wel eens de domeinen en de goederen in de doode hand op ééne lijn gesteld wat betreft de nadeelige zijde, die men er van het oogpunt der staathuishoudkunde in opmerkt. Doch dit is niet geheel juist. Ook zij kunnen hinderlijk wezen voor de vrije en ruime ontwikkeling der volkswelvaart, maar dan toch op andere wijze. De schaduwzijde van domeingoederen is, dat zij niet ligt door de ambtenaren, die het beheer er van hebben, met dien ijver, dat beleid en die rustelooze zorg bewerkt worden, als wanneer zij in handen van bijzondere personen zijn, die door hun eigenbelang worden aangezet om er het „meeste van te maken." Hier gelden geheel dezelfde regelen als van nijverheids-ondernemingen in het algemeen gesteld zijn in N°. 198. Bovendien zal de staat, als eigenaar, niet ligt kapitaal in den grond steken om de opbrengst allengs te vermeerderen. Eindelijk mist de staat de opbrengst der belastingen, die ook van deze gronden betaald zouden worden als zij in handen van bijzondere personen waren. (Verg. voorts N°. 730 vv.)

De zoogenaamde goederen in de doode hand (dat zijn dezulke, die toebehooren aan zedelijke ligchamen en corporatiën, welke van nature een eindeloos voortdurend bestaan hebben, en de eens verkregene eigendommen ten eeuwigen dage behouden —

---

[1]) *Meenten* zijn gronden, die aan eene gemeente toebehooren, doch niet ten behoeve van deze als zoodanig, maar door de ingezetenen der gemeente als regthebbenden gebruikt worden. Hier heeft dus eene gemeenschap van bezit en genot plaats. Meestal bestaan deze meenten uit gemeene weiden, waar elk zijn koe of schaap op jaagt; ook wel eens uit heidegrond, waarvan elk naar zijne behoeften plaggen steekt.

zoo als kerken, stichtingen, kloosters, .enz. —) kunnen met evenveel zorg en overleg bebouwd, gebruikt en verbeterd worden als die van bijzondere personen. Gewoonlijk toch worden die goederen verpacht, en doorgaans voor langen huurtijd. De pachter wordt derhalve door zijn belang gedreven tot goede bewerking. En, de ervaring getuigt het in vele oorden van ons land, ook de bestuurders der stichtingen, aan welke die gronden toebehooren, zijn doorgaans niet ongenegen om uit de kapitalen, die onder hun beheer zijn, het noodige — soms wel eens meer dan het noodige — af te zonderen tot verbetering der landgoederen. Zoo is dan hier geen overwegend bezwaar. Maar de bezwaren, die met grond tegen de „doode hand" kunnen worden aangevoerd, zijn: dat zij hare goederen voor altijd onttrekt aan het verkeer, en daardoor eenen nieuwen eigenaar belet, op eene of andere wijze nog méér voordeel er van te plukken; dat zij om dezelfde reden niet bijdraagt in de belastingen, die van den overgang der goederen hetzij bij verkoop of bij erfenis geheven worden; eindelijk dat de ophooping der goederen in de doode hand wel eens al te veel invloed en eene gevaarlijke magt aan de corporatiën, die voortdurend haar vermogen vergrooten, geven kan. Doch deze laatste bezwaren kunnen door doelmatige wettelijke bepalingen opgeheven worden.

639. En het werkzaamste middel om alle klassen der maatschappij zoo geregeld en zoo overvloedig mogelijk te voorzien van de middelen tot vervulling der eerste behoeften des levens is de bijzondere grondeigendom.

Want gelijk altijd en overal en in elk geval komt de ruimere en betere voortbrenging ook hier eindelijk den verbruiker ten goede (verg. N°. 119—123).

Deze stelling, de noodzakelijke gevolgtrekking der beide voorafgaande, behoeft dan ook geene nadere toelichting.

Doch wij mogen van het onderwerp van deze § niet afstappen zonder (zoo beknopt mogelijk altoos) te hebben gesproken over eene theorie, die te groote vermaardheid verworven heeft, dan dat men haar geheel met stilzwijgen zou mogen voorbijgaan, waar over den grondeigendom gehandeld wordt: en het is hier de plaats daarvoor, omdat deze theorie in meer dan één opzigt

tot een besluit komt, afwijkende van dat, hetwelk in *deze* stelling voorgedragen is. Het is de *theorie der grondrente* [1]) van David Ricardo.

De theorie van de grondrente heeft haren eersten grondslag in hetzelfde beginsel als de theorie van het loon, waarover hierboven bij N°. 505 en 506 gehandeld is. Het loon, zagen wij daar, is niets anders dan het aandeel van den arbeider in de vruchten van den gemeenschappelijken arbeid ter voortbrenging.

---

[1]) Het woord *grondrente* is eenmaal in de taal der wetenschap met eene bepaalde eigene beteekenis aangenomen. Welke die beteekenis is, wordt in de volgende bladzijden verklaard. Maar de oorsprong van het gebruik van dit woord in dezen zin mag hier wel kortelijk worden aangegeven. De Engelsche staathuishoudkundigen, Ad. Smith in de eerste plaats, zochten naar de oorzaak van het verschijnsel, dat de grondeigenaar pacht trekt van zijnen verhuurden grond zonder dat hij, in den regel althans, zelf eenigen arbeid of kapitaal aan de bebouwing van den grond besteedt. Het antwoord, dat zij vonden, was, dat de huurder den eigenaar pacht betaalt enkel voor het genot van de voortbrengende krachten van den grond, die deze ter beschikking van genen stelt. Zij kwamen dus tot het besluit, dat die pacht (immers ten deele) niet anders is dan een voordeel, dat de eigenaar geniet door en uit die voortbrengende krachten, en dat derhalve de eigenaar, die zelf zijn grond bebouwt, ook zich zelven zulke pacht in rekening brengen moet. Nu heet de huurprijs van vaste goederen in het Engelsch *rent.* De Engelsche schrijvers zeiden dan, dat de vruchten van den grond, behalve loon voor den arbeid en intrest van het kapitaal, in elk geval ook nog de *rent* moeten opbrengen. Bij de behandeling van dit onderwerp hebben vervolgens de Fransche schrijvers gemeend, dit woord *rent* het gevoegelijkst te kunnen vertolken door *rente;* maar om te onderscheiden van rente in den zin van vergoeding van de diensten van het kapitaal, hebben zij er bijgevoegd *rente du sol.* De Hoogduitsche en de Nederduitsche schrijvers hebben hiervan op hunne beurt weêr *Grundrente* en *grondrente* gemaakt.

Het is wel te betreuren, dat wij geen passender woord voor dit begrip hebben kunnen vinden, te meer omdat het woord *grondrenten* in onze taal reeds zijne eigene, bepaalde beteekenis heeft (verg. art. 784 van het Burgerlijk Wetboek). — In sommige deelen van ons land, b. v. in Friesland, werd vroeger en wordt misschien hier en daar nog, het woord *rente* gebruikt met volkomen dezelfde beteekenis als het Engelsche *rent,* namelijk voor huur, pacht. Deze beteekenis vinden wij trouwens nog bewaard in het algemeen gebruikelijke woord *rentmeester.*

Een ander deel van deze vrucht komt te goed aan den ondernemer, of liever (want de ondernemer geniet als zoodanig ook loon voor zijnen arbeid) aan den kapitalist, wiens kapitaal tot de voortbrenging heeft medegewerkt. Dit aandeel is de intrest, of, wil men enger bepalen, de rente van dat kapitaal. In deze twee deelen wordt alzoo in elk bedrijf de vrucht van den arbeid gesplitst; met andere woorden, wanneer het voortbrengsel in de maatschappelijke ruiling komt, gelijk gewoonlijk geschiedt, vormen loon en rente de bestanddeelen van den prijs, die er voor ontvangen wordt. Zoo is het in elk bedrijf, maar, zegt Ricardo, met ééne gewigtige uitzondering. Bij het landbouwbedrijf namelijk, en in het algemeen bij elken arbeid, die zekere voortbrengselen aan den grond ontleent, zoo als mijnwerken, vooral echter bij het landbouwbedrijf, gaat deze prijs van het voortbrengsel, dat in de ruiling gebragt is, niet in *twee* maar in *drie* deelen; nevens den arbeider, die zijn loon, en den kapitalist, die zijnen intrest ontvangt, komt de grondeigenaar op, die zijne *grondrente* geniet; niet omdat deze dat eischen kan en in verband daarmede den prijs van het voortbrengsel willekeurig zou kunnen opdrijven, maar omdat de prijs van zelf tot hooger peil rijst dan noodig is om loon en intrest goed te maken, en omdat dat meerdere onmisbaar den grondeigenaar als grondrente ten deel valt.

De natuurlijke reden dezer verhooging van den prijs is namelijk deze. Wanneer ergens eene volkplanting zich gevestigd heeft, zal het eerste zoeken wel zijn, de behoefte aan voedsel te bevredigen. Eenigen dus uit de bevolking zullen tot hunne taak in den gezamenlijken arbeid de bebouwing van den grond kiezen, die daar voor elk ter toeëigening openligt. Het spreekt van zelf, dat zij daartoe zullen nemen den geschiktsten, dat is den vruchtbaarsten en meest gelegen grond, die voor den geringsten arbeid de beste en meeste vrucht levert. Zoo lang nu de beschikbare goede gronden nog naar keuze voorhanden zijn en elkeen des verkiezende even deugdelijke en overvloedige vruchten verbouwen kan, zal ook het voortbrengsel uit den grond getogen geen hoogeren prijs kunnen gelden dan noodig is om loon en intrest te vergoeden. Zóó lang dus is er nog geen grondrente. Maar nu groeit de volksmenigte — overeenkomstig de bevolkingswet van Malthus — krachtig aan. Het gevolg daarvan moet wezen, dat de meest geschikte gronden spoedig allen ingenomen

en onder den ploeg gebragt zullen zijn. Wat nu? Bij den steeds voortgaanden aanwas der bevolking komt men dan in de noodzakelijkheid om ook gronden te ontginnen, die men vroeger ongebruikt had laten liggen, omdat zij meer aanwending van arbeid en kapitaal zouden geëischt hebben, om er evenveel vrucht van te trekken als van de beste gronden, en omdat deze meerdere kosten van voortbrenging toen niet vergoed zouden zijn geworden. Maar nu de klimmende behoefte aan voedsel voor de aangroeijende bevolking noodzaakt, ook deze gronden te bebouwen, zullen ook noodwendig deze hoogere kosten van productie *moeten* vergoed worden. Hiervan is dan weder het onvermijdelijk gevolg, dat de productieprijs van het voortbrengsel — stel, het koren — klimt en met den productieprijs de marktprijs. Deze hoogere marktprijs zal echter nu niet alleen voor dat koren betaald worden, dat op de slechtere gronden is voortgebragt, maar evenzoo voor dat van de betere gronden; en ziedaar eene overwinst, die aan de eigenaren van deze betere gronden toevalt, zonder dat zij er iets voor gedaan hebben, louter door den loop der omstandigheden. Want *hunne* kosten van productie zijn dezelfde gebleven en niettemin ontvangen zij thans meer dan noodig is om deze kosten van productie goed te maken. Dit meerdere, deze overwinst, is de *grondrente*.

Neemt nu de bevolking nog voortgaande toe (en zij heeft daartoe het vermogen en de neiging zoo lang tot dat zij de alleruiterste grenzen van hare middelen van bestaan bereikt heeft), dan zal zich die zelfde loop van verschijnselen op nieuw herhalen. Wederom zal het noodig zijn, gronden van nòg slechtere hoedanigheid te gaan bewerken; wederom zullen deze slechtere gronden hoogere kosten van voortbrenging eischen; wederom zal daardoor de productieprijs en met dezen de marktprijs omhoog gaan; wederom zal die hoogere marktprijs van alle koren, onverschillig van welken grond het afkomstig zij, gelden; wederom zal voor den eigenaar der betere gronden eene overwinst, eene grondrente, overschieten; en wel zóó, dat thans ook de eigenaren der tweede klasse van grond, die zoo straks nog maar alleen hunne kosten vergoed kregen, grondrente beginnen te genieten, en dat de eigenaren der eerste klasse hunne grondrente zien vermeerderen. Moet men vervolgens, — wederom eene schrede verder op dezelfde baan, — zijne toevlugt nemen tot gronden

van de vierde klasse (zoo onderscheidt Ricardo gemakshalve), dan zullen die van de derde klasse op hunne beurt beginnen grondrente op te brengen, en die van de tweede en van de eerste klasse al wederom hoogere grondrente afwerpen. En zóó voort.

Ziedaar de theorie van Ricardo, die door een aantal schrijvers wordt geprezen als het belangrijkste van alle leerstukken der staathuishoudkunde, dat een helder licht verspreid heeft over eene menigte vroeger onverklaarbare verschijnselen in het maatschappelijke leven, — maar die met even krachtige overtuiging door anderen als een weefsel van wel vernuftige, maar volstrekt ongegronde hypothesen verre wordt verworpen.

Want deze theorie wordt niet verkondigd als eene denkbeeldige voorstelling van hetgeen onder zekere omstandigheden gebeuren kan, maar als de redekunstige verklaring van hetgeen werkelijk in de maatschappij, zoo als zij bestaat en leeft en zich ontwikkelt, gebeurt en noodzakelijk — men mag wel zeggen noodlottig — gebeuren moet.

Noodlottig is wel het woord: want het geldt hier in zijne dubbele beteekenis van onvermijdelijk en rampzalig tevens. Immers, wat is het gevolg van dezen loop van de omstandigheden? Geen ander, dan dat de toestand van den bevoorregten grondeigenaar hoe langer hoe voordeeliger wordt ten koste van de menigte, die geen deel aan den grondeigendom heeft, en dàt zonder eenige verdienste zijnerzijds, zonder dat hij meer dienst bewijst, alleen door de vermeerdering der bevolking en de ontwikkeling der maatschappij. De prijzen der noodigste zaken, van grondstoffen, van voedingsmiddelen vooral, worden aanhoudend hooger; de vervulling der eerste behoeften wordt voortdurend moeijelijker, kostbaarder; de arbeider ontvangt al geringer loon voor zijnen arbeid; want al rijst misschien ook het geldelijk bedrag van dit loon, het rijst minder sterk dan de prijs der nooddruft, die hij er voor koopen moet (verg. de aant. bij N°. 505); en tegenover die algemeene verarming staat daar de grondeigenaar, die juist uit diezelfde oorzaak al hoogere rente geniet! In één woord, de rijke wordt rijker, de arme wordt nog armer, buiten zijne schuld, louter door den loop der omstandigheden.

Het is niet te verwonderen, dat deze theorie van de grondrente grooten opgang maakte; evenmin, dat zij grooten strijd verwekte. Aan de eene zijde moest de streng logische bewijs-

voering, waarmede zij door Ricardo voorgedragen en tot hare uiterste gevolgtrekkingen nagegaan werd, de aandacht gaande maken, bewondering wekken en tot onbepaalde goedkeuring nopen. Al voelde men zich ook tot droefheid en ontzetting bewogen bij den aanblik van dien raadselachtigen gang der natuurlijke ontwikkeling van de maatschappij, men was tot de overtuiging gekomen, dat het zóó was en niet anders wezen konde. Wanneer er nog eenige twijfel oprees, of dit dan de slotsom mogt zijn, tot welke de onderzoekingen der staathuishoudkunde moeten leiden, men onderdrukte dien twijfel met de bescheidene erkentenis, dat deze wetenschap niet anders is dan het onderzoek naar de wetten, waardoor de voortbrenging en verdeeling der rijkdommen in de maatschappij beheerscht wordt, en dat het in de eerste plaats haar pligt is, de waarheid onbewimpeld te openbaren. En zoo er al enkele gemoedelijke mannen waren, die het niet van zich konden verkrijgen, zulk eene troostelooze leer te verkondigen, zij vergenoegden zich, er met eenige vragen en bedenkingen overheen te glijden [1]).

Doch aan de andere zijde stonden er ook schrijvers op, die de geheele theorie stellig en bepaald ontkenden; eerst weinigen, later meerderen, in toenemend aantal. Ook hier was de invloed van communisme en socialisme niet gering, even als zij bij eenige andere groote vraagstukken der staathuishoudkunde verpligtte, de „vastgestelde waarheid" aan een nader onderzoek te onderwerpen. Want ook hier ontleenden zij aan de staathuishoudkundigen zelven hunne zekerste wapenen tot bestrijding der bestaande maatschappij. Als dit dan (zeiden zij) de noodlottige gang der zaken is in de natuurlijke ordening der maatschappij, welke gij verdedigt, dan wordt het hoog tijd, dat die ordening door eene andere, die regtvaardiger en zegenrijker is, worde vervangen. Ziet, zulk eene bieden wij u aan. Uwe theorie van de grondrente is even onmenschelijk als uwe theorie van de bevolking. Zij doemt de groote menigte tot onverbiddelijke, steeds klimmende ellende, terwijl zij alleen den weinigen bevoorregten in uwe maatschappij heil belooft. Maar daarom

---

[1]) Zoo als b. v. J. B. Say, *Cours d'Economie politique pratique,* Ve Partie, Chap. 20, tot opschrift hebbende: „d'une opinion relative au profit des „fonds de terre."

moet uwe theorie van de grondrente ook even verwerpelijk zijn als uwe theorie van de bevolking; want de Schepper, die al zijne schepselen lief heeft, kan zulk eene maatschappij niet gewild hebben. Wat oordeel moet er dan over uwe „wetenschap" geveld worden, die voor zulke leerstellingen plaats heeft?

Onder de economisten, die in den jongsten tijd als de krachtigste bestrijders der theorie van Ricardo opgetreden zijn, staan Frédéric Bastiat, de beroemde Fransche schrijver, en H. C. Carey, het hoofd der Amerikaansche school van staathuishoudkundigen, op den voorgrond. De eerste werd daartoe gedreven juist door zijne begeerte om het communisme dit gevaarlijke wapen uit de handen te wringen. Hij ontkende eenvoudig het bestaan der grondrente in den zin van onverdiende winst, en betoogde, dat het aandeel, hetwelk de grondeigenaar in de vruchten der voortbrenging geniet, niet meer is dan de billijke, meestal zelfs nog onvoldoende vergelding van al de kosten van arbeid en kapitaal, door hem van den beginne af voortdurend en zonder ophouden aan de bereiding van den grond besteed. Misschien is dit betoog het zwakste van alle, die er in zijne *Harmonies Economiques* gevonden worden. Althans het wordt door de eenvoudigste verschijnselen, die wij dagelijks kunnen waarnemen, — zoo als, dat de landhuren in korten tijd aanmerkelijk stijgen kunnen, of dat twee grondstukken, naast elkander gelegen, ongelijke waarde hebben, omdat zij van nature ongelijke vruchtbaarheid bezitten, — omvergeworpen. Carey tast de theorie der grondrente van eene geheel andere zijde, en krachtiger, aan. Hij begint met de ontkenning van de eerste stelling, waarop Ricardo zijne geheele leer gebouwd heeft, namelijk, dat bij de vestiging eener nieuwe volkplanting de beste gronden het eerst in gebruik genomen worden. Hij betoogt in het breede en herhaaldelijk, in de talrijke voortbrengselen zijner zeer vruchtbare pen, dat overal en altijd juist het omgekeerde plaats gehad heeft; dat de nieuwe volkplanting zich in den beginne altijd met de schraalste en slechtste gronden behelpen moet, en eerst langzamerhand tot de betere kan overgaan, omdat zij aanvankelijk noch het kapitaal noch zelfs de arbeidskracht bezit, die vereischt worden om deze vruchtbare gronden te ontginnen en hunne al te weelderige groeikracht te beheerschen. Doch deze theorie van Carey mag even eenzijdig in ééne rigting als die van Ricardo in eene

andere rigting genoemd worden. En ook zij laat meer dan ééne vraag, die uit de waarneming der feiten bij ons oprijst, onbeantwoord.

Wij mogen ons nu niet verder in dezen wetenschappelijken strijd verdiepen. Wij moeten ons desgelijks onthouden van de opsomming en waardering van onderscheidene bezwaren, die door anderen tegen de theorie van Ricardo in het midden gebragt zijn. Wij moeten ons haasten tot de beschouwing van het vraagstuk zelf: bestaat er eene grondrente in de beteekenis, die het woord nu eenmaal in de staathuishoudkunde verkregen heeft; en zoo ja, welken invloed heeft dan haar bestaan op de maatschappelijke welvaart?

De grondrente bestaat; doch niet op de wijze, uit de oorzaken en met de gevolgen, zoo als de theorie van Ricardo het ons voorstelt. Het mag inderdaad eene grondfout van deze theorie worden genoemd, dat zij van eene onbewezene en onware onderstelling uitgaat. Het moge volkomen waar zijn (eene waarheid trouwens, die wij met eigen oogen kunnen aanschouwen), dat de mensch, die vruchten aan de aarde ontleent, liever goede dan slechte gronden bebouwt: dat de Nederlander aan de vruchtbare Betuwe de voorkeur geeft boven de dorre Veluwe. Het moge evenzeer waarheid zijn, dat men aan de ontginning van onvruchtbaren grond de hand niet slaat, wanneer men althans de hoop [1]) niet heeft, dat de kosten van kapitaal en arbeid, die men daaraan besteden moet, voldoende vergoed zullen worden. Maar hieruit volgt nog niet, dat altijd en overal eene bevolking, die zich ergens nederzet en den grond, zoo als hij daar voor de toeëigening openligt, in bezit neemt, begint met te onderzoeken, welke grond nu wel de geschiktste van allen zij, en dan naar een vast plan eerst de beste gronden, daarna alle van de tweede hoedanigheid, vervolgens die van de derde klasse voorts die van de vierde klasse, enz. enz., gaat bebouwen. Allerlei, soms onbeduidende, omstandigheden hebben op de keus der eerste nederzetting invloed; en het kan even zoowel gebeuren, dat men zich, door de noodzakelijkheid gedrongen, langen

[1]) De *hoop*; de *zekerheid* mogen wij niet zeggen, wanneer wij ons de vele heiontginningen, die hier te lande in de laatste vijf en twintig jaren beproefd zijn, in het geheugen roepen.

tijd met schralen bodem moet behelpen en eerst later tot de betere soorten overgaat, als het omgekeerde. En in dit opzigt moeten wij Carey gelijk geven, wanneer hij aantoont, dat juist bij de *eerste ontginning* de betere gronden meer arbeid en kapitaal vorderen dan de slechtere, omdat de vrij werkende krachten der natuur daar met meer inspanning bedwongen moeten worden dan hier.

Hieraan verbindt zich eene tweede bedenking. In den werkelijken toestand gaat het niet op, zulk eene classificatie van gronden, als de theorie van Ricardo onderstelt, aan te nemen. Er is zeker zeer groote verscheidenheid in den aard en de hoedanigheid — en zoo men wil in de vruchtbaarheid — van de verschillende grondsoorten, waarmede de oppervlakte van den aardbodem bedekt is. Er is hemelsbreed verschil tusschen onze uiterwaarden en ons duinzand; maar tusschen deze uitersten zijn de overgangen zoo talloos vele en zoo zamengesteld, dat het onmogelijk is, in eene vaste maat van vruchtbaarheid een kenmerk tot onderscheiding te vinden. Nu willen wij billijk zijn en erkennen, dat Ricardo zijne verdeeling in klassen slechts voorgesteld heeft om door een sprekend beeld den geest zijner leer duidelijk te doen uitkomen. Maar dan blijft er een ander en ernstiger bezwaar over. Ons begrip van vruchtbaarheid is veelal louter betrekkelijk. In waarheid is een heideveld, dat met planten bedekt is, even vruchtbaar als de digt begroeide weide; alleen werkt de vruchtbaarheid des bodems dáár anders dan hier. En alzoo is de eene grond geschikt voor het eene gewas, de andere voor het andere. Op onze Zeeuwsche kleilanden zal tarwe groeijen en koolzaad en vlas en meekrap, maar hoe vruchtbaar zij ook genoemd mogen worden, voor rogge en boekweit zal men de schralere gronden van Overijssel en Drenthe verkiezen. Zoo heeft elke grond zijn eigen voortbrengsel en voor dàt voortbrengsel is hij de vruchtbaarste. Wat doet nu de mensch? Hij begint niet met te zeggen: ik heb tarwe noodig voor mijn levensonderhoud; hij gaat daarop niet naar de gronden zoeken, die het best geschikt zijn om ze met tarwe te bezaaijen; hij gebruikt eenvoudig den grond, dien hij vóór zich vindt, op die wijze als hem het geschiktst voorkomt, tot boekweit of rogge als het een schrale grond is, tot tarwe als hij vet is. Hij tracht eenvoudig van elken grond overeenkomstig zijnen

aard het meeste voordeel te behalen. Dit gaat zelfs zoo ver, dat hij (ons Holland is er een voorbeeld van) door de ervaring geleerd, zijnen grond beteelt met zulke gewassen, die zelven hem geen voedsel kunnen opleveren, maar voor welke hij met winst voedingsmiddelen in kan ruilen. En wat bij ons de bloemkweekers in het klein doen, dat doen in Noord-Amerika de katoentelers op reusachtige schaal.

Eene derde bedenking, die tegen het stelsel van opeenvolging van gronden bij voortgang der cultuur gerigt kan worden, is deze. Wetenschap en kunst — d. i. het vermogen om de natuur te beheerschen — gaan gestadig en onverpoosd voort, de oorspronkelijke eigenschappen van den grond te wijzigen. Wij willen hier niet spreken van de betere bearbeiding, die voortdurend de minder goede gronden verbetert; want hierop zou met reden geantwoord kunnen worden, dat daarin juist die meerdere kosten van kapitaal en arbeid bestaan, waartoe men genoodzaakt wordt, wil men slechte gronden evenveel doen opbrengen als goede. Maar eene nieuwe meststof, een nieuw werktuig is genoeg om de geheele classificatie van gronden omver te werpen, en eene soort, die voor den slechtsten gold, tot den besten te maken. Welke wonderen heeft niet het droogleggen der landerijen verrigt, waardoor moerassen opgedroogd en oerbanken verteerd zijn. Die uitvindingen zijn de vrucht eener hooge beschaving, dat is van eene vergevorderde ontwikkeling der maatschappij. In stede derhalve van te verpligten tot al zwaardere inspanning, om de toenemende bevolking toch maar te voeden, en tot hoogere kosten van productie, geeft integendeel de ontwikkeling der maatschappij zelve de middelen aan de hand, om met minder kosten voort te brengen, door al meer en meer (zoo wij dat woord hier bezigen mogen) vruchtbare gronden te *scheppen*.

Daar is nog eene opmerking, die haar gewigt heeft, omdat volgens het stelsel van Ricardo, zoo het juist is in zijne gevolgtrekkingen, de toestand der meest beschaafde volken de meest bedenkelijke zijn moet. De ruimere mate der voortbrenging, die wij voor onzen arbeid verkrijgen, hangt, buiten de meerdere vruchtbaarheid van den grond (hetzij dan dat deze gave der natuur of het werk van den mensch zij), van tallooze andere omstandigheden af. Vestigen wij het oog op het hoofdbestanddeel van het voedsel der bevolking van Europa, de tarwe. Geene

landen van ons werelddeel bezitten daartoe vruchtbaarder gronden dan Polen en Rusland. De eindelooze vlakten tusschen de Weichsel en de Niemen, en de „zwarte aarde" in Zuid-Rusland zijn als het ware van den beginne af door de natuur aangewezen om de jaarlijksche behoefte van een groot deel van Europa aan deze kostelijke vrucht te bevredigen. Daar is men althans nog niet in de noodzakelijkheid van tot gronden van de tweede en van de derde klasse de toevlugt te nemen. Daar moet dan wel de bevolking in overvloed zwelgen! Nogtans, geen Brit, geen Franschman, geen Hollander zou zijnen toestand met dien van Pool of Rus willen ruilen, ook waar het enkel de bevrediging der eenvoudigste behoeften des levens geldt. Want hoe onuitputtelijk rijk er de bodem zij, het volk is er arm, dat is, de voortbrenging is er gebrekkig, omdat er noch vrijheid van den arbeid, noch verdeeling van den arbeid, noch vrije ruiling, noch ruim en levendig verkeer bestaat.

En dit leidt ons van zelf tot eene laatste bedenking, dezelfde, die ook tegen de theorie van Malthus en hare ontmoedigende gevolgtrekkingen aangevoerd werd: namelijk, dat de feiten, die wij waarnemen, in lijnregten strijd zijn met de theorie. Bevatte de theorie waarheid, de achteruitgang der algemeene welvaart tegenover den klimmenden rijkdom der bevoorregte grondeigenaren had zich moeten openbaren sedert de eerste vorming der maatschappij, had zich althans in de geschiedenis der maatschappij van het nieuwere Europa sedert de middeleeuwen in al scherpere trekken moeten vertoonen. Waar nu zien wij hiervan de sporen? Is niet integendeel de toestand des dagblooners in vergelijking met vroegere eeuwen aanmerkelijk verbeterd, ook in dien zin, dat hij al meer en meer kan overhouden om zich betere kleeding en betere huisvesting en allerlei kleine geriefelijkheden te verschaffen? Doch wij kunnen en moeten de vraag nog bepaalder stellen. Is sedert de middeleeuwen de prijs van het koren tegenover den stand der loonen dus gewijzigd, dat de eerste gaandeweg gerezen is tegenover den anderen, zoo als Ricardo zegt dat *moet* plaats hebben? Het antwoord op deze vraag is bepaald ontkennend. In onderscheidene landen is zij met de uiterste zorg onderzocht; en overal heeft dit onderzoek tot de slotsom geleid, dat veeleer het tegenovergestelde het geval is geweest; dat namelijk de werkman voor een dag arbeids

heden grootere hoeveelheid koren beschikbaar vindt dan honderd of tweehonderd jaren geleden [1]).

Moet dan op deze gronden het bestaan van de grondrente ontkend worden? Geenszins. Alleen de juistheid der *theorie van de grondrente* moet betwijfeld worden.

Dat er werkelijk door den grondeigenaar zulk eene overwinst, zulk een voordeel boven de evenredige vergoeding van kapitaal en arbeid genoten kan worden, hebben wij erkend. Geene redenering, geene theorie kan dat feit wegcijferen. En noch Carey, noch Bastiat kunnen uit hunne theorieën de verklaring geven, hoe het komt, dat het ééne grondstuk bij volkomen gelijke bearbeiding zijnen eigenaar hoogere pacht oplevert dan het andere, alleen omdat het eerste overvloediger of kostelijker vrucht oplevert, of wel gunstiger gelegen is dan het andere [2]). Volgens hen zoude het eigenlijk onmogelijk zijn, dat een stuk weiland in de onmiddellijke nabijheid eener groote stad gelegen voor hoogeren prijs verhuurd kan worden dan een ander stuk van gelijke grootte en hoedanigheid en met evenveel zorg bewerkt, maar dat op een of twee uren afstands midden in het vlakke veld gelegen is. De dagelijksche ervaring leert ons niettemin,

[1]) Verg. onder anderen het artikel *Rente du Sol* van H. Passy, in de *Dictionnaire de l'Economie politique*, Dl. II, blz. 516 v. — De school van Ricardo meent grooten steun voor hare theorie te vinden in het verschijnsel, dat de marktprijs der grondstoffen en voedingsmiddelen in den loop der eeuwen niet, als die der fabriekwaren, voortdurend en sterk verminderd is. Doch dit verschijnsel is gemakkelijk te verklaren. Bij den fabriekarbeid heeft de mensch eene bijkans onbeperkte beschikking over natuurkrachten, welke hij door werktuigen in de plaats van zijnen arbeid stelt. Bij den landbouw is de mensch van den aanvang af van natuurkrachten afhankelijk geweest, die hij niet op gelijke wijze naar willekeur versterken en vermeerderen kan. De stoomkracht kan de mensch in 't onbegrensde vermenigvuldigen, maar de groeikracht (om dit woord hier te gebruiken) niet alzoo.

[2]) De redenering van Bastiat aan het slot van het IXe Hoofdstuk zijner *Harmonies économiques* (Ed. 1850, blz. 392 vv., ed. 1855, blz. 304 vv.) bevat eene onwillekeurige erkentenis der grondrente, in den geest zoo als zij hier door ons wordt voorgesteld. Maar met Bastiat's grondstelling, dat ook de grondeigenaar niets geniet dan eene (meestal nog onvoldoende) vergoeding van de door hem voorgeschotene productiekosten, is zij niet wel te rijmen.

dat dit gebeurt. Hoe dan ook het oordeel over de theorie van Ricardo zij, deze eer komt hem toe, dat hij eene gewigtige waarheid wel niet ontdekt (want Ad. Smith en anderen hadden vóór hem er van gewaagd), maar in helder licht gesteld heeft. Doch in zijnen ijver, om haar scherp en duidelijk te doen uitkomen, heeft hij haar in eene logische deductie gekleed, die uitgaat van eene onderstelling, die wel feitelijk waar *kan* zijn, maar toch in de geschiedenis der maatschappij zich nergens als volkomen zuiver feit voorgedaan heeft. De school van Ricardo heeft, een stap verder gaande, de onderstelling van den meester aangenomen als het regelmatige (normale) feit zelf, en zijne verklaring tot eene onwedersprekelijke, overal geldende theorie verheven [1]).

Hoe bestaat dan de grondrente? Zij kan bestaan, en bestaat werkelijk, onder den invloed van de meest verscheidene omstandigheden, daaronder ook onder dien van de vermeerdering der

[1]) Ook de theorie van Ricardo moet misschien, even als die van Malthus en van Sismondi, vooral wat betreft hare eenzijdigheid, verklaard worden uit den tijd, waarin hij schreef. Het werk, waarin hij haar ontwikkeld heeft, *the principles of political economy and taxation*, zag het eerst het licht in 1817. In de voorrede erkende hij zelf, dat hij veel van zijne denkbeelden aan Malthus verschuldigd was, en in waarheid is de theorie der grondrente niet anders dan de aanvulling (het complement) van de theorie der bevolking. Maar ontwijfelbaar was ook Ricardo onder het schrijven van dit boek onder den invloed van de gebeurtenissen, waarin hij leefde. Door allerlei omstandigheden, oorlog, slechte oogsten, verandering in de waarde van het betaalmiddel, was sedert nagenoeg twintig jaren de prijs der granen in Engeland steeds hoog en voortdurend klimmende geweest. Daarmede waren te gelijk de pachten sterk gerezen, en die hooge prijzen van het koren hadden tot zeer uitgebreide ontginningen aanleiding gegeven. De middenprijzen van een quarter tarwe waren in de twintig jaren 1775—1794 geweest 44 sh., en in de twintig jaren 1795—1814 niet minder dan 82 sh. Van 1770—1793 waren er slechts 570,000 acres ontgonnen; van 1794—1820 niet minder dan 3,900,000 acres. Dit waren de feiten, die Ricardo voor zich zag, en die zoo bestendig aanhielden, dat het naauwelijks anders kon, of zij moesten bij hem het denkbeeld van een vasten regel opwekken. Daar kwam nu nog bij de hongersnood van 1816, als het ware om hem nog meer in dat denkbeeld te bevestigen. — Ricardo stierf reeds in 1823. Misschien is de gissing niet al te gewaagd, dat hij later op zijne theorie teruggekomen zou zijn, indien hem een langer leven tot voortgezette studie gegeven ware geweest.

bevolking, maar onder dezen voorzeker niet uitsluitend, noch zelfs het meest. De grondrente heeft bestaan van het oogenblik af, waarop twee eigenaren twee stukken grond nevens elkander, maar van verschillende hoedanigheid, ligging, geschiktheid, in bezit genomen hebben, ten gevolge van welk verschil de een voor gelijken arbeid iets meer vrucht verkreeg dan de ander. En de eerste oorzaak van haar ontstaan en voortdurend bestaan ligt in hetgeen wij noemen mogen de grilligheid [1]) der natuur bij de uitdeeling van hare gaven.

„De natuur geeft de middelen tot vervulling van 's menschen behoeften, doch voor het meerendeel slechts onder voorwaarde, dat hij die goederen door zijnen arbeid verwerve" (N°. 17); en de mensch heeft het in zijne magt, „natuurkrachten aan zijnen wil te onderwerpen, om door hare werking zijnen arbeid uit te winnen, te vervangen of in voortbrengend vermogen te versterken" (N°. 62). Die *gaven* der natuur zijn overvloedig, deze *krachten* zijn onuitputtelijk; voor geringe inspanning geeft zij veel; en elk mensch, die zich door zijnen voortbrengenden arbeid daarvan het eerst meester maakt, dat is, zich toeëigent, heeft ook het eerste voordeel daarvan. Maar op den duur verdeelt zich door de concurrentie dat voordeel over de geheele maatschappij. Immers hierdoor is het, dat het voordeel van elke nieuwe uitvinding of ontdekking ten slotte aan de geheele maatschappij ten goede komt, omdat de loutere natuurgave door hem, die haar het eerst ontleende, om niet wordt overgedragen en geene andere vergoeding door hem gevraagd kan worden dan die van zijnen arbeid, welken hij aan de toeëigening, bereiding, verplaatsing of bewaring besteed heeft. Maar die gaven der natuur zijn niet overal in volkomen gelijke mate afgepast en verdeeld. Zij strooit ze uit met den grilligsten luim. Geen twee vruchtboomen zijn er, al werden zij ook op denzelfden tijd in denzelfden grond geplant en met volkomen gelijke zorg gekweekt, die elk jaar juist evenveel appelen zullen opleveren. Niet ligt zal het gebeuren, dat twee visschers, die denzelfden nacht in hetzelfde vischwater met evenveel geduld en beleid ge-

---

[1]) Wij gebruiken hier dit woord onder hetzelfde voorbehoud als bij N°. 185 is aangeteekend.

visscht hebben, des morgens met gelijke vangst huiswaarts keeren. Evenmin zal de bouwman van twee akkers naast elkander, die hij op volkomen gelijke wijze bewerkt heeft, volkomen gelijken oogst bekomen. Gelijk nu die wisselvalligheid, of laat ons het juiste woord nog eens gebruiken, die grilligheid der natuur in de uitdeeling harer gaven zich in het kleine openbaart, zoo werkt zij ook in het groote. Twee mijnen worden geopend: in de eene stuit men op eene overrijke ader van de gezochte delfstof; in de andere vindt men naauwelijks erts genoeg om eene karige vergoeding voor de aangewende kosten te erlangen. Twee schepen zeilen nagenoeg gelijktijdig van Texel uit naar Java. Maar het verschil van éénen dag in het vertrek kan genoeg zijn om den éénen bodem eene voorspoedige reis te schenken, terwijl de andere — toevallig, zoo als wij zeggen — met allerlei tegenspoed te worstelen zal hebben. Het was aan de eigenaardige gesteldheid van grond en water te danken, dat de Haarlemsche bleekerijen zoo vermaard geworden zijn, dat men in vroegere tijden (toen het kunstbleeken nog niet in zwang was) uit alle landen van Europa derwaarts de linnens zond, die men regt blank en zuiver gebleekt wilde hebben. Men beweert, dat langs de Zaanstreek de winden krachtiger en gestadiger waaijen dan elders in ons vaderland. Is dit waarheid, dan zal een molen, aldaar gebouwd, veel grootere rente van het kapitaal voor zijnen aanbouw besteed kunnen afwerpen dan een molen, die op eene andere plek gebouwd is; en de reden is gevonden, waarom zich juist langs de Zaan zulk eene krachtige en bloeijende fabrieknijverheid gevestigd heeft. Eene kleine wijziging in de helling van eenen wijnberg, een gering verschil in den hoek, waarmede de zonnestralen op een bepaald plekje invallen, is genoeg om aan den wijn, die op den berg groeit, bijzonderen geur en gloed te geven en hem tot een der fijnste merken te verheffen. En desgelijks kunnen talrijke, ons veelal nog onbekende, oorzaken den eenen akker op den duur grootere vruchtbaarheid bijzetten boven den anderen.

In al deze gevallen — en met voordacht hebben wij verscheidene naast elkander geplaatst — in al deze gevallen nu geniet de gunsteling van het toeval of van de fortuin of van de grillige mildheid der natuur een voordeel, dat niet enkel de vergoeding is van zijnen arbeid; een voordeel, dat wij met een woord

van eenigzins ruimere strekking dan het gebruikelijke, eene *natuurrente* zouden kunnen noemen.

Wij moeten nog verder gaan. Ook de maatschappelijke toestand van een volk en de veranderingen van meer of minder gewigt, die daarin voorkomen, kunnen oorzaken worden van buitengewone voordeelen, welke den grondeigenaar toevallen. Daaronder kan ook de geleidelijke toeneming der bevolking — het zij nog eens erkend — behooren. Wij kunnen dit erkennen, al laten wij ook in het midden, wie nu gelijk heeft, de Fransche school, die beweert, dat eenvoudig de vermeerdering der vraag voldoende is om de prijzen der voortbrengselen te doen stijgen, onafhankelijk van de kosten der voortbrenging, of de Engelsche school, die leert, dat de hoogere kosten van voortbrenging, door welke het alleen mogelijk is, aan de klimmende behoefte te beantwoorden, de ware oorzaak van de rijzing der prijzen zijn. Maar met deze vermeerdering der bevolking staat, in uitwerking, op ééne lijn de opening van eene nieuwe markt. De afschaffing der inkomende regten op buitenlandsche landbouwproducten in Engeland sedert 1846 heeft onmiskenbaar de prijzen van de meeste en voornaamste voortbrengselen van onzen landbouw omhoog gedreven; en met de prijzen der producten zijn ook de koop- en huurprijzen der gronden bij ons gestegen. Ziedaar, hoe de Nederlandsche landeigenaar voordeel genoten heeft van eenen maatregel van wetgeving in Engeland. — Nog meer. Verplaatsen wij ons een oogenblik in de oorden, die den zoom der Veluwe langs den Rijn en den Gelderschen IJssel vormen. Wat vinden wij daar? Een' schralen, zandigen grond, hier en daar heuvelachtig, ten deele met bosschen bedekt, nu en dan afgewisseld door eenige kampen bouwland, waar boekweit, rogge en aardappelen verbouwd worden; verder, uitgestrekte heide. De bouwman moet er hard werken, maar wordt er toch niet rijk; de grond heeft weinig waarde. Maar daar wordt de streek door schoone straatwegen doorsneden; wat later wordt er ook een spoorweg door gebaand. En zie, welk een verbazende ommekeer! De hooge lucht en drooge grond, de bekoorlijke wildheid van het boschland, de heerlijke vergezigten lokken de rijke stedelingen aan om hier hunne zomerverblijven te bouwen; de armelijke dorpjes worden groote gemeenten; buitenplaatsen, villa's, optrekjes scharen zich langs den weg in urenlange rijen: de wil-

dernis wordt een lustoord. De grond verkrijgt eene fabelachtige waarde; een bunder zand, op een gunstig plekje gelegen, kan tot acht, ja tot tien duizend gulden gelden, vier of vijf malen de waarde van de vruchtbaarste gronden, welke in het geheele vaderland gevonden worden. De heiboer wordt speculant, en schept zijne rogge- en boekweitvelden om in buitentjes, die hij voor één jaar verhuurt tegen een prijs, dien hij niet voor vijf achtereenvolgende goede oogsten had kunnen maken. Ook deze huurprijs is grondrente.

Zoo bestaat dan de grondrente — of natuurrente — als toevallige bate voor dengeen, die zich het eerst de natuurgave toegeëigend heeft, of zijnen opvolger in den eigendom. Vanwaar zij komt, kan ons vrij onverschillig zijn; zij kan de meest verscheidene oorzaken hebben; als feit is zij onwedersprekelijk. Is nu misschien iemand geneigd te vragen: maar welk regt heeft de eigenaar op die bate, die dan toch louter natuurgave is? Wij mogen antwoorden met de wedervraag: welk minder regt heeft hij dan degeen, die de vrucht van den boom plukt, of het dier in de wildernis velt, of een hoekje lands heeft afgezonderd, om er zijn voedsel van te trekken? Zijn eigendom behoort hem, met al wat daarvan onafscheidelijk is. En wilt gij hem dit regt betwisten, wijs dan aan, wie een beter regt heeft.

Wij besluiten deze beschouwingen met de opmerking, waarmede wij ze geopend hebben. Eene toelichting tot de stelling, aan welke zij zijn verbonden, bevatten zij eigenlijk niet. Want die stelling behoefde geene toelichting meer, omdat zij noodzakelijk uit de beide voorafgaande voortvloeide. Maar de theorie der grondrente mogt niet geheel met stilzwijgen door ons voorbijgegaan worden. En omdat die theorie in hare noodzakelijke gevolgtrekkingen tot eene slotsom leidt, welke lijnregt tegen deze stelling overstaat, was het hier de eigenaardige plaats, om haar te behandelen.

§ 4. *Over beperking en verkorting van den eigendom.*

640. Eigendom sluit in zich het gebruik van, en de beschikking over onze goederen naar ons goedvinden.

641. Maar in het maatschappelijke verkeer kan noch dit gebruik noch deze beschikking volkomen onbeperkt zijn.

Wie geheel alleen is — een Robinson op zijn eiland — kan naar volle vrije willekeur beschikken over alles, wat hij het zijne noemt: kan het gebruiken, zelfs misbruiken naar zijne luim. Doch naauwelijks zijn er door de zamenleving betrekkingen tusschen menschen ontstaan, of die betrekkingen beheerschen onvermijdelijk, gelijk het geheele bestaan en doen des menschen, zoo ook zijne handeling met de goederen, waarmede hij zich omringd heeft. Niet alleen wordt de wil van den een in vele opzigten ondergeschikt aan den wil eens anderen; maar ook kan van dezen oogenblik af geen gebruik meer toegelaten worden, dat het regt van een ander schenden zou; en noodzakelijk worden èn beschikking èn gebruik aan regelen gebonden, die voor allen gelijkelijk moeten gelden, zal er eene maatschappelijke orde kunnen bestaan.

642. En terwijl misschien geen beginsel van maatschappelijke orde zoo diep in het regtsbewustzijn van den mensch geworteld is als dat van den eigendom, kan er misschien ook geen genoemd worden, dat in elken maatschappelijken toestand feitelijk zooveel en zoo velerlei beperking en verkorting lijdt, als dit.

643. Men kan driederlei oorzaak van zulke beperking en verkorting stellen:

a. geweld en willekeur;

b. den invloed van heerschende regtsbegrippen;

c. overwegingen van algemeen belang, waarvoor het bijzonder belang wijken moet.

644. Daden van geweld en willekeurige berooving (N°. 643*a*) komen eigenaardig het meest voor in eenen gebrekkig geregelden maatschappelijken toestand. In de beschaafde maatschappij wordt het als de eerste en voornaamste pligt van den Staat aangemerkt, daartegen bescherming te verleenen en ons het ongestoord bezit en het rustig genot onzer goederen te verzekeren.

In de geheel regellooze maatschappij bestaat de eigendom zoowel als in de meest geregelde, doch — onder de heerschappij van het regt des sterksten. De wilde noemt zijne hut en zijne

levensmiddelen, zijn huisraad en zijne wapenen zijn eigendom. Zij zijn het ook, zoo lang hij ze verdedigen kan. Bij voortgaande ontwikkeling der maatschappij wordt dat regt des sterksten wel van lieverlede in zekere vormen gekleed; maar de willekeur van den magtige onderdrukt den zwakke. De Oostersche despoot is onbepaald heer en meester over leven en dood, en desgelijks over de goederen zijner onderdanen. Eerst zeer langzaam dringt het besef door, dat de overheid gesteld is, om in de maatschappij elk in zijn regt te handhaven. Lodewijk XIV kon het nog voor waarheid aannemen, wanneer hem gezegd werd: [1] „Tous „vos sujets, quels qu'ils soient, vous doivent leur personne, leurs „biens, leur sang, sans avoir droit de rien prétendre. En vous „sacrifiant tout ce qu'ils ont, ils font leur devoir, et ne vous „donnent rien, puisque tout est à vous;" en zelf zeggen: [2] „Les rois sont seigneurs absolus et ont naturellement la dispo„sition pleine et libre de tous les biens qui sont possédés." — Ons zouden zulke woorden als eene bespottelijke ongerijmdheid in de ooren klinken.

645. Maar ook onder de meest beschaafde volken van onzen tijd komen zulke daden van geweld en willekeur nog op onderscheidene wijzen voor.

Men zou zich vergissen indien men meende, dat de bedoeling dezer stelling is, te herinneren, dat ook in de meest beschaafde maatschappij nog altijd diefstal, roof en zoo menig ander misdrijf gepleegd worden. De bedoeling is, er op te wijzen, hoe ook nog in onze eeuw het regt van den sterkste zich bij de beschaafde volken gelden doet onder den veelbeteekenenden naam van „het regt van het kanon," en met welke gruwelen ook nu nog altijd de oorlog gepaard gaat. Vooral in het oorlogsbedrijf ter zee openbaren zich nog maar al te veel de sporen der oude barbaarschheid. Doch ook in dit opzigt daagt een betere tijd, getuigen de gewigtige besluiten van het Parijsche Congres van 1856. Al is er ook nog weinig zekerheid, dat die besluiten in elk voorkomend geval getrouw zullen worden nageleefd, het is

---

[1]) *Testament politique de M. de Louvois.*

[2]) *Instruction au Dauphin.*

reeds veel, dat het beginsel plegtig erkend is, dat ter zee zoowel als te lande de oorlog zooveel mogelijk gevoerd moet worden met eerbiediging van den eigendom. En dat dit beginsel bij de mogendheden van Europa ingang heeft gevonden, dit mag als een van de schoonste triomfen der staathuishoudkunde worden geroemd.

Maar de stelling doelt bovendien nog op een anderen gruwel, die zoo lang ook onze beschaafde hedendaagsche maatschappij nog bevlekt heeft en zelfs nu nog niet volkomen is uitgeroeid: de slavernij, de grofste vorm der gewelddadige verkrachting van den eigendom, die den eenen mensch met zijne arbeidskracht en met de vruchten van zijnen arbeid aan de volstrekte willekeur van eenen anderen mensch onderwerpt. Een gruwel te afschuwelijker, omdat tot zijne handhaving het beginsel van den eigendom zelf werd ingeroepen!

646. Zoodanige verkorting van den eigendom door geweld en willekeur is in elk geval, zonder uitzondering, als nadeelig voor de maatschappelijke welvaart aan te merken.

647. De invloed der heerschende regtsbegrippen (N°. 643*b*) doet zich in elken maatschappelijken kring menigvuldig en op zeer onderscheidene wijzen gelden, tot beperking zoowel van de beschikking over, als van het gebruik van onze goederen.

De stof, die zich aan onzen blik voordoet wanneer wij naar voorbeelden ter toelichting van deze stelling rondzien, is zóó overrijk, dat het haast niet mogelijk is, onze keus te bepalen. Slaan wij de wetboeken der volken open, waarin het privaatregt der burgers onder elkander geregeld wordt, bijna op elke bladzijde vinden wij eene regeling, die den eigendom raakt; en daarbij vertoont zich weder eene oneindige verscheidenheid en te gelijk eene schakering van regtsbegrippen en regtsinstellingen, die ter naauwernood het punt van overgang onderkennen laten. Zoo veelzijdig is dan ook in de burgerlijke wetgeving de beperking van den eigendom, dat men bij de poging om het regt van eigendom in de wet te omschrijven, tot uitdrukkingen de toevlugt heeft moeten nemen, die even zoowel den eigendom in al zijne volheid erkennen, als zijne volstrekte ontkenning

toelaten. Men leze b. v. slechts de definitie van ons Burgerlijk Wetboek (art. 625.): „Eigendom is het regt om van eene zaak „het vrij genot te hebben, en daarover op de volstrektste wijze „te beschikken, mits men er geen gebruik van make, strijdende „tegen de wetten of de openbare verordeningen, daargesteld door „zoodanige magt, die daartoe volgens de grondwet de bevoegd- „heid heeft, en mits men aan de regten van anderen geen hin- „der toebrenge; alles behoudens de onteigening ten algemeenen „nutte tegen behoorlijke schadeloosstelling, ingevolge de grond- wet." Hoe ruim, maar ook hoe eng beperkt kan, met zulke „mitsen," dat *vrij genot* en deze beschikking op de *volstrektste wijze* zijn!

Bepalen wij ons tot één punt [1]): het regt van beschikking, bepaaldelijk bij wijze van erfstelling. Daar is waarschijnlijk geen volk ter wereld aan te wijzen, dat eenig begrip heeft van regt en eigendom, of het heeft ook zijn erfregt. Dat erfregt strekt deels om aan den ondersteldeu, maar niet uitgedrukten wil des erflaters gevolg te geven, deels om hem in zijne wils- bepalingen te beperken. Maar hoe opmerkelijke verscheidenheid in beide opzigten ontmoeten wij als we de wetgeving van ver- schillende volken raadplegen. Meestal zeker drijft de inspraak van het bloed om aan de kinderen de erfenis der ouders, aan de ouders die der kinderen toe te wijzen, en na dezen de naaste magen tot de nalatenschap te roepen. Maar er zijn volken waar de neven de wettelijke erfgenamen zijn, met uitsluiting der kin- deren [2]). En hoeveel verschil hier en daar tusschen de regten der zonen en die der dochters, tusschen die van den vader en die van de moeder! Hoe velerlei verscheidenheid verder in het erfregt der zijlinie, waarbij nu eens de regten van het geslacht, dan van het naaste bloed, dan weder de herkomst van de goe- deren op den voorgrond treden. Niet anders is het met het regt van beschikking den erflater zelven toegestaan, doch tegelijk in

[1]) Meer voorbeelden kan men vinden in de inwijdingsrede van Mr. B. H. D. Tellegen, *Volkshuishoudkunde en regtswetenschap* (1861), blz. 12 vv.

[2]) Zoo als op Sumatra. Zie *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, 1859, Dl. I, blz. 381. Ook bij de volksstammen in Midden-Afrika. Zie *la région des grands lacs de l'Afrique équatoriale*, in *Revue des deux mondes*, 1 Junij 1862, p. 689.

meerdere of mindere mate beperkt. Hier is een wettelijk erfdeel aan kind of ouder voorbehouden, waarover op geenerlei wijze beschikt kan worden; daar heeft een vroegere erflater het in zijne magt, alle lateren te binden ten aanzien der beschikking over goederen, die hij „aan hunne trouw opdraagt"; elders weder bepaalt de wet zelve, hoe een zeker gedeelte der nalatenschap aan een bepaald aangewezen erfgenaam moet vermaakt worden.

Dat de invloed dezer regtsbegrippen en regtsinstellingen op het maatschappelijk bestaan der volken zeer groot moet zijn, behoeft naauwelijks aangewezen te worden. Men bedenke slechts hoe het Engelsche erfregt de groote grondeigendommen bijeenhoudt, terwijl het nieuwere Fransche daarentegen de versnippering van den grond bevordert. Wil men een anderen greep, uit eenen toestand, die de belangen van het Nederlandsche volk meer van nabij raakt, men herinnere zich den levendigen en, naar het schijnt, nog altijd niet uitgemaakten strijd over den aard van het grondbezit op Java volgens het daar heerschende gewoonteregt, in verband met de cultuur van dien vruchtbaren bodem.

648. In het algemeen kan men stellen, dat bij de beschaafde volken de regtsbegrippen, en derhalve ook de regtsinstellingen, in overeenstemming zijn met de beginselen van maatschappelijke welvaart.

649. Doch deze regel lijdt, ook bij de meest beschaafde volken van onzen tijd, nog vele uitzonderingen, die deels in de historische wording van den tegenwoordigen regtstoestand, deels in onjuiste begrippen over den aard en de bronnen der volkswelvaart haren grond hebben.

Deels in de historische wording van den tegenwoordigen toestand; — misschien mag wel met volle regt gezegd worden: *grootendeels*. Daar ligt zoo diepe waarheid in de regelen van den beroemden dichter:

„Es erben sich Gesetz' und Rechte
„Wie eine ew'ge Krankheit fort;
„Sie schleppen von Geschlecht sich zum Geschlechte
„Und rücken sacht von Ort zu Ort.
„Vernunft wird Unsinn, Wohlthat Plage;
„Weh dir dass du ein Enkel bist!
„Vom Rechte das mit uns geboren ist,
„Von dem ist leider! nie die Frage."

(Goethe.)

Men verhaalt, dat in het jaar 1848 een Fransch communist het ondernam, zijne leer in Engeland te gaan verkondigen. Zoo lang hij de bekoorlijkheden van de gemeenschap van goederen aanprees, hoorde de zamengevloeide schaar, grootendeels uit lieden van de lagere klasse bestaande, hem met welgevallen aan. Maar toen hij daarna op de onbillijkheid wees, dat een vader al zijn goed aan zijn oudsten zoon vermaken kon, met uitsluiting zijner overige kinderen, ging van alle zijden de kreet op, dat de man de eenvoudigste regtsbeginselen niet verstond!

Wat hiervan zij, dit is zeker, dat ook de meest bezadigde en minst bevooroordeelde staathuishoudkundigen in Engeland er nog heden ten dage geen oogenblik aan twijfelen, of dat bevoorregte erfgenaamschap van den oudsten zoon is de hoeksteen der volkswelvaart [1]).

650. **In zulke gevallen moet, hoe veel moeite en geduld het ook koste, met volharding en voorzigtig beleid aan de geleidelijke hervorming der bestaande regtsinstellingen, die strijdig zijn met de beginselen der maatschappelijke welvaart, gearbeid worden.**

De overtuiging, dat er een naauw en innig verband bestaat tusschen staathuishoudkunde en regtswetenschap, is vooral in den jongsten tijd levendig geworden. Dit verband is op treffelijke wijze aangetoond door W. Roscher, met deze woorden: [2])

---

[1]) Zie o. a. Macculloch, *the Principles of Political Economy*, 4e editie (1849), blz. 271 vv. Eene uitzondering maakt John Stuart Mill, *Principles of Political Economy*, 2e editie (1849), Dl. II, blz. 458 vv.

[2]) *Die Grundlagen der Nationalökonomik*, 1e uitg. (1854), blz. 23; 6e uitg. (1866), blz. 28. — Verg. voorts de reeds aangehaalde fraaije verhandeling

„In zahllosen Fällen giebt uns die Rechtswissenschaft nur das äusserliche Wie; erst die Nationalökonomik fügt das tiefere Warum hinzu."

651. Talloos en zeer verscheiden van aard zijn in elken maatschappelijken toestand de beperkingen van den bijzonderen eigendom om redenen van algemeen belang (N°. 643*c*).

Behalve bepaalde „onteigening ten algemeenen nutte" onder meer dan één vorm, waarbij de naam zelfs reeds het beginsel uitdrukt, wordt er door het openbaar gezag in den staat nog op zoo vele andere wijzen over onzen eigendom beschikt, buiten, ja dikwijls tegen onzen wil, op grond alleen, dat het algemeen belang dit vordert. Vele voorbeelden hiervan hebben wij in de vorige bladzijden gelegenheid gehad te vermelden; andere zullen in het vervolg van dit werk, waar over de staathuishouding in engeren zin gehandeld zal worden, onder onze aandacht komen. Noemen wij hier slechts: verbod van voortbrenging of van verbruik van sommige voorwerpen; de geheele reeks der maatregelen van bescherming, die beletten te koopen of te verkoopen, wat, waar en hoe men wil; willekeurige monopoliën en octrooijen; willekeurig *maximum* van prijzen; bepaling van den intrest; voorts de zeer talrijke policieverordeningen op het verkeer, op den afzet en het gebruik der voortbrengselen, op de plaatsing en inrigting onzer huizen, op de bestemming en bewerking onzer gronden enz. enz. [1]). Wij kunnen er bijvoegen: de belastingen en heffingen, in al hare veelsoortigheid en met al hare maatregelen tot verzekering der opbrengst; de verpligte leeningen; de gedwongen conversiën; de willekeurige rentereductiën; de verpligte aanneming van schatkistbilletten of van waardeloos papiergeld, en zoo vele andere middelen, als in vroegere of latere tijden verzonnen zijn, om het vermogen der burgers dienstbaar te maken aan de belangen of behoeften van den staat. Wij vermelden deze allen hier slechts als voor-

---

van Mr. Tellegen, *Volkshuishoudkunde en regtswetenschap*, waar het onderwerp dezer stelling breeder behandeld wordt.

[1]) Verg. vooral Mr. W. C. D. Olivier, *Proeve over de beperkingen van den eigendom door het politieregt* (1847), waar dit moeijelijk onderwerp met veel kennis en oordeel behandeld is.

beelden. Eene aanwijzing van hetgeen daar goed of kwaad in zij, past niet te dezer plaatse.

652. En het ligt in de rigting van de voortgaande ontwikkeling der hedendaagsche maatschappij, deze beperkingen meer en meer te vermenigvuldigen.

653. Daartegen kan op gronden van staathuishoudkunde geen bezwaar ingebragt worden, mits slechts deze twee voorwaarden stipt worden in acht genomen:

a. dat de beperking geene willekeurige en onregtvaardige verkorting van den eigendom zij;

b. dat zij wezenlijk in het *algemeen belang* geschiede.

Worden wij dan niet op die wijze het communisme te gemoet gevoerd? is de vraag, die welligt bij dezen of genen door deze stelling uitgelokt wordt. Indien het woord communisme niet zijne bepaalde en bedenkelijke beteekenis had, zouden wij op die vraag met een volmondig en blijmoedig ja kunnen antwoorden. Maar het communisme, dat zich uit den geleidelijken vooruitgang der maatschappij van zelf ontwikkelt, is een ander dan dat, hetwelk de maatschappelijke hervormers ons opdringen willen. Het is niet de vrucht van menschelijke vinding: het groeit uit de behoefte der maatschappij natuurlijk op. Het vordert niet, dat eerst al het bestaande worde omvergehaald, opdat het zijne plaats kunne vinden: het bevestigt de bestaande maatschappij op hare grondslagen. Het heeft niet noodig, den een met geweld te ontnemen, om den ander te kunnen geven; zijn grondbeginsel is eerbiediging van ieders regt. Het poogt niet het algemeen belang te doen zegevieren door verloochening en verkrachting van het bijzonder belang; maar het tracht het bijzonder belang meer en meer tot algemeen belang te verheffen.

Wilt gij de sporen van dit communisme opmerken, gij hebt slechts den blik rondom u te slaan in de maatschappij, in wier midden gij u beweegt. De regelen van regt en orde, waardoor deze maatschappij in stand gehouden wordt, zijn zelven er reeds de grondslagen van. Door deze offert elk wat op van het zijne, van zijnen wil, van zijne vrijheid, van zijn goed, ten behoeve der gemeenschap; en hij doet het gewillig, omdat hij, als lid

der gemeenschap, er zelf belang bij heeft. Een wijsgeer der oudheid zeide: „Wij zijn slaven der wet, opdat wij vrij mogen zijn." Zoo ook mogen wij zeggen: wij geven van het onze ten offer, opdat wij welvaart mogen genieten. Daarom hebben wij, als het nood is, goed en bloed veil voor het lieve vaderland, opdat wij met de onzen vredig en gelukkig in het vaderland leven mogen. Daarom dragen wij lasten en brengen wij op ten behoeve van den lande en van de stad, opdat wij krachtiger mogen arbeiden tot vermeerdering van onzen rijkdom en overvloediger vrucht genieten van onzen arbeid.

En dit waarachtige communisme wint aan in kracht en omvang en beteekenis, naarmate het verband tusschen het algemeene belang en het bijzondere belang van elk lid der gemeenschap duidelijker ingezien, en het bijzonder regt van ieder in de regeling van het algemeene regt meer geëerbiedigd wordt. Verre ligt reeds achter ons, die het voorregt hebben in de beschaafde Europesche maatschappij te leven, de tijd, waarin de wil van éénen voor al de overigen als wet gold, en het algemeen belang niets anders dan het willekeurig eigenbelang van dien éénen was. Maar ook de dagen gaan voorbij — al behooren zij nog niet geheel tot het verledene — waarin men aan de eene zijde aanmatigend eischen, aan de andere zijde onnoozel toegeven kon, dat, onder den naam en den schijn van het algemeen belang, de bijzondere belangen van eenigen ten koste van die der gemeenschap begunstigd werden. In hoe vele bogten dat stelsel van bescherming zich heeft gewrongen, om de goede gemeente te overtreden, dat het louter het welzijn des algemeens beoogde, hebben wij vroeger gezien (verg. N°. 108—118). Hoe vele onverstandige en onregtvaardige handelingen op dienzelfden grond aanbevolen en verdedigd zijn, hebben wij in menige der voorgaande bladzijden kunnen opmerken. Ook die maatregelen stichtten en bouwden een soort van communisme, waarin de een van het zijne moest afstaan, eenig genot moest derven, eenige beschikking moest prijs geven, ten behoeve van den ander. Maar van dit communisme wordt de maatschappij allengs vrijgemaakt door de staathuishoudkunde, die leert, hoe dat voorgewende algemeen belang te onderscheiden is van het ware, en hoe dit laatste bevorderd kan en moet worden zonder eenig bijzonder belang te verkorten of eenig regt te schenden. Zij het ook lang-

zaam, zij gaat voort, schrede voor schrede, overwinnende door de onweerstaanbare kracht der waarheid.

En heerlijk zijn de vruchten van dezen vooruitgang. Hoe wordt de geheele maatschappij van jaar tot jaar dagelijks bijkans! rijker in die goederen, waarin allen, van den aanzienlijkste tot den geringste, hun gelijk aandeel hebben. Orde, regt en vrede worden meer en meer bevestigd; veiligheid en rust verzekerd; de zorg voor den ligchamelijken welstand des volks werkt al krachtiger en heilrijker; kennis, verlichting, beschaving dringen door tot al lagere en lagere klassen der volksmenigte; het peil der algemeene welvaart rijst hooger en hooger. De arbeid van allen, groot en klein, ontmoet voortdurend overvloediger en krachtiger hulpmiddelen; de behoefte van allen vindt gereeder vervulling. Daar zijn zoo vele goede zaken, waar wij allen zonder onderscheid dagelijks het vrij en onbeperkt genot van hebben, niet minder dan van licht en lucht, zóó, dat wij ze haast even weinig waardeeren. Dijken en sluizen beschermen den bodem, waar rijk en arm veilig naast elkander wonen. Wegen en vaarten doorsnijden het land in alle rigtingen en liggen daar voor allen gelijkelijk ten gebruike open. De spoorwagen en de stoomboot brengen den vermogende en den arme met elkander over van plaats tot plaats, naar elks begeerte. De post bezorgt aller brieven door het geheele rijk voor geringe vergoeding. Tot aller gerief zijn de straten der steden geplaveid en des nachts schitterend verlicht. — Men glimlacht misschien over de verwijzing naar zulke dagelijksche dingen. Maar denk u, zoo het u mogelijk is, een oogenblik terug in de tijden, toen die dagelijksche dingen er niet waren. En die tijden zijn er geweest, niet eens zoo heel lang geleden. Wat anders dan de voortdurende inspanning der gemeenschappelijke krachten, de arbeid des eenen, het kapitaal des anderen, heeft dit alles tot stand gebragt! Hoe vele schatten moesten er niet van jaar tot jaar ter beschikking der gemeenschap gesteld worden, om zulke werken van openbaar nut aan te leggen en in goeden staat te onderhouden.

Nog op eene andere wijze kunnen wij in onze hedendaagsche maatschappij die vereeniging van krachten tot vermeerdering van den gemeenschappelijken rijkdom, aan welken allen hun aandeel hebben, werkzaam bespeuren. En het opmerkelijkste

in deze zamenwerking is voorzeker, dat zij zoo geheel vrijwillig geschiedt. Voor het onderhoud van straten en wegen, voor gaslicht en brandspuiten, voor politie en regtsbedeeling, voor gasthuizen en scholen *moeten* wij jaarlijks van het onze ten offer brengen, naar vastgestelde regelen, de vermogende van zijnen overvloed en de geringe man van zijne dagelijksche verdienste. Maar er is nog zoo veel, waaraan wij bovendien gewillig en uit vrije beweging onze offers brengen. Men heeft onzen tijd „den gulden tijd der genootschappen" genoemd. En voorzeker, het kost ons wel eens moeite, het gelaat in den effen plooi van den ernst te houden bij het aanschouwen van zooveel welgemeenden, maar wel wat driftigen, ijver in het goede. Maar is het toch niet een edel en heerlijk beginsel, dat aan dit genootschapsleven ten grondslag ligt? Mogen wij hier niet spreken van een schoon en verheven communisme, wanneer wij zien, hoe elk gegoede in ons midden zich — nevens de belastingen, die van hem ten behoeve van het algemeene welzijn gevorderd worden — vrijwillig nog eene reeks van andere belastingen oplegt, om ook op andere wijze deel te nemen in de bevordering van het algemeene welzijn? Nu is het te doen om de uitbreiding der wetenschap in hare velerlei vertakkingen; dan om aanmoediging der kunst of der letteren; vóór alles hadden wij behooren te gewagen van de ruime gaven voor kerkgemeenschap en eeredienst. Hier vormen zich vereenigingen, die den landbouw hare zorg willen wijden; daar ontstaan andere voor fabriek- en ambachtnijverheid. Hier trekt men zich het lot aan van misdeelden en gebrekkigen, van idioten, blinden, doofstommen, invalieden; daar spant men de krachten zamen, om ongelukkigen, die voor de verleiding bezweken, of door eigene boosheid tot misdrijf vervielen, kan het nog zijn, weder op te beuren en aan de maatschappij als bruikbare leden terug te geven. Hier sticht men scholen voor haveloozen; daar verrijst eene bewaarschool; elders eene ambachtsschool; elders weder worden verwaarloosde knapen tot flinke zeelieden gevormd. De lijst is nog lang niet uitgeput. Maar is het wel noodig, hier nog meer bij te voegen, om te herinneren, hoe deze liefderijke ijver om „tot nut van 't algemeen" arbeid en goed te geven, als een zuurdeesem de gansche maatschappij van onze dagen doordringt!

In deze rigting gaat de maatschappij gestadig voort, en zal

zij blijven voortgaan. Hare wonderbaarlijke orde, die het bijzonder belang van elk harer leden tot den krachtigsten prikkel maakt om het algemeene belang te bevorderen (verg. N°. 123), brengt tevens mede. dat elke winst, voor het algemeene welzijn behaald, zegenrijk terugwerkt op ieders bijzonder belang. En de wetenschap, die als slotsom van al hare lessen deze woorden spreekt: „Bevorder het algemeene belang, en gij zult het meest „uw waarachtig eigenbelang behartigen!" stemt zamen met het beginsel der liefde, dat door den Schepper in ons gemoed geplant is om te adelen en te heiligen wat er laags en zelfzuchtigs in onze eigenbaat gevonden wordt.

INHOUD.

INLEIDING. GRONDBEGINSELEN.

Ie DEEL. DE MAATSCHAPPELIJKE ARBEID.

Ie HOOFDSTUK. BESCHOUWING DER VOLKSNIJVERHEID IN HET ALGEMEEN.

2e HOOFDSTUK. DE GROOTE TAKKEN DER NIJVERHEID.

3e HOOFDSTUK. GROOTE ONDERNEMINGEN VAN NIJVERHEID EN WERKEN TEN ALGEMEENEN NUTTE.

4e HOOFDSTUK. KOLONIËN.

5e HOOFDSTUK. HET MUNTWEZEN.

6e HOOFDSTUK. CREDIET- EN BANKWEZEN.

IIe DEEL. DE MAATSCHAPPELIJKE WELVAART.

1e HOOFDSTUK. DE BEVOLKING EN DE MIDDELEN VAN BESTAAN.

2e HOOFDSTUK. DE VOORZIENING IN DE BEHOEFTEN DES VOLKS.

3e HOOFDSTUK. ARMOEDE EN ARMENZORG.

4e HOOFDSTUK. HET DAGLOON DER ARBEIDERS.

HANDBOEK

VAN

PRAKTISCHE STAATHUISHOUDKUNDE.

HANDBOEK

VAN

PRAKTISCHE STAATHUISHOUDKUNDE,

DOOR

M^r. S. VISSERING,
HOOGLEERAAR TE LEIDEN.

TWEEDE, HERZIENE DRUK.

Tweede Deel.

AMSTERDAM,
P. N. VAN KAMPEN.
1867.

III.

DE HUISHOUDING VAN DEN STAAT.

Non scholae, sed vitae.

IIIe DEEL.

DE HUISHOUDING VAN DEN STAAT.

Ie AFDEELING.

DE STAAT ALS ZELFSTANDIGE KRACHT IN DE MAATSCHAPPIJ.

1e HOOFDSTUK.

BETREKKING VAN DEN STAAT TOT DE MAATSCHAPPIJ.

654. Het maatschappelijke leven der menschen omvat alle volken der aarde, en de wetten, die dit maatschappelijke leven natuurlijk beheerschen, gelden voor het onderling verkeer over alle werelddeelen.

655. Maar de verscheidenheid van ras, afstamming, woonplaats, aanleg, ontwikkeling, beschaving, zeden, gebruiken, talen, begrippen en eigenaardige behoeften heeft het menschdom in volken gesplitst, die elk hun eigen, bijzonder maatschappelijk verband hebben.

656. En naast, ten deele uit deze afscheiding der volken heeft zich van zelf de nog enger besloten kring van het staatsverband gevormd.

657. Zoo heeft de vestiging van staten als afzonderlijke, scherp begrensde maatschappelijke kringen in de groote wereldmaatschappij haren natuurlijken en noodzakelijken grond.

658. Dit staatsverband is ook bij elk volk, als zamenvatting, besturing en versterking der verspreide en verdeelde maatschappelijke krachten onmisbaar voor hare vruchtbare werking tot vermeerdering van het gemeene welzijn.

659. Alzoo is en werkt de staat *in* en *met* de maatschappij, niet *buiten* noch *boven* haar; niet haar vervangende noch haar beheerschende; maar hare eigene vrije werking leidende, beschermende, ondersteunende.

660. Zijne taak daarbij is, in de eerste plaats, handhaving van zijn eigen bestaan; voorts verzekering van die veiligheid, welke noodig is voor de ongestoorde werking van de bijzondere krachten der maatschappij; bewaring van orde en regel bij die werking; eindelijk ondersteuning van deze werking door zijne zedelijke magt en door zijne zelfstandige kracht.

Verg. het volgende Hoofdstuk, n°. 667 vv.

661. Tot de vervulling zijner taak moet de staat gebruik maken van velerlei krachten van den menschelijken arbeid en van stoffelijke hulpmiddelen.

662. Die krachten en middelen moeten te zijner beschikking gesteld worden door de leden van den maatschappelijken kring, in wier belang hij werkzaam is, — de burgers van den staat.

663. De persoonlijke diensten en de afstand van goed, die hij daartoe van hen vordert, zijn niet anders dan vergoeding van de diensten, die hij hun bewijst.

Verg. N°. 705.

664. Daarom moeten strenge regtvaardigheid en naauwgezette behartiging van het *algemeene* belang op den voorgrond staan bij de verhouding tusschen de diensten, die de staat bewijst, en de vergoeding, die hij daarvoor vordert.

665. En zoowel bij de regeling der betrekkingen van den staat tot de burgers als bij de inrigting zijner eigene huishouding moet steeds acht geslagen worden op de algemeene wetten, die het maatschappelijke leven natuurlijk beheerschen.

Verg. N°. 706.

666. Bovendien heeft deze huishouding van den staat uit haren aard en door den omvang, waartoe zij zich bij de beschaafde volken ontwikkeld heeft, hare eigene bijzondere regelen, zoowel betrekking hebbende tot de wijze, waarop de staat in de maatschappij werkzaam is, als tot de middelen, die hij daartoe aanwendt.

Het is naauwelijks noodig, te herinneren, dat wij te dezer plaatse niet hebben te treden in een onderzoek naar de grondslagen van het bestaan van den staat en naar zijn wezen en doel, zijne regten en pligten, volgens de leerstellingen van het wijsgeerig staatsregt. Het is waar, de ontvouwing van de beginselen der staathuishoudkunde kan op dit punt niet leiden tot uitkomsten strijdig met die, welke door de ontwikkeling van de beginselen van het staatsregt verkregen worden: want de waarheid is één. En misschien zou ook hier kunnen gelden, dat het staathuishoudkundig onderzoek aan het staatsregtelijk onderzoek de hand mag reiken om der kennis van de waarheid meer nabij te komen. — Maar onze taak was hier enkel, op de eenvoudigste wijze de verschijning en werking van den staat in de maatschappij te verklaren.

Voor 't overige vergelijke men het gezegde in de aanteekening bij N°. 187, en, over den staat als persoonseenheid, de noot op blz. 108 van Deel I. — Zie voorts hieronder de aant. bij N°. 698.

Er is nog eene opmerking van algemeenen aard, die het gevoegelijkst hier hare plaats vindt, omdat zij over den geheelen verderen inhoud onzer beschouwingen meer of min hare toepas-

sing vindt. Wanneer wij van den staat, als zelfstandig werkzame kracht in de maatschappij spreken, wordt daaronder, zooveel noodig, zoowel de gemeente en elke andere publiekregtelijke corporatie, die haren eigenaardigen werkkring in den staat heeft, bedoeld, als de eigenlijk gezegde staat zelf. Inzonderheid bij het leerstuk der belastingen en bij dat van de staatsschuld zal deze opmerking in het oog gehouden moeten worden. Hebben zulke staatsregtelijke vereenigingen in engeren kring in bijzondere gevallen hare eigen wetten en regelen op staathuishoudelijk gebed, dan zal daarop ook afzonderlijk gewezen worden. Zie b. v. N°. 745, 748, 760, 765, 939 vv, 1072-1074, 1104, en de aanteekeningen aldaar.

2e HOOFDSTUK.

DE WERKKRING VAN DEN STAAT IN DE MAATSCHAPPIJ.

§ 1. *Handhaving.*

667. Een gevestigde staat heeft in zijn bestaan zelf de reden van zijn bestaan. De ontbinding van den maatschappelijken kring, dien hij vormt, zou, tot groote schade voor het algemeene welzijn, onvermijdelijk gepaard gaan met verwarring en verwikkeling van het maatschappelijk verkeer en met vernietiging van de maatschappelijke toestanden, die zich onder zijne bescherming gevormd hebben.

Misschien wordt de opmerking gemaakt — en zij is zelfs wel eens geschreven en gedrukt — dat het uit het oogpunt der staathuishoudkunde, d. i. van het algemeen welzijn, vrij onverschillig is, onder welke heerschappij de burger leeft, mits hij maar de middelen beschikbaar vinde om goed te leven. Wat schade b. v. (zegt men) voor de Belgen, of zij hun zelfstandig staatsbestaan verliezen, wanneer eene inlijving in Frankrijk hunne nijverheid niet benadeelt, ja misschien zelfs haar nieuwe wegen opent? De Fransche Vlamingen, de Elzassers, de Lotha-

ringers, de Savoyers voelen zich immers gelukkig en tevreden, al zijn zij ook losgemaakt van hunne stamverwanten en onder vreemde overheersching gebragt. Zij zijn thans zoo goede Franschen als de Parijzenaars zelven. Wat zal het den Hannoveranen, Hessen, Nassauers en Frankforters schaden dat zij voortaan Pruissen zullen heeten? zal zelfs de inlijving in een groot en magtig rijk hun niet op den duur voordeelig zijn?

Deze redenering, die het *ubi bene ibi patria* van den bijzonderen persoon, die zich vrijwillig en naar eigen keuze onder vreemde heerschappij begeeft, uitbreidt tot het geheele volk, wordt bestreden door de stelling, waaraan wij hier eene plaats meenden te moeten inruimen. Wanneer een volk geheel uit eigen vrije beweging, na toetsing van de voor- en nadeelen van dien stap, besluit, zijn zelfstandig staatsbestaan op te lossen door aansluiting aan of inlijving in eenen anderen staat, dan valt daartegen zeker niets in te brengen. Maar de gewone loop der zaken bij zulke inlijving is verovering of willekeurige beschikking der soevereinen: het volk zelf wordt meestal niet gehoord, veelmin in zijne belangen ontzien. Daargelaten het onregt en geweld, de verliezen en rampen, die elke verovering met zich medevoert, de verscheuring der oude banden kan niet zonder velerlei leed en zelfs stoffelijke nadeelen geschieden, en het kost langen tijd vóór de maatschappij zich in den nieuwen toestand geschikt heeft. Bovendien, elk volk volgt zijnen eigen weg in de ontwikkeling van zijne nijverheid, van zijn geheele maatschappelijke leven; het beweegt zich gemakkelijk onder de werking van instellingen en wetten, die het zich overeenkomstig zijne eigene behoeften gegeven heeft. Maar deze eigenaardige belangen worden noodzakelijk miskend, deze wetten en instellingen vernietigd, deze behoeften van hare vervulling verstoken, wanneer het volk zijne zelfstandigheid prijs geeft. Waartoe meer? De ook in dit opzigt ondragelijke rampen, die het gevolg waren van onze inlijving in het Fransche keizerrijk in 1810 — wij noemen alleen het continentaal systeem, — zijn afdoende, om de waarheid dezer stelling te staven.

668. In het belang der maatschappij moet dus de staat zich handhaven, zoowel tegen de gevaren van eigene inwendige wanorde als tegen geweld, dat hem van buiten bedreigt.

669. Tot de handhaving van den staat als band der maatschappij is noodzakelijk:

dat er vaste regelen gesteld worden, door welke de maatschappij, die binnen het staatsverband leeft en werkt, worde beheerscht (wetgeving);

dat onder de heerschappij van deze regelen de gang van het maatschappelijk leven worde geleid (bestuur);

dat elke aantasting van de veiligheid, de rust, de orde der maatschappij of van het regt van den staat zelven worde afgeweerd (verdediging, regtspraak, politie);

dat de middelen, die tot dit alles noodig zijn, bijeengebragt en doelmatig besteed worden (beheer).

670. Maar de zorg voor de handhaving van den staat eischt nog andere middelen, die moeijelijk onder bepaalde termen voor te stellen zijn, doch waarvan het doel is, den band der louter vormelijke staatseenheid door eene zedelijke kracht te versterken.

671. Hiertoe kan men brengen: het ophouden van de waardigheid van den staat, het bewaren van zijne eer, het verheffen van zijnen luister, eerbiediging van het goede, dat vroegere geslachten hebben gesticht, aankweeking van vaderlandsliefde bij het levende geslacht, voorbereiding van den bloei en de kracht der toekomstige.

Ziet men in de staathuishoudkunde niet meer dan „de leer der rijkdommen," dan kunnen deze beide stellingen hier vrij overtollig, misschien wel misplaatst geheeten worden. Stelt men haar zich voor als de wetenschap, die met het oog op de volkswelvaart de wetten naspoort, welke het maatschappelijke leven natuurlijk beheerschen, dan mag ook die zedelijke band der volkseenheid, waarvan hier gesproken wordt, niet geheel onopgemerkt blijven, bepaaldelijk waar het de vraag geldt in hoeverre de staat geroepen is, tot versterking van dezen band mede te werken en ook dáártoe de middelen van de burgerij te vorderen. In de taal der wetenschap zou men hier dan de vraag hebben te stellen: kunnen de middelen tot dit doel gebruikt

geacht worden *voortbrengend* verbruikt te worden? (Verg. N°. 595.)

Opmerkelijk is het, dat reeds Adam Smith in het Hoofdstuk, waarin hij over de staatsuitgaven handelt, eene afzonderlijke afdeeling wijdt aan de „expense of supporting the dignity of the sovereign," als een noodzakelijk bestanddeel van die uitgaven [1]).

Wij mogen echter onder de staatszorg hier bedoeld nog iets meer bevatten dan „de waardigheid van den soeverein," al wordt daaronder niet alleen de luister van de kroon, maar ook de naleving der deftige vormen, die het Europesche volkenregt bij de betrekkingen tusschen de staten ingevoerd heeft, begrepen. De gelden besteed om voor de oogen des volks een eereteeken te stichten voor een groot man, die zich verdienstelijk gemaakt heeft jegens het vaderland, of om de gedachtenis aan de deugd of de wetenschap of den kunstzin der voorvaderen te onderhouden, zullen van dit standpunt niet als geheel onvruchtbare uitgaven beschouwd worden.

„Schat die herinneringen niet gering; zij maken de grootste „kracht van een volk uit. Een volk is iets meer dan eene ver- „zameling van menschen, die zich vereenigd hebben om hunne „belangen te bevorderen; het is iets meer dan eene handel- „maatschappij of een vennootschap; wat een volk uitmaakt, dat „is vooral zijne geschiedenis, zijn verleden, dat het den waar- „borg geeft, dat het eene toekomst zal hebben." [2])

§ 2. *Bescherming.*

672. Niet alleen tot handhaving van eigen bestaan, ook tot bescherming van het ongestoord maatschappelijk verkeer heeft de staat zijne magt en zijnen invloed te gebruiken.

---

[1]) Zie Book V, Ch. 1, Part 4 van zijn beroemd werk. In de daarop volgende *Conclusion* zegt hij: „The expense of defending the society and „that of supporting the dignity of the chief magistrate are both laid out „for the general benefit of the whole society."

[2]) W. J. Knoop, in *de Gids*, 1862, II, blz. 380. Vergelijk ook het fraaije opstel *Nationaliteit*, in het *Tijdschrift van Staathuishoudkunde en Statistiek* van den Heer Sloet van Oldhuis, Dl. XXVI (1866), blz. 380 vv.

673. Deze bescherming werkt in de eerste plaats binnen de grenzen van het eigen grondgebied tot beveiliging der personen en tot zekerheid van den eigendom tegen geweld en onregt.

Door de politiezorg en regtsbedeeling, met name strafregtspleging.

674. Zonder deze bescherming zou de voortbrengende arbeid stoornis lijden en het genot der goederen, die de vruchten zijn van dezen arbeid, voortdurend aan belemmering blootstaan.

675. Die bescherming werkt voorts buiten de grenzen van den staat tegenover andere staten.

676. Zij bestaat hier in de onderhouding en regeling der vreedzame betrekkingen tusschen de volken, in bevordering van het handelsverkeer, in bijstand aan den burger verleend, wanneer hij zich buitenslands bevindt, des noods in verdediging van zijne regten en belangen.

Gewoonlijk stelt men zich deze bescherming naar buiten al te uitsluitend voor als bestaande in verdediging van de leden der maatschappij tegen vijandelijk geweld. Dit behoort er zeker toe; doch slechts als een deel van de zorg van den staat voor de handhaving zijner eigene onschendbaarheid. Zelden zal het voorkomen, dat de maatschappij als zoodanig of eenige van hare leden bepaaldelijk tegen geweld van buiten bescherming behoeven (tenzij tegen zeeroovers), vooral bij de zachtere vormen, die de beschaving ook in den krijg invoert. Bij het oorlogsbedrijf ter zee komt die noodzakelijkheid, ook voor onzijdigen, nog het meest voor.

Daarentegen verkrijgt die vreedzame bescherming, waarop in deze stelling in de eerste plaats gedoeld wordt, hoe langer hoe meer beteekenis, naarmate de beschaving veld wint, de betrekkingen tusschen de volken talrijker worden en de waarheid, dat de welvaart van het ééne volk ook het belang van het andere is, meer erkenning vindt. Zij is de taak niet van de krijgsmagt, maar van de diplomatie.

677. Ook deze bescherming is in hooge mate bevorderlijk

aan de vermeerdering der volkswelvaart. Door de beschaafde staten wederkeerig tegenover elkander uitgeoefend, is zij het middel om het verkeer tusschen de volken als leden der groote wereldmaatschappij veilig en geregeld tot wederzijdsch voordeel te laten geschieden.

678. Naast deze bescherming van de algemeene belangen der maatschappij, waaraan ieder burger in meerdere of mindere mate deel heeft, is bij beschaafde volken nog, in onderscheiden rigting en maat, bescherming van zekere bijzondere belangen aan den staat voorbehouden.

Ten overvloede zij den lezer herinnerd, dat hier in geen geval sprake is van die zoogenaamde „bescherming" van een of anderen tak van nijverheid, waarvan gehandeld is bij N°. 80 vv., N°. 99 vv. en N°. 108 vv. Deze is niet anders dan eene eenzijdige ondersteuning of bevoordeeling van een bijzonder belang, tegenover en strijdig met het algemeene.

679. Bepaaldelijk wordt zij verleend ten behoeve van hen, die noch zich zelven beschermen kunnen, noch hunnen natuurlijken beschermer hebben.

Hoe de staat geroepen kan worden, om met zijne magt te beschermen, wie zich zelven niet beschermen kunnen, is vroeger reeds aangetoond, toen over den arbeid van kinderen in fabrieken gesproken werd bij N°. 159 en 161. Men kan er ook toe brengen het toezigt van den staat op de deugdelijkheid van zekere waren, waarbij de verbruiker zelf niet in staat is zich voor bedrog te hoeden. Verg. N°. 374 en 542.

Maar in ruimeren kring nog verleent de staat deze bescherming door de regelen van burgerlijk regt, waardoor hij zorgt, dat de eene burger niet den ander in zijne regten krenke, of waardoor hij willekeurige benadeeling belet, of zelfs iemand voor de gevolgen zijner eigene zwakheid en ligtvaardigheid behoedt. Een groot aantal der bepalingen van ons burgerlijk regt hebben hiertoe betrekking, als: die over voogdij, curatele en het beheer van de goederen van den afwezige, over onbekwaamheid om overeenkomsten aan te gaan, over de onbestaanbaarheid van

overeenkomsten door bedrog of geweld verkregen, over de nietigheid van sommige erfmakingen, over het wettelijke erfdeel, waarover niet beschikt kan worden, het verbod van onbepaalde huur van dienst, de ontzegging van regtsvordering aan spel en weddingschap, de voorzieningen in geval van onvermogen, de regten den schuldeischer gegeven op de persoon en de goederen van zijnen schuldenaar, enz. enz.

680. Ook zulke bescherming is in vele gevallen nuttig en noodzakelijk. Doch altijd zal hier groote bedachtzaamheid in acht genomen moeten worden, opdat niet de staat, zij het ook met goede bedoelingen, een bijzonder belang aan het algemeene voortrekke of in het maatschappelijk verkeer storend ingrijpe.

Voorbeelden van bescherming die afkeuring verdient, zijn vroeger reeds gegeven: het maximum (verg. N°. 367 vv.); regeling van den arbeid (N°. 516 vv.).

Wij kunnen er uit den kring der burgerlijke wetgeving nog een ander opmerkelijk voorbeeld bijvoegen: het verbod om hoogeren dan den wettelijken intrest te bedingen. Opmerkelijk vooral daarom, omdat hier de bescherming van het bijzonder belang, die men beoogt, niet alleen strijdt met het algemeene, maar ook voor hem, dien men meent te beschermen, ten slotte meestal nadeelig werkt. Het ongerijmde der woekerwetten is reeds aangetoond bij N°. 77. Nergens en nooit heeft men dan ook aan hare naleving de hand kunnen houden; en het eenige zekere gevolg dat zij hebben gehad, is geweest, dat de woekeraar voor het meerdere gevaar, waarmede de wet hem bedreigde, nog hoogeren intrest eischte, dan hij anders zou gedaan hebben. — Hier te lande is deze beperking afgeschaft bij de wet van 22 December 1857, Stbl. N°. 171.

§ 3. *Ondersteuning.*

681. De staat als eene zelfstandige kracht in de maatschappij ondersteunt deze in haar streven naar welvaart met zijne zedelijke magt en met de stoffelijke middelen, waarover hij de beschikking heeft.

682. Ondersteuning met zijne zedelijke magt verleent hij door orde en regel in het maatschappelijk verkeer te verzekeren, hinderpalen, die het bemoeijelijken, uit den weg te ruimen, eenvoudigheid en gemakkelijkheid in de dagelijksche handelingen tusschen de burgers te bevorderen.

683. Hij doet dit op onderscheidene wijzen door het geven van voorschrift en het houden van toezigt.

Men kan hiertoe brengen al de verschillende voorschriften tot regeling en aanmoediging der volksnijverheid of tot bevordering der welvaart. In hoeverre zij wezenlijk het doel doen bereiken, dat men er mede beoogt, is eene vraag, die naar de algemeene beginselen van staathuishoudkunde voor elken dezer maatregelen in het bijzonder onderzocht moet worden. Men zie voorbeelden van verschillenden aard in N°. 100, 101, 105, 141 v., 168, 178, 311 vv., 336 vv., 349 vv., 367 vv., 381 vv., 438, 516 vv., 569 vv.

Vooral willen wij wijzen, als voorbeelden van *nuttige* werking van den staat in deze rigting, op de goede regeling van het munt- en credietwezen, op de invoering van een goed stelsel van maten en gewigten en het toezigt daarop, op maatregelen van politie, als waarvan gesproken wordt in N°. 138, 543 v., enz.

684. Inzonderheid is hieraan dienstbaar de invoering en onderhouding van een welingerigt stelsel van burgerlijk regt, bestemd om de onderlinge betrekkingen tusschen de burgers te regelen.

685. Dit burgerlijk regt strekt alzoo tot bevordering van het maatschappelijke verkeer:

a. door eenheid en gelijkvormigheid te brengen in de dagelijks voorkomende handelingen;

b. door de vormen dier handelingen op naauwkeuzige wijze te regelen;

c. door vaste regelen te stellen omtrent de gevolgen dier handelingen;

d. door de middelen voor te schrijven, die dienen moeten om het bestaan van zekere feiten of regten te staven;

e. door de regelen te stellen voor de beslechting of vereffening der geschillen.

a. Die dagelijks terugkeerende handelingen, die de belangen der burgers voortdurend met elkander in aanraking brengen, vormen juist wat men noemt het maatschappelijk verkeer. Door hare menigvuldigheid zelve verkrijgen zij vastheid van karakter, beteekenis en gevolg. Hieruit ontstaat gewoonte en gebruik en zoo vormt zich van zelf een regtstoestand, waarvan men niet meer af kan wijken zonder den geleidelijken gang van dat maatschappelijk verkeer te verstoren. Nu dient de wet, om dat karakter en die beteekenis van elke handeling naauwkeurig te bepalen en het regtsgevolg, dat zij heeft, aan te wijzen. Daardoor komt er regelmaat, orde en gemakkelijkheid van verkeer. Zoo mengt de staat zich hier ten algemeenen beste in de bijzondere handelingen van de leden der maatschappij. Wil men dit nog door voorbeelden gestaafd zien, wij kunnen wijzen op de gansche regeling der zakelijke regten, vooral op het bezitregt, de erfdienstbaarheden, het hypotheekregt: voorts op het geheele leerstuk van de verbindtenissen, in 't bijzonder op het wissel- en het assurantie-regt. — Dat de wetgever bij deze regeling naauwkeurig te letten heeft op de wezenlijke behoeften der maatschappij, en dat alzoo de staathuishoudkunde de regtswetenschap moet voorlichten, is vroeger reeds aangetoond. Verg. N°. 647 vv.

b. Velerlei handelingen zouden zonder schade, wat inhoud, vorm en gevolgen der verbindtenis betreft, aan de willekeur van partijen kunnen worden overgelaten, voor zooverre althans belangen van derden daarbij niet betrokken zijn. Maar hier stelt de wet algemeene regelen om hen van den last te ontheffen van telkenreize eene regeling tot in de kleinste bijzonderheden zelven te moeten maken. B. v. huwelijks-voorwaarden, boedelscheiding, koop, huur, lastgeving, enz. Somwijlen zegt de wet zelve uitdrukkelijk, dat dit de bedoeling harer regeling is. Zie art. 867, 1115, 1529, 1550, 1676 B. Wb., art. 585, 634, 695 Wb. v. K.

c. B. v. de leer van het huwelijk, de betrekkingen ontstaande tusschen de echtgenooten, tusschen ouders en kinderen, de verjaring als middel om eigendom te verkrijgen of om van eene verbindtenis ontslagen te worden, de erfopvolging bij versterf.

d. Ook hierdoor worden orde, regelmaat en eenvoudigheid in het maatschappelijk verkeer bevorderd. Men denke aan de akten van den burgerlijken stand, het wettelijke domicilie, de levering van onroerende goederen, de strenge vormen van het testament, de inschrijving van hypotheek, de verpligting om sommige overeenkomsten bij authentieke akte aan te gaan, de middelen van bewijs door de wet voorgeschreven of toegelaten.

Vooral moeten wij hier ook wijzen op twee zeer nuttige instellingen, wier gemis in Engeland de Britsche staathuishoudkundigen zeer betreuren: het *kadaster*, als middel tot staving van den grondeigendom en van de regten die er op kleven, en de *registratie* als middel om de juistheid der dagteekening eener akte te verzekeren.

e. De geheele burgerlijke regtspraak behoort hiertoe. Voorts ook de voorschriften over dading als hulpmiddel tot voortkoming van geschil; die betrekkelijk faillissement en kennelijk onvermogen als middelen om een reddeloozen toestand op de voor alle belanghebbenden billijkste wijze te ordenen.

686. Met stoffelijke middelen ondersteunt de staat de maatschappij in haar streven naar welvaart, regtstreeks of middellijk.

687. Regtstreeks:

a. door den aanleg en het onderhoud van publieke werken, die op geene andere wijze tot stand zouden komen;

b. door inrigtingen ten algemeenen nutte, waarvan hij den aanleg en het onderhoud in het algemeen belang op zich neemt;

c. door aan de volksnijverheid gelegenheid te geven om in eene bepaalde rigting hare werking uit te breiden;

d. door de zorg voor de vervulling van zekere behoeften op zich te nemen;

e. door met eigen middelen eene onderneming van nijverheid te bedrijven;

f. door aan eenigen tak van nijverheid voorschotten, toelagen, premiën te geven.

a. Dijken, havens, vuurtorens, enz. Verg. N°. 189.

b. De posterij, de telegrafie, de munt, enz. Verg. N°. 190.

c. B. v. door koloniën. Verg. N°. 218.

d. Aankoop van granen in tijden van duurte, enz. Verg. N°. 385. Ook staats-armenzorg behoort hiertoe. Verg. N°. 435, 438 v.

e. Staatsspoorwegen, stoombootdiensten, mijnontginning voor rekening van den staat, zoo als in Duitschland veelal geschiedt; landbouw-, fabriek- en handelsondernemingen; modelfabrieken, zoo als die der Gobelins en de porseleinfabriek van Sèvres.

f. Uitloving van belooningen en eereprijzen voor nieuwe uitvindingen; bekostiging van tentoonstellingen (gelijk in 1862 eene som van *f* 40,000 op de begrooting van Binnenl. Zaken toegestaan is om in de kosten te voorzien van de deelneming der Nederlandsche nijverheid aan de tentoonstelling te Londen [1]); voorschotten aan ondernemers, zoo als vroeger bij de cultuurcontracten in Nederl. Indië werden geschonken, en zoo als hier te lande werden verstrekt krachtens de wet van 9 Julij 1821; premiën van uitvoer.

Ook hier moet de opmerking herhaald worden, dat in al de vermelde gevallen naar algemeene regelen van staathuishoudkunde beslist moet worden, of dergelijke medewerking van den staat al of niet aanbeveling verdient. Vergelijk voorts N°. 689 vv.

688. Middellijk: door aanmoediging van wetenschap en kunst, en in het algemeen door zorg voor volksopvoeding en onderwijs.

Verg. N°. 547 vv., vooral N°. 551 en 555—558.

689. In hoeverre deze ondersteuning, vooral die met stoffelijke middelen, in eene of andere rigting aan te bevelen dan af te keuren zij, hangt voornamelijk af van den feitelijken toestand van ontwikkeling, waarin de maatschappij verkeert.

690. Als algemeene regel kan hier gelden, dat de ondersteuning minder noodig zijn zal naarmate de ontwikkeling der

[1]) Ten behoeve der deelneming aan de groote tentoonstelling te Parijs in 1867 is door de regering op de begrootingen voor 1866 en 1867 te zamen aangevraagd eene som van *f* 120.000.

vrij werkende krachten in de maatschappij tot hooger peil geklommen is.

691. En wel moet hier in het oog gehouden worden, dat zulke ondersteuning dikwijls juist ten gevolge heeft, dat de vrije ontwikkeling der maatschappelijke krachten onderdrukt wordt.

Of omdat men de burgerij te veel gewent om op de staatszorg te steunen, òf omdat de staat door zijne overmagt de mededinging der bijzondere krachten afschrikt.

692. Bovendien is bij zulke ondersteuning met de middelen, waarover de staat beschikt, eene onregtvaardige eenzijdigheid, vrucht van gunst en ongunst of van bekrompen waardering van tijdelijke en plaatselijke belangen, haast onvermijdelijk.

693. En in den toestand, waarin zonder uitzondering alle beschaafde staten verkeeren, kunnen de middelen daartoe niet aangewend worden, zonder dat men aan de andere zijde van de leden der maatschappij offers verge, die voor het algemeen het beoogde voordeel der ondersteuning verre overwegen.

694. Terwijl alzoo *handhaving en bescherming* altoos tot de taak van den staat in de maatschappij zullen blijven behooren, moet hij daar, waar het *ondersteuning*, vooral met stoffelijke middelen, geldt, er naar streven, zich meer en meer terug te trekken.

§ 4. *Op welke wijze en met welke middelen wordt de taak van den staat in de maatschappij volbragt?*

695. Tot vervulling van de taak van den staat in de maatschappij is, gelijk tot elke andere maatschappelijke verrigting, noodig de aanwending van arbeid en het verbruik van goederen.

696. Een deel van den arbeid der maatschappij en een deel van haar kapitaal moeten derhalve worden afgezonderd voor de vervulling van deze taak.

697. De staat kan dus eischen, dat de arbeidskrachten, die hij behoeft, door de leden der maatschappij te zijner beschikking worden gesteld.

698. Gelijkerwijs kan hij van de leden der maatschappij de opbrengst vorderen van de goederen, die hij behoeft, voor zooverre hij niet zelf die goederen in eigendom heeft.

Ook bij deze stellingen willen wij de opmerking van vroeger (zie aanteekening bij N°. 666) herhalen, dat wij ons hier op het zuiver staathuishoudkundig standpunt trachten te houden. Welke de regten der overheid en de pligten der onderdanen, de verhouding en betrekkingen der staatsmagten onderling, enz. volgens de leeringen van het wijsgeerig staatsregt of volgens de praktijk in de staten zelve zijn, kunnen wij hier ter zijde laten. Wij vragen niet, hoe en krachtens welk regt de soevereiniteit bestaat en uitgeoefend wordt, noch op welke wijze en op welke gronden de soeverein over den persoon en het goed des onderdaans beschikt. Ons is het hier onverschillig of de soeverein heerscht krachtens zijn regt, van God hem verleend of door het volk hem opgedragen, dan of hij niet meer is dan de eerste ambtenaar in den staat, wiens regten bepaald worden door zijne pligten. Wij vragen alleen, met welke krachten en middelen de staat in de maatschappij ten meesten nutte werkt, en hoe hij de beschikking over die krachten en middelen op de beste wijze verkrijgt.

699. Doch bij dezen tweeledigen eisch behoort strenge regtvaardigheid te gelden, opdat de eene burger niet meer dan de ander bezwaard worde.

700. Daar echter slechts een gering gedeelte van de gansche som der maatschappelijke arbeidskrachten voor den staat beschikbaar behoeft te zijn, zoude het ongerijmd wezen, met volkomene gelijkheid van alle burgers een deel van hunnen arbeid te willen vorderen.

Het behoeft niet herinnerd te worden, dat dit in een minder ontwikkelden toestand der maatschappij wel degelijk het geval

is. Vroeger trok de vorst met zijne leenmannen ten krijg; deze weder bragten al de weerbare manschap hunner hofhoorigen in het veld. Voor den aanleg en het onderhoud der wegen en andere publieke werken werden van elk ingezeten op zijne beurt zijne *corvées*, zijne hand- en spandiensten gevorderd. Aan dezen toestand herinneren ons nog de heerendiensten, die op Java onder de ingezetenen der dessa's verdeeld worden.

Maar in eene zeer beschaafde en welvarende maatschappij is zulk een toestand niet meer mogelijk. De som der maatschappelijke krachten is vermenigvuldigd; de behoeften en eischen van den staat of den soeverein zijn daarentegen vereenvoudigd en tot het volstrekt noodzakelijke teruggebragt.

701. Bovendien heeft ook hier de wet van de verdeeling van den arbeid hare volle toepassing.

Verg. N°. 20 *b*, 21, 22. De een heeft aanleg en neiging voor de krijgsdienst te land of ter zee; de ander voor den stillen arbeid van het kabinet. En in de maatschappelijke verdeeling van den arbeid vinden de regter, de ingenieur, de bureau-klerk hunne eigene plaats.

702. En de ervaring heeft geleerd, dat ook hier de arbeid, die krachtens vrijwillige overeenkomst tegen evenredige vergoeding verstrekt wordt, boven den afgedwongen verkieslijk is.

Verg. N°. 237—239.

703. Alzoo is de arbeid in dienst van den staat in verschillenden rang en stand en beroep een eigen tak van maatschappelijk bedrijf geworden, waaraan men zich vrijwillig wijdt, waarvoor men wordt gevormd en opgeleid en waarin men zijn middel van bestaan vindt.

704. Deze arbeid heeft dan zijn *loon*, dat door dezelfde wetten beheerscht wordt als bij elken anderen tak van maatschappelijk bedrijf.

Verg. N°. 51 vv. Dat bij *dit* loon inzonderheid in aanmerking komen de afwijkingen van den algemeenen regel, waarover bij

N°. 56 *b* en 57 gehandeld is, behoeft niet uitdrukkelijk te worden aangewezen. Later komen wij op dit punt terug. Zie N°. 720 en de aanteekening aldaar.

705. En de staat verkrijgt bijkans het karakter van eenen grooten ondernemer van nijverheid, zoowel in zijne verhouding tot de burgers, door wie hij zich de diensten, die hij bewijst, laat vergoeden, als in zijne betrekking tot hen, wier diensten hij gebruikt en bezoldigt.

Door sommige staathuishoudkundigen wordt dit karakter zelfs al te eenzijdig op den voorgrond gesteld. Zij noemen den staat *un producteur de sécurité* [1]), en rangschikken de veiligheid en regtszekerheid, die hij verleent, onder de *produits immatériels* [2]). In overdragtelijken zin mogen deze voorstellingen gelden. Doch zij zijn zoo strijdig met de algemeene begrippen, dat men gevaar loopt, der wetenschap een schijn van pedantisme te geven en haar alzoo belagchelijk te maken, wanneer men aan zulke termen te veel gewigt hecht.

706. Alzoo is hij dan ook in beiderlei opzigt onderworpen aan de gewone wetten, die het maatschappelijk verkeer beheerschen.

707. Uit den aard der zaak bestaan echter daarnevens bijzondere regelen, die hunnen grond hebben in de geheel eigenaardige stelling van den staat in de maatschappij.

708. Deze regelen hebben betrekking:

a. tot de middelen en inkomsten van den staat;

b. tot de staatsuitgaven;

c. tot de staatsschulden.

---

[1]) G. de Molinari, *Les Soirées de la rue St. Lazare* (1849), 11e *soirée*. *Questions d'Economie politique et de droit public* (1861), II. p. 245 vv.

[2]) J. B. Say, *Traité d'Econ. polit.* Liv. III, Chap. 7. Zie ook zijne *Correspondance* (*Oeuvres diverses*, Ed. Guillaumin, 1848), p. 396, 451 cet.

IIe AFDEELING.

DE MIDDELEN EN INKOMSTEN VAN DEN STAAT.

1e HOOFDSTUK.

OVER DEZE MIDDELEN EN INKOMSTEN IN HET ALGEMEEN.

709. De middelen en inkomsten, die de staat gebruikt om zijne taak in de maatschappij te volbrengen, zijn:

a. de persoonlijke diensten, die hij van de burgers zonder belooning vergt:

b. stoffelijke goederen, die de staat op onderscheidene wijzen uit eigen vermogen of door zekere handelingen verwerft, of die hij uit het vermogen der burgers als belastingen laat opbrengen.

710. De persoonlijke diensten en de inkomsten uit eigen vermogen zijn in den minder beschaafden toestand der maatschappij bijna de eenige middelen, waarvan de staat gebruik maakt.

711. Bij de ontwikkeling der maatschappij (en vooral onder den invloed van de verdeeling van den arbeid en van de tusschenkomst van het geld als algemeen ruilmiddel) maken deze meer en meer plaats voor belastingen, met wier opbrengst de staat zich zoowel de onmisbare diensten der burgers als de goederen, die hij noodig heeft, verschaft.

712. Doch in meerdere of mindere mate blijft de staat nog altijd zulke persoonlijke diensten vergen en gebruik maken van middelen en inkomsten, die men zijne eigene noemen kan.

2e HOOFDSTUK.

OVER DE PERSOONLIJKE DIENSTEN, DIE DE STAAT VERGT.

713. Op den laagsten trap van maatschappelijke ontwikkeling komen deze persoonlijke diensten in allerlei rigting voor, omdat de staat zich nog niet als zelfstandige kracht in de maatschappij gevormd heeft, en er ook overigens naauwelijks eenige verdeeling van arbeid bestaat.

Bij jagers- en herdersvolken is elk man krijgsman. De oudsten vormen den raad, die de gemeenschappelijke belangen bespreekt en regtspleging uitoefent. Bij de volken der oudheid bleef deze toestand in de hoofdtrekken bestaan, lang nadat zij tot staten gevormd en tot eene betrekkelijk hooge beschaving gekomen waren. Bij de Oostersche volken en de Egyptenaren waren de behartiging der algemeene belangen en de verdediging aan bepaalde kasten opgedragen, of beter, als voorregten voorbehouden. Te Sparta was de krijg het eenige bedrijf van den vrijen burger. Te Athene kwam de bezoldiging der troepen eerst na den tweeden Perzischen oorlog in gebruik. Te Rome diende elk burger op eigen kosten, totdat (voor het eerst bij het beleg van Veii [1]) aan de krijgslieden voor den duur van den veldtogt eene bezoldiging werd toegelegd. Men vergete echter niet, dat de verworven buit en de krijgsgevangenen het gemis aan loon vergoedden. En deze oorlogswinst was misschien dikwijls, niet minder dan pligtgevoel of eerzucht, de prikkel om te dingen naar aanzienlijke staatsbedieningen die te gelijk militaire ambten waren.

---

[1]) In het midden der vierde eeuw na de stichting van Rome.

714. Bij het ontstaan der staten van het nieuwere Europa vormde zich onder den invloed van het leenregt een volledig zamenstel van persoonlijke diensten, meer echter als verpligting van den vasal jegens zijnen leenheer of van den onderdaan jegens zijnen soeverein, dan van den burger jegens den staat.

De vasal volgde zijnen leenheer in den krijg gelijk hij hem in zijnen raad ter zijde stond. De hoerige volgde weder zijnen heer, die hem daarentegen beschermde en onderhield. De soeverein had geene andere kosten dan die zijner hofhouding. In vele staten vindt men nog in de namen van sommige hooge staatsbetrekkingen de herinnering bewaard aan de hofdienst, waaruit zij ontsproten zijn [1]. De regtsbedeeling geschiedde door elken landsheer in zijn gebied en was veeleer eene bron van inkomsten dan eene oorzaak van kosten.

715. Met die persoonlijke diensten hingen zamen een aantal regten, die de soeverein als landsheer zich toeëigende, en praestatiën van allerlei aard, die hij van de onderdanen eischte.

Men denke aan de regalia van allerlei naam en aard, aan de froonen en bannen, de cijnsen en thijnsen en zoo velerlei uitvindingen der willekeur, die heden ten dage naauwelijks meer onder verstaanbare namen kunnen worden voorgesteld (Verg. ook de aant. bij N°. 644).

716. De opkomst der g e m e e n t e n, aan wie de landsheer zekere vrijheden en regten verleende of verkocht, was de voorname oorzaak, dat die diensten en praestatiën allengs vervangen werden door betalingen in geld, die, op onderscheidene wijzen

---

[1]) De *kanselier*, de *grootzegelbewaarder*, enz. Zelfs het algemeen gebruikelijke woord *minister* doet denken aan eene naauwe persoonlijke betrekking tusschen heer en dienaar. Een treffend voorbeeld, hoe de woorden door den loop der tijden van beteekenis veranderen kunnen, geeft ons de titel van *maarschalk*, die thans met zijne voorvoegsels de hoogste bedieningen aan het hof of in den staat uitdrukt (*hofmaarschalk*, *veldmaarschalk*). Maarschalk beteekende oorspronkelijk *paardenknecht* (van *maar*, *meer*, merrie, en *schalk*, knecht).

over de burgers omgeslagen, de oorsprong werden van de meeste der hedendaagsche belastingen.

717. Doch de persoonlijke diensten, die thans door den staat in het algemeen belang van den burger gevorderd worden, hebben haren grond in eene volstrekte behoefte of althans in de overweging, dat de staat op andere wijze buiten magte zoude zijn, zijne verpligtingen te vervullen.

Zoo worden van den burger zijne diensten gevorderd, waar het geldt verdediging van den staat tegen buitenlandsch geweld, of handhaving van de rust der maatschappij tegen inwendige beroering, of afwending van dreigende rampen; in militie, schutterij, landstorm, brandweer, nachtwachtdiensten (nog in sommige dorpen bij ons over de ingezetenen omgeslagen), het dijkleger, enz. Hiermede kunnen op ééne lijn gesteld worden verpligtingen in verband met de noodzakelijheid om op een bepaald punt aanzienlijke middelen en krachten zamen te brengen, als inkwartiering, transportdiensten, enz.

718. Vooral bij plotseling opgekomen nood, in gevaar en ramp, waar snel en krachtig gehandeld moet worden, kan met reden de persoonlijke dienst van elken burger tot bescherming en redding geëischt worden.

Het afdoende voorbeeld, dat hier kan worden aangehaald, is het zoo even genoemde dijkleger. Als de stormvloed het land dreigt te overstroomen, moet alle man bij de hand zijn om te houden wat nog te houden is. Het ware ongerijmd, indien men dan vooraf over den prijs der gevraagde diensten wilde onderhandelen, of misschien wachten moest tot een daartoe bestemde troep dienstmannen op de plaats des gevaars ontboden was.

Als een ander voorbeeld mogen wij aanvoeren de schoone instelling of gewoonte (hoe moeten wij het noemen?) in Engeland, dat elk gezeten burger in oogenblikken van dreigend oproer zich als buitengewoon dienaar van politie (*special constable*) laat inlijven, om het gezag der wet te helpen handhaven.

719. Voorts mag zij van hem gevergd worden, waar hij in

bijzondere gevallen met zijne wetenschap, kennis of ervaring den staat of der maatschappij gewigtige diensten bewijzen kan.

Hiertoe behoort de verpligting om getuigenis van de waarheid te geven voor den regter [1]), om als deskundige verklaring af te leggen of onderzoek in te stellen, om te verschijnen voor eene commissie van enquête, enz. Voor zulke bemoeijingen wordt gewoonlijk wel eene vergoeding uitgekeerd, maar zij is meestal te gering, om als belooning der dienst te kunnen gelden.

Ook de deelneming aan wetenschappelijke staatscommissiën tot onderzoek en voorlichting mag hier genoemd worden. Zij is wel geen stellige pligt, maar toch eene verpligting, waaraan men zich niet dan om zeer geldige redenen zal onttrekken.

Elders zal men ook het zitting nemen in de jury, of in eene regtbank van koophandel, onder de hier bedoelde verpligtingen begrijpen.

720. Niet zelden worden zulke diensten in de hedendaagsche maatschappij vrijwillig en zonder vergoeding bewezen uit eene of andere der beweegredenen, die de gewone regelen van het loon buiten werking stellen.

Verg. N°. 57 en 704. Hier kan in 't bijzonder gewezen worden op de deelneming aan den arbeid der wetgeving in staat, provincie en gemeente. Liefde voor het algemeen belang, pligtgevoel, eerzucht zijn hier de drijfveeren om, niet zelden met groote inspanning, diensten van onschatbare waarde aan de maatschappij te bewijzen.

721. In de meeste der hier bedoelde gevallen zal het echter goed zijn, de persoonlijke diensten, die om niet gevorderd of aangeboden worden, te vervangen door zulke, welke naar de gewone wetten van het maatschappelijk verkeer door vrijwillige overeenkomst tegen evenredige vergoeding verstrekt worden.

---

[1]) Dit wordt bedoeld met het woord *wetenschap* in deze stelling, dat hier in ruimeren zin genomen is voor: datgene wat men weet. Oudtijds legde men getuigenis af met de woorden: „bi mijnre *weetschip*", d. i. naar mijn beste weten. Het Engelsche *witness* bewaart nog de herinnering aan deze oude opvatting des woords.

Dat het in *alle* niet mogelijk zoude zijn, is duidelijk uit de voorafgaande stellingen.

Men kan tweederlei bezwaar tegen deze stelling opperen: ten eerste, dat men de innerlijke waarde dezer diensten vermindert door ze tot bezoldigden arbeid te verlagen; ten tweede, dat men op deze wijze de toch reeds zoo aanzienlijke staatsuitgaven, die van zelve reeds eene neiging tot voortdurende uitzetting hebben, nog meer verhoogt.

Maar de regel, waarop wij gemeend hebben hier te moeten wijzen, is in overeenstemming met den natuurlijken gang van de ontwikkeling der maatschappij; hij volgt van zelf uit de wet van de verdeeling van den arbeid.

In de hooge en ruim bezoldigde staatsbedieningen heeft deze regel thans reeds in elken beschaafden staat eene zeer ruime toepassing verkregen. De mannen, die op verschillende wijzen in 's vorsten raad zitting hebben, de hoofden van het bestuur, de leden der regterlijke magt, de officieren bij de zee- en landmagt vervullen met niet minder trouw en ijver hunne pligten, omdat hun arbeid in de maatschappij voor hen „een beroep" geworden is en bezoldigd wordt. En juist omdat het hun beroep is, dat zij volgens eigen aanleg en neiging vrijwillig hebben gekozen, waartoe zij zich hebben gevormd en waarin zij door ervaring meer en meer bekwaam worden, zal hunne geschiktheid voor de taak, die zij hebben te vervullen, niet geringer zijn.

Maar ook van de lagere kringen van den maatschappelijken arbeid geldt dezelfde opmerking. Waar het eenigzins mogelijk is, vervangt men de omgeslagen nachtwachtdiensten door de aanstelling van vaste politie-agenten; voor de brandweer geeft men de voorkeur aan uitgezochte en geoefende spuitgasten (*pompiers*) boven het zamenrapen der noodige manschap uit de menigte, die op de plaats der ramp te hoop geloopen is.

Een groot vraagstuk van onzen tijd is de zamenstelling der krijgsmagt. Zou ook dit niet volgens den hier gestelden regel zijne oplossing moeten vinden? Zonderling, ofschoon niet onverklaarbaar, is hier de loop van zaken in de meeste staten van Europa geweest. Aanvankelijk trok ieder man, bekwaam om de wapenen te dragen, ten oorlog; het was de pligt van den burger jegens den staat, van den onderdaan jegens den souverein.

Toen de staande legers in zwang kwamen, werden zij allengs meer en meer zamengesteld uit aangeworven manschappen, huurtroepen, zoowel vreemden als inlanders, die krachtens bepaalde overeenkomsten hunne diensten leenden. Maar de voortgaande uitbreiding dezer staande legers, deels als gevolg van de vorderingen der hoogere krijgskunst, deels als vrucht van den onderlingen naijver der staten, die tegenover elkander hun magtsevenwigt wilden bewaren, heeft er weder toe geleid, de deelneming aan de krijgsdienst den burgers als eene verpligting op te leggen, die zich echter gelukkig in gewone omstandigheden tot een zeker getal uit hun midden, door het lot aan te wijzen, blijft beperken. Maar de vraag mag wel gedaan worden, of dit stelsel van conscriptie (zoo als het aanvankelijk genoemd is) niet al zoo veel zijn oorsprong te danken heeft gehad aan de begeerte om de diensten der krijgsmagt voor den staat zoo goedkoop mogelijk te verkrijgen, als aan eene werkelijke behoefte? En aan deze hecht zich van zelve eene tweede vraag: Zou het niet mogelijk, en in dat geval niet zeer wenschelijk zijn, dat stelsel weder door het stelsel van aanwerving van vrijwilligers te vervangen?

Volgens de vaste en onveranderlijke wetten van het maatschappelijke leven heeft elke arbeid zijn loon, en is voor zijn evenredig loon elke arbeid te verkrijgen. De moeijelijkste, de gevaarlijkste, zelfs de walgelijkste diensten, die de maatschappij behoeft, vinden nog altijd lieden bereid om haar te vervullen, mits het loon, dat zij er voor bedingen kunnen, door het vrije debat tusschen vraag en aanbod op zijn natuurlijk peil gebragt worde [1]). Zou ook in de krijgsdienst, die bij al het afschrikkende, dat hij in sommiger oogen heeft, daarentegen voor eenige karakters juist iets aanlokkends bevat, tegenover de vraag zich ook niet een voldoend aanbod openbaren, wanneer men maar een volkomen vrij debat tusschen beide, met inachtneming van den algemeenen stand der loonen, liet gelden? Bij de zeedienst achtte men het vroeger volstrekt noodzakelijk de matrozen „te pressen," dat is, met geweld tegen hun wil naar het oorlogschip te brengen, of door bedrog, met de schandelijke hulp der zielverkoopers, derwaarts te lokken. Hier kan men thans zulke

[1]) Verg. N°. 56 *b* en de aanteekening aldaar.

middelen ontberen, en al hebben wij het onlangs ook noodig geacht de zeemilitie in ons verdedigingsstelsel op te nemen, het is gebleken, dat tegenwoordig voor de gewone zeedienst zich meer vrijwilligers aanbieden dan men gebruiken kan. Er is geene reden, waarom dit óok niet met de dienst te lande het geval zou kunnen zijn, mits maar de termen der werving billijk gesteld worden en (misschien moet dit er bijgevoegd worden) het leven van den soldaat in vredestijd veraangenaamd en zijn stand in de algemeene schatting verhoogd worde [1]).

Men voert eenige gronden aan ten voordeele der verpligte dienst, die wij niet geheel onaangeroerd mogen laten.

Men herinnert in de eerste plaats, dat men er wel de toevlugt toe nemen moet, waar het volk te weinig krijgshaftig van geest is om er op te kunnen rekenen, dat zich altijd vrijwilligers genoeg zullen aanbieden. De vraag zou daar tegenover gesteld kunnen worden, of zulke dwang dan wel het middel is om dien krijgshaftigen geest aan te wakkeren? Daar mogen omstandigheden zijn, die bij 't eene volk sterkeren prikkel tot de krijgsdienst doen werken dan bij 't andere, zoo als grooter kans op bevordering, of meer uitzigt van aan eenen oorlog deel te zullen nemen, het duffe garnizoen te vervangen door het avontuurlijke leven in het open veld, werkelijk datgene te zijn waarvoor men opkomt en misschien te deelen in den roem van eene zegepraal; het mag ook wezen, dat grootere luchthartigheid of wil men, ligtzinnigheid bij 't eene volk de gelederen sneller aanvult dan bij het andere: het is door de deskundigen zelven genoeg betoogd en door de ervaring trouwens genoeg gestaafd, dat over 't geheel genomen moed en krijgsdeugd bij de volken — hoe ook anders hun karakter uiteenloope — vrij gelijk zijn. De eene natie moge stouter zijn in den aanval, de andere toont meer volharding in den weêrstand. Noch de Duitschers, noch de Engelschen, noch de Russen, noch de Spanjaarden, noch de Italianen, noch de Franschen hebben in het oorlogsveld het monopolie der krijgshaftigheid veroverd, en onze eigene geschie-

[1]) Vooral ook, bij ons, door herziening van de militaire strafwetgeving, — een onverdiende schandvlek op den stand die er onder leeft, eene wezenlijke schande voor de regering, die haar niet sinds lang door eene betere verving.

denis (niet alleen die uit lang verloopene eeuwen) leert, hoe onze soldaten de meest geduchte legerbenden eener vreemde mogendheid dorsten te staan en wisten te slaan. Trouwens, daar is ééne opmerking, die alleen reeds voldoende geacht mag worden om de hier bestredene bewering omver te werpen. Welke lage gedachte men ook van de krijgshaftigheid eens volks meent te moeten koesteren, het is nog nooit ergens noodig gebleken, de officieren voor het leger of voor de zeemagt door ligting of loting te verkrijgen. Waarom? Voorzeker niet, omdat de klassen der maatschappij, waaruit deze meestal voortkomen, ruwer van geest, forscher van ligchaam, minder weekelijk opgevoed, meer aan ontberingen gewend zijn dan de menigte, die de soldaten levert. Eenvoudig, omdat men hier wel bij de regeling van rang, bevordering, bezoldiging, pensioen, enz. genoodzaakt is geweest, gehoor te geven aan de economische wet, die gebiedt, de verhouding tusschen de dienst, die men vraagt, en de belooning, die men aanbiedt, te bewaren [1]).

In de tweede plaats wordt wel eens ten voordeele van de verpligte krijgsdienst aangevoerd, dat zij noodig is om in het oogenblik des gevaars een krachtig, geoefend, vertrouwd leger gereed te hebben. Voor zooverre hiermede bedoeld wordt, dat een goed soldaat alleen door oefening gevormd wordt, zal niemand deze bewering tegenspreken. Maar dan pleit zij veeleer tegen de gedwongen dienst dan er voor. Zoo even is reeds opgemerkt, dat de arbeid, die met tegenzin, door dwang verrigt wordt, doorgaans niet de beste is. Zouden wij er niet bij mogen voegen, dat deze niet de beste zamenstelling van een leger is, bij welke het toeval — het lot — voorzit; het toeval, dat elken negentienjarigen jongeling tot krijgsman stempelt; dat niet let op meerdere of mindere geschiktheid, behalve alleen in de uiterste gevallen; dat den zwakken naast den krachtigen man, den onhandigen, den blooden, den stompzinnigen naast den flinken en vurigen in het gelid schaart?

Er wordt nog wel eens aangevoerd, dat de gedwongen krijgsdienst voor hen, die er zich aan moeten onderwerpen, een voordeel heeft, dat op hun volgend bestaan en leven gunstigen invloed blijft uitoefenen. Zij worden gewend aan orde, regel en

[1]) Men vergelijke echter de opmerking bij N°. 56 *b*.

tucht; uit de ouderlijke woning in geheel vreemde kringen verplaatst, leeren zij zelfstandigheid; zij nemen iets over van de beschaving der groote steden; zij worden, in één woord, bruikbaarder leden der maatschappij. Het punt ligt buiten den kring van onze beschouwingen. Anders zouden wij geneigd zijn te vragen, of tegenover die voordeelen ook niet nadeelen overstaan, die voorwaar niet minder wegen; of dat verblijf in de groote steden ook niet zijne verleidingen heeft? of zij altijd krachtig en gezond van ligchaam en onbedorven van geest in de ouderlijke woning terugkeeren? of de vrije tijd, dien het garnizoensleven geeft, niet ligt kwalijk besteed wordt?

Eindelijk (want wij moeten ons bekorten) wordt er gevraagd, of het volk niet gevaar loopt het bewustzijn zijner kracht en zijner vrijheid te verliezen, te gelijk met het vermogen om deze te handhaven, wanneer het de wapenen alleen in handen laat van huurlingen, die ligt werktuigen van onderdrukking kunnen worden? Ook deze vraag ligt buiten ons bestek. Alleen dit moge er op geantwoord worden, dat een volk, 'twelk tot die hoogte van degelijke beschaving gekomen is, dat het zijne regten heeft leeren kennen en waarderen en zijne vrijheid liefhebben, niet ligt voor geweld, van wat zijde ook, bukken zal; en dat een volk, dat nog niet tot die hoogte van ontwikkeling is gekomen, ook voor geene tyrannie veilig is, al zijn het zijne eigene kinderen, die de gelederen vullen. De geschiedenis van sommige Europesche staten, ook uit de laatste jaren, zou deze bewering kunnen staven.

De eenige wezenlijke grond, die kan worden aangevoerd voor den dienstpligt, zoo als die in onzen tijd in alle staten van Europa, behalve Engeland, onder verscheidene vormen bestaat, is, dat het bij den wedijver tusschen de mogendheden om hunne oorlogsmagt tegenover elkander te versterken, en bij de tegenwoordige wijze van oorlogvoeren, die de zamentrekking van ontzettend groote legermassa's vordert, onmogelijk geworden is, den vijand te wederstaan zonder van alle beschikbare strijdkrachten des volks gebruik te maken. Is dit waarheid, dan blijft ons niet anders over dan ons te beklagen, dat wij op dit punt althans de barbaarschheid weder te gemoet gaan. Doch misschien is het vermoeden niet al te gewaagd, dat onder deze reden inderdaad nog eene andere schuilt, namelijk, dat men bij

het reeds hoog opgevoerde cijfer der jaarlijks gevorderde oorlogskosten terugdeinst voor eenen maatregel, die nog veel aanzienlijker uitgaven zou medebrengen, waarvan wederom hoogere belastingen het gevolg zouden zijn. Daarom legt men den last liever regtstreeks op de burgerij, hun, die de middelen daartoe bezitten, vrijlatende om de diensten van anderen in hunne plaats voor hun eigen geld te koopen.

Het ware te wenschen, dat men den moed had, deze vrees voor hoogere kosten en hoogere belastingen te overwinnen. Daar wordt nu toch belasting, en wel eene zeer zware belasting geëischt; van den minvermogende in zijn persoon en zijnen arbeid; van den meergegoede in geld; eene belasting, die, om dit verschil reeds, ongelijk en onregtvaardig drukt. En met deze vermomde belasting bereikt men het doel, dat men voor oogen heeft, minder goed en met grooter nadeel voor de maatschappij dan indien men ruiterlijk den regten weg hield. Één goed soldaat is wel van zooveel dienst als twee slechte. Met een klein getal krachtige en wakkere mannen, die op zich zelven en op elkander vertrouwen, kan men meer uitrigten dan met een grooten hoop ongeschikten, tenzij men aanneme, dat de bataillons in de eerste plaats bestemd zijn om vertooning te maken of om tot kanonspijs [1]) te dienen. En is dit waar, dan zouden de kosten voor het voltallig houden van een goed leger, al moesten zij ook voor elken man veel hooger zijn, toch in 't eind misschien weinig overtreffen die van het onderhoud van het grootere aantal, dat men thans onder de wapenen brengt. Voor de maatschappij in 't algemeen zou zulk eene hervorming van het krijgswezen geene andere dan goede vruchten dragen. Het volk zou ontslagen worden van eenen dwang, waaraan het zich met weêrzin onderwerpt, waaraan het zich zooveel mogelijk tracht te onttrekken; het groote nadeel, waaronder thans zoo velen lijden, die, uit hunnen gewonen werkkring weggerukt, bij hunne terugkomst hunne plaats ingenomen vinden, zou worden weggenomen; de grondregel van het maatschappelijk verkeer, de verdeeling van den arbeid, die elken arbeider in de

---

[1]) *Chair à canon*, volgens de gruwelijke uitdrukking, eens, naar men verhaalt, door Napoleon I gebruikt.

3*

maatschappij de plaats aanwijst, welke hem past, zou niet meer worden geschonden.

Deze denkbeelden zijn voorgedragen met de overtuiging, dat zij waar en juist zijn, omdat zij zijn gegrondvest in de onveranderlijke wetten van het maatschappelijke leven. Trouwens, zij worden niet hier voor het eerst verkondigd. Zij vinden steun in het gezag van menigen uitstekenden naam op het gebied van staat- en krijgskunde. Of, hoe en wanneer zij in toepassing gebragt zullen worden, moeten wij overlaten aan de stille werking der waarheid, die zich ten slotte altijd haren weg baant tot de algemeene overtuiging. Behoorde het tot onze taak om een middel aan te duiden, dat ons deze toepassing nader zou kunnen brengen, wij zouden het wagen te wijzen op de verstandige wijze, waarop men tegenwoordig in Engeland in de behoeften der zeedienst voorziet. Niet alleen wordt de werkelijke dienst in gewone tijden door vrijwilligers volbragt. Maar ook voor de buitengewone behoefte van een plotseling opkomenden oorlog is men bij voorraad gedekt door overeenkomsten met zeelieden, die zich vrijwillig verbonden hebben, om bij de eerste oproeping gereed te zijn. Hetzelfde stelsel zou niet alleen bij onze zeemilitie, maar ook bij onze landmilitie en zelfs bij onze schutterij beproefd kunnen worden.

Voor het overige moet, om alle misverstand te voorkomen, hier nog eens herinnerd worden aan het gezegde in N°. 718. In het oogenblik des gevaars, als alles op het spel staat, dan moet ook elk burger gereed zijn, alles, lijf en goed, ten offer te brengen. Dat dit geschieden kan en met zegen bekroond kan worden, al is ook niet elk burger als loteling gedrild, hebben wij op meer dan eene bladzijde van de geschiedenis des vaderlands kunnen lezen. Hoe een vrij en krachtig volk, dat zijne vrijheid lief heeft en zich zijner kracht bewust is, daartoe uit eigen beweging zich voorbereidt, kunnen wij in onze dagen wederom in Engeland aanschouwen. Men begint dat voorbeeld hier te lande te volgen. Moge het in ernst zijn!

3e HOOFDSTUK.

OVER DE EIGEN MIDDELEN EN INKOMSTEN VAN DEN STAAT.

§ 1. *Aard dezer middelen.*

722. De eigen middelen en inkomsten van den staat zijn ook in de hedendaagsche maatschappij talrijk, verscheiden en zeer verschillend van oorsprong.

723. De voornaamste bronnen daarvan zijn:

a. hoogheidsregten (regalia);

b. domeinen en vaste kapitalen den staat toebehoorende;

c. omloopende kapitalen, den staat toebehoorende;

d. credietmiddelen;

e. staatsinrigtingen, voor wier diensten de staat zich bijzondere vergoeding laat betalen;

f. ondernemingen van nijverheid, voor rekening van den staat gedreven;

g. Overeenkomsten met andere staten;

h. cijns en schatting aan vreemde volken opgelegd;

i. opbrengst uit koloniën en bezittingen;

k. andere inkomsten van verscheiden aard.

a—i. Zie de volgende stellingen en de toelichting aldaar.

k. Het spreekt van zelf, dat bij een zoo veelomvattend beheer als dat der staatshuishouding, even als in elk bijzonder huishouden, tegenover de grootste verscheidenheid van uitgaven ook verscheidenheid van allerlei inkomsten staan moet, en daaronder ook zulke, die uit den gang dier huishouding als van zelve voortvloeijen. Wij noemen hier slechts als voorbeelden: verkoop van voor de dienst onbruikbare voorwerpen (geschatte opbrengst op de raming der middelen hier te lande voor 1866 [1]) *f* 100,000); verjaarde renten (*f* 12,000); aandeel in de opbrengst

[1]) Wet van 30 Dec. 1865; Stbl. N°. 188.

van boeten en confiscatiën (ƒ87,000.—); opbrengst van den arbeid der gevangenen (ƒ29,145). Op de raming der middelen komt na vermelding van deze en andere bijzondere posten ten slotte nog een algemeene post voor („alle andere ontvangsten" ƒ140,000.—) wegens zulke baten, die zelfs niet onder eigen rubrieken gebragt kunnen worden.

Het is bekend, welke aanzienlijke gelden de Nederlandsche schatkist deels reeds genoten heeft, grootendeels nog verwachten kan, uit de vereffening van de fondsen der oude Wees- en Momboirkamers.

Zoo zullen er door alle tijden uit verschillende bronnen geheel toevallige, ten deele zelfs onverwachte inkomsten in de schatkist vloeijen.

724. Ook de aard en beteekenis van deze onderscheidene inkomsten is zeer ongelijk. En de vraag, in hoeverre zij blijvend een deel van de algemeene inkomsten en middelen van den staat behooren uit te maken, zal daarom voor elke afzonderlijk naar bijzondere regelen beantwoord moeten worden.

725. Doch men kan als algemeenen regel stellen, dat het zoowel in het belang der maatschappij als ter bevordering van zekerheid, orde en eenvoudigheid in de staathuishouding zelve wenschelijk is, dat de staat zich zooveel mogelijk van zulke inkomsten onafhankelijk make.

§ 2. *Inkomsten uit hoogheidsregten, domeinen en vaste kapitalen.*

726. De inkomsten uit hoogheidsregten hebben in de beschaafde staten grootendeels hare beteekenis verloren. Zij zijn òf vervallen òf in andere vormen van staatsinkomsten, vooral in dien van belastingen, overgegaan.

De meeste dezer regalia waren trouwens oorspronkelijk niet anders dan willekeurige afpersingen, die alleen door de magt van den soeverein en, zoo men wil, door verjaring, ten laatste hoogheidsregten werden. De schrijvers over het onderwerp bren-

gen er dan ook van alles onder: het uitsluitend regt van de jagt en de visscherij; het regt van de munt; het regt van mijnontginning (Bergwerks-regal); het regt van de post; het vlotgeld op rivieren; het veergeld; het molengeld of regt van den wind; allerlei monopoliën door den soeverein aan zich voorbehouden, als van den aanmaak en verkoop van zout, salpeter, buskruid, tabak, speelkaarten, en zelfs het privilegie van speelbanken en loterijen.

Het eenige regt van dezen aard, door onze Grondwet der kroon uitdrukkelijk voorbehouden, is het regt van de munt [1]); doch alleen als zaak van publieke orde, niet als bron van inkomsten zoo als het vroeger voor de vorsten was. Verg. N°. 268 en 294.

727. Domeinen en vaste kapitalen zal elke staat altijd hebben en behouden. Voor de publieke dienst heeft hij den eigendom van zekere gronden noodig. En sommige gedeelten van de oppervlakte des lands kunnen uit hunnen aard naauwelijks anders dan staatseigendom zijn.

Er wordt onderscheid gemaakt tusschen domeinen, die den staat publiek-regtelijk toebehooren, en andere vaste goederen, die hij volgens het burgerlijk regt verkrijgt en beheert. Doch dit onderscheid is voor onze beschouwingen zonder beteekenis.

Voor de publieke dienst zijn noodig vestingwerken, havens en dijken, wegen en straten, landsgebouwen tot verschillend gebruik dienende, enz.

Bij ons zijn de stranden der zee, de bevaarbare en vlotbare stroomen en rivieren met hunne oevers, de groote en kleine eilanden en de platen, welke in die wateren opkomen, staatseigendom [2]). Ook de groote binnenwateren, als de Zuiderzee, de Wadden, de Dollard, behooren er toe, voor zooverre niet bijzondere regten op de daarmede bedekte gronden verkregen zijn.

Elders, zoo als in Savoye, Zwitserland, Tirol, zal de oppervlakte der hooge bergstreken uit den aard der zaak domein blijven. Hetzelfde geldt van uitgestrekte wouden, waarvan de

[1]) Art. 62: „De koning heeft het regt van de munt."

[2]) Art. 577 B. Wb.

verkoop om redenen van algemeen belang even onraadzaam kan zijn als de verpachting. Zie de aanteekening bij N°. 739.

Sommige Duitsche staten genieten nog altijd zeer aanzienlijke inkomsten uit de domeinen. In Hessen-Kassel, Hessen-Darmstad en Wurtemberg bedraagt de opbrengst daarvan omstreeks 20 °/₀ van de gezamenlijke middelen; in Hannover en Beijeren 25 °/₀ [1]). In de kleinere staten is de verhouding nog aanzienlijker; zij klimt er tot 30, 40 ja 50 °/₀ [2]).

728. Volgens de gewone regelen van het burgerlijk regt in beschaafde staten geldende, breidt zich ook het grondeigendom van den staat van zelf voortdurend uit.

Niet alleen door aanwas, maar ook volgens den regtsregel, dat geen vast goed zonder eigenaar wezen kan. Zoo verklaart bij ons art. 576 B. Wb.: „gronderven en andere onroerende zaken, die onbeheerd zijn en geenen eigenaar hebben, gelijk mede de zaken van dengene, die zonder erfgenaam overleden is of wiens erfenis is verlaten," voor eigendom van den staat.

729. Ook de inkomsten, die de staat uit zijne domeinen trekt, nemen onder den invloed van de geleidelijke ontwikkeling der maatschappij van zelve toe.

Ook zonder ons in alle opzigten aan te sluiten aan de theorie der grondrente van de school van Ricardo (verg. de aanteekening bij N°. 639), mogen wij stellen, dat de voortgaande ontwikkeling der maatschappij, door verbetering der middelen van gemeenschap, door uitbreiding der markt, door den invloed der wetenschap, de waarde der gronderven mettertijd van lieverlede vermeerdert. Daarbij komt nog de doorgaande vermindering van de waarde van het geld. Verg. N°. 289 vv.

Volgens officiëele bescheiden is hier te lande van 1851 tot

---

[1]) Verg. Rau, *Grundsätze der Finanzwissenschaft*, § 89. Men zal het ons niet als anachronisme toerekenen wanneer wij ook nu nog deze landen als voorbeelden ter toelichting aanvoeren, ofschoon sommige er van hun zelfstandig staatsbestaan verloren hebben.

[2]) Men zie de statistieke opgaven betrekkelijk de Saxische hertogdommen in den *Almanach de Gotha* voor 1862.

1864 aan domeinen verkocht voor een zuiver bedrag van bijna *ƒ* 16,500,000, of na aftrek van den koopprijs der gronden in de inmiddels drooggemalen Haarlemmermeer (ongeveer *ƒ* 7,000,000) *ƒ* 9,500,000. De opbrengst is overgestort in 's rijks schatkist en verbruikt, grootendeels tot aflossing van schuld. Niettemin is de jaarlijksche opbrengst, die de staat uit zijne domeinen trekt, thans nog hooger dan in 1850. Op de raming der middelen voor 1850 [1]) werd deze opbrengt geschat: Inkomsten van gewone domeinen, tienden, enz. *ƒ* 527,254,66; Inkomsten van het domein van oorlog *ƒ* 54,742,97; Inkomsten van wegen en vaarten *ƒ* 662,585,37; te zamen *ƒ* 1,244,533. Op de raming der middelen voor 1866 [2]) komen deze zelfde posten voor als volgt: Inkomsten van gewone domeinen, tienden, enz. *ƒ* 509,500; Inkomsten van het domein van oorlog *ƒ* 90,000; Inkomsten van wegen en vaarten *ƒ* 700,000; te zamen *ƒ* 1,299,500. De opbrengst is dus thans *ƒ* 55,000 hooger dan in 1850 te stellen, terwijl het kapitaal van *ƒ* 9,500,000 eene rente vertegenwoordigt (tegen 4°/₀) van *ƒ* 380,000.

720. Over het geheel zijn echter die inkomsten voor den staat als eigenaar doorgaans geringer dan de opbrengst van dezelfde gronden zoude wezen, indien zij eigendom waren van bijzondere personen.

Om de redenen bij N°. 198 aangevoerd.

721. De vormen van het beheer der staatseigendommen daarentegen zijn altijd omslagtig en kostbaar.

722. Bovendien mag het in het algemeen belang der maatschappij geacht worden, dat ook de vaste goederen zooveel mogelijk aan het vrije verkeer worden overgedragen.

Verg. de aanteekening bij N°. 638.

723. Om deze redenen wordt het raadzaam geacht, dat de

---

[1]) Wet van 29 Dec. 1849, Stbl. N°. 91.
[2]) Wet van 30 Dec. 1865, Stbl. N°. 138.

staat zijne domeinen, die daarvoor vatbaar zijn, geregeld verkoope.

Bij ons is deze regel gesteld bij de wet van 29 Aug. 1848, Stbl. N°. 39.

734. Inzonderheid wanneer de opbrengst gebruikt kan worden om bezwarende staatsschulden te delgen, is zulke verkoop raadzaam.

Zonder vrees voor overdrijving mag men wel stellen, dat de zuivere opbrengst der rentegevende domeinen niet hooger gerekend mag worden dan 3 °/₀ in het jaar van hunne kapitaalwaarde. De gemiddelde standaard van den intrest der staatsschuld is bij ons tegenwoordig ongeveer 4 °/₀. Er is dus een niet gering onmiddellijk en tastbaar voordeel bij, domein te verkoopen om staatsschuld in te trekken. Verg. N°. 1174.

735. Minder, wanneer de opbrengst gebruikt wordt om in de gewone staatsuitgaven te voorzien.

Want dan handelt de staat als de verkwister, die niet van zijn inkomen, maar van zijn kapitaal teert.

736. Vooral is die verkoop af te keuren als hulpmiddel om in tijden van oorlog of beroering in plotseling opgekomen groote behoeften te voorzien.

Onder de redenen om domeinen *niet* te verkoopen, welke gemeenlijk worden aangevoerd, is ook deze, dat de domeinen in tijden van nood een belangrijk hulpmiddel kunnen zijn om der schatkist gereed geld te verschaffen. Zulke beschouwing is eenigzins in strijd met deze stelling. Zonder nu aan onze stelling al te volstrekt te willen vasthouden, zoodat zij nimmer uitzondering zou mogen lijden, meenen wij toch aan haar als doorgaanden regel de voorkeur te moeten geven. Wanneer in zulke tijden van nood de verkoop van domeinen als middel om uit de verlegenheid te geraken moet worden aangewend, dan spreekt het van zelf, geldt het niet eenige weinige honderdduizenden, maar vele millioenen, die er gevonden moet worden. Nu doet zich hier tweederlei ernstig bezwaar voor. In zulke tijden is de al-

gemeene welvaart toch reeds kwijnende; het crediet is geknakt; de ondernemingszucht is onderdrukt; de kapitalen trekken zich terug, en de opbrengst van den verkoop, die tot elken prijs moet geschieden, zal daardoor reeds aanmerkelijk lager zijn dan in gewone tijden. Maar daar komt nu nog bij, dat de groote hoeveelheid, die men aan de markt brengt, de prijzen nog te meer drukt. De staat wordt dan haast onvermijdelijk het slagtoffer van de zamenspanning van eenige speculanten. Het is in zulke tijden dan nog verreweg verkieslijker, van de gewone credietmiddelen gebruik te maken, en de domeinen te bewaren als middel tot latere aflossing der aangegane schuld.

737. Tegen den verkoop van domeinen kan in het algemeen worden aangevoerd, dat de staat zich daardoor voor goed van het voordeel van de allengs klimmende opbrengsten, die er van te verwachten zijn, berooft.

Verg. het gezegde bij N°. 729.

738. Om deze reden zal in sommige gevallen het uitgeven der daarvoor geschikte gronden in erfpacht of lange tijdpacht verkieslijk zijn boven verkoop.

739. Zulke verpachting op langen termijn moet ook als regel aangenomen worden bij het beheer van domeinen, die de staat in eigendom behoudt.

De voordeelen hiervan zijn: het beheer kan eenvoudiger en minder kostbaar zijn; de staat is niet zoo afhankelijk van den ijver en de zorg der ambtenaren; de staat is ontheven van de uitgaven voor onderhoud en verbetering, die de pachter voor zijne rekening neemt, wanneer hij zekerheid heeft van voor langen tijd de vruchten daarvan te zullen genieten; de pachter zal om dezelfde reden gedreven worden de waarde van den grond door aanwending van kapitaal en arbeid te vermeerderen (verg. N°. 151).

Om ook den staat de voordeelen te laten genieten, die uit de *eigene* waardevermeerdering van den grond voortspruiten (verg. N°. 729 en 737), zou men bij elke vernieuwing of overdragt van erfpacht eenen canon kunnen bedingen, berekend naar de ge-

middelde waarde, die andere gelijksoortige gronderven op dat tijdstip zullen blijken te hebben.

Het spreekt van zelf, dat de regel van lange pachten niet op alle soorten van domeinen toepasselijk is. Bij het zoogenaamde „domein van oorlog" is hij onmogelijk; bij uiterwaarden zal eene jaarlijksche verpachting van het gewas de voorkeur verdienen.

Evenzoo is het duidelijk, dat in den regel de bevoegdheid om de gronden weder in onderpacht uit te geven, niet aan den pachter moet gegeven worden.

Er zijn eindelijk domeinen, die om het algemeen belang niet verpacht moeten worden, al werpt ook het eigen beheer regtstreeks minder voordeel af. Zulke zijn b. v. de wouden, die de bergruggen bedekken en die tot regeling van de geleidelijke afvloeijing der waterstroomen in goeden staat moeten worden onderhouden. Hier geldt wat bij N°. 139 aangemerkt is.

§ 3. *Inkomsten uit omloopende kapitalen en credietmiddelen.*

740. De inkomsten, die de staat uit omloopende kapitalen trekt, zijn meestal gering en onbeduidend, omdat het niet tot het wezen van den staat en zijnen werkkring in de maatschappij behoort, zulke kapitalen te vergaderen en te gebruiken.

741. Deze omloopende kapitalen, den staat toebehoorende, bestaan voornamelijk in den vorm van aandeelen in of voorschotten aan nijverheids-ondernemingen, belegging in publieke fondsen, beleeningen, enz. en beschikbare gelden.

742. In den regel behoort het niet tot den werkkring van den staat, bijzondere nijverheids-ondernemingen door deelneming of voorschot te ondersteunen.

Verg. N°. 103, 187, 196, 201.

Men houde altijd in het oog, dat de gelden in de schatkist moeten worden opgebragt door al de burgers zonder onderscheid en dat de ondersteuning, die men er mede geeft, slechts aan enkelen kan worden verleend, die alzoo ten koste der overigen

bevoordeeld worden. Dat daarbij gunst, willekeur, persoonlijke invloed zich krachtig laten gelden, is onvermijdelijk; en maar al te zeer blijkt het, dat juist niet altijd die ondernemingen het meest ondersteund worden, die het ook het meest verdienen. De geschiedenis van het *fonds tot aanmoediging der nationale nijverheid*, hier te lande opgerigt bij art. 12 der wet van 12 Julij 1821, Stbl. N°. 9, en opgeheven bij de wet van 9 Mei 1846, Stbl. N°. 33, is in dit opzigt zeer leerzaam. Men mag er bij voegen, dat de les kostbaar geweest is.

Een enkel voorbeeld van de goede werking der deelneming van den staat in eene groote industriëele onderneming vinden wij misschien in hetgeen er voorgevallen is bij de oprigting der Nederlandsche Bank. Zij werd gesticht bij octrooi van den soevereinen vorst (Besl. 25 Maart 1814, Stbl. N° 40) met het bescheiden kapitaal van *f* 5,000,000. Van dezen inleg had de staat zich voorbehouden *f* 1,000,000. En men mag wel stellen, dat zonder dezen krachtigen steun de zaak waarschijnlijk toen niet tot stand gekomen zou zijn. De inrigting was hier te lande zoo nieuw, zoo vreemd, dat men aarzelde daarin zijn geld te steken. Bij het einde van het eerste boekjaar waren er buiten de *f* 1,000,000 uit de schatkist nog maar *f* 1,440,000 ingebragt; eerst in 1816 was het geheele kapitaal volteekend [1]). Met het crediet van hare billetten was het bij het publiek niet beter gesteld; tot 1820 toe bleef de omloop daarvan beneden de *f* 6,000,000. Allengs echter leerde men de instelling kennen, waarderen en vertrouwen, en vele jaren later, in 1847, is de regering in de gelegenheid geweest de duizend aandeelen van den staat in de Bank met goede winst (voor ongeveer 160 °/₀) te verkoopen.

Doch zoo voordeelig hier dan ook de regtstreeksche deelneming van den staat én voor het algemeen én voor de schatkist zelve geweest zij, het zou zeer gewaagd zijn, dit enkele voorbeeld, tegenover zoo vele ervaringen van anderen aard, tot grondslag van gedragsregel in zulke zaken te nemen. Omdat deze speculatie goed afgeloopen is, zal men niet tot beginsel aannemen, dat de staat met de gelden der schatkist speculeren moet. En de vraag blijft altijd over, of ook niet de Bank met

---

1) Verg. *Staatk. en Staathuishoudk. Jaarboekje* voor 1852, blz. 257.

andere middelen en op andere wijze, mogelijk iets later, maar toch zoodra de behoefte aan hare diensten zich krachtig genoeg had doen gevoelen, even zoó wel tot stand gekomen zou zijn.

743. Alleen dan wanneer het in het algemeen belang noodzakelijk geacht wordt, eene groote onderneming met bijdragen uit de schatkist te schragen, kan het nuttig zijn, dit in den vorm van deelneming te doen, om den staat het toezigt op het bedrijf der onderneming te verzekeren.

Zulke deelneming verdient bovendien de voorkeur boven eenvoudig subsidie, omdat zij althans nog eenig uitzigt geeft, dat het kapitaal voor den staat niet geheel verloren zijn zal, en boven rente-garantie, om de reden opgegeven in N°. 199.

744. Belegging van beschikbare kapitalen in eigen staatsschuld, in beleening, enz., is om meer dan eene reden af te keuren.

Dit punt is in den laatsten tijd bij ons meermalen ter sprake gekomen sinds wij uit de Oost-Indische baten een schat oplegden, om te dienen voor den aanleg van staatsspoorwegen. Het denkbeeld om tijdelijk nog rente te maken van zoo vele millioenen is wel aanlokkelijk. Doch men heeft teregt begrepen, dat wanneer men zoo vele millioenen te gelijk aan de markt bragt om ze over eenigen tijd weder terug te nemen, daardoor ernstige stoornis in den effenen gang van het dagelijksch verkeer zou kunnen gebragt worden. Men zou voorts welligt gevaar loopen van duur te moeten koopen om wederom goedkoop te verkoopen; en het kon ligt gebeuren, dat het nadeelig verschil tusschen in- en verkoopprijs nog grooter was dan de verkregen rente.

Staatsschuld voor den staat in te koopen zonder ze tevens te vernietigen is gevaarlijk voor de strenge orde, die in het financiëel beheer voor alles gelden moet. Men waagt zich ligt op de gladde baan der speculatiën. En de beschikking over belegde kapitalen, die elk oogenblik weder te gelde gemaakt kunnen worden, zoude de regering wel eens kunnen verleiden tot roekelooze en onwettige uitgaven. De geschiedenis der meeste

amortisatie-fondsen staaft dit vermoeden maar al te zeer. Verg. N°. 1190 vv.

745. Alleen voor zooverre er afzonderlijke fondsen en administratiën, afgescheiden van de algemeene schatkist, bestaan moeten, kunnen deze van zoodanige belegging met goed gevolg gebruik maken.

Men drukke hier bijzonder op het woord „bestaan *moeten*": orde, regelmaat en het goede toezigt op het beheer eischen de meeste eenvoudigheid in de rekening der schatkist, die door het bestaan van „bijzondere fondsen" niet bevorderd wordt. Wij hebben er vóór 1840 de droevige ervaring van opgedaan. Met de afzonderlijke fondsen en administratiën mogen wij hier de geldmiddelen der provinciën, gemeenten en andere publiekregtelijke corporatiën op ééne lijn plaatsen. Wel gelden ook van deze in het algemeen de regelen in deze § gesteld. Doch de aard hunner huishouding kan medebrengen, dat zij eigen middelen hebben, waaruit zij ten deele hunne kosten bestrijden. Voor hen kan het ook verkieslijker zijn voor eene toekomstige behoefte allengs eenige middelen op te garen, dan schulden aan te gaan. De belegging van zulke kapitalen in staatsschuld of op andere wijze heeft dan niet die bezwaren, waarvan bij N°. 744 gesproken is.

746. Beschikbare gelden tot aanzienlijk bedrag te vergaderen is in den tegenwoordigen toestand der maatschappij voor den staat zelden noodig, en, wanneer hij daartegenover een zwaren schuldenlast heeft, onvoordeelig.

De tijden, waarin het noodig was eenen schat te verzamelen, zijn voorbij. Het staatscrediet is in de plaats van zulken opleg getreden, en wel verre van millioenen in voorraad te hebben, zijn alle staten der beschaafde wereld met millioenen en millioenen schuld bezwaard. Bij den eersten aanblik is men geneigd deze verandering eene ongunstige te noemen. Inderdaad is zij het niet. Die ruimte van middelen, waarmede men zich vroeger omringde, verleidde tot verspilling en roekeloosheid, en in tijden van wezenlijken nood was de schat, hoe aanzienlijk ook, spoedig uitgeput. Nu laat de staat aan de maatschappij de

zorg over om kapitalen voor de toekomst te verzamelen, die ook voor hem de altijd opene bron zijn, om uit te putten wanneer hij er behoefte aan heeft; en de eerste regel der finantiekunst is thans, de inkomsten en uitgaven voor elke dienst zoo naauw mogelijk aan elkander te passen. Verg. voorts N°. 994—998.

747. Credietmiddelen als bron van inkomsten voor den staat mogen alleen in buitengewone omstandigheden en tot voorziening in buitengewone behoeften gebezigd worden.

Schulden te maken om in de gewone kosten te voorzien, leidt zoowel in de staatshuishouding als in die van elken bijzonderen persoon tot verwarring en eindelijk tot verderf. Doch over dit onderwerp zal te zijner plaatse, in de IV[e] Afdeeling, gehandeld worden. Zie N°. 992 vv.

§ 4 *Inkomsten uit staatsinrigtingen.*

748. Velerlei en zeer onderscheiden zijn de inkomsten, welke de staat geniet als onmiddellijke vergoeding voor de diensten, die hij door bepaalde inrigtingen aan de leden der maatschappij bewijst.

Zonder hier naar eene onbereikbare volledigheid te willen streven, kunnen wij de volgende voorbeelden als de meest voorkomende vermelden:

Opbrengsten van zegel-, registratie- en griffie-regten; inkomsten van het kadaster en het register der hypotheken; leges en kanselarij-gelden; inkomsten van het grootboek der nationale schuld.

Inkomsten van 's rijks entrepôts; regten voor octrooijen; ijkloonen.

Loodsgelden; vuur-, ton- en bakengelden; dok- en haven-gelden; opbrengsten van kanalen en vaarten; tollen op rijkswegen, veergelden, bruggelden, enz.

Inkomsten van staatsinrigtingen voor onderwijs.

Inkomsten van de posterij, van de rijkstelegrafie.

Art. 238 van onze gemeentewet [1]) bevat de volgende zeer

[1]) Wet van 29 Junij 1851, Stbl. N°. 85.

naauwkeurige lijst van dergelijke inkomsten, die eigenaardig in de gemeentehuishouding voorkomen: „weg-, straat-. brug-, kaai-, haven-, kraan-. sluis-, dok-, boom- en veergelden, wik-, weeg-, meet- en keurloonen, gelden voor banken of staanplaatsen in hallen, op markten en dergelijke openbare plaatsen, begrafenisregten en andere gelden voor het gebruik of genot van openbare gemeentewerken, bezittingen of inrigtingen en dat van door of van wege het gemeentebestuur verstrekte diensten."

749. Deze inrigtingen zijn òf zulke, die in onafscheidelijk verband staan met het staatsbestuur zelf, òf zoodanige, waarvan de staat in het algemeen belang den aanleg en het onderhoud op zich genomen heeft.

Het eerste geldt b. v. van de registratie, de griffie, het kadaster, het grootboek, de entrepôts, den ijk, de vuren, tonnen, bakens; de havens, dokken, enz. Het andere van de loodsdienst, de posterij, de telegrafie, de wegen en vaarten, de inrigtingen van onderwijs.

750. De inkomsten, die de staat uit deze inrigtingen trekt, hebben, in verband hiermede, dan ook nu eens verwantschap met belastingen, dan met winsten uit ondernemingen van nijverheid.

Het onderscheid tusschen eigenlijke belasting en de inkomsten, waarover hier gehandeld wordt, is niet altijd even gemakkelijk te bepalen; het is evenwel niet zonder beteekenis [1]). Als kenmerk tot de bepaling van het verschil in elk voorkomend geval kan men stellen: *belasting* is de algemeene bijdrage, die de burger aan den staat opbrengt, tegenover de algemeene diensten, die de staat der maatschappij bewijst; de *inkomsten der staatsinrigtingen* bestaan in de bijzondere vergoeding, die betaald

[1]) B. v. Volgens Art. 171 der Grondwet kunnen geene *belastingen* ten behoeve van 's lands kas geheven worden, dan uit krachte van eene wet. Maar de ijkloonen, tollen, kanaalgelden worden geheven krachtens koninklijke besluiten. Voorheen was dit ook het geval met het briefport, de vuur-, ton- en bakengelden, en de loodsgelden. En dit was volkomen grondwettig, al heeft men ook later begrepen, om redenen van algemeen belang, deze zaken bij de wet te moeten regelen.

wordt voor bijzondere diensten, welke de burger geniet, zoo dikwijls hij van zulk eene inrigting gebruik maakt of voordeel heeft. (Verg. N°. 774.)

De staat geeft veiligheid, bescherming en ondersteuning van welstand. Daartoe heeft hij veelsoortige handelingen, inrigtingen, uitgaven. Nu betaalt de ingezeten niet ééne bepaalde som voor de veiligheid, die hij geniet, eene andere voor de bescherming en ondersteuning; niet zóóveel guldens voor de verdediging, zóóveel voor de regtsbedeeling, zóóveel voor het staatsbestuur, zóóveel voor de aanmoediging van kunst en wetenschap, zóóveel voor medische politie, zóóveel voor het beheer der koloniën; maar de gelden, die hij onder verschillende vormen en namen opbrengt, dienen te zamen tot bestrijding dezer gezamenlijke uitgaven. Dat is *belasting*. Doch wanneer wij tol betalen op eenen weg; wanneer wij het briefport betalen voor den brief, dien wij ontvangen of verzenden; wanneer de schipper de loodsgelden betaalt; wanneer wij voor de registratie eener akte of voor de inschrijving eener schuld in het hypotheekregister eene vergoeding uitkeeren, dan betalen wij voor en in evenredigheid met de bijzondere dienst, die wij van eene staatsinrigting genieten [1])

Het bij N°. 748 aangehaalde artikel der gemeentewet schrijft voor, dat de daar vermelde inkomsten „voor plaatselijke belas„tingen gehouden, of daarmede, wat de toepassing van art. „232—237 betreft, gelijk gesteld worden". Bij de behandeling van dit. artikel in de Tweede Kamer openbaarde zich een opmerkelijk verschil van gevoelen over het begrip van belasting. Doch de regering had in de memorie van toelichting zeer voorzigtig op den voorgrond gesteld, „dat de wetgever zich niet in „eene oplossing der *staathuishoudelijke* vraag behoeft te verdiepen" [2]). De uitdrukking van het artikel moet dus slechts als wetduiding worden beschouwd.

---

[1]) Wij zullen later gelegenheid hebben na te gaan, hoe sommige betalingen, die oorspronkelijk niet anders waren of uit haren aard niet anders behoorden te zijn dan bijzondere vergoeding voor bijzondere dienst, van lieverlede in belastingen ontaard zijn.

[2]) Zie Mr. J. H. G. Boissevain, *Staatsregt van Nederland. Gemeentewet*, blz. 287, vv.

751. Voor zooverre deze inkomsten het karakter van belastingen nabijkomen, zal het in vele gevallen raadzaam zijn, ze geheel door belastingen te vervangen en het onderhoud der inrigtingen uit de algemeene staatsmiddelen te bekostigen.

Eene prijslijke toepassing van dezen regel is geweest de afschaffing der griffieregten bij de wet van 31 Dec. 1856, Stbl. N°. 165.

Het ware goed, denzelfden regel toe te passen op de ijkloonen en de regten voor octrooijen, vooral op de leges en kanselarijgelden.

Somtijds doet de vraag zich voor, of niet ter bevordering van handel en nijverheid, vooral tegenover de gevaarlijke mededinging van buren, de onkosten op het vervoer der goederen (loodsgelden, vuur-, ton- en bakengelden, kanaal-, haven- en dokgelden, tollen, enz.) verminderd of afgeschaft moeten worden, al ligt er ook overigens niets onbillijks in het vorderen van zulke vergoedingen.

De vordering van brug- en sluisgelden van de schippers, die veeleer last dan voordeel van deze inrigtingen hebben, is eene groote onregtvaardigheid, voor zooverre zij althans niet een kanaaltol vertegenwoordigen.

752. Voor zooverre zij meer het karakter van winst uit nijverheids-ondernemingen verkrijgen, moet in overweging genomen worden, of het niet beter is, de inrigting zelve te laten varen en aan de bijzondere nijverheid over te laten.

Volgens de beginselen van algemeene staathuishoudkunde, ontwikkeld in het 3e hoofdstuk van het Ie deel (N°. 180—202).

753. Het kan echter in sommige gevallen niet onbillijk geacht worden, dat degeen, die bijzondere diensten van eene staatsinrigting geniet, althans gedeeltelijk door bijzondere vergoeding tot hare instandhouding bijdrage.

Dit geldt b. v. van briefporten en de kosten van telegrammen, van hypotheekregten, van loodsgelden enz., van tollen op kostbare kunstwegen, van schoolgelden.

Het is hier de plaats, een punt aan te roeren, dat later nog eens, maar van eene andere zijde, onze aandacht trekken zal (Verg. N°. 933). Meerendeels komen de vergoedingen, waarvan in deze § gehandeld wordt, regtstreeks ten bate van de schatkist. Doch er zijn er ook, die niet aan den staat, maar aan zijne ambtenaren als een deel van *hunne* inkomsten (*emolumenten*) betaald moeten worden. De staat heeft daarvan dan dit middellijk voordeel, dat de bezoldiging van zulke ambtenaren uit de schatkist minder hoog gesteld behoeft te worden.

Dit stelsel is om vele redenen af te keuren. Het vernedert het karakter van den ambtenaar, wanneer hij een loon moet ontvangen van den bijzonderen burger, met wien zijne betrekking hem toevallig in aanraking brengt; het verleidt hem ligt tot noodelooze inmenging en overtolligen omslag, soms wel eens tot ongeoorloofde afpersing; het maakt de naauwgezette vervulling zijner ambtspligten afhankelijk van zijn eigenbelang; het is voorts in vele gevallen hoogst onregtvaardig, dat een bijzonder burger de kosten betalen moet van de ambtelijke tusschenkomst, die hij verpligt wordt in te roepen, of die hem wordt opgedrongen, niet in zijn, maar in het algemeen belang. Vooral de leges en kanselarijgelden, de emolumenten aan het vrijwillig regtsgebied verbonden, die van de ambtenaren van het kadaster, en niet het minst de waakloonen en andere kosten van toezigt bij de invordering der accijnsen en inkomende regten, vallen onder deze afkeuring.

Wij hebben in den jongsten tijd enkele schreden gedaan om van dezen verkeerden weg af te komen. Art. 104 der gemeentewet heeft het goede beginsel opgenomen: „Leges, ter secretarie „gegeven, worden aan de gemeentekas verantwoord". Bij de wet op de nieuwe regterlijke inrigting [1]) is vastgesteld, dat de kantonregters geene emolumenten meer genieten zullen voor hunne verrigtingen van vrijwillig regtsgebied. Doch er valt in dit opzigt nog veel te doen over.

Inrigtingen van algemeen nut, van zulken aard, dat het publiek geheel vrij is om er al of niet gebruik van te maken, maken eene uitzondering op den regel. Hier geschiedt de betaling vrijwillig, en hier kan zij den ambtenaren, die aan het hoofd van

---

[1]) Wet 31 Mei 1861, Stbl. N°. 49, art. 41.

zulke inrigtingen geplaatst zijn, tot prikkel dienen om door ijver, wakkerheid en kunde den bloei der inrigting te bevorderen. Zoo kan bij inrigtingen van openbaar onderwijs een deel van het loon des onderwijzers bestaan in de schoolgelden der leerlingen.

Hetzelfde geldt van zulke betrekkingen, die uit haren aard als gewone takken van maatschappelijk bedrijf door een iegelijk, die er zich geschikt toe acht, zouden kunnen worden ondernomen, maar om redenen van algemeen belang tot ambten verheven zijn, waarvoor men aanstelling behoeft: als die van notaris, procureur, makelaar. Hier geeft het ambt niet meer dan eene bevoegdheid. Het is geene staatsdienst.

754. Wanneer het bestaan noodzakelijk wordt gekeurd van zulke inrigtingen van algemeen nut, die enkel uit de vergoedingen van hen, die er gebruik van maken, bekostigd worden, dan behoort men de volgende regelen in acht te nemen:

a. de inrigting zelve moet zoo deugdelijk en bruikbaar mogelijk gemaakt worden;

b. de vergoeding voor het gebruik er van mag niet hooger gesteld worden, dan na naauwkeurige berekening noodig blijkt om de inrigting in stand te houden;

c. de toevallige overwinst, die er gemaakt wordt, moet bij voorkeur tot verbetering der inrigting worden aangewend.

a. De regering hoede zich voor het gevaar, van op het monopolie, dat zij den staat voorbehouden heeft, in te slapen.

b. Dit goede beginsel is ook gehuldigd in art. 254 der gemeentewet: „De ....regten, loonen en gelden worden tot geen hooger bedrag geheven, dan noodig is te achten om den betaler, naar evenredigheid van het gebruik of genot dat hij heeft, in de kosten van aanleg, onderhoud of verstrekking van het door hem gebruikte of genotene te doen dragen."

c. Een regel, inzonderheid bij de loodsdienst, de posterij en dergelijke inrigtingen te behartigen. Men late zich niet verleiden door de begeerte om zulke bronnen van inkomst toch vooral *productief* te maken.

§ 5. *Inkomsten uit ondernemingen van nijverheid.*

755. Op gronden van algemeene staathuishoudkunde wordt het met reden afgekeurd, dat de staat ondernemingen van nijverheid bedrijve om daarmede winst te doen.

Wij hebben hier wederom te verwijzen naar de reeds meermalen aangehaalde beschouwingen in het 3e Hoofdstuk van het Ie Deel, N°. 187 vv.

756. Het zijn dan ook meestal geheel bijzondere redenen, waarmede men dergelijke staatsondernemingen verdedigt of verschoont.

757. Onder die redenen is niet zelden deze, dat het niet om den wille der winst, maar ten behoeve van het algemeen belang is, dat de staat in enkele gevallen als ondernemer van nijverheid optreedt.

Staatsspoorwegen en stoombootdiensten worden aanbevole op grond, dat zij voor de krachtige ontwikkeling der nijverheid noodzakelijk zijn; modelhoeven en stoeterijen, dat zij den landbouw bevorderen; groote fabrieken, dat zij het middel zijn om een nieuwen tak van nijverheid inheemsch te maken, of (in sommige gevallen, zooals bij buskruid-fabrieken) dat men niet afhankelijk moet zijn van vreemden.

In hoeverre het raadzaam zij, dat de staat zelf de voorwerpen vervaardige, die hij zelf voor de publieke dienst verbruikt, hangt veelal van bijzondere omstandigheden af. Eene andere vraag, met deze verwant, is, of de staat sommige inrigtingen, waarvan hij de diensten behoeft, zelf moet aanleggen en onderhouden, dan of hij de hulp der bijzondere nijverheid moet inroepen. Zij doet zich b. v. voor met betrekking tot de landsdrukkerij. Verg. over deze vragen N°. 970 vv.

Doch er is nog eene geheel bijzondere soort van staatsondernemingen, bestemd om der schatkist winsten te bezorgen, waarvan wij hier met een enkel woord moeten gewagen: de speelbanken en de staatsloterijen. Zonderling, dat de overheid, die

in het belang der goede zeden het spel verbiedt, of (als ware het buiten de wet gesteld) er regtsvordering aan ontzegt, zelve de middelen en de verleiding tot spelen verschaft, alleen om der schatkist winst te bezorgen. Ook zonder dat wij den staat den pligt voorschrijven, dat hij regtstreeks medearbeide aan de zedelijke ontwikkeling des volks, mogen wij toch wel vorderen, dat hij zelf zich onthoude van handelingen, die hij, als schadelijk voor het algemeen belang, afkeurt en den burgers verbiedt. Hier zal altijd zijn belang in strijd komen met zijn eigen leer en voorschrift. Is het eenmaal goed te keuren, dat hij zulke middelen tot vermeerdering van de inkomsten der schatkist aanwende, dan moet hij ook trachten die middelen zoo winstgevend mogelijk te maken. Hij moet den hartstogt, waar hij partij van trekt, levendig houden en zelfs opwekken; en, wat men ook zegge, elke poging om de loterij minder verleidelijk en minder schadelijk voor de ligtzinnige menigte te maken, zal door den Minister van finantiën (dat is zijn pligt) worden afgeweerd met de opmerking, dat de staat daardoor winstderving lijden zou.

Men hoort dikwijls beweren, dat de staat dat hulpmiddel niet *kan* ontberen; dat de hartstogt toch eenmaal bestaat en naar middelen zoekt tot zijne bevrediging; dat het dan zelfs heilzaam is, dat de staat die middelen aan de hand doe, omdat hij dan tegelijk waken kan, dat de voldoening aan die onweerstaanbare drift nog zoo weinig mogelijk schade berokkene aan haar slagtoffer. — Op volkomen dezelfde gronden zou men het kunnen verdedigen, dat de staat zich ten algemeenen nutte het bedrijf van kroeghouder voorbehield [1]).

758. Ook bewijst de ervaring meestal, dat staatsondernemingen weinig geschikt zijn om winst of zelfs maar rente van de daarin bestede kapitalen af te werpen.

De treffendste voorbeelden hiervan zijn de fabrieken van kostbare zaken, die in eenige staten zijn opgerigt, oorspronkelijk met het doel om den tak van nijverheid, waartoe zij behooren, aan te moedigen, maar die aangehouden zijn als artikelen van

[1]) Zie: Mr. G. A. Fokker, *De Nederlandsche Staatsloterij*, 1864.

weelde en pronk. Van dien aard zijn in Frankrijk de porseleinfabriek van Sèvres, de tapijtfabriek te Beauvais, de fabriek der Gobelins; in Duitschland de porseleinfabrieken te Berlijn, te Weenen, in Saksen en in Beijeren [1]. Hoe weinig zulke hulpmiddelen noodig zijn om de volksnijverheid aan te moedigen, wanneer aan de bijzondere ondernemingszucht maar vrijheid gelaten wordt, leert ons het voorbeeld van het Engelsche aardewerk, dat sedert de vernuftige uitvindingen van Wedgwood over de geheele wereld zijnen weg gevonden heeft.

759. Uitzonderingen op dezen regel treft men nagenoeg alleen dan aan, wanneer het bedrijf, hetwelk de staat op zich neemt, een *natuurlijk* monopolie is.

Verg. N°. 125 *d.* Zie voorts over de geheel eigenaardige monopoliën der *regie*, waar de opbrengst der staatsonderneming, niet het bedrijf zelf, doel is, N°. 906 vv.

760. In zulke gevallen kan het zelfs aanbevelingswaard zijn, dat de staat dat natuurlijk monopolie aan zich houde, om met de winsten daarvan de opbrengsten, die hij anders van de burgers zou moeten vergen, te verminderen.

Wij kunnen hier wijzen op de gasfabrieken, een eenvoudig bedrijf, dat weinig kapitaal en geringe arbeidskrachten vordert en daarom gemakkelijk te beheeren is, terwijl het aanzienlijke winsten kan afwerpen. Waar plaats is voor meer dan ééne dergelijke onderneming (zooals in groote steden) behoort dit bedrijf in het algemeen belang aan de bijzondere mededinging te worden overgelaten (verg. de volgende stelling). Doch in kleine gemeenten, waar de behoefte voldoende vervuld wordt door ééne fabriek, kan de gemeente, zonder overwegend bezwaar en met groote voordeelen, zulke fabriek aan zich houden. Zelfs zal het feitelijk monopolie in *hare* handen voor de verbruikers ligt voordeeliger zijn, dan in handen van eenen bijzonderen ondernemer.

---

[1] Hoe al deze fabrieken, waar zij bestaan, den staat meer kosten dan opbrengen, is met eenige cijfers aangetoond door Rau, *Grundsätze der Finanzwissenschaft*, § 153

Zij zal, indien de opbrengst niet noodig is om ten deele aan zware belastingen te gemoet te komen, den prijs van haar voortbrengsel zóó laag kunnen stellen, dat enkel de kosten der onderneming er door gedekt behoeven te worden (verg. N°. 754 *b*). De bijzondere ondernemer zal altijd zoo veel winst mogelijk trachten te maken.

761. Daarentegen moet ten sterkste afgekeurd worden, dat de staat, door middel van een *willekeurig* monopolie, zich winsten trachte te verzekeren uit eenig bedrijf dat hij onderneemt.

Verg. N°. 127, 906 vv.

§ 6. *Inkomsten bij tractaat bedongen, schattingen aan andere volken opgelegd, opbrengsten van koloniën, enz.*

762. Het verwerven van zekere inkomsten bij verdrag met andere staten heeft zijne bedenkelijke zijde, vooral wanneer het betalingen geldt, die voor onbepaalden of voor langen tijd bedongen zijn.

De zaak komt in de hedendaagsche betrekkingen tusschen de volken niet zoo zelden voor, als men wel zoude denken. Herinneren wij ons slechts de honderd millioen, welke de Bataafsche republiek (als prijs der vrijheid!) in 1795 zich verbond aan de Fransche te betalen; de oorlogscontributiën na 1805 en 1806 door Napoleon I aan Oostenrijk en Pruissen opgelegd; de schadevergoeding van zevenhonderd millioen franken, door de verbondene mogendheden bij den tweeden vrede van Parijs, in 1815, van Frankrijk gevorderd; aan de andere zijde de subsidiën, die Engeland gedurende de oorlogen tegen Napoleon met onuitputtelijke mildheid aan zijne bondgenooten uitkeerde; de bijdrage van vijf en twintig millioen, door Engeland aan het koningrijk der Nederlanden (trouwens tegen afstand van koloniën) verstrekt tot versterking van het zuidelijk frontier; de jaarlijksche bijdragen voor rentebetaling en aflossing van de Russische schuld, waartoe Engeland en Nederland zich in 1815 verbonden; eindelijk de jaarlijksche betaling van *f* 460,000, waartoe België zich bij de tractaten van 1839 en 1842 jegens Nederland verpligt heeft.

763. De ontvangst der bedongen gelden is nooit volkomen zeker, omdat zij afhangt van de goede verstandhouding met den vreemden staat, die ingeval van onwil niet ligt gedwongen kan worden, zijne verbindtenis na te komen.

De diplomatische geschiedenis leert, dat geene kwestiën tusschen staten moeijelijker tot oplossing gebragt worden, dan geldkwestiën. Niet alleen zijn zij uit haren aard meestal zeer ingewikkeld; maar bovendien verschuilt zich hier de natuurlijke neiging tot loven en dingen onder het voorwendsel, dat de waardigheid van den staat verbiedt toe te geven. En er is geen regter, voor wien men den onwillige dagen kan.

Voorbeelden uit onze eigene geschiedenis hebben wij in de moeijelijkheden van financiëelen aard, die zich voordeden bij de teruggave onzer O. I. bezittingen door Engeland in 1816, in de zeer omslagtige vereffening der geldkwestiën met België na de scheiding in 1839, in onze nog altijd openstaande rekening met Luxemburg.

764. En min of meer brengt zulke overeenkomst de eene mogendheid in eene afhankelijke, althans minder vrije en zuivere stelling tegenover de andere.

Is de betaling eene *contributie*, dan lijdt de waardigheid van den staat, die betaalt; is zij eene *subsidie*, dan lijdt de waardigheid van den staat, die ontvangt.

Onze verpligting jegens Rusland (verg. de aanteek. bij N°. 762) heeft een tijd lang een zeer ongunstigen invloed gehad op onze verhouding tegenover dat rijk [1]).

De bepaling van het tractaat met België van 1842 [2]), krachtens welke deze staat ons jaarlijks *f* 400,000 uitkeert als eene onvervreemdbare rente, die in de plaats getreden is van een gedeelte der staatsschuld van het voormalige koningrijk der Nederlanden, welke België in 1839 overgenomen had, deze bepaling is niet alleen onregtvaardig jegens Nederland, maar ook vernederend. Onregtvaardig, omdat ons de vrije beschikking onthouden werd

---

[1]) Verg. Mr. G. W. Vreede, *de Russische schuld* (1851).

[2]) Art. 63, § 1 van het verdrag van 5 Nov. 1842.

over een kapitaal, dat ons toekwam; vernederend, omdat de jaarlijksche uitkeering aan eene voorwaarde verbonden is, die onder diplomatische vormen zooveel zegt als: „dat België in deze jaarlijksche betaling het middel behoudt om zich te verzekeren, dat Nederland zijne verbindtenissen op den duur getrouw zal nakomen." Er ligt een twijfel in opgesloten aan de goede trouw van den Nederlandschen staat.

765. Alleen zulke jaarlijksche uitkeeringen zijn niet aan deze bezwaren onderhevig, die strekken tot vergoeding van bepaalde diensten, welke aan de andere zijde bewezen worden.

Van dezen aard zijn de sommen, ééne van ƒ 50,000, ééne van ƒ 10,000, die België jaarlijks aan Nederland uitkeert, als vaste bijdragen voor waterstaatswerken op ons grondgebied aan gene zijde van de Schelde tot uitloozing der Vlaamsche wateren, en wegens de vuurgelden op de Wester Schelde.
Tusschen gemeenten, enz. kunnen zulke verrekeningen op velerlei wijze voorkomen. Ook tusschen den staat eenerzijds en provinciën en gemeenten ter andere zijde.

766. De bedenkingen tegen de inkomsten, die uit verdrag met vreemde staten voortvloeijen, gelden in nog sterkere mate tegen schattingen en cijnsen aan vreemde volken opgelegd.

767. Als blijvende bron van inkomsten voor den staat worden deze dan ook bij de beschaafde staten niet meer gevonden.

768. Opbrengsten van koloniën en bezittingen van den staat kunnen in zich zelve niet onbillijk geacht worden, wanneer zij niet, 't zij door haar bedrag of door de wijze van heffing, drukkend zijn.

Verg. N°. 217, 221. Het begrip van bezitting brengt van zelve mede, dat men er opbrengsten van verwacht. De bescherming, die de staat ook in de koloniën verleent, geeft hem er regt op.

769. Maar zij verleiden ligt tot het vasthouden aan een stelsel van staatkunde of staathuishoudkunde, dat nadeelig werkt

op den bloei der kolonie en de betrekking tusschen haar en het moederland in gevaar brengt.

Verg. N°. 218, 223, 224, 229, 232, 233 vv. Het is hier de plaats nu niet om wederom in eene beschouwing der koloniale politiek te treden.

770. En het is altijd hoogst bedenkelijk, op deze opbrengsten als gewone middelen en inkomsten van den staat te rekenen. Haar bedrag is altoos onzeker, en ligt kunnen zij plotseling geheel ontvallen.

Het valt niet te ontkennen, dat de geldmiddelen van den Nederlandschen staat in dit opzigt sedert lang reeds (men kan den aanvang dagteekenen van 1835 of 36) in eenen onregelmatigen toestand verkeeren. De som der gewone uitgaven van den staat [1]) is tegenwoordig geklommen tot omstreeks *f* 75.000,000 in het jaar; daarvan zijn ongeveer *f* 30.000,000 noodig tot rentebetaling en verpligte aflossing der schuld, de overige *f* 45.000,000 voor de eigenlijke huishouding van den staat. De middelen tot dekking dezer uitgaven worden verkregen: uit belastingen tot een bedrag van ongeveer *f* 55.000,000; bijzondere vergoedingen, ruim *f* 3.000,000; andere inkomsten (overeenkomstig de verdeeling in dit hoofdstuk gemaakt) omstreeks *f* 17.000,000. Van deze buitengewone inkomsten wordt uit domeinen, ondernemingen van nijverheid, overeenkomst en verdrag, en toevallige baten verkregen eene som van ruim *f* 2.750,000. Het overschot, c^a^. *f* 14.250,000, wordt geleverd door de opbrengst der koloniën, bepaaldelijk der O. I. bezittingen, want de W. I. koloniën en de nederzettingen aan de kust van Guinea kosten jaarlijks subsidiën [2]). Van de geheele uitgaaf, *f* 75,000.000, wordt dus ruim *f* 60.000,000 gevonden uit de eigen middelen van den staat, het overige uit de opbrengst der overzeesche bezittingen. Alzoo moeten deze jaarlijks gemiddeld bijna 20 °/₀ leveren tot de gewone uitgaven van den Nederlandschen staat.

---

[1]) De buitengewone uitgaven voor den aanleg van staatsspoorwegen en vrijwillige schulddelging laten wij hier buiten rekening.

[2]) Ook hier laten wij het meerdere dezer opbrengst, dat tot dekking van buitengewone uitgaven besteed wordt, ter zijde.

Dezen toestand noemden wij zoo even onregelmatig. Want de regel is zeker, dat elke staat zijne uitgaven uit eigen middelen bestrijdt. Maar moet hij gunstig of ongunstig genoemd worden?

Men kan hem gunstig noemen, voor zooverre zulk eene opbrengst jaarlijks geregeld en zeker terugkomt. Immers dan is zij niet anders dan eene bate, die aan de schatkist te goede komt en voor een evenredig deel de ingezetenen ontheft van de verpligting, om door belastingen in de behoeften der schatkist te voorzien. Het is er dan mede gesteld, alsof de staat zoo rijk aan domeinen en andere eigen middelen was, dat hij van de ingezetenen slechts voor $^4/_5$ gedeelten behoefde te vragen, wat hij noodig heeft.

Doch ongunstig, en wij mogen wel zeggen zeer ongunstig is deze toestand in zooverre, dat op deze opbrengst als geregelde en vaste inkomsten niet te rekenen valt. Elk jaar begint eene nieuwe kansrekening met de fortuin. En in dit hazardspel staan, het mag niet ontveinsd worden, tegen ééne goede vele kwade kansen over. De bronnen, waaruit deze opbrengst vloeit, kunnen verstopt worden of opdroogen; de middelen, die men uit de bezitting trekt, kunnen dáár op de plaats zelve volstrekt noodig zijn; de gemeenschap met de kolonie kan worden belemmerd of afgebroken; om van het ergste niet te gewagen, namelijk, dat de bezitting uit onze magt geraakt, 't zij dat zij zich zelve aan ons gezag onttrekke, 't zij dat een vijand haar ons ontroove. Hoe verre wij de waarschijnlijkheid van zulke gebeurtenissen ook van ons wenschen af te werpen, het ware onverantwoordelijke zorgeloosheid, ze niet als eene mogelijkheid in het oog te houden.

De bijzonderheden, die wij hier in herinnering brengen, zijn allen, die met eenige belangstelling de publieke zaak in ons vaderland gadeslaan, bekend. En zelfs mag men erkennen, dat de meerderheid onzer staatslieden zich ook zelfs niet door den voorbeeldeloozen voorspoed, dien wij sedert jaren op zoo gevaarlijk eenen weg genoten hebben, laten verblinden, om den bedenkelijken toestand niet te zien, dien wij elk jaar op nieuw ingaan.

Doch er zijn er ook, en het getal van dezen schijnt niet kleiner te worden, die zich zoo gewend hebben aan dien voorspoedigen

gang van zaken, waarin wij ons reeds vele jaren achtereen mogten verblijden, dat zij met zekere luchthartigheid, althans met een benijdenswaardig goed vertrouwen, verwachten, dat het ook in 't vervolg niet anders wezen zal. De stoutmoedige ontwerpers van het net van spoorwegen, waarmede thans het land overtrokken wordt, hebben zich aan deze zijde geschaard.

Er is eene beeldspraak gevonden, die even schilderachtig als juist den toestand zelven en tevens de beteekenis, die men er van wederzijden aan hecht, voorstelt. „Java is de kurk, waar Nederland op drijft," is een woord, dat zelfs wel eens in onze hoogste staatsvergaderingen uitgesproken wordt. — Wie gevaar loopt te zinken en zich niet met eigen kracht kan boven houden, is toch veilig zoo lang hij zich aan de kurk kan vasthouden. Maar wee hem, wanneer het water woelig wordt en de kurk hem ontglipt!

Dat woord „drijven" wekt niet alleen denkbeelden van gevaar, maar ook van slapheid en onvermogen op. Onze toestand zal niet alleen veiliger, maar ook roemwaardiger geworden zijn, wanneer wij het zoover gebragt zullen hebben, dat wij het wagen kunnen alleen op eigen krachten te steunen.

4e HOOFDSTUK.

OVER DE BELASTINGEN.

§ 1. *Begrip en hoofdverdeeling der belastingen.*

771. In den ruimsten zin des woords verstaat men onder belasting elken last, die den burger ten behoeve van den staat wordt opgelegd, zoowel de persoonlijke dienst, die van hem gevergd wordt, als de opbrengst van een gedeelte zijner goederen.

Verg. N°. 661 v., 695 vv., 709 vv.

772. In engeren zin begrijpt men er gewoonlijk onder elke geldelijke bijdrage, die van den burger voor de schatkist van den staat gevorderd wordt.

773. In de meest bepaalde beteekenis des woords is belasting, afgescheiden van de persoonlijke dienst zoowel als van de bijzondere vergoeding voor het gebruik of genot van staatsinrigtingen, de geldelijke bijdrage, die de staat van de burgers vordert, als middel om hem in staat te stellen, zijn doel te bereiken, en als algemeene vergoeding voor de algemeene diensten, die hij van zijnen kant bewijst.

Verg. de onderscheiding in de aanteekening bij N°. 750 gemaakt.

774. Deze bijdrage wordt op zeer onderscheidene wijzen en in zeer verschillende vormen berekend, ingevorderd en betaald. En het zamenstel dezer verschillende wijzen en vormen noemt men het *belastingstelsel.*

775. De meerdere of mindere deugdelijkheid van een belastingstelsel hangt alzoo af van de goede keus der wijzen van berekening en der vormen van heffing van de bijdragen, die de staat behoeft.

776. Tweederlei onderscheiding komt hierbij vooral in aanmerking:

a. de grondslag, naar welken de belasting geheven wordt;

b. de wijze, waarop zij van den belastingschuldige ingevorderd wordt.

777. Volgens de eerste onderscheiding kan men drie grondslagen aannemen:

a. de voortbrenging der goederen (belasting op arbeid en nijverheid);

b. de voortgebragte en verkregene goederen zelve (belasting op vermogen, kapitaal en inkomsten);

c. het verbruik der goederen (belasting op de verteringen).

778. Volgens de andere onderscheiding wordt de belasting ingevorderd:

a. regtstreeks van dengeen, dien men bedoelt te treffen (directe belasting);

b. middellijk, van een tusschenpersoon, bij wijze van voorschot en in de onderstelling, dat deze haar van den eigenlijk belastingschuldige zal terugbekomen (indirecte belasting).

Verg. N°. 800 vv., 811 vv., 867 vv.

Ofschoon minder zuiver Nederlandsch, zijn de termen *directe* en *indirecte* belasting zóózeer in onze taal ingedrongen, dat wij geen bezwaar maken, ze hier en in 't vervolg te gebruiken. Eene poging, om ze door andere, meer in onze taal passende, te vervangen, zou waarschijnlijk slechts mindere duidelijkheid voor den lezer te weeg brengen, of althans tot omslagtige verklaringen en omschrijvingen noodzaken.

Doch hier voegt nog eene andere opmerking, die van meer gewigt zal worden geacht. Wij zullen later gelegenheid hebben op te merken, dat er verschil bestaat over het juiste begrip der onderscheiding tusschen *directe* en *indirecte* belasting, die in elke theorie der belastingen zoowel als in de waardering van elk bestaand belastingstelsel eene hoofdrol speelt. Zonder nu reeds over dit verschil te willen uitweiden, mogen wij het hier de geschikte plaats achten om aan te wijzen, hoe wij deze onderscheiding in de volgende beschouwingen steeds zullen opvatten.

Overeenkomstig de meest gebruikelijke voorstelling verstaan wij dan:

Onder *directe belasting* die, welke door de schatkist regtstreeks en onmiddellijk gevorderd wordt van den belastingschuldige, 't zij van zijn persoon, 't zij van zijn vermogen of een deel van zijn vermogen.

Onder *indirecte* die, welke van eene bepaalde zaak wordt geheven zonder aanmerking van den persoon, die haar betaalt, des, dat zij doorgaans betaald wordt door eenen persoon, die haar van eenen anderen, als den eigenlijken belastingschuldige, terugontvangt.

Zie voorts de aanteekening bij N°. 781.

779. Deze tweederlei onderscheidingen gelden gelijkelijk voor alle belastingen, derwijze, dat zoowel de directe als de

indirecte belastingen geheven worden naar een der drie grondslagen: de voortbrenging, het verworven vermogen en de vertering.

Directe belastingen worden geheven:

Op den grondslag *der voortbrenging,* als er belasting betaald wordt van de werkloonen, de inkomsten uit nijverheid, de tractementen, enz. Verg. N°. 818—824.

Op den grondslag van *het verworven vermogen,* als er belasting betaald wordt van de bezittingen, van de kapitalen, van de renten, van bepaalde roerende of onroerende zaken, zoo goederen als regten. Verg. N°. 825—862.

Op den grondslag *der vertering,* als er belasting betaald wordt naar de huurwaarde onzer woningen, van ons meubilair, van paarden, van jagthonden, van het gebruik van zekere diensten (dienstboden-geld, enz.), van zekere uitspanningen (het regt voor akten van jagt en visscherij). Verg. N°. 863—866.

Indirecte belastingen worden geheven:

Op den grondslag *der voortbrenging,* als zekere handelingen van het maatschappelijk verkeer aan belasting onderworpen zijn, zoo als in vele opzigten met zegel- en registratie-regten het geval is.

Op den grondslag van *het verworven vermogen,* als de omzetting der kapitalen of van zekere goederen belast is in verhouding met hun geldelijk bedrag of waarde (hiertoe behooren almede in vele gevallen het zegelregt, het evenredig registratie-regt en de hypotheekregten. Doch verg. de aanteek. bij N°. 781 en 782.)

Op den grondslag *der vertering,* vooral bij accijnsen en inkomende regten, enz., belastingen op tooneelvertooningen en publieke vermakelijkheden, het regt van waarborg voor gouden en zilveren werken.

780. Doch bij de indirecte belasting komt de grondslag der vertering verreweg het meest in aanmerking.

Van hier, dat men meestal de termen *indirecte belasting* en *verbruiksbelasting* als volkomen gelijkbeteekenend gebruikt.

781. Het kan dus voorkomen, dat twee schijnbaar onderscheidene belastingen een en denzelfden grondslag hebben, maar

alleen hierin verschillen, dat de ééne direct, de andere indirect betaald wordt.

Dit is b. v. het geval met onze personeele belasting (mobilair) en het regt van waarborg, die beide gelijksoortige voorwerpen treffen, maar langs onderscheiden weg van ons gevorderd worden.

Ook kan het gebeuren, dat eene belasting te gelijk direct en indirect is. Zoo wordt de accijns op het geslagt directe belasting voor den plattelandsbewoner, die zelf zijn koebeest slagt, terwijl hij voor den stedeling, die gewoon is zijn vleesch bij den slager te koopen, eene indirecte belasting is.

Deze moeijelijkheid om in de praktijk het kenmerkend karakter der belastingen altijd te handhaven, heeft dikwijls aanleiding gegeven tot verwarring van denkbeelden en tot willekeurige onderscheidingen. Zoo worden in ons belastingstelsel in 't bijzonder en als bij uitsluiting *indirecte belastingen* genoemd de regten van zegel, registratie, hypotheek en successie, die meerendeels althans met even veel, zoo niet met meer regt, onder de directe gerangschikt mogen worden.

Sommige schrijvers hebben, om deze moeijelijkheden te ontgaan, een anderen grondslag van verdeeling voorgesteld. Zij noemen *directe* belastingen alle, die van het bezit, *indirecte* die van eene handeling betaald worden [1]). Doch ook hier stuit men op dezelfde zwarigheid. Waartoe zal men b. v. volgens deze onderscheiding het registratieregt brengen? En welke is hier de plaats voor zuiver persoonlijke belastingen, als: hoofdelijke omslag of belasting van werkloonen en traktementen?

Het is verkieslijk, zich te houden aan de eenmaal in het gebruik aangenomen onderscheiding, die in de natuurlijke beteekenis der woorden zelve ligt opgesloten, maar tevens opmerkzaam te maken op de afwijkingen, welke zich in deze hoogst ingewikkelde materie in grooten getale voordoen.

782. Ook komt het voor, dat onder één en denzelfden vorm en naam belastingen begrepen zijn, die, wat hare grondslagen betreft, wezenlijk verschillen.

---

[1]) Zie o. a. J. G. Hoffmann, *die Lehre von den Steuern*. Berlin, 1840 blz. 62 vv. Vergelijk Mr. E. v. Voorthuysen Hz., *De directe belastingen*, 1848. blz. 68.

Dit ziet men het duidelijkst in ons regt van zegel. Onder dezen éénen naam zijn een menigte verschillende belastingen, zoowel directe als indirecte begrepen. Het handelszegel is eene directe belasting op de voortbrenging. Het formaatzegel en ook het proportionneel zegel in vele gevallen eene belasting van het vermogen. Het zegel van gedrukte stukken, bepaaldelijk dat op dagbladen en tijdschriften, eene indirecte belasting op ons geestelijk voedsel.

783. En de verwijderde middellijke werking, die haast elke belasting op de maatschappij heeft, maakt het dikwijls moeijelijk, zoowel de eene als de andere onderscheiding streng vol te houden.

Verg. hierover breeder in § 6 van dit hoofdstuk, N°. 887 vv.

784. Doch de meeste belastingen hebben toch éénen kenmerkenden hoofdtrek, volgens welken men ze onder eene of andere soort bij voorkeur rangschikt.

Verg. § 3 van dit hoofdstuk, N°. 800 vv.

§ 2. *Grondregelen voor een goed belastingstelsel.*

785. De grondslag van elk belastingstelsel moet strenge regtvaardigheid zijn. Geene bevocrregting van éénen stand of ééne klasse der burgerij boven andere. Zooveel mogelijk behoort elk burger bij te dragen in evenredigheid, aan de eene zijde met zijn vermogen, aan de andere met zijn belang bij de handhaving van den staat en de bescherming, die hij van dezen geniet.

Er is onder de geleerden veel strijd over eene vraag, die wij hier alleen daarom aanroeren, omdat het niet wel mogelijk is, het te vermijden. Moet ieder betalen in evenredigheid met *zijne middelen* of met *de diensten, die hij van den staat geniet?* Met vele redenen wordt door dezen het eerste, door genen het andere verdedigd. De meeste der nieuwere staathuishoudkundigen

meenen in *de middelen* — het vermogen van elken burger — den billijksten maatstaf voor zijn aandeel in de belasting te moeten zoeken.

Met dezen strijd, die zich veelal op het gebied der afgetrokken beschouwingen beweegt, wenschen wij ons hier niet in te laten. In de praktijk schijnt hij weinig vruchtbaar. Immers, men zou niet geheel zonder grond kunnen beweren, dat hij, die vele middelen — groote rijkdommen — heeft en een ruimer aandeel geniet in al het goede, dat de beschaafde maatschappij te genieten geeft, ook evenredig grooter aandeel heeft in de diensten, die de staat, door bescherming van persoon en goederen, door bevordering van nuttige zaken, door ondersteuning van wetenschap, kunst en nijverheid, verleent. Nu is het waar, de maat van elks aandeel in deze diensten is niet af te passen, veel min in eene zekere som, die zooveel als de koopprijs daarvan wezen zou, te berekenen. Maar aan de andere zijde is het evenzeer waar, dat eene zuivere berekening van ieders aandeel in de belasting overeenkomstig het cijfer van zijn vermogen alleen mogelijk is in één geval: namelijk, dat de belasting bestaat in een volkomen naauwkeurig berekenden taks van elks kapitaal of inkomen. En zulk eene berekening is tot heden even hersenschimmig gebleken.

Zooveel te meer is zulke naauwkeurige berekening iets ondenkbaars, waar naar de grondslagen van een uit verscheidene bestanddeelen te vormen belastingstelsel gevraagd wordt. Bij de regeling der onderlinge verhouding van deze bestanddeelen zal men zich moeten vergenoegen met acht te slaan op de verscheidenheid der maatschappelijke toestanden in het algemeen, om den regel toe te passen, dat van hen, die in gunstiger toestand verkeeren, meer gevraagd kan worden dan van minder bedeelden.

Hierin ligt geenszins opgesloten, gelijk de voorstanders der belasting „naar het vermogen alleen" vreezen, dat men dan moet komen tot het stelsel van progressieve belasting, dat den armen en geringen burger geheel vrij laat, om den vermogenden en aanzienlijken met steeds klimmenden druk òver te belasten. Want volgens dit stelsel kan ook zelfs van den geringsten, die toch ook zijn deel heeft in de diensten, welke de staat der maatschappij bewijst, een deel in zijne lasten worden gevraagd.

Integendeel, dit stelsel tracht twee beginselen te verwezenlijken. Eerstelijk, dat geene klasse of stand in de maatschappij in zake van belasting een privilegie geniete; ten tweede, dat de verdeeling der belastingen over de maatschappij niet eenzijdig op ééne klasse drukke.

786. De opbrengst, die de staat van de burgers vordert, moet zoo laag mogelijk gesteld zijn. Niet alleen moet er niet meer gevorderd worden dan de staat wezenlijk behoeft; maar ook verdienen zulke belastingen de voorkeur, die betrekkelijk den burgers het minst kosten en tevens het meest in de schatkist brengen.

De schoone woorden van Montesquieu [1]) vinden hier hunne plaats: „Pour bien fixer les revenus de l'état il faut avoir égard „et aux nécessités de l'état et aux nécessités des citoyens. Il „ne faut point prendre au peuple sur ses besoins réels pour des „besoins de l'état imaginaires.... Ce n'est point à ce que le „peuple peut donner qu'il faut mesurer les revenus publics, „mais à ce qu'il doit donner: et si on les mesure à ce qu'il „peut donner, il faut que ce soit du moins à ce qu'il peut tou„jours donner."

Later zullen wij meermalen gelegenheid hebben, over de toepassing van den regel, in de tweede zinsnede der stelling voorgedragen, te handelen. Verg. N°. 805, 883, 911 vv., 931.

787. Het bedrag, dat van den belastingschuldige gevorderd wordt, moet zeker en naauwkeurig omschreven zijn, en geene plaats aan willekeur overlaten. De maatstaf van berekening zij juist, vast en duidelijk; de som zelve niet wisselvallig.

Een regel, die vooral zijne toepassing vindt bij de bepaling van de wijze, waarop de belasting geheven zal worden. Vergelijk hierover breeder in § 7 van dit Hoofdstuk, N°. 901 vv.

Doch ook bij de vaststelling van de grondslagen der belasting zelve kan de regel te pas komen. Men denke b. v. aan de klagten, waartoe in dit opzigt onze wet op het patentregt aanleiding geeft.

---

[1]) *Esprit des loix*, Livre XIII. Ch. 1.

788. Ook wat betreft de opbrengst in de schatkist moet het bedrag van elke belasting zooveel mogelijk zeker en gelijkmatig zijn, opdat er geen gevaar ontsta van misrekening.

Het is natuurlijk niet te vermijden, dat de opbrengst eener belasting in meerdere of mindere mate afhankelijk blijve van omstandigheden, van politieke gebeurtenissen, van den vooruitgang of achteruitgang der burgerij in welvaart. Zelfs mag men stellen, dat eene belasting, dus ingerigt, dat zij met de klimmende welvaart des volks van zelve hoogere opbrengst bereike, aanbeveling verdient. — Doch de bedoeling is hier, te waarschuwen tegen zulke belastingen, die uit haren eigen aard niet anders dan eene zeer wisselvallige opbrengst kunnen leveren. Om deze reden is ook verscheidenheid van belastingen aan te bevelen, opdat de toevallig mindere opbrengst van de eene in een jaar kunne worden opgewogen door de misschien ruimere van eene andere. — Voorts vermijde men zulke belastingen, waarvan de opbrengst moeijelijk te verzekeren is. De hondenbelasting in sommige onzer gemeenten, hoe geschikt anders ook, heeft blijkens de ervaring in dit opzigt groot bezwaar tegen zich.

789. Het bedrag eener belasting moet in den regel op dàt standpunt gesteld worden, waarop zij gerekend kan worden zonder bezwaar het meest op te leveren.

Tweederlei denkbeeld ligt in deze stelling opgesloten.

Er zijn belastingen, die men met het oog op de opbrengst naar willekeur verhoogen en verlagen kan zonder zich bepaald aan misrekening bloot te stellen. B. v. bij eene inkomstenbelasting kan men naar goedvinden 5, 10, 20, 30 of meer ten honderd vorderen, en, mits men er de magt toe hebbe, laten betalen. Gelijkerwijze zou men de grondbelasting of die van de huurwaarde haast zonder grens kunnen opdrijven, en de opbrengst door executiën verzekeren. Maar hier moet dan de overweging dat geene belasting eenzijdig te zwaren druk op de burgers leggen mag, tot matiging nopen.

Andere belastingen kunnen niet op zulke wijze naar goedvinden opgevoerd worden, zonder ten slotte aan de opbrengst zelve afbreuk te doen. Dit geldt b. v. van verbruiksbelastingen

op bepaalde voorwerpen, die eindelijk zoo hoog zouden kunnen klimmen, dat men zich aan den last ging onttrekken door van die voorwerpen minder of in 't geheel niet gebruik te maken. Hiervan zou dan 't gevolg zijn, dat de hoogere belasting ten slotte minder aan de schatkist opleverde dan de lagere. Van deze soort van belastingen geldt de bekende spreuk: „dat in „belastingzaken tweemaal twee niet altijd vier is." (Zie verder N°. 796 en 949).

Maar terwijl men alzoo aan de eene zijde het standpunt moet trachten te kennen, boven 'twelk geene belasting zonder schade of bezwaar kan worden opgedreven, is het aan de andere zijde doorgaans aan te bevelen, het peil der opbrengst eener belasting, die men na rijp beraad gekozen heeft, zoo hoog te stellen als zij zonder bezwaar wezen kan. Men vermijdt daardoor de noodzakelijkheid om ter aanvulling nog andere belastingen er naast in te voeren. Het is zoowel in het belang der schatkist als in het gerief der ingezetenen verkieslijk, ééne belasting te hebben, die zonder bezwaar een millioen opbrengt, dan twee, die elk vijf ton leveren. (Verg. voorts N°. 923.)

Deze regel kan wel eens in botsing komen met die van N°. 791. Doch dan zal het staatkundig beleid tusschen beiden hebben te kiezen.

790. Eene belasting, die uit den aard der zaak slechts betrekkelijk weinig kan opleveren, is af te keuren.

De opbrengst is dan de kosten en lasten, die de belasting medebrengt, niet waard. De regel geldt b. v. van de meeste belastingen uitsluitend op voorwerpen van weelde gelegd (verg. hieronder bij N°. 874), van regten van invoer op een aantal onbeduidende handelsartikelen, enz.

791. Waar de behoeften der schatkist gering zijn, is eenvoudigheid in het belastingstelsel aan te bevelen. Waar veel noodig is, zal verscheidenheid van belastingen onvermijdelijk zijn.

Er ware hier aanleiding, om in het breede uit te weiden over het zoogenaamde stelsel van „eene éénige belasting" (*impôt unique*), dat telkens weder verschijnende droombeeld der stoute hervormers van de maatschappij. De bezadigden onder hare

voorstanders, overtuigd, dat de hedendaagsche maatschappij voor hare invoering nog niet rijp is, noemen haar wel eens „de belasting der toekomst" [1]). Dit ontheft ons, waar wij ons op het gebied der praktische staathuishoudkunde bewegen, van de moeite, om ons in het onderwerp te verdiepen.

Gewoonlijk stelt men zich deze éénige belasting voor als bestaande in eene regtstreeksche heffing van de bezittingen of inkomsten der burgerij. Doch dit is minder juist. De Physiocratische school in de vorige eeuw had, overeenkomstig haar geheele stelsel van staathuishoudkunde, de grondbelasting als zoodanig aanbevolen. De Vereenigde Staten van N. Amerika hebben jaren lang als eenige belasting de regten op den invoer gehad, tot dat nu ook de rampzalige burgeroorlog daar verscheidenheid van belasting noodig gemaakt heeft, om in de ontzettend klimmende behoeften van den staat te voorzien. Sommige van onze plattelandsgemeenten konden vroeger met de opcenten op één van 's rijks middelen als éénige plaatselijke belasting volstaan en hebben nu genoeg aan de uitkeering uit de opbrengst van de rijksbelasting op het personeel.

Dat echter ook de verscheidenheid, die men in de meeste gevallen niet vermijden kan, hare grenzen hebben moet, volgt reeds uit het gezegde in de beide vorige stellingen.

702. In het laatste geval moet acht geslagen worden op het onderling verband der bestaande belastingen en op hare wederkeerige werking op elkander.

Het is duidelijk, dat hieromtrent geene vaste regelen te stellen zijn. De zaak moet aan het beleid en de voorzigtigheid des wetgevers aanbevolen worden.

Wil men een voorbeeld van de miskenning van den hier gestelden regel, wij verwijzen op de gelijktijdige heffing van het haardstedengeld en van den accijns op de brandstoffen. In 1821 was het eerste in het belastingstelsel ingevoerd ter vervanging van dezen accijns. In 1833 dwong de nood der schatkist, de beide belastingen van één voorwerp op elkander te stapelen.

---

[1]) Zie het verslag van de vergadering der *Association internationale pour le progrès des sciences sociales*, te Brussel gehouden in 1862, in *Journal des Economistes*, Oct. 1862, blz. 91.

Een ander voorbeeld hadden wij vroeger reeds gelegenheid aan te voeren. Verg. N°. 145 en 147.

793. Bij de keuze tusschen verschillende belastingen heeft men niet alleen op de onmiddellijke bezwaren, aan elke verbonden, maar ook op hare verwijderde gevolgen te letten.

794. Men hoede zich voor belastingen, die den voortbrengenden arbeid des volks aantasten.

Niet zonder eenige aarzeling wordt deze stelling hier opgenomen. Misschien is er geene, die meer behartiging verdient. Maar naauwelijks ééne is er ook, die meer misbruikt kan worden, althans meer tot misverstand aanleiding geeft. Daar is haast geene belasting, die niet op dezen grond zou kunnen afgekeurd worden en werkelijk afgekeurd wordt. Is er sprake van eene belasting op het vermogen, b. v. op de bezittingen of op de nalatenschappen, men roept: gij tast de kapitalen aan, die den arbeid zijn onmisbaar voedsel geven. Worden er bezwaren ingebragt tegen belasting op de inkomsten of winsten uit nijverheid, een der eerste is: gij onderdrukt den ondernemingsgeest en legt eene boete op de verdiensten der noeste vlijt. Geldt het algemeene verbruiksbelastingen, men voert aan: zij maken het leven duur en noodzaken tot opdrijving der werkloonen, waardoor de mededinging met andere volken bemoeijelijkt wordt. Wilt gij de weelde belasten, men waarschuwt u, toch niet de verteringen der rijken, waardoor de arbeid des volks zooveel voedsel vindt, te besnoeijen.

Er is eenige grond in al deze klagten en bezwaren. Elke belasting, hoe, waarvan, onder welken naam of in welken vorm ook geheven, neemt iets af van het vermogen des burgers, een deel, waarover hij anders beschikt zou hebben, 't zij tot vergrooting van zijn kapitaal, 't zij in ruil voor eenig voortbrengsel of eenige dienst, die hij zou hebben genoten. En hij zou op de eene of op de andere wijze den nationalen arbeid hebben bevoordeeld. Doch belastingen moeten er nu eenmaal zijn: zij zijn een noodzakelijk kwaad!.... Neen, geene voorstelling is valscher en ongerijmder dan deze. Tegenover de belastingen, die wij opbrengen, genieten wij van den staat veiligheid, be-

scherming, ondersteuning. En juist hierdoor is het, dat wij ongestoord onze kapitalen vermeerderen, onze behoeften vervullen en door onze verteringen de nijverheid voeden kunnen. De belastingen „een noodzakelijk kwaad" te noemen is (in de onderstelling altoos, dat hare opbrengst goed en ten gemeenen nutte besteed worde) even dwaas, als wanneer de schipper dien naam gaf aan de kosten, die hij moet bijdragen tot onderhoud van vuren, tonnen, bakens en loodsdienst, waardoor hij zijne rijke vracht veilig in de haven brengen kan.

De waarschuwing, „dat de belasting den voortbrengenden „arbeid niet aantaste", moet eene meer bepaalde beteekenis hebben, zal zij doel treffen. En deze beteekenis kan aldus omschreven worden. Eene belasting kan òf in haar wezen zelf, òf vooral in den vorm der heffing van dien aard zijn, dat zij het arbeidsvermogen des volks verzwakt, en wel op meer dan ééne wijze. Eene belasting op de levensmiddelen, die de menigte er toe leidt, om in plaats van deugdelijk en gezond voedsel zich te behelpen met minder voedzame spijs, ondermijnt de ligchamelijke kracht der arbeiders zelven en doet hen slecht werk leveren. Wij mogen hier verwijzen op het gezegde onder N°. 379, 533 en 537. — Eene belasting, als die op de brandstoffen, welke de grondstoffen en hulpmiddelen der groote nijverheid verduurt, zal altijd min of meer schadelijk werken. — Eene belasting, die aan het voortbrengend bedrijf of aan het handelsverkeer voortdurend belemmeringen in den weg legt, kan niet anders dan de vrije ontwikkeling van den volksarbeid bemoeijelijken. Door alle staathuishoudkundigen wordt erkend, dat niets er meer toe bijgedragen heeft om de volksnijverheid in Spanje te onderdrukken, dan de belastingen, die daar onder de namen van *alcalavala* en *bolla* geheven werden [1]). Het is genoeg be-

[1]) De *alcalavala* was de beruchte 10e penning, welke de Hertog van Alva te kwader ure in de Nederlandsche gewesten wilde invoeren. Het was eene heffing van *elken* overgang van koopmanschappen in andere handen. De *bolla* was een regt van 15 % van de waarde van alle geweven stoffen, en moest door den wever betaald worden, zoodra de draden op het getouw gespannen waren. Verg. Macculloch, *A treatise on the principles of Taxation*, etc. (1852) p. 265, en vooral Ustaritz, *Teoria y practica del comercio y de la marina* (1740), in de Fransche vertaling van 1753; Dl. II, p. 107 vv.

tend, dat de *taille* en de *gabelle* de voorname oorzaken geweest ijn van den ellendigen toestand van den landbouw in Frankrijk ot aan de revolutie van 1789. — En het behoeft niet herinnerd e worden, hoe teergevoelig in onze dagen de groothandel is voor elke belasting op den in- of uitvoer, die zijne onkosten verhoogt, en vooral voor de formaliteiten, waardoor het vrij en snel verkeer der goederen belemmerd wordt. — Een regt van patent zal niet ligt iemand terughouden, die zich voorgenomen heeft, met eene onderneming van nijverheid winst te doen. Maar wanneer zulke belasting, op onjuisten grondslag aangelegd, een of ander bedrijf onevenredig zwaar drukt, kan zij schadelijk worden. En op deze overweging is met goeden grond vóór eenige jaren het bovenmatig patentregt voor onze binnenlandsche schipperij verligt [1]).

795. De belasting behoort enkel belasting te zijn, zonder bijoogmerken.

Het is waar, zoowel als men aan de eene zijde te letten heeft op de schadelijke werking, die aan eene belasting verbonden is, zoo zal men ook aan den anderen kant niet blind behoeven te zijn voor den betrekkelijk gunstigen invloed, dien eene belasting, in vergelijking met andere, misschien hebben kan. Zoo is het niet af te keuren, dat men van zulk een standpunt de voorkeur geeft aan eenen accijns op het gedistilleerd boven dien op de bieren. Nogtans schijnt men meestal van zulke gunstige werking verwachtingen te koesteren, die door de uitkomst niet bevestigd worden.

Maar wat wij met deze stelling bedoelden, is vooral dit. In geen geval trachte men aan de belasting een ander bepaald oogmerk te verbinden, dan dat van op de meest geschikte wijze eene inkomst aan de schatkist te verzekeren. Anders vervalt men òf in eene ongerijmdheid òf in eene onregtvaardigheid. Hoe ongerijmd het is, door de belasting op de sterke dranken te gelijk eene goede opbrengst aan de schatkist te willen verzekeren en het volk van het gebruik van die dranken af te willen houden, hebben wij vroeger reeds aangetoond (Verg. de

---

[1]) Wet van 22 April 1852, Stbl. N°. 61.

aant. bij N°. 561). — Desgelijks is er reeds vroeger gesproken van de zoogenaamde *sumtuaire* wetten, die de voorwerpen van weelde belasten, alleen om de weelde te straffen. (Verg. N°. 574 vv.) — Eene belasting, die tot doel, soms wel tot hoofddoel heeft, éénen tak van volksnijverheid te bevoordeelen ten koste van eenen anderen, is eene onregtvaardigheid. — Hetzelfde zou gezegd moeten worden van eene belasting, die bestemd was om zekere handelingen te bemoeijelijken, gelijk b. v. eene belasting op het sluiten van huwelijken, met het doel om de overbevolking tegen te gaan [1]). — Een belastingstelsel, zoo als wel eens door onbesuisde hervormers der maatschappij voorgeslagen is, ingerigt op het doel „om het verschil tusschen de fortuinen te vereffenen", mag hier ten slotte als het meest afschrikkend voorbeeld genoemd worden.

796. Men vermijde zooveel mogelijk zulke belastingen, die nog op andere wijze in de bijzondere belangen der burgers ingrijpen, dan door de vordering van de opbrengst eener bijdrage uit hun vermogen.

Ook in dit opzigt zal acht geslagen moeten worden op de „verwijderde gevolgen," waarvan hierboven (N°. 793) sprake was.

J. B. Say was gewoon een geval te vertellen, dat hem overgekomen was, toen hij, nog zeer jong, nabij Londen woonde, waar hij als volontair op een kantoor geplaatst was, en dat hem een spoorslag werd, om zich met de studie der wetten van het maatschappelijke leven bezig te houden. Het wordt dus verhaald in zijne biographie [2]): „Il occupait à Croydon une „chambre éclairée par deux croisées, ce qui n'était pas de luxe „sous un ciel peu prodigue de lumière. Un jour deux maçons, „armés de mortier et de briques, entrèrent chez lui et se mirent „silencieusement à l'ouvrage. Il s'agissait de murer l'une des „deux ouvertures; l'impôt des portes et fenêtres venait d'être „voté par le Parlement, et le propriétaire, en homme avisé, „trouvait opportun de réduire de moitié la matière imposable.

---

[1]) Verg. Rau, *Volkswirthschaftspolitik*. § 15 *a*, i. f.

[2]) *Notice sur J. B. Say* vóór zijne *Oeuvres diverses* (Ed. Guillaumin, 1848), p. III.

„Le jeune Say dut se résigner: son bon sens toutefois protestait. „Son logis était devenu plus sombre, moins agréable et cela „sans profit pour personne. — „„J'ai perdu une fenêtre, se „„disait-il, et le Trésor n'y a rien gagné. Evidemment il n'y „„a en tout ceci que des dupes.""

Men weet, hoe hier te lande de progressieve belasting op de haardsteden niet zelden oorzaak is, dat in de woningen der kleine burgerij de schoorsteenen, die maar eenigzins misbaar geacht worden, digtgemetseld worden. Wierd deze belasting in haren tegenwoordigen vorm al te veel verzwaard, zij zou in ons klimaat schadelijk terugwerken op den gezondheidstoestand des volks. — Dikwijls is opgemerkt, dat de belasting op de dienstboden, zoo als zij bij ons ingerigt is, de dienstmeisjes, die haar achttiende jaar bereikt hebben, uit de dienst doet verwijderen. — Algemeen is de klagt, dat de velerlei belastingen, ter oorzake van processen te betalen, het regt duur maken. — Vroeger hadden wij reeds gelegenheid te gewagen van zoogenoemde onzedelijke belastingen. (Zie de aanteekening bij N°. 562.)

Deze voorbeelden zijn genoeg, om de meening van onze stelling te verklaren. Doch die meening is hier, gelijk in de beide volgende, meer, een' wenk van staatkundig beleid, dan een' regel van staathuishoudkunde te geven. Daar zal wel geene belasting zijn, die niet op eene of andere wijze eenig bezwaar of ongerief met zich medebrengt. En zoo worden dan ook klagten van dien aard beurtelings over alle gehoord. Wilde men deze klagten alle verhooren, men zou er toe komen haast alle bestaande belastingen af te schaffen, maar om weder gelijke klagten te vernemen van de nieuwe, die er voor in de plaats zouden moeten treden.

Maar dat staatkundig beleid overwege dan, waar die klagten het meest gegrond zijn, en brenge dan daarin *zoo veel mogelijk* verbetering aan.

797. **Bij de keuze tusschen verschillende belastingen zal men niet zelden op bestaande maatschappelijke toestanden, zelfs op volksbegrippen en vooroordeelen acht moeten slaan.**

798. **En doorgaans wordt eene eenmaal bestaande en bekende belasting gewilliger gedragen dan eene nieuwe.**

799. Doch dit mag niet weerhouden, dat men er steeds naar streve, het belastingstelsel voortdurend, maar geleidelijk, te verbeteren, in verband met de veranderende eischen des tijds en de behoeften der maatschappij.

Hier vooral geldt de gulden les van Edmund Burke, dat een staatsman „de neiging om te behouden moet vereenigen met de bekwaamheid om te verbeteren." [1]).

§ 3. *Vergelijking tusschen de directe en de indirecte belastingen.*

800. Een vraagstuk in de leer der belastingen, waarover veel gestreden wordt, is, of in 't algemeen de voorkeur gegeven moet worden aan de directe dan wel aan de indirecte belastingen.

801. Talrijke gronden worden daarbij van over en weder aangevoerd; meer echter tot verwerping van de soort die men afkeurt, dan tot aanbeveling van de soort die men goedkeurt.

Het spreekt van zelf, dat wij niet zouden durven beweren, in de vier volgende stellingen *al* de gronden te hebben opgenomen, die ooit of ergens voor of tegen de directe of de indirecte belastingen aangevoerd zijn. Doch de deskundige lezer zal welligt kunnen erkennen, dat de voornaamste en meest gebruikelijke hier gevonden worden.

Dat de gronden tot verwerping aan beide zijden talrijker zijn dan die ter aanbeveling, heeft zijne natuurlijke reden. Elke belasting is een bezwaar, of wordt althans als zoodanig aangemerkt, zoowel op zich zelve als in hare gevolgen. En nu is het veel gemakkelijker en ligt het meer voor de hand, dezen last uit te meten, ook bij het maken van vergelijkingen, dan de goede zijde te doen uitkomen. Zelfs in de aanbeveling der eene soort ligt meestal eene betrekkelijke afkeuring der andere opgesloten.

802. In het voordeel van de *directe* belastingen wordt gezegd:

---

[1]) To combine the disposition to preserve with the ability to improve.

a. dat zij zijn de eenvoudigste;
b. dat zij met strikte regtvaardigheid in verhouding tot elks vermogen kunnen worden geheven;
c. dat zij wezenlijk treffen en alleen treffen diegenen, welke de wet treffen wil;
d. dat hare verwijderde werking voor de maatschappij weinig voelbaar en onschadelijk is.

a. Omdat hier eene regtstreeksche betrekking tusschen de schatkist en den belastingschuldige bestaat, zonder tusschenkomst van anderen, die de belasting voorschieten. Daardoor vallen de bezwaren tegen de indirecte belastingen onder N°. 805 *c*—*h* weg.

b. Anders dan bij de indirecte belastingen; (verg. N°. 805 *a*, *b*).

c. Anders dan bij de indirecte belastingen; (verg. N°. 805 *e*).

d. Anders dan bij de indirecte belastingen; (verg. N°. 805 *c*, *d*, *f*, *h*).

Dat men met deze verdediging der directe belastingen inzonderheid die op de bezittingen en de inkomsten op het oog heeft, behoeft niet aangewezen te worden. Deze worden toch gewoonlijk door voorstanders en bestrijders beiden als de directe belastingen bij uitnemendheid voorgesteld.

803. Tegen de *directe* belastingen wordt aangevoerd:
a. dat zij uit haren aard niet algemeen genoeg zijn;
b. dat zij bij groote behoeften der schatkist onvoldoende zijn zonder gevaarlijke opdrijving;
c. dat bij haren omslag willekeur onvermijdelijk is;
d. dat zij een ondragelijk onderzoek naar den stand van elks fortuin medebrengen;
e. dat zij haast onweerstaanbaar tot kwade trouw en zelfs meineed verleiden;
f. dat zij de kapitalen aantasten of de vruchten der nijverheid verminderen;
g. dat zij, als vooral op de vermogenden drukkende, dezen ontevreden maken en zelfs ten lande uitdrijven.

a. De lagere klassen, verreweg de talrijkste, kan men niet, of niet dan met haast onoverkomelijke moeijelijkheden, door directe belastingen treffen. De vreemdelingen ontsnappen er geheel aan; ten deele ook zij, die den stand van hun vermogen verborgen weten te houden.

b. Een gevolg van het vorige bezwaar. Waar slechts de kleine minderheid der burgerij belast wordt, moet de last onevenredig zwaar drukken.

c. Omdat het onmogelijk is den wezenlijken stand van elks fortuin te kennen en de omslag alzoo altijd min of meer bij gissing geschieden moet, terwijl zij, die met dien omslag belast zijn, aan eene sterke verleiding blootstaan van daarbij gunst of ongunst te laten gelden.

d. Een bezwaar, dat meer op den voorgrond treedt, naarmate men het vorige zorgvuldiger tracht te verwijderen. Vooral weegt dit, waar de belasting zich tot de roerende goederen en de inkomsten daaruit of die uit nijverheid uitstrekt; en niet het minst, omdat de blootlegging der fortuinen ligt veler crediet ondermijnt.

e. Namelijk wanneer men, gelijk men in de meeste gevallen wel genoodzaakt is te doen, van den belastingschuldige zelven de opgave van zijn belastbaar vermogen vordert, en hem dwingt, die met eede te bevestigen. Men ontziet niet genoeg de menschelijke zwakheid. De ervaring toch heeft maar al te zeer aangetoond, dat lieden, die anders voor de minste oneerlijkheid zouden huiveren, er geen kwaad in zien, aan hunne verpligtingen jegens den staat te kort te doen. Bovendien moet hiervan het noodzakelijke gevolg zijn, dat de eerlijken als het ware boete moeten doen voor de kwade trouw hunner medeburgers.

f. Verg. de aant. bij N°. 794.

g. Of de gemeente, wanneer het eene plaatselijke belasting geldt. — De man van vermogen kan het zich overal behagelijk maken. De man, die enkel van zijnen arbeid leeft, is meestal aan de plaats gebonden, waar zijn bedrijf gevestigd is. De druk der belasting komt alzoo ten slotte het zwaarst op dezen neder.

804. In het voordeel der *indirecte* belastingen wordt gezegd:

a. dat zij, uit haren aard algemeen treffende, door allen

zonder onderscheid betaald worden, ook zelfs door vreemdelingen;

b. dat zij de zaken treffen, niet de personen;

c. dat zij alzoo gemakkelijk en ongemerkt betaald worden;

d. dat zij vrijwillig betaald worden, voor zooverre men het in zijne keus heeft, de belaste voorwerpen al of niet te gebruiken.

a. Verg. N°. 803 *a.*

b. Volgens sommigen een der grondregelen voor een goed belastingstelsel. Men moet, zeggen zij, den belastingschuldige zoo weinig mogelijk in onmiddellijke aanraking met de schatkist brengen.

c. Men heeft hier vooral het oog op de indirecte verbruiksbelastingen (accijnsen, enz.). De belasting is dan zoozeer onder den koopprijs verscholen, dat men ze meestal betaalt zonder het zelfs te weten, zeker zonder er aan te denken.

d. Acht iemand den druk der belasting te zwaar, hij kan zich van het gebruik van het belaste voorwerp onthouden.

805. Tegen de *indirecte* belastingen wordt aangevoerd:

a. dat zij onbillijk zijn, omdat zij niet naar de middelen, maar naar de behoeften treffen;

b. dat zij daarbij 't zwaarste drukken op den geringen man, omdat zijne verteringen evenredig het zwaarst belast zijn;

c. dat zij de zaken, waarop zij drukken, duur maken, en alzoo het verbruik daarvan bemoeijelijken;

d. dat zij daardoor ook de voortbrenging bekrimpen en alzoo de volksnijverheid schaden;

e. dat zij de bezwaren, aan de belasting verbonden, laten drukken op hen, die niet de eigenlijke belastingschuldigen naar de bedoeling der wet zijn;

f. dat zij eene menigte belemmerende en kostbare formaliteiten noodzakelijk maken;

g. dat zij voor de schatkist zelve omslagtig en kostbaar van beheer zijn;

h. dat zij den burger veel meer kosten dan zij den staat opleveren;

i. dat het geene deugd, maar eene fout is, dat zij onmerkbaar betaald worden, omdat dit ligt tot eene bedenkelijke opdrijving der belasting verleidt;

k. dat de wezenlijke druk der belasting door die onmerkbare betaling niet wordt weggenomen.

a. Meestal zijn zij toch, in het belang eener zekere opbrengst aan de schatkist, op zulke voorwerpen gelegd, van wier gebruik men zich niet *kan* onthouden. (En hiermede wordt tevens bestreden het argument onder N°. 804 *d* aangevoerd.) Het gevolg is dan, dat de burger, ook de mingegoede, met een groot gezin bezwaard, onevenredig méér aan belasting moet opbrengen, dan een ander, misschien veel vermogender, die niet voor zoo velen te zorgen heeft. Het behoeft niet herinnerd te worden, dat de grieve bepaaldelijk de *verbruiksbelastingen* treft (verg. N°. 780).

b. Dit bezwaar hangt min of meer te zamen met het vorige. Doch ook op zich zelf heeft het beteekenis. De inkomsten van den geringen man worden door het gebruik van de belaste voorwerpen geheel uitgeput; maar de verteringen van den vermogende, die met betrekking tot die voorwerpen niet klimmen in evenredigheid met zijne meerdere middelen, worden niet in gelijke mate getroffen. De werkman, die van brood, vleesch, zout, zeep, bier, koffij, turf belasting betaalt, moet misschien van *zijne* inkomsten 10 °/₀ aan de schatkist afstaan. De vermogende, die van diezelfde voorwerpen toch niet méér gebruiken kan dan hij tot het dagelijksch levensonderhoud behoeft, brengt daarvoor misschien slechts 1 °/₀ van de gansche som zijner inkomsten op. En de belastingen op artikelen van weelde, die hij bovendien betaalt, kunnen niet zoo hoog opgevoerd worden, dat het verschil vereffend wordt.

c. Dit geschiedt op meer dan éene wijze. Het bedrag zelf der belasting verhoogt den koopprijs. De vormen der heffing en de middelen van toezigt belemmeren in de meeste gevallen de overvloedige en goedkoope voortbrenging. De voortbrenger, die tegenover den verbruiker in voorschot is met de betaling der belasting, moet daarvoor interest berekenen. In vele ge-

vallen wordt zelfs de belasting een middel voor sommige voortbrengers om zich het monopolie van het artikel te verzekeren. (Zie een voorbeeld bij N°. 373.)

d. Het minder verbruik is oorzaak van mindere voortbrenging. Bovendien brengt de aard der belasting of de wijze van heffing niet zelden mede, dat er geene volkomen vrije mededinging onder de voortbrengers kan komen. Van hier is het b. v., naar men beweert, te verklaren, dat onlangs nog de groote veenbazen op het *behoud* van den turfaccijns hebben aangedrongen.

e. Verkrijgen sommige voortbrengers ook een monopolie uit de belasting en daardoor kansen op grootere winsten, aan de andere zijde drukken doorgaans op de voortbrengers der belaste artikelen de onmiddellijke bezwaren der belasting, de voortdurende aanraking met de schatkist, de belemmeringen in de uitoefening van hun bedrijf, de verpligting om een gedeelte van hun kapitaal beschikbaar te houden tot het voorschieten der belasting, het gevaar zelfs van, ook te goeder trouw, in bekeuringen en boeten te vervallen.

f. De belasting, die de zaken en niet de personen treft, eischt dat het waakzaam oog van de ambtenaren der schatkist die zaken steeds vervolge van het eerste oogenblik af dat zij voortgebragt worden tot op het tijdstip dat zij in handen der verbruikers zijn overgeleverd.

g. Men denke slechts aan het leger van kommiezen dat er noodig is om de inning der belasting te verzekeren.

h. Zoowel door de aanzienlijke kosten van heffing, die voor beide verloren zijn, als ook om de gronden onder *c*, *d* en *e* hierboven aangevoerd.

i. Het afdoende voorbeeld hiervan is de onmatige opdrijving der plaatselijke opcenten op den gemaal-accijns, waarvan wij hier te lande, nog niet lang geleden, getuigen waren. Verg. N°. 949.

k. Immers, langs welken weg ons een deel van het onze wordt afgenomen, wij zullen het ten slotte altijd missen. En wat wij moeten ontberen, zal hier méér zijn dan bij de directe belastingen, om de redenen, hierboven onder *g* en *h* opgegeven. — Het wezenlijke verschil is dan inderdaad dit, dat de werkelijke druk der belasting niet ligter, maar veeleer zwaarder is,

maar dat het ons moeijelijker valt de oorzaak van dien druk te bevroeden. Eene wijze van handelen aan de zijde van den staat, die naar voorbedachte misleiding zweemt. Eene wijze van handelen, vooral af te keuren daar, waar men het beginsel huldigt, dat de burgers bevoegd en bekwaam zijn om invloed op de publieke zaak uit te oefenen, en waar dus de eerste voorwaarde behoort te wezen, dat zij met kennis oordeelen over 'tgeen het meest in het algemeen belang dienstig is.

806. Op zulke gronden van over en weder is men tot het besluit gekomen, aan de eene zijde, dat de directe belastingen, aan de tijden van ruw geweld natuurlijk eigen, voor de hedendaagsche beschaafde maatschappij niet passen; aan de andere, dat de voortgang der beschaving allengs de indirecte belastingen zal doen plaats maken voor de directe.

Het zou ons te ver voeren, indien wij hier ook maar de slotsom van de zoo zeer uiteenloopende meeningen der uitstekendste schrijvers op dit stuk wilden mededeelen. Maar tot staving van hetgeen in deze stelling gezegd is, mogen de volgende aanhalingen dienen:

„L'impôt par tête est plus naturel à la servitude; l'impôt sur „les marchandises est plus naturel à la liberté."

MONTESQUIEU [1]).

„L'impôt indirect est l'impôt des pays avancés en civilisation, „tandis que l'impôt direct est celui des pays barbares."

THIERS [2]).

„De nos jours, cependant, les idées au sujet de l'impôt ont „pris un cours plus hardi et plus éclairé; quelques-unes des „lumières qui jusqu'ici ont manqué au grand nombre se sont „répandues, et il est facile de prévoir que le temps approche „où les populations attacheront une grande importance à tout „ce qui concerne les formes et l'incidence des taxes. Déjà en „Angleterre, elles s'en sont vivement préoccupées et leurs récla„mations ont obtenu plein succès....

---

[1]) *Esprit des loix*, Livre XIII, Ch. 14.

[2]) *De la propriété* (1848), Livre IV, Ch. 6.

„L'exemple donné par l'Angleterre sera tôt ou tard imité „dans les autres contrées de l'Europe. Partout les progrès „inévitables de l'esprit démocratique amèneront l'examen des „questions d'impôt, et il deviendra de plus en plus difficile de „maintenir les systèmes de taxation dont l'existence ne se concilie pas avec le droit appartenant à chacun d'avoir à ne contribuer aux dépenses publiques que dans la mesure même de „ses ressources...."

„L'impôt sur le revenu, à le considérer dans sa véritable „destination, sera appelé à remplacer successivement la plupart „des impôts qui coutent trop cher à obtenir ou qui ont le tort „réel de manquer de proportionnalité." H. PASSY [1]).

„L'impôt indirect et réel appartient au passé; c'est le système „du despotisme et de la guerre. L'impôt direct et personnel „appartient à l'avenir; c'est celui de la liberté et de la paix."

Mlle CL. ROYER [2]).

Scherper tegenstellingen, dan wij hier vinden, zijn naauwelijks denkbaar. En toch ware de poging om zulke strijdige denkbeelden tot overeenstemming te brengen, misschien niet al te vermetel. Zoowel aan de ééne als aan de andere zijde is waarheid, gelijk er aan beide zijden waarheid was in het verschil tusschen de twee ridders, in het oude verhaal, van welke de een beweerde een gouden, de ander een zilveren schild te zien. De ruwe heffingen en schattingen, die oudtijds van persoon en goed geëischt of genomen werden, hebben onder den invloed der beschaving plaats gemaakt voor belastingen, die, met orde en naar vasten maatstaf ingerigt, allen zonder onderscheid of willekeur worden opgelegd door hunne verteringen te treffen. Maar niets belet, dat deze indirecte belastingen, wier invoering alzoo voorheen eene weldaad was, eenmaal weder plaats maken voor een eenvoudiger en billijker stelsel van regtstreeksche verdeeling van den gemeenen last over alle burgers volgens elks vermogen, wanneer juister kennis van de behoeften der gemeenschap de overtuiging zal hebben gebaard, dat elk in billijke evenredigheid iets van het zijne daarvoor moet afstaan, en een levendiger bewustzijn van regt en pligt, tot alle klassen

[1]) *Dictionnaire de l'Econ. Polit.*, art. *Impôt.* Vol. I, p. 908 s.

[2]) *Journal des Economistes*, Octobre 1862, blz. 94.

der burgerij doorgedrongen, het onnoodig gemaakt zal hebben, die bijdragen langs kostbare omwegen onmerkbaar af te halen.

807. Doch het vraagstuk van de keuze der meest geschikte belastingen is niet naar zulke algemeene regelen op te lossen.

Daarom willen wij ons thans ook onthouden van eene poging om de voor- en nadeelen der beide soorten van belastingen, welke wij zoo onpartijdig mogelijk getrouw nevens elkander voorgedragen hebben (N°. 802—805), ten slotte tegen elkander af te wegen. Aan beide zijden worden gronden aangevoerd, die ernstige overweging verdienen en in bepaalde gevallen beslissend kunnen wezen. Doch hier en daar vindt men ook redenen opgegeven, die op zichzelve weinig beteekenen en althans moeten wijken voor meer wezenlijke bezwaren, die zich aan de andere zijde voordoen. Bij de beschouwing der afzonderlijke belastingen in de volgende §§ zal er ruimschoots gelegenheid zijn, op de beoordeeling van de waarde van de meeste der hier voorgedragene redenen terug te komen.

808. De aard, werking, invloed en druk van elke belasting moeten op zich zelve beschouwd worden, en daarnaar behoort dan het oordeel te worden bepaald over hare bruikbaarheid en hare verkieslijkheid boven andere.

809. Voorts zal bij zulke beschouwing tevens gelet moeten worden op den feitelijken toestand der maatschappij, den graad van welvaart van de verschillende klassen der burgerij, den aard der volksnijverheid en hare natuurlijke ontwikkeling, eindelijk, de onderlinge verhouding der belastingen zelve, die er geheven worden.

810. Men zal dan bevinden, dat er in elken gegeven maatschappelijken toestand zeer goede directe en zeer slechte indirecte belastingen wezen kunnen, en omgekeerd.

§ 4. *Beschouwingen van de onderscheidene directe belastingen.*

811. De directe belastingen zijn òf zuiver *persoonlijke* òf *vermogens-belastingen.*

Verg. de definitie in de aanteekening bij N°. 778.

812. Bij de zuiver persoonlijke wordt enkel de persoon des belastingschuldigen in aanmerking genomen; bij de vermogens-belastingen de persoon, in verband met de verwerving, het bezit of het genot van zijn vermogen.

1. PERSOONLIJKE BELASTINGEN.

813. De persoonlijke belasting is zeer eenvoudig van aard. Zij wordt gelijkelijk over alle burgers, of meer bepaald over zekere standen of klassen der maatschappij omgeslagen, zonder aanmerking van het verschil in vermogen.

Heden ten dage komt de zuiver persoonlijke belasting zelden meer voor. Vroeger werd zij hier te lande wel eens geheven onder de namen van *hoofdgeld* en *familiegeld.* — In Frankrijk wordt nog een soort van hoofdgeld betaald onder den naam van *contribution personnelle,* bestaande in het equivalent van drie dagen arbeids ten behoeve van den staat, te berekenen door den *conseil général* in elk departement naar de plaatselijke omstandigheden op een bedrag van tusschen 50 en 150 centimes [1]). — In Pruissen werd in 1811 ter vervanging van den gemaalaccijns ten platten lande een *Klassensteuer* ingevoerd, die aanvankelijk $^1/_2$ thaler per hoofd voor elken ingezeten van meer dan 12 jaren oud bedroeg en later, in 1820, niet naar den grondslag van het vermogen, maar volgens eene verdeeling der bevolking in vier standen of klassen, tot verscheiden bedrag omgeslagen werd. Doch van lieverlede zijn al meer verdeelingen en onderverdeelingen ingevoerd, zoodat thans inderdaad het bekende of vermoedelijke vermogen van elken belastingschul-

---

[1]) Verg. G. Du Puynode, *De la monnaie, du crédit et de l'impôt,* II. p. 371.

dige tot maatstaf van zijnen aanslag dient [1]). — Van eenen omslag ter vervanging van de accijnsen op gemaal en brandstoffen hadden wij vóór de afschaffing dezer belastingen het voorbeeld in onze provincie Limburg (verg. N°. 916). Op gelijke wijze werd vroeger in Holland het *koffij- en theegeld* bij omslag geheven, waarbij de ingezetenen hooger of lager belast waren, naarmate zij overeenkomstig hun stand, vermogen of aandeel in andere belastingen in eene hoogere of lagere klasse gerekend werden te behooren [2]).

814. Zij is weinig geschikt om eene eenigzins belangrijke inkomst aan de schatkist te verzekeren.

815. Als algemeene heffing is zij omslagtig, kostbaar en eene bron van vele moeijelijkheden. Tot enkele klassen der burgerij bepaald, verdient zij geenszins de voorkeur boven vermogens-belastingen.

Het overwegende bezwaar tegen de *algemeene* heffing van een hoofdgeld bestaat in de overgroote moeite om de belasting geregeld van hen, die tot de talrijke lagere klasse behooren, in te vorderen. Het eenige middel zou zijn, de gaarders wekelijks of maandelijks aan de huizen te doen rondgaan. Maar het behoeft niet betoogd te worden, hoe lastig en kostbaar dit in groote gemeenten zou zijn, hoe moeijelijk daarbij het toezigt zou wezen en hoe weinig middelen men in handen zou hebben om den achterlijken of volstrekt onwilligen belastingschuldige tot voldoening zijner schuld te dwingen, zonder al te diep in de persoonlijke vrijheid in te grijpen en zelfs gevaar te loopen van de gemoederen ernstig te ontstemmen.

Bepaalt men zich tot enkele klassen, dan doet van zelf het vermogen zich als een veel redelijker maatstaf van belastbaarheid voor, dan de stand in de maatschappij.

Eene geheel eigenaardige standsbelasting (het zij hier in 't

---

[1]) Verg. J. G. Hoffmann, *Die Lehre von den Steuern* (1840), blz. 155—187. E. v. Voorthuysen, *De directe belastingen*, Dl. I blz. 184 vv.

[2]) Mr. P. H. Engels, *De geschiedenis der belastingen in Nederland* (1848), blz. 142 v.

voorbijgaan aangeteekend) hebben wij in het registratieregt ten bedrage van ƒ 100 voor akten van verleening van adeldom en verkrijging van een hoogeren rang van adel, krachtens art. 12 der Wet van 31 Mei 1824, Stbl. N°. 36.

816. Om deze redenen is zij als gewoon bestanddeel van een belastingstelsel weinig aan te bevelen. Alleen in zeer bijzondere gevallen zou zij raadzaam kunnen zijn.

Het voorbeeld van de Pruissische *Klassensteuer* als middel om eene andere drukkender belasting te vervangen, kan hier nog eens genoemd worden.

Zoo worden ook wel eens in onze gemeenten de verpligte brandspuit- en nachtwachtdiensten verwisseld in, of naar goedvinden der belastingschuldigen vervangen door een hoofdgeld.

2. VERMOGENS-BELASTINGEN.

817. De vermogens-belastingen worden gelegd:

a. op den arbeid als middel tot verwerving van het vermogen;

b. op het verworven vermogen zelf of zijne vruchten;

c. op de vertering, als het genot van het vermogen.

a. *Belastingen op het verwerven van het vermogen.*

818. Directe belastingen op den arbeid zijn:

a. Belasting op werkloonen;

b. Belasting op ambten en bedieningen;

c. Belasting op de uitoefening van eenigen tak van bedrijf.

819. Belasting op de *werkloonen* verdient onbepaalde afkeuring, omdat het hoofdbezwaar tegen de algemeene persoonlijke belasting tegen haar in nog hoogeren graad geldt.

Omdat deze belasting de lagere klasse alléén treffen zou; verg. n°. 815.

In de leerboeken der staathuishoudkunde worden de voor- en nadeelen dezer belasting dikwijls overwogen. In de praktijk komt zij, althans in haren zuiveren vorm, zeer zelden voor.

820. Belasting op *ambten* en *bedieningen* kan alleen in aanmerking komen als bestanddeel eener algemeene inkomstenbelasting.

Worden *alle* inkomsten getroffen, dan is er geene reden om voor *deze* vrijstelling te geven. — Maar een afzonderlijk *ambtgeld* is, althans zooverre de ambtenaren van den staat betreft, eene ongerijmdheid. Zijn de bezoldigingen der ambtenaren op juiste en billijke grondslagen geregeld, dan behoort de staat daarvan niet weder een gedeelte terug te nemen onder den naam van belasting. Onvermijdelijk zou in 't eind het gevolg daarvan toch worden, dat de bezoldigingen zelve in gelijke mate verhoogd moesten worden. Zijn de bezoldigingen zóó ruim, dat de staat een deel daarvan terug kan vragen, dan is het eenvoudiger en redelijker ze op lager peil te stellen.

Als bijzondere belasting op ambten en bedieningen zijn wel eens voorgesteld de periodieke inhoudingen op de tractementen ten behoeve van pensioen- en weduwenfondsen. Minder juist. Deze inhoudingen zijn niet anders dan de verpligte deelneming in een onderling waarborggenootschap van uitgestelde lijfrenten en levensverzekering onder beheer van den staat. Tegen de doelmatigheid van dergelijke staatszorg voor het lot der ambtenaren en van hunne betrekkingen kunnen gegronde bedenkingen worden aangevoerd. Doch hierover later. Zie N°. 990 v.

De recognitiën en andere, soms aanzienlijke betalingen (zoo als de *pots-de-vin* in Frankrijk), die vroeger dikwijls gevorderd werden bij de aanvaarding van een ambt, kunnen evenmin als *belasting* in eigenlijken zin worden voorgesteld. Zij waren veeleer de koopprijs van een privilegie (zoo als de recognitiën der makelaars bij ons) of van een sinecure. Soms zelfs waren zij aan de zijde van den staat een bedekt middel om leeningen te sluiten. De koopprijs van het ambt was het kapitaal, dat den staat werd voorgeschoten; de bezoldiging was zooveel als de lijfrente, die de intrest en aflossing van dat kapitaal vertegenwoordigde. Verg. de aant. bij N°. 1097.

Maar wel moet als zulk eene bijzondere belasting worden aangemerkt het evenredig registratie-regt (van 1 °/₀ van het bedrag der bezoldiging) op de akten van aanstelling tot bezol-

digde ambten en bedieningen, hier te lande ingevoerd in 1832[1]). Zulk een kleingeestig middel om den staat nog eenige inkomsten te verschaffen kon alleen worden uitgevonden in eenen tijd van nood, die verpligtte op alle mogelijke wijzen geld bijeen te schrapen.

821. Hetzelfde geldt over 't algemeen van belasting op de uitoefening van eenigen tak van bedrijf.

Zoo als het bij ons welbekende *regt van patent* en de Duitsche *Gewerbesteuer*.

Hier te lande is deze belasting voor het eerst ingevoerd in 1806, als een der bestanddeelen van het algemeen belastingstelsel van Gogel. De naam, zoowel als het voorbeeld, was ontleend aan Frankrijk, waar de verpligting om voor de uitoefening van een beroep een *patent* te nemen, in 1791 in de plaats van het meesterschap van het oude gildenwezen trad. Maar zoowel daar als hier werd die verpligting, als een gemakkelijk middel van belasting, over een aantal andere beroepen (geneesheeren, onderwijzers, procureurs, notarissen, enz.) uitgestrekt.

822. Als eene afzonderlijke belasting wordt deze dikwijls verdedigd door de opmerking, dat de winsten, uit ondernemingen van nijverheid verworven, met minder bezwaar getroffen kunnen worden, dan de gewone inkomsten uit het kapitaal.

Men zegt, terwijl de interessen onzer kapitalen, op 't voordeeligst belegd, naauwelijks 5 % in het jaar bedragen, klimmen de winsten uit nijverheid gemakkelijk tot 10 % van het kapitaal, dat er bij gebruikt wordt. En zoo het meerdere al moet worden aangemerkt als billijk loon voor besteden arbeid, dit kan niet gezegd worden van de groote voordeelen, die eene welgevestigde zaak haren ondernemer oplevert, of van de aanzienlijke winsten, die eene enkele gelukkige speculatie den koopman schenkt.

823. Doch daarbij vergeet men, dat die winsten uit haren aard wisselvallig zijn, en dat tegenover de grootere kansen op

---

[1]) Wet van 16 Junij 1832, Stbl. N°. 29, art. 11.

buitengewoon voordeel meestal ook grootere kansen van verlies staan.

Verg. N°. 51 *b*, en de aanteekening aldaar.

824. In één opzigt nogtans is eene bijzondere belasting op winsten uit nijverheid te verdedigen; t. w. wanneer zij kan geheven worden als eene soort van indirecte verbruiksbelasting, welke de voortbrenger zich, met de andere onkosten van zijn bedrijf, door den verbruiker kan laten vergoeden.

Van dezen aard is de patentbelasting in Engeland. Daar wordt niet voor alle beroepen en bedrijven, maar slechts voor enkele takken eene uitdrukkelijke vergunning — *license* — gevorderd; en voor deze vergunning moet dan eene vrij aanzienlijke som betaald worden. De bedrijven, op welke deze belasting gelegd is, zijn: het houden van publieke verkoopingen, mouterijen, zeepziederijen en papierfabrieken (deze drie ter vervanging van afgeschafte accijnsen op hunne voortbrengselen), tabaksfabrieken en -winkels, koffij- en thee-winkels, brouwerijen, wijn-, bier- en koffijhuizen. In 1859 bragten deze *licenses* te zamen op £ 1.268,000, een aanzienlijk bedrag, dat van een zeer hoogen aanslag getuigt. — Er zijn echter ook hier enkele andere beroepen, welke niet zonder het bezit van een diploma, certificaat of schriftelijke vergunning mogen worden uitgeoefend (bankiers, procureurs, notarissen, zilversmeden, lombardhouders, marskramers, enz.). Deze akten zijn dan aan een regt van zegel onderworpen [1]).

b. *Belastingen op het vermogen en zijne inkomsten.*

825. De directe belastingen, van het vermogen zelf en zijne vruchten geheven, zijn:

α. algemeene heffing van bezittingen, kapitalen en inkomsten;

β. bijzondere lasten op bepaalde goederen en regten;

---

[1]) Zie Leone Levi, *On taxation* (1860), blz. 125. Verg. ook *The peoples blue book: taxation as it is and as it ought to be* (3th edition, 1862), blz. 166 v. Een zonderling boek, rijk aan belangrijke feiten en stoute redeneringen.

γ. grondbelasting;
δ. renten-belasting;
ε. belasting op zekere beschikkingen of handelingen, rakende het vermogen;
η. belasting op den overgang der goederen, 't zij onder de levenden, 't zij na doode.

α. Algemeene heffingen van de bezittingen, kapitalen en inkomsten.

826. Bij de algemeene heffing van de bezittingen, kapitalen en inkomsten komen zoowel de voordeelen als de nadeelen, aan de directe belastingen verbonden, het sterkst in het licht.

827. Het doel er mede is, elken burger zoo naauwkeurig mogelijk in juiste evenredigheid met zijn werkelijk vermogen in de algemeene lasten te laten dragen.

828. In beginsel is dus deze belasting zeer regtvaardig. Doch in de toepassing is het beginsel niet altijd volkomen zuiver vol te houden.

829. Bovendien loopt men ligt gevaar, bij de toepassing op de begrippen, vooroordeelen en zwakheden der menschen te stuiten.

830. Daarom is het tot heden zoo moeijelijk geweest, haar als blijvend bestanddeel in de belastingstelsels, zelfs der meest beschaafde volken, op te nemen.

831. Maar hare invoering kan van groot voordeel zijn;
a. als middel om in eene buitengewone behoefte te voorzien;
b. ter vervanging van eene andere belasting, van wier schadelijke werking de overtuiging algemeen is geworden.

Zoo eenvoudig en beknopt mogelijk hebben wij getracht in dit zestal stellingen het vraagstuk van de inkomstenbelasting (zooals zij gewoonlijk genoemd wordt en inderdaad ook doorgaans is) te bespreken. De stof zou kunnen verleiden tot zeer breede

uitweidingen; want (zooals vroeger reeds opgemerkt is) deze soort van belasting is de spil, waarom de geheele strijd over 't nut en nadeel der directe belastingen zich beweegt. Doch het onderwerp is zoo dikwijls, op zoo velerlei wijzen en zoo van alle zijden behandeld, dat het eensdeels onmogelijk is geworden er nog iets nieuws over te zeggen, anderdeels onnoodig, den beschaafden lezer er nog mede bezig te houden.

Bovendien, de strijd zal nog vooreerst wel niet opgelost worden. Aan de eene zijde zal de innerlijke deugdelijkheid van deze belasting boven de meeste anderen een iegelijk, die zich tot eene ernstige overweging en onpartijdige vergelijking verheffen kan, in 't oog blijven schitteren. Eenvoudigheid en onkostbaarheid van heffing, juistheid van grondslag, regtvaardigheid in de verdeeling van den last zijn de eigenschappen eener belasting, die van elken burger eerlijk en opregt een evenredig deel van zijne middelen als bijdrage tot de algemeene huishouding vraagt. Aan den anderen kant blijft de tegenzin tegen schatting door anderen of eigen openbaring van den toestand van ons vermogen een bijkans onoverkomelijk bezwaar; waarbij komt, dat er in de toepassing altijd eenige onbillijkheden zullen voorkomen, vooral hieruit voortspruitende, dat de werkelijke toestand van iemands vermogen voortdurend (men heeft wel eens gezegd, van dag tot dag) afwisselt, terwijl de omslag der belasting eene zekere vastheid onderstelt; voorts hieruit, dat door het verschil van behoeften tusschen het eene gezin en het andere, met dezelfde som van vermogen of inkomsten, toch maar eene denkbeeldige gelijkheid van toestand bestaat: bezwaren, die wel is waar evenzeer en zelfs in sterkere mate tegen elke andere belasting en vooral tegen de verbruiksbelastingen gelden, maar die hier het sterkst gevoeld worden, omdat de som, die wij te betalen hebben, ons hier in al hare cijfers onder de oogen komt.

Zoo zal het nog wel langen tijd eene waarheid blijven, dat er maar twee wegen zijn om de belasting naar het vermogen in haren zuiversten vorm in de belastingstelsels der volken te doen opnemen; òf de groote nood van den staat, die met terzijdestelling van elke andere overweging dwingt, haar als uiterste toevlugt aan te grijpen; òf de overtuiging, bij de beschaafde klassen des volks gevestigd, dat zij met voordeel dienen kan om

eene andere slechtere te vervangen. Den eersten weg zijn onze vaderen menigmalen gedwongen geweest te bewandelen [1]. Moge het ons en onzen nakomelingen beschoren zijn, dat wij met volkomen vrijen wil den tweeden volgen.

832. **Bij den omslag van deze belasting moet eene gelijke verhouding tusschen vermogen en belasting voor alle klassen regel zijn.**

De stelling doelt op den strijd over de voorkeur van *proportioneele* of *progressieve* belasting. De eerste bestaat daarin, dat men van elk vermogen, groot of klein, hetzelfde evenredig bedrag vraagt, b. v. 5 % zoowel van hem, die een inkomen van *f* 100,000 geniet, als van hem, die maar *f* 1000 jaarlijks te verteren heeft. De andere neemt eene opklimming aan in de verhouding tusschen belasting en vermogen, zoo, b. v., dat van een inkomen van *f* 1000 maar 1 %, maar van dat van *f* 100,000 10 % gevraagd wordt.

Ook in deze vraag zijn de gronden van over en weder zoo dikwijls te berde gebragt, dat wij het overtollig mogen achten hier, waar beknoptheid regel moet zijn, haar nog eens in het breede te behandelen. Het *progressieve* stelsel heeft veel verleidelijks, en zelfs, oppervlakkig beschouwd, de billijkheid voor zich. Doch met het begrip van strenge regtvaardigheid laat het zich niet vereenigen, omdat de schaal der progressie nooit anders dan de vrucht van willekeur zijn kan. De onbillijkheid, die men in de werking van het proportioneele stelsel opmerkt, kan gemakkelijk door de inrigting van andere belastingen, welke nog wel altijd nevens deze zullen blijven bestaan, verholpen worden.

Dit beginsel van strenge regtvaardigheid zou strikt genomen ook verbieden de inkomsten van zeer gering bedrag geheel vrij te laten. Doch hiertegenover staat de regel van staatsbeleid, die verbiedt, de lagere klassen met directe belastingen te bezwaren (verg. het gezegde bij N°. 813 en 822). Dan verzuime

[1] Zie de lijst der geldheffingen onder de republiek, bij Engels, *Geschiedenis der belastingen in Nederland*, blz. 157 vv., en voor die van 1795 en vervolgens, v. Voorthuysen, *De directe belastingen*, Dl. II, blz. 190 vv.

men echter niet, gelijken vrijdom toe te kennen voor het evenredig deel van die inkomsten, welke men treft. Wanneer b. v. de inkomsten beneden *f* 300 geheel vrijgelaten zijn, dan moet van een inkomen van *f* 400 slechts *f* 100, van een inkomen van *f* 1000 slechts *f* 700 als belastbaar worden aangemerkt, enz.

Dat wij met het hier gestelde niet alle denkbeeld van progressieve belasting zonder onderscheid willen afsnijden, zal later blijken (verg. N°. 860).

833. Het onderscheid tusschen belasting op de bezittingen of kapitalen, en die op de inkomsten, bestaat meer in naam dan inderdaad. Immers ten onregte wordt daaraan groote beteekenis gehecht, wat de werking der belasting betreft.

Het verschil over de vraag, wat beter is, de belasting op het kapitaal of op het inkomen te leggen, loopt ligt gevaar een strijd over louter woorden te worden. Eene kleine belasting, van het kapitaal geheven, kan uit de inkomsten betaald worden; eene zware belasting op de inkomsten kan het kapitaal zelf aantasten.

Er is eene andere onderscheiding, die meer de aandacht verdient, namelijk die tusschen de inkomsten zelve volgens haren oorsprong. De vraag is, of inkomsten uit een vast en blijvend kapitaal verworven en die alzoo altijddurende (perpetueel) zijn, niet evenredig zwaarder belast kunnen worden dan die, welke als lijfrente genoten worden of de vrucht zijn van onzen arbeid en alzoo een tijdelijk karakter hebben? — Ook op dit punt is groot verschil tusschen de meest gezaghebbende schrijvers. De billijkheid pleit voor eene toestemmende beantwoording der vraag. Maar in het stelsel eener algemeene inkomsten-belasting vindt de toepassing van dezen regel groot bezwaar. Ook hier moet het middel om de evenredigheid te herstellen, liever gezocht worden in eene andere belasting, zooals b. v. die op de successie, welke uitsluitend van de kapitalen geheven wordt.

β. Bijzondere lasten op bepaalde goederen en regten.

834. In verband met de verscheidenheid der voorwerpen, die onzen rijkdom uitmaken, kunnen ook de bijzondere belastingen, daarvan te heffen, velerlei zijn.

325. Doch waar zulke belastingen op bepaalde goederen en regten gelegd zijn, worden zij meestal geheven, niet zoozeer van de voorwerpen zelve, als van onze beschikking er over, of wel als directe belasting op de vertering.

Zoo treffen onze registratie-regten, als vermogens-belastingen, meer de beschikkingen over de bestanddeelen van ons vermogen en de omzettingen der kapitalen, dan de zaken zelve; zoo betalen wij belasting van onze woningen, ons huisraad, onze paarden, als directe verbruiksbelasting.

In de tijden der republiek werd in Holland geheven een *oorgeld*, als bijzondere belasting van elk paard (zonder onderscheid van gebruik of bestemming), en een *hoorngeld*, als belasting van elk stuk rundvee; de laatste werd ook nog in het stelsel van Gogel (in 1805) opgenomen onder den naam van belasting op de *runderbeesten*. Deze waren alzoo bijzondere belastingen, op bepaalde voorwerpen tot het vermogen behoorende, gelegd. Evenwel zou men zelfs deze nog een ander karakter kunnen toeleggen. Althans Gogel verklaarde, dat de belasting op de runderbeesten zou strekken ter vervanging van het middel op de boter, dat „van een zeer omslagtigen aard en bezwaarlijk te heffen" gebleken was [1]). Derhalve zou zij eigenlijk voor eene verwijderde indirecte verbruiks-belasting moeten gelden.

γ. Grondbelasting.

326. Grondbelasting is eene bijzondere belasting op den bebouwden of onbebouwden grond, die, meestal in evenredigheid met de geschatte waarde van het perceel, van den grondeigenaar gevorderd wordt.

327. De grondbelasting is bij schier alle beschaafde volken als van zelve uit de ontwikkeling der maatschappij ontstaan. Zij kan dan ook haast overal als de grondslag van het belastingstelsel gelden.

---

[1]) Zie: *Alle de publicatiën en notificatiën betreffende de algemeene belastingen.* (In den Haag, ter Staatsdrukkerij, 1806), Dl. I, blz. 45.

De geschiedenis der grondbelasting hangt innig zamen met die van den grondeigendom. De vrije persoonlijke grondeigendom heeft zich bij de beschaafde volken van Europa haast overal ontwikkeld uit het leenstelsel, maar langs verscheidene wegen. En zoo is ook op onderscheidene wijzen de grondbelasting ontstaan, hier uit vroonen en tienden en praestatiën in natura, daar uit den afkoop van hoorigheid en heerendiensten, elders ter vervanging der verpligting om den soeverein in zijne oorlogen met manschap te volgen (zooals het *heervaartgeld* en de *cogschuld* in Holland). — In Friesland, waar het leenstelsel nooit doorgedrongen is, heeft de grondbelasting (de *floreenen*) haren oorsprong gehad in de vrijwillige overeenkomsten tusschen Hertog Albert van Saksen en de Geestelijken, Edelen en Steden van Westergoo, den 30 April 1498 gesloten, krachtens welke de honderdste penning van alle *renten* (of zuivere opbrengsten) der landerijen aan den Hertog zou worden uitgekeerd.

838. In de meeste staten is zij echter tevens vermengd met eene belasting op het kapitaal, dat de eigenaar aan zijnen grond verbonden heeft.

Op tweederlei wijze is dit geschied.

Eerstelijk zoo dikwijls men bij de herziening van de grondslagen der heffing acht geslagen heeft op de betere hoedanigheid en grootere vruchtbaarheid en, als gevolg daarvan, hoogere waarde van een grondstuk. Deze hoogere waarde toch is in de meeste gevallen evenzeer de vrucht geweest van het kapitaal en den arbeid, door de opvolgende rij van eigenaren en bruikers aan de voortdurende verbetering van den grond besteed, als van algemeen werkende oorzaken. Doch het moet erkend worden, dat het onderscheid in de praktijk moeijelijk te handhaven was.

In de tweede plaats en meer bepaald door de vermenging eener belasting op de *gebouwde* eigendommen (zoo als het bij ons heet) met die op de *ongebouwde*. Deze laatste alleen is *grond*-belasting in den waren zin. De andere is belasting op het *kapitaal*, dat in huizen en andere gebouwen aangelegd is, en zou ten hoogste alleen in zooverre ook grondbelasting kunnen zijn, als de waarde van de plek, waarop het gebouw staat, bij

de waarde van het gebouw in rekening komt. Het ware echter nutteloos, ter wille van de zuiverheid der theorie, deze vereeniging van eigenlijke grondbelasting en kapitaalbelasting, waar zij eenmaal sinds lang bestaat, te willen oplossen. Trouwens, deze kapitaalbelasting heeft in karakter iets gemeen met die grondbelasting, omdat het hier een vast kapitaal is, in een bepaald voorwerp aangelegd, of liever (zoo het woord niet te vreemd klinkt) daarin geamortiseerd. Bij de gebouwde zoowel als bij de ongebouwde eigendommen komt alleen het perceel zoo als het bestaat, met zijne geschatte waarde, in aanmerking. Welke sommen de stichter jaren, of misschien eeuwen, geleden besteed heeft aan het gebouw, wordt zoo min in rekening gebragt als die kapitalen, die door vroegere grondeigenaren tot verbetering van den grond aangewend zijn. Niet, wat het perceel te eeniger tijd gekost kan hebben, maar wat het in den tegenwoordigen zijnen eigenaar als zuivere rente opbrengen kan, geldt als maatstaf dier schatting zoowel in het maatschappelijk verkeer zelf als tegenover de belasting. Vandaar, dat ook de regelen ten aanzien der grondbelasting, in de volgende stellingen ontwikkeld, hier van kracht blijven, inzonderheid de hoofdregel van N°. 840.

Doch de onderscheiding, die wij hier gemaakt hebben, is daarom niet geheel zonder beteekenis. Zij leert, dat het geheel in strijd met het eigenaardig karakter der grondbelasting zou zijn, den aanslag te verhoogen nadat het perceel door aanwending van kapitaal aanmerkelijk verbeterd was. Een nieuw huis, in de plaats van een oud, vervallen gebouw gesticht, behoort zoo min aan verhoogde grondbelasting onderhevig te zijn als een akker, die door drooglegging in vruchtbaarheid verbeterd is. De onderscheiding zal er voorts toe leiden, dat men bij den eersten aanslag van een geheel nieuw gebouw, op eene vroeger onbebouwde plek gesticht, niet zoozeer let op de kostbaarheid van het gebouw zelf, als op de oppervlakte, die het inneemt, en zijne verhouding tot andere reeds belaste gebouwen van gelijke gesteldheid en karakter.

Wij mogen hier bijvoegen, dat deze regelen bij de heffing der grondbelasting hier te lande vrij getrouw nageleefd worden.

839. Waar men haar zuiver karakter in het oog houdt en

tracht te handhaven, is zij niet anders dan eene vaste grondrente, die de staat zich voorbehoudt, wel te onderscheiden van eene gewone belasting op de inkomsten.

De grondbelasting is een onveranderlijk cijfer; de belasting op de inkomsten rijst en daalt met elke jaarlijksche afwisseling van iemands inkomsten zelve. Zoo zal eene verhooging van de pachtsom, die een eigenaar bedingt, geen invloed uitoefenen op de grondbelasting, wel op de inkomstenbelasting, die hij te betalen heeft. De grondbelasting kleeft op een bepaald voorwerp, de inkomstenbelasting treft de som van iemands inkomsten, zonder dat er gevraagd wordt uit welke bestanddeelen deze bestaan of vanwaar zij haren oorsprong hebben.

840. Deze vaste rente behoort onveranderlijk te zijn, ook om de ernstige gevolgen, die elke verandering daarin met betrekking tot den toestand van den grondeigenaar medebrengt.

De regel vloeit uit het hierboven bij N°. 838 gezegde reeds van zelven voort.

Maar bovendien, omdat de grondbelasting als eene vaste rente op het goed kleeft, zal bij de waardering van de zuivere opbrengst van het goed deze vaste rente altijd eerst afgetrokken worden. Dit heeft op zijne beurt weder invloed op de berekening van de kapitaalwaarde, waarop het goed, bij boedelscheiding, koop of ruiling, geschat zal worden. En hij, die tegen zulke berekening het goed verkrijgt, zal zich noch bevoordeeld noch bezwaard kunnen achten. Maar wat gebeurt er nu, wanneer de grondbelasting verhoogd of verlaagd wordt? Heeft het eerste plaats, dan wordt niet alleen de eigenaar bezwaard met een nieuwen last, waarop hij niet had gerekend, maar dan komt die last ook geheel en uitsluitend te *zijnen* nadeele, zonder dat hij het meerder bezwaar zijnerzijds op zijne opvolgers in den eigendom zal kunnen overdragen. Want bij de nieuwe overdragt zal wederom de kapitaalwaarde berekend worden volgens de zuivere opbrengst na aftrek der vaste rente op dàt tijdstip. Is nu deze vaste rente hooger, dan is de zuivere opbrengst minder, bij gevolg ook de kapitaalwaarde lager; en ofschoon ook de nieuwe eigenaar degeen is, die voortaan de verhoogde

belasting betaalt, hij heeft de schade daarvan teruggeworpen op den vorigen, door hem geringeren koopprijs toe te staan dan hij anders gereedelijk gegeven had. De verhooging der belasting is dus zooveel als de afneming van een evenredig gedeelte van het kapitaal van hem, tijdens wiens bezit die verhooging plaats heeft.

Daarentegen zou de vermindering der belasting op geheel dezelfde gronden een geschenk aan hem zijn, die op het oogenblik der vermindering eigenaar was. Het lager bedrag der belasting zou de zuivere opbrengst grooter maken; de grootere zuivere opbrengst zou hooger kapitaalwaarde medebrengen. En de gelukkige eigenaar, die onder zulke omstandigheden verkocht, zou het gansche voordeel der verlaging voor zich alleen behouden.

841. Alleen dan wanneer de prijs van den grond door algemeen werkende oorzaken aanmerkelijk gewijzigd wordt, kan er reden zijn voor eene verandering in het bedrag der grondbelasting.

B. v. wanneer er eene sterke daling in de waarde van het geld heeft plaats gehad. Deze heeft dan de onzuivere opbrengst van het goed in gelijke evenredigheid doen stijgen (verg. 285 vv.). Dan is het niet onbillijk tegenover den eigenaar, dat de vaste rente in gelijke verhouding rijze, en voor den staat zou het eene bepaalde vermindering van zijne inkomsten zijn, indien het niet geschiedde.

Nagenoeg, niet geheel, hetzelfde geldt wanneer de inkomsten van den eigenaar duurzaam grooter worden, niet door verbetering van het goed zelf, maar door van buiten komende en algemeen werkende oorzaken, zooals de vermeerdering der bevolking, de opening van nieuwe markten tot afzet der voortbrengselen, enz. Dan wordt wel niet dit meerdere voordeel door den eigenaar ten koste van den staat genoten, zooals in het vorige geval. Maar dan kan toch ook zonder onbillijkheid een grooter aandeel van de hoogere opbrengst, die hij geniet, als rente aan den staat afgestaan worden.

Doch eene groote moeijelijkheid zal zich hier altijd voordoen met betrekking tot de wijze, waarop, en het tijdstip, wanneer

zulke verhooging gevoegelijk kan worden ingevoerd. Sommige schrijvers, vooral Duitsche, hebben als middel om de juiste evenredigheid tusschen het aandeel van den staat en de zuivere opbrengst voor den eigenaar te bewaren, aanbevolen, dat de grondbelasting gekweten worde niet in geld, maar in voortbrengselen, of wel in eene geldsom, telken jare volgens den marktprijs der voortbrengselen over een bepaald bedrag van deze te berekenen. Doch het behoeft niet in het breede betoogd te worden, dat men op deze wijze, om ééne moeijelijkheid te ontgaan, gevaar loopt zich in eene menigte andere te verwikkelen. Men vervalt in omslagtige berekeningen en verrekeningen; de marktprijzen wisselen veel meer af onder tijdelijke dan onder duurzame invloeden; de normale marktprijs zelf is moeijelijk te kennen bij zooveel verscheidenheid van hoedanigheid der producten die aan de markt gebragt worden; die marktprijs kan zelfs wisselen tusschen den eenen marktdag en den anderen; en men opent eene bron van eindelooze twisten tusschen de ambtenaren der schatkist en de belastingschuldigen. In één woord, de grondbelasting, die eene der zekerste van alle belastingen is, wordt eene der onzekerste en daarmede eene der ongeschiktste (verg. N⁰. 787 en 788). Ja, zij zou gevaar loopen, het geheel eigenaardige karakter van grondbelasting te verliezen, om dat eener tiende aan te nemen. Zij zou ligtelijk overgaan in eene even schadelijke als onregtvaardige heffing van een evenredig deel van elke jaarlijksche opbrengst.

Verre verkieslijk is dan nog eene eenvoudige gelijkmatige verhooging der belasting, 't zij van de hoofdsom zelve of door middel van *opcenten*, hoezeer ook dit laatste middel anders weinig aanbeveling verdient (verg. N⁰. 919 vv.).

842. Doch uit denzelfden regel vloeit ook voort, dat bij de invoering eener algemeene inkomsten-belasting de inkomsten uit grondeigendom geenszins, als reeds door belasting bezwaard, vrijgesteld behooren te worden.

Verg de aanteekening bij N⁰. 839 en 840.

Men kan niet beweren, dat de inkomsten uit het kapitaal in grondeigendom aangelegd reeds door belasting getroffen worden, want bij de raming van het kapitaal, dat men aldus aan-

gelegd heeft, is de zuivere opbrengst, na aftrek der grondbelasting, tot grondslag genomen. Men heeft een geringer kapitaal besteed dan men besteed zou hebben, indien er geene grondbelasting ware.

Zoo is het ook in Engeland bij de invoering der *incometax* in 1842 begrepen. Zoowel de inkomsten uit vaste goederen als die uit omloopende kapitalen of bedrijf en arbeid zijn aan de belasting onderworpen.

Er is nog eene gevolgtrekking uit het eigenaardig karakter der grondbelasting als vaste rente van een bepaald goed af te leiden, waarop wij hier in 't voorbijgaan willen wijzen. Namelijk: dat de grondbelasting zeer wel vatbaar is om gekapitaliseerd en afgekocht te worden.

Zulk eene kapitalisatie der grondbelasting is een maatregel, die onder bepaalde omstandigheden ernstige overweging zou kunnen verdienen. Zij zou dùs kunnen worden ingerigt, dat zij den grondeigenaar en den staat beide voordeelig was; voor den staat vooral als middel tot delging van schuld; voor den eigenaar als eene winstgevende belegging. — Doch wij moeten ons hier onthouden van de verdere behandeling van een onderwerp, dat om zijn eenigzins ingewikkelden aard eene breedere uiteenzetting zou vereischen, dan waarvoor wij hier plaats hebben. Ook moet niet voorbijgezien worden, dat de opcenten, vooral die ten behoeve van provincie en gemeente, eene goede regeling der zaak hier te lande zeer zouden bemoeijelijken [1]).

b. Renten-belasting.

842. Onder renten-belasting verstaat men wel eens belasting op de inkomsten uit het bewegelijk vermogen, in onderscheiding van de grondbelasting.

In dezen algemeenen en onbepaalden zin wordt b. v. het woord gebezigd, zoo dikwijls de wensch uitgesproken wordt,

---

[1]) Het denkbeeld zelf is niet nieuw. In Engeland is de afkoop der grondbelasting *(land-tax)* sedert lang reeds toegestaan bij eene wet van 1798, die nog van kracht is. Van deze bevoegdheid is voor ongeveer $^{2}/_{3}$ van het bedrag der oorspronkelijke opbrengst gebruik gemaakt. Zie Macculloch, *Taxation and fundingsystem* (1852), blz. 55.

dat „de renteniers" aan eene bijzondere belasting onderworpen worden. Onder het zoogenaamde „vermogen in portefeuille" verstaat men toch zoowel de hypotheken, de beleeningsbrieven, de aandeelen in naamlooze vennootschappen, enz., als de eigenlijke staatsschuldbrieven.

844. Doch in eigenlijken zin is zij meer bepaald belasting op de renten van de schuldbrieven der staten en van andere staatsregtelijke ligchamen.

845. Renten-belasting kan als bestanddeel eener algemeene inkomsten-belasting verdedigd worden. Op zich zelve is zij af te keuren.

846. Zij geeft aanleiding tot meer dan ééne onbillijkheid:

a. wanneer zij zonder onderscheid ingezetenen en vreemdelingen treft;

b. wanneer er niet gelet wordt op het onderscheid der voorwaarden, onder welke de schuld aangegaan is;

c. wanneer er geen acht geslagen wordt op de assurantiepremie, die zich met de eigenlijke rente in den interest vermengt.

En het is in de praktijk zoo goed als onmogelijk deze onderscheidingen te laten gelden.

a. Het is onregtvaardig, den vreemdeling, die geen deel heeft aan de bescherming van den staat, in zijne belastingen te laten deelen. Vruchteloos beroept men zich hiertegen op de grondbelasting, die toch door den vreemdeling gekweten wordt. Daargelaten de geheel bijzondere aard der grondbelasting, die ook hier geldt, kan men opmerken, dat de eigendommen van den vreemdeling, binnen de grenzen van den staat gelegen, deelen in al de voordeelen, die de staat door goede politie, door handhaving des regts, door zorg voor dijken, wateringen en wegen, enz. verschaft, en dat het dus ook billijk is, dat zij in de lasten, daarvoor op te brengen, deelen. Maar de vreemdeling, als schuldeischer van den staat, geniet geene bescherming. Hij heeft een *regt* op de getrouwe navolging der verbindtenissen door den

staat jegens hem aangegaan. En het ware onregt, hem te laten betalen daarvoor, dat de staat wel zoo eerlijk is, dit te doen. Verg. N°. 1016 vv.

b. Eene lijfrente of tijdrente, eene loterij-leening, enz., eischen natuurlijk eene gansch andere berekening der belasting, dan eene vaste schuld met doorloopende rente.

c. Verg. N°. 74 vv. Zoo zou het onbillijk zijn, den jaarlijkschen interest der jongste Turksche 6°/₀ leening in dezelfde evenredigheid te treffen, als dien van de Engelsche 3°/₀ geconsolideerde schuld. Van den interest, voor den eersten uitgeloofd, maakt de assurantiepremie een voornaam bedrag uit.

Maar hoe zal het mogelijk zijn, al deze fijne onderscheidingen, ten aanzien van elke soort of vorm van schuld, bij den omslag der belasting in acht te nemen? Eene van de ernstigste grieven tegen de *income-tax* in Engeland is dan ook, dat men, door de belasting van deze soort van inkomsten in den vorm van eene bijzondere renten-belasting te heffen, de vermogens zoo onevenredig en zoo onbillijk bezwaart.

847. De renten van vreemde schuldbrieven kunnen maar al te ligt aan de belasting onttrokken worden.

848. Die van den staat zelven daarentegen kunnen zooveel te gemakkelijker getroffen worden: namelijk door eenvoudige inhouding van het bedrag der belasting.

849. Doch zulke inhouding is dan tegenover den schuldeischer van den staat eene verbreking van de voorwaarden, onder welke de schuld is aangegaan.

De staat heeft eene bepaalde som als jaarlijksche interest uitgeloofd; in verhouding daarmede is de hoofdsom berekend, welke zijn schuldeischer hem verstrekt heeft. Houdt de staat nu, onder welken naam ook, een gedeelte in van de som, die hij beloofd heeft jaarlijks te zullen betalen, dan schendt hij de overeenkomst. (Verg. N°. 1016). — Men werpe niet tegen, dat de staat door de inhouding gebruik maakt van de compensatie van de schuld des burgers als belastingpligtige, met die van den staat jegens den rentheffer. Deze tweederlei schuld is niet voor vergelijking vatbaar.

850. Daarbij zal aan den houder van den schuldbrief op het oogenblik der inhouding eene gevoelige schade worden toegebragt.

Hier geldt wederom hetzelfde als bij de grondbelasting (verg. N°. 840). De waarde van den schuldbrief hangt, behalve van andere oorzaken, vooral af van den interest, dien hij oplevert (verg. de aanteekening bij N°. 176). Wordt nu door eene ingevoerde renten-belasting voor het vervolg iets van dezen interest afgenomen, dan zal de koers van het effect in evenredigheid dalen. Hij dus, die op dat oogenblik houder is, ziet de waarde van zijn kapitaal zelf verminderen.

851. En wanneer de staat onder uitdrukkelijk beding van zulke inhouding eene nieuwe leening wilde sluiten, zou hij slechts bewerken, dat hem op minder gunstige voorwaarden dan anders kapitaal verstrekt wierd.

Om dezelfde oorzaak wederom als zoo even vermeld is. Men zal het zuiver bedrag van den interest, dien men werkelijk genieten zal, berekenen onder aftrek van het bedrag der in te houden belasting, en men zal daarnaar volgens den bestaanden rentekoers de hoofdsom bepalen, die men den staat verstrekken wil. Al de gevolgen van de inhouding eener renten-belasting door den staat, welke wij hier vermeld hebben, zullen zich in geringere mate laten gevoelen, naarmate de belasting zelve lager gesteld is. Doch het grooter of kleiner nadeel, dat uit een gepleegd onregt voortspruit, doet niets af. Het blijft een onregt: en de staat moet zich vóór alles onthouden van onregt te plegen. Stellen wij een oogenblik, om de zaak in een helder licht te plaatsen, dat de staat, door het gemakkelijke middel van inhouding verleid, eene renten-belasting heft van 10 %. Dan zal hij voortaan op een 5 % schuldbrief van ƒ 1000 kapitaal niet meer ƒ 50, maar ƒ 45 aan jaarlijkschen interest betalen. Maar dan zal ook de schuldeischer niet meer ontvangen wat hij uit de overeenkomst regt had te vorderen (N°. 849). Dan zal wijders de koerswaarde van den schuldbrief van ƒ 1000 op ƒ 900 dalen (N°. 850). Dan zal eindelijk de kapitalist, wanneer hij later op nieuw geroepen wordt, den staat met zijne kapitalen te hulp te

komen, de diensten, die men van hem vraagt, hooger berekenen, en *f* 55.50 interest bedingen voor een kapitaal van *f* 1000, of, zoo men de schuld tegen *f* 50 rente nominaal wil aangaan, maar *f* 900 kapitaal geven (N°. 851).

ε. Belasting op beschikkingen of handelingen rakende het vermogen.

852. Onder eenvoudige vormen en namen worden er een groot aantal belastingen betaald, die op verscheidene wijzen de omzetting der kapitalen, de overdragt der goederen en in 't algemeen de handelingen rakende ons vermogen treffen.

Zoo als bij ons, in Frankrijk en in België de *zegel-* en *registratie-regten*, in Engeland de *stampduties* (onder welken algemeenen naam daar ook de griffie-, hypotheek- en successie-regten begrepen zijn), in de Duitsche staten de *Stempelgebühre* en *Sporteln*. Over 't algemeen is echter in Duitschland deze soort van belastingen niet tot die hoogte en verscheidenheid gebragt als in Frankrijk, Engeland en Nederland. Daar hebben de steeds klimmende behoeften der schatkist het uitvindend vernuft des wetgevers nog niet in gelijke mate op de proef gesteld, als in de laatstgenoemde staten.

Door de vreemde schrijvers wordt de eer van de uitvinding der zegelregten gemeenlijk aan de Hollanders gegeven. Zeker is het, dat die belasting in Holland voor het eerst is ingevoerd bij Plakkaat van 13 Augustus 1624 [1]), om de middelen te vinden „tot weeringe van de geweldige invasie, die de Spaignaerden „met heure Adherenten op deze Landen voorhebbens zijn te „doen ende daertoe machtige Legers bij de hand hebben, alomme „op de Frontieren omme deselve onder heure slavernye ende ge-„welt te drucken.” Doch de Staten beroepen zich in datzelfde Plakkaat op het voorbeeld van „eenige Nabuyr-Koningen ende „potentaten”. Het is echter onzeker of dit voorbeeld alleen ziet op de invoering van het zegel zelf, als een middel om de deugdelijkheid eener akte te verzekeren, van wege „de onseeckerheyt „die uit veele geschriften, soo notariael als anderen, dagelijcks „voorvalt, daer door deselve goede Ingesetenen oock in vele ende „dikwijls seer quellige processen vervallen”, dan wel op de hef-

1) *Groot Placcaatboek.* Dl. I, blz. 1994 vv.

fing eener belasting te dier oorzake. — Hoe het zij, deze eerste ordonnantie op het *„kleyn-zegel"* is door vele andere gevolgd, waarbij dit vruchtbare middel steeds verder uitgebreid en tot hooger opbrengst opgevoerd is. Zoo had het zegel oorspronkelijk ongeveer dezelfde bestemming als de registratie in lateren tijd, hoezeer dan ook op andere wijze. Deze, de registratie, is bij ons achtergebleven als een deel der nalatenschap van het Fransche keizerrijk. In het belastingstelsel van Gogel was zij nog niet opgenomen, ofschoon dit ook in andere opzigten voorbeelden in Frankrijk gezocht had.

Trouwens, met het zegelregt vereenigd, is het registratieregt in de meeste gevallen een *bis*, ja soms *ter* en *quater in idem*. De instelling der registratie, als middel om de dagteekening der akten te verzekeren, is voor de maatschappij inderdaad eene weldaad, niet minder dan het kadaster en de hypotheekregisters; en ware het regt daarvoor beperkt gebleven tot eene matige vergoeding voor de diensten, die de instelling bewijst, er zou geenerlei bezwaar tegen geopperd kunnen worden [1]). Aldus is er tegen het hypotheekregt, zoo als het bij ons geheven wordt, op zich zelf weinig bedenking [2]); evenmin tegen een aantal der vaste registratieregten. Maar het oorspronkelijke en heilzame karakter der instelling is in vele andere gevallen geheel uit het oog verloren om haar uitsluitend te maken tot een handelbaar werktuig van belasting; zoowel door haar gebruik dààr verpligt te maken, waar zij geheel overtollig is, zoo als bij regterlijke vonnissen, bij notariëele en andere authentieke akten, als vooral door voor hare diensten in de *evenredige* regten zoo buitensporig hooge sommen te eischen, dat alle denkbeeld van eene redelijke verhouding tusschen de dienst en hare vergoeding vervalt.

Hoe voorts zoowel het registratie- als vooral het zegelregt nog veel verder om zich grijpt en de meest vreemdsoortige bestanddeelen van belasting, die niets met elkander gemeen hebben dan den naam, omvat, hadden wij vroeger reeds gelegenheid te zien (verg. de aant. bij N°. 779 — 782).

853. Als eene mildvloeijende bron van opbrengsten voor

---

1) Verg. de aant. bij N°. 685 *d*.

2) Doch zie de aant. bij N°. 147.

de schatkist beveelt deze soort van belasting zich aan. Hare vormen van heffing zijn eenvoudig en gemakkelijk. En dewijl zij telken reize slechts een gedeelte van iemands vermogen treft, worden de bezwaren, die anders aan vermogens-belastingen eigen zijn, hier minder sterk gevoeld.

854. In vele opzigten hebben deze belastingen zelfs iets van het karakter der indirecte belasting, en vooral dezen trek daarvan, dat zij door den belasting-schuldige in zekeren zin vrijwillig, althans onmerkbaar betaald worden.

Namelijk in dezen zin, dat men in gewone gevallen toch tot zulke handelingen niet overgaat, dan na de voor- en nadeelen er van overwogen te hebben, en zich alzoo gewillig aan dezen last zoowel als aan de andere onkosten, die zij medebrengt, onderwerpt.

855. Doch zoo de vorm der heffing bij deze soort van belastingen eenvoudig en gemakkelijk is, de eindelooze verscheidenheid van de handelingen en beschikkingen, waarover zij zich uitstrekt, brengt mede, dat de schuldpligtigheid van den belastingschuldige in elk bijzonder geval niet naauwkeurig omschreven kan worden.

856. Hieruit ontstaat onzekerheid, gevaar van willekeur aan de eene, van behendige ontduiking aan de andere zijde, en stof tot velerlei geschil.

Zoo is het vak der registratie eene studie geworden, die herinnert aan de in de middeleeuwen zoo geliefkoosde casuïstiek. Al moet ook erkend worden, dat de strijd door beide partijen, de ambtenaren der schatkist aan de eene, de belastingschuldigen en vooral hunne vertegenwoordigers, de notarissen, aan de andere zijde, doorgaans met loyauteit gevoerd wordt, toch kan ook niet ontkend worden, dat het vernuft door dezen strijd vooral gespitst wordt op den vorm en de woordenkeus der akten, wel eens tot schade van de wezenlijke belangen, die er in geregeld worden. Onder de grieven, die Gogel tegen de registratieregten

had (zie hieronder), was vooral deze: „Welke is de hoofdstudie „van notarissen en andere publieke personen? Is het het duidelijk ontwikkelen der zaak waarover de akte gaat? Is het „de ronde uitdrukking van den wil der contractanten? — Neen! „— Laat elk hunner antwoorden, en wat zullen zij zeggen? — „Het besparen van registratiekosten.

„Twee notarissen zullen over *dezelfde* zaak elk eene afzonder„lijke akte opmaken; de een verstaat de taal en weet woorden „te gebruiken, die zijn confrère niet kent. Nu komt de akte „door den eersten opgesteld voor het *vaste regt* van eenige stui„vers vrij, en de andere betaalt 1, 2, 3 ja 5 van het honderd „aan proportionneel regt, en beide akten zijn even goed en „geldend.

„Wat is dan nu het gevolg van deze belasting? Het bevor„deren der zedeloosheid, door de strekking om het verdraaijen „van woorden en zaken tot eene noodzakelijke kunst te ma„ken...." enz.

857. Maar vooral moeten deze belastingen afgekeurd worden, voor zooverre zij op de omzettingen der goederen zelve drukken, en daarmede niet alleen de vrije beweging der kapitalen en hunne vruchtbare aanwending bemoeijelijken, maar ook het geheele maatschappelijke verkeer belemmeren.

Bekend is (en wij wezen er reeds op) de strenge afkeuring, waarmede Gogel zich in de scherpste bewoordingen, zoo dikwijls de gelegenheid het maar toeliet, over het registratie-regt uitliet, toen hij in 1820 over het nieuw ontworpen belastingstelsel voor het koningrijk der Nederlanden geraadpleegd werd [1]). Liever

---

[1]) Verg. zijne *Memoriën en Correspondentiën*. Zie hier nog eenige staaltjes. (Blz. 49) „*Zegel en registratie.* Onder deze Hollandsche en Fransche „titels betalen wij twee zeer slechte en kwalijk ingerigte belas„tingen; die op het zegel is minder, de andere is *zeer* verdervelijk." (Blz. 50) „De registratie is eene der afschuwelijkste belastingen, die „ooit of ergens uitgevonden zijn." (Blz. 229) „Maar het smart mij, dat „die ondeugende registratie blijven moet." (Blz. 459) „Deze zijn dus „voortaan in de wet gegrond, verkrijgen daardoor een nieuw aanwezen „en de natie het vooruitzicht om deze verfoeijelijke lasten nog jaren „lang te moeten dragen."

dan zijne vinnige taal nemen wij tot staving onzer stelling het uitstekend juiste oordeel over, dat J. Stuart Mill over deze soort van belastingen in meer bezadigde termen velt [1]).

„In nagenoeg alle staten wordt tegenwoordig eene belangrijke „opbrengst getrokken van de belastingen op de overeenkomsten.. „Deze worden in onderscheidene vormen opgelegd. Één middel „is de belasting van de akte, die tot bewijs der overeenkomst „strekt en veelal het eenige wettelijk toegelaten bewijs is. In „Engeland is naauwelijks eene schriftelijke overeenkomst verbin- „dend tenzij ze op gezegeld papier zij geschreven; en wanneer „de verbindtenis betrekking heeft tot eigendom, dan rijst de be- „lasting, dikwijls zeer onregelmatig, in verhouding tot de geld- „waarde van dat eigendom. Daar zijn verder zegelregten op „de wettelijke bescheiden, die bewijs leveren van de voldoening „der verbindtenis, zoo als kwitantiën, enz. In andere landen „zijn vele contracten niet geldig zonder geregistreerd te zijn; „en de registratie is wederom een middel van belasting.

„Van de belastingen op overeenkomsten zijn verreweg de be- „langrijkste die op de overdragt van eigendom, vooral die op „koop en verkoop. — Maar al zulke belastingen, die den verkoop „van grondeigendom of andere werktuigen der voortbrenging „treffen, moeten veroordeeld worden. Zulke omzettingen hebben „eene natuurlijke strekking om de kapitalen vruchtbaarder te „maken. De verkooper, 't zij hij uit eigen vrije keus of uit „noodzaak verkoope, is waarschijnlijk iemand, wien of de be- „kwaamheid of de middelen ontbreken om op de voordeeligste „wijze partij te trekken van zijn eigendom; terwijl de kooper „van de andere zijde zeker niet onbemiddeld is en waarschijn- „lijk ook den lust en de geschiktheid bezit om van het goed „voordeel te trekken, nademaal hij er niet den hoogsten prijs „voor bieden zou als het hem niet om goede redenen meer waard „was dan aan anderen. Derhalve, alle belastingen en alle moei- „jelijkheden en kosten aan zulke overeenkomsten verbonden- „werken bepaaldelijk nadeelig; vooral waar het den grond „geldt, den oorsprong der bestaanmiddelen, den grondslag van „allen rijkdom, waar zooveel afhangt van elke verbetering in „bearbeiding en gebruik. Men kan den overgang, de zamen-

[1]) *Principles of Political Economy* (1849), II. blz. 411 vv.

„voeging, de splitsing van landeigendom niet te gemakkelijk „maken in het belang der betere voortbrenging. Zijn de bezit„tingen te uitgebreid, dan behoort de vervreemding bevorderd „te worden om ze te verdeelen: zijn zij te bekrompen, dan om „ze te vereenigen. Alle belasting op de overdragt van grond„eigendom behoorde afgeschaft te worden, of liever, vermits de „grondeigenaren geene aanspraak kunnen maken op geheele „ontheffing van deze bijdrage tot de schatkist, vervangen te „worden door eene vaste grondbelasting (*land-tax*).

„Sommige der belastingen op de overeenkomsten werken „verderfelijk, doordat zij als het ware eene straf stellen op „handelingen, die eene goede staatkunde met alle middelen „moest bevorderen. Van dezen aard is het zegelregt van huur„contracten, in een land waar uit den aard der omstandigheden „verpachting een noodzakelijke voorwaarde is voor de beste „bebouwing van den grond; van dezen aard ook de belasting „op de polissen van assurantie, een afschrikkings-middel tegen „voorzigtigheid en verstandig overleg — —.

„Bij de opsomming der slechte belastingen moet eindelijk „eene uitstekende plaats worden voorbehouden aan de geregts„kosten (*law-taxes*), welke voor de schatkist een inkomst putten „uit de verschillende handelingen, die noodig zijn zoo dikwerf „men zijne toevlugt tot den regter neemt. Gelijk alle noode„looze uitgaven aan regtshandelingen verbonden, zijn zij eene „belasting op het herstel van grieven en alzoo eene premie op „het onregt."

Tot zooverre Stuart Mill.

Wij hebben vroeger onze afkeuring uitgesproken over de voorstelling, die de belasting „een noodzakelijk kwaad" noemt. Doch op de zegel- en registratieregten is deze uitdrukking in waarheid in vele gevallen toepasselijk. Die belastingen kunnen vooreerst niet ontbeerd worden met het aanzienlijk bedrag, dat zij jaarlijks den staat opleveren. Zij geven een bij uitstek bruikbaar middel aan de hand om het vermogen te treffen. Men zal alzoo moeten voortgaan met ze te blijven heffen, totdat onze vermogende lieden tot het inzigt gekomen zullen zijn, dat eene belasting op de omzettingen van het vermogen hunne wezenlijke belangen veel meer schaadt dan eene geregelde proportioneele belasting op dat vermogen zelf. Eerst dan, wanneer

de meest beschaafde klassen onzer burgerij niet meer bang zijn voor het schrikbeeld eener belasting op de bezittingen of inkomsten en niet meer om den tuin geleid behoeven te worden door zoogenaamde „onmerkbare en vrijwillige belastingen" (verg. N°. 854), eerst dan zullen de schadelijke zegel- en registratieregten uit het belastingstelsel kunnen verdwijnen. (Zie voorts de aanteekening bij N°. 900.)

η. Belasting op den overgang der goederen, 't zij onder de levenden of na doode.

858. Belasting op schenkingen en nalatenschappen kan genoemd worden eene algemeene heffing onder den meest dragelijken vorm.

Wanneer men, gelijk met reden geschieden kan, dit karakter aan het zoogenaamde *regt van successie* verbindt, dan volgt hieruit, dat er te gelijk een andere bijzondere belasting geheven moet worden van zulke vermogens, die aan de periodieke overgangen van erflater op erfgenaam onttrokken zijn (de zoogenaamde „goederen in de doode hand") en alzoo aan de algemeene heffing onder dezen vorm ontsnappen. Men kan hierin voorzien òf door eenen jaarlijkschen taks, òf door na ommekomst van een bepaald getal jaren een quasi-successie-regt te vorderen.

Men heeft wel eens het bezwaar geopperd, of het niet hard en onbillijk is, op zulke wijze van de *piae causae*, van kerken, gestichten, gasthuizen, armenfondsen belasting te heffen? Het antwoord kan eenvoudig zijn. *Regt* op vrijdom hebben deze instellingen niet; zoo hij haar verleend wordt, dan is het eene loutere gunst, een privilegie. Haar vermogen behoort tot het volksvermogen, waaruit de staat zijne middelen moet putten. Zij genieten als regtspersonen zoowel de bescherming van den staat als elk bijzonder burger. En er is niet meer hardheid, wanneer de staat belasting vordert van het vermogen van een weeshuis, dan als hij belasting vordert van het bijzonder vermogen van weezen, die niet in een gesticht verpleegd worden. Bovendien, bij de gewone inkomstenbelasting zou men er misschien naauwelijks aan denken, de vraag te opperen, evenmin als zij

thans gedaan wordt bij indirecte verteringsbelastingen op de voorwerpen, welke in die gestichten worden verbruikt.

859. Zij heeft boven andere vermogens-belastingen vooral dit voor:

a. dat zij van den overvloed, en alzoo met minderen tegenzin betaald wordt;

b. dat zij den belastingschuldige slechts zelden in aanraking met de schatkist brengt;

c. dat haar bedrag, als eene soort van gekapitaliseerde rente, zonder overwegend bezwaar betrekkelijk hoog kan worden opgevoerd;

d. dat zij niet belemmerend drukt op het maatschappelijk verkeer.

a. De verkrijger betaalt altijd op het tijdstip waarop, en in verhouding als hij rijker wordt.

b. Anders dan bij de jaarlijksche heffing van bezittingen of inkomsten.

c. In plaats van eene jaarlijksche heffing betaalt men als het ware eenmaal voor vele verloopene jaren. Het is alsof de staat zijne jaarlijksche schuldvorderingen heeft laten oploopen, totdat de belastingschuldige in staat zou zijn zich zonder bezwaar te kwijten.

d. Het bezwaar der belasting kan wel eene overeenkomst doen afspringen; maar geene belasting kan den overgang der goederen van den erflater op den erfgenaam keeren; en wie tot eene daad van liberaliteit besluit, zal zich niet door de belasting daarvan laten weêrhouden.

860. Bij deze soort van belasting kan ook zonder ernstig bezwaar een stelsel van progressie aangenomen worden, derwijze dat van den verkrijger evenredig méér gevorderd wordt, naarmate hetgeen hij verkrijgt meer toevallige bate voor hem is.

Vergelijk het gezegde bij N°. 832. Zoo betalen bij ons bloedverwanten in de zijdlinie in den tweeden graad 4°/₀ in den

derden 6% van het erfdeel bij versterf, verwanten in verderen graad of vreemden 10% van hetgeen zij door erfenis of legaat verkrijgen.

861. De voorname bezwaren tegen deze soort van belasting zijn:

a. de verpligting tot openlegging van den staat van een vermogen;

b. de verleiding tot ontduiking.

a. Dit bezwaar is meer denkbeeldig dan wezenlijk. In de meeste gevallen is de staat des boedels toch reeds bekend uit de beschikkingen van het testament, uit den inventaris of uit de boedelscheiding — allen akten, die onder de oogen van de ambtenaren der schatkist komen. Bovendien geldt het hier den boedel eens overledenen, van wien de voorname grief tegen de „openlegging der fortuinen," namelijk de schade, die iemands crediet daaruit lijden kan, niet meer geldt.

b. Dit bezwaar is ernstiger. De ervaring heeft maar al te zeer geleerd, hoe door allerlei schandelijke kunstgrepen de ware staat eens boedels verduisterd wordt.

862. Het zijn deze bezwaren vooral, die de uitbreiding der belasting tot de erfopvolging in de regte lijn moeijelijk maken.

c. ***Directe belastingen op de verteringen.***

863. Directe belastingen op het *genot van het vermogen* zijn in aard en bestemming verbruiksbelastingen, doch met dit bijzonder karakter, dat zij regtstreeks van den belastingschuldige gevorderd worden.

Van dezen aard is onze *Personeele* belasting met hare zes grondslagen. De belasting van de *huurwaarde*, van de *deuren* en *vensters* en van de *haardsteden* staat in verhouding met het meer of minder aanzien en gerief van onze woning; de belasting van het *mobilair* en die van de *paarden* hebben betrekking tot het genot en het uiterlijk vertoon van onze welvaart; de belasting van de *dienstboden* is in verband met het vermogen,

dat ons in staat stelt, om ons de diensten onzer ondergeschikten te verschaffen.

Ook de belasting op de akten voor jagt en visscherij, de hondenbelasting, de belasting van livereijen kan men hiertoe brengen.

864. Uit dit karakter vloeit voort, dat zij gevoegelijk slechts op een gering aantal voorwerpen, geschikt om eene aanzienlijke opbrengst te leveren, gelegd kunnen worden.

Men heeft meermalen beproefd, allerlei verteringen en allerlei weelde-artikelen met zoodanige belastingen te treffen; maar men heeft het steeds weder moeten opgeven. De voorwerpen zelve waren wel bij uitnemendheid belastbaar, doch de opbrengst was niet in verhouding met den last, dien men de ingezetenen berokkende. Een paar voorbeelden.

In 1674 vond men in Holland den nieuwen impost van het *recreatie-* of *divertissement-geld* uit. Wie een herberg, bierhuis, koffijhuis of ordinaris bezocht, moest daarvoor naar tijden en gelegenheden telkens een halven stuiver, een stuiver, twee stuivers of meer betalen. De herbergier moest dien impost ontvangen en aan de pachters verantwoorden. Maar reeds in 1676 achtte men het raadzaam deze belasting in te trekken [1]).

Onder Gogel's *Klein Zegel* waren niet alleen de patenten tot het uitoefenen van sommige takken van bedrijf begrepen, maar ook zekere akten van consent, welke, geschreven op zegels van vijf gulden, uitgereikt werden aan „alle diegenen het zij man „of vrouw, welke met en na 1° Januarij 1806 zullen verkiezen „haarpoeder te dragen, het zij met rond of gekapt haar, parui„ken, tourtjes of wat dies meer is, zonder exceptie...." De kap„pers en paruikmakers waren „gehouden de bekomen acte van „consent aan zich te doen vertoonen." [2])

In Engeland, vanwaar het voorbeeld genomen schijnt, bestaat de „tax on hair-powder" nog. In 1796 bragt zij daar £ 210,000 op; thans nog £ 1300 in het jaar: „hairpowder being now ex„clusively used by servants of titled pears." [3])

[1]) Zie: *Groot Plakkaatboek*, Dl. III, blz. 942.

[2]) Zie: *Alle de publicatiën en notificatiën betreffende de algemeene belastingen* (1806), Dl. I, blz. 165 v.

[3]) Leone Levi, *On taxation* (1860), blz. 160.

865. Zij hebben eenige bezwaren, die aan de indirecte verbruiksbelastingen eigen zijn, met deze gemeen; vooral dit, dat zij het gebruik zelf der goederen, zonder voordeel voor de schatkist, belemmeren.

Zie eenige voorbeelden in de aanteekening bij N°. 796 aangevoerd.

866. In andere opzigten vereenigen zij in zich de voordeelen der directe en der indirecte belastingen en zijn daarom boven vele andere aan te bevelen.

Vooral deze: aan de eene zijde, dat zij (wel is waar behoudens eenige uitzonderingen) gedragen worden naar het vermogen en niet naar de behoefte, dat zij weinig omslagtig en onkostbaar van heffing zijn, dat zij het maatschappelijk verkeer niet belemmeren; aan de andere zijde, dat zij de zaken treffen, niet de personen, dat zij geen onderzoek naar den toestand van het vermogen vorderen, en dat zij vrijwillig betaald worden.

§ 5. *Beschouwing van de indirecte belastingen.*

867. De aard der indirecte belastingen brengt mede, dat zij niet geheven worden van eenen bepaalden persoon noch van een deel van het vermogen eens persoons, maar van zekere zaken, onverschillig in wiens bezit deze zich bevinden.

Verg. de definitie in de aanteekening bij N°. 778.

868. Doorgaans worden deze belastingen dan ook niet aan de schatkist betaald door den eigenlijken belastingschuldige, dien men bedoelt te treffen, maar door eenen ander, dien de wet daarvoor verantwoordelijk stelt.

869. Ten aanzien van de regelen bij deze belastingen in acht te nemen, kan tweederlei onderscheiding gemaakt worden; t. w.:

a. naar de soort der zaken, die belast zijn;

b. naar het tijdstip der heffing.

a. *Onderscheiding naar de soort der belaste voorwerpen.*

870. Zoo talrijk en verscheiden als de voortbrengselen zijn, die in het maatschappelijk verkeer komen om eindelijk verteerd te worden, zoo velerlei kunnen ook de belastingen daarop wezen.

871. Doch met het oog op de belasting kan men deze voorwerpen tot drie klassen herleiden:

a. voorwerpen van eerste levensbehoefte;

b. voorwerpen van algemeen gebruik, die echter niet tot de volstrekte nooddruft behooren;

c. voorwerpen van weelde.

872. Bij de keuze der zaken, die men belasten wil, gelden naar aanleiding dezer onderscheiding de volgende regelen.

873. Voorwerpen van weelde zijn uit hunnen aard het meest geschikt om eene belasting te dragen.

Niet omdat zulke belasting aanbeveling verdient als middel om de weelde te bestrijden (verg. de aant. bij N°. 795); ook niet om de rijken uitsluitend te treffen, maar omdat deze belasting weinig drukkend is. De voorwerpen, die zij treft, zijn toch reeds duur, en zelfs zijn de prijzen er van, vooral bij artikelen van mode en pronk, meestal zeer willekeurig. Er is dus geen bezwaar, al worden ze nog door de belasting iets verhoogd. Bovendien geldt hier, zoo ergens, de regel, dat men de belasting niet betaalt tenzij met volkomen vrijen wil.

874. Maar de opbrengst voor de schatkist kan niet tot aanzienlijk bedrag klimmen:

a. omdat het gebruik van deze zaken van zelf beperkt is;

b. omdat men zich van dit gebruik ligt onthouden kan;

c. omdat men zich ligt met andere gelijksoortige, maar onbelaste, voorwerpen behelpt;

d. omdat het meestal zelfs niet moeijelijk valt, de belasting te ontduiken.

De eenige indirecte belasting op voorwerpen van weelde, die men met doorgaand goed gevolg heffen kan, is, blijkens de ervaring, die op gouden en zilveren werken, omdat men deze voorwerpen met een stempel kan voorzien tot bewijs dat de belasting voldaan is, en dus de ontduiking der wet gemakkelijk kan nasporen. Maar zelfs dit zou misschien nog weinig beteekenen, indien het niet tevens voorwerpen van groote innerlijke waarde waren, geschikt en bestemd om lang bewaard te worden.

In het belastingstelsel van Gogel was, onder den naam en vorm van een zegel, eene reeks belastingen op voorwerpen van weelde opgenomen [1]), als hoeden, handschoenen, kousen, pantalons, broeken, vesten, horologiën, klokken, pendules, reukwerken en parfumeriën, plated-werken, speelkaarten en almanakken [2]). Ook al ware de inlijving in Frankrijk niet gekomen om dit stelsel weder af te breken, deze belasting zou waarschijnlijk niet lang stand gehouden hebben. Zij was even moeijelijk tegen ontduiking te beveiligen als drukkend voor het verkeer.

875. Voorwerpen van eerste levensbehoefte geven eene ruime en zekere opbrengst aan de schatkist door het algemeene en dagelijksche gebruik er van, waaraan niemand zich onttrekken kan.

Als brood, vleesch, zout, zeep, brandstoffen, enz.

876. Maar het overwegende bezwaar tegen de belasting op deze zaken is, dat zij door elk betaald wordt in verhouding tot zijne behoeften, niet tot zijne middelen. Daardoor drukt zij onevenredig zwaar op de minvermogenden.

877. Als middel, om ook de talrijke lagere klassen der maatschappij te laten bijdragen in de behoeften van den staat, kan deze belasting verdedigd worden.

Verg. N°. 785. Ook de minst gegoede kan geen aanspraak maken, geheel van belasting verschoond te worden.

---

[1]) Ordonnantie betreffende het regt van het klein zegel op eenige voorwerpen van handel en weelde. Zie: *Alle de publikatiën*, enz. Dl. I, blz. 128 vv.
[2]) Ook de *Nieuwsbladen* waren in deze zegelwet opgenomen.

878. Doch in het algemeene belang der maatschappij trachte men toch zooveel mogelijk deze belasting te kunnen ontberen, of althans haar binnen enge grenzen te beperken.

De redenen hiervoor zijn vroeger ontwikkeld in de Hoofdstukken over *de Armoede, het Dagloon* en *de Zorg voor de ligchamelijke ontwikkeling des volks*. Het is overtollig ze hier te herhalen. (Verg. ook de aant. bij N°. 895.)

879. Voorwerpen van vrijwillig algemeen gebruik zijn bij uitstek geschikt om belast te worden. Zulke belasting heeft de voordeelen der beide andere soorten zonder hare nadeelen.

Zoo als koffij, thee, suiker, wijn en andere dranken, speceerijen, tabak.

Men zal ligt erkennen, dat er verband is tusschen de onderscheiding in deze § gemaakt, en die van 's menschen behoeften in N°. 13. Doch evenmin als daar, zijn hier de grenzen scherp te trekken. Zoo kan eene belasting al te zwaar drukken, al drukt zij niet op den eersten leeftogt wanneer haar voorwerp een bestanddeel van het dagelijksch levensonderhoud — of mag men zeggen levensgenot voor alle klassen des volks geworden is. Dit geldt b. v. in Engeland van de thee, en daarom heeft men daar de belasting op dit artikel in de laatste jaren wel niet afgeschaft, maar toch aanmerkelijk verminderd.

Eene andere overweging, die vooral bij deze soort van artikelen te pas komt, is, of de belasting, hoe geschikt ook op zich zelve, niet schadelijk werken zal in hare verwijderde gevolgen. Deze voorwerpen van uitgebreid vertier zijn daardoor van zelve de voorwerpen van eenen wijd vertakten voortbrengenden arbeid. En de inkrimping van het verbruik heeft inkrimping der voortbrenging ten gevolge, waaronder altijd eenige takken der nijverheid lijden zullen. Hier moet dus, zoowel in het algemeen belang des volks als in het bijzonder belang der schatkist zelf, met groote zorg de regel N°. 789 in acht genomen worden.

Er is nog meer. Het kan gebeuren dat zulke takken van nijverheid binnenslands, voor zoo verre zij ook voor het buitenlandsch vertier arbeiden, niet zoo zeer door de belasting zelve als door de lasten en belemmeringen, aan de heffing der belas-

ting verknocht, in hare vrije werking onderdrukt worden, zoodat zij verloopen of zich naar elders verplaatsen. Hier wordt dus groot beleid gevorderd, opdat men niet de opbrengst der belasting te duur koope. Zie over deze lasten N°. 883.

b. *Onderscheiding naar het tijdstip der heffing.*

880. Ten aanzien van het tijdstip der heffing van de indirecte belastingen onderscheidt men:

a. heffing bij den oorsprong;

b. heffing tijdens het handelsverkeer;

c. heffing bij de overgave der goederen ten gebruik.

881. Heffing bij den oorsprong heeft plaats, wanneer de belasting gevorderd wordt bij de eerste voortbrenging zelve van het voorwerp.

Eerste voortbrenging: wel te weten, in het land waar de belasting geheven wordt. Derhalve behoort hiertoe zoowel de eerste aanvoer van buiten als de binnenlandsche toeeigening en bewerking der grondstof (verg. N°. 18).

882. Zij beveelt zich aan door eenvoudigheid en gemakkelijkheid. Zij brengt slechts weinige personen in onmiddellijke aanraking met de schatkist. Zij is het best geschikt om ontduiking der belasting te beletten.

Hoe digter bij den oorsprong, hoe minder de voortbrengselen langs allerlei kanalen door de maatschappij verspreid zijn, te gemakkelijker is de inning der belasting en tevens het toezigt.

883. Zij heeft echter ook ernstige bezwaren, die het niet altijd mogelijk is te overwinnen. Deze zijn vooral de volgende:

a. de belasting, die bestemd is den verbruiker te treffen, drukt altijd ook meer of min op den voortbrenger, met wien de schatkist haar verrekent;

b. deze betaalt de belasting ook van die voorwerpen, die door een of ander toeval niet in het verbruik gebragt worden;

c. men zal bij deze wijze van heffing niet altijd kunnen letten op het onderscheid tusschen belastbaar en onbelastbaar gebruik, dat toch soms om gewigtige redenen in acht genomen moet worden;

d. de noodzakelijke maatregelen van toezigt zijn niet zelden zeer belemmerend voor de voortbrenging zelve;

e. door dit alles wordt de voortbrenger wel eens in ongunstige verhouding geplaatst tegenover zijne mededingers, vooral de buitenlandsche;

f. en het gevolg hiervan is weder aan de eene zijde, dat de vrije ontwikkeling der nijverheid belemmerd wordt, aan den anderen kant, dat de voortbrengselen duurder worden, zelfs boven het bedrag der belasting.

b. De voorwerpen, die door brand of ander ongeval verloren gaan of bederven of niet verkocht kunnen worden.

c. Zoo als het gebruik van zout in den landbouw, het gebruik van brandstoffen in fabrieken en werkplaatsen.

d. Verg. N°. 932 en de aant. aldaar.

Voor het overige behoeft deze stelling wel geene nadere toelichting. Trouwens de zaken hier behandeld zijn van algemeene bekendheid. De meeste der bedenkingen, tegen de indirecte belastingen geopperd (verg. N°. 805), gelden vooral hier.

884. De heffing tijdens het handelsverkeer is omslagtig, kostbaar en in hooge mate lastig voor het verkeer zelf. Zij is ongelijk van druk, omdat zij de voorwerpen, die meermalen van hand tot hand gaan, herhaaldelijk treft. Zij heeft bovendien de meeste nadeelen van de heffing bij den oorsprong.

Juist om hare vele bezwaren komt deze vorm van heffing zelden voor. Het is dus moeijelijk de stelling door een voorbeeld uit de praktijk toe te lichten. Maar wij kunnen herinneren aan de oude imposten van de *waag* en de *ronde maat*, die betaald moesten worden zoo dikwijls de goederen verkocht werden. Ten aanzien van de *ronde maat* werd hierin reeds in 1606 verandering gebragt, zoo, dat de daaraan onderworpen

koopwaren, wanneer er eens van betaald was, verkocht mogten worden „sonder andermaal in deze impost gehouden te zijn." [1])

885. De heffing bij de overgave ten verbruik is de billijkste. Zij treft alleen daar, waar de belasting bestemd is te treffen. Zij laat de voortbrenging ongemoeid.

886. Maar zij is moeijelijk in toepassing te brengen, omdat zij den verbruiker voortdurend in aanraking met de schatkist brengt, en omdat de opbrengst der belasting niet te verzekeren is dan door omslagtige en kwellende maatregelen van toezigt.

Als voorbeeld van eene gelukkige en weinig bezwarende heffing in dezen zin mogen wij aanvoeren die van den accijns op den wijn hier te lande, die eerst „bij den uitslag" door den voortbrenger gekweten wordt. Doch het lastig en kostbaar toezigt is ook hier onvermijdelijk. En niet elk artikel is voor zulk eene wijze van heffing even geschikt. Bij een accijns op gemaal, geslagt, brandstoffen, koffij of tabak zou ze vrij moeijelijk aan te wenden zijn.

Voor het overige vergelijke men met deze reeks van stellingen (N°. 880—886) het gezegde onder § 7 van dit Hoofdstuk.

§ 6. *Over de verdeeling van den druk der belastingen.*

887. De vraag, op wie eene belasting drukt, schijnbaar tamelijk eenvoudig, is inderdaad dikwijls zeer ingewikkeld en moeijelijk te beantwoorden.

888. Het meest gereede antwoord is: de belasting drukt op hem, die haar betaalt. En op grond hiervan wordt dan ook verscheidenheid van belastingen aanbevolen, opdat geen der burgers zich ten koste der anderen aan den last, waarin allen deelen moeten, onttrekke.

Verg. N°. 791.

---

[1]) Verg. P. H. Engels, *De Geschiedenis der belastingen in Nederland*, blz. 110, 118.

889. Doch niet zelden, gelijk bij de indirecte belastingen, bedoelt de wet zelve een ander te treffen dan dengeen, die het bedrag der belasting aan de schatkist verantwoordt.

890. Maar buitendien kan de werking eener belasting zóó zijn, dat zij in hare gevolgen het zwaarst diegenen treft, die geenszins door de wet bedoeld zijn.

891. De waarneming van dit verschijnsel heeft zelfs geleid tot zeer opmerkelijke waarderingen van de betrekkelijke deugden en gebreken der belastingen.

892. Men heeft beweerd, dat de directe belastingen, die bestemd zijn vooral de vermogenden te treffen, ten slotte op den geringen man nederkomen, omdat die vermogenden minder verteringen maken en alzoo minder werk kunnen verschaffen, naarmate zij méér van hunne inkomsten voor de belasting moeten afzonderen.

Niet alleen, zegt men, wordt de vermogende door de belasting zelve afgeschrikt van verteringen, die hij zich anders veroorloofd zou hebben, zoo als men zich het houden van paarden en rijtuig of van vele dienstboden ontzeggen zal, als de belasting hierop al te zwaar drukt; maar bovendien wordt al wat aan belasting betaald wordt, aan ander verbruik onttrokken. Wie *f* 10,000 inkomsten heeft, doch *f* 1000 belasting betaalt, houdt maar *f* 9000 over voor verteringen, waarmede hij een aantal lieden werk en brood kan geven.

893. En men stelt daartegenover, dat de verbruiksbelastingen, die bestemd zijn, vooral de verteringen der groote menigte te treffen, ten slotte betaald worden door de vermogenden, omdat de belasting de loonen der werklieden, wier diensten zij gebruiken, noodzakelijk verhoogt.

Het loon des arbeiders, zegt men, wordt voornamelijk geregeld door de kosten van voortbrenging van den arbeid, dat is: „door de noodzakelijke uitgaven tot levensonderhoud van den

„arbeider in den kring waarin hij leeft en werkt" (verg. N°. „54). Worden nu de levensmiddelen, die hij daartoe behoeft, door de belasting duurder gemaakt, dit kan hem niet schaden. Zijn loon zal evenredig *moeten* verhoogd worden. Alzoo betaalt niet hij de belasting, maar degeen, die de diensten van zijnen arbeid koopt. „

894. Beide deze beweringen, ofschoon niet volstrekt van grond ontbloot, lijden aan overdrijving en eenzijdigheid.

895. De gevolgen, die men hier aan de eene of andere soort van belasting verbindt, hechten zich aan alle belastingen zonder onderscheid. Zij kunnen dus niet aangevoerd worden tot aanbeveling of bestrijding van deze of gene belasting in 't bijzonder.

Van welke klasse der maatschappij, op welke wijze, onder welken vorm of naam men ook belasting heffe, altijd zal deze belasting iets afnemen van het vermogen desgenen, die haar betaalt, een gedeelte, dat hij niet meer anders zal kunnen besteden. Het bezwaar, onder N°. 892 vermeld, is dus niet alleen eigen aan de vermogensbelastingen, die uitsluitend op de rijken gelegd zijn. Het geldt in gelijke mate van die, welke ook van den minstgegoede gevorderd worden. Neemt men dezen een gedeelte zijner inkomsten af, b. v. door accijns op het brood, op de brandstoffen, enz., dan zal hij dit gedeelte niet meer te zijner beschikking hebben. Had men het hem kunnen laten, hij zou het besteed hebben om eenige andere zijner behoeften ruimer te vervullen, b. v. om kleederen of huisraad te koopen, en hij zou dan evenzeer aan den kleermaker en schrijnwerker arbeid en brood verschaft en de volksnijverheid verlevendigd hebben. Het verschil bestaat enkel hierin, dat men deze werking der belasting wel gemakkelijk kan narekenen bij de betrekkelijk groote sommen, die de directe belasting van den rijke vordert, maar niet van de centen, die de minvermogende dagelijks aan indirecte belastingen betaalt. En dan blijft alleen de vraag over, welke soort van verteringen in het algemeen belang het minst behoort belemmerd te worden? Het antwoord kan niet moeijelijk te vinden zijn.

En wat de andere opmerking betreft, in N°. 893 medegedeeld: wanneer de belasting noodzakelijk het dagloon doet rijzen, dan geldt dit van *alle* dagloonen zonder onderscheid, dus van den geheelen productieven arbeid des volks. Derhalve niet alleen de voorwerpen en diensten, die de rijken gebruiken, worden daardoor duurder, maar ook die tot het dagelijksch gebruik van den mingegoede bestemd. Wat zien wij dan? Eerstelijk betaalt de arbeider de belasting van de zaken, die hij zelf verbruikt; kan hij deze nu verhalen op zijn hooger dagloon, dan moet hij wederkeerig ook het hooger dagloon goedmaken van de andere arbeiders, die hem hunne voortbrengselen of diensten hebben geleverd. Slaat hij als producent de belasting terug op de consumenten, ze wordt ook wederom op hem teruggeslagen, waar hij zelf consument is.

Men moet dit gewigtig vraagstuk van hooger standpunt beschouwen. En dan worden wij er van zelf toe gebragt, weder op te klimmen tot de natuurlijke wetten, die het loon beheerschen. Dan herinneren wij ons, dat de toestand, waarnaar men streven moet, is: „hoog loon voor goeden arbeid," maar tevens, dat dit *hooge* loon zich niet laat voorstellen in eene som gelds, maar hierin bestaat, dat de werkman met zijnen arbeid gemakkelijk en overvloedig de zaken verkrijgen kan, die hij tot zijn levensonderhoud behoeft. Verg. N°. 500 vv., vooral N°. 504, 506, 533, 537 en de aant. aldaar.

896. Het mag daarentegen als een gelukkig verschijnsel worden opgemerkt, dat in het eindeloos vertakt maatschappelijk verkeer haast elke belasting min of meer over de geheele maatschappij vervloeit.

897. Soms verdeelt zich eene belasting in engeren kring meer bepaald over enkele personen, die met elkander in onmiddellijke betrekking staan.

Zoo heeft de grondbelasting invloed op den huurprijs, dien de eigenaar van een woonhuis eischt; de belasting van het personeel daarentegen op dien, welken de huurder biedt. En van de algemeene verhouding tusschen vraag en aanbod zal het voornamelijk afhangen, in welke rigting de last zich verschui-

ven zal. — Zoo, om een voorbeeld van anderen aard te kiezen, herinneren wij ons, dat de patenten, vooral de Engelsche *licenses*, bestemd zijn, met al de andere kosten van het bedrijf, over de klanten te worden omgeslagen. (Verg. N°. 824.)

898. Soms ook heeft iemand het in zijne magt, het bezwaar eener belasting, die hem bepaaldelijk is opgelegd, geheel of ten deele op een' ander over te dragen.

Hoe dit met grondbelasting en rentenbelasting bepaaldelijk het geval is, hebben wij gezien bij N°. 840 en 849—851.

899. En daarbij kan men als doorgaanden regel opmerken, dat hij, die in zekere handeling de zwakste partij is, ook nog met dezen last bezwaard wordt.

J. Stuart Mill zegt [1]), dat de belasting op den verkoop van onroerende goederen altijd ten laste komt van den verkooper, omdat deze niet dan uit noodzakelijkheid tot den verkoop overgaat, terwijl de kooper niet tot de handeling besluit tenzij hij er voordeel in zie. In de meeste gevallen zal dit waar zijn, doch het kan ook voorkomen, dat de kooper volstrekt behoefte heeft aan het perceel, en dan is het de verkooper, die de voorwaarden stelt. — Meer bepaald zien wij de werking van dezen regel bij de hypotheek. Daar is het altijd de geldopnemer, die het dringendst behoefte heeft aan het sluiten der overeenkomst en die dus ook de kosten betaalt.

Wanneer er veel vraag is naar een buitenlandsch voortbrengsel, dan zal de koopman, die het aanvoert, de inkomende regten daarop gemakkelijk op de verbruikers kunnen verhalen. Doch treft hij toevallig, tegen zijne berekeningen, eene slechte markt, dan zal hij met zijne winstderving ook misschien deze onkosten op zijne rekening voor lief moeten nemen.

900. Ter juiste beoordeeling van de deugdelijkheid eener belasting moet op deze verschijnselen acht geslagen worden. En de wetgever behoort te overwegen, of hij zulke verdeeling

---

[1]) *Principles of Political Economy*, II, blz. 412.

of verplaatsing van den druk der belasting hebbe tegen te gaan of te bevorderen.

Een voorbeeld van regtstreekschen invloed van den wetgever in dit opzigt vinden wij in de bepaling, dat de verliezende partij in een regtsgeding de kosten betaalt [1].

Voor het overige zal de wetgever het zelden in zijne magt hebben, den druk der belasting te regelen, en vooral niet, te voorkomen, dat die druk worde overgeladen op dengeen, dien hij niet bedoelde te treffen. Hij zal derhalve vooral hierop acht hebben te slaan, in welke mate de aard der belasting tot zoo iets leidt. En ook in dit opzigt verdient eene regtstreeksche belasting op het vermogen zelf de voorkeur boven belasting op de omzettingen van het vermogen. (Verg. de aant. bij N°. 857.)

§ 7. *Over de vormen van de heffing der belastingen.*

901. De goede of kwade werking eener belasting hangt in vele gevallen nog meer af van de vormen, onder welke zij geheven wordt, dan van haar bedrag of haren aard.

902. Dit geldt zoowel ten aanzien van den druk der belasting op de burgerij en haren invloed op de algemeene welvaart, als van hare opbrengst aan de schatkist.

903. Men kan dan ook opmerken, dat de verbeteringen, die in den loop der tijden in de belastingstelsels der beschaafde volken gebragt zijn, verreweg meer den vorm dan het wezen der belastingen gelden.

De meeste en voornaamste onzer hedendaagsche belastingen werden reeds in het oude Rome gevonden. Belasting op bezittingen en inkomsten (*tributa*); grondbelasting onder verscheidene vormen en namen; patentregt (*vectigal artium*); belasting op de omzetting der goederen (*centesima rerum venalium*); accijnsen (*vectigalia*); inkomende regten (*portoria*); successieregt (*vicesima hereditatum*), enz. — Met eene enkele uitzondering werden de

---

[1]) Zoo als bij ons in art. 56 *Wetboek van Regtsvordering.*

belastingen, die wij tegenwoordig opbrengen, reeds betaald door onze voorvaderen in de zestiende en zeventiende eeuw, al was het dan ook onder andere namen. Het voorname verschil tusschen toen en nu is, dat men vroeger op allerlei wijzen getracht heeft, vele zaken te belasten, die men thans, met reden, voor belasting ongeschikt acht.

904. Bij de beoordeeling van deze vormen der heffing heeft men te letten:

a. op de wijze van invordering der belasting;

b. op de middelen tot verzekering van de rigtige opbrengst der belasting.

a. *De wijze van invordering.*

905. Onder de velerlei wijzen, waarop de invordering der belasting geregeld kan worden, komen vooral in aanmerking:

a. de regie;

b. verpachting of eigen beheer;

c. collecte of omslag;

d. hoofdsom en verhooging;

e. belasting naar de waarde of naar de hoeveelheid.

906. De *regie* is een zeer slechte vorm van heffing, die trouwens slechts bij enkele verbruiksbelastingen aan te wenden is.

Het *zout* en de *tabak* zijn de artikelen, die bij voorkeur in regie gebragt worden. Het eerste waarschijnlijk omdat de wijze van aanmaak in vele landen doorgaans van dien aard is, dat de staat zich de voortbrenging gemakkelijk voorbehouden kan, dewijl zijne domeingronden de grondstof opleveren. De andere als een artikel, wel van algemeen gebruik, maar niet van eerste levensbehoefte, zoodat het volk daarbij noch op de hoedanigheid, noch op den prijs bijzonder keurig is.

De *zout*-regie werd, volgens getuigenis van Livius [1]), bij de Romeinen reeds vroeg ingevoerd. In Frankrijk was haar on-

[1]) L. II, C. 9; verg. L. XXIX, C. 37.

duldbare druk voor de bevolking van het platteland een der grieven, die de omwenteling van 1789 te weeg bragten. Zij bestaat tegenwoordig nog op onderscheidene wijzen in Rusland, Oostenrijk, Beijeren, Saksen, Wurtemberg, Baden, Zwitserland, in Bengalen en op Java.

De *tabaks*-regie bestaat in Frankrijk, Oostenrijk, Spanje, Italië. In sommige staten behoudt de regering zich ook de vervaardiging en den verkoop van het buskruid of de verzameling van de salpeter voor. Doch meer, naar het schijnt, als maatregel van politie, dan als middel tot heffing van belasting.

Ook de verkoop van *opium* is op Java eene soort van regie, doch vermengd met het stelsel van verpachting. De regering behoudt zich den aanvoer voor en besteedt den verkoop aan Chinesche pachters uit.

Sommige schrijvers verwarren de *regie* met de *regalia*. Zoo stelt Rau [1]) *Salz-regal, Tabacksregal, Postregal* en *Münzregal* op ééne lijn. Dit is echter onjuist. De regalia zijn in oorsprong hoogheidsregten, en wanneer zij thans nog voorbehouden worden, is het meer, omdat de staat in het publiek belang zekere diensten zelf verrigt, dan als middel om de inkomsten der schatkist aanzienlijk te vermeerderen. De regie is een willekeurig monopolie, dat de staat zich alleen om de groote voordeelen, die het afwerpt, verzekert [2]). Verg. N°. 750, 752, 755, 761.

907. Zij maakt den staat tot ondernemer van nijverheid en brengt, zelfs in meer dan gewone mate, al de nadeelen mede, die aan staats-ondernemingen verbonden zijn.

Verg. N°. 187 vv. Hier zijn het geene werken van algemeen nut, waartoe de magtige werking van de staatskrachten noodig

---

[1]) *Grundsätze der Finanzwissenschaft*, § 166—219.

[2]) De Fransche term: *mettre en régie*, beteekent oorspronkelijk niet anders dan dat de staat zelf regtstreeks de belasting int en het noodige daartoe verrigt. Deze uitdrukking werd vroeger gebezigd in tegenoverstelling van *mettre en parties*, waaronder de verpachting der belasting verstaan werd. Nog tegenwoordig noemt men het ook *exécuter des travaux publics en régie*, wanneer de staat de publieke werken in eigen beheer houdt, in tegenoverstelling van de aanbesteding aan aannemers. Zie: *Diction. de l'Econ. Polit.* i. v. *Régie*.

of nuttig is: hier is het eenvoudig eene gewone onderneming van nijverheid, die de staat aan zich trekt.

908. Zij is een zeer kostbaar middel, omdat zij niet alleen de diensten van vele lieden, maar ook de aanwending van groote kapitalen eischt.

Dit laatste wordt meestal uit het oog verloren, wanneer men deze soort van heffing aanprijst als een middel om der schatkist groote winsten te verschaffen. Men let alleen op het verschil tusschen aanschaffingsprijs en verkoopprijs; en men vergeet, dat de inrigtingen voor de voortbrenging, den opslag van voorraad enz. met groote kosten aangelegd zijn, welke kapitalen vertegenwoordigen, wier renten alle jaren onder de lasten der onderneming behoorden uitgetrokken te worden: men vergeet tevens, dat de liggende voorraden zelve een aanzienlijk bedrijfskapitaal noodig maken, welks renten bij eene zuivere rekening van de winsten moeten afgetrokken worden.

909. Zij schept een willekeurig monopolie, dat, met de uiterste gestrengheid gehandhaafd, zijne nadeelen in alle rigtingen ten sterkste laat gevoelen.

Het ligt in den aard van elk willekeurig monopolie, zich met de uiterste strengheid en scherpte van middelen te willen handhaven. Hoe veel te meer zal dat hier het geval zijn, waar de voorziening in de maatschappelijke behoefte slechts middel, de hooge opbrengst voor de schatkist doel is. Niet alleen wordt een tak van bedrijf aan den maatschappelijken arbeid onttrokken; niet alleen wordt op de behoeften, de begeerten, het gerief der verbruikers weinig gelet; maar elke poging, om aan den dwang van het monopolie zich te onttrekken, wordt tevens gestraft omdat zij eene overtreding der wet is.

910. Zij maakt het niet alleen mogelijk, de belasting bovenmatig op te drijven, maar zij is buitendien eene bron van allerlei ongerief, nadeel en kwelling.

Onder den weldadigen invloed der concurrentie wordt de voortbrenger steeds gedreven, de behoeften en begeerten der verbruikers te gemoet te komen, zijn voortbrengsel naar hunnen smaak

te verbeteren, het daar aan te bieden, waar de vraag het verlangt. Niets van dit alles bij het monopolie. De „gedwongen nering" verpligt de verbruikers den voortbrenger op te zoeken; geen prikkel is er om het product zoo goed mogelijk te leveren; geen krachtige aansporing om vooruit bedacht te zijn op de behoeften der toekomst. De magazijnen worden geplaatst en ingerigt naar de voorschriften van het algemeen bestuur, dat met de plaatselijke omstandigheden weinig bekend is; wanneer die omstandigheden allengs veranderen, men haast zich niet, zijne inrigtingen dienovereenkomstig te wijzigen: de tijd en wijze van aflevering worden vastgesteld naar de regelen der dienst en het gerief der ambtenaren.

Waar op deze wijze een artikel van algemeene en dagelijksche behoefte der ingezetenen — gelijk het zout — in regie gebragt is, daar is deze wijze van heffing eene plaag voor het volk.

911. Niet minder afkeuring verdient het middel van *verpachting*, dat in veel ruimeren kring kan worden aangewend.

In vroegere tijden was het stelsel van verpachting in de meeste staten regel, aanvankelijk omdat men de middelen niet kende en niet wist toe te passen van eene eenvoudige, regelmatige, eerlijke en onkostbare heffing der belasting; later, omdat men de magtig en invloedrijk geworden pachters moest ontzien. De grootste verbetering, in de belastingstelsels der staten van Europa in den loop der twee laatste eeuwen gebragt, is misschien de afschaffing der verpachting geweest. Doch het is bekend, dat daartoe in meer dan een land eene staatsomwenteling noodig geweest is, waarbij het volk op zijne ruwe wijze te kennen gaf, dat stelsel niet meer te willen. Zoo waren hier te lande de pachters de slagtoffers der omwenteling van 1747; zoo is het stelsel van verpachting in Frankrijk afgeschaft door de revolutie van 1789.

912. De verpachting maakt de invordering der belasting tot eene onderneming van nijverheid, waarbij het voor den ondernemer te doen is om, hoe dan ook, zooveel mogelijk winst te behalen.

913. Zij maakt het belang van den staat ondergeschikt

an dat der pachters, die, slechts op eigen voordeel bedacht, elke andere overweging ter zijde zetten.

Voltaire zeide het reeds met dien luchtigen spot, waaronder dikwijls diepe ernst school: „les fermiers sont des hommes qui „jouissent des revenus publics et en donnent quelque chose au „roi." — Waarom het stelsel van verpachting, in het groot toegepast, altijd schadelijk, ook voor de inkomsten van den staat, *moet* werken, is op uitstekende wijze verklaard door Ad. Smith [1]): „Om een aanzienlijken tak van de staatsinkomsten te pachten „is of een groot kapitaal of een uitgebreid crediet noodig: hier„door alleen reeds wordt de mededinging in zulke onderneming „tot een zeer klein getal lieden beperkt. Maar van de wei„nigen, die over dit kapitaal of dit crediet kunnen beschikken, „zijn er nog maar enkelen, die tevens de noodige kennis en „ervaring bezitten; hierdoor krimpt de mededinging nog meer „in. Zij dan, die in staat zijn mede te dingen, zien er meer „voordeel in, zich te vereenigen. Zij worden liever deelgenoo„ten dan concurrenten, en zullen alzoo bij de uitbesteding der „pacht een prijs bieden ver beneden de waarde." Hij had er nog bij kunnen voegen, dat een man, die prijs stelt op de achting en de welwillendheid zijner medeburgers, weinig lust gevoelt tot een bedrijf, dat hem bij het volk gehaat maakt, en dat hierdoor niet alleen het getal van hen, die zich tot dit bedrijf leenen, nog meer inkrimpt, maar ook het zedelijk karakter vandegenen, aan wie men den belastingschuldige prijs geeft, laag geschat mag worden.

914. Zij is eene voortdurende oorzaak van botsing tusschen de pachters en de belastingschuldigen, waarbij dezen aan de hebzucht en willekeur van genen ten prooi gegeven zijn.

Waar zoo groote magt aan den eenen burger over den anderen gegeven is, kan het niet uitblijven, of persoonlijke gunst of ongunst zullen zich laten gelden om dezen te bevoordeelen, genen te schaden. De geschiedenis van Frankrijk heeft daarvan menig ergerlijk voorbeeld opgeleverd. En wij weten, dat de knevelarijen der Chinesche pachters van de bazaarregten op

[1]) *Wealth of Nations*, B. V, Ch. 2 (Ed. Macculloch, 1850), blz. 409.

Java vooral aanleiding gegeven hebben om de geheele belasting af te schaffen.

Doch ook hier willen wij nog eenige regelen van Ad. Smith [1]) overnemen. „De pachters der staats-inkomsten achten nooit de „wetten, die de ontduiking der belasting straffen, te streng. „Hun is alle mededoogen met de belastingschuldigen, die hunne „onderdanen niet zijn, vreemd. Een algemeen bankroet, zoo „het maar invalt op den dag na afloop van hun pachttermijn, „is hun onverschillig. Zelfs een slechte soeverein is meer be„wogen met het lot zijner onderdanen, dan de pachter van zijne „inkomsten. Hij weet, dat de grootheid van zijn geslacht afhangt „van de duurzame welvaart des volks, en hij zal alzoo die wel„vaart niet voorbedacht verwoesten om den wille van een tij„delijk voordeel voor hem zelven. Maar de winsten van den „pachter kunnen even goed de vruchten van de ellende des „volks als van zijne welvaart zijn.”

915. Alleen in zeer bijzondere gevallen, bij zaken van ondergeschikt belang, kan het stelsel van verpachting zonder nadeel en met goed gevolg aangewend worden.

Zoo als voor de tolheffing op kunstwegen, voor sluisgelden, enz. De sommen, die het hier geldt, zijn gering, en tegen willekeur kan worden gewaakt door naauwkeurige bepaling van elks schuldpligtigheid.

916. De heffing bij *collecte* verdient over het algemeen de voorkeur boven die bij *omslag*. Zij is ordelijker en regtvaardiger, laat minder ruimte aan willekeur, en voegt zich gereedelijker naar de wisselende omstandigheden.

Eene van de zwaarste grieven tegen de *taille* en *gabelle* in Frankrijk vóór 1789 was, dat deze belastingen ten platten lande bij omslag geheven werden. Elke gemeente ontving haren aanslag, en deze moest dan over de ingezetenen verdeeld worden. Wie magtig en invloedrijk was, wist zich op eene of andere wijze aan zijn deel in den last te onttrekken; wie niet betalen kon, werd van zelf vrijgelaten; en dan moesten de overigen

---

[1]) T. a. pl.

het ontbrekende aanvullen en, nadat zij voor zich zelven betaald hadden, nog eens voor hunne buren betalen.

Hier te lande werden in de provincie Limburg, als gevolg der gebeurtenissen van 1830—1839, tot voor korten tijd een viertal accijnsen [1]) bij omslag of admodiatie over de gemeenten geheven en in de gemeenten wederom overgeslagen over de huisgezinnen. De wet bepaalde het bedrag van den omslag per hoofd over de bevolking der geheele provincie; de Gedeputeerde Staten bepaalden het aandeel van elke gemeente in de alzoo op te brengen som; in de gemeenten werd de bijdrage van elk huisgezin geregeld volgens eene verdeeling in klassen van meer of minder vermogenden.

Het is duidelijk, dat bij zulke regeling reeds de grondslag, het cijfer der bevolking (dat in den regel slechts bij benadering gekend wordt), onzuiver is, en dat bij de verdeeling in klassen het werkelijk gebruik van de belaste voorwerpen niet tot maatstaf strekt voor elks aandeel in de belasting.

917. In sommige gevallen echter kan met voordeel en zonder overwegend bezwaar van het middel van omslag gebruik gemaakt worden.

Zoo als bij de grondbelasting, die, tot een vast bedrag over het geheele rijk bepaald, elk jaar naar den eens aangenomen maatstaf over de belaste perceelen in elke gemeente omgeslagen wordt. Hier is een zuivere, zich zelven gelijk blijvende grondslag; hier is geene meer of min willekeurige verdeeling, die telken jare vernieuwd moet worden; hier is geen nood, dat de een voor den ander zal moeten inspringen [2]). Bovendien is hier naast het vaste cijfer van den omslag een bewegelijk cijfer van bijkomende opbrengst, voortspruitende uit de vorming van nieuwe belastbare perceelen door ontginning, droogmaking, aan-

---

[1]) Die op gemaal, geslagt, turf en steenkolen. Zie de regeling bij de wet 30 Dec. 1840, Stbl. N°. 95, gewijzigd bij de wet 18 Dec. 1852, Stbl. N°. 209. Met de opheffing van de accijnsen op het gemaal en de brandstoffen is ook de omslag voor deze vervallen. De belasting van het geslagt wordt thans ook in Limburg bij collecte geheven.

[2]) Eenigzins is dit echter het geval door de heffing van *opcenten voor kwade posten*.

bouw van huizen, enz. En hieruit kunnen worden gedekt de verminderingen in de opbrengst der belasting, die door slooping als anderzins kunnen ontstaan.

Nog eene andere belasting wordt tegenwoordig bij ons, althans in zekere omstandigheden, bij omslag geheven: de accijns op de suiker. Krachtens de bepalingen der wet van 2 Junij 1865 (Stbl., N°. 63) moet deze jaarlijks ten minste *f* 3,500,000 opbrengen. Wordt dit bedrag niet door de gewone heffing bij collecte van de raffinadeurs verkregen, dan moet het te kort over hen pondponds-gewijze worden omgeslagen. Doch de oorzaak dezer regeling moet hier gezocht worden in de geheel eigenaardige stelling, waarin de raffinadeurs door de restitutie en afschrijving der belasting bij uitvoer van hun product tegenover de schatkist staan.

918. Inzonderheid kan de heffing bij omslag dienstig zijn als een geleidelijk middel van overgang, om eene indirecte belasting, die schadelijk werkt, door eene directe te vervangen.

Wij kunnen ons hier beroepen op het zoo even aangehaalde voorbeeld van Limburg. De regeling, die meer dan 20 jaren daar gehandhaafd is, had haren oorsprong in den afkeer tegen de accijnsen op de eerste levensmiddelen, welke de bevolking van dit gewest even als die der Zuidelijke Nederlanden in het algemeen voor 1830 aan den dag gelegd had.

Wij hebben reeds gelegenheid gehad (verg. N°. 813) op te merken, hoe in vroegeren tijd in de provincie Holland eene belasting op koffij, thee en andere dergelijke dranken bij omslag geheven werd in denzelfden trant als in onzen tijd de accijns op het gemaal en de brandstoffen in Limburg. Men had van dit middel gebruik gemaakt, omdat de voorwerpen zelve zeer geschikt voor belasting waren, maar de heffing bij collecte te veel bezwaren had; immers hief men de belasting bij den oorsprong, dan zou de handel er te veel onder lijden; wilde men haar bij het verbruik invorderen, dan was men in de noodzakelijkheid de dagelijksche verteringen van elk huishouden te bespieden.

919. Het middel, om door *verhooging* der *hoofdsom* van het oorspronkelijke bedrag eener belasting in de vermeerderende behoeften van den staat te voorzien, heeft veel aanlokkelijks.

De algemeene term *verhooging* is hier gebezigd, om daaronder niet alleen de *opcenten*, maar ook de andere bijlasten, die men van tijd tot tijd uitgevonden heeft, als collectief zegel, en wederom opcenten op dit collectief zegel, paspoorten, vervoerbilletten, enz., te begrijpen.

920. Het werkt eenvoudig en gemakkelijk. Het laat den zwaarderen druk der belasting niet sterk gevoelen. Het ontheft van de noodzakelijkheid, om nieuwe belastingen in te voeren, die altijd ongunstig worden opgenomen.

921. Wanneer de grootere behoefte plotseling opgekomen of van voorbijgaanden aard is, kan dit middel, als tijdelijke maatregel, zeer aanbevolen worden.

922. In gewone omstandigheden is het echter niet goed te keuren.

923. Wanneer eenmaal de hoofdsom eener belasting na rijpe overweging op haar juist en meest geschikt standpunt bepaald is, kan de verhooging bezwarend voor den belastingschuldige en zelfs schadelijk voor de schatkist worden.

Men herinnere zich den regel gesteld in N°. 789.

De buitensporige verhooging der rijksbelasting door gemeenteopcenten bij sommige accijnsen, waarvan zich vroeger voorbeelden hebben voorgedaan, werd reeds gestuit door de bepalingen der Gemeentewet van 1851, en is thans door de wet, die de heffing van elken gemeenteaccijns, in welken vorm ook, verbiedt, voor goed onmogelijk gemaakt. Doch dit punt vindt zijne plaats in de volgende §. Verg. N°. 949.

924. Zij doet zich altijd voor als iets tijdelijks. Maar onder dien schijn wordt zij in waarheid doorgaans eene bestendige en zelfs meestal klimmende verzwaring van den last, die ten laatste eenzijdige overbelasting worden kan.

Wij behoeven niet verre te zoeken naar voorbeelden tot staving van deze stelling. Reeds bij de invoering zelve van het nieuwe belastingstelsel voor het koningrijk der Nederlanden

in 1821 waren verscheidene belastingen met opcenten bezwaard, zoo het heette van geheel tijdelijken en voorbijgaanden aard (zoo als die voor het Syndikaat der Nederlanden), maar, zoo als de uitkomst toonde, om voor altijd te blijven en later herhaaldelijk vermeerderd te worden. Daarmede is men sinds dien tijd steeds voortgegaan — niettegenstaande ook de hoofdsom van onderscheidene belastingen inmiddels tegelijk meermalen verhoogd is geworden — totdat ten laatste gééne belasting meer vrij er van was en sommigen zelfs op deze wijze verzwaard waren met meer dan 50 %. Aldus is het allengs zoo ver gekomen, dat de raming van middelen voor 1859 de volgende staalkaart van opcenten aanbood: 13 op de regten van in-, uit- en doorvoer; 15 op het regt op de mijnen; 20 op het personeel; 21 op de belasting der gouden en zilveren werken, het essaailoon, enz.; 21 ½ op de grondbelasting; 28 op het patentregt; 28 op den turfaccijns en het collectief zegel daarvan; 38 op al de zoogenaamde indirecte belastingen (zegel, registratie, hypotheek, successie) en de boeten deswege te verbeuren; 38 op de accijnsen van geslagt, zout, zeep, bieren en azijnen, en steenkolen, en het collectief zegel daarvan; 38 op het formaatzegel, 48 op den suikeraccijns en het collectief zegel daarvan; 54 op den wijnaccijns en het collectief zegel daarvan; 60 op den accijns van binnen- en buitenlandsch gedistilleerd en het collectief zegel daarvan; 60 opcenten op alle vervoerbilletten.

In het jaar 1859 is eene opruiming gehouden van een aantal van deze opcenten alsmede van het collectief zegel op de meeste accijnsen, tegen evenredige, of méér dan evenredige verhooging der hoofdsom [1]). Men heeft toen als beginsel gesteld, en dit voor het eerst op de raming der middelen voor 1860 in toepassing gebragt, dat nu voortaan deze belastingen niet meer met opcenten bezwaard zullen worden. Hetzelfde beginsel is *uitdrukkelijk* aangenomen in de wet van 1862 tot invoering van een nieuw tarief van regten op den in- en uitvoer [2]). De tijd zal

[1]) Wet van 7 Mei 1859, Stbl. N°. 31 (verhooging en vereenvoudiging van het regt van waarborg der gouden en zilveren werken). Wetten van 15 Mei 1859, Stbl. N°. 37 en 38 (verbetering van den accijns op het geslagt, verhooging van dien op suiker, wijn, gedistilleerd, zout, zeep, bieren en azijnen).

[2]) Wet van 15 Aug. 1862. Stbl. N°. 170, Art. 18.

leeren, hoe lang wij aan de verzoeking, van op de nieuwe hoofdsom nieuwe opcenten te leggen, zullen kunnen weêrstaan.

925. De gemakkelijkheid zoowel van hare eerste invoering als van hare gedurige uitbreiding verlokt tot ligtzinnigheid bij de uitgaven.

926. Eindelijk brengen de verhoogingen, vooral wanneer zij onderscheidene, met verschillende namen, zijn, veel noodelooze omslag en last in de betrekkingen tusschen de belastingschuldigen en de ambtenaren der schatkist te weeg.

927. De keuze tusschen heffing bij de *waarde* of bij de *hoeveelheid* (getal, gewigt en maat) wordt meestal van zelve bepaald door de soort der belasting en den aard van het belaste voorwerp.

928. Doch waar die keuze vrij is, verdient heffing bij de waarde doorgaans de voorkeur, als eenvoudiger, regtvaardiger, geriefelijker voor den belastingschuldige en zekerder voor de schatkist.

b. *De middelen tot verzekering van de opbrengst.*

929. De maatregelen van toezigt tot verzekering van de rigtige opbrengst der belasting zijn natuurlijk zeer verscheiden. Zij worden voor elke soort van belasting hoofdzakelijk bepaald door haren aard en werking.

930. Doch men kan eenige regelen stellen, die meer of min voor alle gelden.

931. Zooveel mogelijk moet gestreefd worden naar eenvoudigheid en onkostbaarheid van formaliteiten. Al wat overtollig is, wordt noodelooze kwelling.

Uit den aard der zaak zullen deze formaliteiten veel talrijker en omslagtiger zijn bij indirecte belastingen, die bepaalde zaken treffen, dan bij directe vermogensbelastingen. Door het voorwerp

zelf aan de oogen van de ambtenaren der schatkist te onttrekken, ontgaat men de belasting. Hier moet dus wel een stipt en voortdurend toezigt zijn, dat den gang der productie en den loop van het handelsverkeer onverpoosd bespiedt. De taak der daarmede belaste ambtenaren is geene ligte of aangename. Zij vordert bij streng pligtgevoel dikwijls groote zelfbeheersching, omdat zij hen onbemind maakt bij degenen, met wie zij hen aanhoudend in aanraking brengt — ja, laten wij het ronduit zeggen, omdat het oordeel des volks, dat in zijne handelingen niet bespied en gestoord wil worden, hard tegen hen is. Daar komt bij, dat, ook buiten de schuld der ambtenaren, dikwerf — en met reden — geklaagd wordt over de lasten en kwellingen aan de belasting verbonden, meer dan over de belasting zelve. De administratie heeft hare instructiën, waarvan zij niet afwijken mag, hare hiërarchie, die geëerbiedigd moet worden; de kantoren hebben hunne vaste tijden en regelen. En terwijl hier alles naauwkeurig, regelmatig, schrede voor schrede naar de voorschriften der dienstorde gaat, drijft en dringt de eisch van het handelsverkeer tot spoed, vlugheid, afdoening van zaken.

Daar is en daar wordt voorzeker voortdurend door elke verlichte regering zooveel gedaan als mogelijk is, om dit ongerief te verminderen. De oprigting van entrepôts, de crediet-verleeningen, de af- en overschrijvingen en andere middelen maken de verhouding tusschen de administratie en de belastingschuldigen steeds gemakkelijker. Maar het ongerief zal niet geheel weggenomen worden dan met de belasting zelve. En om één voorbeeld te noemen, de afschaffing van den gemaal-accijns hier te lande is eene groote weldaad geweest, minder nog misschien om de ontlasting van het brood zelve, dan om de besparing van arbeid en tijd, die de burgerij er aan te danken heeft.

932. Vooral trachte men zich van zulke maatregelen van toezigt te onthouden, die de volksnijverheid in hare vrije ontwikkeling regtstreeks belemmeren.

Hier is nu niet sprake van de moeiten en het tijdverlies, welke iedereen op zijne beurt zich getroosten moet, zoo dikwijls zijn bedrijf hem in aanraking met de schatkist brengt; maar hier worden zulke maatregelen bedoeld, die in meer algemeenen

zin de nijverheid des volks raken en hare vrije ontwikkeling stuiten, 't zij door eenigen tak van deze nijverheid aan zekere voorschriften te binden, 't zij door in bepaalde oorden of deelen des lands de vrije uitoefening van sommige takken van bedrijf te bemoeijelijken.

Wat het eerste betreft, mogen wij ook hier nog eens herinneren aan de werking van den, gelukkig, afgeschaften gemaal-accijns. Om het toezigt op de rigtige inning der belasting mogelijk te maken, waren de werkzaamheden in dezen tak van bedrijf door zoo vele voorschriften en verbodsbepalingen omringd, dat het eerst na de afschaffing van de belasting hier te lande mogelijk geworden is, groote meel- en broodfabrieken op te rigten, zoo als er sedert lang in andere landen bestonden; daardoor moest de binnenlandsche verbruiker zich met duurder en te gelijk minder deugdelijk voortbrengsel tevreden stellen, en voor de voorziening onzer koloniën en onzer schepen voor de groote vaart moesten wij ons tot de buitenlandsche fabriekanten wenden. — Evenzoo is het in Engeland gegaan met de vervaardiging van zeep en kaarsen. Eerst na de opheffing van de accijnsen op deze artikelen hebben de fabrieken daarvan zich kunnen ontwikkelen [1]). En zoo moet het met elken anderen tak van bedrijf gaan. Wanneer de wet alleen eene bepaalde wijze van werken toelaat, wanneer zij eene verhouding tusschen ingeslagen grondstof en uitgeleverd fabrikaat vaststelt en den fabriekant, die door betere bewerking overmaat wint, met boete bedreigt, wanneer zij aan brouwers en branders den vorm en de grootte hunner ketels voorschrijft, dan verlamt zij de nijverheid en bedreigt haar ten laatste met geheele vernietiging, omdat zij haar tegen vreemde mededinging krachteloos maakt. Want de letter der wet moet wel ten achter blijven bij den voortstrevenden geest, die altijd door naar het betere zoekt.

Het andere bezwaar, waarop wij hierboven doelden, bestaat in de voorschriften omtrent het zoogenaamde „*onvrije territoir*," waardoor eene breede strook gronds langs de geheele landgrens als het ware voor de nijverheid gesloten wordt. De nog geldende *Algemeene wet voor de heffing der regten van in-, uit- en*

---

[1]) Zie: Porter, *Progress of the Nation*, Sect. V, Ch. 5 (Ed. 1847), blz. 579 v.

doorvoer en van de accijnsen van 26 Augustus 1822 (Stbl., N°. 38) wordt, behalve door menige andere schadelijke bepaling, ontsierd door een hoofdstuk: „*Van verboden magazijnen en nederlagen van goederen*" (art. 177 vv.). Wij hebben hier geene plaats voor de lange reeks van maatregelen daar bijeengebragt, om, onafhankelijk nog van het eigenlijk toezigt op de sluikers zelven, het sluiken op de grenzen des lands moeijelijk te maken. In kort bestek komen zij hierop neder. Langs de geheele grens des koningrijks wordt eene strook gronds van het vrij binnenlandsch verkeer afgezonderd, aan de landzijde ter breedte van een uur, aan de zeezijde van een half uur gaans [1]). Op dit afgezonderd terrein is het op zware straffen verboden, magazijnen en nederlagen van goederen te hebben of aan te leggen; daar mag geenerlei fabriek of molen worden opgerigt tenzij met 's konings uitdrukkelijke toestemming; daar zijn de ambtenaren der schatkist bevoegd, elk uur van den dag alle huizen en panden te doorzoeken, waar zij het aanwezen van verboden magazijnen of nederlagen „vermoeden." Het is waar, de wet laat uitzonderingen toe voor den voorraad, dien fabriekanten in hunne fabrieken voor hun bedrijf, winkeliers en kooplieden in hunne bergplaatsen voor hunnen handel, en bijzondere personen voor hun dagelijksch gebruik noodig hebben, maar ook deze vergunningen zijn weder met de lastigste formaliteiten omringd, die op hare beurt aanleiding geven tot nieuw gevaar van onwillekeurige overtreding der wet. Wat is de werking geweest van deze bepalingen der wet? Den sluikhandel hebben zij niet kunnen voorkomen. Het is genoeg bekend, op welke groote schaal die steeds juist op de landgrenzen gedreven is geworden, en zoo wij mogen aannemen, dat in den laatsten tijd hierin merkelijke verbetering gekomen is, wij moeten het ten deele dank wijten aan het scherper toezigt der kommiezen, deels en vooral hieraan, dat door de veranderingen in onze wetgeving het sluiken minder voordeelig geworden is. Immers daar, waar het nog goede voordeelen belooft, is het door geen leger van grenswachters te beletten: getuige de ter sluiksche uitvoer van lompen over onze

---

[1]) Met uitzondering evenwel van besloten steden en forten en aan de landzijde van gemeenten, die in haren kom minstens 2000 inwoners tellen en op meer dan 1000 ellen van de grens gelegen zijn.

zuidelijke grenzen. Maar wel heeft de wet, die dit oneerlijk bedrijf niet vermogt uit te roeijen, de vrije ontwikkeling eener eerlijke nijverheid in die onder den ban gelegde oorden veelzins belemmerd, en welligt juist daardoor de bevolking, die anders hierin haar brood gevonden zou hebben, zelve gedreven tot het misdrijf, dat zij wilde voorkomen.

„Het grondgebied van ons vaderland heeft eene langwerpige „gedaante; de oppervlakte van het onvrije territoir, hetwelk „langs de geheele uitgestrektheid der grenzen aan de landzijde „loopt en diep binnenwaarts inspringt, staat met de oppervlakte „van eene aanzienlijke provincie gelijk. Wat zou men wel van „eene regering moeten zeggen, welke eene gansche provincie „buiten den kring der ontwikkeling sloot? — iets, wat werke„lijk met het onvrije territoir het geval is." [1])

933. Het is onbillijk en den staat onwaardig, de onkosten van dit toezigt te brengen ten laste van den belastingschuldige.

Vroeger (vergelijk n°. 753) is reeds gehandeld over het onvoegzame van leges-gelden en emolumenten, waardoor men de ambtenaren voor een gedeelte van hunne bezoldiging verwijst op de beurs der ingezetenen, die toevallig met hen in aanraking komen. Dit stelsel is zooveel te verwerpelijker, wanneer die aanraking plaats heeft, niet in het onmiddellijk belang der burgers, maar in het belang van de schatkist zelve. Het heeft den schijn van kleingeestige plagerij, wanneer de staat eerst den burger aan lastig toezigt onderwerpt, en hem dan nog dwingt voor dat toezigt te betalen.

Hoe onder de werking der beruchte Graanwet van 1835 die opeengestapelde kosten van *visitatie*, *verzegeling* en *ontzegeling*, *waakloonen*, *volgbrief*, *cautie*, met de noodige *rekwesten* en *documenten* er bij, op elke lading koren drukten, welke in onze havens aangevoerd werd, is met teekenachtige naauwkeurigheid aangewezen in een boekje [2]), dat ook nu nog overwaardig is

---

[1]) Sloet tot Oldhuis, *Tijdschrift v. Staathuishoudk. en Statistiek*, Ie Dl. (1841), 2e Stuk, blz. 35. Men leze wat daar verder over de schadelijke werking van het stelsel wordt medegedeeld.

[2]) *De handel van Nederland in 1844 en middelen tot opbeuring, voornamelijk in betrekking tot wetgeving*, door Mr. D. A. Portielje, blz. 112 v.

gelezen en bestudeerd te worden, al mogen wij ook in deze dagen roemen, dat de sombere klagt over toenemend verval van handel en nijverheid, die er de grondtoon van is, niet meer gehoord wordt. Maar is ook de Graanwet met al haren nasleep van kwellingen ingetrokken, zijn ook in menig ander opzigt de hinderpalen tegen de vrije ontwikkeling der nijverheid gevallen, er blijft nog hier en daar veel te verbeteren over met betrekking tot de wijze van heffing en invordering onzer indirecte belastingen.

In onze Gemeentewet, die in zoo vele opzigten lofwaardige beginselen ten aanzien der belastingen bevat, is men ook op dit bezwaar bedacht geweest. Art. 269 zegt: „Niemand wordt tot „eenige betaling verpligt wegens de formaliteiten, door hem ter „verzekering der inning van de plaatselijke belastingen te ver„vullen." En in de Memorie van Toelichting las men deze opmerkelijke woorden: „De billijkheid vordert, dat de kosten ver„bonden aan de formaliteiten, wier vervulling de gemeente in „haar belang eischt, ook door haar worden gedragen, en niet „opgelegd aan hen, die reeds aan de verpligting dier formali„teiten onderworpen zijn."

934. Het repressieve stelsel, dat gepleegde ontduiking streng straft, verdient de voorkeur boven het preventieve, dat ontduiking tracht te voorkomen.

Bij de vergrijpen tegen de gewone strafwet heeft men het repressieve stelsel onvoorwaardelijk aangenomen, zelfs bij de geringste politie-overtredingen. In zake van de drukpers heeft men het preventieve stelsel, als strijdig met de vrijheid, waarop de burger regt heeft, en als eene bron van willekeur, ter zijde gezet. Er is geene reden, om het beginsel ook niet aan te nemen in belastingzaken. Ook hier geldt de regel, dat de zekerheid der straf het krachtigste middel is om van het plegen van misdrijf af te schrikken. Het preventief stelsel nu opent meer kansen op het gelukken van het opzet om de wet te ontduiken, omdat het den sluiker veilig zijne zegepraal genieten laat, wanneer hij eenmaal de waakzaamheid der ambtenaren verschalkt heeft.

935. In verband hiermede is af te keuren het stelsel van

dading tusschen de schatkist en den belastingschuldige, die de wet overtreedt.

Ook hier gelde de regel: „Een iegelijk kenne zijne regten, maar een iegelijk kenne ook zijne pligten." Zoo min als bij elk ander misdrijf eene dading tusschen den staat en den overtreder der wet voegt, zoo min past zij hier, wanneer de wet eenmaal op hare overtreding straf bedreigd heeft. Dat het hier het eigen onmiddellijk belang van den staat, niet dat van de maatschappij in het algemeen geldt, mag aan dit beginsel geen afbreuk doen.

Gewoonlijk wordt het stelsel van transactie verdedigd op grond, dat men zoo ligt onwillekeurig en te goeder trouw de belastingwet overtreedt en dat het dan te hard zoude zijn, in zulke gevallen de strafwet in al hare strengheid toe te passen. Deze bewering, zoo zij gegrond ware, zou alleen bewijzen, dat dan de wet, die niet naauwkeurig de pligten der burgers aanwijst, slecht is en verbetering behoeft [1]). Maar in allen gevalle

---

[1]) Dit schijnt inderdaad het geval te zijn. In geene strafwet heeft de „afschrikkingstheorie" zoo ruime toepassing gevonden als in de belastingwetten, „wetten" — zoo als Gogel zeide — „die zoo veel of meer studie „vereischen als het Romeinsche regt of de scheikunde van Lavoisier." De geringste overtreding van eenige formaliteit, ook geheel onwillekeurig gepleegd, wordt met zware boeten bedreigd; en de handelaar of fabriekant wordt niet zelden verantwoordelijk gesteld voor de daden zijner knechts (zie b. v. art. 231 der algemeene wet van 1822, Stbl. N°. 38). Behartigenswaardig zijn hier de woorden van Mr. Portielje (*De Handel van Nederland*, blz. 152): „Bij eene vooronderstelde verandering in de wetgeving „betreffende de regten en accijnsen verdienen eindelijk ook de strafbepalingen eene gezette overweging. In onze wetgeving op het stuk van be„lastingen, wordt *culpa* te veel met *dolus* gelijkgesteld en, in waarheid, te „streng gewraakt. Dat is onregtskundig en in strijd met de billijkheid. „Een verzuim is zoo moeijelijk voor te komen bij de talloos gevorderde „formaliteiten. Die gestrengheid zelve bevat eene veroordeeling van de „wijze, waarop het stelsel is toegepast; want zij bewijst, wat niet al noo„dig is, om het te handhaven. Zulke strafbepalingen schrikken af om „eenigen tak van nijverheid uit te oefenen, waarmede zoo vele onaange„naamheden, zelfs buiten eenige schuld, vergezeld gaan." — Het terzelfder plaatse door den schrijver voorgedragen stelsel van beregting dezer misdrijven verdient zeer de overweging.

is het dan nog verkieslijker, aan het oordeel des regters de beslissing over te laten of er goede trouw, dan strafwaardig opzet geweest zij. Nu zijn het veelal de meest schuldigen, die, door het middel van transactie aan te grijpen, de verbeurde straf ontwijken. En de hoop van zich, in geval van ontdekking, door eene transactie aan de bedreigde straf te kunnen onttrekken, wordt eene aansporing te meer om het misdrijf te beproeven.

Ook is het stelsel van dading niet geschikt om het zedelijk karakter der ambtenaren zelven te verheffen. Wanneer zij vrijheid hebben om voor den staat te transigeren, is de verleiding hun nabij, om de zaak met den overtreder der wet in het belang hunner eigene beurs af te doen.

936. Evenzoo moet verworpen worden het stelsel van aanhaling en verbeurdverklaring, voor zooverre het gebruikt wordt om de ambtenaren door hun persoonlijk belang tot dienstijver te prikkelen.

Zoo al de ambtenaren sterk genoeg zijn tegen de verleiding om van deze bevoegdheid in hun eigen voordeel misbruik te maken, zij kunnen toch de verdenking niet ontgaan, dat zij meer uit eigenbaat dan uit pligtgevoel handelen. Aldus verlaagt dit stelsel den ambtenaar in de oogen zijner medeburgers, en de eerste zorg van den staat moet juist zijn, achting en eerbied voor hen, die in zijne dienst zijn, op te wekken.

937. Bovenal verwerpelijk is het stelsel van benadering en praeëmtie, dat de deur opent tot allerlei willekeur, knoeijerij en onzedelijkheid.

938. In het algemeen moet men het daarheen trachten te leiden, dat in de betrekkingen tusschen de ambtenaren der schatkist en de belastingschuldigen meer en meer het beginsel van wederzijdsche welwillendheid en goede trouw heerschend worde.

Is er welligt iemand, geneigd om aan dezen wenk eene plaats onder de „vrome wenschen" toe te schikken? — Voorzeker het zal nog lang duren vóór deze wensch in alle opzigten vervuld

is. Maar hetzelfde kan gezegd worden van menigen anderen regel hier gesteld. Immers het behoort tot de taak van het wetenschappelijk onderzoek, niet alleen het bestaande waar te nemen en te keuren, maar ook, en wij mogen wel zeggen, maar vooral, het betere op te sporen en den weg aan te duiden, langs welken het bereikt kan worden.

En wat nu het onderwerp dezer stelling betreft, dat hier van lieverlede verbetering niet slechts komen *moet*, maar ook zeker komen *zal*, daarvan meenen wij ons overtuigd te mogen houden. Wanneer aan de eene zijde beschaving, kennis van het waarachtige algemeen belang, dat ook elks bijzonder belang is, een levendig regtsbewustzijn en een niet minder krachtig pligtgevoel de burgerij, vooral de hoogere standen, er toe gebragt hebben, de vooroordeelen af te leggen, die nog maar al te zeer op het stuk der belastingen heerschen; wanneer aan de andere zijde een redelijker, deugdelijker en regtvaardiger belastingstelsel mogelijk geworden is; wanneer daaruit alle noodelooze omslag en overlast van vormen is opgeruimd; wanneer de ambtenaren zelven doordrongen zijn van het besef, dat hun bescheidenheid betaamt tegenover den belastingschuldige, eene bescheidenheid, die met getrouwe pligtsvervulling zeer wel gepaard kan gaan; wanneer zij niet onwillekeurig tot kwade trouw verleiden door het eerst zelven kwade trouw te vermoeden; — waarom zouden dan hier niet dezelfde beginselen veld kunnen winnen, die in elken beschaafden kring het onderling verkeer tusschen fatsoenlijke lieden beheerschen?

En voor deze verwachting hebben wij te meer goeden grond, wanneer wij opmerkzaam nagaan hoe veel er werkelijk reeds in niet langen tijd verbeterd is, niet alleen in de inrigting van het belastingwezen bij de beschaafde volken, maar ook in de natuur der betrekkingen, welke er tusschen de schatkist en de burgers ontstaan. Één voorbeeld slechts willen wij aanhalen. Hoe zeer zijn niet door de verlichte denkbeelden der regeringen zoowel als door de eischen van het sneller verkeer langs de spoorwegen de kwellingen verminderd, waaraan vroeger de reiziger bloot stond, die een grenskantoor op zijnen weg ontmoette!

§ 8. *Over plaatselijke belasting.*

939. **De regelen ten aanzien der belastingen in het algemeen gelden over het geheel ook voor die belastingen, welke in engeren, plaatselijken kring geheven worden.**

Wij nemen hier den term *plaatselijke belasting*, in tegenoverstelling van *algemeene*, in eenigzins ruime beteekenis, zoodat er niet alleen het belastingstelsel eener gemeente, maar ook dat der provincie, van een waterschap of eenige andere publiek-regtelijke corporatie onder begrepen is.

940. **Doch de eigenaardige toestand van deze beperktere maatschappelijke kringen kan medebrengen, dat daar sommige dier regelen méér, andere minder op den voorgrond treden.**

Verg. N°. 943—945.

941. **Voorts kunnen er uit deze eigenaardige gesteldheid enkele geheel bijzondere regelen ten aanzien der plaatselijke belastingen voortvloeijen.**

Verg. N°. 946.

942. **Daarbij zullen vooral ook in aanmerking komen het verband en de wederkeerige invloed, die er uit den aard der zaak tusschen de algemeene en de plaatselijke belasting bestaan.**

Verg. N°. 947—950.

943. **Als algemeenen regel voor de plaatselijke belastingen kan men stellen, dat wegens de eenvoudiger huishouding en de geringere behoeften, waarin voorzien moet worden, ook het belastingstelsel hier eenvoudiger zijn kan.**

Verg. N°. 791. In de aanteekening aldaar hebben wij er reeds op gewezen, hoe het stelsel van eene éénige belasting in het gemeente-huishouden zeer wel toepasselijk wezen kan. Onze zuiver provinciale uitgaven worden tegenwoordig bestreden met eenige weinige [1]) opcenten op de Grondbelasting, en op die van

het Personeel. De waterschappen vinden hunne middelen gewoonlijk door eenen eenvoudigen omslag over de bunders grond in den polder gelegen.

944. De eigenaardige gesteldheid der plaatselijke gemeente brengt voorts mede, dat de directe belastingen hier aan minder bezwaar onderhevig zijn dan in den staat.

In den engeren kring kent men elkander meer van nabij. De verhouding van elks aandeel in de belasting overeenkomstig zijn vermogen of zijne vertering is gemakkelijker op billijke grondslagen te regelen. Misleiding en ontduiking zijn moeijelijker. En om deze redenen zal het wel zijn, dat, terwijl de directe vermogensbelasting in den staat nog altijd op zoo veel tegenstand stuit, zulke belastingen, hetzij als hoofdelijke omslag of in velerlei andere vormen, in vele van onze gemeenten zonder overgroot bezwaar geheven zijn, lang voordat de gemeentewet de „hoofdelijke omslagen of andere plaatselijke directe belastingen" eene voorname plaats in het gemeentelijke belastingstelsel had aangewezen [2]).

945. Daarentegen zijn de bezwaren tegen de indirecte belastingen hier veelal grooter en moeijelijker te overwinnen.

De aanmerking geldt van bijna alle bezwaren, die vroeger aangevoerd werden, zoowel tegen de soort der belastingen zelve, als tegen hare wijze van heffing en de hier onmisbare maatregelen van toezigt (verg. N°. 805, 875—878, 883, 931 en 932). Omslag en kostbaarheid van invordering zijn hier grooter, omdat de gelegenheid tot den invoer ter sluik uit naburige gemeenten zoo gemakkelijk is. De middellijke druk der belasting is zwaarder, waar het verkeer van gemeente tot gemeente belemmerd is. De ruime vervulling der behoefte wordt méér belemmerd naarmate de afsluiting der gemeente voor invoer van

---

[1]) Dit woord *weinige* geldt echter niet evenzeer van alle provinciën. In sommige is het cijfer der opcenten tot 16 en 18 geklommen. Met de rijks- en gemeente-opcenten vereenigd, kan deze verhooging bezwarend genoeg worden. Misschien is de wenk niet overbodig, dat ook in het provinciaal beheer tegen uitzetting der uitgaven gewaakt moet worden.

[2]) Wet van 29 Junij 1851, Stbl. N°. 85, art. 240—246.

buiten meer aanleiding tot monopolie daarbinnen geeft (verg. de aant. bij N°. 373). De benadeeling, welke de nijverheid van de belasting lijden kan, wordt zooveel te ernstiger, naarmate de mededinger in eene naburige gemeente, die niet onder dezelfde lasten ligt, digter bij is.

Daar komt nog bij, dat een der voornaamste van deze bezwaren, dat van de belemmering van het binnenlandsche verkeer, zich niet alleen regtstreeks in den engeren kring, waar zij werkt, maar ook over het geheele land laat gevoelen. Daarom heeft men het noodig geacht, in de Grondwet zelve de provinciale besturen uitdrukkelijk te gelasten [1]): „Zij zorgen, dat de doorvoer „en de uitvoer naar en invoer uit andere provinciën geene be„lemmering ondergaan," en voor de gemeente-belastingen den regel te schrijven [2]): „Zij mogen den doorvoer en uitvoer naar „en invoer uit andere gemeenten niet belemmeren." Geheel in denzelfden geest is bij de Provinciale wet [3]) verboden „accijnsen als provinciale belastingen voor te dragen." Denzelfden regel ook voor de gemeenten voor te schrijven achtte men toen nog onmogelijk, omdat een aantal gemeenten hare groote uitgaven niet met louter directe belastingen zou kunnen bestrijden. Maar men heeft toch reeds in de Gemeentewet van 1851 de heffing van plaatselijke accijnsen en van opcenten op rijksaccijnsen binnen zekere grenzen beperkt [4]); en thans zijn, door de wijzigingen in die wet aangebragt, de gemeente-accijnsen en plaatselijke opcenten op rijks-accijnsen geheel afgeschaft [5]). Evenwel ook nu nog niet volkomen. Men heeft een 48tal gemeenten bij speciale wetten moeten vergunnen, nog een tijd lang in een' of anderen vorm verbruiksbelastingen te blijven heffen [6]).

---

[1]) Art. 131.

[2]) Art. 142. Het mag betwijfeld worden of deze regel wel altijd naar den geest der Grondwet werd nageleefd. Er waren gemeenten, die om den wille der verzekering van de inning harer plaatselijke belastingen den doorvoer over haar grondgebied zoodanig met onkosten en formaliteiten bezwaarden, dat hij wezenlijk *belemmerd* werd. Eene reden te meer om de volkomene afschaffing der gemeente-accijnsen toe te juichen.

[3]) Wet van 5 Julij 1850, Stbl. N°. 39. Art. 117.

[4]) Art. 248—251.

[5]) Wet van 7 Julij 1865, Stbl. N°. 79.

[6]) Wetten van 10 April 1866, Stbl. N°. 25—72.

246. De bijzondere aard der behoeften, waarin door de gemeentelijke huishouding voorzien moet worden, maakt het verkieslijk, het plaatselijke belastingstelsel zooveel mogelijk dus in te rigten, dat aan elke bijzondere behoefte eene bijzondere belasting beantwoorde.

Dit is een punt, dat misschien hier te lande, waar nog altijd gezocht wordt naar eene goede regeling der gemeentebelastingen, overweging verdient en daarom door ons hier aangeroerd is, al erkennen wij ook gereedelijk, dat de volledige invoering van zulk een stelsel aan groote bezwaren onderhevig zoude zijn.

In Engeland heeft dit stelsel zich als van zelf gevormd en ontwikkeld, en wel in verband met de geheele inwendige staatsregeling, die zelve op hare beurt niet door organieke wetten gevestigd, maar eenvoudig in den loop der tijden *geworden* is wat zij is. De eenige wezenlijke staatsregtelijke verdeeling van het grondgebied in Engeland is die in graafschappen, groote afdeelingen, waarover een soort van administratief gezag, maar van weinig beteekenis, uitgeoefend wordt door een Lord-luitenant, die zijne aanstelling van de kroon ontvangt en in zijn bestuur door de vrederegters (*justices of the peace*) en enkele weinige andere ambtenaren bijgestaan wordt. Van eene provinciale staatsvergadering, als bij ons, is daar geen zweem. Evenmin zijn die graafschappen, gelijk bij ons de provinciën, in gemeenten verdeeld, die elke hare grenzen naauwkeurig op de kaart geteekend vinden, met een geheel eigen huishouden, bestuur, wetgeving, beheer, als zoovele kleine staten in den grooten. De steden, vlekken en dorpen zijn veeleer louter verzamelingen van woningen, zonder dat eenig regtsverband de bewoners vereenigt. Alleen in zooverre vormen zij eene staatsregtelijke gemeenschap, dat een aantal dezer steden en vlekken (cities, boroughs) het regt hebben een of meer afgevaardigden naar het Huis der Gemeenten te zenden. Evenwel zijn sommige van deze steden en vlekken als publiek-regtelijke gemeenten (*municipal corporations*) erkend, worden als zoodanig beheerscht door eene wet van 1835 (*the municipal corporations-act*), die zooveel is als onze Gemeentewet, en hebben een eigen bestuur (*Town-Council*), bestaande uit Burgemeester, Wethouders en raden (*Mayor, Aldermen* en *Common Councillors*).

Doch dit zijn uitzonderingen: de regel is, vooral ten platten lande, dat de plaatselijke belangen zich vereenigen in het kerspel (*parish*). Deze oorspronkelijk kerkelijke indeeling is namelijk van lieverlede eene staatsregtelijke geworden. Reeds in de twaalfde eeuw was de zorg voor het onderhoud der kerk en het toezigt op hare bezittingen opgedragen aan eenige leden van het kerspel; tot hunne taak werd later ook gebragt de zorg voor de bedeeling der armen; langzamerhand breidden zich hunne bemoeijingen uit over alle belangen van het kerspel, wegen, bruggen, straten, verlichting, plaatselijke politie, gasthuizen — voor zooverre deze niet als stichtingen van liefdadigheid hun geheel zelfstandig bestuur hebben — gevangenissen, enz. Met de uitbreiding hunner taak werd ook het getal der bestuurders van het kerspel grooter. Meestal vormen zij tegenwoordig eene soort van raad (*vestry*), door en uit de aangeslagenen in de plaatselijke lasten (*rate-payers*) gekozen en hunne betrekking doorgaans als een eerepost om niet waarnemende. De ondergeschikte beambten alleen, wier diensten zij daarbij behoeven (*officers*), worden bezoldigd [1]).

Deze kerspelen hebben hunne oorspronkelijke territoriale indeeling behouden. Zoo gebeurt het, dat één kerspel verscheidene dorpen of vlekken bevat; zoo, aan de andere zijde. dat éène groote stad verscheidene kerspelen nevens elkander telt, die als zoo vele gemeenten geheel onafhankelijk van elkander bestaan. Op deze wijze is het, dat de hoofdstad des rijks nog tegenwoordig, niet alleen in naam maar in der daad, gedeeld is in de *City of London*, de *City of Westminster* en een aantal kerspelen, waarvan de voornaamste zijn *Marylebone*, *St. Pancras*, *Finsbury* en *Tower Hamlets*, terwijl *Southwark*, *Lambeth* enz. weder afzonderlijke *boroughs* op den zuidelijken oever van den Theems vormen.

Het stelsel van belastingen nu in deze erkende gemeenten en kerspelen is zeer eenvoudig. Behoudens de velerlei plaatselijke

[1]) Dit kunnen echter zeer begeerlijke betrekkingen zijn. Zoo ontvangt b. v. de secretaris van de *vestry* (het armbestuur) in het kerspel van Liverpool eene jaarwedde van £ 600. De gemeente-secretaris van Birmingham heeft £ 1350, die van Manchester £ 1500, die van Liverpool £ 2500. In zeer enkele gemeenten ontvangt ook de *mayor* een honorarium, b. v. die van Newcastle £ 750, die van Liverpool £ 2000, behalve eenige emolumenten.

afwijkingen, die wij kortheidshalve voorbijgaan, komt het hierop neder. De grondslag is haast overal de armentaks (*poor-tax* of *poor-rate*), welke jaarlijks over de belastbare ingezetenen wordt omgeslagen. Belastbare ingezetenen (*rate-payers*) zijn zij, wier vermogen in verhouding tot de waarde der vaste goederen, die zij in eigendom of gebruik hebben, boven zeker peil — dat als de grens der armoede wordt aangenomen — geschat is. Elk betaalt overeenkomstig het vermogen waarop hij geschat is; en hoeveel hij elk jaar te betalen heeft, hangt af van de behoefte, die in dat jaar gedekt moet worden. In de erkende gemeenten is de *borough-rate* (de omslag voor de uitgaven van algemeen bestuur) de grondslag.

Op dezen eens gestelden grondslag worden vervolgens ook alle andere bijzondere belastingen geheven, wanneer en voor zoo ver bijzondere behoeften die noodzakelijk maken; zóóveel voor het onderhoud van wegen, straten en bruggen, zóóveel voor verlichting en nachtwachtdienst, zóóveel voor politie, voor administratie, voor geregtskosten, voor huizen van arrest, voor uitrusting der schutterij (*militia*). Sommige heffingen geschieden echter ook geheel onafhankelijk van de *poor-rate*, en zelfs wel eens op andere grondslagen. Hiertoe behooren die tot bestrijding der uitgaven voor verfraaijing der stad, voor goten en riolen en andere middelen tot bevordering der gezondheid, voor musea en inrigtingen van wetenschap en kunst, volksleesbibliotheken, enz.

Het is dan alsof telken reize de ingezetenen weder eene nieuwe vereeniging aangaan tot een bepaald doel. Zij beslissen, dat een werk ondernomen, eene instelling gesticht zal worden; zij wijzen de kosten aan, die daaraan zullen worden besteed, en zij maken voor die kosten hunnen onderlingen omslag.

En op dezelfde grondslagen worden nu ook de (trouwens weinig beduidende) belastingen voor het graafschap (*county-rates*) geheven. Deze strekken voornamelijk tot bestrijding van uitgaven voor de gemeenschappelijke inrigtingen van de gezamenlijke gemeenten en kerspelen in het graafschap, als gevangenissen, regthuizen, krankzinnigen-gestichten, voorts van die voor de handhaving der openbare veiligheid van het geheele gewest (ongeveer op dezelfde wijze als wij naast onze plaatselijke de rijkspolitie hebben).

Verscheidene van deze uitgaven, zoo plaatselijke als die van graafschap, zijn bij de wetten voorgeschreven; andere zijn geheel vrijwillig. Maar het bedrag voor elk onderdeel wordt jaarlijks vastgesteld en zoo ook wordt jaarlijks de omslag geregeld, die daartoe de middelen zal leveren. De regeling geschiedt gemeenlijk door den *Towncouncil* in de erkende gemeenten, door de *vestry* in de kerspelen. Maar in deze laatste hebben de belastingschuldigen steeds het regt om te vergaderen, zelven besluiten te nemen en op de handelingen van de *vestry* toezigt te houden.

Deze is, in grove trekken geteekend, de inrigting der plaatselijke huishouding in Engeland [1]). Ons, die gewend zijn geraakt aan eene zeer naauwkeurige regeling dezer zaak over het geheele rijk, en die al onze regten en pligten aan den letter van de wet toetsen, moet zij in vele opzigten vreemd voorkomen. De Engelschen zelven kennen haar geen onverdeelden lof toe; doch de bezwaren daartegen, die wij bij Britsche schrijvers vermeld vinden, hebben vooral betrekking tot het gemis aan orde en regelmaat in het plaatselijk bestuur zelf en in de verwarring van de regten en bevoegdheden van onderscheidene naast elkander werkende collegiën. Het stelsel van belastingen en de wijze van beheer en verantwoording der geldmiddelen geeft hun weinig stof tot bedenkingen. De reden hiervan is duidelijk. Geheel overeenkomstig het echt Engelsche beginsel van zelfregering (*selfgovernment*) worden ook hier de belangen door de belanghebbenden bestuurd. De burger, die belasting betaalt, weet niet alleen wat en waarvoor hij betaalt, maar beslist ook mede over de uitgaven, die er in een of ander gemeen belang moeten gedaan worden, en heeft het regt, hen, die hij met de zorg voor die belangen belast, tot verantwoording te roepen.

Maar wat vooral onze aandacht verdient, is de groote eenvoudigheid van dat belastingstelsel. Geheel vreemd is dit stelsel bij ons ook niet. Het vindt zijne wedergade hier te lande in de wijze waarop de waterschappen zich de noodige middelen verschaffen. Ook het karakter onzer provinciale inkomsten heeft

---

[1]) Eéne enkele uitzondering op dezen regel vinden wij in de *City of London*. Daar worden ook plaatselijke accijnsen geheven, onder anderen eene vrij zware op steenkolen.

er iets mede gemeen. Zou het ook niet met voordeel voor onze gemeenten kunnen worden aangenomen?

In den aanvang dezer beschouwingen is reeds erkend, dat de bezwaren daartegen niet ligt zouden zijn. In de eerste plaats moet niet vergeten worden, dat de last, uitsluitend op de vaste goederen gelegd, in Engeland ligter gedragen wordt dan hier het geval zoude zijn. Daar heft de staat geen noemenswaardige grondbelasting; hier eene zeer aanzienlijke; de *house-tax* (belasting op de huurwaarde), die daar in 1851 weder ingevoerd is, bedraagt er nog niet 2°/₀; hier is zij 5°/₀; deuren en venster-geld en haardsteden-geld worden daar niet geheven. Om dit verschil alleen reeds zou het niet raadzaam zijn, hier te beproeven het Engelsche stelsel in zijn geheel over te nemen. De belasting zou eenzijdig ééne soort van voorwerpen te veel bezwaren. Daar komt bij, dat onze gemeenten in haar tegenwoordig bestaan, hare huishouding, hare uitgaven en inkomsten zich langs eenen gansch anderen weg historisch ontwikkeld hebben dan de Engelsche. Zij vormen elke op zich zelve een veel naauwer gesloten, kunstiger zamengesteld, zorgvuldiger geördend geheel. Zij werden hierboven kleine staten in den staat genoemd; en verscheidene onzer voormalige steden waren dat vroeger werkelijk in alle opzigten; in den vorm van hun bestaan zijn zij het nog. En zoo is het hier niet oneigenaardig, dat men, even als in den staat zelven, aan de eene zijde de velerlei uitgaven, die zij te doen hebben, in ééne algemeene begrooting zamenvat en dan naar de middelen rondziet, die het geschiktst kunnen worden bijeengebragt om die gezamentlijke uitgaven te dekken, zonder dat men angstvallig voor elke afzonderlijke behoefte ook haar eigen afzonderlijk middel trachte te vinden.

Desniettegenstaande zou dat stelsel van specialisatie (zoo als het wel eens genoemd wordt) tot op zekere hoogte ook in onze gemeentelijke huishouding aan te bevelen zijn. De aard der gemeentehuishouding zelf brengt mede, dat hare uitgaven voornamelijk aan bijzondere onderwerpen besteed worden. Hare kosten van algemeen bestuur zijn betrekkelijk gering. Voor handhaving en bescherming zorgt de staat. De zorg der gemeente bepaalt zich voornamelijk tot werken en inrigtingen van plaatselijk nut en gerief: straten, riolen, grachten en bruggen; havens en dokken; markten en hallen en andere inrigtingen in

het belang van het handelsverkeer; verlichting; brandweer en plaatselijke politie; begraafplaatsen; gasthuizen en gezondheidspolitie. Armenzorg behoort er bij ons slechts toevallig toe, niet, als in Engeland, in beginsel, al is het ook waar, dat deels door ons stelsel van domicilie van onderstand, deels door eigen verkeerd inzigt in de verpligtingen der gemeente, de begrootingen van vele onzer gemeenten met hooge posten voor bedeeling belast zijn. Het openbaar lager en middelbaar onderwijs, is een geheel bijzondere last door de rijks-wetgeving op de gemeenten gelegd. — Hoe dit eigenaardig karakter van de voorwerpen, waarover de gemeente hare zorg uitstrekt, door onze gemeentewet zelve gehuldigd wordt, kunnen wij zien uit het vroeger aangehaalde art. 238 [1]). De aldaar vermelde „regten en gelden voor het gebruik of genot van openbare gemeentewerken, bezittingen en inrigtingen en voor de door of van wege het gemeentebestuur verstrekte diensten" zijn in hun wezen niet anders dan „bijzondere vergoeding voor bijzondere dienst," al worden zij ook, ordeshalve, door de wet „voor plaatselijke belastingen gehouden of daarmede gelijk gesteld." [2]) Nu is de vraag, of het niet overweging zou verdienen om aan dit beginsel eene ruimere toepassing te geven, in dien zin, dat de plaatselijke belastingen zooveel mogelijk het karakter aannamen van vergoedingen voor bepaalde diensten? Volgens dat stelsel zou b. v. voor het onderhoud van straten, grachten en riolen eene heffing kunnen worden bepaald in verhouding tot de grootte der perceelen, voor de kosten van brandweer, politie en verlichting, in verhouding tot de verzekerings-waarde der woningen met het daarin aanwezige mobilair; voor het onderhoud van dokken, havens, markten, wagen, kranen enz., eene belasting op de inkomsten uit nijverheid; voor de kosten van openbaar onderwijs en armenzorg, een hoofdelijke omslag over alle ingezetenen volgens eene indeeling in klassen, en zoo voorts. Er zouden — wij erkennen het nog eens — groote bezwaren tegen de toepassing van dit stelsel bestaan, maar wij achten ze niet

[1]) Verg. de aanteekening bij N°. 748.

[2]) Verg. de aanteekening bij N°. 750. Dat de regel, in N°. 751 gesteld, hier niet in gelijke mate geldt, vloeit uit het eigenaardig karakter der gemeentehuishouding, waarop wij zoo even wezen, voort.

onoverwinnelijk. De hoofdvraag is, of de voordeelen van het stelsel groot genoeg zouden zijn, om het niettegenstaande die bezwaren te beproeven. En dan meenen wij te mogen wijzen: eerstelijk op de mogelijkheid om het plaatselijke belastingstelsel los te maken van het algemeene, eene oplossing waarnaar men tot heden vruchteloos gezocht heeft; voorts op de mogelijkheid om den welligt hier en daar al te eenzijdigen druk eener inkomstenbelasting ter vervanging van de afgeschafte plaatselijke accijnsen voor te komen; eindelijk op een meer verwijderd, maar niet het minst nuttig gevolg van dat stelsel, de verlevendiging van de belangstelling der burgerij in de publieke zaak. Elk zou dan ook hier weten, wat en waarvoor hij betaalt; zijne aanslagbilletten zouden er hem levendig genoeg aan herinneren. Hij zou scherp toezien, of het bijzonder belang, waarvoor men geld van hem vraagt, wel goed en zuinig behartigd wordt; hij zou de onvruchtbare uitgaven, waartoe de gemeentebesturen zich maar al te ligt laten verleiden, besnoeijen. Hij zou krachtig zijne stem verheffen tegen elke der gemeente opgedrongen uitgave, die niet een belang haar uitsluitend eigen betrof.

Het is echter de vraag (en dit is voor het tegenwoordige wel het hoofdbezwaar) of zulk een stelsel onder onze tegenwoordige wetgeving hier te lande in praktijk gebragt zou kunnen worden. Onze Gemeentewet vergunt zeker in art 240 in de ruimste mate de heffing niet alleen van hoofdelijke omslagen, maar ook van „andere plaatselijke directe belastingen." Maar art. 243 (onveranderd gelaten bij de herziening in 1865) beperkt deze „andere" plaatselijke belastingen tot ééne enkele kategorie, door voor te schrijven: „hoofdelijke omslagen en andere plaatselijke belastingen worden geheven naar grondslagen die voor „een redelijken maatstaf van het inkomen der belastingschuldi„gen te houden zijn." De wet kent alzoo bij ons behalve de opcenten op rijks-belastingen geene andere directe plaatselijke belasting dan die naar het vermoedelijk inkomen. Bovendien zou art. 245, dat alleen vergunt de inwonenden in de gemeente te belasten, verhinderen eene speciale belasting over eigendommen om te slaan, waarvan de eigenaars zoowel buiten als in de gemeenten woonachtig kunnen zijn.

247. Het verband tusschen algemeene en plaatselijke belas-

ting en haar wederkeerige invloed op elkander moeten vooral zorgvuldig in acht genomen worden bij de heffing van wel verscheidene, maar toch gelijksoortige belastingen ten behoeve van den staat en van de gemeente.

Om de dikwijls reeds aangevoerde reden, dat anders overbelasting op één punt te zwaar zou drukken, niet alleen tot bezwaar der belastingschuldigen, maar ook tot schade voor de schatkist.

Op dezen grond rust de bepaling van het tweede lid van art. 243 der gemeentewet, waarbij verboden wordt hoofdelijke omslagen te heffen naar den maatstaf „van een of meer grondslagen van de personele belasting of van andere rijksbelastingen direct naar vermogen of inkomen geheven," waarvan het reeds vergund is, plaatselijke opcenten te heffen. Zulke hoofdelijke omslag zou toch niet anders zijn dan eene andere, vermomde, verhooging. Inderdaad is hij het reeds in vele onzer gemeenten geworden, waar men met eene onbeduidende wijziging of aanvulling (om aan den letter der wet te voldoen) een of meer grondslagen der personele belasting tot maatstaf genomen heeft.

948. Doch aan de andere zijde kan van dit verband in het belang van eenvoudigheid, gemak en besparing van kosten partij getrokken worden, door de plaatselijke belasting ten deele te heffen bij wijze van verhooging der algemeene.

Zoo als de provinciale en plaatselijke opcenten. Dat deze van een ander karakter zijn dan de rijks opcenten, van welke in N°. 919 vv. gesproken is, bepaaldelijk in dien zin, dat zij niet, als gene, een tijdelijk hulpmiddel zijn, behoeft niet nader te worden aangetoond. Zij behouden echter ook hier deze eigenschap die haar aanbeveelt, dat zij naar eisch der omstandigheden verhoogd of verminderd kunnen worden. Men voere ze echter niet te hoog op; art. 8 der wet van 7 Julij 1865, Stbl. N°. 79, tot wijziging der gemeentewet, dat vergunt, een gelijk bedrag aan opcenten op het personeel te heffen als er bij directe plaatselijke belasting opgebragt wordt, geeft inderdaad te veel ruimte.

949. Zulke verhooging behoort dan echter hare naauwkeurig

bepaalde grenzen te hebben, opdat niet eene belasting eenzijdig te zwaar op de ingezetenen drukke en hare opbrengst voor den staat vermindere.

Om dezelfde reden als bij N°. 947 aangevoerd is.

Het is bekend, hoe onmatig sommige van onze gemeenten in vroegere jaren misbruik gemaakt hebben van dit gemakkelijk middel der opcenten op de rijksbelastingen, vooral op de accijnsen, niettegenstaande een koninklijk besluit van 1816 [1]) reeds getracht had dat kwaad af te wenden door het getal dezer plaatselijke opcenten tot 50 te beperken. De regering was zwak genoeg om aan dat voorschrift niet de hand te houden, en zoo kwam men er in eenige gemeenten allengs toe om tot 150 opcenten van den accijns op de turf te heffen; in andere klommen de opcenten op het geslagt tot 220; in meer dan honderd gemeenten was de plaatselijke belasting op het gemaal hooger dan die voor het rijk; in sommige werden de opcenten op dit middel tot 300, ja tot 350 opgevoerd.

De gemeentewet heeft reeds in 1851 aan deze buitensporige opdrijving perk gesteld, door (art. 241, 242 en 250) het cijfer der plaatselijke opcenten, die er op verschillende rijksbelastingen gelegd mogen worden, naauwkeurig te bepalen. Thans is dit kwaad door de geheele afschaffing van plaatselijke verbruiksbelastingen voor goed gekeerd.

950. Eene algeheele vermenging tusschen de algemeene en de plaatselijke middelen is om onderscheidene redenen verwerpelijk.

De stelling zoude vermoedelijk achterwege gebleven zijn, indien niet in 1860 het voorbeeld van zulke vermenging in België gegeven ware. Al heeft ook de minister van financiën aldaar in een eerste verslag over de werking van het stelsel de aanvankelijke uitkomsten er van geroemd [2]), wij meenen het niettemin ook

---

[1]) Kon. Besluit van 4 Oct. 1816, Stbl. N°. 54, *houdende bepalingen omtrent de plaatselijke belastingen.* Men vergelijke Mr. J. R. Thorbecke, *Over plaatselijke begrooting* (1847); Mr. J. L. de Bruyn Kops, *Over indirecte belasting als middel van plaatselijke inkomsten* (1851).

[2]) Zie het Rapport, bij uittreksel medegedeeld in de *Economiste Belge* 10 Mai 1862.

nu nog met den auteur van een uitstekend opstel, dat den nederlandschen lezer met dat stelsel bekend gemaakt heeft [1]), een *afschrikkend* voorbeeld te mogen noemen.

Dat eigenlijk gezegde onderdeelen van den staat, die, zonder zelfstandig bestaan en leven, met geen ander oogmerk zijn gevormd, dan om orde en gemak in het algemeen bestuur te brengen, geene eigene huishouding en dus ook geen eigene middelen behoeven te hebben, maar van het noodige voorzien worden uit de algemeene schatkist, dit laat zich begrijpen. Wij vinden zelfs een opmerkelijk spoor van dit beginsel in de bepalingen onzer provinciale wet, volgens welke de uitgaven voor het provinciaal bestuur, voor zooverre het rijksbestuur is, op de algemeene rijksbegrooting gebragt worden. Maar het behoeft niet betoogd te worden, dat ook zelfs daar, waar het stelsel van centralisatie zich tot zijne uiterste grenzen ontwikkeld heeft, de gemeente nog altijd een eigen zelfstandig bestaan en leven heeft, met hare eigene behoeften, waarin voorzien moet worden, met hare eigene middelen, waarover zij moet hebben te beschikken. Door de vermenging nu, waarvan hier sprake is, wordt inbreuk gemaakt op deze zelfstandigheid; de gemeente verliest hare natuurlijke en noodzakelijke vrijheid; hare eigenaardige ontwikkeling wordt belemmerd door de zamenkoppeling van hare belangen met die van de andere gemeenten: wat meer zegt, zij wordt afhankelijk van de rigting, de inzigten, de willekeur, de gunst en ongunst van het algemeen bestuur. En wat alles afdoet, door zulke vermenging geraken de geldmiddelen van den staat en die der gemeenten zoodanig in elkander verwikkeld, dat elke geleidelijke verbetering in de huishouding van den staat zoowel als in die van elke gemeente, zoo niet onmogelijk, althans hoogst moeijelijk gemaakt wordt.

Sedert de bovenstaande regelen (in het najaar van 1862) geschreven werden, is ook bij ons door de meermalen aangehaalde wet van 7 Julij 1865, Stbl. N°. 79, tot wijziging der gemeentewet, eene vermenging van algemeene en plaatselijke middelen

---

[1]) *Een afschrikkend voorbeeld op het gebied der belastingen.* In: *de Gids*, 1861, Ie Dl. blz. 826 vv.

ingevoerd. Zij kan mij niet bewegen, een woord van het geschrevene terug te nemen. Het hoofddoel dezer wet, geheele afschaffing der plaatselijke accijnsen, juich ik van ganscher harte toe; maar het voorname middel, overdragt van een aanzienlijk deel der opbrengst van de rijksbelasting op het personeel aan de gemeenten, acht ik zeer bedenkelijk. Al is men hier ook bij lange na niet zoover gegaan als in België bij deze zamenkoppeling van rijks- en gemeente-inkomsten, men heeft toch een beginsel aangenomen, dat naar mijne overtuiging op den duur schadelijk zal werken. Trouwens, reeds nu, nadat de wet naauwelijks een jaar gewerkt heeft, zijn de sporen van dien schadelijken invloed zigtbaar. Het is reeds gebleken, dat de gemeenten bij de bepaling van haar aandeel in de rijksbelasting en van de wijze van uitkeering afhankelijk zijn van de inzigten — om niet te zeggen van de gunst of ongunst — van den minister van Financiën. Evenzoo heeft zich reeds verwarring geopenbaard, hieruit ontstaande, dat het dienstjaar van de heffing dezer belasting, van Mei tot Mei loopende, niet sluit met dat der gemeentelijke administratie, dat den gewonen jaarkring volgt. Van andere kleinere bezwaren heb ik niet te gewagen. Maar het ernstigste bezwaar zal zich nog voordoen wanneer men eens gevolg zal willen geven aan de noodzakelijkheid om de wet op de belasting van het personeel te herzien. Men zal dit thans niet kunnen doen, zonder gevaar te loopen van groote verwarring in de finantiëele huishouding van vele gemeenten te brengen. En de vrees hiervoor zal reeds genoeg zijn om dat noodige werk steeds te verschuiven.

IIIe AFDEELING.

DE UITGAVEN VAN DEN STAAT [1]).

1e HOOFDSTUK.

OVER DE STAATSUITGAVEN IN 'T ALGEMEEN.

951. De jaarlijksche staatsuitgaven bij alle beschaafde volken kunnen in deze twee hoofddeelen gesplitst worden:

a. Uitgaven voor de loopende dienst van het staatsbestuur en de staatshuishouding.

b. Uitgaven tot voldoening aan aangegane verbindtenissen.

Onder de laatste soort worden — hier meer, daar minder — allerlei uitgaven van verschillenden aard gebragt, die de vrucht zijn van vroeger aangegane verbindtenissen, of wel in eene vaste, telkens terugkeerende uitkeering bestaan, zoo als pensioenen en wachtgelden, stipendiën, subsidiën, intressen van kapitalen, die als waarborg in de schatkist nedergelegd zijn, en van gelden, die de staat in de consignatiekas bewaart. Verg. N°. 1067 en 1097. In Engeland behoort er zelfs de civiele lijst der kroon toe. — Doch verreweg het voornaamste bestanddeel van deze soort van uitgaven wordt in alle beschaafde staten gevormd

---

[1]) Ook hier, waar wij over de *staatsuitgaven* handelen, geldt de opmerking, die aan het slot der aanteekening bij N°. 666 gemaakt is, dat wanneer wij van *den staat* spreken, hieronder ook voor zoo veel noodig verstaan worden de gemeente, de provincie en andere publiek-regtelijke ligchamen, die hun eigen werkkring in den staat hebben. De regelen, die hier zullen worden voorgedragen, gelden, met weinige uitzonderingen, voor deze corporatiën zoowel als voor den staat zelven.

door de rentebetaling en aflossing van de eigenlijke staatschuld. Daarom zullen wij over deze uitgaven in de vierde afdeeling afzonderlijk handelen.

652. De jaarlijksche uitgaven voor de loopende dienst kunnen wederom onderscheiden worden:

a. naar hare bestemming;

b. naar haren aard.

2e HOOFDSTUK.

ONDERSCHEIDING DER STAATSUITGAVEN NAAR HARE BESTEMMING.

653. In verband met den drieledigen werkkring van den staat in de maatschappij kunnen de staatsuitgaven naar hare bestemming onderscheiden worden in uitgaven dienende tot *handhaving*, tot *bescherming* en tot *ondersteuning*.

Verg. N°. 660, 667 vv.. 672 vv., 681 vv.

Het spreekt van zelf, dat hier de grenslijn niet scherp te trekken is, in dien zin, dat men naauwkeurig zou kunnen afpassen, hoèveel er voor handhaving, hoèveel voor bescherming en hoeveel voor ondersteuning in een jaar wordt uitgegeven. Te minder is dit mogelijk, omdat de oogmerken zelve, waartoe de uitgaven bestemd zijn, dikwijls inéénloopen. Daarom evenwel is, gelijk ons straks blijken zal, de onderscheiding toch niet geheel zonder beteekenis.

Het volgende worde derhalve aangemerkt meer als toelichting dan als nadere bepaling der gemaakte onderscheiding.

Onder de uitgaven voor *handhaving* kunnen wij brengen de kosten van het eigenlijke staatsbestuur, van wetgeving en regering; voorts die bestemd tot het ophouden van de waardigheid van den staat (verg. N°. 670, 671); dan vooral die tot verdediging tegen buitenlandsch geweld en binnenlandsche onrust, d. z. de uitgaven voor oorlog, marine, politie (in engeren zin), regtspraak en gevangeniswezen (verg. N°. 668 v.). Ook de uit-

gaven voor de buitenlandsche zendingen kunnen hiertoe gebragt worden, voor zoo verre de taak der diplomatie ook hierin bestaat, voor de belangen, regten en eer van den staat te waken en de goede verstandhouding met andere staten te bewaren.

Maar de meeste dezer uitgaven zullen tevens strekken tot *bescherming* van het ongestoord maatschappelijk verkeer, zoowel binnen het eigen grondgebied van den staat als daarbuiten (verg. N°. 672 v., 675 v.). Het behoort insgelijks tot de taak der diplomatie, en het zal er, hopen wij, meer en meer het gewigtigste deel van uitmaken, de regten en belangen van de onderdanen van den staat buitenslands te behartigen. De krijgsmagt, vooral de zeemagt, is evenzeer geroepen, hare bescherming aan die bijzondere belangen te verleenen, waar dit noodig is. Regtsmagt en politie hebben vooral daarom voor de handhaving der openbare orde te zorgen, omdat deze de voorwaarde is van de veiligheid van personen en goederen.

De *ondersteuning*, die de staat door zijnen zedelijken invloed en door zijne eigene zelfstandige kracht met stoffelijke middelen aan de maatsehappij verleent (verg. N°. 681, 686 vv.), vordert desgelijks een tal van uitgaven voor zeer onderscheidene oogmerken. Wij laten hier nu de vraag rusten, in hoe verre de staat zich daarmede in te laten heeft; voor zoo ver hij er zich mede inlaat, zullen publieke werken, inrigtingen van algemeen nut, koloniën en bezittingen, armenzorg, kerk en school, aanmoediging van wetenschap en kunst, bestuur en leiding der volksnijverheid, bevordering van de geregelde vervulling der behoeften, min of meer aanzienlijke uitgaven vorderen, hetzij de staat zulke zorg onmiddellijk als de zijne behartige, hetzij dat hij aan deze belangen door toelagen, gunsten of medewerking te gemoet kome.

954. Hierbij komen voorts nog de kosten van de eigene *huishouding van den staat*, en die van het *beheer* der gelden, die hij ontvangt en uitgeeft.

Deze uitgaven vormen een geheel eigen en op zich zelf staanden groep. Zij bestaan in de onkosten, die aan elke uitgebreide en omslagtige administratie eigen zijn. Verreweg het grootste deel der posten, die op de begrooting voor het departement van

finantiën voorkomen, behoort hiertoe. Dat elke bezuiniging op deze kosten als *winst* mag worden gewaardeerd, kan hier reeds opgemerkt worden. Zie breeder hierover bij N°. 962.

955. Eene eerste en zeer moeijelijke vraag van praktische staathuishoudkunde is nu deze, hoe verre de staat al deze gezamenlijke uitgaven mag en moet opvoeren.

956. Eene andere vraag, met de eerste naauw verbonden, maar ook op zich zelve gewigtig, is, hoe de staat zijne gezamenlijke uitgaven over die onderscheidene bestemmingen moet verdeelen en welke verhoudingen daarbij in acht genomen behooren te worden.

Zie het antwoord op deze beide vragen onder N°. 963.

957. De staatsuitgaven hebben in zich zelve en uit natuurlijke oorzaken steeds eene kracht van uitzetting.

958. Naarmate door de werking der wet van de verdeeling van den arbeid de persoonlijke diensten, die de staat om niet van de burgers eischt, vervangen worden door bezoldigden arbeid, krachtens vrijwillige overeenkomsten geleverd, klimmen ook de sommen hooger, die de staat tot belooning van dezen arbeid zal hebben te betalen.

Verg. N°. 700—705. Zie ook N°. 710 v., 713—717, 721.

959. Bovendien brengt de ontwikkeling der maatschappij zelve, met hare uitbreiding van behoeften en middelen, mede, dat de staat, die in en met haar leeft en werkt, verpligt wordt tot steeds grootere uitgaven ten behoeve van de belangen, waarin hij met zijne zelfstandige kracht heeft te voorzien.

Sommigen zal misschien deze stelling vreemd en onverwacht voorkomen, vooral hun, die zich vleijen met het verleidelijke droombeeld, dat door krachtig volgehouden bezuiniging en vereenvoudiging de uitgaven van den staat voor goed binnen zekere grenzen besloten gehouden kunnen worden. Wel merken zij

op, dat des ondanks de begrootingen van alle staten van jaar tot jaar klimmen; maar zij zijn dan gewoon, de schuld hiervan op tijdelijke en buitengewone omstandigheden te werpen, en spiegelen zich zelven en ons voor, dat wanneer deze maar eens achter den rug zijn, de gewone en regelmatige uitgaven tot een lager en vast peil teruggebragt kunnen worden. Alsof het buitengewone zich niet ook met de grootste regelmatigheid telkens weder in nieuwe vormen opdeed!

Het valt niet moeijelijk, de gronden aan te geven, waarom deze hoopvolle verwachtingen ijdel zijn. Zij zijn van onderscheiden aard.

In de eerste plaats (want ook dit is een der verschijnselen, die zich bij de ontwikkeling der maatschappij openbaren) zal de staat genoodzaakt zijn, hoogere sommen op zijne begrootingen uit te trekken door de voortdurende daling van de waarde van het geld als ruilmiddel tegenover de goederen en diensten, die er mede betaald worden. Deze daling is, gelijk men weet, de doorgaande trek in de geschiedenis der beschaafde wereld gedurende de drie laatste eeuwen geweest; en er is tot heden niet de minste grond om te onderstellen, dat dit eerlang anders worden zal. Doch wij willen er dadelijk bijvoegen, dat dit op zich zelf geene vermeerdering van last is. Tegenover de grootere sommen, die, ten gevolge van de daling der waarde van het ruilmiddel, betaald moeten worden, staat eene verhooging van de sommen, die inkomen, ten gevolge van dezelfde daling. Dit geldt in de eerste plaats van de inkomsten uit domeinen, waarvan de geldelijke opbrengst rijst in evenredigheid met de hoogere waarde der produkten tegenover het geld (verg. N°. 285 vv. en 729). Dit geldt voorts van alle belastingen, die niet naar eenen eenmaal in geld vastgestelden taks, maar in evenredigheid met de waarde der belaste voorwerpen geheven worden, b. v. successie- en registratie-regten, de belasting van het personeel, eene zuivere inkomsten-belasting, sommige accijnsen, de regten op den invoer, voor zoo verre zij naar den maatstaf der waarde worden berekend, en dergelijke. (Men vergelijke ook wat bij N°. 841 gezegd is over de grondbelasting.) De verhooging van het budget, voor zoo verre zij uit deze oorzaak voortspruit, wordt alzoo slechts eene nominale. De getallen der guldens, die ontvangen en uitgegeven worden, zijn hooger: de

werkelijke inkomsten en uitgaven zijn tegenover elkander dezelfde gebleven.

Doch hierbij blijft het niet. Werkelijk en niet enkel in naam, vermeerderen steeds de uitgaven uit andere oorzaken, met de ontwikkeling der maatschappij in verband staande. Deze ontwikkeling brengt mede — men mag wel zeggen bestaat in — voortgaande uitbreiding der behoeften, gepaard met vermeerdering en verbetering der middelen om daarin te voorzien. Het tegenwoordige geslacht kent en vervult behoeften, waarvan het voorgeslacht geen denkbeeld had. Het beschikt over stoffen en krachten, wier bestaan of gebruik vroeger niet vermoed werd. Zoo gaat het steeds voort en zal het steeds voortgaan. Van dit voortstreven der maatschappij kan de staat zich niet losmaken. Hij mag daarbij niet achterblijven zonder aan zijne roeping tekort te doen. En vermits het maatschappelijke leven zich oplost in arbeid, ruiling van voortbrengselen en diensten, en verrekening van de geruilde goederen en diensten in geld, scheppen de nieuwe behoeften en de nieuwe middelen talrijker omzettingen in geld: met andere woorden, meerdere uitgaven waartegen van de andere zijde doorgaans meerdere inkomsten overstaan. Één voorbeeld, zoo er nog een noodig is, zij genoeg. Wij vinden tegenwoordig op onze begrooting voor Binnenlandsche Zaken jaarlijks een aanzienlijken post uitgetrokken voor de dienst der telegrafie. Sla de begrootingen van 15 of 20 jaren geleden op, en gij zult er geen enkelen gulden voor dezen tak der staatsdienst uitgetrokken vinden.

Er is nog meer. De maatschappelijke rijkdom neemt toe, ook nog in anderen zin. Wat wij hebben en gebruiken wordt beter, overvloediger, vollediger. Waar de vaderen tevreden waren met gebrekkige middelen, omdat zij geene betere kenden, eischen wij meer, omdat wij meer kunnen verkrijgen. Ook hier kan de staat zich niet aan den vooruitgang onttrekken, zal hij in zijnen kring blijven medewerken en aan zijne roeping naar eisch voldoen. De verzamelingen van voorwerpen van wetenschap en kunst breiden zich onophoudelijk uit. De openbare boekerijen groeijen in omvang aan in verhouding met de levendiger werkzaamheid op geestelijk gebied. Een museum van Natuurlijke Historie, dat vóór honderd jaren om zijnen rijkdom geroemd mogt worden, zou heden als onvolledig en ge-

brekkig naauwelijks des aanziens waardig zijn. De uitbreiding der kennis dwingt tot steeds nieuwe aanvulling en verdeeling van de vakken van het openbaar onderwijs. Publieke werken nemen grootscher vormen en stouter afmetingen aan, naarmate de mensch in magt wint om de natuur te beheerschen. Zelfs de middelen van aanval en verdediging in den oorlog, door de wetenschap tot al grooter vermogen opgevoerd, zijn zamengestelder en kostbaarder geworden. De linieschepen van Nelson kostten vijfmaal meer dan de fregatten van de Ruyter. En het hedendaagsche gepantserde schroeffregat kost drie of vier maal meer dan het admiraalschip van Nelson.

960. Tegenover deze natuurlijke kracht van uitzetting der staatsuitgaven behoort het 't streven van de bestuurderen van den staat te zijn, die uitgaven waar het mogelijk is in te korten, door betrachting van zuinigheid, door doelmatige vereenvoudiging van bestuur en beheer, door vermijding van al wat overtollige weelde is, en door afsnijding van al zulke bemoeijingen, die niet, of niet meer, tot den werkkring van den staat behooren.

Altijd moet de overweging op den voorgrond staan, dat de middelen tot dekking der staatsuitgaven (immers grootendeels) geput worden uit de beurzen der ingezetenen.

961. De staat moet zich alzoo onthouden van al zulke uitgaven, waarvan de noodzakelijkheid of het nut in het algemeen belang niet duidelijk en onwederlegbaar blijkt.

Alzoo geene uitgaven voor iets, dat die uitgaven niet waard is. Geene uitgaven van weelde, waar eenvoud voldoende is (verg. N°. 588 vv.). Geene uitgaven voor overtollige ambten of bedieningen met weidschen titel maar zonder werk, voor hooge bezoldigingen, pensioenen of wachtgelden aan gunstelingen en buiten de strenge verpligtingen, waartoe de staat regtens gehouden is. Geene uitgaven op grond, dat de staat de welvaart bevordert door het geld in omloop te brengen of door werk te verschaffen (verg. N°. 194, 463). Geene uitgaven met het oog op eene soort van justitia distributiva, die noopt, om

zonder geldige redenen den een te geven alleen omdat den ander gegeven is.

Dit alles is zoo waar en zoo duidelijk, dat het naauwelijks nog gezegd behoeft te worden. Desniettemin is er te allen tijde en wordt er nog thans tegen deze duidelijke waarheid gezondigd, zoowel hier te lande als elders. Vooral geldt dit heden ten dage nog van het laatst aangeroerde punt. Hoe trachten wedijverende belangen (in de kerk b. v.) een evenredig aandeel te verkrijgen in de gaven, die de staat uitdeelt! Hoe levendig is, bij publieke werken van staatswege, de aandrang van elk deel des lands om daarvan ook een deel te bekomen; en hoe dikwijls waren wij niet getuigen van de zwakheid der regeringen, die in dien strijd der belangen niet de vraag voorop stelden, welke van die werken het noodigst waren ten algemeenen nutte, maar hoe men het gevoegelijkst al die uiteenloopende eischen zou kunnen bevredigen.

Zie voorts de aanteekening bij N°. 1175.

962. Bij de uitgaven voor bestuur en beheer (N°. 954) kan en moet steeds vóór alles de regel van bezuiniging en vereenvoudiging worden toegepast.

In dit opzigt, zoo ergens, vertoont ons de geschiedenis der staten van het nieuwe Europa eenen treffenden vooruitgang.

Wel is het moeijelijk, ja bijkans onmogelijk, eene naauwkeurige vergelijking van den tegenwoordigen toestand met dien van vroegere tijden te maken. De openbaarheid, ook met betrekking tot het beheer der geldmiddelen, waar wij ons thans in verheugen, ontbrak vroeger; de stipte regelen van boekhouding, die *ruwe* en *zuivere* opbrengst der belastingen onderscheiden, zijn eerst van den laatsten tijd; en bovenal, het oude stelsel van verpachting maakte het volstrekt onmogelijk, met eenigen grond van zekerheid te berekenen, hoe groot het verschil was tusschen de som, die de belastingschuldigen opbragten, en de som, welke de pachters aan de schatkist uitkeerden.

Nogtans, wij hebben zulke naauwkeurige berekeningen niet eens noodig om de juistheid onzer bewering te staven. Er zijn ons uit vroegere tijden enkele verklaringen van tijdgenooten bewaard, die wij als afdoende mogen aanmerken.

De Fransche schrijvers [1]) herinneren ons aan eene plaats uit de Gedenkschriften van Sully, den Minister van Hendrik IV, waarin deze staatsman zelf erkent, dat in zijn tijd de onderdanen des Konings 150 millioen livres moesten opbrengen om een zuiver bedrag van 30 millioen aan de schatkist te leveren! — Niet minder merkwaardig is eene plaats uit Luzac's *Hollands Rijkdom* [2]), waarin hij ons den toestand in zijnen tijd voorstelt: „De uitheemschen hebben over dit gebrek meer dan wij „te klagen; nochtans beweert men, dat ten tijde der Pachteren „slechts *een vierde* van 'tgeen opgebragt werd in 's lands schat„kist kwam, en dat er tegenwoordig, niettegenstaande de slui„kerijen, welke er gepleegd worden, tweemaal meer bij de col„lecte inkomt, dan onder de Pachters; hetwelk echter niet ge„noeg zoude zijn. Want, volgens die rekening, zoude er maar „*de helft* van 't geen op 't volk geheven wordt, in 's lands schat„kist komen, en de wederhelft aan de onkosten van heffing „gaan, dat mij te veel voorkomt, en, zoo ik vertrouw, niet „naauwkeurig genoeg is nagegaan." — Volgens eene in 1789 door Necker overgelegde en goedgekeurde rekening der Fransche schatkist, bedroegen de kosten van inning toen bijna 14°/₀ van de onzuivere opbrengst [3]). — In Holland werden over 1788 tot 1794 in een officiëel rapport de collecteloonen der gemeene middelen „alleen voor zoo ver betreft de belooning der collec„teurs, zonder verdere onkosten" berekend op 8 à 10°/₀ [4]). In Gogel's *Memoriën en Correspondentiën* [5]) vinden wij de begrooting van de kosten van invordering van de belastingen voor 1820, zoo als die hem door de regering zelve medegedeeld was, opgeteekend tot een bedrag van ƒ 7,632,972,32. De opbrengst zelve der belastingen kon niet hooger geraamd worden dan

[1]) G. du Puynode, *De la monnaie, du crédit et de l'impôt* (1853), Vol. II, p. 112. Zie ook: Esquirou de Parieu, *Traité des impôts* (1862), Vol. I, p. 98. Verg. Mac-Culloch, *Taxation and funding-system* (1852), p. 29.

[2]) Dl. IV, blz. 388.

[3]) Zie de rekening bij Esquirou de Parieu, l. l., p. 109.

[4]) Mr. F. N. Sickinga, *Bijdrage tot de Geschiedenis der belastingen in Nederland* (1864), blz. 310.

[5]) Blz. 241. Verg. blz. 221.

ruim ƒ 63,000,000 [1]). De kosten van inning waren dus ruim 12 % van de ruwe opbrengst. Gogel nam aan, ze door doelmatige bezuiniging met 2 millioen gulden te verminderen.

Tegenwoordig rekent men in die staten, waar het finantiëel beheer op goeden grondslag geregeld is, dat het gezamenlijk bedrag der kosten van invordering der belastingen niet hooger dan 7 tot 10 % van de opbrengst klimt. Voor Frankrijk was het (met inbegrip der posterijen, die hier eigenlijk niet bij behooren) over het dienstjaar 1853, juist 10 % [2]). Macculloch geeft voor Engeland over het dienstjaar 1851 eene verhouding van bijna $6\frac{1}{2}$ %, maar voegt er bij, dat zij voor Ierland ten gevolge van het slechte stelsel van heffing tot 14,3 % klimt [3]). Bij ons kan men het bedrag op ongeveer 7 % stellen [4]).

Het is echter duidelijk, dat dit bedrag niet voor alle belastingen hetzelfde is. De inkomende regten en accijnsen kosten veel meer aan invordering dan de directe belastingen. De inrigting onzer begrooting laat niet toe, dit onderscheid aan te toonen: maar op de rekening der Fransche schatkist, hierboven aangehaald, klimmen de kosten van invordering der directe be-

---

[1]) Die cijfers zijn voor 1820 niet in de begrootingswetten gespecificeerd, maar wel in die voor 1819; zie de Wet van 24 Dec. 1818, Stbl. N°. 46. Er is geen bezwaar tegen, dat wij ons aan deze opgaaf houden.

[2]) Zie Esquirou de Parieu, l. l., p. 111.

[3]) *Taxation and funding-system*, p. 29.

[4]) Op het budget voor 1865 is de gezamenlijke opbrengst der belastingen (zonder de posterijen, maar met inbegrip van de inkomsten der domeinen, die hier bijgeteld zijn, omdat op de begrooting van uitgaven de kosten voor de domeinen met die der registratie vermengd zijn) geraamd op ruim ƒ 57,732,000. De kosten zijn op de begrooting der uitgaven voor het Depart. van Finantiën (Hoofdst. VII B) voor de 6e afdeeling ƒ 3,258,520.—
„ „ 7e „ „ 786,214.—
ƒ 4,044,734.—

Dus bijna 7 %. Doch voor een deel moeten hierbij nog in rekening gebragt worden de algemeene kosten van het departement en de uitgaven voor de 10e afdeeling (Pensioenen, enz.). — Men houde hier voorts in het oog, dat de uitgaven der schatkist nòg hooger zouden zijn, indien niet een gedeelte der kosten door de belastingschuldigen regtstreeks aan de ambtenaren betaald wierd in den vorm van emolumenten, leges, enz.

lastingen en van die op de registratie en het zegel met de onkosten der domeinen niet hooger dan 4,4%, terwijl de kosten der douanes en verbruiksbelastingen tot 17% stijgen.

Ook zullen in den kleineren kring van het gemeentehuishouden de kosten evenredig grooter moeten zijn, vooral wanneer de gemeenten plaatselijke accijnsen heffen. Ook om deze reden hebben wij ons te verheugen over de onlangs tot stand gebragte afschaffing van alle gemeente-accijnsen bij de wet van 7 Julij 1865, Stbl. N°. 79. (Verg. de aant. bij N°. 945.)

963. Met betrekking tot de overige uitgaven moeten vooral deze twee overwegingen gelden:

Eerstelijk, dat de uitgaven in haar geheel niet opgevoerd worden boven het peil van het vermogen des volks om daartoe de middelen op te brengen;

Ten tweede, dat voor de volstrekt noodzakelijke uitgaven de middelen *moeten* gevonden worden.

Er is veel gesproken en geschreven over de vraag, in hoeverre de regel: *Zet de tering naar de nering*, ook van de staathuishouding geldt. In de huishouding van elk bijzonder persoon is de naleving van dezen regel de eerste voorwaarde van duurzame welvaart. Heeft hij ook in die van den staat gelijke beteekenis? Gewis niet. De jaarlijksche inkomsten van een bijzonder persoon zijn doorgaans vrij naauwkeurig binnen zekere grenzen te ramen, en het is dus natuurlijk en noodzakelijk, dat hij ook zijne uitgaven binnen gelijke grenzen houde. De inkomsten van den staat daarentegen zijn, immers wat de hoofdbron daarvan, de belastingen, betreft, wel niet geheel onbegrensd, maar toch zeer rekbaar. Men kan wel nagenoeg berekenen wat elke belasting, die uitgeschreven is, in den loop van een jaar zal opleveren, maar men kan niet bepalen wat de opbrengst zou wezen van al de belastingen, die men al zou kunnen uitschrijven. Alzoo is het redelijk en natuurlijk dat men in de staatshuishouding eerst vraagt: wat is er noodig? en dan: hoe en door welke belastingen en tot welk bedrag zal dat noodige bijeengebragt worden? Zoo wordt dan ook met reden bij de jaarlijksche regeling van de huishouding voor het volgende

dienstjaar door de wetgevende magt eerst de begrooting van de uitgaven en daarna de raming der middelen vastgesteld.

Sommigen zijn door de waarneming van dit verschil tot het besluit gekomen, dat dan van de staathuishouding juist de omgekeerde regel gelden moet: *Zet de nering naar de tering*. Doch ook dit kan niet onvoorwaardelijk gesteld worden. Ook de inkomsten van den staat, hoe rekbaar ze zijn mogen, hebben toch in 't einde hare natuurlijke grenzen. Het vermogen van een volk om belasting op te brengen is niet onuitputtelijk. In zekere tijden, onder zekere omstandigheden, kan het minder krachtig zijn dan in andere. En altijd blijft de regel gelden, bij N°. 786 aangehaald: „Ce n'est point à ce que le peuple peut donner „qu'il faut mesurer les revenus publics, mais à ce qu'il doit „donner: et si on les mesure à ce qu'il peut donner, il faut „que ce soit du moins à ce qu'il peut toujours donner." Er is dus ook wel degelijk reden om op het *eindcijfer* der begrooting te letten en bij de tering de nering niet geheel uit het oog te verliezen.

Maar er zijn altijd uitgaven, die volstrekt noodzakelijk zijn, die de staat *moet* doen, zal hij aan zijne eerste pligten, *handhaving* en *bescherming*, voldoen. Hij kan daarbij wat ruim of wat krap te werk gaan: maar hier zal het ten slotte, waar het zoo groote belangen geldt, weinig verschil maken of men op dezen of genen post eenige duizenden uitspaart. Die pligten *moeten* vervuld worden en moeten *goed* vervuld worden. Kwam de staat daarin te kort, de maatschappij zou met langzame oplossing of zelfs met plotselingen ondergang bedreigd worden. Tot het doen van deze uitgaven *moeten* dan ook de middelen bijeengebragt worden. Geene offers mogen daartoe ontzien worden, hoe zwaar ook. Dit wordt natuurlijk gezegd in de onderstelling, dat de staat dan ook inderdaad zijne pligten naar eisch vervult: dat de millioenen, die wij voor land- en zeemagt opbrengen, ons werkelijk een weerbaar leger en eene bruikbare marine bezorgen, die ons in de ure des gevaars dienen kunnen; dat regtsmagt en politie ons werkelijk regt en veiligheid geven; dat onze dijken en sluizen werkelijk in staat zijn om den verbolgen watervloed te keeren. Hier geldt dus onbepaald de regel: Zet de nering naar de tering. Doch het spreekt wederom van zelf, dat ook hier niet meer dan het noodige gevorderd mag

worden; en ook, dat men niet meer moet willen dan men in de omstandigheden, waarin men verkeert, moet en kan doen. Het ware bij voorbeeld eene ongerijmdheid, dat wij tegenwoordig ondernamen eene vloot in zee te brengen, in staat om zich des noods met Engelands zeemagt te meten.

Anders is het met de uitgaven, waarvan, hoe nuttig zij ook zijn, de volstrekte noodzakelijkheid niet gebleken is. Hiertoe behooren vooral die, welke onder de uitgaven tot *ondersteuning* gebragt kunnen worden (verg. N°. 953). Voor zooverre de staat hier niet aan stellige verbindtenissen gebonden is, kan de maat van deze uitgaven bepaald worden naar de beschikbare middelen. Is er overvloed, dan kan de staat dien nuttig besteden; moet er bezuinigd worden, dan zullen de besparingen hier het eerst moeten treffen, hoe ongaarne men ook de hand van eene nuttige zaak aftrekke. Hier kan dus de regel op den voorgrond treden: *Zet de tering naar de nering.*

Doch ook hier is de opmerking niet geheel overtollig, dat de staat in elk geval te vermijden hebbe al wat naar verkwisting of overdaad zweemt. Is er overvloed in de schatkist, dan zal altijd in de eerste plaats in overweging genomen moeten worden, hoe men met dien overvloed, 't zij reeds dadelijk door afschaffing van belasting, 't zij voor de toekomst, door schulddelging, de lasten des volks kan verminderen. (Zie hierover breeder de aanteekening bij N°. 1178). En vooral verlieze men niet uit het oog, dat de ondersteuning van den staat ook nadeelig werken kan (verg. N°. 691 v.) en dat het op den natuurlijken weg van de ontwikkeling der maatschappij ligt, dat zij meer en meer leere die ondersteuning te ontberen (verg. N°. 690 en 694). Te meer dient dit in acht genomen te worden, omdat op zulke tijden van voorspoed niet duurzaam gerekend mag worden, en de schade van het gemis aan die ondersteuning te gevoeliger wordt naarmate de maatschappij zich meer gewend heeft, bij de vervulling van hare behoeften op de hulp van den staat te leunen.

964. Gewone uitgaven moeten uit gewone inkomsten worden bestreden. Voor buitengewone uitgaven kunnen buitengewone middelen aangewend worden.

Het eerste gedeelte van deze stelling moet als onverzettelijke regel van staathuishouding gelden. Niets is gevaarlijker dan de jaarlijks terugkeerende gewone uitgaven te willen dekken door buitengewone middelen, als: toevallige baten en overwinsten, verkoop van bezittingen, geldleeningen, enz. Dit is niet minder waar van het huishouden van den staat als van dat van elken bijzonderen persoon. Zie voorts N°. 992 vv.

De tweede helft van de stelling is met voordacht in minder stellige termen vervat. Aan de eene zijde is er niet het minste bezwaar tegen, dat eene buitengewone uitgave bekostigd worde uit de beschikbare gewone inkomsten. Maar aan den anderen kant is het ligt mogelijk, dat die buitengewone uitgaven zóó aanzienlijk zijn, dat zij uit de gewone middelen niet *kunnen* bekostigd worden. Ook kan het raadzaam zijn, den last eener uitgave, die in eens geschieden moet, over de inkomsten van vele jaren te verdeelen. Vooral van zulke inrigtingen en werken, die beloven in latere jaren vruchten op te leveren, is het zeer goed te verdedigen, dat zij bekostigd worden uit eene geldleening, waarvan de renten en aflossing later uit die vruchten betaald kunnen worden. Zie N°. 1007—1011.

Het komt hier echter op het goed begrip van *buitengewone* uitgaven aan. Maar al te veel vergeet men, dat ook het onvoorziene voorzien moet worden: que rien n'est plus certain que l'imprévu. Elk jaar komen er in de staatshuishouding even als in elke bijzondere huishouding onverwachte gevallen voor, die tot uitgaven noodzaken. Hierop moet dus gerekend worden zoo goed als op de meest gewone uitgave. Onder de wezenlijk buitengewone, die hier bedoeld worden, behooren een of ander groot werk van algemeen nut, waartoe de tijden gunstig zijn, de uitrusting tot een dreigenden of reeds begonnen oorlog, het herstel eener stormschade, die tot een nationale ramp aangegroeid is, zoo als de watersnood van 1825, en dergelijke.

965. De uitgaven door en voor den staat te doen, behoort hij niet over te schuiven hetzij op bijzondere personen, hetzij op andere publiekregtelijke ligchamen, waarover hij heerschappij heeft.

Er zijn wel eens ministers van finantiën geweest, die meenden

blijk te geven van fijn beleid, wanneer zij de kosten voor een of ander onderwerp van algemeen belang, die eigenaardig ten laste van den staat moesten komen, op de rekening van anderen wisten te brengen. Vooral is van dit hulpmiddel gebruik gemaakt in tijden, waarin de schatkist des rijks in grooten en aanhoudenden nood verkeerde.

Over het nadeelige en den staat onwaardige van het overdragen van allerlei uitgaven, die ten bate van den staat geschieden, op bijzondere personen, is reeds herhaaldelijk door ons gehandeld. Zie N°. 753 en 933. Minder schadelijk moge het schijnen, wanneer de staat uitgaven, die te zijnen behoeve geschieden, oplegt aan provinciën en gemeenten, het is niet minder onregtvaardig. Het is bekend, hoe dit stelsel hier te lande onder de regering van Koning Willem I op groote schaal in werking gebragt is. Nog zijn wij daarvan niet geheel ontslagen. In de provinciale wet [1]) — het is eene van hare verdiensten — is wel eene scherpe grenslijn getrokken tusschen de uitgaven in de provinciën, die rijksuitgaven zijn, en die voor de zuiver provinciale huishouding. Doch de verhouding tusschen den staat en de gemeenten is nog altijd minder zuiver. Trouwens, de gemeenten zelven hebben maar al te veel medegewerkt om die verwarring te bevorderen, door haren onderlingen wedijver om met een garnizoen, met den zetel eener regtbank, met eene gevangenis en dergelijke begunstigd te worden; en zij maakten het der regering gemakkelijk om aan het verleenen van zulke gunst zeer bezwarende voorwaarden te verbinden. Evenwel, ook in dit opzigt hebben de laatste jaren aanmerkelijke verbetering aangebragt. De regering heeft thans tot regel aangenomen, de kazernen, de lokalen voor de regtbanken, enz. uit de schatkist te bekostigen. Zij heeft zich zelve daardoor eene onmisbare vrijheid van handelen verzekerd en de gemeenten ontheven van een last, die haar niet toekwam. Maar nog altijd komen er op de gemeentelijke begrootingen een tal van kleine posten voor wegens onderwerpen, die meer staatsbelang dan gemeentebelang zijn.

Geene vermenging echter is het, noch schadelijke verwarring, maar integendeel loffelijke zamenwerking, wanneer voor een groot werk van algemeen nut de noodige middelen bijeengebragt

---

[1]) Wet 6 Julij 1850, Stbl. N°. 39, art. 103 vv.

worden door den staat met de provincie, de gemeente of het waterschap, die het meest regtstreeks belang hebben bij dat werk. Zonder zulke zamenwerking zou het werk misschien achterwege blijven. En het is billijk, dat dàt gedeelte des lands, hetwelk er het naaste voordeel bij heeft, ook in de kosten daarvoor bijdrage.

3e HOOFDSTUK.

ONDERSCHEIDING DER STAATSUITGAVEN NAAR HAREN AARD.

966. Tot vervulling van de taak van den staat in de maatschappij is, gelijk tot elke andere maatschappelijke verrigting, noodig het verbruik van goederen en de aanwending van arbeid.

Zie N°. 695 vv.

967. De staat moet zich derhalve de goederen, die hij verbruikt, aanschaffen en de diensten van hen, wier arbeid hij aanwendt, verwerven.

968. Voor zooverre dit niet geschiedt krachtens zijn regt om opbrengsten en persoonlijke diensten te eischen, verschaft hij zich die goederen langs den gewonen weg der maatschappelijke ruiling, met tusschenkomst van het geld, door koop, en verwerft hij dien arbeid door vrijwillige overeenkomsten tegen loon.

Verg. N°. 700—705, en 709—711.

969. Alzoo verdeelen de staatsuitgaven zich naar haren aard in betaling der goederen, en bezoldiging der diensten, die hij behoeft.

970. Bij beide deze soorten van uitgaven heeft de staat de keus tusschen tweederlei wijze, om zich de goederen en diensten, die hij behoeft, te verschaffen.

971. Hij kan daarbij zelf als ondernemer te werk gaan, de voorwerpen, die hij noodig heeft, voor eigen rekening voortbrengen, werken, die hij aanlegt, in eigen beheer houden, de diensten, die hij behoeft, tegen vaste bezoldiging bedingen.

972. Of hij kan de onderneming voor rekening van bijzondere personen laten, die daarvan een tak van maatschappelijk bedrijf maken, en alzoo de levering van goederen, den aanleg van werken en de verrigting van zekeren arbeid uitbesteden tegen eene voor elk geval bij overeenkomst te bepalen geldsom.

De staat kan tusschen deze tweederlei wijze van handelen kiezen even als een bijzonder persoon. Iemand wenscht zich een huis te bouwen en het te voorzien met al die zaken, die hem zijne woning geriefelijk en aangenaam zullen maken. Nu kan hij den bouw opdragen aan zijne werkbazen zóó, dat zij op zijnen last vervaardigen wat hij hun voorschrijft en hem de kosten van bouwstoffen en arbeidsloonen in rekening brengen. Hij kan meubelen en huisraad zelf bij de winkeliers koopen of van elders ontbieden. Wat dan het huis hem kosten zal, wanneer het gereed en van al het noodige voorzien is, zal eerst bij de uitkomst blijken. Die uitkomst zal misschien beneden, waarschijnlijk boven zijne vooraf gemaakte raming zijn. In elk geval zijn de kosten en kansen voor zijne rekening. — Maar nu kan hij ook den ganschen bouw en de geheele inrigting der woning voor een vasten vooraf bepaalden prijs uitbesteden aan een of meer personen, die voor hunne rekening ondernemen, hem het huis met hetgeen daarin is te leveren. Zoo in dit geval de uitkomst afwijkt van de raming, het meerdere of mindere komt ten laste of ten bate van deze ondernemers. — Desgelijks kan de eigenaar van een landgoed dit laten bebouwen door eenen zetboer, dien hij vast loon geeft, zóó dat de meerdere of mindere voordeelen van den bouw voor zijne rekening blijven. Of hij kan eene overeenkomst aangaan met eenen pachter, die de goede en kwade kansen voor zijne rekening neemt en den eigenaar eene vaste som 's jaars uitkeert.

Dat de staat bij de aanschaffing van de velerlei zaken, die er voor de publieke dienst noodig zijn, en bij den aanleg van groote werken, zoowel gebruik kan maken van het middel van

aan- en uitbesteding als van inkoop uit de hand en aanleg in eigen beheer, behoeft naauwelijks vermeld te worden. Minder duidelijk is het misschien voor sommigen bij den eersten oogopslag, hoe de staat ook de keus heeft om zekere diensten tegen eene vaste bezoldiging te verwerven, of den arbeid, dien hij verrigt wil hebben, laat uitvoeren door eenen bijzonderen ondernemer, die dan de baten en schaden der zaak voor zijne rekening neemt. Dikwijls komt dit laatste tegenwoordig ook niet voor; en in vele takken van de staatsdienst zou het onmogelijk zijn. Doch dat het geschieden kan, zien wij in de verpachting der tollen op de groote wegen, in de overeenkomsten betreffende de posterij, die een aantal duische staten met het vorstelijke huis van Thurn en Taxis van oudsher aangegaan hebben [1]). Een ander voorbeeld is de verhouding tusschen den staat en den muntmeester hier te lande [2]). Maar in vroegere tijden werd van dit stelsel van uitbesteding nog veel ruimer gebruik gemaakt. Dit was het geval met de belastingen, waarvan de inning door bijzondere personen als nijverheidsonderneming gepacht werd (verg. N°. 911). Dit was evenzeer het geval met de zamenstelling van het leger. De staat sloot daartoe overeenkomsten met de kolonels der regimenten, die dan de manschappen voor hunne rekening op de been bragten en gedurende den veldtogt onderhielden. Eigenaardig werden deze troepen *huurbenden* genoemd.

973. Voor de keuze tusschen deze twee wegen tot verwerving der noodige goederen en diensten kunnen de volgende regelen gesteld worden.

974. Voorwerpen, waarvan de voortbrenging behoort tot de gewone takken van den maatschappelijken arbeid, worden het best door aanbesteding verkregen.

Zelfs zou de staat vele van die zaken onmogelijk zelf *kunnen* voortbrengen. Dit geldt b. v. van de voorwerpen benoodigd

---

[1]) Verg. K. H. Rau, *Lehrbuch der politischen Oekonomie*, III. § 205. (Ed. 1850, p. 270.) Thans [Februarij 1867] door Pruissen afgekocht.

[2]) Verg. de Wet van 1 Junij 1850, Stbl. N°. 25 *omtrent het toezigt en de zorg over de zaken der Munt*, art. 5.

tot de kleeding, uitrusting en voeding van krijgslieden, van gevangenen, enz., van de schrijfbehoeften en tallooze andere kleinigheden, die in de lokalen der publieke dienst verbruikt worden. Van de deugdelijkheid van zulke voorwerpen kan men zich gemakkelijk overtuigen. De voorwaarden van uitbesteding zijn hier ligt zóó te stellen, dat de staat voor bedrog en verzuim van de zijde der leveranciers veilig is. Hier vooral kan partij getrokken worden van de mededinging om tot den laagsten prijs bediend te worden; en de openbare aanbesteding kan een middel zijn om willekeurige bevoordeeling van eenen gunsteling door de ambtenaren — ten nadeele wel eens van de publieke dienst of van de schatkist — voor te komen.

975. Voor den aanleg van uitgebreide en veelomvattende publieke werken is in den regel ook aanbesteding aan bijzondere ondernemers de geschiktste wijze.

Ook hier geldt, dat voor zulke werken zoo velerlei voorwerpen en zoo veel verscheidenheid van arbeidskrachten noodig zijn, dat de staat onmogelijk, althans niet dan met groote moeite en buitensporige kosten, dat alles zich zelf zou kunnen verschaffen. De aanneming van publieke werken maakt in elken beschaafden staat een eigen tak van nijverheid uit, die nog voortdurend in belangrijkheid toeneemt. De personen, die daarvan hun beroep maken, zijn er geheel op ingerigt. De staat, die hunne diensten gebruikt, geniet al de voordeelen van de verdeeling van den arbeid. Met hunne ervaring, hunne krachtige hulpmiddelen en groote kapitalen doet hij zijn voordeel. Zij zullen in den regel beter en goedkooper tevens werken dan de staat zelf. Tegen bedrog en verzuim kan ook hier door de voorwaarden van het bestek en door streng toezigt gewaakt worden.

Doch een wenk is hier niet overbodig. Dat toezigt zij streng, maar tevens verstandig en regtvaardig. Aan de eene zijde geene toegeeflijkheid, waar schuld of overtreding voorkomt. Want het geldt hier het publiek belang. Met verschrikkelijke gestrengheid worden meestal in de bestekken de zwaarste boeten bedreigd, die wel eens, ook bij grove nalatigheid, met bewonderenswaardige zachtzinnigheid worden kwijt gescholden. Waar dit, zoo

als in sommige gemeenten het geval schijnt te zijn, regel wordt, kan men er op rekenen, slecht bediend te worden. — Maar aan de andere zijde ook geene bekrompen letterknechterij, geene kleingeestigheid, geene plagerijen, geene nuttelooze en tijdroovende formaliteiten en uitvinding van onkosten ten laste der aannemers. Dit alles komt toch ten slotte weder op den staat neder, want de aannemers nemen het in hunne berekeningen op, verhoogen hunne prijzen naarmate van de kansen van last en ongerief, die zij loopen (bij wijze van assurantiepremie), en komen er ten slotte toe, slechter en duurder werk te leveren, dan wanneer zij minder gekweld waren geworden. Ook hier moet gewaakt worden tegen dien geest van bureaukratie, waarop bij N°. 186 gewezen is. Geheel op te heffen is deze last niet, evenmin als de hinderpalen weg ten emen zijn, die de overmijdelijke regelen en vormen van de staatsdienst altijd min of meer aan eene vlugge en gladde behandeling van zaken in den weg leggen. Ook hier geldt wat bij N°. 198 *c* gezegd is. — Maar altijd blijft het waar, dat de staat in 't eind zich zelven het meest bevoordeelt, wanneer hij tegenover hen, met wie hij handelt, eene flinke, loyale houding aanneemt, en dat ook hier het beste middel, om vlug en deugdelijk werk te bekomen, is, ruime vrijheid van handelen, gepaard met naauwkeurig bepaalde verantwoordelijkheid voor dengeen, die het werk op zich neemt.

276. De aanschaffing van zekere voorwerpen en de aanleg van zekere werken worde echter door den staat bij voorkeur in eigen beheer gehouden:

a. wanneer het boven alles aankomt op bepaalde hoedanigheden, die men in de voorwerpen of werken verlangt;

b. wanneer de voortbrenger der goederen of de ondernemer van het werk in het bezit is van een natuurlijk of willekeurig monopolie.

a. In deze gevallen is besparing op de kosten van ondergeschikt belang. Kan men hier met even goede of betere vrucht van de bijzondere nijverheid gebruik maken, dan is er niets, dat belet, zich tot deze te wenden. Doch het kan voorkomen, dat deze hier òf niet in staat is, aan de eischen te beantwoorden, die men haar stellen moet, òf dat men gevaar loopt, dat

hare voortbrengselen gebreken hebben, die eerst bij het gebruik, wanneer het te laat is, aan het licht komen. Dit zal b. v. ligt het geval zijn met kunstig zamengesteld wapentuig, met vestingwerken, met oorlogschepen, enz. Wij zijn hier te lande in dit opzigt niet zonder droevige ervaring.

b. Verg. N°. 119 vv. — In dit geval zou de staat zich vrijwillig prijs geven aan de eischen van den monopolist en dezen winsten moeten gunnen, die hij kan uitsparen door de zaak voor eigen rekening te ondernemen.

977. Allen arbeid, die betrekking heeft tot de eigenlijke staatsdienst, moet de staat opdragen aan zijne eigene aangestelde en bezoldigde ambtenaren, zoowel in de burgerlijke als in de krijgsdienst.

Uitbesteding van de takken der staatsdienst aan bijzondere ondernemers, zoo als vroeger op velerlei wijze geschiedde (zie de aanteekening bij N°. 972), is niet meer van onzen tijd. Zij is strijdig met de regelen van een goed en ordelijk bestuur en met het belang zelf van den staat. Alleen bij zaken van ondergeschikt belang, zoo als de verpachting van een tol, kan zij nog te pas komen — Verg. N°. 911—915.

4e HOOFDSTUK.

DE BEZOLDIGING DER AMBTENAREN.

978. Het loon van den arbeid van hen, die zich als ambtenaren in verschillenden rang en stand aan de dienst van den staat verbinden, wordt beheerscht door dezelfde wetten als het loon bij elken anderen tak van maatschappelijk bedrijf.

Verg. N°. 703 v., 706.

979. Dit loon bestaat gewoonlijk in eene vaste bezoldiging in geld uitgekeerd.

Verg. over het begrip van *bezoldiging* N°. 51 *a*.

Soms treedt voor een gedeelte der bezoldiging in de plaats van betaling in geld een of ander voordeel van anderen aard, b. v. vrije woning. In eenige Duitsche staten is het nog regel, dat de ambtenaren een deel van hun „*Gehalt*" in voortbrengselen uit de domeinen, als koren, brandhout, enz. ontvangen [1]). Dit stelsel, als overblijfsel uit vroegere tijden en oude maatschappelijke toestanden verklaarbaar, is echter weinig aanbevelenswaard.

980. Doch in vele en onderscheidene gevallen bestaat het slechts voor een gedeelte in eene bepaalde geldsom als vaste bezoldiging, en voor een ander deel in toelagen en buitengewone voordeelen (emolumenten) van wisselvalligen aard, die hetzij uit de schatkist zelve betaald, hetzij op andere wijze krachtens daarvoor gestelde regelen verworven worden.

Voorbeelden: de tafelgelden van zeeofficieren aan boord; de fourrage-gelden van officieren, die rijpaarden moeten houden; de gedeeltelijke percentsgewijze belooning der ontvangers; de leges en kanselarij-gelden van de ambtenaren aan de bureaux; de vergoeding aan de bewaarders van het kadaster voor verleende inzage of verstrekte uittreksels van hunne registers; de aandeelen in boeten en confiscatiën voor de ambtenaren bij de belastingen; school-, collegie- en examengelden van ambtenaren bij het openbaar onderwijs.

In hoeverre dit aanbevelenswaardig of verwerpelijk is, werd vroeger reeds aangewezen. Verg. N°. 753, 933, 936.

981. Het loon der ambtenaren, onverschillig uit welke bestanddeelen het zamengesteld zij, of onder welke vormen het uitgekeerd worde, wordt in de eerste plaats beheerscht door dezen algemeenen regel, dat zijn bedrag afhangt van de nuttigheid der bewezen dienst en van de voortbrengingskosten, die er noodig waren, om die dienst te kunnen bewijzen.

Zie N°. 52—55.

---

[1]) Zie K. H. Rau, *Lehrbuch der politischen Oekonomie*, III. § 59 vv. (Ed. 1850, p. 60 vv.)

282. Hieruit volgt, dat de bezoldiging der ambtenaren in de verschillende deelen en vertakkingen van de staatsdienst zeer ongelijk zijn zal.

283. Ook vloeit hieruit voort, dat het bedrag dier bezoldiging voor de onderscheidene betrekkingen naar tijden en omstandigheden gewijzigd zal moeten worden.

Voor dezelfde betrekking zal de bezoldiging hooger moeten zijn op eene plaats, waar de levenswijze duur is, dan daar, waar het gemakkelijker valt een huisgezin te onderhouden. Bij duurzame rijzing der prijzen van alle zaken van dagelijksche behoefte zullen ook de bezoldigingen verhoogd moeten worden. — Doch zie hierover de aanteekening bij N°. 287 *b*.

284. Doch deze algemeene regelen lijden veel afbreuk door de eigenaardigheden, die de staatsdienst, in onderscheiding van andere beroepen, aankleven en op de regeling van het loon in die dienst grooten invloed hebben.

285. Inzonderheid komt hier in aanmerking:

a. dat de gewone regel van de verhouding tusschen vraag en aanbod hier niet in zijne volle kracht werkt;

b. dat de vastheid der betrekking, in verband met het uitzigt op bevordering en met de instelling van pensioenen en wachtgelden, het peil der bezoldigingen veelal verlaagt;

c. dat er talrijke beweegredenen zijn, die, afgescheiden van de geldelijke belooning der diensten, velen aanlokken om zich in de staatsdienst te begeven.

Op deze afwijkingen van de gewone regelen van het loon is reeds vroeger gewezen. Zie N°. 56 en 57. Doch het is hier de plaats, het onderwerp meer van nabij te beschouwen.

De hier aangevoerde oorzaken, waardoor de bezoldiging der ambtenaren aan de gewone regelen van het loon ontsnapt, werken niet alleen elke op zich zelve, maar ook veelzins te zamen.

De orde en regelmaat, die vóór alles heerschen moeten in het

bestuur van den staat en het beheer van de schatkist brengen mede, dat de verhouding van den staat tegenover zijne ambtenaren in menig opzigt eene andere is dan die van eenen ondernemer van nijverheid tegenover de lieden, wier diensten hij gebruikt en betaalt. In de meeste takken der staatsdienst zijn de onderscheidene betrekkingen naar eenen rooster ingedeeld, die niet dan na gebleken noodzakelijkheid wijziging ondergaat. In verband hiermede worden zoowel de werkzaamheden van elken ambtenaar, als zijne bezoldiging bij besluit of beschikking éénzijdig geregeld. Van een vrij debat tusschen den ambtenaar, die zijne diensten aanbiedt, en den staat, die deze diensten vraagt, over den aard en den omvang van het te verrigten werk of het bedrag van het loon daarvoor, is geene spraak. Niet eens heeft er bij elke aanstelling eene nieuwe regeling overeenkomstig de veranderde behoeften des tijds plaats. Veelal blijft eene eenmaal bij besluit of bij de wet (zoo als voor de bezoldiging der regterlijke ambtenaren) vastgestelde regeling langen tijd stand houden, al erkent men ook, dat zij door den loop des tijds allengs onvoldoende en onjuist geworden is. Zulke reglementen hebben een aangeboren taaiheid van leven. Niet dan in de uiterste noodzakelijkheid worden zij vernieuwd of gewijzigd. Dit heeft zijnen grond deels in den aard der zaak; die reglementen zijn bestemd om voor langen tijd te werken; deels in de verkleefdheid aan sleur en slenter, welke allen besturen eigen is; deels ook hierin, dat men tegen veranderingen opziet, die niet ligt vermindering, maar veeleer aanzienlijke verhooging van de staatsuitgaven ten gevolge zouden hebben. — De uitwerking van dit alles nu is, dat in den regel de bezoldigingen te laag zijn, zoowel in evenredigheid met de behoeften, waarin de ambtenaar overeenkomstig zijnen maatschappelijken stand door zijnen arbeid moet voorzien, als in verhouding tot de diensten die hij levert.

Men zal hiertegen welligt opmerken, dat deze redeneringen, hoe schijnbaar juist zij zich ook voordoen, toch omvergeworpen worden door het eenvoudige feit, dat niettegenstaande dat alles de staat geen gebrek aan ambtenaren heeft, en dat zelfs elke opengevallen betrekking door een drom van mededingers belegerd wordt.

De aanmerking is juist. Doch het valt niet moeijelijk de te-

genstrijdigheid tusschen de redenering en het feit op te lossen.

Die oplossing is te vinden in 'tgeen in deze stelling onder *b* en *c* gezegd is. Reeds vroeger (zie de aanteekening op N°. 51) is gewezen op den invloed, dien de *vastheid* der bezoldiging (in tegenoverstelling van de wisselvallige winst) op haar *bedrag* heeft. „Van hier," zeiden wij, „een ander verschijnsel, waar„over men zich wel eens verwondert, namelijk, dat er altijd in „overvloed personen gevonden worden, die voor een karig loon „eene of andere betrekking willen aanvaarden, mits er slechts „eene *vaste* bezoldiging aan verbonden zij. Die zekerheid, van „op den duur een vast loon te ontvangen en dus hunne dagelijks „terugkeerende behoeften geregeld te kunnen vervullen, weegt „bij hen wel tegen de geringheid van dat loon op, terwijl zij „van het ondernemen van een bedrijf voor eigen rekening wor„den afgehouden door de vrees, dat de wisselvallige kans, die „zij loopen moeten, zoowel nadeelig als gunstig voor hen zou „kunnen uitvallen."

Nu is er, als algemeene regel, geen betrekking vaster dan die in dienst van den staat. Voor de wisselvalligheden, waaraan de man bloot staat, die zijne diensten aan eene bijzondere inrigting of eene onderneming van nijverheid verbindt, is hier weinig te duchten. Evenmin is er nood (ook hier spreken wij van den algemeenen regel), dat de betrekking, waarin een ambtenaar geplaatst is, opgeheven zal worden. Geschiedt dit ook al, dan wordt er in het lot van den ambtenaar, die buiten zijne schuld zijnen post verliest, voorzien door overplaatsing in een ander ambt of door wachtgeld. Zelfs ongeschiktheid voor de waarneming der bediening is zelden oorzaak van verwijdering. Een ambtenaar wordt niet anders dan op eigen verzoek ontslagen, tenzij om volstrekte onbruikbaarheid of wegens ergerlijke ontrouw. Wordt hij door ouderdom of ligchaamsgebreken onbekwaam voor de dienst, dan zorgt nog de staat voor zijne toekomst door het pensioen. En is de betrekking dan al niet vast, een deel der inkomsten is het toch. Nog meer. De staatszorg strekt zich in vele gevallen na zijnen dood nog uit over zijne weduwe en onmondige kinderen. Er is eindelijk nog iets, dat wij niet buiten aanmerking mogen laten. Niet alleen is de ambtenaar doorgaans vrij wel verzekerd van de betrekking, die hij eenmaal verworven heeft, maar hij heeft bovendien ook ge-

meenlijk een welgegrond vooruitzigt op verbetering van zijnen toestand door bevordering of door verhooging van traktement na een aantal dienstjaren. Ook hierbij is de invloed van eenmaal vastgestelde regelen en gewoonten niet gering, zoodat niet enkel ongemeene bekwaamheid of voorbeeldige ijver aanspraak op verhooging in rang of bezoldiging geven, maar ook wel eenvoudige ouderdom van dienst. — Dit alles te zamen nu maakt de staatsdienst zóó begeerlijk, dat niet alleen eene lage, ja *te* lage belooning voor vele betrekkingen daarvan niet afschrikt, maar dat velen zich zelfs getroosten, aanvankelijk, en geruimen tijd, hunnen arbeid nagenoeg onbezoldigd aan den staat te verstrekken, om maar, gelijk men zegt, den voet in den stijgbeugel te hebben.

Hier komt nu nog bij, hetgeen wij in de laatste plaats vermeldden, dat talrijke andere drijfveeren lieden van allerlei stand naar de dienst van den staat henendringen. Hier werkt de ijdelheid om eene in veler oog gewigtige betrekking in de maatschappij in te nemen. Zelfs de bode aan een ministerie ziet uit de hoogte op den eenvoudigen ambachtsman neêr. Bij anderen is het de begeerte om een persoon van invloed te zijn en verwanten en vrienden met dien invloed voort te helpen. Ook zijn er, wien eene betrekking welkom is, die hen vrijwaart voor het verwijt van niets te zijn, zonder al te veel inspanning van hunne vermogens te vergen. Doch ook op andere, edeler prikkels kunnen wij wijzen: een loffelijke eerzucht, die in krijgs- of zeedienst de baan zich geopend ziet om roem te behalen; de begeerte om nuttig te zijn; de aandrift om talent en arbeid tot bevordering van wetenschap, tot vermeerdering van volkswelvaart, ten beste van het vaderland te besteden. Wij zouden hier slechts hebben te herhalen wat reeds in de aanteekening bij N°. 57 gezegd is. — Maar genoeg. Wij hebben toch reeds breed uitgeweid over zaken, die van algemeene bekendheid zijn, die een iegelijk althans in zijn eigen kring gemakkelijk kan waarnemen. Doch hoe alledaagsch ook, het onderwerp is een zeer belangrijk verschijnsel op het gebied des maatschappelijken levens, wel der moeite waard, dat men naar zijne oorzaken zoeke, en vooral, dat men het in zijne gevolgen naspore.

986. Deze eigenaardigheden bij de regeling van het loon

in de staatsdienst zijn in den aard der zaak gegrond en geven alzoo op zich zelve geen stof tot afkeuring.

987. Doch zij kunnen in haar verband en zamenhang ligt de strekking krijgen, aan de eene zijde om den staat met ongeschikte ambtenaren te bezwaren, aan de andere zijde om het peil der bezoldigingen al te laag neêr te drukken.

988. Eene te lage bezoldiging der ambtenaren werkt zeer nadeelig voor den staat zelven.

De vraag doet zich op, of er hier wel van eene lage, althans *te* lage bezoldiging gesproken kan worden? De staat immers trekt eenvoudig partij van den aandrang van hen, die in zijne dienst geplaatst begeeren te worden: hij gehoorzaamt aan de wet van vraag en aanbod *zoo als deze onder de hier voorkomende omstandigheden werkt.* Het zou ongerijmd, het zou zelfs ongeoorloofd zijn, hooger loon voor de diensten, die hij vraagt, uit te loven dan zij zelven vorderen, die deze diensten aanbieden; want dat loon moet betaald worden uit de schatkist en de schatkist moet hare middelen putten uit de beurs der ingezetenen: en men zou de belastingen gaan verhoogen om zonder noodzaak de ambtenaren ruimer te betalen!

Dit alles is waar. Doch hier geldt nog eene andere en gewigtiger vraag, dan de eenvoudige geldkwestie. Ware deze de eenige, of de hoofdvraag, zij zou nòg gemakkelijker en goedkooper opgelost kunnen worden. Men zou eenvoudig de ambten aan den minst eischendè kunnen uitbesteden en de geheele staatsdienst bij aanneming laten verrigten. — Maar de staat heeft er in de eerste plaats belang bij, om *goed*, niet om *goedkoop* door zijne ambtenaren bediend te worden. En dat dit belang kwalijk bevorderd zou worden, door hier de regelen der openbare mededinging toe te passen, is niet twijfelachtig.

Een kommerlijk bestaan is voor den ambtenaar voorwaar niet het middel om met kracht, lust en ijver zijne pligten te vervullen. De onophoudelijke huiselijke zorg verstompt zijne vermogens en het voortdurend blootstaan aan de vervolging van schuldeischers brengt schade toe aan zijn gevoel van eigenwaarde. De nood verleidt of dwingt hem om den arbeid en den tijd, die den staat

toebehooren, te gebruiken, om langs andere wegen het ontbrekende aan te vullen. Ja, het kan gebeuren, dat hij tot minder edele middelen de toevlugt neemt, eene verzoeking, waaraan hij vooral blootgesteld is, wanneer de staat (al wederom uit bezuiniging) hem voor een gedeelte zijner inkomsten op wisselvallige emolumenten verwijst. — Zie hetgeen hierover vroeger gezegd is bij N°. 753 en N°. 933—938.

Er is iets anders, dat nog meer weegt. Het groote getal van hen, die zich om de uitdeeling van posten en bedieningen verdringen, geeft nog geenen waarborg, dat de staat den regten man zal vinden. In den grooten hoop treft men niet altijd de uitmuntenden aan. Wie „wat worden wil" in de wereld en zich zijner kracht om wat te worden bewust is, baant zich liever zijn eigen weg; want al is die aanvankelijk ook moeijelijker dan het effen spoor, waarop de menigte zich voortbeweegt, hij weet, dat die hem in 't eind verder en hooger brengen zal. Zulken moet de staat in zijn eigen belang zoeken en aan zich verbinden. Of wel — waar de bezoldiging voor de deftigste en aanzienlijkste betrekkingen op een onevenredig laag standpunt wordt gehouden (zoo als b. v. hier te lande die voor de leden der regterlijke magt), daar is eene eerste voorwaarde voor hen, die daarnaar dingen zullen, dat zij eigen middelen genoeg hebben om hiervan overeenkomstig hunnen stand te kunnen leven. Het gevolg is, dat de staat in zijne keuze beperkt is tot de mannen van vermogen, en dat de man van verdienste, wien dit hulpmiddel ontbreekt, belet wordt zich beschikbaar te stellen.

Eindelijk: vergeten wij niet, dat ook hier de gulden regel zijne toepassing vinden moet, dien wij vroeger, ofschoon in anderen zin hebben aanbevolen (verg. de aanteekening bij N°. 537), de regel van „goed werk voor goed loon." De staat behoort in zijne ambtenaren eene keurbende te hebben, van wie hij véél kan vergen. Zou dit niet tevens het middel zijn om ons te verlossen van dien omslagtigen gang der administratie, die meer verlamt dan handelt, meer tegenhoudt dan sticht? Veel te doen met weinig middelen zij ook hier het doel. Weinig ambtenaren met veel arbeidskracht; voor elk hunner een levendig gevoel van zijne persoonlijke verantwoordelijkheid, maar onder dat besef eene groote vrijheid van handelen. En dan bij verzuim of verwaarloozing van de belangen, die hem toevertrouwd zijn, ern-

stige bestraffing en, des noods, onverbiddelijke verwijdering uit de betrekking, die hij zich onwaardig getoond heeft. Onder deze voorwaarden zal de staat zonder zijne schade aan zijne ambtenaren een hoog loon kunnen aanbieden.

989. Het verleenen van wachtgelden kan als eisch der billijkheid noodzakelijk zijn. Zoo veel mogelijk moet echter door vaste regelen gezorgd worden, dat het niet in willekeurig gunstbewijs ontaarde.

Wachtgelden kunnen met tweederlei oogmerk toegestaan worden: òf om eenen ambtenaar, die toevallig buiten betrekking geraakt, aan de staatsdienst verbonden te houden totdat er eene nieuwe voor hem geschikte plaatsing gevonden wordt; óf om den ambtenaar, die buiten zijne schuld ontslagen wordt, zonder dat hij aanspraak op pensioen kan maken, eene tijdelijke tegemoetkoming in het gemis zijner inkomsten te verleenen. De naam doet alleen aan het eerste oogmerk denken. In de praktijk schijnt het laatste meer op den voorgrond te treden. Volstrekt af te keuren is dit niet, vooral wanneer door eenen algemeenen maatregel met betrekking tot de inrigting der staatsdienst een aantal ambtenaren ter zijde gezet worden [1]). Maar aan de billijkheid wordt alsdan genoeg voldaan, wanneer men dat wachtgeld voor eenige (b. v. 3 of 5) jaren verleent, opdat de ambtenaar zonder overhaasting naar eenen anderen werkkring kunne uitzien, waarin hij zijnen tijd en arbeid voortaan zal besteden. Het verleenen van wachtgeld aan ambtenaren, die wegens ongeschiktheid verwijderd worden, om hen op die wijze in staat te stellen den diensttijd, die hun aanspraak op pensioen geeft (is het ook maar in naam) te vervullen, is een misbruik dat vooral uitgelokt wordt door een gebrekkig stelsel van wetgeving op de pensioenen.

990. Het verleenen van pensioenen aan ambtenaren, die wegens ouderdom of gebreken voor de dienst ongeschikt wor-

---

[1]) Aan zulke omstandigheid, namelijk aan de invoering van het stelsel van bezuiniging en vereenvoudiging, hebben wij hier te lande de regeling van het onderwerp te danken bij Kon. Besluit van 2 Julij 1849, *Bijv. Staatsbl.*, Dl. XXXVI, N°. 253.

den, en aan de betrekkingen, die zij bij hun overlijden achterlaten, kan in eenige gevallen nuttig, in enkele zelfs noodzakelijk zijn. Als algemeene regel is het af te keuren.

221. Het is echter onregtvaardig, den staat onwaardig en strijdig met het begrip zelf van pensioen, de ambtenaren te verpligten om zelven de middelen bijeen te brengen, waaruit de pensioenen betaald moeten worden.

Twee stellingen, die wel eenige toelichting schijnen te behoeven.

Algemeen wordt het beginsel van het pensioneren der ambtenaren in theorie aanbevolen en in de praktijk toegepast. Maar de gronden, die er gemeenlijk voor aangevoerd worden, zijn deels slechts op bijzondere gevallen toepasselijk, deels, in onzen tijd althans, onjuist en onvoldoende.

Men zegt, de staat is verpligt, den ambtenaar, die hem jaren lang trouw en eerlijk gediend heeft, in vele gevallen zelfs tegen een al te karig loon voor zijnen arbeid, een rustigen en onbekommerden ouden dag te verzekeren. Men voegt er bij, dat de eer van den staat niet duldt, dat zijne dienaren gevaar loopen, aan het slot van hunne loopbaan tot den bedelstaf te vervallen. Men beweert wijders, dat zonder den uitweg van het pensioen ongeschikte en onbruikbare ambtenaren uit medelijden of andere beweegredenen langer in dienst zouden worden gehouden dan met het belang der dienst overeenkomt. Men voert ook aan, dat de ambtenaar, voor wiens toekomst de staat niet zorgt, te veel aan de verzoeking bloot staat, om tijd en arbeid aan zijne pligten te onttrekken en aan anderen arbeid te besteden, ten einde een spaarpenning voor den ouden dag op te leggen. Eindelijk wordt betoogd, dat de staatsambtenaar niet anders dan door zijne schuld van zijn middel van bestaan ontzet mag worden en dat, indien men niet aan dit beginsel vasthoudt, de lagere ambtenaren al te veel prijs zouden gegeven zijn aan de willekeur van hunne hoogeren.

Het behoeft naauwelijks gezegd te worden, dat deze redenen niet allen van evenveel gewigt zijn. Tegen willekeur jegens de ondergeschikte ambtenaren zijn andere middelen in het werk te stellen dan eene pensioenwet. De verzoeking om ontrouw te

zijn in de dienst wordt door geene pensioenwet weggenomen. Hij, wiens pligtgevoel zwak is, zal ook wel door andere beweegredenen dan „om een spaarpenning voor den ouden dag op te leggen," verleid worden om zijn tijd en arbeid aan de dienst van den staat te onttrekken. En hier tegenover staat, dat, zoo als de menschen zijn, niets juist méér tot traagheid en slofheid verlokt dan de zekerheid, dat men eenmaal de betrekking hebbende, haar ook behouden zal en zelfs voor de toekomst „geborgen" is. Het moge in sommige gevallen waar zijn, dat het gemis van het middel van pensioen oorzaak is, dat men ongeschikte personen te lang in dienst houdt, en voorbeelden genoeg zijn er dat dit, om iets te noemen, met predikanten en onderwijzers gebeurd is. Maar aan de andere zijde kan men ook beweren, dat juist het pensioen wel eens het middel is, om nog bruikbare personen, zelfs tegen hunnen zin, ter zijde te zetten, om plaats te maken voor anderen, wien men bevordering schenken wil. In de militaire dienst is dit zelfs tot op zekere hoogte regel. Niet zelden gebeurt het ook, dat men, uit hetzelfde motief van medelijden, ongeschikt geworden ambtenaren tot schade voor de dienst aanhoudt, ten einde hun gelegenheid te geven om den vollen tijd uit te dienen, die, volgens de bestaande reglementen, aanspraak geeft op pensioen. Dat de eer van den staat betrokken zou zijn bij de meerdere of mindere welvaart zijner ambtenaren is een van die groote woorden, die luide klinken en stof geven tot eene welsprekende redevoering in eene openbare raadsvergadering, maar die inderdaad niets zeggen, en door het nuchter verstand worden verworpen. Zoo blijft dan alleen de vraag over: is de staat *verpligt* (wij nemen het woord hier in zijn ruimsten zin — zedelijk zoowel als regtens —) zijne ambtenaren te pensioneren?

Eene algemeene verpligting van dezen aard is niet te bewijzen. De staat verkeert tegenover hen, die hem hunne diensten aanbieden, in denzelfden toestand als de ondernemer van nijverheid, die tegen vaste bezoldiging de diensten van anderen gebruikt. En hij is alzoo in dit opzigt onderworpen aan de gewone wetten, die het maatschappelijk verkeer beheerschen (verg. N°. 705 v.). Voor hen, die hem hun arbeid in verschillenden rang en stand en beroep aanbieden, is die arbeid een eigen tak van maatschappelijk bedrijf geworden, waaraan zij

zich vrijwillig wijden, waarvoor zij werden opgeleid en gevormd, en waarin zij hun middel van bestaan vinden (verg. N°. 703). Nu is het wel een volstrekt vereischte, dat het loon beantwoorde aan de waarde van den arbeid, d. i. in evenredigheid zij met zijne nuttigheid en met zijne kosten van voortbrenging. Niet zoo zeer nog, omdat hij, die den arbeid verrigt, daarop regt heeft, als wel omdat de staat anders gevaar loopt, volgens bekende staathuishoudelijke wet, zich zelven te benadeelen en ongeschikte arbeiders aan te werven (zie N°. 988). Maar geen grond kan er aangegeven worden, op welken de staat (of een bijzonder ondernemer) nog verpligt zou zijn, loon uit te keeren, wanneer de arbeid afgeloopen is en de diensten niet meer bewezen worden. En evenmin is er (zoo men de zaak van deze zijde beschouwen wil) grond voor eene verpligting om dit loon derwijze uit te keeren, dat een gedeelte gedurende de dienst zelve als traktement, een ander deel na afloop der dienst als pensioen aan den arbeider of zelfs na zijn dood aan zijne weduwe en kinderen worde uitbetaald. Van pligt kan hier dus in 't algemeen geene sprake zijn.

In 't algemeen, zeggen wij. En daarmede erkennen wij, dat er enkele uitzonderingen op den regel zijn. Jegens den ambtenaar, die door trouwe pligtsvervulling in dienst van den staat zijn leven of zijne gezondheid in gevaar brengt, bestaat de zedelijke pligt der dankbaarheid, die ook voor den staat geldt. Wanneer de krijgsman, onverschillig in welken rang, zijn leven ten offer brengt voor het belang, de eer of den roem zijns vaderlands, dan is het een dure en heilige pligt, te zorgen voor de betrekkingen, die in hem hunnen steun verloren. Wanneer de soldaat of de zeeman verminkt of gekwetst of ziek en afgemat door de vermoeijenissen der dienst terugkeert, dan is het niet minder pligt, hem, die voor anderen arbeid ongeschikt geworden is, het levensonderhoud te verzekeren. Of wanneer een ander ambtenaar in burgerlijke betrekking door overmatige inspanning vóór den tijd oud of op andere wijze in en door de dienst ongeschikt voor allen arbeid wordt, dan is het evenzoo pligt, dat de staat hem een zorgeloozen ouden dag verzekere. En in deze gevallen worde dan ook die pligt niet karig, maar ruim en waardiglijk vervuld.

Voor het overige kan het pensioneren der ambtenaren enkel

verdedigd worden als een maatregel van politiek beleid, van voorzigtigheid, die door de omstandigheden gevorderd wordt. Maar ook van dit standpunt is het, als algemeene regel, in den tegenwoordigen tijd evenzeer af te keuren. Het moge vroeger raadzaam geweest zijn, dat de staat eene zorg op zich nam ten behoeve zijner ambtenaren, die elk ander burger voor zich zelf heeft te dragen. Thans is dat overtollig. Er worden zoo vele en velerlei gelegenheden door verzekeringsmaatschappijen en waarborggenootschappen aangeboden, om een iegelijk een bepaald inkomen op zekeren leeftijd of om een kapitaal of jaarlijksch onderhoud na zijnen dood aan zijne nabestaanden te verzekeren, dat de staat zich van deze taak nu ontslagen mag achten. Eéne voorwaarde natuurlijk is er, — die, welke wij in vroegere stellingen (N°. 985 v.) reeds op den voorgrond gesteld hebben, — dat de traktementen voldoende zijn en evenredig aan den arbeid. Wie dan schade lijdt en tot armoede vervalt, wanneer hij op zekeren leeftijd, wegens ongeschiktheid voor de verdere waarneming van zijn ambt, ontslagen wordt, hij heeft het zich zelven te wijten. Hij had kunnen en moeten voorzien, dat die tijd komen zou. En hierbij is het niet minder aanbevelenswaard om de zorg voor zijne toekomst aan den ambtenaar op te dragen, omdat hij dan naar zijne keuze de voorwaarden kan bepalen van de lijfrente, die hij in plaats van pensioen zal genieten, van haar bedrag, van den tijd waarop zij zal ingaan, enz., terwijl hij nu voor dit alles aan de voorschriften der pensioenwet gebonden is.

Ook hier echter kunnen enkele uitzonderingen op den regel geduld worden. Er zijn eenige staatsbedieningen, die uit haren aard slechts korten tijd door denzelfden persoon bekleed worden; andere, waarvan het bezit hoogst onzeker en van allerlei toevalligheden afhankelijk is. Men denke aan de betrekking van landvoogd van onze overzeesche bezittingen en aan de ministeriëele portefeuille. Hier is het wel raadzaam, aan het traktement een pensioen toe te voegen, omdat het anders groote moeite zou kosten de geschikte mannen daarvoor te verkrijgen, die toch meestal eene andere loopbaan, een anderen werkkring daarvoor moeten vaarwel zeggen. Zoo kan het ook nu nog raadzaam zijn, het stelsel van pensioen aan te houden voor de ambtenaren in de laagste betrekkingen, wien het òf aan kennis en

oordeel, òf aan de middelen faalt, om tijdig aan verzekeringskassen deel te nemen. Maar dat de staat voor *alle* zijne ambtenaren zonder onderscheid het bedrijf van eene maatschappij van lijfrente en levensverzekering uitoefent, is thans eene ongerijmdheid en, het mag er bijgevoegd worden, zoo als hij het doet, een onregt.

Want dit is nog de meest verwerpelijke zijde van het stelsel van pensioneren zoo als het gemeenlijk wordt toegepast, dat het tot allerlei onregtvaardigheid aanleiding geeft. Die toepassing geschiedt op tweederlei wijze. De staat betaalt òf zelf de pensioenen uit de algemeene schatkist, òf hij zorgt voor de oprigting van een op zich zelf staand en afgescheiden van de schatkist beheerd pensioenfonds [1]). In geen van beide gevallen echter

---

[1]) Beide stelsels gelden bij ons te lande nevens elkander en onderling vermengd.

Bij het besluit van den Soevereinen Vorst van 17 Mei 1814, Stbl. N°. 59, was het beginsel aangenomen van het verleenen van pensioen aan burgerlijke ambtenaren ten laste van den staat. De mildheid, waarmede de regering met het toekennen van pensioen te werk ging, maakte dit stelsel bezwarend voor de schatkist; en dit bezwaar werd vooral drukkend, toen de opstand in België den geldelijken nood ten toppunt voerde. Van daar eene verandering in dit stelsel bij twee Kon. Besluiten van 21 Januarij 1836 (afgekondigd in het Staatsblad van dat jaar onder N°. 10, gewijzigd en aangevuld bij twee besluiten van 15 Nov. van datzelfde jaar, Stbl. N°. 54 en 55). Op den voorgrond werd wel gesteld, „dat op den staat „de verpligting blijft rusten voor de ambtenaren te zorgen," maar tevens werd verordend, dat zij daartoe door kortingen op hun traktement zouden behooren bij te dragen. Met deze bijdragen zou worden zamengesteld een *algemeen burgerlijk pensioenfonds*. De regeling van 1836 liet in bijzonderheden veel te wenschen over, zoodat het noodzakelijk bleek, haar reeds spoedig te herzien. Dit is geschied bij de wet van 9 Mei 1846, Stbl. N°. 24 (later op een aantal punten gewijzigd door de wet van 3 Mei 1851, Stbl. N°. 49), maar het beginsel, dat de ambtenaar tot zijn pensioen zelf moet bijdragen, is daarbij gehandhaafd en zelfs uitgebreid. Het *algemeen burgerlijk pensioenfonds* werd geliquideerd; maar een nieuw afzonderlijk fonds werd opgerigt met den naam *Pensioenfonds voor burgerlijke ambtenaren*. Alzoo worden tegenwoordig de pensioenen aan de ambtenaren, wier aanstelling van vóór 1846 dagteekent, regtstreeks uit de schatkist betaald, met dien verstande, dat zij sedert 1836 ook aan de schatkist kortingen op hun traktement hebben moeten afstaan. De ambtenaren, *na* 1846

wordt (zoo is althans de regel, met uitzondering van de eigenlijke militaire pensioenen) het pensioen uitgekeerd als een deel

---

aangesteld, zullen krachtens de nieuwe wet hunne pensioenen uit het door hen zelven bijeengebragte fonds genieten; en men vleit zich, de rekening van het fonds zóó gemaakt te hebben, dat de staat daaraan uit zijne middelen slechts een zeer gering bedrag behoeft bij te passen. Dat die verwachting niet ongegrond is, zal ons straks blijken.

Bij die besluiten zoowel als bij deze wet werd het beginsel voorts gehuldigd, dat de weduwe en de minderjarige kinderen van den ambtenaar, die in en door de dienst het leven verliest, aanspraak hebben op pensioen ten laste van den staat. Voor 't overige was bij tal van reglementen sedert 18 Januarij 1814 (te vinden in het *Bijvoegsel op het Staatsblad*) een weduwenfonds georganiseerd voor de ambtenaren van het algemeen bestuur, later ook voor anderen. Gedeeltelijk heeft ook hierin de wet van 1846 wijziging gebragt.

Het pensioen voor de zee- en landmagt is (overeenkomstig het voorschrift van art. 58 der Grondwet) tegenwoordig geregeld bij de wetten van 28 Aug. 1851, Stbl. N°. 126—129 (behoudens talrijke wijzigingen en aanvullingen bij latere wetten hierin gemaakt). Bij deze wetten is het beginsel aangenomen, dat aan de officieren en onderofficieren der zee- en landmagt alsmede aan mindere schepelingen en krijgslieden pensioen verleend wordt geheel ten laste van den staat bij verminking of verwonding in de dienst of hoogen ouderdom gepaard met een zeker aantal dienstjaren; en desgelijks aan hunne achtergelaten weduwen en minderjarige kinderen, wanneer zij in en door de dienst het leven verloren hebben. Bijdrage hunnerzijds wordt voor al deze gevallen niet gevorderd. Maar bovendien bestaan er zoowel voor de zee- als de landmagt weduwen- en weezenfondsen, geregeld bij koninklijke besluiten (de nieuwste zijn: dat van 10 Sept. 1854, *Bijv. Stbl.*, Dl. XLII, N°. 492 voor de zeemagt, en dat van 11 Nov. 1842, *Bijv. Stbl.*, Dl. XXIX, N°. 503, aangevuld door dat van 18 Maart 1851, *Bijv. Stbl.*, Dl. XXXIX, N°. 158, voor de landmagt). Alle officieren zijn verpligt, tot instandhouding van deze fondsen, kortingen op hun traktement af te staan; bovendien moeten zij, in het huwelijk tredende, nog eene andere bijdrage storten, indien zij als deelgenooten in het fonds willen worden aangemerkt, waartoe zij trouwens door de administratieve voorschriften wel gedwongen worden.

Van de regeling der pensioenen in de koloniale dienst kunnen wij hier zonder al te groote uitvoerigheid niet gewagen. Genoeg zij de herinnering, dat hier aan de eene zijde bezwarende bijdragen gevorderd worden van de officieren, maar dat aan den anderen kant in de burgerlijke dienst eene ongemeene mildheid van den staat jegens zijne ambtenaren valt op te merken.

der bezoldiging, waarvan als 't ware slechts de betaling verschoven is, veel min als eene belooning voor trouwe en langdurige dienst. Het wordt betaald uit de bijdragen, die door de ambtenaren zelven daartoe gestort worden. En dit is het eerste en grootste onregt dat er gepleegd wordt. Elk ambtenaar wordt bij zijne aanstelling verpligt, een gedeelte van zijn traktement af te staan of liever, want dit is het woord, zich te laten korten als inleg in het verzekeringsfonds dat de staat beheert [1]). Nu zegge men niet, dat hierin niets onregtvaardigs gelegen is, wanneer de wet het eenmaal zoo bepaald heeft. Het begrip, dat de wet het regt maakt, moge in streng juridischen zin noodzakelijk zijn, omdat het de grondslag is van maatschappelijke orde. In hoogeren zin, in de theorie van het staatsregt zoowel als in die van de staathuishoudkunde, moet het beginsel gelden, dat de wet slechts de vormelijke uitdrukking mag zijn van hetgeen regt is: dat het regt de wet, niet dat de wet het regt maakt. Houdt men hieraan niet vast, dan geeft men zich over aan de ondragelijkste willekeur van alle, de wettelijke willekeur. En men zegge ook niet, dat hier van geen onregt sprake zijn kan, omdat de ambtenaar bij zijne aanstelling geweten heeft of heeft kunnen weten, welke voorwaarden aan de bediening verbonden zijn, en het in zijne keus had, haar met die voorwaarden aan te nemen of niet. Wij hebben er vroeger reeds op gewezen, dat in de betrekking tusschen den staat en zijne dienaren de gewone regelen van de verhouding tusschen vraag en aanbod hare kracht grootendeels verliezen, en aangetoond, dat daarom te meer de staat zich hoeden moet om eenzijdig eischen en

---

[1]) Deze bijdragen worden gewoonlijk gesplitst in *afloopende* en *doorloopende* kortingen. Onze pensioenwet van 1846 heeft (in art. 15) deswege de volgende regelen gesteld:

De *afloopende* korting bedraagt bij eerste aanstelling $^1/_5$ gedeelte der wedde gedurende de eerste vijf jaren, wanneer het traktement *f* 700 of meer bedraagt, $^1/_8$ gedeelte gedurende acht jaren, wanneer zij tusschen *f* 700 en *f* 400 is. Traktementen van minder dan *f* 400 zijn van *deze* korting vrijgesteld. Bij elke verhooging van traktement wordt $^1/_4$ gedeelté der verhooging gedurende vier jaren gekort.

De *doorloopende* korting, die begint te loopen als de afloopende ophoudt, bedraagt jaarlijks 2 pCt. van de wedde. Traktementen van *f* 100 of minder zijn van de doorloopende korting vrijgesteld.

voorwaarden te stellen die schadelijk in de gevolgen of in zich zelve afkeurenswaard zijn. Nu is het onregt dit, dat elk ambtenaar zonder onderscheid volgens de eenmaal vastgestelde regelen moet bijdragen, onverschillig welke zijn ouderdom, omstandigheden, familiebetrekkingen, vooruitzigten, of eigen wenschen en begeerten zijn. En die vastgestelde regelen zijn van dien aard, dat zij de statistische berekeningen, waarop elke deugdelijke en eerlijke bijzondere maatschappij van levensverzekering of waarborg hare berekeningen van de verhouding tusschen storting en uitkeering bouwt, op de grofste wijze verloochenen. De ongehuwde ambtenaar moet bijdragen in het weduwenfonds zoo goed als de gehuwde [1]). Op het verschil van leeftijd tusschen man en vrouw wordt niet gelet. Het is, naar men verhaalt, wel eens gebeurd, dat een ambtenaar op zeer hoogen leeftijd een jeugdig nichtje trouwde, alleen om haar na zijnen dood een levenslang inkomen ten laste van den staat te verzekeren. — Desgelijks moet elk ambtenaar zich zijne bijdragen laten korten tot het pensioenfonds, al is het ook wiskunstig zeker, dat hij zelf nooit een gulden uit dat fonds genieten zal. Want de eerste voorwaarde tot dat genot is een zeker aantal jaren dienst. Degeen nu, die slechts tijdelijk in dienst van den staat treedt om later tot eene andere betrekking over te gaan, moet storten zonder ooit eenige vrucht van zijne storting te zullen genieten. Degeen die, om welke reden dan ook, ontslagen wordt vóór hij den diensttijd, die aanspraak op pensioen geeft, vervuld heeft, ziet zijne bijdragen tot het pensioenfonds verbeurd verklaard [2]). Maar ook degeen, die op zoodanig hoogen leeftijd wordt aangesteld, dat hij onmogelijk het gevorderd aantal dienstjaren vervullen kan, moet storten alsof hij eenmaal pensioen zou kunnen genieten. — Voorts, tusschen de stortingen en de uitkeeringen ontbreekt een redelijk verband. De een betaalt te veel, de andere te weinig.

---

[1]) Wij hebben gezien, hoe dit bezwaar op de officieren der zee- en landmagt hier te lande drukt.

[2]) Woorden van Vivien (*Etudes administratives*, 1852, Dl. I, blz. 304), die anders in beginsel niet tegen het pensioneren der ambtenaren is. Men vergelijke ook de zeer juiste opmerkingen van den Heer v. Bosse in de Zitting der Tweede Kamer van 24 Nov. 1863. *Bijbl.* II. 1863/64, blz. 159 v.

Van eene toevallige promotie in de allerlaatste dienstjaren hangt het soms af, of het pensioen aanzienlijk of gering wezen zal. En het komt wel eens voor, dat zulke promotie juist met het oog op het pensioen als gunstbewijs gegeven wordt. Wie dan langen tijd in een laag bezoldigd ambt gediend heeft, heeft slechts een gering bedrag aan doorloopende kortingen bijgepast om desniettemin een hoog pensioen te ontvangen, terwijl een ander, om hetzelfde of misschien zelfs kleiner pensioen te genieten, hoogere kortingen heeft moeten afstaan. — Eindelijk is het vermoeden niet verre, dat de staat allen door elkander te veel laat betalen. Zijne onderneming is een gedwongen nering, waarvan hij de voorwaarden naar zijn goedvinden stelt. En de eerste zorg bij het stellen dezer voorwaarden zal wel zijn, dat hij er geen schade bij lijde [1]).

Dit alles is onredelijk, onlogisch en onregtvaardig. En het kan niet beter worden zoolang de staat het pensioneren zijner ambtenaren blijft volhouden bij wijze van eene onderneming van levensverzekering en lijfrenten. Want de regelen, die hij in het belang der dienst stellen moet, passen niet in de regelen

[1]) Dit schijnt inderdaad in hooge mate het geval te zijn met het in 1846 opgerigte Pensioenfonds voor burgerlijke ambtenaren. Althans dit moet men opmaken uit eene verklaring van de regering zelve, in de memorie van toelichting op het ontwerp van wet op het middelbaar onderwijs, niet lang geleden gegeven. (Zie *Bijbl.* 1862/63, *Bijlagen*, blz. 326). Wij lezen daar: „Eerst na 1 Julij 1886 zal de reden tusschen de baten en lasten „van het pensioenfonds voor burgerlijke ambtenaren met eenige zekerheid „te beoordeelen zijn.... Intusschen werd in 1851 bij de herziening der „pensioenwet van 1846 door de regering eene berekening geleverd der „vermoedelijke bezittingen van dat fonds op 1 Julij 1886, en daaruit af„geleid, dat dat fonds aan zijne verpligtingen ruim zou kunnen voldoen. „Deze berekening nu is tot dusverre door de uitkomst *aanmerkelijk over„troffen*. Volgens haar moest het fonds op 1 Jan. 1862 een kapitaal 2½ % „Nederl. Schuld bezitten van *f* 2,770,600.— en dat kapitaal bedroeg op „het gezegde tijdstip reeds *f* 4,256,800.—." Men vergelijke over dit on„derwerp het Akad. Proefschrift van den Heer Mr. H. Ferf, *Over de regten en verpligtingen van de ambtenaren van den staat* (1865), waar eene merkwaardige berekening gevonden wordt van de buitensporige hoogte, waartoe het kapitaal van dit pensioenfonds over een aantal jaren zal zijn opgeloopen, als men de tegenwoordige verhouding tusschen storting en uitkeering handhaaft.

waardoor zulke onderneming bestuurd moet worden. Er is tusschen beiden voortdurende botsing.

Er is ten slotte nog eene bedenking tegen dit stelsel, die wij liefst met de woorden van eenen vreemdeling aanvoeren [1]). „Il n'est pas vrai, du reste, que les retenues doivent donner „plus de sécurité aux pensionnaires. S'il arrivait que l'État „fût assez malheureux et sa loyauté assez ébranlée, pour qu'on „songeât à ne plus payer les pensions, l'intérêt qui s'attacherait „aux sacrifices faits par les fonctionnaires n'opposerait qu'une „impuissante barrière à cette banqueroute." Niemand, die zijne gedachten heeft laten gaan over de lotwisselingen, waaraan de staten blootgesteld kunnen zijn, zal beweren, dat zoo iets onmogelijk is. En meent iemand, dat het oprigten van een afzonderlijk pensioenfonds een voldoenden waarborg tegen dit gevaar oplevert, hij herinnere zich, dat het in 1836 opgerigte pensioenfonds reeds tien jaren later, bij de wet van 1846, wederom met de middelen der schatkist versmolten is. Trouwens, de geschiedenis bevat tal van bewijzen, dat staatsfondsen te niet gegaan zijn, terwijl bijzondere maatschappijën zich hebben weten staande te houden. En het is niet te stout gesproken wanneer wij beweren, dat de bespaarde penningen van den ambtenaar op den duur veiliger zijn bij deze laatste, mits zij op goede grondslagen gevestigd zijn en eerlijk beheerd worden, dan onder de hoede der publieke schatkist.

Om te besluiten. Het pensioneren der ambtenaren en van hunne achtergelaten betrekkingen is als algemeene regel af te keuren, dubbel af te keuren, wanneer de ambtenaren verpligt worden, de middelen daartoe zelven bijeen te brengen. Als belooning voor uitstekende diensten, voor zelfopofferende pligtsbetrachting, als vergoeding voor het verlies van gezondheid en leven in dienst van den staat kan het in bepaalde gevallen noodzakelijk en regtvaardig zijn; maar in deze gevallen wordt de eisch, dat de ambtenaar beginne met zelf daartoe de middelen te verstrekken, des te ongerijmder. Als maatregel van politiek beleid kan het in andere gevallen nuttig zijn; maar dan ook geschiede het in den vorm van een toelage uit de staatskas (op gelijke wijze als het wachtgeld), of, zoo men wil, hier in den

[1]) Vivien, *Etudes administratives,* Dl. I, p. 304.

vorm van eene verdeeling van het traktement over den tijd van dienst en den tijd van rust. De instelling van een afzonderlijk pensioenfonds geeft maar schijnbaren waarborg en leidt door de regelen, die men daarbij stelt, tot de grofste onbillijkheden. De grondslagen, op welke hier te lande in 1846 het pensioenfonds voor burgerlijke ambtenaren aangelegd is, maken de woorden van Art. 1 der wet van 9 Mei 1846: „Ten laste van den „staat wordt pensioen verleend aan de burgerlijke ambtenaren," enz. tot eene onwaarheid en eene bespotting.

IVe AFDEELING.

DE STAATSSCHULD [1]).

1^e HOOFDSTUK.

REDEN EN OOGMERK VAN DE STAATSSCHULD.

992. In eenen welgeordenden staat behoort het regel te zijn, dat de gewone uitgaven van elk dienstjaar door de gewone inkomsten van dat dienstjaar gedekt worden.

Verg. N°. 964. — De regel is zóó waar, dat het haast belagchelijk is, hem uitdrukkelijk aan te voeren. Niet te min is hij en wordt hij dikwijls overtreden. Niet met moedwil of voordacht; want zelfs de verkwistendste vorst zag liever overvloed dan een tekort in zijne schatkist, en ook de meest zorgelooze regering verklaart, op dit stuk steeds met groote zorg vervuld te zijn en de beste bedoelingen te koesteren om het tekort, „dat door toevallige omstandigheden ontstaan is," te vereffenen. Zoo wij dan ook nog in den laatsten tijd in meer dan één aanzienlijken staat van Europa begrootingen hebben zien aanbieden, die met een *tekort* sloten, het was altijd onder de stellige verze-

---

[1]) Ook hier worde de opmerking herhaald, dat onder den algemeenen naam *staatsschuld* ook zooveel noodig begrepen is die van andere publiekregtelijke corporatiën in den staat, provinciën, gemeenten, enz. *Zooveel noodig:* want de schuld van deze corporatiën heeft meestal een zeer sterksprekend privaat-regtelijk karakter en vele opmerkingen en beschouwingen over de eigenlijke *staats*schuld zijn op deze niet toepasselijk. Zie b. v. N°. 1072—1074.

kering dat dit maar een voorbijgaande toestand was, die eerlang voor eenen beteren wijken zoude.

993. Maar dit evenwigt tusschen de uitgaven en inkomsten wordt niet zelden verstoord òf door een onverwacht te kort op de geraamde ontvangsten òf door de noodzakelijkheid van onvoorziene betalingen.

Het laatste is duidelijk: maar ook het eerste kan voorkomen. Een tekort op de inkomsten kan niet alleen ontstaan door misrekening ten aanzien der opbrengst van de belastingen, maar vooral en voortdurend bestaat daarvoor gevaar wanneer de staat, gelijk bij ons het geval is, voor een aanzienlijk deel zijne gewone middelen uit buitengewone bronnen putten moet. Verg. het gezegde bij N°. 770.

994. In zulk een geval zijn er drie middelen om het ontstaande te kort te dekken:

a. het gebruik van in vroegere jaren opgelegde gelden;
b. het heffen van buitengewone belastingen;
c. het aangaan van schuld.

Er is nog een vierde middel: de verkoop van domeinen. Doch daarover is reeds gehandeld bij N°. 733 v.v. En wij hebben reeds gezien (bij N°. 736), dat dit middel dan juist het moeijelijkst aan te wenden is als men het 't liefst zou willen gebruiken.

995. Het eerste middel ligt het naast voor de hand en brengt het minste ongerief mede. De opgelegde gelden zijn dadelijk beschikbaar. Het gebruik daarvan geschiedt zonder verzwaring van de lasten der ingezetenen en zonder bezwaring der toekomst.

996. Doch dit middel kan slechts op beperkte schaal aangewend worden. De overschotten van vroegere dienstjaren zijn doorgaans te gering om er aanzienlijke te korten mede te kunnen dekken.

997. Spaarzaamheid is nooit in dien zin eene deugd der regeringen geweest, dat het regel zou zijn geworden, in den goeden tijd eene spaarpenning voor den kwaden op te leggen.

998. Ook is het vergaderen van eenen aanzienlijken schat tegenwoordig voor eenen staat niet aan te bevelen.

Verg. N°. 746.

999. De heffing eener buitengewone belasting om in eene buitengewone behoefte te voorzien, kan, als dit middel afdoende en uitvoerlijk is, om meer dan ééne reden worden aanbevolen.

De last moge dan voor het oogenblik zwaar zijn, het kwaad is spoedig geleden. Men vermijdt reeds bij voorraad lasten te leggen op de toekomst, die waarschijnlijk hare eigene bezwaren zal medebrengen. En den staatsman voegt het, ook voor de toekomst te zorgen; hierin ligt toch eene eerste voorwaarde voor het duurzame en krachtige volksbestaan.

Ofschoon de Nederlandsche republiek in de zeventiende en achttiende eeuw voor hare kostbare oorlogen ruimschoots gebruik gemaakt heeft van het hulpmiddel van het crediet, zoo zeer zelfs, dat zij wordt aangemerkt daarin alle andere staten het voorbeeld te hebben gegeven, waren toch ook de buitengewone heffingen in tijd van nood, vooral in Holland, op verre na niet zeldzaam.

Verbazend is de som der buitengewone heffingen — *reëel* en *personeel* zoo als men zeide — welke gedurende den haast onafgebroken oorlogstoestand in de tweede helft der zeventiende eeuw in Holland betaald werden, het eene jaar de 200e penning, het ander de 100e, dikwijls in één jaar tweemaal de 100e. Op deze wijze werd alleen in de jaren 1672—1677 in dit gewest opgebragt eene som van 65 millioen gulden. Ook de achttiende eeuw, ofschoon voor de republiek veel rijker aan jaren van vrede en rust, gaf menig voorbeeld van buitengewone *quotisatiën* [1]). Alles van dien aard werd echter overtroffen door de rampvolle

---

[1]) Zie over een en ander Mr. E. van Voorthuysen, *De directe belastingen*, 1848, IIe Dl., blz. 191, en Mr. F. N. Sickinga, *Bijdrage tot de geschiedenis der belastingen in Nederland*, 1864, blz. 442 vv.

jaren 1795—1805, toen in het Bataafsche gemeenebest boven de gewone belastingen jaar op jaar buitengewone heffingen betaald moesten worden, waarvan het gezamenlijk bedrag op bijna 340 millioen gulden geschat wordt [1]).

Maar die buitengewone inspanning was nog onvoldoende. Tegelijk werd de staatsschuld jaar op jaar ontzettend vermeerderd, zoodat de rentelast tusschen 1795 en 1804 van 24½ millioen gulden tot ruim 34 millioen steeg [2]).

1000. Maar het kan ligt gebeuren, dat dit middel onvoldoende is om in eene plotseling opgekomen dringende behoefte aan buitengewone inkomsten te voorzien.

1001. De buitengewone uitgaven, waartoe de staat zich onverwacht genoodzaakt ziet, kunnen zóó aanzienlijk zijn, dat het onmogelijk wordt de middelen daartoe door eene heffing over de ingezetenen te vinden, zonder deze met een ondragelijken last te bezwaren.

Bij het uitbreken van den Krim-oorlog beproefde de Engelsche Minister Gladstone volgens het in N°. 999 gestelde beginsel te handelen, door verhôoging van de incometax en van enkele andere belastingen. — Doch alreeds na het eerste halfjaar zag hij zich genoodzaakt voor de ontzettend klimmende kosten van den oorlog de toevlugt tot eene leening te nemen.

1002. Daarenboven is er voor het uitschrijven en invorderen eener belasting altijd eenige tijd noodig, en het kan zijn, dat de buitengewone middelen, die de staat behoeft, dadelijk beschikbaar moeten zijn.

Wel is waar kost ook het uitschrijven eener leening tijd, en de opgevraagde kapitalen zijn gewoonlijk niet dan bij termijnen

---

[1]) Zie Mr. G. Groen v. Prinsterer, *Handboek der geschiedenis van het Vaderland*, 2e uitgave, Dl. II, blz. 838. Mr. E. van Voorthuysen, l.l. blz. 226. Mr. F. N. Sickinga, *Geschiedenis der Nederlandsche belastingen*, 1865, blz. 81.

[2]) Zie Mr. H. A. Sillem, *De politieke en staathuishoudkundige werkzaamheid van J. J. A. Gogel*, 1864, blz. 173 vv.

te verkrijgen. Maar in zulke gevallen heeft men het hulpmiddel der vlottende schuld, dat dadelijk aangewend kan worden. Verg. N°. 1082, 1089, 1091, 1107—1118.

1003. In zulke gevallen blijft er dan geen ander middel over dan het aangaan van schuld door den staat, d. i. het leenen van de geldsommen, die hij behoeft, bij degenen, die ze hem verstrekken kunnen.

1004. Tegen de aanwending van dat middel, wanneer de noodzakelijkheid daartoe verpligt, kan geen redelijk bezwaar worden ingebragt.

1005. Om zijn doel te bereiken en zijne taak in de maatschappij te vervullen, moet de staat van alle middelen te zijner beschikking gebruik maken, die door de omstandigheden gevorderd worden.

1006. Het kan daarbij raadzaam of zelfs noodzakelijk zijn, dat de buitengewone last, die anders op de ingezetenen gelegd zou moeten worden, door dit middel over een lang tijdsverloop verdeeld en alzoo ligter draagbaar worde gemaakt.

De aandachtige lezer zal verband vinden, geen strijd, tusschen deze stelling en die van N°. 999 en van N°. 1044. Elkeen beseft, dat een algemeen geldende regel voor alle gevallen moeijelijk te stellen is. *Kan* men de buitengewone uitgaven, waartoe men verpligt is, met dadelijk beschikbare middelen bestrijden, des te beter. Maar blijkt dit onmogelijk, dan is het beter, zelfs de toekomst te bezwaren dan ontijdig spaarzaam te zijn. Bovendien, een oorlog, waarvan het behoud zelf van het vaderland afhangt maar die ook de uiterste krachtsinspanning vordert, wordt ook ten bate van het nageslacht gevoerd, dat eenmaal in vrede en veiligheid er de vruchten van genieten zal. Slechts houde men vast aan den regel, dat dit nageslacht noch noodeloos noch roekeloos bezwaard worde met de nalatenschap van het heden.

1007. Maar ook ten behoeve van niet onvoorziene en zelfs

van vooraf beraamde staatsuitgaven kan het nuttig zijn de middelen door het aangaan van schuld bijeen te brengen.

1008. Dit geldt bepaaldelijk van het bekostigen door den staat van groote werken van algemeen nut, waarvan men later regtstreeksche inkomsten voor de schatkist of ook maar vermeerdering van volkswelvaart verwachten mag.

1009. Die verwachte opbrengsten van het volbragte werk zullen dan, wanneer zij ontvangen worden, kunnen gebruikt worden tot intrestbetaling en aflossing van de opgenomen kapitalen.

Als voorbeeld kan hier aangevoerd worden de droogmaking van het Haarlemmermeer. Het was volkomen redelijk en verstandig, daarvoor een afzonderlijk fonds te vormen en de aanzienlijke sommen voor dit werk gevorderd door eene bijzondere leening bijeen te brengen met het uitzigt, dat zij later uit de opbrengst van den verkoop der drooggemaakte landen zou worden afgelost. Verg. voorts N°. 1141.

1010. Of wanneer de volkswelvaart door het ondernomen werk gebaat wordt, zal de staat later zonder bezwaar méér belasting van de ingezetenen mogen vragen, om uit de opbrengst daarvan intrestbetaling en aflossing te bestrijden.

Wanneer wij niet uit de Indische overschotten de middelen hadden kunnen vinden tot den aanleg onzer staatsspoorwegen, dan zou het volkomen redelijk geweest zijn — aangenomen, dat die onderneming door den staat op zich zelve raadzaam is, eene vraag die wij hier niet hebben te behandelen [1]) — daartoe eene leening aan te gaan. Het doel daarvan toch is vermeerdering der volkswelvaart, uitbreiding der takken van nijverheid. En wordt dat doel met verloop van tijd bereikt, dan zou het volk de middelen voor rentebetaling en aflossing zonder bezwaar kunnen opbrengen.

---

[1]) Zij is vroeger door ons behandeld onder N°. 187 vv.

1011. De staat, die voor zulke oogmerken schuld aangaat, handelt als een verstandig huisvader, die van zijn crediet gebruik maakt om door eene welberekende onderneming zijn vermogen te vermeerderen.

Verg. N°. 1045 en 1046.

2e HOOFDSTUK.

KARAKTER EN INVLOED DER STAATSSCHULD.

§ 1. *Karakter der staatsschuld.*

1012. De staat, die schuld aangaat, onder welken vorm ook, sluit met dengeen, die hem kapitaal verstrekt, eene overeenkomst, waarbij hij tegen ontvangst der bedongen gelden zekere verbindtenissen op zich neemt, om iets te geven of te doen.

1013. Het aangaan van schuld door den staat is derhalve in zijn wezen eene zuivere privaatregtelijke handeling, die, behoudens de bijzondere bepalingen der overeenkomst, beheerscht wordt door de gewone regelen van het burgerlijke regt.

1014. En de staat verkeert tegenover zijnen schuldeischer niet in het karakter van soevereine magt, maar in dat van zedelijk ligchaam.

1015. Uit dezen regel volgt in de eerste plaats, dat de verbindtenissen door den staat als zedelijk ligchaam aangegaan niet kunnen worden aangemerkt als eene schuld van het volk en dat in geen geval de leden van het volk persoonlijk kunnen worden aangesproken wegens zulke verbindtenissen.

Evenmin als het vermogen van de bijzondere burgers aansprakelijk zoude zijn wegens andere overeenkomsten, b.v. met aannemers of leveranciers, door den staat aangegaan.

Deze regel is zoo eenvoudig, dat hij wel boven alle bedenking verheven geacht mag worden. Evenwel komt het niet zelden voor, dat de schuld van den *staat* als de schuld van het *volk* wordt aangemerkt. En de in sommige staten, ook hier te lande, gebruikelijke naam *nationale schuld* herinnert ons aan deze voorstelling. Eenige schrijvers gaan zelfs zoo verre, van de schuld van den staat eene schuld van de gezamenlijke leden van het volk te noemen en hierop de leer te bouwen, dat het mogelijk en billijk is, zoowel tegenover de schuldeischers als tegenover de ingezetenen, de staatsschuld over te wijzen op de individuëele leden des volks als schuldenaren, in verhouding tot elks vermogen of elks aandeel in de belastingen. Zie hierover de aanteekening bij N°. 1188.

1016. Uit den gestelden regel volgt voorts, dat de staat, die van zijne soevereine magt misbruik maakt om zijne verhouding tot zijne schuldeischers te wijzigen, onregt pleegt.

1017. Deze regel is niettemin, blijkens de geschiedenis, dikwerf miskend of moedwillig verkracht.

Wij zullen hiervan in onze volgende beschouwingen tallooze voorbeelden aantreffen. Gedwongen conversiën, rente-reductiën, tierceringen, repudiatie zijn in vroegere en ook nog wel in latere tijden de middelen geweest, waarmede de willekeur der staatsalmagt zich van de plegtigst aangegane verbindtenissen ontsloeg. In de zeventiende eeuw, toen er in de monarchieën nog geene afscheiding gemaakt was tusschen de schatkist des konings en die van den staat, was het daar regel, dat de vorsten hunne schuldeischers niet voldeden. En het *Dutch System*, dat Willem III met de omwenteling van 1688 in Engeland invoerde, bestond, zooals Macaulay [1]) heeft aangetoond, niet daarin, dat Engeland door hem met het stelsel van gevestigde staatsschuld begiftigd werd, maar hierin, dat de goede trouw jegens de schuldeischers, in de Nederlandsche republiek reeds lang regel, ook in Grootbritannie tot beginsel werd aangenomen.

---

[1]) *History of England*, Tauchnitz Ed. Dl. I, blz. 284. Verg. Dl. VII blz. 131—144.

1018. Het tweeledig karakter van den staat heeft zich zelfs menigmalen reeds bij de wijze, waarop de schuld door hem werd aangegaan, laten gelden.

Zooals bij gedwongen leeningen, uitgifte van papiergeld met wettelijken koers, betaling der ambtenaren in schatkistbilletten.

1019. Dit laatste laat zich in zoo verre verklaren en verdedigen, dat in zulke gevallen de schuld door den staat aangegaan eene verpligting is, die hij als soevereine magt zijnen onderdanen oplegt, gelijkstaande met elke andere belasting.

Men zegt: wie het meerdere kan, vermag ook het mindere. Is de staat bevoegd, voor zijne behoeften een deel van het vermogen der ingezetenen, door belastingen en heffingen, te nemen, hij is te meer bevoegd, hen te verpligten om een deel van hun vermogen voor zijne behoeften voor te schieten.

De kwestie is niet gemakkelijk. Streng genomen kan het regt van den staat om zóó te handelen niet betwist worden. Maar er bestaat toch een onderscheid tusschen belasting en gedwongen leening. De eerste treft allen gelijkelijk, in evenredigheid, 't zij met hun vermogen, hunne inkomsten, hunne verteringen, of wat ook de maatstaf der belasting zij. Verg. N°. 699 en 785. Bij gedwongen leeningen zal de staat zich eigenaardig slechts tot een deel der ingezetenen kunnen wenden en de vermogens der kapitalisten aanspreken. Willekeur en onregtvaardigheid zijn hier bijkans niet te vermijden. Zelfs bij de uitgifte van schatkistbilletten en papiergeld kan dit het geval zijn.

Zie voorts N°. 1076, v.v.

1020. Doch ook in zulke gevallen verkrijgt de schuld, eens aangegaan, onmiddellijk het karakter van eene privaatregtelijke verbindtenis.

1021. Maar ook in andere opzigten geeft het eigenaardig wezen van den staat een bijzonder karakter aan de privaatregtelijke verbindtenissen, die hij als zedelijk ligchaam aangaat.

1022. Het wezen van den staat brengt mede, dat zijn bestaan als oneindig wordt aangemerkt.

1023. Hiervan is het gevolg, dat de staat op andere voorwaarden schuld kan aangaan dan een bijzonder persoon of ook dan andere zedelijke ligchamen, wier bestaan uit hunnen aard of door de wetten binnen zekere grenzen van tijd beperkt is.

Eene van de opmerkelijkste toepassingen van dezen regel is, dat de staat schulden op zeer langen termijn (zoo als honderdjarige jaarrenten) of zelfs zonder éénigen termijn voor de aflossing aan kan gaan. Verg. N°. 1131 v.v.

Noch een bijzonder persoon, hoe aanzienlijk zijn vermogen of hoe welgevestigd zijn crediet ook zij, noch eene handelsvennootschap, hoe magtig en bloeijend ook, noch een gewoon burgerregtelijk zedelijk ligchaam zal op zulke voorwaarden kapitaal kunnen opnemen. Gemeenten en provinciën echter verkeeren hier in nagenoeg denzelfden toestand als de staat; ofschoon ook bij deze zelfs de belofte van aflossing der schuld binnen betrekkelijk korte termijnen regel is.

1024. Het eigenaardig wezen van den staat brengt ook teweeg, dat zijn crediet naar een anderen maatstaf beoordeeld wordt dan dat van een bijzonder persoon of een ander zedelijk ligchaam.

1025. De eerste grondslag ook van het staatscrediet is zonder twijfel de goede trouw, waarmede de staat de door hem op zich genomen verpligtingen volbrengt.

1026. En deze goede trouw is te meer noodig, omdat de schuldeischer veelal geene regtsmiddelen heeft om den staat tot vervulling der aangegane verbindtenis te dwingen.

Het is, zoover bekend is, nog nooit gebeurd dat de schuldeischers van eenen staat, die aan zijne verbindtenissen te kort kwam (en zulke zijn er genoeg geweest), hem bij deurwaardersexploit tot betaling gedagvaard hebben. In zich zelve zou zulke regtshandeling niets ongerijmds hebben; toch wekt de gedachte daaraan alleen reeds een glimlach op.

1027. Nogtans leert de ervaring, dat zelfs die staten, die hierin op de ergerlijkste wijze te kort komen, nog niet van alle

crediet verstoken zijn, en telkens weêr nieuwe kapitalen beschikbaar vinden.

Verg. N°. 1189.

De voorbeelden zijn talrijk genoeg, ook uit den lateren tijd. Wij noemen slechts Zweden (dat in 1812 zijne toen bestaande buitenlandsche schuld op de grofste wijze repudiëerde), Oostenrijk, Spanje, Portugal, Griekenland en, zonder uitzondering, al de Zuid-Amerikaansche republieken, die tallooze malen hunne goedgeloovige schuldeischers met zoogenaamde conversiën om den tuin leidden.

1028. De reden hiervan is eensdeels, dat de staat, dank zijn duurzaam bestaan, niet met éénen schuldeischer of weinige, maar met een groote menigte, die elkander voortdurend vervangen en opvolgen, te doen heeft.

1029. Eene andere reden is, dat het crediet van den staat meer door de verwachtingen van de toekomst dan door de waardering van den tegenwoordigen toestand bepaald wordt.

1030. Die verwachtingen van de toekomst hechten zich vooral aan de levenskracht van het volk, aan het uitzigt op herstel van de rampen, waardoor het oogenblikkelijk bezocht wordt, aan de ontwikkeling van zijne welvaart.

1031. Daarbij is steeds de hoop levendig, dat de opvolgende regeringen de voorbeelden van kwade trouw door vroegere gegeven niet zullen navolgen, omdat men weet, dat het ten slotte in het belang is van den staat zelven, wiens bestaan niet eindigt, dat hij zijn crediet op goeden grondslag vestige.

De schuldvorderingen ten laste van die staten, op welke deze laatste stellingen toepasselijk zijn, worden aan de beurs met den eigenaardigen naam van *speculatie-fondsen* bestempeld. Zij zijn geene voorwerpen van kapitaal-belegging voor bezadigde en voorzigtige lieden: zij zijn niet anders dan voorwerpen van spel en windhandel. Het onbeduidendste gerucht doet hunne koersen rijzen of dalen. Die voortdurende wisseling, die telkens opko-

mende kansen, zijn genoeg om velen te verlokken om hun fortuin te beproeven, met niet meer zekerheid van welslagen dan de gewone loterij aanbiedt. Om het meer of minder gegrond uitzigt op geregelde intrestbetaling of aflossing bekommert men zich hierbij weinig of niet. Elk kooper stelt zich tevreden met de hoop, dat morgen of overmorgen of in de andere week een ander als kooper zal optreden, die hoogeren prijs biedt dan hij zelf heden of gisteren betaald heeft. En deze beursspeculatiën, op reusachtige schaal gedreven, zijn genoeg om het crediet van deze staten (al is het ook met slingeringen en duikelingen) op te houden, gelijk de wind den opgelaten vlieger in de lucht ophoudt. — Men vergelijke voorts de aanteekening over den effectenhandel bij N°. 176.

§ 2. *Invloed der staatsschuld.*

1032. Onmiskenbaar heeft het stelsel van staatsschulden, zoo als zich dat bij de beschaafde volken van den nieuweren tijd op reusachtige schaal ontwikkeld heeft, een onberekenbaar grooten invloed op het politieke en maatschappelijke leven der volken uitgeoefend.

1033. Deze invloed heeft in velerlei rigting zoowel ten goede als ten kwade gewerkt.

1034. In het politieke leven der volken heeft deze invloed zich krachtig laten gelden bij den gang der gebeurtenissen, waardoor hunne onderlinge betrekkingen zich gevormd en gewijzigd hebben.

1035. De geheele wijze van oorlog voeren van den nieuweren tijd, met hare staande legers, hare plotselinge zamentrekking van verpletterende krachten op één punt, hare kunstige en kostbare vernielingswerktuigen, heeft haar ontstaan voornamelijk te danken aan de magt van het kapitaal.

1036. Daardoor is het gevaar, dat kleinere staten van den kant van magtige naburen dreigt, niet geringer geworden.

Niet alleen in strijdmagt en oorlogsmiddelen moeten de kleinere staten onderdoen voor de grootere, maar zoo als tegenwoordig het staatscrediet zich ontwikkeld heeft, is ook dit middel op veel ruimere schaal beschikbaar voor de laatsten dan voor de eersten. De toestand is in dit opzigt sedert de zeventiende eeuw veel veranderd.

1037. En de gemakkelijkheid om de middelen tot den oorlog te vinden heeft de regeringen wel eens verleid om de beslissing van geschillen, die anders welligt in der minne vereffend zouden zijn geworden, met de kracht der wapenen te beproeven.

Wij mogen hier wijzen op de jongste oorlogen door Frankrijk ondernomen en de groote leeningen daarvoor telkens aangegaan. Men heeft zich, niet zonder reden, verbaasd over het ruime crediet, waarover het Fransche Gouvernement te beschikken had.

1038. Daarentegen is het ook door de magt van het kapitaal soms eenen staat mogelijk geweest oorlogen vol te houden en tot een goed einde te brengen, waaronder hij anders ware bezweken.

Hier is het genoeg, te herinneren aan de worsteling der Nederlandsche Republiek tegen Lodewijk XIV in de zeventiende en het begin der achttiende eeuw; aan die van Engeland tegen Napoleon in 't begin van onze eeuw. Engeland met zijne onuitputtelijke middelen had niet alleen zijne eigene oorlogskosten te betalen, maar ook zijne bondgenooten te bezoldigen. Zijne schuld werd van 1793 tot 1815 met een bedrag, aan kapitaal, van 600 millioen £ St. vermeerderd [1]).

1039. Maar veelzijdig vooral is de invloed der staatsschuld geweest op het maatschappelijke leven der volken.

1040. Deze invloed strekt zich uit over den geheelen volksrijkdom en werkt bepaaldelijk op de vorming, verdeeling en omzetting der kapitalen en op den koers der rente.

---

[1]) In 1793 werd dat kapitaal geschat op £ St. 244,440,306; in 1817 op £ 848,282,477. Zie M. Culloch, *Taxation and funding-system*, 1852, blz. 424.

1041. Niets is ongerijmder en meer met de waarheid in strijd dan de bewering, die dikwijls ook door scherpzinnige mannen voorgedragen en verdedigd is, dat de staatsschuld regtstreeks het middel zou zijn tot vermeerdering van den volksrijkdom.

Wij hebben hier een van de zonderlingste voorbeelden voor oogen, hoe ver ingenomenheid met eene nuttige zaak op een' dwaalweg voeren kan.

Het was in de achttiende eeuw, dat het staatscrediet zich in Europa krachtig begon te ontwikkelen. Het voorbeeld, reeds een eeuw te voren door de Nederlandsche republiek gegeven, niet dat van schuld aan te gaan, — want dit was door vele vorsten en mogendheden al sedert lang geschied, — maar dat van een ordelijk en eerlijk beheer der staatsschuld en van getrouwe vervulling der aangegane verbindtenissen, dat voorbeeld vond meer en meer in onderscheidene staten navolging; en men leerde zoo allengs de magt van het crediet kennen. Want sedert de staten geleerd hadden de regten hunner schuldeischers te eerbiedigen, vonden zij altijd kapitalen beschikbaar, en vermogende lieden verlangden niets liever dan hunne beschikbare gelden op deze nu even zekere als voordeelige wijze te beleggen. Men herinnert zich wat Sir William Temple in zijne *Observations upon the Netherlands* (1672) als curiositeit verhaalt, dat de schuldeischers van Holland met tranen in de oogen hunne aflossing ontvingen. — In verband hiermede ontwikkelde zich de effecten-handel op de groote beurzen van Europa en verkreeg ook het bankiersbedrijf eene tot nog toe ongekende uitbreiding. Vooral was dit in Engeland het geval. Voor den oorlog van 1740 zoowel als voor dien van 1756 had Engeland aanzienlijke kapitalen opgenomen, en de goede trouw, waarmede het jegens zijne schuldeischers handelde, maakte zijne schuldbrieven zeer begeerd. Een levendige fondsenhandel, vooral aan de Londensche en Amsterdamsche beurzen, was er het gevolg van; en de klasse der renteniers verkreeg beteekenis en aanzien in de maatschappij. Het was niet vreemd, dat zij, die getuigen waren van deze verschijnselen, verbaasd stonden over de magt van het crediet. De staat had altijd middelen in overvloed beschikbaar: schatten werden gewonnen door een nieuw en voordeelig bedrijf, en on-

der de deftigste en aanzienlijkste lieden telde men dezulken, die alleen van hunne jaarlijksche renten ten laste van den staat leefden en door hunne verteringen bedrijvigheid en welvaart om zich heen verspreidden. Zoo kwam men tot de gevolgtrekking, dat de staatsschuld zelve oorzaak van rijkdom en volkswelvaart was.

Deze nieuwe ontdekking — want zoo werd zij genoemd — werd besproken in koffijhuizen en vriendenkringen, werd verkondigd in weekbladen en maandschriften, werd aangeprezen in de raadzalen, werd voorwerp van wetenschappelijk onderzoek in lijvige boekwerken. Men twistte over de eer van haar het eerst in 't licht gesteld te hebben. Men voerde met evenveel vernuft als geleerdheid de gronden aan, waarom het zoo wezen *moest*, dat de staatsschuld een weldaad voor het volk was. En bij zulk een treffende eenstemmigheid van de openbare meening met de wetenschap waren natuurlijk de regeringen niet schroomvallig het geluk der volken te bevorderen door vermeerdering der staatsschuld.

Onder de verdedigers dezer leer komt de eerste plaats toe aan J. D. Pinto, een Nederlandsch bankier, die in zijn tijd groot vertrouwen genoot en groot gezag had. Niet omdat hij het eerst de theorie aan het licht gebragt, maar omdat hij haar het uitvoerigst en vernuftigst ontwikkeld heeft. Dit is geschied in zijn vermaard geworden *Traité de la circulation et du crédit*, in 1771, zonder naam des auteurs, bij den bekenden uitgever M. Rey te Amsterdam in het licht gegeven [1]: „Venons au fait", zegt hij, blz. 44, „je dis que la dette nationale a enrichi la „nation; voici comment je le démontre. A chaque emprunt le gou„vernement d'Angleterre, en cédant une parcelle des taxes qu'on

---

[1]) De geschiedenis van dit werk is wel waard de aandacht der bibliographen te trekken. De uitgave is in 1771 bezorgd door zekeren C. G. F. Dumas, die bij toeval het handschrift onder de oogen had gekregen. De auteur „qui avait écrit pour lui-seul" was niet dan met moeite daartoe over te halen geweest. Evenwel leest men in de *Préface* van den schrijver zelven, dat hij reeds in 1761 het eerste gedeelte van dat werk opgesteld had, en dat er toen door gedienstige vrienden een aantal geschreven kopijen daarvan in omloop waren gebragt, waarvan andere personen als bouwstof voor hunne geschriften gebruik hadden gemaakt.

„hypothèque pour en payer les intérêts, crée un capital artificiel et nouveau qui n'existait pas auparavant, qui devient permanent, fixe et solide, et qui au moyen du crédit, circule à l'avantage du public, comme si c'était un trésor effectif en argent dont le royaume se fût enrichi." Elders (blz. 69) noemt hij „les fonds publics une alchimie réalisée." Hij erkent echter, dat men op dezen weg ook *te* ver kan gaan, en dat er, even als een grens aan het uitgeven van bankbilletten, eene maat moet wezen voor het scheppen van staatsschuld. „Il y a un maximum de force pour la circulation, qu'on ne saurait passer. Les fonds publics sont une alchimie réalisée, mais on ne doit pas enfoncer le creuset." Hij is dan ook even opgetogen over het *Sinking fund* (de Britsche amortisatie-kas), dat de staatsschuld weder inkort, als over de staatsschuld zelve.

Terwijl Pinto alzoo bij de ontwikkeling zijner theorie vooral op den toestand in Engeland het oog had, waren er echter reeds in Engeland zelf helderziende mannen opgestaan om het onjuiste en verderfelijke van zulke leer aan te toonen. Wij behoeven slechts te noemen Blackstone [1]), den grooten regtsgeleerde, D. Hume [2]), den vriend en raadsman van Ad. Smith, en Ad. Smith zelven. Blackstone zette zijn koel gezond verstand tegenover de levendige verbeeldingskracht der verdedigers van het heilzame der staatsschuld. Hume geesselde hen met zijnen scherpen spot. Ad. Smith beschouwt de zaak, naar zijne gewoonte, van alle zijden en komt tot de juiste waardeering van voor- en nadeel beide [3]).

Sedert het werk van Ad. Smith algemeen verspreid en bekend werd, is dan ook de theorie, die staatsschuld met volksrijkdom gelijkstelt, op den achtergrond geraakt. Geheel verdwenen is zij echter nog niet. De liefhebbers van paradoxen laten haar van tijd tot tijd nog eens optreden. Op merkwaardige wijze is zij nog eens hier te lande te berde gebragt in een boekje dat in 1839 het licht zag onder den titel: *De schuld van den staat als aanwinst van het nationaal vermogen, uit den tegenwoordigen staat van Engeland toegelicht; met vergelijkende statistieke tabellen*

---

1) Zie zijne *Commentaries*, Book I, Ch. 8. (I, 327.)

2) In zijn *Essay on public credit*.

3) *Wealth of nations*, Book V, Ch. III. (Ed. *Macculloch*, p. 419 vv.)

(*Alsnog Manuscript*). Mij is van goederhand verzekerd, dat dit geschrift voortgekomen is van eene pen, die in die dagen vele en welbetaalde diensten aan de toenmalige regering bewees, en dat het zijn oorsprong te danken had aan de begeerte van koning Willem I om den klimmenden tegenstand bij de Staten-Generaal tegen het stelsel van volharding, welks zekerste, maar bittere vrucht de vermeerdering der schuld was, te overwinnen.

De Hollandsche broodschrijver van 1839 is trouwens nog niet de laatste geweest, die deze paradox met kracht van redenen heeft getracht te bewijzen. Vóór eenige jaren heeft een geleerde Duitscher haar op nieuw verkondigd [1]); en niet lang geleden kwam het berigt tot ons over van gene zijde van den Oceaan, dat de Heer Jay Cooke, finantiëel agent van het gouvernement der Vereenigde Staten voor het beheer der nationale schuld, de leer openlijk verkondigde, „dat een nationale schuld een nationale zegen is," dat de meeste dagbladen aldaar dien lofzang op de schuld mede aanhieven en dat de weinigen, die trachtten de regten der waarheid en van het gezond verstand te handhaven, verdacht werden van gebrek aan vaderlandsliefde [2]). Gelukkig heeft de minister van financiën aldaar, door van beschikbare middelen gebruik te maken tot inkorting der gedurende den burgeroorlog aangegane schuld, getoond een andere leer te zijn toegedaan.

1042. De staatsschuld is op zich zelve veeleer te beschouwen als eene oorzaak van verarming des volks, omdat zij het volk met nieuwe en duurzame lasten bezwaart.

Men lette op de woorden „op zich zelve", en vergelijke de stelling met N°. 1045 en 1046, alsmede met het vroeger reeds opgemerkte onder N°. 1003—1011.

---

[1]) Dr. C. Dietzel, *Das System der Staatsanleihen*. 1855. De conclussie van zijn vertoog, op blz. 200 van het werk gegeven, luidt aldus: „Und „so paradox er lauten mag, so wahr ist der Satz: Ein Volk ist um so „reicher, seine Volkswirthschaft um so blühender und fortschreitender, „einen je grösseren Theil der gesammten Staatsausgaben die Zinsen der „Staatsanleihen ausmachen."

[2]) Zie het berigt in de *Nederl. Staats-Courant* van 29 Julij 1865.

1043. Zij is het te meer, omdat dit gemakkelijke middel om gelden te verkrijgen de regeringen ligt verleidt, om de noodige orde en spaarzaamheid in het beheer der schatkist uit het oog te verliezen of zich in roekelooze ondernemingen te begeven.

1044. Zij wordt het vooral, wanneer zij onder zulke voorwaarden wordt aangegaan, waardoor de toekomst onevenredig bezwaard wordt tegenover de oogenblikkelijke voordeelen, die men door dit middel verkrijgt.

Verg. b.v. N°. 1104. Zie ook N°. 1140.

1045. Eene bron van volkswelvaart mag de staatsschuld alleen in zoo verre heeten, als zij een middel is tot behoud en vermeerdering van volkskracht.

1046. Dit kan zij zijn, wanneer de bijeengebragte kapitalen gebruikt worden tot behoud van den staat, tot verdediging tegen dreigend gevaar, tot herstel van rampen, tot uitbreiding van het veld van werkzaamheid des volks, of tot stichting van kostbare inrigtingen van algemeen nut.

Verg. N°. 1011.

1047. Eene zeer bedenkelijke zijde van de groote uitbreiding van het stelsel van staatsschulden in den tegenwoordigen tijd, is het gevaar van verarming, waaraan de schuldeischers der staten zich voortdurend blootgesteld zien.

1048. De ervaring heeft maar al te zeer geleerd, dat een staat onder zijnen schuldenlast bezwijken kan, of met drieste kwade trouw zijne verbindtenissen verbreekt, tot onherstelbare schade van hen, die hem hunne kapitalen toevertrouwden.

1049. Buitendien is alleen reeds eene tijdelijke sterke daling in de waarde der schuldbrieven, ten gevolge van eene of andere gebeurtenis, op zich zelve eene oorzaak van verarming

voor velen, vooral voor hen, die door angst gedreven zich tot allen prijs van hunne schuldvorderingen ontdoen.

De groote fout waarin velen, ook hier te lande, vervallen, is niet zoo zeer nog de speculatie in weinig soliede fondsen, maar vooral, dat zij zich laten verleiden om hunne opgegaarde kapitalen te beleggen in fondsen, die tot lagen koers ter beurze verkrijgbaar zijn en alzoo eene zeer hooge rente van de daarvoor betaalde koopsom beloven. Men vergeet, of liever, men weet niet, dat de hooge intrest, dien men trekt, niet anders is dan eene noodzakelijke assurantie-premie (verg. N°. 77), omdat men in voortdurend gevaar verkeert van te eeniger tijd kapitaal en rente beide verloren te zien gaan. Dat gevaar, 't welk de houders van zulke fondsen steeds boven 't hoofd hangt, openbaart zich bij elke, dikwijls ook maar onbeduidende en spoedig voorbijgaande, crisis in eene paniek; en zij, die eerst roekeloos hun geld gewaagd hebben, verliezen in zulke oogenblikken, waarin kalm beleid het meest noodig is, alle bezinning en vergrooten zich zelven in hunnen angst het gevaar, dat zij vroeger niet hadden willen zien. Dus haasten zij zich om tot allen prijs te verkoopen wat zij vroeger met te veel goed vertrouwen hadden ingekocht, en worden onwetend de slagtoffers van speculanten, die met meer kalmte van geest tijden en gelegenheden weten waar te nemen. (Verg. de aant. bij N°. 176.)

1050. Bijzonder opmerkelijk is de invloed, dien het stelsel van staatsschulden middellijk op het volksvermogen uitoefent door zijne werking op de vorming, de verdeeling en de omzetting der kapitalen.

1051. Op de *kapitaalvorming* werkt het zonder twijfel gunstig in dezen zin, dat de velerlei gelegenheden, die het geeft tot plaatsing van kapitaal, de besparing heeft aangemoedigd.

In dit opzigt is er iets te zeggen voor de stelling, dat staatsschuld bron van volksrijkdom is, of liever, voor die andere niet minder betwistbare stelling, dat crediet kapitaal schept. De tijden zijn, althans hier te lande, voorbij, ofschoon zij nog niet

zoo heel verre achter ons liggen, toen de eenvoudige burgerman en landbouwer zijne opgegaarde spaarpenningen in gouden en zilveren specie in een of anderen duisteren hoek zijner woning verborg. Nog heden ten dage zelfs is het veel gebruikelijk bij lieden uit den kleinen burgerstand en bij dienstboden, te platten lande vooral, gouden en zilveren sieraden en kostbaar huisgereedschap aan te koopen, niet alleen om er mede te pronken, maar ook om des noods iets van waarde te hebben voor den kwaden dag. Maar velen hebben ook reeds geleerd aan de bespaarde kapitaaltjes eene andere bestemming te geven, en er „een papiertje" voor gekocht, dat hun jaarlijks een kleine rente afwerpt. De oprigting der spaarbanken heeft niet weinig den lust tot besparing en geldbelegging aangemoedigd, maar voorzeker niet minder is het geschied door de gelegenheid tot plaatsing, die allerlei soort van effecten, tot allerlei, ook zeer kleinen prijs, verkrijgbaar, aanbieden. Vooral geldt dit van zulke kapitalen, die reeds te groot zijn om in de spaarbanken te worden aangenomen, maar te gering om op hypotheek te worden uitgezet of om te kunnen dienen om land aan te koopen. — Mogen de talrijke loterijleeningen van onzen tijd, die vooral op deze verspreide kleine kapitalen speculeren, als een vooruitgang worden aangemerkt? Het antwoord moet ontkennend zijn. Verg. N°. 1145.

1052. Aan de andere zijde kan niet ontkend worden, dat de staatsschulden dikwijls de beschikbare kapitalen aan een anderen, nuttiger werkkring onttrekken, en alzoo nadeelig werken op de vermeerdering van het volksvermogen.

En wel vooral op tweederlei wijze. De gemakkelijke belegging van kapitalen in zulke staatseffecten onttrekt deze zonder twijfel voor een aanmerkelijk deel aan ondernemingen van handel en nijverheid, die altijd eenige wisselvalligheid en onzekerheid van welslagen hebben. Wij kunnen dikwijls waarnemen, dat zulke ondernemingen niet eens tot stand komen, tenzij de staat den deelnemers een zekere rente waarborge. — Maar ook meer onmiddellijk treden de staten, die kapitaal vragen, in concurrentie met bijzondere ondernemingen. In 't algemeen moet natuurlijk die mededinging bij de vraag eene strekking hebben

om de rente als prijs van de diensten van het kapitaal te verhoogen. Maar bepaaldelijk kan het op sommige tijdstippen gebeuren, dat het uitschrijven van een of twee groote staatsleeningen de beschikbare kapitalen zóó sterk aantrekt, dat er op dat oogenblik niet genoeg overblijft om aan andere aanvragen te beantwoorden. Men heeft niet zonder reden beweerd, dat in dit opzigt de herhaalde Amerikaansche leeningen tijdens den burgeroorlog een sterken invloed ook op de Europesche beurzen hebben uitgeoefend.

Nu moge het waar zijn, dat ook de gelden door de staten geleend dikwijls zeer nuttig en tot voordeel der volken besteed worden; menigmalen is, helaas! ook het tegendeel het geval. En diezelfde Amerikaansche leeningen kunnen tot staving hiervan aangevoerd worden.

1053. Op de *kapitaal-verdeeling* heeft het stelsel van staatsschulden eenen gunstigen invloed uitgeoefend door het aantal kapitalisten in de maatschappij te vermeerderen, en door aan het roerend vermogen in de maatschappij uitbreiding en kracht te geven tegenover het vaste.

Dit is wat de Engelschen *the moneyed intrest* in tegenoverstelling van *the landed intrest* noemen. En hierdoor heeft onmiskenbaar de burgerklasse in kracht en invloed tegenover de aristocratie gewonnen.

1054. Maar daartegenover staat, dat in vele staten de zware schuldenlast, dien zij zich opgelegd hebben, tot aanmerkelijke verhooging der belastingen geleid heeft. Hierdoor is de besparing bij de groote menigte der belastingschuldigen bemoeijelijkt, terwijl daarentegen de verzameling van groote vermogens bevorderd is.

En in zooverre, men vergete het niet, houden de staatsschulden ook de kapitaalvorming onder het volk tegen. Het moge niet altijd zigtbaar of duidelijk toonbaar wezen, maar het kan niet missen, of de overmaat van belastingen belemmert regtstreeks en middellijk de ontwikkeling van den volksrijkdom. Wanneer

wij Nederlanders niet jaarlijks omstreeks dertig millioen [1]) moesten opbrengen voor de rentebetaling onzer schuld, wij zouden er niet alleen dit voordeel van hebben, dat wij dat geld — gemiddeld *f* 9 per hoofd — in onze beurs hielden, maar wij zouden er bovendien deze — misschien nog grootere — winst van genieten, dat wij van een aantal belastingen ontslagen zouden wezen, die thans nog zwaar en belemmerend op ons gansche maatschappelijk bedrijf, op onze nering en hantering drukken. Men gelieve slechts te bedenken, dat wij ons in dat geval van al de accijnsen, van de inkomende regten en van de regten van zegel en registratie zouden kunnen ontslaan!

1055. De gemakkelijke *omzetting der kapitalen* vindt niet geringen steun in het stelsel van staatsschulden. De groote kapitaalmarkten danken hieraan voornamelijk haar bestaan.

Verg. de aanteekening bij N°. 176.

1056. Dit is een voordeel voor de maatschappij. Maar ook de nadeelen, die aan eenen uitgebreiden effecten-handel zich hechten, zijn hierdoor in kracht en omvang toegenomen.

1057. De invloed der staatsschulden op den *rentekoers* is zoowel regelend als verstorend.

1058. De sterke en aanhoudende vraag naar kapitaal, die zij opwekken, heeft ongetwijfeld de strekking om dien koers te verhoogen.

Verg. het gezegde bij N°. 1052.

1059. Doch een tegenwigt tegen deze verhooging wordt altijd min of meer gevonden in het ruimer aanbod, dat door die vraag zelve wordt uitgelokt.

---

[1]) De deskundige lezer behoeft niet opmerkzaam gemaakt te worden, dat hier slechts een globaal-cijfer gesteld is. Dat in den jongsten tijd onze rentelast reeds tot beneden de dertig millioen gedaald is, mogen wij met blijdschap en dankbaarheid erkennen, zonder dat de gang van het hier geleverde betoog er door gewijzigd behoeft te worden.

Verg. het gezegde bij N°. 1051. De wederzijdsche werking van vraag en aanbod niet alleen tegenover, maar ook op elkander doet zich ook hier gelden.

1060. De schuldbrieven der onderscheidene staten, die elkander dagelijks op de groote kapitaalmarkten ontmoeten, oefenen voortdurend wederkeerig op elkanders koersen invloed uit.

Dit geldt niet alleen in dezen algemeenen zin, dat elke leening van hare zijde invloed heeft op de kapitaalmarkt, maar die solidariteit (om het zoo eens te noemen) tusschen de groote leeningen der onderscheidene staten op de beurs heeft nog eene andere beteekenis. Een sterke daling in den koers der eene, al ontstaat ze ook uit geheel bijzondere oorzaken, zal onmiskenbaar ook invloed op den prijs der overigen hebben. Toen in den winter van 1864 de Amerikaansche effecten op de Europesche beurzen door ongunstige berigten of door verandering in den wisselkoers op New-York aanmerkelijk achteruit gingen, volgden de Oostenrijksche, Russische en Spaansche fondsen in meerdere of mindere mate die beweging. Zelfs de meest soliede fondsen, zoo als de Engelsche en de Nederlandsche, bleven niet geheel van dien invloed vrij: want de beurs was algemeen „flaauw". — Trouwens, het is bekend hoe de fondsenhandel van speculanten en bankiers voornamelijk ook hierin bestaat, dat zij op de onderlinge verhouding van de prijzen der verschillende schuldbrieven letten, om te koopen waar die prijs naar hun inzigt onevenredig laag, te verkoopen waar hij betrekkelijk hoog is. Door deze voortdurende ruiling of arbitrage herstelt zich van zelf een zeker evenwigt, zoodra het in eene of andere rigting al te zeer schijnt verbroken te wezen.

1061. Het gevolg daarvan is een zekere gemiddelde rentekoers (afgescheiden van den invloed der assurantie-premie), die zijne werking zelfs uitstrekt over de kapitalen, die op andere wijze worden aangelegd.

Omgekeerd heeft ook weder de belegging der kapitalen op andere wijze, b. v. in spoorwegen, handelmaatschappijen enz., invloed op den rentekoers der publieke schuld. Niet onjuist is

de opmerking onlangs in een Engelsch tijdschrift gemaakt, dat hieraan de betrekkelijk lage stand van den koers der Engelsche fondsen in dezen tijd van vrede, rust en welvaart moet worden toegeschreven [1]). Hetzelfde kan gezegd worden van onze Nederlandsche fondsen, die bij algemeene en toenemende welvaart der bevolking en ondanks eene krachtig voortgezette amortisatie het peil niet bereiken kunnen, waarop zij voor eenige jaren, zelfs onder minder gunstige omstandigheden, somtijds kwamen [2]). Er schijnt toch ook hiervoor geen andere reden te vinden te zijn, dan deze, dat de talrijke industriëele ondernemingen van allerlei aard, in de laatste jaren opgerigt, in sterke mate de kapitalen tot zich trekken.

1062. De storende invloed, dien de staatsschulden op den rentekoers hebben kunnen, werkt meer tijdelijk en plaatselijk.

---

[1]) De koers der 3 % Consols is al sedert geruimen tijd omstreeeks 90 %. In 1850—53 (vóór het uitbreken van den Krim-oorlog) was hij doorgaans om en bij 100 %, soms zelfs daarboven.

[2]) Dit kan blijken uit den volgenden staat van de hoogste en laagste prijzen der Nederlandsche Werkelijke Schuld, rentende 2½ %, sedert 1816, in vijfjarige perioden afgedeeld.

Jaren.	Laagste koers.			Hoogste koers.		
1816/20.	40¾	%	(1816),	46½	%	(1820).
1821/25.	44¼	„	(1821),	62¼	„	(1824).
1826/30.	34¾	„	(1830),	66¾	„	(1830).
1831/35.	34	„	(1831),	58¾	„	(1835).
1836/40.	46¼	„	(1840),	57¾	„	(1836).
1841/45.	49¾	„	(1841),	65¼	„	(1845).
1846/50.	34	„	(1848),	62	„	(1846).
1851/55.	49⅞	„	(1854),	66½	„	(1852).
1856/60.	53½	„	(1859),	65⅛	„	(1858).
1861/65.	58⅞	„	(1864),	64¾	„	(1863).

Den hoogen stand, waarop de prijs dezer schuld in 1830, even vóór het uitbreken der Julij-revolutie, gekomen was, heeft hij na dat tijdstip nooit weder kunnen bereiken, veel min overtreffen. Alleen in 1852 (vóór den coup d'état van December) is hij daaraan nabijgekomen. In de allerlaatste jaren is hij steeds daaronder gebleven. Nogtans moet ook erkend worden, dat in de laatste jaren de afwisselingen in den koers veel minder sterk zijn geweest dan vroeger. Dit was behalve aan politieke kalmte, vooral aan de geregelde amortisatie te danken.

1063. Eene aanzienlijke leening op bijzonder voordeelige voorwaarden voor de kapitalisten door eenen staat uitgeschreven, kan in dien staat of ook op de markt, waar die leening geplaatst wordt, eene plotselinge verhooging van den rentekoers veroorzaken.

1064. Eene aflossing, eene rente-reductie of eene conversie met groote geldkracht doorgedreven, moet den gemiddelen rentekoërs in den staat, waar dit geschiedt, althans een tijd lang, drukken.

3e HOOFDSTUK.

DE VORMEN DER STAATSSCHULD.

§ 1. *Over die vormen in het algemeen.*

1065. Wanneer de staat schuld aangaat, dan maakt hij gebruik van het middel van crediet om zich kapitaal te laten verstrekken door degenen, die kapitaal voor hem beschikbaar hebben.

Vergelijk N°. 69 vv.

1066. Dit verstrekken van kapitaal aan den staat kan geschieden en geschiedt werkelijk in de velerlei vormen, in welke het ook in het gewone maatschappelijke verkeer voorkomt.

1067. Zulke vormen van crediet zij hier b. v.:

a. uitstel van betaling: wanneer de staat zich goederen laat leveren of diensten laat bewijzen, die hij eerst later betalen zal;

b. promessen: wanneer de staat rentegevende of renteloozе betalingsbeloften afgeeft, die hetzij op vertoon of op een bepaalden tijd voldaan moet worden;

c. assignatiën: wanneer de staat op zijne toekomstige inkomsten aanwijzigingen afgeeft en door bankiers of door de ontvangers der schatkist zelven laat disconteren;

d. verbruikleen: wanneer de staat, bij uitdrukkelijke overeenkomst, op verschillende wijzen onder verpligting van intrestbetaling en aflossing geld opneemt;

e. hypotheek, pand: wanneer de staat bij zulke geldleening zekere onroerende of roerende goederen voor de nakoming zijner verpligtingen verbindt.

Verg. N°. 70.

a. Meestal zelfs is het hier, alleen reeds om de administratieve vormen, onmogelijk, dat de dienst op hetzelfde oogenblik vergolden worde, waarop zij wordt geleverd. Een heilzame maatregel van orde hierbij echter is, dat de schuldeischers van den staat verpligt worden hunne vorderingen binnen zes maanden na afloop van het dienstjaar, waartoe zij betrekking hebben, in te leveren [1]). Met de juridische kwestie, in hoeverre aan zulk een voorschrift eenzijdig de straf van nietigheid verbonden kan worden, hebben wij ons hier niet in te laten. Wel mag de opmerking hier ingelascht worden, dat het bepalen van zulken termijn onder dit beding ten onregte soms met verjaring gelijk gesteld is, ofschoon ook de wet zelve het doet [2]).

In sommige staten worden ook de *pensioenen* en andere vaste uitgaven onder de gevestigde staatsschuld begrepen. (Zie de aant. bij N°. 951.) Hoewel dit met het oog op orde en regel in het beheer niet verkieslijk schijnt, is het toch volgens den hier gestelden regel niet onjuist. Het pensioen, dat krachtens wettelijke voorschriften genoten wordt, waarvoor de ambtenaar zelfs in der tijd uit zijne inkomsten bijgedragen heeft, is in waarheid eene schuld van den staat, eene uitgestelde betaling. Verg. N°. 990 v. en de aanteekening aldaar.

b. Schatkistbilletten, inlosbaar papiergeld.

c. Anticipatiebilletten. In vroegeren tijd was het zeer ge-

---

[1]) Zie de Wet van 8 Nov. 1815, Stbl. N°. 51, art. 2.

[2]) Zie art. 8 der Wet, hetwelk zegt, dat alle niet tijdig ingeleverde pretensiën „zullen worden gehouden voor *verjaard* en *vernietigd*."

bruikelijk, dat de pachters der publieke middelen verzocht of gedwongen werden, voorschotten aan den staat te verleenen op de inkomsten, die zij later zouden innen. Vooral in Frankrijk heeft dit misbruik dikwijls tot groote ongelegenheden en verwarring in de finantiën des rijks geleid.

d. Gewone geldleeningen.

e. In vroegere tijden, toen het staatscrediet nog kwalijk gevestigd was, geschiedde dit dikwijls. Men gaf verband op domeinen van den soeverein of van den staat; men verpandde de kroonjuweelen, of zekere bepaalde inkomsten, — b. v. de opbrengst eener aangewezen belasting. In 1831 werd nog hier te lande de opbrengst der grondbelasting voor de schuld, die de staat aanging, verbonden [1]). Nog tegenwoordig heeft de Nederlandsche Handelmaatschappij voor hare inschuld van ƒ10,000,000 ten laste van den staat een doorloopend verband op de Indische producten, die haar in consignatie gegeven moeten worden [2]).

1068. Enkele van deze vormen zijn bijna uitsluitend eigen aan het staatscrediet en komen in het gewone maatschappelijke verkeer naauwelijks voor.

Dit kan b. v. gezegd worden van het papiergeld, dat door den staat tot wettelijk betaalmiddel verklaard wordt; desgelijks van gedwongen leeningen. Zie N°. 1077 v. Verg. voorts ook N°. 1131 vv.

1069. En over 't geheel heeft de zeer bijzondere aard, dien het staatscrediet en de staatsschuld in den loop der tijden verkregen hebben, ook een bepaald karakter aan hunne vormen gegeven.

Verg. N°. 1018 vv.

1070. Het tweeledig wezen van den staat, als soevereine magt en als zedelijk ligchaam, heeft ook hierop niet geringen invloed uitgeoefend.

---

[1]) Zie de Wetten van 18 April 1831, Stbl. N°. 9, en van 28 Junij 1831, Stbl. N°. 20.

[2]) Zie de overeenkomst met de Handelmaatschappij van Julij 1853, bekrachtigd door de Wet van 22 Dec. 1853, Stbl. N°. 129, art. 3.

1071. Het karakter van den staat als organisch wezen zonder beperkten duur van bestaan maakt het hem mogelijk schuld onder zulke vormen aan te gaan, die voor bijzondere personen of gewone maatschappijen onmogelijk zouden zijn.

Verg. de aanteekening bij N°. 1023.

1072. De vormen der schulden van provinciën en gemeenten. zijn uit haren aard doorgaans eenvoudiger en minder verscheiden dan die van de schulden van den staat.

1073. Zij zijn minder in de noodzakelijkheid om de toevlugt tot het crediet te nemen tot voorziening in plotseling opkomende, buitengewone behoeften.

Zoo als voor eenen oorlog. Het mag nu en dan gebeuren, dat eene provincie of eene gemeente van het middel van crediet gebruik make om in tijdelijke ongelegenheid te voorzien: doorgaans zullen zij slechts schulden aangaan ten behoeve van publieke werken.

1074. Zij hebben ook niet de magt om het openbaar gezag te laten gelden in de betrekking, die er tusschen den schuldenaar en de schuldeischers ontstaat.

Eene provincie, eene gemeente kan de ingezetenen niet dwingen tot een voorschot op de belastingen, noch papiergeld met gedwongen koers uitgeven.

1075. Bij het onderzoek van deze eigenaardige vormen van het staatscrediet en de staatsschuld komen vooral in aanmerking de volgende onderscheidingen:

a. tusschen gedwongen en vrijwillige geldleeningen;
b. tusschen vlottende en gevestigde schuld;
c. tusschen kapitaal-schuld en renten-schuld.

§ 2. *Gedwongen en vrijwillige leeningen.*

a. *Gedwongen leeningen.*

1076. In het gewone maatschappelijke verkeer zal het niet ligt voorkomen, dat iemand eenen ander dwingen kan, om hem op willekeurig gestelde voorwaarden kapitaal te verstrekken.

1077. Maar de staat, die krachtens zijne soevereine magt zijne onderdanen verpligten kan om hem uit hun vermogen zooveel te geven als hij tot bereiking van zijn doel behoeft, kan hen ook verpligten om hem de middelen, die hij noodig heeft, uit hun vermogen voor te schieten.

Verg. N°. 1019 en de aanteekening aldaar.

1078. En dewijl de staat de bevoegdheid moet hebben om de middelen te eischen, die hij tot bereiking van zijn doel noodig heeft, is de vordering eener gedwongen geldleening op zich zelve niet in strijd met het strenge regt.

Men behoeft nog niet tot den stelregel van Lodewijk XIV, „dat al wat de onderdaan heeft den koning behoort" (verg. n°. 644), op te klimmen, noch zich eenen communistischen staat te denken, om dit regt van den staat te erkennen. Wanneer de staat tot bereiking van zijn oogmerk de beschikking over de middelen en vermogens der ingezetenen *noodig* heeft, is het, uit het oogpunt des regts, onverschillig in welken vorm — belasting, heffing, leening — hij daarover beschikke. Verg. N°. 695—698 en 1019.

1079. Doch bij den omslag eener gedwongen leening is onregtvaardigheid bijna niet te vermijden.

Zie de aant. bij N°. 1019. En hier schiet alzoo die strenge regtvaardigheid te kort, die de eerste regel moet zijn bij de beoordeeling van de eischen, welke de staat den ingezetenen doen kan. De onregtvaardigheid bestaat vooral hierin, dat men sommige klassen der ingezetenen verpligtingen oplegt, die door allen

behooren gedragen te worden. Ook bij den omslag der gedwongen leening zal zij niet te vermijden zijn.

1080. Bovendien zijn er andere ernstige bezwaren tegen de gedwongen leeningen, die het raadzaam maken tot dit middel niet dan bij volstrekte noodzakelijkheid de toevlugt te nemen.

De gedwongen leening is eene erkentenis van de zijde van den staat, dat hij moeijelijk of in 't geheel niet de noodige gelden bij wege van vrijwillige overeenkomst verkrijgen kan: met andere woorden eene erkentenis van zijn zwak crediet, die op hare beurt dat crediet nog meer dreigt te verminderen. Onder zulke omstandigheden wekt dan de gedwongen leening een sterk ongenoegen op bij hen, die verpligt worden er deel in te nemen. De ontevredenheid over den dwang, dien men zich voelt opgelegd, wordt nog vermeerderd door de vrees, dat men gevaar loopt zijn voorschot niet terug te zullen erlangen.

1081. De vormen van gedwongen leening kunnen velerlei zijn; b. v.:

a. voorschot op belastingen;

b. omslag eener uitgeschreven leening over de vermogende ingezetenen;

c. betaling der schuldeischers van den staat met schatkistbilletten;

d. uitgifte van papiergeld als wettelijk betaalmiddel.

1082. Voorschot op belastingen bestaat hierin, dat reeds dadelijk wordt ingevorderd een deel der belastingen, die eerst in een volgend dienstjaar verschuldigd zullen zijn.

Men heeft wel eens hiermede verward de verpligting den ontvangers of pachters der staatsinkomsten opgelegd tot vervroegde storting. Doch dit is iets anders. Vergelijk N°. 1067 *c.*

1083. Eigenaardig kan zulk een voorschot alleen gevraagd worden van de directe belastingen, en wel bepaaldelijk van die, welke tot een vast en vooruit te bepalen bedrag van het verworven vermogen betaald worden.

Verg. N°. 779. Een voorschot op accijnsen of inkomende regten, op zegel- en registratieregten, is ondenkbaar.

1084. Daarom zal een gedwongen leening in dezen vorm geene aanzienlijke sommen kunnen opbrengen; te minder, omdat het niet mogelijk is, haar binnen korten tijd herhaaldelijk toe te passen.

1085. Voor 't overige beveelt deze vorm van gedwongen leening zich boven andere aan als eenvoudig hulpmiddel in plotseling opgekomen nood, als weinig bezwarend en het minst onregtvaardig.

Namelijk in vergelijking met andere vormen van gedwongen leening. Op zich zelf zal het altijd voor velen bezwarend zijn, nu reeds eene belasting te moeten opbrengen, die anders eerst uit de inkomsten van een volgend jaar gekweten behoefde te worden. En de onregtvaardigheid blijft altijd in zekere mate bestaan, dat niet alle ingezetenen geroepen worden evenredig in de behoefte der schatkist te voorzien, maar alleen die, welke door eene bepaalde soort van belasting getroffen worden. Doch deze vorm van gedwongen leening onderscheidt zich hierdoor boven andere, dat er slechts eene vervroegde betaling gevorderd wordt van hetgeen anders toch iets later verschuldigd zou zijn, en vooral, dat willekeurige omslagen afgesneden zijn.

1086. De verpligting tot deelneming in eene uitgeschrevene geldleening is het middel om aanzienlijke sommen bijeen te brengen.

Men herinnert zich, dat op deze wijze hier te lande eene in naam „vrijwillige", maar inderdaad „gedwongen" leening (verg. N°. 1088) van ƒ 127,000,000 (eigenlijk, na aftrek van de bijdrage van Z. M. den Graaf van Nassau, niet meer dan nagenoeg ƒ 117,000,000) tot stand gekomen is, krachtens de bekende Wet van 6 Maart 1844, Stbl. N°. 14.

1087. Doch er zijn ook aan dezen vorm ernstige bezwaren verbonden, vooral dit, dat hij haast onvermijdelijk aanleiding geeft tot willekeur en onregtvaardige requisitie.

1088. Om deze nadeelen te voorkomen, vervangt men wel eens den regtstreekschen dwang door eenen zijdelingschen, met dat gevolg, dat aan de verpligting de schijn gegeven wordt van eene vrijwillige handeling.

Ook hier kan de gedwongen leening van 1844 ten voorbeeld aangevoerd worden. Hoeveel regt men ook late wedervaren aan de vaderlandsliefde der ingezetenen van Nederland, men mag veilig stellen, dat de leening niet volgeteekend zou zijn geworden zonder de daarachter geplaatste bedreiging met eene belasting op de bezittingen en inkomsten, die niet zonder voordacht uiterst scherp en bezwarend gemaakt was. Hetzelfde middel was reeds met redelijk goed gevolg beproefd in 1832 [1]).

1089. Betaling der schuldeischers van den staat met schatkistbilletten kan een geschikte vorm van gedwongen leening zijn, wanneer het crediet van den staat wèl gevestigd en de tijdelijke inlossing dezer billetten verzekerd is.

Verg. N°. 1111.

1090. Maar ook hier bestaat het gevaar van eene onregtvaardige verdeeling van den last, omdat de staat de verpligting om hem crediet te geven bepaaldelijk op eenigen uit de ingezetenen legt en dezen noodzaakt de schade te lijden, die uit de verzwakking van zijn crediet kan voortspruiten.

Wanneer namelijk de staat die schatkistbilletten gebruikt om er zijne ambtenaren en leveranciers mede te betalen, alsof zij papiergeld waren. Streng genomen zouden dezen niet verpligt zijn, zulke billetten in betaling aan te nemen; zij hebben regt op voldoening van de hun verschuldigde som in het geld, dat tot wettelijk betaalmiddel verklaard is. Maar het gebeurt, dat de wet of verordening, die de uitgifte der schatkistbilletten voorschrijft, tevens de verpligting voor de ingezetenen bevat om ze van den staat in betaling te nemen. Zij, die alzoo be-

---

[1]) Zie de Wetten van 6 Jan. 1832, Stbl. N°. 9, en van 22 Nov. 1832, Stbl. N°. 54.

taling ontvangen, worden alsdan tegen wil en dank de crediteuren van den staat. Zij kunnen wel is waar op hunne beurt dat papier aan anderen in betaling geven, doch zonder gelijk dwangmiddel uit te oefenen. Zij kunnen ze voorts ter beurze verhandelen. En wanneer dan de beursprijs niet beneden pari gedaald is, behoeven zij geen verlies te lijden. Doch in vele gevallen heeft er wel zulke daling plaats. Het crediet van den staat is doorgaans in zulke tijden, als hij van dit hulpmiddel gebruik moet maken, minder vast, en de angstige haast van velen, om zich van het hun opgedrongen papier te ontdoen, wordt zelf eene oorzaak van daling van zijnen beursprijs. De leveranciers kunnen zich nog eenigermate tegen de schade, die hun hieruit dreigt, dekken, door de prijzen der goederen, welke zij aan den staat leveren, evenredig te verhoogen; met de ambtenaren is dit echter niet het geval. En deze worden dan, hoogst onregtvaardig, de slagtoffers van den maatregel.

In 1830 zag de Nederlandsche regering zich tot zulken maatregel genoodzaakt. De opstand in de zuidelijke gewesten des koningrijks had tot eerste gevolg dringend geldgebrek. Daarin werd voorzien bij de Wet van 22 Nov. 1830, Stbl. N°. 81, die, behalve eene gedwongen leening op de kohieren der directe belastingen, de uitgifte van vijftien millioen gulden aan schatkistbilletten, rentende 6%, verordende (verg. de aanteek. bij N°. 1121). Met deze schatkistbilletten zouden (volgens art. 17 der wet) voor de helft betaald moeten worden de traktementen der burgerlijke ambtenaren en alle andere vorderingen ten laste des rijks. Zij daalden spoedig beneden pari, en velen hebben zich daarvan groot verlies moeten getroosten [1]).

1091. Uitgifte van papiergeld als wettelijk betaalmiddel is de gemakkelijkste en verleidelijkste vorm van gedwongen schuld.

Verg. N°. 1113.

---

[1]) In den zomer van 1831 golden de schatkistbilletten van *f* 1000.— ter beurze 77 %. Die van *f* 100.—. (waarschijnlijk omdat zij gemakkelijker als betalingsmiddel bij de voldoening der belastingen dienen konden) waren slechts met 10 % in waarde verminderd. Verg. de beursnoteringen bij J. J. Weeveringh, *Geschiedenis der Staatsschulden*, Dl. I. (1852), blz. 518.

Op meer dan ééne wijze kan de staat van dezen vorm van gedwongen leening gebruik maken. Hij kan zelf papier in omloop brengen — verwisselbaar of onverwisselbaar (zie N°. 1094 en 1095) — en daar het karakter van wettelijk betaalmiddel aan geven. Hij kan ook eene bank verpligten, hem een voorschot te doen en tot dekking daarvan op haren naam circulatie-papier (bankbilletten) uit te geven. In dit laatste geval drukt de onregtvaardige willekeur, aan gedwongen leeningen verbonden, in de eerste plaats op deze instelling. Wanneer aldus aan dit bankpapier door den staat wettelijke koers verleend wordt met verbod aan de bank om het op vertoon in te wisselen, dan treedt dit papier geheel in de plaats van het staatspapier-geld, met al de nadeelen voor de maatschappij, die aan dit laatste verbonden zijn (verg. de aanteek. bij N°. 1095). Dit ligt zóó voor de hand, dat het naauwelijks aangewezen behoeft te worden. Maar het mag toch wel herinnerd worden, omdat meer dan één staat, die er zich op beroemde geen papiergeld in omloop te hebben gebragt, zich toch niet geschaamd heeft, langs zulken omweg hetzelfde te doen wat hij niet regtstreeks doen wilde. Zoo b. v. Engeland in 1797; Oostenrijk en Rusland herhaaldelijk; Italie nu in den jongsten oorlog (1866).

1092. Schijnbaar is deze vorm ook niet onregtvaardig, omdat het geheele volk gelijkelijk verpligt wordt het papiergeld voor zijne nominale waarde in betaling aan te nemen.

1093. Doch ook hier kan ligt groote onregtvaardigheid gepleegd worden tot nadeel van hen, aan wie de staat het papiergeld het eerst in betaling geeft.

1094. Papiergeld, dat onmiddellijk op vertoon inlosbaar is, zou weinig geschikt zijn, om in tijden van nood als middel van verpligte crediet-verleening te dienen.

Als het crediet van den staat wankel staat, zullen de houders zich haasten, het uitgegeven papiergeld ter inlossing aan te bieden. Maar daardoor wordt dan juist het doel der uitgifte verijdeld.

1095. Het uitgeven van onverwisselbaar papiergeld daarentegen moet om de groote gevaren en rampen, die daaruit voortvloeijen, ten strengste afgekeurd worden.

Verg. N°. 256, 272 v. Eene nieuwe bijdrage tot de kennis van de verderfelijke werking van het onverwisselbaar papiergeld in de maatschappij heeft ons in de laatste jaren Noord-Amerika gegeven. Zoowel in de noordelijke als in de zuidelijke helft der gescheurde Unie heeft men van dit noodmiddel op de buitensporigste wijze gebruik gemaakt. Behalve den uitvoer van metaalgeld, ontzettende rijzing van alle prijzen, verstoring van den handel — de gewone en bekende gevolgen van zulk misbruik — is hier bovendien onberekenbaar veel kwaad gesticht door de agiotage, die dit papier tot een voorwerp van de dolste speculatie gemaakt en aan dagelijksche groote afwisselingen in zijne waarde blootgesteld heeft. Daardoor verloor dit ruilmiddel ten eenemale ook den laatsten zweem van het hoofdvereischte van 't geld — vastheid zijner waarde (verg. N°. 38, 243 vv. 283). Maar bovendien werd daardoor menigeen in 't ongeluk gestort, niet alleen onder de roekelooze spelers zelven, maar ook onder de eerlijke, soliede handelaren, die den prijs der koopwaren van den eenen op den anderen dag, zonder reden, vele percenten zagen rijzen en dalen, en daardoor ook hunne best berekende ondernemingen moesten zien mislukken. (Verg. voorts de aant. bij N°. 1118.)

1096. Een geheel eigenaardige vorm van verpligte credietverleening aan den staat wordt gevonden in de regeling van het spaarbankwezen in sommige staten.

Men weet, dat dit bepaald in Frankrijk het geval is. In 1818 werd de eerste spaarbank in Frankrijk, te Parijs, opgerigt door eenige menschenvrienden, op aansporing vooral van den edelen Benjamin Delessert. Zij was eene geheel bijzondere instelling. Daar de regering aanvankelijk de zaak eer tegenwerkte dan bevorderde, vond het voorbeeld slechts langzaam navolging in andere steden. Onder de Julijregering nam echter het getal spaarbanken in Frankrijk snel en krachtig toe. In Februarij 1848 werden er geteld 345 banken met 637,000 deelhebbers en een schuld aan deze van ruim 350 millioen francs.

Maar van den aanvang af beging men eene fout, die sedert op het bestaan der Fransche spaarbanken grooten en nadeeligen invloed heeft gehad. In de statuten der Parijsche bank was bij hare oprigting bepaald, dat de ingebragte gelden uitsluitend in 5°/₀ renten ten laste van den staat belegd moesten worden. Deze regel, ook door de andere banken aangenomen, hechtte de spaarbanken met een onoplosbaren knoop aan de schatkist vast, en stelde de ingebragte kapitalen bloot aan alle afwisselingen van de waarde der staatsschuld. Men trachtte wel reeds in 1822 het gevaar, dat hieruit voor de banken ontstaan kon, af te wenden, door hun, wier inleg boven 200 francs gestegen was, aflossing of eene inschrijving op hun eigen naam in het Grootboek der staatsschuld aan te bieden: maar deze maatregel was niet afdoende om het gevaar te keeren, dat uit eene plotselinge daling van den koers der schuld ontstaan kon. Toen greep men naar een ander middel, dat echter voor den staat en de bank beide nog bezwarender werd. Een koninklijk besluit van 1829, in 1835 door de wet bekrachtigd, bepaalde, dat de gelden der spaarbanken in rekeningcourant in de schatkist konden worden gestort met eene rentevergoeding van 4°/₀. Zoo ontstond eene vlottende schuld van den staat jegens de spaarbanken, voor deze gevaarlijk, voor de schatkist aanvankelijk wel geriefelijk, maar op den duur lastig en altijd dreigende met de mogelijkheid, dat bij eene of andere crisis groote sommen plotseling zouden worden opgevraagd als de schatkist misschien het minst in staat zou wezen daaraan te voldoen. Eene wet van 1837, die storting van de gelden der spaarbanken in de consignatie-kas verordende, was slechts een palliatief. En toen in 1848 de omwenteling de crisis aanbragt en de inbrengers bij drommen hunnen inleg terugvorderden, waren de spaarbanken — voornamelijk die te Parijs — buiten staat, daaraan te voldoen. Wat verwarring daaruit ontstaan is en welke kunstmiddelen men heeft in het werk gesteld om de regten en belangen der deelhebbers te verzekeren en te beschermen, behoeven wij hier niet te ontwikkelen [1]). Genoeg zij het ten slotte aan te teekenen, dat men in

---

[1]) Men kan deze bijzonderheden vinden in het werkje van den Heer Mr. G. A. Fokker, *De Spaarbanken in Europa, in 't bijzonder met het oog op Nederland beschouwd*, 1858.

Frankrijk, ook na die droevige ervaring, niet van stelsel veranderd is, maar de naauwe betrekking tusschen de schatkist en de spaarbanken in stand heeft gehouden. Alleen is bepaald, dat zoodra iemands inbreng met de opgeloopen renten boven 1000 francs klimt, de bank zijne vordering in eene rente-inschrijving ten laste van den staat zal converteren. Niettegenstaande die beperking, was de opvorderbare schuld der spaarbanken in Frankrijk op ultimo Dec. 1864 geklommen tot de som van 462 millioen francs. Verg. de aant. bij N°. 305. *g*.

Opmerkelijk en bij den eersten oogopslag bevreemdend is het, dat sedert eenige jaren ook in Engeland, waar anders de staat zich stelselmatig onthoudt van inmenging in de vrije werking der maatschappelijke krachten, voor de verspreide kleine kapitalen de gelegenheid opengesteld is om in rekening-courant aan de schatkist te worden toevertrouwd, en zelfs op nog ruimere schaal dan in Frankrijk. Bij eene wet van 17 Mei 1861 zijn de postkantoren over het geheele rijk gemagtigd om, als spaarbanken, den inbreng van kleine geldsommen aan te nemen en daarvan rente uit te keeren. In den tijd van drie jaren (1861—64) is reeds een kapitaal van 4 millioen £ St. door de post-spaarbanken ontvangen, terwijl te gelijker tijd ook de werking der bijzondere spaarbanken zich nog heeft uitgebreid. Maar in 1864 is het Engelsche gouvernement nog eene schrede verder gegaan op dien weg. Bij eene wet van 14 Julij van dat jaar zijn de postkantoren ook ingerigt tot kantoren van levensverzekering en lijfrenten. Men kan daar eene lijfrente koopen tot een bedrag van hoogstens 50 £ St., en eene levensverzekering op lijven tusschen 16 en 69 jaren nemen tot een bedrag van minstens 20 en ten hoogste 100 £ St. Op alle wijzen heeft de wet de voorwaarden der overeenkomst voor de deelnemers gemakkelijk en uitlokkend gemaakt [1]). Deze instelling heeft nog te kort gewerkt, dan dat men nu reeds iets van hare werking zou kunnen zeggen. Maar de maatregel heeft, zoowel als de inrigting der

---

[1]) Men vindt de wet in al hare bijzonderheden toegelicht in het lezenswaardig vertoog van den Heer A. Cochin: *les petites assurances sur la vie par l'état dans les bureaux de poste en Angleterre*, voorgelezen in de Académie des Sciences morales et politiques, en opgenomen in het *Journal des Economistes*, Julij 1865.

postkantoren tot spaarbanken, in Engeland levendige goedkeuring gevonden. Wel moeten regering en volk beide eene krachtige overtuiging hebben, dat het crediet van den staat op stevige grondslagen gevestigd is, waar men niet aarzelt, hem zulke verbindtenissen op te leggen.

1097. Niet zelden hebben ook de regeringen misbruik van het staatscrediet gemaakt, door gelden, krachtens wettelijke voorschriften aan hare zorg en hoede toevertrouwd, ten behoeve van den staat te gebruiken, en den eigenaren van die gelden in stede daarvan eene inschuld ten laste van den staat op te dringen.

Dit geldt inzonderheid van de consignatiekassen en van de borgtogten van rekenpligtige ambtenaren.

De consignatiekas, in 't publiek belang ingesteld tot zekere bewaring van onbeheerde gelden ten behoeve van den onbekenden of afwezigen eigenaar, werd van die gelden beroofd om daarmede de schatkist te stijven. In het gewone burgerlijke leven zou men weinig vertrouwen stellen in eenen bewaarnemer, die de hem toevertrouwde kapitalen te zijnen behoeve aanwendde, met de verzekering dat zijne schuldbekentenis, die hij daarvoor in de plaats had gelegd, immers even deugdelijk was. De regeringen hebben echter nergens geaarzeld, zulk eene daad van trouwbreuk te verrigten, en die der soliede staten zijn de eersten geweest om het te doen. Een vergrijp tegen de eerlijkheid te erger, omdat gemeenlijk de regeringen begonnen waren met tot storting van zulke gelden in hare consignatiekas te noodzaken, opdat zij daar *veiliger* zouden zijn dan in handen van bijzondere personen.

Dat de staat van rekenpligtige ambtenaren, die zeer aanzienlijke sommen voor hem in handen hebben, de storting van een zeker kapitaal als waarborg vordert, is niet meer dan billijk. Daarbij is het vrij onverschillig of die waarborg bestaat in reeds bestaande schuldbrieven, wier jaarlijksche renten aan den eigenaar worden uitgekeerd, dan wel in eene somme gelds, welke in de schatkist gestort wordt en waarvan deze dan ook vaste renten uitbetaalt. Maar niet zelden worden er borgtogten vermeerderd en verhoogd, niet om den wille der meerdere zekerheid

voor den staat, maar alleen met het oogmerk om meer kapitalen ter beschikking van de schatkist te verkrijgen.

Een ander misbruik, van nature eenigzins met dit laatste verwant, werd vroeger op zeer groote schaal met gelijk doel gepleegd: tegenwoordig bestaat het gelukkig in geen beschaafd land meer. Het was het scheppen van ambten en bedieningen, om die te verkoopen. De staat ontving dan eenmaal eene goede, ronde som van hem, die met het ambt begiftigd werd, en betaalde hem vervolgens jaarlijks de bezoldiging van het ambt. De som, in eens betaald, was het opgenomen kapitaal, de jaarlijksche bezoldiging zooveel als de intrest. Het dubbel nadeel van dergelijke handeling is duidelijk. De staat werd overladen met onnutte dienstknechten; zijne schuld werd op de meest onregelmatige en onvoordeelige wijze roekeloos vermeerderd.

In Frankrijk vooral heeft dit misbruik langen tijd en in ontzettende mate geheerscht. Het werd er zelfs door uitstekende publicisten (gelijk Montesquieu) verdedigd. Tot welke hoogte het stelsel in de eerste regeringsjaren van Lodewijk XIV geëxploiteerd was, blijkt uit een onderzoek, dat in 1664 op last van Colbert werd ingesteld. Er werden toen in Frankrijk gevonden ruim 45,000 „officiers de justice et de finance," wier ambten eene gezamenlijke koopwaarde hadden van 460 millioen livres, ofschoon de eerste titularissen aan de schatkist daarvoor niet meer betaald hadden dan 187 millioen livres. Bovendien waren er velerlei ambten geschapen, om òf als gunstbewijs toebedeeld, òf als koopwaar voor geld uitbesteed te worden. Colbert, — die de noodzakelijkheid besefte om daarin opruiming te houden, en met vaste, wel eens ruwe hand wist te handelen, waar hij begreep te moeten ingrijpen, al moest het hem ook de ongenade des konings zelven kosten, — gaf aan niet minder dan 215 *secretarissen des konings* te gelijk het ontslag [1]. Na zijn dood nam het kwaad weder hand over hand toe.

---

[1]) Verg. P. Clément, *Histoire de la vie et de l'administration de Colbert* (1846), p. 262.

b. *Vrijwillige leeningen.*

1098. De vrijwillige geldleeningen kunnen op de meest verscheidene wijzen worden aangegaan, zoowel wat betreft de voorwaarden, onder welke, als de personen, met wie de verbindtenis door den staat wordt gesloten.

1099. Vaste regelen daarvoor te stellen is haast ondoenlijk, omdat doorgaans de eischeu en omstandigheden van het oogenblik hier den beslissenden invloed uitoefenen.

Het sluiten eener geldleening is — gelijk eene handelsoperatie — veel meer eene zaak van beleid, takt en gevatheid dan een voorwerp van theoretische voorschriften en regelen. Behendigheid, ja geluk, geldt hier dikwijls meer dan wetenschap. Nogtans is het voor de belangen van den staat en voor het algemeen belang in 't geheel niet onverschillig op welke wijze en onder welke voorwaarden de zaak tot stand komt. Meestal blijft toch daarbij eene keuze tusschen verschillende wegen open, waarbij oordeel en ervaring behooren voor te lichten. En naarmate het sluiten eener geldleening voor den minister van financiën méér eene zaak van takt en behendigheid is, behoort er scherper toegezien te worden, dat niet, ter wille van een oogenblikkelijk voordeel, de wezenlijke en duurzame belangen van den staat verwaarloosd worden.

Het is vooral de handhaving van dit beginsel, die in de volgende stellingen op den voorgrond treedt.

1100. De hoofdvragen, die zich hier voordoen, zijn:

a. of de staat onmiddellijk met het publiek handelen zal, dan wel de tusschenkomst van bankiers of andere agenten inroepen;

b. of de staat de geldleening binnenslands dan wel buitenslands zal aangaan;

c. of de schuld *al pari* zal worden aangegaan, dan wel tot een door herleiding bepaald cijfer;

d. of de staat zich tot aflossing der schuld op bepaalde tijdstippen verbinden zal, dan niet;

e. of de staat voor de rentebetaling en aflossing der schuld bepaalde waarborgen aanwijzen zal, dan niet.

1101. Bij de beantwoording van al deze vragen behoort steeds op den voorgrond te staan de regel: dat bij het beheer der geldmiddelen van den staat en vooral van zijne schuld eenvoudigheid en klaarheid heerschen moeten.

Maar al te zeer kan men bij de „financiers" eene liefhebberij voor kunstige en ingewikkelde operatiën waarnemen. Het is streelend voor hunne ijdelheid, blijken te kunnen geven van ongemeen vernuft. En zij wanen ook inderdaad, door hunne zamengestelde berekeningen het publiek te kunnen verlokken tot het verstrekken van kapitalen op zoodanigen voet, als het voordeeligst kan zijn voor den schuldenaar. Doch menigmalen heeft de ervaring reeds geleerd, dat de kunstigste operatiën ten slotte de bezwarendste voor den schuldenaar zijn geworden. Dit heeft voornamelijk hierin zijne oorzaak, dat het ook aan het scherpzinnigste vernuft niet gegeven is, al de omstandigheden te voorzien, welke in den loop der tijden kunnen opkomen om de onderstellingen omver te werpen, waarop de gemaakte berekeningen gebouwd zijn. Vooral bij kunstig opgezette amortisatieplannen heeft men dikwijls deze beschamonde ondervinding kunnen opdoen.

1102. Eene openbare uitschrijving der leening zal doorgaans de voorkeur verdienen boven de overeenkomst met bankiers.

Doorgaans: dit woord moet hier en in het vervolg wel bijgevoegd worden in verband met de opmerking in N°. 1099. Er kunnen omstandigheden voorkomen, waarin de hulp van groote bankiers tot plaatsing eener geldleening volstrekt onmisbaar is. Doch waar dit het geval niet is, daar spreekt het wel van zelf, dat de staat wel doet, hunne tusschenkomst te vermijden. Zij verleenen die tusschenkomst geenszins om niet; hetgeen trouwens billijk is, want zij hebben regt op belooning voor hunne moeite. Zij zullen ook niet verzuimen vergoeding te vragen voor de risico, die zij op zich nemen, en die zij voorzeker niet ten smalste zullen uitmeten. En welke kunstige middelen er ook uitgevonden worden om èn de procenten voor de provisie

èn die voor het delcredere schijnbaar ten laste te brengen van het publiek, dat eindelijk de wezenlijke geldschieter wordt, inderdaad zal het toch in de meeste gevallen ten slotte de staat zijn, op wien de schade nederkomt. Daarbij vergete men niet, dat de staat bij eene openbare uitschrijving zijn voordeel doen kan met de concurrentie, die van zelf uitgesloten is, wanneer hij met éénen of weinigen — in 't geheim, gelijk de aard der zaak meestal vordert — onderhandelt.

1103. Eene binnenlandsche leening is doorgaans verkieslijk boven eene buitenlandsche.

Zoowel om moeijelijkheden te voorkomen, die uit de betrekking tot buitenlandsche schuldeischers ontstaan kunnen, als vooral, omdat aan eene leening buitenslands gesloten noodzakelijk grootere onkosten verbonden zijn.

Het is duidelijk, dat ook deze regel gesteld wordt met de reserve *caeteris paribus*. Er zijn staten, waar de kapitaalvorming nog niet zoo snel en krachtig voortgang gehad heeft, dat er een aanzienlijk deel van den vergaderden opleg voor de publieke dienst beschikbaar gesteld zou kunnen worden. Andere staten zullen zich met gunstiger gevolg tot eene der groote kapitaalmarkten kunnen wenden dan tot de binnenlandsche kapitalisten, wier werkkring nog binnen te enge grenzen beperkt is, dan dat zij eene groote operatie zouden kunnen ondernemen.

1104. Eene leening *al pari* verdient de voorkeur boven die, waarvan het cijfer bij herleiding bepaald wordt.

Eene leening wordt *al pari* (gelijk op) gesloten, wanneer de schuldenaar eene even groote som ontvangt als hij erkent zijnen schuldeischer schuldig te zijn; honderd om honderd. Het cijfer der schuld is dan onafhankelijk van het bedrag der bedongen renten. Men kan even goed *al pari* leenen met uitloving van 4 % als van 5 % of 6 % rente.

Het cijfer der schuld wordt bij herleiding bepaald, wanneer zij *boven* of *beneden pari* wordt aangegaan. *Boven pari* wordt de schuld aangegaan wanneer de schuldeischer eene grootere som gegeven heeft dan die welke in den schuldbrief staat uitgedrukt: b. v. 105 om 100; *beneden pari* wordt de schuld aangegaan

wanneer de schuldenaar minder ontvangen heeft dan de som, die hij erkent schuldig te zijn: b. v. 95 om 100. De herleiding geschiedt naar den maatstaf der uitgeloofde renten in verhouding met den gemiddelden rentestand van den dag. Is b. v. de gemiddelde rentekoers 5 %, zoodat men rekenen kan van *f* 1000 jaarlijks *f* 50 rente te maken, dan zal eene schuldbekentenis van *f* 1000 maar *f* 500 waard zijn als zij 2½ % rente draagt, *f* 600 als zij 3 %, *f* 800 als zij 4 % en *f* 1200 als zij 6 % rente geeft. Is de gemiddelde rentekoers 4 %, dan zal eene schuld met 2½ % rente kunnen worden aangegaan tot 62½ % (625 om 1000), met 3 % rente tot 75 %, (750 om 1000), met 5 % rente tot 125 % (1250 om 1000). Het grooter of geringer crediet van eenen staat, de toestand der kapitaal-markt en andere omstandigheden oefenen natuurlijk hunnen invloed uit om deze verhoudingen te wijzigen. Doch hierover straks.

Het komt niet dikwijls voor, dat eene leening *boven pari* wordt aangegaan. Daar ligt noch voor de ééne noch voor de andere partij eenig bijzonder aantrekkelijk voordeel in. De schuldenaar, die *f* 1000 *al pari* tegen 5 % krijgen kan, zal niet 6 % rente uitloven, met de zéér geringe kans van *f* 1200 te ontvangen; want de geldschieter zal altijd in het oog houden, dat hij gevaar loopt met *f* 1000 te zullen worden afgelost, en daarom niet ligt de volle *f* 1200 willen geven, maar voor die nadeelige kans een disconto in rekening brengen. Om dezelfde reden is zulk eene schuld boven *pari* gesloten voor de kapitalisten geenszins wat men noemt „een speculatief effect.”

Evenwel ontbreken de voorbeelden van geldleeningen boven *pari* niet geheel. Het meest komen zij voor op deze wijze. De staat, provincie of gemeente, die eene leening wenscht te sluiten, maakt vooraf de conditiën der storting, aflossing en rentebetaling bekend, en stelt het bedrag der uitgeloofde rente zoo nabij mogelijk den gemiddelden koers van het oogenblik, b. v. 5 %. Er wordt dan eene openbare inschrijving geopend met dien verstande, dat het hoogste bod het eerst in aanmerking komt. Nu kan het zijn, dat het goed crediet van den debiteur, het vooruitzigt op eene daling van den rentekoers, overvloed van beschikbaar kapitaal of andere omstandigheden de belegging, waartoe hier gelegenheid geopend is, bijzonder begeerlijk maken. Dan zullen er welligt kapitalisten zijn, die zich, om hoogste bieders

te worden en voor vele jaren een zekere en goede geldbelegging te verwerven, eene opoffering voor het oogenblik willen getroosten en boven *pari*, b. v. 101 of 102 %, inschrijven; even als men in tijden van algemeene rust en van overvloed van kapitaal ter beurze soliede effecten boven den parikoers inkoopt. Vooral aan gemeenten, provinciën en andere zedelijke ligchamen is deze wijze van geld op te nemen aan te bevelen.

Daarentegen zijn geldleeningen *beneden pari* zeer menigvuldig, zoo algemeen zelfs, dat men veilig beweren kan, dat de praktijk in dezen in strijd is met onze stelling. De reden hiervan is gemakkelijk aan te wijzen. Zij ligt hierin, dat schuldeischer en schuldenaar beide daarbij voor zich voordeel meenen te zien. De geldschieter, die voor *f* 500 eenen schuldbrief van *f* 1000 rentende $2^1/_2$ % koopt, maakt 5 % rente van zijn geld, en heeft bovendien de kans, dat hem te eeniger tijd bij eene aflossing schuld *f* 500 meer teruggegeven zal worden, dan hij betaald heeft. Die kans moge nu al gering zijn, zij bestaat, en werkt voortdurend op de waarde van den schuldbrief in dezen zin, dat die ter beurze betrekkelijk altijd hooger verkocht zal worden dan een andere, waaraan zulke kans niet verbonden is. Hoe grooter het verschil is tusschen de uitgedrukte som der schuldbekentenis en het werkelijk bedrag, dat de schuldenaar er voor ontvangen heeft, te ruimer is ook deze speling, te grooter de kans op het verwijderd, maar altijd mogelijk voordeel. Zoo zal dan de geldschieter met het oog hierop zelfs genegen zijn om iets meer voor den schuldbrief te betalen dan de juiste renteverhouding zoude medebrengen; b. v. voor een nominaal kapitaal van *f* 1000 rentende $2^1/_2$ % niet *f* 500, maar *f* 550. En hierin ligt dan dat voordeel, dat de andere partij, de schuldenaar, voor zich in zoodanige wijze van eene leening te sluiten ziet. Ging hij de leening aan *al pari*, dan zou hij in geen geval meer, misschien nog wel minder dan *f* 1000 ontvangen voor de *f* 50 jaarlijksche renten die hij uitlooft; nu ontvangt hij voor deze *f* 50 renten een kapitaal van *f* 1100. Voeg daarbij, dat de staat gewoonlijk in verlegenheid verkeert wanneer hij eene leening aangaat; dat zijn crediet veelal reeds geschokt is door de oorzaken, die hem verpligten de leening te sluiten (een tekort, een dreigende oorlog, enz.); dat de leening

zelve de markt drukt. Al is dan ook de normale rentestand 5%, hij zou tot dien koers misschien niet te regt komen, en voor de ijdelheid, of, wil men, het eergevoel eener regering is het onaangenaam, de noodzakelijkheid om hoogere intressen uit te loven, zelve te erkennen. Een prikkel te meer voor haar om de leening op zoodanige wijze te sluiten, dat de voorwaarden schijn hebben, eervoller voor haar te zijn. Aan de andere zijde worden de kansen op buitengewoon voordeel voor den geldschieter door diezelfde omstandigheden grooter. Wanneer te eeniger tijd de toestand van den staat gunstiger geworden zal zijn, wanneer zijn crediet zich zal hersteld hebben, wanneer het te kort in overvloed zal zijn veranderd, wanneer de dreigende oorlog achter den rug is, dan is er niet alleen rijzing in de fondsen ter beurze te wachten, maar dan zal misschien de staat zelf wel tot aflossing, althans tot inkoop en amortisatie zijner schuld overgaan.

Deze wederzijdsche berekeningen van voordeel bij eene leening beneden *pari* zijn volkomen juist en gegrond. En het laat zich dus gemakkelijk verklaren, dat de praktijk aan deze wijze de voorkeur geeft. Verklaren, ook tot op zekere hoogte verontschuldigen. Maar niet verdedigen, althans van ééne zijde, van den kant des schuldenaars.

Want de staat, die op deze wijze schuld aangaat, handelt roekeloos. Hij doet niet anders dan de verkwister, die, om van eenen woekeraar *f* 1000 in handen te krijgen, een wissel teekent van *f* 1500. Hij offert de toekomst op aan den nood des oogenbliks, terwijl juist een eerste pligt in het bestuur en de huishouding van den staat is, met voorzienig beleid ook voor de toekomst te zorgen. Het geringe voordeel, dat hij bij het aangaan der schuld geniet, wordt verre overwogen door het verlies dat hij zal lijden, wanneer hij aan zijne (laat het zijn, zedelijke) verpligting tot schuldvermindering zal voldoen. Bovendien, hij sluit zich zelf moedwillig de gelegenheid tot een voordeelige conversie van schuld in alle latere tijden af. De kapitaalwaarde van eene schuld *al pari* aangegaan kan ligt onder gunstige omstandigheden boven *pari* rijzen; die van eene schuld beneden *pari* aangegaan, niet.

Kortom. Alleen dan wanneer een staat zich vastelijk voorgenomen heeft nooit ofte nimmer tot aflossing of amortisatie

zijner schuld of vermindering van zijnen rentelast over te gaan, laat het zich verdedigen dat hij de schuld beneden *pari* aangaat, en dàn hoe verder hoe beter. Ofschoon ook juist dan het voordeel daarvan voor hem verloren zou gaan, omdat hij immers daardoor den schuldeischers de kansen, die hen tot deze operatie nopen, vooraf zou ontzeggen. Maar, zonderling genoeg, juist die staten, die het meest ligtzinnig schulden beneden *pari* hebben aangegaan, hebben zich zelven en hunne schuldeischers de meest verleidelijke voorstellingen van aflossing en schuldvermindering voorgespiegeld. De uitkomst is altijd deze geweest, dat zij òf hunne verpligtingen eenvoudig niet zijn nagekomen, òf zich overgroote offers hebben moeten getroosten om er aan te voldoen.

De geschiedenis van alle staten van Europa en Amerika is leerrijk in dit opzigt; niet het minst die van Nederland sedert 1814. In dat jaar beging men de haast onbegrijpelijke fout van al de schulden van den staat te converteren in ééne $2^1/_2$ % schuld, berekend tegen 50 %. In de volgende jaren tot 1825 is die schuld herhaaldelijk vermeerderd; maar in geen dier jaren, behalve 1824 en 1825, heeft zij ter beurze den prijs van 50% kunnen bereiken [1]). Van 1850 tot 1865 is van deze schuld voor een nominaal bedrag van ongeveer 155 millioen gulden vernietigd; maar in al deze jaren heeft de minister van financiën zelden tegen een lageren koers dan 60 % kunnen koopen; meestal heeft hij 2 tot 4 % daarenboven moeten besteden. Het mag derhalve eene matige berekening genoemd worden, wanneer wij stellen, dat de inlossing geschied is tegen eenen prijs 12 % hooger dan de uitgifte, hetgeen over de ingeloste hoeveelheid een bedrag maakt van 17 of 18 millioen gulden. — Verg. voorts de aant. bij n°. 1129 en bij n°. 1151.

1105. Stellige verbindtenis tot aflossing dient vermeden te worden. Doch deze vraag wordt bijna uitsluitend beheerscht door den vorm, waarin de schuld wordt aangegaan.

Verg. N°. 1131—1145, en de aanteekeningen aldaar.

---

1) Zie de prijs-courant bij Weeveringh, *Geschiedenis der Staatsschulden*, Dl. I, blz. 515 vv. Verg. ook hierboven blz. 225.

1106. Het geven van waarborg of onderpand voor rentebetaling en aflossing kan alleen door volstrekte noodzakelijkheid verdedigd worden.

Verg. N°. 1067 *e.*

§ 3. *Vlottende en gevestigde schuld.*

a. *Vlottende schuld.*

1107. Bij de vlottende schuld treedt in de voorwaarden, waaronder zij wordt aangegaan, het karakter van *tijdelijkheid* op den voorgrond.

Zie N°. 1115 v.v.

1108. Dit karakter openbaart zich hierin, dat de staat eenerzijds zich verbindt of voorbehoudt de schuld bij de eerste gelegenheid weder af te lossen, en dat anderzijds de schuldeischers bevoegd en zelfs verpligt zijn de aflossing op bepaalde tijdstippen te vragen.

Schatkistbilletten b. v. hebben meestal eenen bepaalden tijd waarvoor zij worden uitgegeven, en alzoo eenen vervaldag, gelijk de promesse in het handelsverkeer. Zie N°. 1111. Papiergeld — zoo het niet onverwisselbaar gesteld is — *kan* elken dag ter betaling worden aangeboden.

1109. Met die spoedige aflosbaarheid kan echter gepaard gaan de bevoegdheid van den staat om de pas ingeloste schuldbrieven op nieuw uit te geven.

1110. Vanhier, dat het uitstaand bedrag dezer schuld, binnen zekere grenzen, voortdurend afwisselend is.

En vanhier de zeer juiste naam vlottende schuld.

1111. De meestgebruikelijke vorm van vlottende schuld is die der schatkistbilletten, welke, even als de promessen of orderbriefjes in den handel, eenen vasten vervaltijd hebben.

Gewoonlijk echter is hun omlooptijd langer dan die van het handelspapier: drie maanden, zes maanden, ook wel een jaar. Onze wet van 18 Junij 1851, Stbl. N°. 65, die de regering magtigt om des noods schatkistbilletten uit te geven, bepaalt uitdrukkelijk (art. 5), dat zij worden uitgegeven „voor drie, zes, negen of twaalf maanden."

1112. De intrest van deze schatkistbilletten begint te loopen van den dag der uitgifte, wordt bij dagen berekend, en op den dag der inlossing betaald.

1113. Ook het papiergeld moet uit zijnen aard onder de vlottende schuld gerangschikt worden. Zoolang echter de staat een ongeknakt crediet geniet en dit papier zonder bezwaar als ruilmiddel omloopt, is het feitelijk met de gevestigde schuld gelijk te stellen.

Want ook wanneer een deel van dit papier zich tijdelijk in de schatkist bevindt, wordt het toch met kas gelijkgesteld en niet op het debet der schatkistrekening afgeschreven.

1114. Een andere vorm van vlottende schuld, waartoe de regeringen bij nijpenden nood de toevlugt nemen, is het in beleening geven van staatsschuldbrieven, die niet anders te plaatsen zijn.

Er wordt b. v. bij de wet eene nieuwe schuld geschapen, met bepaling, dat de schuldbrieven niet beneden zekeren koers mogen worden uitgegeven. Blijkt het nu onmogelijk, dien prijs te bedingen, dan zullen er altijd nog wel kapitalisten gevonden worden, die, behoudens het noodige surplus, voorschot op die schuldbrieven verleenen willen. Daar echter de beleening slechts voor bepaalden tijd wordt aangegaan, is de staat verpligt het voorschot op den gestelden termijn af te lossen, wanneer partijen niet wederzijds genegen zijn de leening onder dezelfde voorwaarden op nieuw aan te gaan. Zoo heeft dan deze overeenkomst in alle opzigten het karakter van vlottende schuld. — Deze operatie kan zoowel met schatkistbilletten als met gevestigde schuld geschieden.

1115. Vlottende schuld is eigenaardig slechts bestemd om in eene voorbijgaande behoefte aan kapitaal te voorzien.

1116. Haar tijdelijk karakter maakt haar, ook wanneer zij intrest geeft, minder geschikt voor vaste geldbelegging. Daarom kan zij niet op eens tot aanzienlijk bedrag worden uitgegeven.

Niet op eens. Wèl opvolgelijk, zoo als de geschiedenis, ook van de laatste jaren, maar al te veel geleerd heeft. Zie de aant. bij N°. 1118.

1117. Niettemin is dit hulpmiddel der vlottende schuld dikwijls eene zeer krachtig werkende oorzaak van vermeerdering der staatsschuld geweest.

1118. Het aangaan van schuld in dezen vorm heeft altijd iets verleidelijks. Het is dikwijls gemakkelijker, somtijds schijnbaar ook voordeeliger voor den staat dan het aangaan eener gevestigde schuld. En het uitzigt, dat men zich voorspiegelt, van misschien spoedig door gunstige omstandigheden in staat te zullen komen om de opgenomen gelden af te lossen, doet ligter over de bezwaren heenstappen.

In tijden van verlegenheid grijpt men naar het meest gereede middel om zich — al is het ook maar tijdelijk — daaruit te redden. Zoo gebeurt het, dat de staten, 'tzij bij een tekort in de schatkist, 'tzij bij het uitbreken van een oorlog of onder den druk van andere omstandigheden, die buitengewone middelen eischen, beginnen met vlottende schuld uit te geven. Nog in den laatsten tijd hebben de groote staten van Europa, Engeland, Frankrijk, Oostenrijk, Rusland, dit op ruime schaal gedaan. Maar al wat dezen van dien aard deden is thans in de schaduw gesteld door de vermetelheid, waarmede de staten der Noord Amerikaansche Unie gedurende de jongste worsteling ook door dit middel zich met schuld bezwaard hebben. Het juiste bedrag der hoeveelheid, die er in weinige jaren van papiergeld (*greenback's*) in omloop is gebragt, zal misschien wel nooit bekend worden. Volgens eene officiëele opgave van Junij 1865 was er

toen (tegen het einde van den oorlog) in omloop voor eene nominale waarde van bijna 660 millioen dollars [1]). Verg. voorts nº. 272, en 1093—1095.

1119. Maar wanneer dan de uitkomst die verwachtingen bedriegt, vindt men zich genoodzaakt de al te sterk oploopende vlottende schuld in gevestigde te verwisselen.

Voorbeelden hiervan zijn uit de geschiedenis van bijna elken staat van Europa te ontleenen. Men heeft zich na de roekelooze uitgifte van papiergeld ten slotte meest altijd tegenover deze keus geplaatst gezien: òf de rentelooze schuld tot groot bezwaar der schatkist in rentedragende te verwisselen; òf het waardeloos papier aan zijn lot over te laten en het tot groote schade der bevolking, die men gedwongen had het in betaling te nemen, geheel niet in te lossen (zoo als Frankrijk gedaan heeft met zijne assignaten), of wel tegen den lagen koers terug te nemen waartoe het door de schuld der regering zelve gedaald was. Somtijds heeft men het een en het ander tegelijk gedaan: d. i. men heeft het papiergeld tegen lagen koers ingeruild voor rentegevende schuldvorderingen, die daartegenover op hoogen prijs van uitgifte gehouden werden, en, gelijk den leeuw in de fabel, aan de schuldeischers van den staat gezegd, dat zij zich wel gelukkig mogten achten, dat men hen niet geheel verslond. Één afdoend voorbeeld van deze handelwijze vinde bij de volgende stelling zijne plaats.

1120. Zulke verwisseling is dan echter eene verbreking van de verbindtenis, met de houders der schuld oorspronkelijk aangegaan. En zij kan alzoo niet geschieden, dan òf met schending der regten van deze schuldeischers, òf ten koste van groote opofferingen, om hun daarvoor vergoeding te geven.

Daar is tot heden misschien geen staat in de oude of nieuwe wereld te noemen, waar de toestand der openbare schuld een zóó verbijsterend beeld van verwarring oplevert als Oostenrijk. Te hooghartig om op het voorbeeld van vele andere staten eenvoudig weg zijne verbindtenissen te verloochenen, maar te arm aan hulpmiddelen en voortdurend te veel in allerlei moeijelijkheden

---

[1]) Zie *Ned. Staatscourant* 18/19 Junij 1865.

en worstelingen — met vreemde en met eigen volken — gewikkeld om zijne geldmiddelen in zuiveren toestand te brengen, gaat Oostenrijk sedert bijna eene eeuw gebukt onder de noodzakelijkheid om door allerlei kunstgrepen „op crediet" te kunnen blijven voortleven. Het verhaal van die eindelooze worsteling zou ons met mededoogen vervullen, indien niet bewondering van het onuitputtelijk vernuft van Oostenrijks financiers de bovenhand behield [1]). Doch hier hebben wij slechts met ééne episode uit die lange geschiedenis te doen. Reeds lang is het geleden dat Oostenrijk voor het eerst van de verlokkelijke vrucht van het papiergeld genoten heeft. In 1771 is het begonnen, dat onder den naam van *Bancozettel* uit te geven, aanvankelijk met matiging en tot gering bedrag, maar onder den druk der oorlogen met de Fransche Republiek en met Napoleon in steeds klimmenden overvloed, met dit gevolg, dat er in 1811 voor niet minder dan ruim 1000 millioen florijnen daarvan in omloop was. Men had op dat tijdstip nieuwe oorlogen te wachten, en vond toen een zeer vernuftig middel om zich althans voor een gedeelte van dien verpletterenden last te ontdoen. Men wisselde het papier in de verhouding van ongeveer 5 : 1 in tegen — ander papier, zoodat de 1000 millioen flor. *Bankzettel* omgeschapen werden in ruim 200 millioen flor. *Einlösungsscheine*. Maar de oorlogen van 1812—1815 eischten nieuwe inspanning; en naast de *Einlösungsscheine* werden nog *Anticipationsscheine* uitgegeven tot een bedrag van ruim 610 millioen flor. Na het herstel des vredes brak voor Oostenrijk het oogenblik aan om aan het herstel van zijn crediet te denken. In 1816 en 1817 werden alzoo de *Scheine* ingewisseld tegen eene andere waarde — wederom in papier, namelijk zoo, dat men voor 140 flor. papiergeld kon bekomen 40 flor. in billetten van de bij die gelegenheid opgerigte Staatsbank en 100 flor. in een rentegevende schuld, aan welke de onderscheidende naam van *Metalliekeu* werd gegeven, omdat uitdrukkelijk beloofd werd, dat voortaan de rentebetaling en aflossing van *deze* schuld in metaal zou geschieden. De houders dier „oude" Metallieken — zoo talrijk hier te lande

[1]) Men vindt dit verhaal bij J. J. Weeveringh, *Geschiedenis der Staatsschulden*, Dl. II (1855), blz. 494 vv., een werk, dat wij om den rijkdom en de naauwkeurigheid van zijnen inhoud gaarne dikwijls aanhalen.

— weten bij reeds langdurige ervaring, dat deze schuldbrieven zich thans juist van andere daardoor onderscheiden, dat hunne coupons *niet* in metaal betaald worden, zoodat men den meer klinkenden dan welluidenden naam van *zilveren metallieken* heeft moeten uitvinden voor de latere schuldbrieven, waarvan de betaling tot heden nog wèl in specie geschiedt.

1121. Daarom — ofschoon de staat zich de diensten van dit hulpmiddel niet geheel behoeft te ontzeggen — eischt toch de goede regeling van zijne financiëele belangen, dat hij niet dan met matiging en binnen vastgestelde perken er gebruik van make.

Wij mogen ons beroemen, dat deze regel hier te lande, ook onder den druk van moeijelijke tijden, steeds getrouw in acht genomen is. Zoowel tot de uitgifte van schatkistbilletten als tot die van papiergeld heeft de Nederlandsche regering herhaaldelijk de toevlugt moeten nemen, doch nooit is hier het gebruik van deze middelen in buitensporig misbruik ontaard.

Hierboven (N°. 1090) is reeds medegedeeld, hoe de plotselinge geldnood in het najaar van 1830 de regering dreef om voor 15 millioen gulden 6 °/₀ schatkistbilletten in omloop te brengen, met gedeeltelijk gedwongen koers [1]). Reeds in Maart 1832 (na den aanleg van het grootboek der 5 °/₀ werkelijke schuld) begon zij die bezwarende vlottende schuld in te trekken, en op 1° Januarij 1835 was deze geheel uit den omloop teruggenomen. Intusschen had eene nieuwe wet [2]) de regering gemagtigd, op nieuw schatkistbilletten uit te geven, maar tot niet hooger bedrag dan van *f* 9,800,000 (bepaaldelijk tot vervanging van die oude, waarvan op dat tijdstip nog gelijke hoeveelheid in omloop was), tegen eene rente van 4 °/₀. Deze bleven in de volgende jaren af en aan in omloop, zonder vermeerdering van hun bedrag, niettegenstaande de klimmende behoeften der schatkist wel tot allerlei buitengewone middelen drongen. Doch in 1840, toen aan het herstel der financiën de hand geslagen werd, verkreeg de regering magtiging [3]) om tot dat oogmerk de omloo-

[1]) Wet 22 Nov. 1830, Stbl. N°. 81.
[2]) Wet 28 April 1834, Stbl. N°. 14.
[3]) Wet 27 Dec. 1840, Stbl. N°. 79.

pende schatkistbilletten met een bedrag van 8 millioen gulden te vermeerderen. Nog eens werden er nieuwe schatkistbilletten uitgegeven in 1843 [1] (om de te korten in de schatkist over 1841 en 1842 te dekken), rentende ten hoogste 5 %, en tot een maximum van 9,5 millioen gulden. Zoo was de vlottende schuld des rijks tot ruim 27 millioen gulden geklommen en op 1e Januarij 1844 moet werkelijk nagenoeg dit gansche bedrag in omloop geweest zijn. Doch bij de groote conversie van 1844 en 1845 schijnt het grootste deel dezer laatste uitgifte in de portefeuille teruggekeerd te zijn. Eindelijk liet de regering zich nog eens in 1848 [2]) magtigen, om het cijfer der 4 % schatkistbilletten met 2 millioen gulden te verhoogen. Doch na dat jaar van onrust is voor ons een tot heden onafgebroken tijdperk van geldelijken voorspoed aangevangen, en de vlottende schuld is spoedig geheel ingetrokken. Het onderwerp is daarop in 1851 [3]) voor goed geregeld. Om de regering in staat te stellen om zich op elk oogenblik van plotseling opkomende verlegenheid dadelijk te redden, is haar, met den last tot vernietiging van alle oude schatkistbilletten, de bevoegdheid verleend om des noods nieuwe uit te geven, tegen eene rente door haar te bepalen, mits niet hooger dan $4^1/_4$ % en tot een bedrag van ten hoogste ƒ 13,800,000.—. Van deze bevoegdheid heeft zij tot heden geen gebruik behoeven te maken.

Met het papiergeld hebben wij hier te lande op eene zeer eigenaardige wijze kennis gemaakt. Van het gebruik van dit middel in tijden van nood heeft onze regering zich weten te onthouden. Maar toen in 1845 de regeling van 's lands financiën gelukkig volbragt en het staatscrediet op goede grondslagen hersteld was, kwam de hervorming van het muntwezen aan de orde. Daarbij moest gezorgd worden, dat aan het oude, minwaardige zilvergeld het karakter van wettig betaalmiddel ontnomen werd vóór de nieuwe, volwigtige specie in omloop kwam, omdat anders, gelijk van 1816 tot 1825 gebeurd was, het oude geld het nieuwe steeds weder uit de circulatie zou verdringen. De regering besloot hiertoe gebruik te maken van papiergeld,

[1]) Wet 19 Junij 1843, Stbl. N°. 25.
[2]) Wet 30 Oct. 1848, Stbl. N°. 75.
[3]) Wet 18 Junij 1851, Stbl. N°. 65.

als tijdelijk ruilmiddel. Zij werd gemagtigd [1]) *muntbilletten* uit te geven, „niet kleiner dan van *een gulden*, tot zoodanig gezamenlijk bedrag als blijken zal noodig te zijn." Die muntbilletten moesten als wettig betaalmiddel worden aangenomen. Zij waren niet op vertoon inwisselbaar, doch moesten vóór ultimo December 1847 weder zijn ingetrokken. De maatregel was gewaagd, stout, gevaarlijk in hooge mate. En het kan geen verwondering wekken, dat voorzigtige staathuishoudkundigen ernstig bezwaar hadden tegen zulken greep, die de gewone waarborgen geheel ter zijde zette [2]). Maar de uitkomst beschaamde de anders wel gegronde vrees. De regering maakte van de haar verleende bevoegdheid met voorzigtigheid gebruik. Er werden muntbilletten tot geen kleiner bedrag uitgegeven dan van *f* 5. De gezamenlijke uitgifte klom niet hooger dan tot 30 millioen gulden. De inwisseling der oude speciën werd met beleid en krachtigen spoed doorgezet. De politieke omstandigheden waren gunstig voor het openbaar crediet. Wel moest de termijn voor den omloop van dit papier nog een jaar (tot ultimo December 1848) verlengd worden [3]). Doch in den loop van dat jaar geschiedde de aanmunting der nieuwe specie met zoo veel voortvarendheid, dat het gevaar eener ongedekte papiercirculatie eerlang als geweken beschouwd kon worden. De intrekking der muntbilletten geschiedde binnen den bepaalden tijd [4]).

Het welslagen van deze eerste proefneming gaf moed tot herhaling van denzelfden maatregel, toen men in 1849 zich op het gunstig oogenblik, om de gouden specie te ontmunten, ging voor-

---

[1]) Wet 18 Dec. 1845, Stbl. N°. 90.

[2]) Zoo als de Heer Mr. J. Ackersdijck in zijne schoone brochure: *Nederlands muntwezen. Inwisseling der oude munten voor papier.* Vergelijk ook de *Tijdgenoot* voor 1845, passim.

[3]) Wet 26 Nov. 1847, Stbl. N°. 65. Doch nu werd een maximum van 21 millioen gesteld.

[4]) Zie Dr. A. Vrolik, *Verslag van al het verrigte tot herstel van het Nederlandsche muntwezen* (1853), blz. 25 v. Op ult. Dec. 1848 was nog een bedrag van ongeveer *f* 31,000 niet ter inwisseling aangeboden. Bij de Wet van 2 Mei 1851, Stbl. N°. 25, werd alsnog aan de houders gelegenheid gegeven ze daartoe in den loop des jaars aan te bieden. Hiervan werd gebruik gemaakt voor eene waarde van ruim *f* 8,000. De overige (ter waarde van *f* 22,865.—) zijn als definitief verjaard afgeschreven.

bereiden. De groote hoeveelheid goudgeld, die er aangemunt was, en de onmogelijkheid om vooraf te berekenen, hoeveel daarvan ter inwisseling zou worden aangeboden, maakten het noodzakelijk, dat de regering zich van overvloedig ruilmiddel voorzag, en daartoe zich nog eens van de hulp van papiergeld bediende. Het kon nu echter met minder gevaar geschieden. De zilvercirculatie was op goeden voet geregeld en het papier zou nu niet een tijd lang nagenoeg éénig ruilmiddel behoeven te zijn. In de wet zelve, die tot hernieuwde uitgifte van muntbilletten magtigde [1]), werden nu ook meer waarborgen opgenomen tegen onvoorzigtigheid. Het maximum der uitgifte werd uitdrukkelijk bepaald op 30 millioen gulden; de billetten mogten niet kleiner zijn dan van *f* 10; met ultimo December 1852 moest dit papier weder ingetrokken zijn. Ook deze operatie gelukte volkomen (in Junij 1850), en reeds in Junij 1851 werd de gelegenheid tot geheele inwisseling der muntbilletten tegen zilver opengesteld. Doch hiervan werd door het publiek zoo weinig gebruik gemaakt, dat in October 1852 nog voor 13 millioen gulden daarvan in omloop was.

Zoo zag men hier dan een verschijnsel lijnregt tegenovergesteld aan hetgeen men dikwerf in andere landen gezien had. Dáár dwongen de regeringen het publiek papiergeld als ruilmiddel te gebruiken; hier legde het publiek der regering den zoeten dwang op, om het voor een tijdelijk oogmerk uitgegeven papier in omloop te laten.

De regering verstond dien wenk en gaf er gaarne gehoor aan. Mitsdien werd besloten [2]) tot uitgifte van eene *renteloze schuld*, bestaande in muntbilletten van *f* 10, *f* 50 en *f* 100 tot een bedrag van 10 millioen gulden. Daartegen zou worden ingetrokken rentegevende schuld, die bij de Nederlandsche Bank als blijvende waarborg gedeponeerd moest worden. De Bank zou voorts, als kassier des rijks, de inwisseling van het papiergeld tegen zilver op vertoon, even als van hare eigene billetten, op zich nemen. De renten der in bewaring gegeven schuldbrieven moesten jaarlijks besteed worden tot amortisatie van schuld. Het is krachtens deze regeling dat de muntbilletten, die wij thans ge-

[1]) Wet 17 Sept. 1849, Stbl. N°. 46.
[2]) Wet 26 April 1852, Stbl. N°. 90.

bruiken, in omloop zijn. — Zoo heeft als bij toeval deze vorm van vlottende schuld in Nederland ingang gevonden.

Het gerief, dat wij van dat papiergeld — vooral van de billetten van *f* 10 — hebben, is groot; het voordeel, dat de staat er van trekt, die jaarlijks vier ton renten uitspaart, is niet gering te achten. Nogtans blijft de vraag altijd over, of wij wel gedaan hebben, deze vlottende schuld als blijvend element in onze staathuishouding op te nemen. Eene magtiging aan de Nederlandsche Bank om harerzijds billetten van *f* 10 in omloop te brengen, zou ons hetzelfde gerief verschaft hebben; eene schikking tusschen den staat en dat ligchaam had ligt den eersten gelijk voordeel verzekerd. De tegenwoordige toestand behoudt altijd deze schaduwzijde, dat nu de eerste stap gedaan is op een gevaarlijken en gladden weg. Reeds nu wordt er herhaaldelijk aangedrongen op uitbreiding der papiercirculatie, alleen op grond, dat wij op die wijze nog wat méér rente zullen kunnen uitsparen [1]). Zoo men aan dien aandrang toegeeft, waar zal de grens zijn? En komen er eens, onverhoopt, dagen van tegenspoed, wat zal dan nader voor de hand liggen dan de verleiding, om zich uit tijdelijken nood te redden door de hulp van dit middel, waaraan het publiek immers gewend is?

Het verdient opmerking, en onzes inziens volle goedkeuring, dat de regering onlangs geweigerd heeft, aan den door sommigen uitgedrukten wensch, om ook op Java papiergeld in omloop te brengen, te voldoen, maar integendeel liever de Javasche bank heeft gemagtigd om hare circulatie met billetten van *f* 5 te vermeerderen [2]).

b. *Gevestigde schuld.*

1122. Gevestigde schuld noemt men die, welke onder zulke voorwaarden is aangegaan, die haar — ook zonder geregelde

---

[1]) Bij art. 11 der Wet, *houdende voorzieningen omtrent de Nederlandsche Bank* (van 22 Dec. 1863, Stbl. N°. 148), heeft de regering zich dan ook reeds voorbehouden, de uitgifte van papiergeld tot 15 millioen gulden te verhoogen; gelukkig ligt in dit voorbehoud tevens meer of min eene beperking.

[2]) Verg. *Verslag van het 37e Boekjaar der Javasche Bank* (1864/65), blz. 29.

en voortdurende aflossing uit te sluiten — het karakter geven van een vast en onbepaald langdurig bestaan.

1123. De afwisseling van inlossing en wederuitgifte der schuld vindt hier geene plaats.

In tegenstelling met vlottende schuld. Zie N°. 1109 v. — Daarom is deze vorm van schuld bij uitstek geschikt tot duurzame kapitaalbelegging. En dit doet haar door de zoogenaamde renteniers de voorkeur geven niet alleen boven vlottende staatsschuld, maar zelfs boven aandeelen, boven ondernemingen in hypotheken, welke de schuldenaar naar believen aflossen kan; zelfs boven provinciale en gemeenteschulden, hoe soliede deze anders ook zijn, omdat hier gewoonlijk een vaste tijd van aflossing bij uitloting gesteld wordt.

1124. De voorwaarden, waaronder zij wordt aangegaan, zijn minder afhankelijk van de wisselvallige beurs-koersen van den dag, van den algemeenen rentestandaard en van de mate van het crediet, dat de staat geniet.

1125. De gevestigde schuld kan op tweederlei wijze worden aangegaan:

a. de staat sluit eene overeenkomst met bepaalde personen, en erkent deze en hunne regtverkrijgenden uitdrukkelijk als zijne schuldeischers;

b. de staat geeft schuldbrieven aan toonder uit, en wordt door het schrift alleen verbonden jegens elken houder.

1126. De keuze tusschen deze twee wijzen van verbindtenis wordt in sommige gevallen bepaald door den vorm zelven van de aangegane schuld.

Eene overeenkomst van lijfrente zal uit den aard der zaak met een bepaalden persoon gesloten worden. Eene loterijleening brengt uit haren aard een bewijs aan toonder mede.

1127. Waar de keuze vrij is, beveelt zich de overeenkomst met bepaalde personen aan, als meer in het belang van orde en regel en de verzekering der regten van de schuldeischers.

Het juiste bedrag der schuld is bekend; de omvang der verpligtingen van den staat kan naauwkeurig bepaald worden; slordigheid en moedwillige knoeijerij zijn afgesneden; geheime vermeerdering der schuld (niet zoo zeldzaam in de geschiedenis als men wel zou denken) wordt, zoo niet geheel onmogelijk, althans zeer moeijelijk gemaakt. Deze zijn de voordeelen voor den staat. Die voor de schuldeischers bestaan voornamelijk hierin, dat hunne erkende regten niet betwistbaar zijn, en dat zij hunne vordering op den staat noch door toeval noch door diefstal verliezen kunnen.

1128. Daarentegen is de schriftelijke verbindtenis aan toonder eenvoudiger, geriefelijker voor het handelsverkeer in schuldbrieven, en zijdelings zelfs voordeeliger voor den staat.

De overdragt van schuldvorderingen op naam eischt altijd min of meer omslagtige formaliteiten, waarmede onvermijdelijk ook kosten gepaard gaan. De snelle omzetting der kapitalen op de groote markten door den effectenhandel (verg. N°. 176) zou zulke belemmeringen niet verdragen. Daarom zullen de staten, die de tusschenkomst van bankiers tót plaatsing hunner leeningen behoeven, wel doorgaans genoodzaakt zijn hunne schuldbrieven aan toonder uit te geven, ten minste op deze wijze gunstiger voorwaarden kunnen bedingen dan voor obligatiën op naam.

Maar bovendien is er nog een ander bijkomend voordeel voor den staat aan de uitgifte van schuldbrieven aan toonder verbonden, waarop in deze stelling gedoeld wordt. Bij deze schuldbrieven toch ligt de verbindtenis in het schrift zelf. Gaat het schrift verloren, dan houdt ook de verpligting op te bestaan. Het duidelijkst zien wij dit in het papiergeld. Is dit ook een schuld van den staat, de houder van een muntbillet heeft alle aanspraak op den staat verloren, als het verbrand of op andere wijze vernietigd is. Het verlies komt te zijner schade evenzeer alsof hij een geldstuk verloren had. Niets anders is het met de coupons van rentegevende effecten en met die effecten zelve.

Evenwel, dit bijkomend voordeel is voor den staat niet zoo groot als men wel geneigd is te denken [1]). Bovendien, het is

[1]) Wij hebben hierboven (bij N°. 1121) gezien, dat, bij de inwisseling in 1848 van de in 1845 uitgegeven muntbilletten een bedrag van ruim

een onbillijk voordeel, 'twelk de staat, die het voorbeeld van eerlijkheid moet geven, naar vermogen moet trachten te ontgaan. Het is in strijd met den regtsregel, „dat niemand zich verrijken mag met eens anders schade." Daarom is dan ook door sommige staten de loffelijke regel gesteld, dat hij, die bewijzen kan, dat een schuldbrief aan toonder in zijn bezit verloren is gegaan, onder de noodige waarborgen de uitreiking van eenen nieuwen titel kan vragen. Hier te lande is het onderwerp geregeld bij de wetten van 30 Mei 1847 (Stbl. N°. 26) en 2 Mei 1851 (Stbl. N°. 26.)

1129. De meest geschikte vorm van overeenkomst met bepaalde schuldeischers is het aanleggen van een **Grootboek**, waarin de namen dezer schuldeischers en het bedrag hunner vorderingen opgeschreven worden.

In Engeland werkt het beginsel, waarop het stelsel van een grootboek berust, al sedert geruimen tijd: doch, gelijk zoo vele

f 22,000 niet ter aflossing is aangeboden. Dat is dus een zuivere bate voor den staat geweest, die aanzienlijk mag heeten, wanneer wij in aanmerking nemen, dat dit papier slechts weinige jaren in omloop is geweest. Maar men vergete niet, dat rentegevende obligatiën zorgvuldiger bewaard worden en van zelve minder gevaar loopen verloren te gaan, dan muntbilletten, die bestemd zijn, voortdurend van hand tot hand rond te gaan en juist in dien omloop ligt geheel verdwijnen. Wel opmerkelijk is het hierbij, dat van de muntbilletten van *f* 500 slechts één achterwege gebleven is, terwijl van die van *f* 10 niet minder dan 770 en van die van *f* 5 zelfs 1269 zoek zijn geraakt (Verg. Vrolik, *Verslag*, enz., blz. 26). — Jaarlijks komt wel een post wegens *verjaarde renten* onder de vermoedelijke ontvangsten op de raming der middelen (voor 1866 *f* 12,000) voor, maar het is duidelijk dat deze evenzeer in de inschrijvingen op de Grootboeken als bij de obligatieschulden hunnen oorsprong moeten hebben. — Men heeft dikwijls beweerd dat de administratie-kantoren groote winsten maken door het achterblijven van coupons van de door hen uitgegeven certificaten en dat de staat dit voordeel zich zou kunnen verzekeren, door die certificaten zelf uit te geven. Het mag betwijfeld worden, of deze winst voor de kantoren wel noemenswaard is. Veeleer kan men aannemen, dat zij hunne grootste voordeelen behalen met het kapitaal, dat een tijd lang te hunner beschikking blijft door dat de coupons langeren of korteren tijd na den verschijndag in portefeuille of in omloop blijven. De staat zou hiervan geen het minste voordeel hebben.

andere zaken, heeft het zich daar veeleer van zelf ontwikkeld, dan dat men het naar een vooraf beraamd plan heeft ingevoerd. De bank en de zoogenaamde Zuidzee-Compagnie [1]) zijn daar met het beheer der gevestigde staatsschuld (*consolidated fund*) — vanwaar de naam *consols* — belast. Zij houden boek van die schuld, bezorgen de overschrijvingen bij elken overgang der ingeschreven posten aan nieuwe eigenaars, en betalen de halfjaarlijksche renten aan hen, die in hunne boeken als schuldeischers van den staat zijn ingeschreven. Alle staatschuld behalve de vlottende (*exchequer bills*) is alzoo in Engeland eene ingeschrevene. Zij is dit van zelve geworden, omdat de vorm, waarin de schuld in de eerste tijden aldaar werd aangegaan, bijna uitsluitend die van lijfrenten was, waarbij wel inschrijving moest geschieden; langzamerhand zijn de lijfrenten vervangen door jaarrenten, eerst voor korten, daarna voor langeren tijd, eindelijk voor onbepaalden tijd (*perpetual annuities*). De bank van Engeland, die aanvankelijk slechts, even als de Zuidzee-Compagnie, hare tusschenkomst had geleend tot het aangaan der schuld, is allengs, als de algemeene rijkskassier, met de ontvangsten en betalingen voor rekening der schatkist belast geworden.

In Frankrijk is het Grootboek der openbare schuld opgerigt bij eene wet van de Nationale Conventie van 24 September 1793. Het oogmerk van dien maatregel was, orde te brengen in den toestand van de staatsschuld, die in de grootste verwarring geraakt was. De monarchie toch had aan de republiek tweederlei schuld achtergelaten, eene gevestigde (*dette constituée*) en eene ongeregelde of vlottende (*dette non constituée*). De eerste bestond uit lijf- en tijdrenten ten laste van den staat: hare kapitaalwaarde bedroeg op dit tijdstip bijna 2500 millioen livres; de andere was zamengesteld uit allerlei vorderingen ten laste van den staat, waarvan de meeste binnen bepaalden tijd opeischbaar. Zij werden geraamd op een gezamenlijk bedrag van

[1]) Oorspronkelijk eene handelscompagnie, opgerigt in het beruchte tijdperk van den windhandel (1716—20), is zij al sedert langer dan eene eeuw niet meer dan een kantoor van administratie voor dat gedeelte der staatsschuld, dat door hare tusschenkomst ontstaan is en dat heden ten dage nog met haren naam wordt onderscheiden, al verschilt het ook in zijn wezen niets van de overige gevestigde schuld van het britsche rijk.

2300 millioen livres. Al die schulden werden nu verwisseld in ééne soort, namelijk in inschrijving op het grootboek van perpetueele renten ten laste van den staat loopende, zonder vermelding van kapitaalwaarde. Eerst later (bij eene wet van 21 floréal an X, d. i. 11 Mei 1802) is aan deze renten de naam gegeven van 5 % *consolidés*, en alzoo een fictief kapitaal van het twintigvoud der ingeschreven renten als bedrag der schuld aangenomen. Later (sedert 1825) zijn naast dit grootboek der 5 % schuld andere gekomen voor 4 ½ %, 4 % en 3 % inschrijvingen, naarmate de regering nieuwe schulden volgens eene of andere berekening van de verhouding der uitgeloofde rente tot de te ontvangen kapitalen meende te moeten aangaan. Het 5 % grootboek is na de conversie van 1852 gesloten.

Over de oprigting van grootboeken in andere staten, zoo als Rusland (1817), België (1842), enz. is het hier onnoodig uit te weiden.

Hier te lande moest de omschepping van de oude „Republiek der Vereenigde Nederlanden" in het „één en ondeelbaar Bataafsch Gemeenebest," de vermenging van alle vroegere generaliteits-, provinciale, admiraliteits- en compagnie-schulden in ééne nationale schuld ten laste van den nieuwen staat ten gevolge hebben [1]), in dien zin echter, dat de verschillende oude obligatiën en renten van die onderscheidene corporatiën verwisseld werden in gelijke vorderingen ten laste van het Bataafsche Gemeenebest zonder verandering in het kapitaal- of rentebedrag dier schulden zelve. Men had dien ten gevolge eene overgroote verscheidenheid van schuldbrieven te wachten. Bovendien schijnt men met het plan omgegaan te hebben om de coupons dezer schuldbrieven als ruilmiddel te doen dienen, ten einde in het gebrek aan geld te voorzien, dat naar het oordeel van sommigen de oorzaak was van den stilstand des handels en van de vermindering der waarde van huizen, pakhuizen, schepen en andere zaken. Althans een Amsterdamsch koopman, de Heer Tobias Vissering, nam uit dit laatste aanleiding om in een Open Brief, gedrukt in 1800 [2]), die meening bestrijdende, het voorstel te doen om alle verschei-

---

[1]) Verg. de Staatsregeling van 1798, art. 201 vv.

[2]) Van dit zeker zeer zeldzaam geworden vlugschrift heb ik een exemplaar te danken aan de goedheid van den Heer Frederik Muller.

dene schulden in één $2\,^1/_2\,^0/_0$ fonds te converteren en deze in te schrijven in een grootboek der nationale schuld. Zijne argumenten waren: dat er geen behoefte aan meer ruilmiddel was; dat de achteruitgang en de waardeverminderingen, die men opmerkte, hun grond hadden in de politieke omstandigheden en de rampen des oorlogs; dat de vele coupons, die in omloop zouden komen, aan depreciatie zouden zijn blootgesteld en tot agiotage aanleiding zouden geven; dat de obligatiën aan toonder zouden kunnen worden nagemaakt, verduisterd, gestolen of verloren zouden kunnen gaan; dat eene inschrijving veel zekerder bezitting zou wezen; en dat ook het beheer eener op het grootboek ingeschreven schuld eenvoudiger en minder kostbaar zou zijn.

Het was echter eerst eenige jaren later, dat aan dit voorstel gevolg werd gegeven. Het eerste Grootboek der nationale schuld werd hier te lande geopend krachtens eene wet van Lodewijk Napoleon, Koning van Holland, van den 27 Jan 1809 [1]). Alle schulden zonder onderscheid, hetzij losbare of onlosbare, ook de lijfrenten, werden in dit Grootboek ingeschreven met behoud van hun oorspronkelijk rentebedrag. Van gelijktijdige conversie was dus geen sprake. Na de inlijving van ons vaderland dreigde het keizerlijk decreet van 18 October 1810 (art. 120) met eene zamensmelting van het Hollandsche schuldboek met het Grootboek der Fransche schuld [2]). Maar vóór hieraan uitvoering kon worden gegeven, was het vaderland van het juk des vreemden dwingelands verlost.

Een van de eerste regeringsdaden van den Soevereinen Vorst, na het herstel der onafhankelijkheid, was de regeling der staatsschuld in verband met eene poging om de nadeelen door de tiercering te weeg gebragt te vergoeden en met eenen maatregel om in den dringenden nood der schatkist te voorzien. Bij de wet „*tot herstel der nationale schuld en tot vinding der fondsen, benoodigd tot stijving van 's lands kas*" [3]) werd een nieuw Groot-

[1]) Verg. v. d. Poll, *Verzameling van wetten en besluiten*, enz., bl. 431. Weeveringh, *Gesch. der Staatsschulden*, Dl. I, bl. 40 vv. en 522 vv.

[2]) Het was bij datzelfde decreet (art. 119) dat de rampvolle tiercering voor goed op de renten der Hollandsche staatsschuld werd toegepast. Het nominaal bedrag van het kapitaal werd in zijn geheel gelaten.

[3]) Wet 14 Mei 1814, Stbl. N°. 58. Verg. de besluiten van 8, 12 en 22 Dec. 1814, Stbl. N°. 111, 112 en 118, en van 18 Mei 1818, Stbl. N°. 24.

boek der nationale (werkelijk rentegevende en uitgestelde) schuld geopend. Alle schulden van het oude Grootboek (behalve de lijfrenten) zouden hierin worden overgeschreven en tevens geconverteerd in ééne enkele soort, rentende $2^1/_2$ % in het jaar. Op deze conversie komen wij later terug (verg. N°. 1151). Hier zij het genoeg aan te teekenen, dat de maatregel op dat oogenblik volkomen slaagde en dat sinds dien tijd het Grootboek der nationale werkelijke schuld rentende $2^1/_2$ % geworden en gebleven is het Hoofdboek der Nederlandsche staatsschuld.

De latere groote financiëele operatiën, waartoe eerst de onvermijdelijke vermeerdering onzer schuld ten gevolge van den opstand in België, daarna de noodzakelijk geworden regeling van de geldmiddelen van den staat verpligtten, hebben, tegen de bedoeling van den wetgever van 1814 in, geleid tot het aanleggen van nieuwe Grootboeken naast dit eerste. In Januarij 1832 [1]) werd het „tweede Grootboek voor nationale werkelijke schuld" rentende 5 % geopend; in 1844 gaf de vrijwillige leening van 127 millioen gulden aanleiding tot het openen van het Grootboek der 3 % schuld [2]); bij de groote conversie van datzelfde jaar werd het Grootboek der 5 % schuld gesloten, maar daarentegen een ander Grootboek voor de toen gevestigde 4 % schuld aangelegd [3]).

In 1836 heeft men beproefd, een gedeelte der Nederlandsche staatsschuld op de Overzeesche Bezittingen over te dragen, of liever terug te brengen. Men ging namelijk uit van de stelling, dat eene zekere hoeveelheid dier schuld, in vroegere tijden door de O. I. Compagnie en door den staat ten behoeve van het bestuur en de bescherming dier bezittingen aangegaan, billijkerwijze regtstreeks ten laste van deze zouden kunnen worden gebragt. Er werd alzoo bepaald [4]) dat „als eene vergoeding van „een gedeelte der lasten, vroeger voor de Overzeesche bezittin„gen gedragen, eene schuld ten bedrage van honderd en veertig

[1]) Wet 6 Jan. 1832, Stbl. N°. 9, art. 1 vv.

[2]) Wet 6 Maart 1844, Stbl. N°. 14, art. 8. Verg. Besluit 8 Julij 1844, Stbl. N°. 34.

[3]) Wet 25 Junij 1844, Stbl. N°. 28. Verg. Besluit 8 Julij 1844, Stbl. N°. 35.

[4]) Wet 24 April 1836, Stbl. N°. 11, art. 1.

„millioen gulden [1]) ten laste van gedachte bezittingen zou wor„den daargesteld," dat die som „door de zorg van de Hooge „Regering op Java in de boeken en registers aldaar zou worden „ingeschreven als eene wettige schuld, met het vereischte verband „en hypotheek, gevestigd op alle de territoriale en andere be„zittingen en inkomsten van den staat in Oost-Indië, loopende „tot eene rente van vier ten honderd...." enz. Die schuld zou voorts „kunnen worden gesplitst in aandeelen, waarvoor zou„den worden uitgegeven obligatiën" rentende 4 %, met halfjarige coupons, betaalbaar „op daartoe aan te wijzen kantoren „in alle provinciën van het rijk of wel te Batavia voor zooda„nige houders van obligatiën als dit mogten verlangen." Behalve vele andere vragen waartoe deze zonderlinge wet aanleiding geeft, kan ook de vraag gedaan worden: is hier de aanleg van een Grootboek van O. I. schuld te Batavia bedoeld? — Zoo ja, dan is daar toch nooit — althans voor zooverre bekend geworden is — gevolg aan gegeven. Trouwens de geheele wet heeft geene andere wezenlijke vrucht gedragen, dan dat zij vele jaren lang [2]) de bestanddeelen heeft geleverd tot den fictieven post van ƒ 9,800,000, die op de raming van 's rijks middelen uitgetrokken werd als „uitkeering uit de geldmiddelen van 's rijks „Overzeesche bezittingen tot kwijting der renten ten laste dier „bezittingen daargesteld."

1130. Het grootboek kan tevens het middel zijn om de voordeelen der beide wijzen van verbindtenis te vereenigen, door aan bankiers vrijheid te laten, om voor de te hunnen name ingeschreven schuld aandeelen aan toonder af te geven.

De vereenigingen, die hiervan hun werk maken, noemt men hier te lande *administratie-kantoren van nationale schuld.* Zij geven voor het geheele of gedeeltelijke bedrag der op hunnen naam in het grootboek ingeschreven vordering certificaten af, meestal in ronde sommen van ƒ 1000 of minder, tot ƒ 100 toe, welke zooveel zijn als bewijzen aan toonder, die te allen tijde regt

[1]) Bij art. 4 der wet werd hieraan nog eene tweede schuld toegevoegd, groot een en vijftig millioen gulden.

[2]) In de wet op de middelen voor 1864 is dit voor het laatst geschied.

geven op inschrijving op zoodanig hoofd van rekening als de houder zal verkiezen. Bij deze certificaten voegen zij coupons of intrestbewijzen, die door hen ingelost worden op dezelfde termijnen, als voor de rentebetaling der ingeschreven schuld zijn aangewezen. Zij berekenen, behalve de onkosten, die voor het maken en het royeren van certificaten vergoed moeten worden, eene provisie, doorgaans van 1 %, die door hen op de uitbetaling der intressen wordt ingehouden.

Noch in Frankrijk noch in Engeland maakt men van de tusschenkomst van zulke administratie-kantoren gebruik. Hier te lande werd die tusschenkomst reeds bij de oprigting van het grootboek van 1809 uitdrukkelijk bij de wet toegestaan en geregeld. In 1814 heeft men hun bestaan gehandhaafd, en ook bij den aanleg der latere grootboeken van de 5 %, 4 % en 3 % schuld is van hunne diensten gebruik gemaakt.

Met den werkkring van deze administratie-kantoren moeten niet verward worden de handelingen van bankiers, die van eene door hunne tusschenkomst gesloten geldleening bewijzen van deelgeving, door hunne onderteekening bekrachtigd, uitgeven. Meestal komt dat dan voor, wanneer een staat zich van de hulp dier bankiers bedient om zijne leening op buitenlandsche markten te plaatsen.

§ 4. *Kapitaalschuld en renteschuld* [1]).

1131. Het staatsschuldenwezen heeft in den loop der tijden zulk een groote uitbreiding en daarmede zulk een eigenaardig

---

[1]) Deze termen eischen eenige toelichting. Onder *renteschuld* wordt hier verstaan wat men gewoonlijk *perpetuëele* of, met eene gebrekkige overzetting, *eeuwigdurende* schuld noemt. Doch de hoofdtrek in dezen vorm van schuld is, dat de staat zich niet zoo zeer schuldenaar verklaart van een bepaald *kapitaal*, als wel van een zeker bedrag aan jaarlijks uit te keeren *renten*. Zoo worden b. v. in het Fransche grootboek niet kapitalen, maar *renten* ten behoeve der schuldeischers ingeschreven; zoo worden daar *renten* verkocht. Wij meenden dus deze schuld eigenaardig te kunnen noemen *renteschuld*, in tegenstelling van die waarbij de staat zich à priori, zij het ook maar in naam, schuldenaar erkent van zekere kapitalen, die daarom hier *kapitaalschuld* genoemd is. De onderscheiding moge in de praktijk weinig opgemerkt worden, uit de hier volgende stel-

karakter gekregen, dat de gewone verhouding tusschen schuldeischer en schuldenaar hier met uitdrukkelijk of ook stilzwijgend goedvinden van beiden aanmerkelijk gewijzigd wordt.

Men vergelijke bij deze en de volgende stellingen wat hierboven in § 1 van het 2e Hoofdstuk (N°. 1012 vv.) over het *karakter der staatsschuld* gezegd is, en, wat aflossing betreft, hetgeen hieronder in het 5e Hoofdstuk (N°. 1164 vv.) over *schulddelging* gezegd zal worden.

1132. De schuldenlast van meest alle staten is zoo overmatig aangewassen, dat de eerste verpligting van den gewonen schuldenaar, aflossing, voor hen iets ondenkbaars geworden is.

Het moet volstrekt ondoenlijk verklaard worden, het bedrag van al de schulden der gezamenlijke staten van Europa volledig en juist op te geven. Daar is zooveel verscheidenheid van soort en vorm en ongelijkheid in de wijze van berekening bij al deze schulden, dat zij niet onder ééne rubriek zaam te vatten zijn. In eenige staten geschieden de opgaven met groote naauwkeurigheid, in andere gebrekkig, in sommige in het geheel niet. In deze is de vlottende schuld bijgeteld, in andere niet. Hier heeft men de door amortisatiekassen ingekochte schuld afgetrokken, elders niet. Vele staten hebben bovendien nog lijf- en tijdrenten, die niet voor kapitalisatie vatbaar zijn. Eindelijk maakt het bij de waardering van het wezenlijk bedrag der verbindtenissen, die een staat heeft aanvaard, verschil, of hij zijne schulden al pari of beneden pari, tegen hoogere of lagere rente heeft aangegaan. Onder al dit velerlei en verscheiden voorbehoud wordt hier het volgende overzigt van het *nominaal* bedrag der kapitalen van de Europesche staatsschuld medegedeeld, zoo als dit waarschijnlijk bestond tegen het einde van 1863. Dit overzigt is ontleend uit de mededeelingen, voorkomende in den

lingen zal blijken, dat zij niet zonder beteekenis is. — Men noemt de kapitaalschuld ook wel *losbare* en, in tegenstelling daarvan, de renteschuld *onlosbare* schuld: doch minder juist. Bij beide soorten toch behoudt de schuldenaar des verkiezende de bevoegdheid tot vrijwillige aflossing, terwijl hij van den anderen kant zoo min tot aflossing van de eene als van de andere gedwongen kan worden.

Almanach de Gotha voor 1865, welks redactie, gelijk bekend is, hare opgaven uit de zuiverste bronnen weet te putten en met groote naauwkeurigheid verwerkt [1]).

STATEN.	Bedrag der schuld in millioenentallen.				
Groot-Britannië	£ St.	799.8	=	ƒ	9576.
Frankrijk	frcs.	12,454	"	"	6227.
Rusland [2])	Z. r.	1825	"	"	3650.
Oostenrijk	flor.	2547.8	"	"	3184.7.
Spanje	real.	15,500	"	"	1937.5.
Italië	lire	3769.9	"	"	1883.9.
Nederland				"	1015.
Turkije [3])	£ St.	75	"	"	900.
Pruissen	thlr.	277.6	"	"	499.7.
Portugal	m. r.	1773	"	"	496.5.
Beijeren	fl.	342.9	"	"	342.9.
België	frcs.	633.6	"	"	316.8.
Denemarken [4])	rxd.	104.3	"	"	271.2.
Kerkelijke Staat [3])	scudi	66	"	"	165.
Saksen	thlr.	67.7	"	"	121.8.
Hannover	"	48	"	"	86.4.
Wurtemberg	fl.	76.5	"	"	76.5.
Zweden	rbd.	87.1	"	"	64.
Hamburg	m. b.	59.1	"	"	53.2.
Griekenland [5])	dr.	112	"	"	47.
Baden	fl.	28.6	"	"	28.6.
	Te transporteren. . . .			ƒ	30,943,7.

[1]) Ik heb het overtolligen arbeid geacht, deze cijfers volgens de nieuwste opgaven voor dezen tweeden druk om te werken. Het is hier enkel te doen om een globaal overzigt, waarbij het op eenige millioenen meer of minder niet aankomt. Gesteld al, dat het mij gelukt ware met de uiterste naauwkeurigheid den staat der schuld van elk rijk, zoo als die *heden* bekend is, mede te deelen, dan zouden die cijfers over weinige maanden toch reeds weder verouderd zijn.

[2]) Zonder Polen en Finland, die hunne eigene schuld hebben.

[3]) Bij berekening.

[4]) Vóór den oorlog van 1864.

[5]) Bij gissing. De schuld in 1824 bij Ricardo aangegaan ten bedrage van ruim 6 millioen gulden is hier niet bijgeteld.

STATEN.	Bedrag der schuld in millioenentallen.				
	Transport. . . .			ƒ	30,943,7.
Brunswijk	thlr.	11.4	=	„	20.5.
Keurhessen	thlr.	11.3	„	„	20.3.
Noorwegen	Sp. d.	7.6	„	„	19.7.
Hessen-Darmstadt	fl.	16.9	„	„	16.9.
Mecklenburg-Schwerin	thlr.	7.9	„	„	15.1.
Lubeck	m. k.	20.	„	„	14.4.
Saksen-Weimar-Eisenach	thlr.	4.5	„	„	8.1.
Oldenburg	„	4.1	„	„	7.4.
Nassau	fl.	6.3	„	„	6.3.
Anhalt	thlr.	3.4	„	„	6.1.
Saksen-Meiningen	fl.	3.6	„	„	3.6.
Saksen-Coburg	„	1.7	„	„	1.7.
	te zamen. . .			ƒ	31,083,8.

Wij krijgen alzoo voor de gezamenlijke Europesche staatsschulden eene som van ruim ƒ 31,000,000,000. Voeg daarbij de schulden in de staten van de nieuwe wereld aangegaan die op dat tijdstip met elkander niet veel minder dan ƒ 10,000,000,000 aan nominaal kapitaal zullen hebben bedragen (alleen de N. A. Unie komt daarbij op voor bijna 7000 millioen gulden), en gij kunt u een denkbeeld vormen van de kapitalen, die door de regeringen — meestal inproductief — verbruikt zijn. Wie durft hier aan de mogelijkheid van geheele aflossing denken? Vooral, als hij ziet, dat integendeel het maken van schuld jaar op jaar wordt voortgezet! [1])

1133. Daarom wordt bij het aangaan van staatsschuld als regel ondersteld, tenzij het tegendeel uitdrukkelijk bepaald zij, dat de schuldeischer in geen geval van den schuldenaar de hoofdsom zijner schuld terugvorderen kan.

---

[1]) Eenige staten toch hebben sedert 1863 hunne schuld nog weder aanzienlijk vermeerderd; slechts enkele hebben haar iets verminderd. Hieronder neemt Nederland de eerste plaats in; volgens de begrooting voor 1867 is het nominaal kapitaal onzer schuld tot ruim 959 millioen gulden teruggebragt.

De vraag blijft, in hoeverre deze onderstelling overeen te brengen is met de regelen van het gemeene regt, zoo als die ook in ons Burgerlijk Wetboek (art. 1797 en 1808) opgenomen zijn. Maar verg. n°. 1026.

1134. De staat wordt dus geacht ten volle aan zijne verpligtingen te voldoen wanneer hij slechts op de gestelde termijnen den uitgeloofden interest uitkeert.

1135. Eenige staten zelfs hebben den regel aangenomen, zich uitdrukkelijk tot niets meer dan de geregelde voldoening van den interest te verbinden.

Zoo als Engeland, Frankrijk, Italië, Spanje.

1136. Ook dan wanneer de staat de verbindtenis tot aflossing op zich neemt, openbaart zich het eigenaardig karakter der staatsschuld in eene groote verscheidenheid van vormen bij deze aflossing, van welke sommige in het gewone burgerlijke verkeer niet of zelden voorkomen.

Hier wordt alleen gesproken van aflossing waartoe de staat zich van te voren verbindt. Over vrijwillige aflossing en amortisatie (en het onderscheid tusschen beide) zie N°. 1180 vv.

1137. Deze vormen van aflossing zijn:

a. eenvoudige belofte van intrekking der schuld na zekeren tijd;

b. belofte van terugbetaling van een evenredig deel der hoofdsom op gezette tijden;

c. belofte van jaarlijksche uitkeeringen tot zóó hoog bedrag, dat daarin met den interest ook gedeeltelijke aflossing begrepen is (*jaarrenten*);

d. belofte van levenslange uitkeeringen aan den schuldeischer, met dit beding, dat met zijn dood de schuld ophoudt te bestaan (*lijfrenten*);

e. belofte van uitkeering van meer of minder groote geldsommen aan eenige der schuldeischers, telkens door het

lot aan te wijzen. (*aflossing met premiën; loterijleeningen*).

a. B. v. dat de schuld over tien jaren in haar geheel zal worden terugbetaald.

b. B. v. dat er jaarlijks één pCt. bij uitloting zal worden uitbetaald.

c. d. Zie N°. 1143.

e. Zie N°. 1145. *Aflossing met premiën* bestaat daarin, dat aan alle houders gelijkelijk een hooger bedrag wordt terugbetaald dan de som waarvoor oorspronkelijk de schuld was aangegaan. Eene *loterijleening* is die, waarbij aan eenigen uit de houders, door het lot aan te wijzen, eene meer of minder aanzienlijke som boven het oorspronkelijke bedrag van den schuldbrief wordt uitgekeerd.

1138. Het voordeel der verbindtenis tot aflossing onder deze verschillende vormen, bestaat voor den staat hierin, dat hij de schuld op gunstiger voorwaarden aangaat dan die, welke hij zou kunnen bedingen wanneer hij geen uitzigt op terugbetaling der hoofdsom opende.

Inzonderheid wanneer de schuld beneden pari wordt aangegaan. Of ook, wanneer het crediet van den staat niet zeer vast is. De kans op jaarlijksche aflossing tot vol bedrag heeft dan natuurlijk eenen gunstigen invloed op den beursprijs van het effect. Het voordeel bestaat daarin, dat de staat het geld voor lageren interest kan verkrijgen, dan anders mogelijk geweest zou zijn, of hierin, dat hij bij eene leening beneden pari de schuld tot hoogeren prijs plaatsen kan dan hij anders zou hebben kunnen bedingen. In werkelijk gevolg komt dit op hetzelfde neder. — Zie voorts de aant. bij N°. 1104.

1139. Vooral geldt dit van de kans-contracten (N°. 1137 *d* en *e*), die de kapitalen aanlokken met de opgewekte hoop op buitengewone voordeelen en groote winsten.

Dat het van loterijleeningen geldt, is duidelijk. Zoo zeer werkt hier zelfs die hoop op winst, dat het voor den staat mogelijk is, zulke leenigen te sluiten zonder eenige rente uit te loven. En,

hoezeer het onvoorzigtig zoude zijn, de gewone kansrekening daarbij geheel te verwaarloozen, kan de staat niettemin zonder bezwaar zijn voordeel doen met de verblinding der speelzucht, door in 't eind minder terug te betalen, dan de som van kapitaal en zamengestelden interest zou bedragen. Elk toch, die aan het spel deelneemt, doet het met de stille verwachting, dat *hij* de gelukkige winner zal zijn en dat de schade door zijne medespelers geleden zal worden. Men ziet het aan de gewone loterij, waarvoor altijd liefhebbers gevonden worden, niettegenstaande hier van te voren bekend en erkend is, dat het opgeteld bedrag der prijzen en premiën aanzienlijk geringer is, dan de som van den gezamenlijken inleg der spelers.

Het geldt insgelijks van de lijfrenten. Wie eene lijfrente neemt doet het met de verwachting, dat hij althans den waarschijnlijken levensduur, waarop de waarde der rente berekend is, bereiken zal. Iemand, die met zekerheid voorzien kan, dat hij binnen den termijn sterven zal (b. v. een teringlijder in het laatste tijdperk), zal zulk een contract niet aangaan.

Maar hetzelfde geldt ook vooral van de *tontinaire lijfrente*, die de combinatie is van de kansrekening der lijfrente met een spel op het ganzenbord des menschelijken levens. Niemand neemt daarin deel met de verwachting, dat hij juist onder de eerststervenden behooren en het voordeel der speculatie aan zijne deelgenooten achterlaten zal. Integendeel, elk vleit zich, dat *hij* de gelukkige is, wien een lang leven, en eene groote winst beschoren zal wezen. Daarom kan eene tontinaire lijfrente op gunstiger voorwaarden voor den staat worden verkocht dan eene gewone. Verg. voorts de aant. bij N°. 1143.

1140. Doch de verbindtenis tot aflossing, onder welken vorm ook, heeft voor den staat aan de andere zijde dit bezwaar, dat hij zich voor de toekomst belast met verpligtingen, die hij misschien niet met zijne gewone middelen zal kunnen vervullen.

Verg. N°. 1044 en N°. 1190 vv.

1141. Eenvoudige aflossing na zeker tijdstip is aanbevelenswaard bij het aangaan van schulden van gering bedrag en

bestemd om eenig werk te ondernemen, dat na zijne voltooijing den staat de middelen tot afbetaling zal opleveren.

B. v. als het geld gediend heeft tot droogmaking van eenen plas en terugbetaald kan worden uit den verkoop van het overgewonnen land, of als het gediend heeft tot aanleg van eenen spoorweg en bij jaarlijksche aflossing terugbetaald kan worden uit de winsten der onderneming. Verg. N°. 1008 en 1009.

1142. Eene verbindtenis tot periodieke aflossing van een gedeelte der schuld wordt dan vooral zeer bezwarend voor den staat, wanneer hij de schuld oorspronkelijk beneden pari heeft aangegaan.

Verg. N°. 1104 en de aanteekening aldaar.

1143. Het aangaan van staatsschuld in den vorm van jaarrenten en lijfrenten was in vroegere tijden de algemeene regel. Tegenwoordig is die vorm met reden verlaten.

Onder de oudste schulden, waarvan in de archieven onzer steden en provinciën de heugenis bewaard wordt, nemen die, welke met levenslange uitkeeringen of jaarlijksche betalingen gedurende een zekeren tijd afgelost moesten worden, eene voorname plaats in. Hierin lag de oorsprong der latere lijf- en tijdrenten. „Het verkoopen van lijf- of los-renten," zegt de Heer Fokker [1]), „was destijds en nog lang daarna de eenig gebrui- „kelijke wijze van geldleenen door steden en corporatiën. Men „verkocht, gelijk het heette, eene lijfrente, d. i., men kocht eene „som gelds tegen 8, 10, 12 of meer malen het bedrag eener rente „die aan den nemer, verkooper van het kapitaal, gedurende diens „leven moest worden voldaan; of wel, men verkocht eene jaar- „lijksche rente, tegen ontvang van 16, 12, 10 of 8 maal haar „bedrag en naar denzelfden maatstaf aflosbaar." — Het spreekt van zelf dat men daarbij in die tijden niet zeer naauwkeurig op de verhouding tusschen kapitaal en zamengestelden interest acht sloeg, veel min in bevolkings- en sterfte-tafelen den grondslag zocht voor de berekening van de kapitaalwaarde der lijf-

[1]) In het bij de volgende stelling aan te halen werk, bl. 11.

renten. Het ging veeleer bij wijze van ruwe gissing en minnelijke schikking. Aan Johan de Witt komt de lof toe van (in eene memorie in 1671 door hem opgesteld) het eerst getracht te hebben de waarde der lijfrenten op den grond der sterftekansen te berekenen. Hij toonde daarin aan, dat de Staten gemeenlijk veel te weinig kapitaal voor de lijfrenten, die zij uitloofden, ontvingen [1]). De eerste naauwkeurige berekeningen van de waarde der lijfrenten volgens de statistiek der sterfte in Holland zijn omstreeks 1740 opgemaakt door Willem Kerseboom [2]), ambtenaar der Staten van Holland. In de laatste helft der achttiende eeuw werden de los- en lijfrenten hier te lande zeldzamer, om plaats te maken voor de meer en meer in zwang komende obligatiën. Doch men weet, dat nog tegenwoordig elk jaar eenige kleine posten van lijfrenten uit de nalatenschap van vroegere tijden op onze begrooting van uitgaven voor de staatsschuld voorkomen.

Ook in Frankrijk en vooral in Engeland waren de tijd- en lijfrenten oorspronkelijk de meest gebruikelijke vormen voor het aangaan van gevestigde staatsschuld. Nog in het begin van deze eeuw werden in Engeland aanzienlijke leeningen op deze wijze gesloten [3]). Doch reeds sedert de regering van Koningin Anna won het beginsel van perpetueele rentenschuld veld. De naam van deze „perpetual annuities" bleef echter aan den ouden vorm herinneren.

In Frankrijk was men in de zeventiende en achttiende eeuw zeer ingenomen met de zoogenaamde tontines of tontinaire lijfrenten. De Italiaan Lorenzo Tonti, van wien zij haren naam hebben, wist het eerst in 1653 den Kardinaal Mazarin over te halen om op deze, zoo hij beweerde, zeer voordeelige wijze geld op te nemen. De tontine bestaat hierin, dat men een zeker kapitaal van eene bepaalde geslotene vereeniging van personen opneemt tegen uitloving eener rente die betaald zal worden zoo

---

[1]) *Calculatie van de waardye der lyfrenten* door J. de Witt. Te vinden in de *Resolutiën van Holland en West-Vriesland*. 1671. bl. 395 vv.

[2]) *Eerste, Tweede, Derde Verhandeling tot eene proeve om te weeten de probabele meenigte des volks in de provincie van Hollandt en West-Vrieslandt* enz. 's Gravenhage 1742. 4°.

[3]) Zie M. Culloch, *Taxation and Funding-system*, p. 445.

lang er nog één lid der vereeniging in leven is. Met den dood van den langstlevenden deelnemer is dan de schuld geamortiseerd. Zoo lang allen in leven zijn blijft ieders aandeel in de uitkeering gering; naarmate er wegsterven wordt het aandeel der overigen grooter. De laatstoverblijvenden genieten eindelijk aanzienlijke inkomsten. Het ligt in de menschelijke natuur, dat elk deelnemer zich vleit met de stille hoop, dat *hij* onder de gelukkigen zal behooren, wien een lang leven ten deel zal vallen. Met deze hoop doet de staat zijn voordeel; want zij is oorzaak, dat hij eene tontinaire lijfrente op gunstiger voorwaarden dan eene gewone verkoopen kan.

Desniettemin heeft de tontinaire lijfrente buiten Frankrijk nooit grooten opgang gemaakt. Wel zijn er ook voorbeelden van in Engeland en Nederland voorgekomen, doch weinige. Tegenwoordig zijn dergelijke operatiën geheel overgelaten aan het bedrijf der maatschappijen van lijfrente en levensverzekering.

En met reden hebben de staten het opnemen van kapitaal bij wijze van lijfrenten, jaarrenten en tontines laten varen sedert het stelsel der gevestigde schuld in zwang gekomen is. Voor een bijzonderen persoon moge het gemakkelijk en voordeelig zijn, dat hij eene schuld, die hij aangaat, in kleine termijnen, te gelijk met de rentebetaling, haast onmerkbaar uit zijne inkomsten afdoet, te meer wanneer hij door zulk een overeenkomst te gelijk tegen plotselinge opvordering van het kapitaal gewaarborgd is [1]), voor den staat, die niet tot aflossing van kapitaal gehouden is, tenzij hij zich daartoe uitdrukkelijk verbonden heeft, veelmin door zijne schuldeischers tot betaling gedwongen kan worden (verg. N°. 1133 en 1026), zou zulk eene overeenkomst veeleer bezwarend dan voordeelig zijn. Hij zou zich zonder noodzakelijkheid verpligten, méér dan de eenvoudige rente van het kapitaal te betalen, en daarmede de lasten der schatkist, ook in de ongunstigste tijden, verzwaren; hij zou zich buiten de mogelijkheid stellen om onder gunstige omstandigheden naar zijn goedvinden zijne schuld af te lossen of te amortiseren; hij zou zich de gelegenheid tot eene voordeelige conversie afsnijden. Ook voor het volksvermogen en de volkswelvaart zou

---

1) Men herinnert zich, dat hierin vooral ook de nuttige werking der hypotheekbanken bestaat. Verg. N°. 305 *c*.

het niet goed zijn geweest, indien men bij de staatsschulden het stelsel der annuiteiten behouden had. De zoo even vermelde maatschappijen werken voorzeker in vele opzigten nuttig in haren kring. Doch hare werking bepaalt zich tot bijzondere, betrekkelijk weinige gevallen. Daarentegen werkt het stelsel der annuiteiten bij de staatsschuld algemeen en op zeer breede schaal. Het naaste gevolg zou wezen, dat de renthefers van den staat hunne jaarlijksche renten als inkomsten zouden verteren, zonder daarvan tot nieuwen opleg af te zonderen wat zij als aflossing van kapitaal ontvingen. Zij zouden dikwijls hiertoe niet eens in staat zijn, omdat die geringe sommen niet geschikt zouden wezen voor belegging. Zoo zouden zij inderdaad met de renten hun kapitaal allengs opteren en òf zelven na afloop van den termijn voor de jaarrenten gesteld beide kwijt zijn, òf hunne kinderen minder vermogend achterlaten, wanneer bij hun overlijden de door hen genoten lijfrente verviel.

1144. Daarentegen zijn in onzen tijd de loterijleeningen op groote schaal in zwang gekomen.

Tot voor weinig jaren kende men ze alleen in beperkte en bescheidene mate. Doch in den allerlaatsten tijd zijn zij zoozeer de geliefkoosde vorm geworden, dat zelfs groote mogendheden — als Oostenrijk en Rusland — zich niet ontzien hebben, op deze wijze leeningen van honderde millioenen te gelijk aan den man te brengen, met allerlei verlokkende bepalingen. Niet zonder reden kan beweerd worden, dat staten, die zich vernederen om tot zulke kunstmiddelen hunne toevlugt te nemen, zelve wel een krachtig bewustzijn moeten hebben van den wankelen toestand van hun crediet.

Van de loterijleeningen hier te lande in vroegere tijden, die opklimmen tot het begin der vijftiende eeuw, is ons eene allerbelangrijkste geschiedenis, rijk in vele merkwaardige bijzonderheden, gegeven door den Heer Mr. G. A. Fokker in zijne *Geschiedenis der Loterijleeningen in de Nederlanden*, 1862. Wij lezen daar, dat het in de vijftiende en zestiende eeuw voornamelijk de steden waren, die tot het bestrijden van buitengewone uitgaven of tot herstel hunner geldmiddelen van loterijen gebruik maakten. De prijzen bestonden toen meestal in geld of in jaar-

renten, soms ook wel in andere en daaronder de vreemdste zaken. Zoo werden zelfs wel eens stedelijke ambten en bedieningen verloot. Later, in de tweede helft der zestiende en vooral in de zeventiende eeuw, maakten vooral de besturen van godshuizen en liefdadige gestichten — onder octrooi of consent der regering — gebruik van dit middel om hunne fondsen bijeen te brengen of te vermeerderen. De prijzen bestonden toen doorgaans in gouden en zilveren werken en andere kostbaarheden. Met het begin der achttiende eeuw begonnen de Staten Generaal en de Staten van Holland en van Zeeland „negotiatiën bij forme „van loterije" op groote schaal in het werk te stellen. Uit deze dikwijls en meestal met goed gevolg herhaalde financiëele operatiën is eindelijk (in 1726) de vaste, periodieke *Generaliteits-loterij* als eene bron van gewone staatsinkomst voortgesproten. Deze instelling heeft van dien tijd af tot op heden een ongestoord bestaan mogen genieten, en zelfs de groote politieke omkeeringen hebben op haar geen anderen invloed gehad dan dezen, dat zij naar de tijdsomstandigheden haren naam veranderd heeft. De *Generaliteits-loterij* werd na 1798 de *Bataafsche loterij*, in 1806 de *koninklijke Hollandsche loterij*, in 1811 de *loterie de Hollande*, in 1813 de *nationale loterij*, in 1815 de *koninklijke Nederlandsche loterij*. In 1848 is zij (was het omdat men zich schaamde den naam des konings langer aan dit spel te verbinden?) in *Nederlandsche staats-loterij* verdoopt. De tegenwoordige trekking (Februarij 1867) is de 262e in de onafgebroken reeks, die in 1726 haren aanvang nam.

1145. De loterij-leeningen verdienen in alle opzigten afkeuring. Het eenige voordeel, dat zij hebben, namelijk, dat de staat te zijnen bate partij trekt van de speelzucht der menigte, is eene reden te meer om ze te verwerpen.

Voor den staat geldt het bezwaar, dat hij zich in de onzekere toekomst met zware uitgaven belast, niet alleen voor gekapitaliseerde renten, maar ook voor aflossing in den vorm van hooge prijzen en premiën. Die aflossingen moeten bovendien binnen betrekkelijk korten tijd geschieden, en althans in de eerste jaren met kracht worden doorgezet, zal de loterij de spelers aanlokken. Niemand zal zich in zulk spel begeven, om zijne achterkleinkinderen de kans op eene groote winst te bezorgen. Met de

meeste roekeloosheid worden dan hier zware verpligtingen aangegaan en wordt de toekomst op het spel gezet, om voor 't oogenblik iets voordeeliger voorwaarden te kunnen verkrijgen. Verg. N°. 1044 en 1140.

Maar nog ernstiger is de schade die de loterijleening aan het algemeen welzijn en — om dat woord hier te gebruiken — aan de publieke moraliteit toebrengt. De loterij-*leening* onderscheidt zich in dat opzigt niet van de gewone staatsloterij, en al wat vroeger tegen deze aangevoerd is geldt ook van gene (verg. N°. 757 en de aanteekening bij N°. 561), en te meer, omdat het spel in de loterijleening uit den aard der zaak op veel grooter schaal aangelegd is. Voorzeker, zoolang een kapitalist daarin slechts eenige honderd gulden steekt „voor de aardigheid", zoo als men zegt, of wanneer iemand de opgegaarde penningen van een spaarpot op deze wijze belegt, is er niet zooveel kwaad bij. Maar indien zulken de eenige deelnemers waren, zoude het moeijelijk vallen eene loterijleening van meer dan 100 millioen te plaatsen. Integendeel, men rekent op het spel in het groot; men bouwt het welslagen der leening op de speculatie en men prikkelt de speculatie met alle middelen aan. Het groote verschil tusschen de loterijleening en de gewone loterij is, dat in de eerste geene nieten gevonden worden, en de minder gelukkige speler toch nog altijd zijn gestort kapitaal terugbekomt, veelal zelfs eenige renten daarbij ontvangt. Dit maakt wel de speculatie minder gevaarlijk; de speler behoeft niet te vreezen, dat hij, als het lot hem ongunstig is, zware verliezen lijden zal. Maar dit maakt juist ook dit kansspel verleidelijker, en trekt zooveel te meer de kapitalen tot zich, die anders in degelijker geldbelegging duurzamer en zekerder inkomsten zouden hebben opgeleverd.

Dat overigens ook de loterijleening zoo goed als andere loterijen tot allerlei combinatiën, zoo als splitsing, verhuring van loten voor ééne trekking en dergelijke aanleiding geeft, en dat daarbij niet minder ruimte is voor bedriegerij en opligting, is algemeen bekend. Wie heeft niet van tijd tot tijd de meest uitlokkende aanbiedingen van deelgenootschap in het spel der duitsche loterijleeningen van dezen of genen Frankfortschen bankier ontvangen?

4° HOOFDSTUK.

OVER SCHULDVERWISSELING OF CONVERSIE.

1146. In het gewone maatschappelijke verkeer komt schuldverwisseling zelden voor. Zij zou niet kunnen plaats hebben dan met den volkomen vrijen en eenstemmigen wil van beide partijen, schuldeischer en schuldenaar.

De schuldverwisseling, waarvan hier gesproken wordt, is iets anders dan de schuldvernieuwing (novatie) van het burgerlijke regt, ofschoon zij wel onderling verwant zijn en zelfs op enkele punten, zoo als wijziging van den aard der schuld (zie N°. 1156 *a* en vergelijk art. 1449 1° B. Wb.). zamentreffen. Het ware dan ook ondoenlijk hier de regelen van het gewone regt toe te passen. — Zie voorts N°. 1187.

1147. Bij de staatsschuld echter openbaart zich ook in dit opzigt haar eigenaardig karakter. Schuldverwisseling heeft hier dikwijls plaats krachtens den eenzijdigen wil van den staat, waarin zijne schuldeischers zich tegen wil en dank voegen.

Verg. N°. 1018.

1148. De staat bepaalt dan daarbij niet alleen den aard, maar ook het tijdstip en de voorwaarden der schuldverwisseling, welke hij zijne schuldeischers aanbiedt.

1149. De staat is bij magte hier zijnen eenzijdigen wil te laten gelden op tweederlei wijze:

a. of hij maakt gebruik van zijne soevereine magt om de verwisseling te gelasten (gedwongen conversie);

b. of hij maakt gebruik van de groote middelen, waarover hij beschikken kan, om haar door te drijven (vrijwillige conversie).

1150. Gedwongen conversie is altijd een onregt, eene verbreking van de verbindtenissen, die de staat jegens zijne schuld-

eischers heeft aangegaan, waarbij zelfs de schijn van eerlijkheid niet bewaard wordt.

1151. De eenige verontschuldiging, die er voor kan worden aangevoerd, is de noodzakelijkheid. En de overtuiging hiervan, zoowel als het gevoel van hunne onmagt om er zich tegen te verzetten, beweegt de schuldeischers van den staat om zich in het onregt, dat hun wordt aangedaan, te voegen.

Hier is in ruime mate toepasselijk wat onder N°. 1027—1031 gezegd is. Geene staten hebben meer conversiën beproefd en doorgedreven, dan die, welke door hunne handelwijze tegenover de schuldeischers alle crediet moesten hebben verbeurd; b. v. de Zuid-Amerikaansche republieken. Maar de schuldeischers hebben er zich altijd in geschikt, wetende, „dat er toch niet aan te doen was," en zelfs wel eens de gedane voorstellen gretig aanvaard, in de hoop, dat nu de nieuwe beloften getrouw zouden worden nagekomen. In onze finantiëele geschiedenis hebben wij een voorbeeld van eene gedwongen conversie, die zóó voordeelig was voor de schuldeischers van den staat, dat zij zich gaarne aan dien dwang onderwierpen: de conversie van 1814 [1]). Bij deze werden alle schulden, die tot zeer verscheiden rentebedrag (tusschen $1^1/_4$ en 7 $^0/_0$) op het grootboek van 1809 waren ingeschreven, in ééne $2^1/_2$ $^0/_0$ schuld verwisseld. De verwisseling geschiedde op zulke voorwaarden, dat men in de meeste gevallen het kapitaal zijner vordering jegens den staat zag vergrooten, terwijl men dezelfde rente als vroeger bleef trekken. Bovendien werd zij dienstbaar gemaakt, om de schade, die de tiercering van 1811 had veroorzaakt, ten deele althans te vergoeden, door de schepping der zoogenaamde uitgestelde schuld. Voor den staat was dan ook deze conversie verre van voordeelig, en een groot deel der financiëele bezwaren, waarmede men hier te lande in latere jaren te worstelen heeft gehad, hadden in de wet van 1814, vooral in de bepalingen betreffende de uitgestelde schuld, hunnen oorsprong.

Een voorbeeld van werkelijk gedwongen conversie, met krenking van de regten, zoo al niet van de oogenblikkelijke be-

[1]) Bij de bekende Wet van 14 Mei 1814, Stbl. N°. 58.

langen der schuldeischers, is in onze finantiëele geschiedenis de verwisseling der uitgestelde schuld in werkelijke, in 1841 [1]). De volstrekte noodzakelijkheid om de uitgestelde schuld geheel op te ruimen moge dien maatregel al kunnen verontschuldigen, en men moge al kunnen aanvoeren, dat niemand schade leed toen de regering de éene schuld tegen de andere volgens beider beursprijs omruilde, het kon toch niet als eene daad van goede trouw geroemd worden, dat de staat de houders der uitgestelde schuld dwong, hem hunne vorderingen af te staan tegen een koers, die door zijne eigene vroegere handelingen en tekortkomingen zoo laag geworden was (verg. N°. 1186).

1152. Vrijwillige conversie is meestal slechts in naam vrijwillig aan de zijde der schuldeischers. Maar hunne regten worden bij deze althans geëerbiedigd.

1153. Bij vrijwillige conversie geeft de staat zijnen schuldeischers de keuze tusschen aflossing der schuld of haar voortbestaan op gewijzigde voorwaarden.

1154. Al zijn dan ook deze nieuwe voorwaarden minder gunstig voor de schuldeischers, zij nemen er genoegen mede, omdat zij de afgeloste kapitalen niet op andere wijze voordeeliger weten te beleggen.

Eene vrijwillige conversie heeft meestal (niet altijd, verg. N°. 1156) ten doel om den rentelast van den staat te verminderen door verlaging van het cijfer van den uitgeloofden interest (Zie N°. 1158 vv.). Om dit mogelijk te maken is het noodig, dat twee zaken zamentreffen: ruimte van beschikbare middelen in de schatkist en een algemeen hooge stand van den koers der publieke effecten. Vooral deze laatste omstandigheid is daarbij onmisbaar [2]). Vindt de kapitalist ge-

---

[1]) Wet 27 Sept. 1841, Stbl. N°. 35.

[2]) Daarom heeft het in de laatste jaren den Nederlandschen staat niet mogen gelukken de 4 % schuld in eene andere van minder rentebedrag te verwisselen, niettegenstaande hij voortdurend over zeer groote middelen te beschikken had. De algemeene politieke toestand van Europa en Ame-

makkelijk elders eene zekere en voordeelige plaatsing van zijne kapitalen, dan zal hij aflossing verkiezen boven verwisseling. Maar wanneer velen dat doen, dan wordt het doel van den maatregel verijdeld en wordt voor den staat eene eenvoudige amortisatie verkieslijk boven conversie.

1155. Daarbij worden de voorwaarden van verwisseling en die van aflossing door den staat met kunstige berekening dus gesteld, dat de schuldeischers zelfs wedijveren in spoed om tot de conversie toe te treden.

Gewoonlijk wordt met het voorstel tot conversie verbonden het aanbod van eene verhooging van de nominale kapitaalwaarde der schuld, of dat van eenig gereed geld, dat de staat zal uitkeeren aan den schuldeischer, die met de verwisseling genoegen neemt. Nu wordt het plan op dezen voet aangelegd, dat de verwisseling (of, bij weigering daarvan door den schuldeischer, de aflossing) bij reeksen, door uitloting te bepalen, plaats heeft, en dat deze voordeelen voor de eerste reeksen grooter zijn dan voor de latere, terwijl tevens aan *alle* houders gelegenheid wordt gegeven, zich vrijwillig ter conversie aan te melden met het genot van de hoogste der uitgeloofde bijpassingen. Men stelt b. v. dat zij, die in de eerste reeks vallen, eene toebaat zullen genieten van 4 %; degenen, die in de tweede reeks uitgeloot worden, eene bijpassing van 3 %, enz.; maar dat allen, die vóór de loting zich vrijwillig aanmelden, de volle 4 % zullen erlangen. Op deze wijze is in 1844 hier te lande de conversie der 5 % werkelijke schuld in een 4 % fonds, met het beste gevolg tot stand gebragt [1]).

1156. Schuldverwisseling kan betrekking hebben:

a. tot den aard der schuld;

---

rika, de herhaalde handelscrises en de zeer sterke vraag naar kapitaal voor nijverheidsondernemingen en speculatiën op alle markten van de beschaafde wereld hebben zamengewerkt om voortdurend den prijs der effecten te drukken. Het is niet te verwachten, dat hierin eerlang verandering komen zal.

[1]) Zie de Wet van 8 Aug. 1844, Stbl. N°. 41.

b. tot het bedrag der hoofdsom;
c. tot de voorwaarden der schuld;
d. tot het bedrag van den intrest.

a. B. v. conversie van vlottende schuld in gevestigde; van annuiteiten in kapitaalschuld. Zulk eene was ook de conversie van al de verscheidene soorten van schuld onder de oude Republiek in ééne schuld ten laste van het Bataafsche Gemeenebest.

b. Vermindering der hoofdsom tegenover verhooging van de uitgeloofde rente; zoo als de conversie der stedelijke schuld van Amsterdam in 1828.

c. B. v. verwisseling van eene in zekere termijnen aflosbare schuld in eene, waarvan geene aflossing beloofd wordt.

d. Zoo als de conversie der 5 % werkelijke schuld in eene 4 %.

1157. De drie eerste soorten van schuldverwisseling zijn betrekkelijk zeldzaam. Wanneer zij voorkomen, is het òf als maatregel van orde en regeling, òf een middel voor den staat om in plaats der vroegere verbindtenissen nieuwe te stellen, die hem geriefelijker zijn.

1158. De meest voorkomende conversie is die, waarbij de oorspronkelijk uitgeloofde intrest verminderd wordt.

1159. Wanneer de staat op een gegeven tijdstip over eene groote geld- of credietmagt beschikt, kan hij daarvan op deze wijze met goed gevolg gebruik maken tot duurzame besparing van uitgaven.

1160. En onder gunstige omstandigheden kan zulk eene conversie, met beleid aangelegd, veel voordeeliger voor den staat zijn dan eenvoudige aflossing of amortisatie van schuld.

Doch zie de aanteekening bij n°. 1154.

1161. Een bezwaar, dat wel niet onafscheidelijk aan zoodanige conversie verbonden, maar toch meestal moeijelijk te vermijden is, bestaat hierin, dat de vermindering van den rente-

last gepaard gaat met eene verhooging van het kapitaal der schuld, als middel om de schuldeischers tot vrijwillige medewerking te bewegen.

Verg. de aanteekening bij n°. 1154 en 1155.

1162. Doch dit bezwaar wordt, met het oog op het eigenaardig karakter der staatsschuld, ligt geteld.

Tegenover het oogenblikkelijk voordeel van de vermindering van den rentelast bekommert men zich weinig over de vergrooting van het kapitaal der schuld, dat toch al reeds eene hoogte bereikt heeft, welke de gedachte aan volkomene aflossing uitsluit. Verg. n°. 1132.

1163. Gedwongen conversie met het doel om den rentelast te verminderen, is niet anders dan eene willekeurige *rente-reductie*. Deze vorm van schuldverwisseling, in vroegere tijden zeer gebruikelijk, komt tegenwoordig zelden voor.

Tenzij bij zulke staten, die toch niet kunnen betalen en daarom niet beter weten te doen dan hunne schuldeischers met telkens herhaalde conversiën den tijd te korten. Verg. n°. 1027.
In Frankrijk was het onder de regering van Lodewijk XIV aan de orde. Men noemde dat dan „retrancher un quartier." Hierop slaan de regels in den aanhef van de 3e Satire van Boileau (in 1665 geschreven):

„ Quel sujet inconnu vous trouble et vous altère
„ D'où vous vient aujourd'hui cet air sombre et sévère,
„ Et ce visage enfin plus pâle qu'un rentier,
„ A l'aspect d'un arrêt qui retranche un quartier."

5e HOOFDSTUK.

OVER DELGING VAN STAATSSCHULD.

§ 1. *Over het beginsel van delging der staatsschuld.*

1164. Sommige schulden worden aangegaan op zulke wijze en onder zoodanige voorwaarden, dat de staat verpligt is, ze binnen zekeren tijd af te lossen.

Verg. n°. 1136 vv.

1165. De vraag, of de staat al dan niet deze verpligting getrouw zal nakomen, is meer eene vraag van eerlijkheid en regtvaardigheid dan van staathuishoudkundig beleid.

1166. Doch bij die schulden, waarvan de aflossing niet verpligt is, komt de vraag op, of en onder welke omstandigheden het raadzaam zij, dat de staat zijnen schuldenlast door uitdelging vermindere.

1167. In het algemeen kan men zeggen, dat het voor den staat zoowel als voor den bijzonderen persoon wenschelijk is, om van zijne schuld, die altijd een bezwaar is, ontheven te worden.

Verg. n°. 1041 vv.

1168. De heilzame vruchten der schulddelging zijn: orde en eenvoudigheid in het geldelijk beheer, verzekering en versterking van het staatscrediet, besparing van de jaarlijks terugkeerende uitgaven voor intrestbetaling, de mogelijkheid om den druk der belastingen voor het volk te verminderen, de gelegenheid om beschikbaar geworden inkomsten tot nuttige oogmerken te besteden.

1169. Maar het eigenaardig karakter, zoowel van den staat zelven als van zijn schuldenwezen brengt mede, dat schulddel-

ging voor hem niet van zoo overwegend belang is als voor den bijzonderen persoon.

Verg. n°. 1021 vv.

1170. De vraag, of het raadzaam zij voor den staat, meer of minder aanzienlijke geldsommen, hetzij in eens, hetzij op den duur tot schulddelging te besteden, hangt dus vooral van andere bijkomende overwegingen af.

1171. Daarbij komen vooral in aanmerking:

a. de aard en bestemming der schuld;

b. de staat der kapitaalmarkt;

c. de beschikbare middelen;

d. de vraag, op welke wijze die middelen ten meesten nutte kunnen worden gebruikt.

1172. Er zijn staatsschulden met zoodanig bijzonder oogmerk aangegaan, dat hun aard en bestemming van zelve aflossing op een gegeven tijdstip medebrengen, ook al heeft de staat zich niet uitdrukkelijk daartoe verbonden.

Verg. n°. 1141. Het onderscheid tusschen deze stelling en N°. 1164 is duidelijk. Dáár wordt op den *pligt* van den staat gedoeld, hier op zijn *belang*.

1173. Er kunnen omstandigheden voorkomen, waarin het bijzonder voordeelig voor den staat zelven en tevens in het belang der maatschappij in 't algemeen is, dat hij van beschikbare middelen gebruik make tot delging van schuld.

B. v. wanneer een gedrukte stand der kapitaalmarkt zamenvalt met overvloed van geld in de schatkist. De staat zal dan betrekkelijk goedkoop schuld kunnen inlossen en tegelijk de markt steunen door de kapitalen, die hij beschikbaar stelt. — Men heeft daarvan hier te lande in 1864 een voorbeeld kunnen zien.

1174. De geregelde verkoop van domeinen, om met de opbrengst daarvan staatsschulden te delgen, verdient aanbeveling.

Verg. n°. 734.

1175. Belastingen te heffen boven hetgeen voor de gewone uitgaven noodig is, met het doel om daaruit de middelen tot voortdurende schulddelging te vinden, verdient afkeuring.

Verg. n°. 786 en 961. De laatst aangehaalde stelling is ook hier volkomen toepasselijk, in dien zin, dat de staat wèl de verpligtingen behoort na te komen, welke hij op zich genomen heeft, en daartoe des noods ook de middelen uit belastingen moet weten te vinden, maar geenszins op den duur en stelselmatig meer belasting, dan hij anders noodig zou hebben, mag heffen om boven zijne verpligting de schuld te verminderen. Hij zou hierdoor de belastingschuldigen noodeloos drukken om de houders der staatsschuld te bevoordeelen. Gaat hij in dezen de grens zijner stellige verpligting te buiten, dan is er voor den voortgang in die rigting geene grens te bepalen.

1176. Doch de bestemming van een toevallig overschot bij de afsluiting van een dienstjaar tot schulddelging heeft geen bezwaar.

1177. Wanneer de staat, hetzij voor eens of op den duur over buitengewone middelen te beschikken heeft, dan wordt het eene vraag van staatkundig en staathuishoudkundig beleid, hoe hij die middelen het best zal besteden.

1178. De beantwoording van deze vraag hangt dan echter meer van de omstandigheden des oogenbliks dan van een algemeen beginsel af.

Verg. n°. 963 en de aanteekening aldaar.

Er is hier driederlei keus: schulddelging; besteding der overschotten tot uitgaven, die men zich anders had moeten ontzeggen; vermindering der belastingen.

Men ziet, hoe ruim het veld is, waarop zich hier het verschil van meeningen kan bewegen. Men gevoelt ook, dat het onmogelijk is, daarop vaste handwijzers te plaatsen om de rigting te bepalen, die gevolgd zal moeten worden.

Is de schuld overmatig groot, dan zal het bijzonder aan te bevelen zijn, van gunstige en rustige tijden gebruik te maken

om haar te verminderen en daarmede ook eene duurzame verligting van de lasten des volks te verwerven.

Heeft men vroeger uit geldgebrek eenig publiek belang met karigheid moeten voorzien, dan kan het nuttig, ja noodzakelijk zijn, van de ruimte van middelen gebruik te maken om daaraan nu een krachtige hand te slaan.

Is de behoefte aan een of ander groot en kostbaar werk van algemeen nut duidelijk gebleken en krachtig uitgesproken, dan zal men wel doen, daarvoor de beschikbare middelen te besteden, te meer omdat men verwachten mag, dat zulk een werk het vermogen en de voortbrengende krachten des volks op den duur zal versterken.

Ligt de druk der belastingen zeer zwaar op het volk, of is er onder de bestaande belastingen ééne, die bij uitstek hinderlijk is aan de ontwikkeling der volkswelvaart, dan behoort hier vóór alles op gelet te worden.

Elk dezer motieven heeft even veel regt om zich te laten gelden. En er blijft slechts over, dat men na ernstig en onbevooroordeeld onderzoek de keuze doe, die blijkt het best te voldoen aan de eischen des tijds en overeen te stemmen met de wezenlijke en duurzame belangen des lands.

1179. Bij de vraag, of schulddelging al dan niet raadzaam zij, mag de overweging van de belangen der schuldeischers slechts eene zeer ondergeschikte beteekenis hebben.

Bij art. 173 der Nederlandsche Grondwet is bepaald: De ver„bindtenisssen van den staat jegens zijne schuldeischers worden „gewaarborgd. De schuld wordt jaarlijks in overweging geno„men ter bevordering der belangen van de schuldeischers van „den staat." Tegen de eerste zinsnede van dat artikel valt geene ernstige bedenking te maken. Men zou er van kunnen zeggen, dat zij eene overtollige frase is, die òf niets zegt òf iets, dat van zelf spreekt en evenmin uitdrukkelijk verzekerd behoefde te worden, als dat de staat de overeenkomsten met zijne leveranciers getrouw zal nakomen. Erger is het echter met de tweede zinsnede. De last, dat de staatsschuld jaarlijks (door wie?) in overweging worde genomen, moge op zich zelven nog eene goede zijde hebben; maar dat dit geschieden moet „ter bevordering

van de *belangen* des schuldeischers", is eene ongerijmdheid. Hunne regten moeten onschendbaar zijn; hunne belangen mogen niet eenzijdig tot een bijzonder voorwerp van staatszorg verheven worden.

Dat deze bepaling in 1814 in de grondwet [1]) gekomen is, laat zich alleen historisch verklaren en verontschuldigen. In de rooskleurige dagen van Nederlands herstel was het niet vreemd, dat men ook voor de door de tiercering zoo geteisterde schuldeischers van den staat eene heldere toekomst wilde openen. Bovendien stond de koers der schuldbrieven in 1814 nog zóó laag, dat een of ander hulpmiddel tot herstel van het geschokte crediet nuttig zijn kon. Maar dat men bij de herzieningen der Grondwet in 1815, 1840 en 1848 het artikel aldus heeft laten staan, is onverklaarbaar [2]).

§ 2. *Over de vormen der schulddelging.*

1180. De verschillende wijzen, waarop staatsschuld gedelgd worden kan, zijn:

a. aflossing;

b. amortisatie;

c. schuldvernieuwing;

d. repudiatie.

1181. Aflossing is de eenvoudigste vorm van schulddelging. Zij is de volle betaling aan de schuldeischers van hetgeen de staat erkend heeft hun schuldig te zijn.

---

[1]) Merkwaardig genoeg is het, dat art. 118 der Grondwet van 1814 juist alléén deze laatste zinsnede bevatte. De eerste is er niet vóór 1848 bijgekomen, op het voorbeeld van het voorstel der IX mannen van 1844. In dit voorstel schijnt de bepaling voornamelijk hare opneming verschuldigd geweest te zijn aan de gedwongen conversie der uitgestelde schuld in 1841, die door eenige der ontwerpers van dat voorstel eene schending van de verbindtenissen van den staat werd geacht.

[2]) Verg. Mr. J. R. Thorbecke, *Aanteekening op de Grondwet.* 2e uitgave, 1841. Dl. II, bl. 237.

Er is hier natuurlijk geen verschil te maken tusschen vrijwillige aflossing en eene zoodanige, waartoe de staat zich bij het aangaan der schuld uitdrukkelijk verbonden heeft.

1182. Doch die eenvoudige vorm zou in vele gevallen niet dan met groot nadeel voor den staat en met onbillijk voordeel voor zijne schuldeischers toegepast kunnen worden.

Namelijk wanneer de beursprijs der schuld geregeld beneden pari staat. Staat hij op of boven pari, dan is aflossing verkieslijk voor den staat; en de schuldeischers kunnen niet over verkorting van hunne regten klagen, dewijl de staat door de aflossing ten volle aan zijne verpligtingen voldoet. Tenzij hij, zoo als soms gebeurt, zich verbonden hebbe binnen zekeren termijn *niet* te zullen aflossen.

1183. In deze gevallen treedt de amortisatie met goed gevolg voor den staat en zonder krenking van iemands regt in de plaats der aflossing.

1184. Deze bestaat hierin, dat de staat op eene of andere wijze door vrijwillige overeenkomst met zijne schuldeischers zijne schuld inlosse tegen eenen prijs, onafhankelijk van het erkend bedrag der kapitaalwaarde.

Gewoonlijk door inkoop ter beurze; soms ook door eene inschrijving open te stellen, waarbij de schuldeischers worden opgeroepen de som te noemen, tegen welke zij hunne vordering willen afstaan. Die dan den laagsten eisch doet, erlangt de voorkeur. Van dat middel kan gebruik gemaakt worden wanneer men vreest, dat een inkoop op groote schaal door den staat (die zich uit den aard der zaak tot de binnenlandsche beurs moet bepalen) den prijs te sterk zal opdrijven.

1185. Het welslagen der amortisatie hangt vooral af van het goed beleid, waarmede de maatregel beraamd en uitgevoerd wordt.

1186. Doch de staat onthoude zich daarbij van elke poging om zijne schuldeischers door oneerlijke middelen tot het aan-

gaan van zulke overeenkomsten of tot het aannemen van voorwaarden, die voor hen nadeelig zijn, te nopen.

B. v. door met eene repudiatie, rente-reductie, of gedwongen conversie te dreigen, of door op eene of andere wijze moedwillig zelf zijn crediet te verzwakken. De staat, die tot zulke middelen greep, zou even schandelijk handelen als de koopman, die zich failliet gaf, om met zijne crediteuren een voor hem winstgevend accoord te kunnen sluiten.

1187. Schuldvernieuwing kan bestaan:

a. of in het vervangen der bestaande schuld door eene andere minder bezwarend voor den staat (conversie);

b. of in het aanwijzen van eenen anderen schuldenaar in de plaats van den staat

Verg. n°. 1146 en de aanteekening aldaar.

Niet elke schuldverwisseling is eene schuldvernieuwing, veelmin een middel tot schulddelging. Maar wel mag hieronder gerangschikt worden eene operatie, zoo als hier te lande in 1852 met goed gevolg verrigt is, om voor eene waarde van tien millioen gulden rentelooze schuld (papiergeld) uit te geven tegen intrekking van een evenredig bedrag aan rentegevende schuld. Dat zulke operatiën echter niet naar willekeur kunnen worden uitgebreid of herhaald is duidelijk. Verg. de aanteekening bij n°. 1121.

1188. Het laatste middel, dikwijls door schrijvers aanbevolen, zal in de toepassing wel meestal onuitvoerlijk blijken, en zou doorgaans niet kunnen worden aangewend, tenzij met schending van de regten der schuldeischers.

De gewone regel van het burgerlijk regt, dat geene nieuwe schuldenaar in de plaats van den oorspronkelijken gesteld mag worden dan met uitdrukkelijke toestemming van den schuldeischer (zie Art. 1453 Burg. Wetb.), behoort ook hier in zijne volle kracht te gelden. Hoe zal men hier de uitdrukkelijke toestemming van alle schuldeischers verwerven?

Maar de geheele kwestie mag ijdel heeten en naauwelijks der moeite waard, dat wij er een oogenblik bij stilstaan. Zij wordt

hier alleen aangevoerd omdat in onderscheidene geschriften over ons onderwerp door de geleerde schrijvers in het breede onderzocht wordt, in hoeverre het raadzaam en uitvoerlijk zou zijn, dat de staat, om zich van zijne schuld te bevrijden, de betaling daarvan oplegde aan zijne ingezetenen, hoofd voor hoofd, naar elks vermoedelijk vermogen of in evenredigheid met elks bekend aandeel in eene of andere belasting. Het denkbeeld schijnt het eerst opgeworpen te zijn door Arch. Hutcheson, een lid van het Engelsche parlement onder George I, in het begin der achttiende eeuw. Het is, vreemd genoeg van dezen scherpzinnigen man, door Ricardo zelfs in zijnen tijd niet onuitvoerlijk geacht [1]), maar met goede redenen bestreden door M. Culloch, K. H. Rau en anderen [2]).

Volgens de mededeelingen der dagbladen is een dergelijk plan in den laatsten zomer, na de onderwerping der afgescheiden staten, in Noord-Amerika geopperd door eenige vermogende ingezetenen, die zelfs reeds de bijdragen noemden, welke zij voor zich daartoe beschikbaar stelden. Op die wijze zou in eens de reusachtige schuld, waarin de Unie door den burgeroorlog gewikkeld is, vernietigd kunnen worden. Wij weten het, de Noord-Amerikanen zijn excentriek in vele zaken, ook in hunne vaderlandsliefde: maar het schijnt toch, dat dit ontwerp zelfs hùn te magtig is gebleken. Men hoort er niet meer van spreken. In het voorjaar van 1866 werd gelijkerwijze in berigten uit Italie met veel ophef gewaagd van eene vaderlandlievende vereeniging, die zich daar onder den naam *consorzio nationale* gevormd had om den staat van een deel zijner schuld te ontlasten. Doch het is ook hiermede niet beter gegaan.

Eenmaal is eene delegatie van staatsschuld op kolossale schaal gelukt, namelijk, toen John Law er in slaagde (1719) de schuldeischers van de Fransche kroon over te halen om hunne vorderingen te verwisselen tegen aandeelen in zijne Compagnie van de Missisippi. Maar de rampzalige afloop dezer operatie heeft haar wel tot een afschrikkend voorbeeld gemaakt.

---

[1]) Zie zijn *Essay on the funding system* in het supplement op de *Encyclopaedia Britannica*. Zie ook eene aanbeveling der overdragt van schuld op de grondeigenaren in de *Edinburgh Review*, Octr. 1827, p. 407 vv.

[2]) M. Culloch, *Taxation and funding-system*, p. 474 v. Rau, *Finanz-Wissenschaft*, § 518 c.

1189. Repudiatie der schuld is zooveel als een staatsbankroet, dat alleen door den uitersten nood verontschuldigd kan worden, maar niet minder de eer van den staat, die tot dit middel zijne toevlugt neemt, dan de regten van zijne schuldeischers krenkt.

Doch vergelijk N°. 1017.

Hoe men hierover vroeger wel anders dacht, kan blijken uit dit ééne staaltje. De abt Terray, minister van financiën in de laatste regeringsjaren van Lodewijk XV (1768—1774), verkondigde als zijn stelregel: „Que la banqueroute était nécessaire „une fois tous les siècles, afin de mettre l'état au pair; qu'un „roi ne risquoit rien d'emprunter, parce qu'il était le maître de „ne plus payer les anciennes rentes quand elles avaient été servies assez longtemps" [1]).

§ 3. *Over amortisatiekassen.*

1190. De bestemming van amortisatiekassen is, om van elke gunstige gelegenheid partij te trekken tot het inkoopen van staatsschuld en de interesten van die ingekochte schuld wederom tot nieuwe inkoopen aan te wenden, en door deze onafgebroken voortgezette handeling de schuld allengs krachtiger en krachtiger te delgen en eindelijk geheel op te ruimen.

1191. Tot dit oogmerk wordt aan het bestuur van zoodanige instelling de beschikking over zekere staatsinkomsten en over de vrijgevallene intresten van de ingekochte schuld gegeven.

1192. Eene voorwaarde van welslagen daarbij is, dat het bestuur der kas ruime vrijheid van handelen hebbe en zijne verrigtingen geheim houde.

1193. Van de werking der amortisatiekassen heeft men zich de schoonste vruchten voorgesteld, omdat zij zich voordoen als

[1]) Verg. J. Bresson, *Histoire financière de la France*, 1829, Tome I, p. 578.

de vernuftige toepassing van eenen onomstootelijken rekenkunstigen regel.

Wij vatten hier de toelichting op deze vier stellingen (1090 — 1093) zamen, om, zoo veel noodig, een overzigt van den aard, de bestemming en de geschiedenis der amortisatiekassen, die instellingen, die zoo veel gerucht gemaakt en zoo vele schoone verwachtingen opgewekt hebben, te geven.

De voordeelige werking, die men zich van het bestaan eener amortisatiekas voorstelt, is van tweederlei aard, eene eenvoudige en een zamengestelde.

De eenvoudige bestaat hierin, dat men meent, te gelijk met het aangaan eener leening de maatregelen te moeten nemen om te zorgen, dat de schuld van den staat op den duur niet al te sterk aangroeije en in de toekomst al te bezwarend worde. Men wil het daarop aanleggen, dat het tegenwoordige geslacht, hetwelk de voordeelen geniet, die met de opgenomen kapitalen worden verworven, den last van de rentebetaling en de aflossing niet geheel aan latere geslachten achterlate, maar naar vermogen een deel daarvan zelf drage. Men bepaalt alzoo, dat uit de inkomsten der schatkist niet alleen de middelen gevonden zullen moeten worden om de geregelde jaarlijksche rentebetaling der schuld te bestrijden, maar ook een zeker bedrag voor jaarlijkschen afkoop of intrekking van een deel (bijv. één of meer ten honderd) der schuld. De gelden hiervoor noodig worden alzoo als gewone uitgaven op de staatsbegrooting gebragt, zoowel als die voor de rentebetaling; en zoo de inkomsten der schatkist daartoe niet voldoende zijn, moeten de middelen gevonden worden door verhooging der belastingen, door voortgezetten verkoop van domeinen of op andere wijze.

In het wezen der zaak is dit alzoo niet anders dan de verpligte aflossing van schuld, waarover wij vroeger (zie N°. 1105, 1137 vv. en 1164 vv.) gehandeld hebben. Doch de amortisatiekas kan daarbij het middel zijn, om die intrekking van schuld op eene voor den staat bijzonder voordeelige wijze te laten geschieden. Zoo lang namelijk de koers der schuldbrieven ter beurze beneden pari is, — gelijk doorgaans het geval zal zijn met leeningen, die tegen een betrekkelijk kleine rente zijn aangegaan (verg. de aant. bij N°. 1104), — kan de staat, in plaats

van de volle aflossing tot het nominaal bedrag der schuld te doen, ondershands de schuld tegen beursprijs laten inkoopen; en deze taak wordt dan der amortisatiekas opgedragen. Hoe lager de beursprijs is, te grooter zal het voordeel voor den staat zijn; en het bestuur der inrigting, uit ervaren financiers zamengesteld, zal er zich op moeten toeleggen om in elk jaar het meest geschikte oogenblik voor zulke inkoopen uit te kiezen. Het ontvangt daartoe òf een jaarlijks vastgestelde dotatie, d. i. de toelage van zekere sommen gelds uit de schatkist, òf de beschikking over eene bepaalde soort van inkomsten (bijv. eenige opcenten op eene belasting, de opbrengst der posterij, de inkomsten van een gedeelte van het staatsdomein); òf wel, er wordt jaarlijks voor de amortisatiekas een crediet ten laste van de schatkist geopend om daarmede naar eisch der omstandigheden te handelen. Na afloop van een dienstjaar doet dan het bestuur der kas rekening en verantwoording van zijne verrigtingen, en wordt de door zijn tusschenkomst ingekochte schuld vernietigd.

Doch voor zulke eenvoudige verrigtingen heeft men de hulp van zoodanige bijzondere instelling niet noodig. De minister van financiën zelf kan, wanneer de middelen daartoe beschikbaar zijn, even goed schuld ter beurze laten inkoopen, als die taak opdragen aan een afzonderlijk bestuur. Het is waar, dat hij misschien minder in staat is om het juiste oogenblik voor eenen voordeeligen inkoop te treffen, en dat de wetenschap, dat voor den staat wordt ingekocht, de prijzen omhoog zal drijven, terwijl de amortisatiekas beter gelegenheid heeft om hare operatiën in het geheim te doen; maar hier staat tegenover, dat de instelling zelve aanzienlijke kosten vordert, vooral aan belooning van hare bestuurders en bedienden, kosten, die wel opwegen tegen het voordeel van iets goedkooper te kunnen inkoopen; dat dergelijke ligchamen altijd min of meer omslagtig in hun werk zijn; inzonderheid, dat de noodzakelijke geheimzinnigheid van de operatiën der amortisatiekas de deur opent tot misbruiken en malversatiën, die niet gemakkelijk ontdekt kunnen worden. — De voorstanders der amortisatiekassen wijzen ons dan ook op geheel andere en vrij wat belangrijker voordeelen, die door deze instellingen voor den staat verkregen kunnen worden.

Deze voordeelen zijn de vrucht van hetgeen wij hier boven

genoemd hebben de zamengestelde werking van het stelsel van amortisatie, ontleend aan het beginsel van den zamengestelden intrest.

Iedereen heeft wel eens van de wonderbare werking van dit beginsel tot vermenigvuldiging van de kapitalen hooren spreken. Wanneer men elk jaar (of, wil men nog snellere progressie, elk half jaar) de verschenen intrest van een kapitaal bij de hoofdsom voegt en op nieuw op intrest uitzet en, daarmede voortgaande, den intrest van dien intrest het volgend jaar op nieuw oplegt en rentegevend maakt, dan ziet men in een betrekkelijk kort tijdperk zijn kapitaal verdubbeld. Wordt dit een aantal jaren voortgezet, dan verkrijgt men door verdubbeling op verdubbeling ten laatste verbazend groote sommen bij elkander. Gaat men nu tevens daarbij voort, elk jaar op nieuw een gelijk kapitaal aan te wijzen, om op die wijze met zamengestelden intrest te worden uitgezet, dan neemt die vermenigvuldiging van kapitalen eene vaart, die ons doet duizelen. Zoo heeft men bijv. berekend, dat, wanneer iemand ƒ 100 op intrest tegen 5 °/₀ uitzet en telkens den intrest en den intrest van intrest op nieuw belegt, zijn kapitaal binnen den tijd van 36²/₃ jaar tot ƒ 10,000 geklommen zal zijn en in 100 jaren tot bijkans ƒ 180,000. Stel nu, in plaats van ƒ 100, een jaarlijkschen opleg van ƒ 1,000,000, dan wordt in den tijd van eene eeuw een kapitaal van ƒ 1,800,000,000 verworven [1]).

Volgens deze rekening nu van zamengestelden intrest zou, meende men, eene welingerigte amortisatiekas het middel kunnen wezen om binnen betrekkelijk korten tijd en met betrekkelijk geringe opofferingen ook de meest bezwarende schuld van eenen staat als het ware weg te tooveren. Men had slechts gedurende een' menschenleeftijd elk jaar eenige honderdduizend gulden, des noods een millioen — en wat is dat in verhouding tot de gansche som van uitgaven, die een eenigzins aanzienlijke staat jaarlijks te doen heeft? — aan de amortisatiekas tot inkoop van

[1]) De Engelsche financier Dr. Price (zie de volgende bladzijde), die de wonderen van den zamengestelden intrest en de voordeelen van zijne toepassing op de amortisatie het schitterendst heeft voorgesteld, heeft berekend, dat *één stuiver*, tijdens de geboorte van Christus op deze wijze uitgezet, in 1772 zou zijn geklommen tot een kapitaal ter waarde van 300 millioenen gouden bollen van de grootte van onze aarde.

schuld toe te wijzen en haar voorts de verpligting op te leggen, om onmiddellijk de vrijvallende intresten wederom tot nieuwe inkoopen te besteden, en de schuld, hoe aanzienlijk ook, zou versmelten als sneeuw voor de Aprilzon.

Het valt moeijelijk, met juistheid te bepalen, wanneer en door wie deze toepassing van het beginsel van den zamengestelden intrest op de schulddelging het eerst uitgevonden en aanbevolen is. In Engeland en in Frankrijk hebben er reeds in het begin en in het midden der achttiende eeuw amortisatiekassen bestaan, doch, naar het schijnt, slechts op den eenvoudigen voet, dien wij hier boven beschreven [1]). Gewoonlijk wordt als de schepper van het zamengestelde amortisatie-stelsel genoemd de geleerde Dr. Richard Price, een man in alle wetenschap ervaren, godgeleerde, wijsgeer, wiskunstenaar en politicus te gelijk [2]). Het was op zijne aansporing en volgens zijne plannen, dat William Pitt in 1786, met de schitterendste verwachtingen, het vermaarde *sinking-fund* stichtte, als „een middel om onmetelijke schatten „uit niets voort te brengen." Zoo verre ging de ingenomenheid met dit onwaardeerbaar kunstmiddel, dat men nog in 1807, niettegenstaande de ervaring reeds genoeg had geleerd, dat de schuld van den staat, ondanks het *sinking-fund*, op reusachtige schaal kon toenemen, bij eene nieuwe regeling van het onderwerp bepalingen in de wet opnam om eene al te snelle werking van de instelling tegen te houden, „opdat niet het land door al te „haastige uitdelging der schuld met een te grooten overvloed „van rijkdom overstroomd zou worden" [3]). Hoe het *sinking-fund* aan deze verbijsterende voorspellingen voldaan heeft, zullen wij

---

[1]) Bij de in Engeland in 1716 opgerigte amortisatiekas is misschien ook op de werking van den zamengestelden intrest gedoeld. Althans in een vlugschrift van 1726, *Essay on the public debts of the kingdom*, toegeschreven aan Sir Nathanael Gould, wordt op de voordeelen hiervan gewezen. Doch deze kas werkte te onregelmatig en te kort om met zekerheid iets daarvan te kunnen zeggen.

[2]) Schrijver o. a. van: *Observations on reversionary payments, annuities* etc., 1769, en van: *An appeal to the public on the subject of the national debt* (2e editie, 1774). In dit laatste, een vlugschrift, heeft hij zijn amortisatieplan ontwikkeld.

[3]) Zie M. Culloch, *Taxation and Funding-system*, blz. 467 v.

straks (verg. de aant. bij N°. 1200) zien. In 1829 werd het opgeheven en werd door de wet als beginsel gesteld, dat voortaan delging van staatsschuld alleen zou geschieden uit de zuivere overschotten van de staatsinkomsten boven de uitgaven, wanneer die voorhanden zouden zijn.

De eerste amortisatiekas in Frankrijk (behalve eene *caisse des remboursements* van 1765, die echter zeer spoedig weder te niet ging) was een der maatregelen, waardoor Bonaparte als Eerste Consul de geldmiddelen der republiek en haar crediet op goeden voet trachtte te herstellen. Bij eene wet van 6 frimaire, van het jaar VIII (Dec. 1799), werd bepaald, dat de borgtogten van eenige rekenpligtige ambtenaren gebruikt zouden worden als een fonds „pour l'amortissement de la dette publique." Bij een aantal latere wetten werden de verpligtingen der kas nader geregeld en haar allerlei voordeelen toegelegd. In 1816 werd deze kas door eene andere vervangen, met eene jaarlijksche dotatie van 40 millioen francs, de opbrengst der posterij, de inkomsten der bosschen, behoorende aan het domein, en de bevoegdheid om hiervan eene uitgestrektheid van 150,000 bunders te verkoopen. Deze kas heeft sedert dien tijd een onafgebroken bestaan genoten en bestaat nog, althans in naam. Eene wet van 10 Junij 1833 regelde hare verrigtingen, waarvan de hoofdbepaling was, dat na het sluiten van elke nieuwe leening minstens één pCt. van het nominale kapitaal daarvan op de jaarlijksche staatsuitgaven als dotatie der kas zou worden uitgetrokken [1]). Voor den vorm werd hieraan tot voor korten tijd nog altijd voldaan, doch de schulddelging door middel der kas heeft sedert 1848 opgehouden en hare fondsen werden voortdurend voor allerlei andere uitgaven gebruikt. Eene nieuwe regeling is nu tot stand gekomen bij de wet van 11 Julij 1866 [2]) die het bestaan der amortisatiekas handhaaft, maar haren wettelijken werkkring merkelijk inkort. Hare inkomsten worden bepaald tot de opbrengsten der staatsdomeinbosschen, de voordeelen die de staat uit spoorwegen geniet, de winsten door de consignatie-

---

1) Verg. Laferrière, *Cours de droit public et administratif*, 4e édition (1858), Vol. II, pag. 457—462.

2) Gepubliceerd in den *Moniteur* van 6 Nov. 1866. Verg. *Journal des Economistes* Nov. 1866. p. 277.

kas behaald en de toevallige overschotten in de schatkist die haar door de wet zullen worden toegewezen. Daarentegen is hare verpligting tot amortisatie beperkt tot hetgeen hare middelen zullen toelaten, met deze bepaling alleen, dat zij jaarlijks minstens voor 20 millioen frs. aan schuld zal hebben in te koopen. Kan dit *minimum* niet verhoogd worden uit hare gewone middelen, dan moet de staat het ontbrekende aanvullen. Dit is verre af van de verpligting tot amortisatie van 1 °/₀ der schuld in het jaar, die in de vroegere leeningswetten doorgaans als voorwaarde gesteld is. — Eene bijzondere bepaling, waarvan men zich voor de toekomst gouden bergen belooft, is, dat alle geconcessionneerde spoorwegen, die eenmaal aan den staat zullen vervallen, nu reeds bij voorbaat aan de amortisatie-kas zijn afgestaan.

Verscheidene andere staten, bijv. België, hebben desgelijks hunne amortisatiekassen, die meer of minder geregeld werken, en meestal op den voet der Fransche zijn ingerigt. Doch wij behoeven hierover niet in bijzonderheden te treden.

De geschiedenis der amortisatiekassen hier te lande klimt op tot het jaar 1798. Bij de staatsregeling van dat jaar [1]) werd voorgeschreven: „dat door het Vertegenwoordigend Ligchaam „zekere afzonderlijke fondsen zouden worden bepaald tot het „formeren eener Kas van vermindering of aflossing der nationale „schuld, welke fondsen alleen tot het voorsz. einde zouden mo„gen worden geäffecteerd; dat daaraan jaarlijks zouden worden „toegevoegd de penningen voortkomende uit de vermindering „der interessen, zoo door vernietiging van effecten als versterving „van lijfrenten, afloop van de dertigjarige en andere tijdrenten „enz.; en dat de alzoo ter afbetaling der interessen en aflossin„gen bestemde fondsen zouden worden gebragt onder een afzon„derlijk bestuur, afgescheiden van alle andere betalingen." Van de werking dezer amortisatiekas in de eerste jaren van haar bestaan schijnt niet veel goeds te zeggen te zijn. In eene boodschap van Lodewijk Napoleon aan het Wetgevend Ligchaam, ten geleide van een wetsontwerp tot het aangaan eener nieuwe leening en tot verbetering van de inrigting van „het fonds van „Amortisatie", in 1807, werd te kennen gegeven, dat zij tot nog toe niet anders dan als hulpmiddel van de schatkist had

---

[1]) Art. 206 v.

gewerkt [1]). Nú werden haar op nieuw zeer uitgebreide fondsen toegewezen en zeer stellige verpligtingen opgelegd, waaraan zij echter, door de ongunst der volgende tijden, evenmin kon voldoen. Men heeft van hare werking niet meer vernomen.

In het stelsel der bekende wet van 14 Mei 1814, tot regeling der staatsschuld, was eene amortisatiekas onmisbaar. De bij die wet geschapene *uitgestelde* schuld moest door jaarlijksche uitlotingen in *werkelijke* overgaan; maar, zou daardoor de schuldenlast van den staat niet spoedig in hoogstbedenkelijke mate vermeerderen, dan waren er wel middelen noodig om jaarlijks ten minste een even groot bedrag aan werkelijke schuld te vernietigen als er aan uitgestelde verwisseld werd. Bij art. 25 der wet werd alzoo eene amortisatiekas opgerigt, met eene jaarlijksche dotatie uit de schatkist van 2 millioen gulden, en onder voorbehoud van nadere inkomsten en voordeelen, die haar in vervolg van tijd zouden worden toegewezen. Dat is dan ook bij onderscheidene opvolgende wetten geschied, inzonderheid door eene van 1816 [2]), die bovendien merkwaardig was, omdat zij de taak der instelling nader omschreef. Volgens art. 4 moesten hare fondsen en inkomsten in de eerste plaats strekken om aan de rentheffers van den staat de jaarlijksche amortisatie van 4 millioen werkelijke schuld „door alle tijden heen en onder alle omstandigheden" te verzekeren: maar bovendien „worden gebruikt, „zoo om, wanneer de omstandigheden zulks raadzaam maken, den „prijs der publieke fondsen in stand te houden, als om door in„koopen en andere voordeelige operatiën de fondsen der amorti„satiekas hoe langer hoe meer te vergrooten en dezelve daardoor „in staat te stellen, om in eene ruimere mate aan het oogmerk „van hare instelling te kunnen voldoen." — Men ziet, het veld van de verrigtingen der instelling (die in het geheim zou werken, onder onmiddellijk toezigt des Konings) werd ruim genoeg uitgebakend. De meest hoopvolle verwachtingen van de weldadige werking der amortisatiekas werden gekoesterd en open-

[1]) Zie Louis Bonaparte, *Documens historiques et réflexions sur le Gouvernement de la Hollande*, Vol. II, pag. 73. „Jusqu'ici la caisse dite d'a„mortissement ne servait que d'auxiliaire au trésor public:.... bientôt elle „s'est éloignée du grand but d'une pareille institution...." etc.

[2]) Wet 12 Jan. 1816, *Staatsbl.* N°. 5.

lijk uitgesproken. De minister van financiën verklaarde eens in de Tweede Kamer, dat men in 83 jaren van de uitgestelde schuld verlost zou kunnen wezen: een lid der Kamer meende zelfs dien termijn tot 45 jaren te kunnen beperken [1]). Hogendorp was bezadigder in zijne schatting, al erkent hij ook, dat „de vruchten van dezen maatregel over eenige jaren reeds in „het oog zullen loopen en het tegenwoordige geslacht reeds „getuige zal zijn van deszelfs krachtige uitwerking. Deze toch „is als het vallen van eenen steen, die gedurig in snelheid toe„neemt en de laatste helft van den weg zeker veel schielijker af„legt dan de eerste helft." Maar hij voegt er dadelijk de waarschuwing bij: „het overschot der inkomsten kan enkel en alleen met „vrucht tot eene amortisatie besteed worden. Alle andere fondsen „daartoe gebezigd, dienen slechts tot eene begoocheling" [2]).

In 1815 werd naast de amortisatiekas eene andere gelijksoortige instelling opgerigt: *het syndikaat der Nederlanden* [3]). Om de middelen te vinden tot dekking der kosten van den laatsten worstelstrijd tegen Napoleon en van andere uitgaven moest een leening van 40 millioen gulden worden gesloten. Men wilde die, als van geheel bijzonderen aard, afgescheiden houden van de gevestigde nationale schuld en ten spoedigste wederom aflossen. Die leening werd dus uitgeschreven ten name van het syndikaat en geplaatst in den vorm van syndikaat-bons, rentende 5 %. Deze instelling moest jaarlijk voor 3 milllioen van deze schuld intrekken. Daartoe werden haar, behalve andere voordeelen, 15 opcenten op de hoofdsom van meest alle belastingen toegewezen [4]). Het syndikaat heeft geregeld aan zijne verplig-

---

1) Zie G. K. van Hogendorp, *Bijdragen tot de huishouding van staat* (oorspronkelijke uitgave), Dl. VII, blz. 11.

2) *Bijdragen*, Dl. I, blz. 233 v.

3) Reeds onder het Fransche tusschenbestuur was er een *syndicat* opgerigt tot het aangaan eener bijzondere leening te zijnen name, om te voorzien in oogenblikkelijke behoeften en tekorten. Bij de oprigting van het syndicaat van 1815 werd deze instelling ontbonden. Zie Weeveringh, *Geschiedenis der staatsschulden*, Dl. I, blz. 118.

4) Zie wet 11 Nov. 1815, *Staatsbl.* N°. 52. — Vanhier dat wij tot vóór weinige jaren op de raming der middelen nog altijd afzonderlijke opcenten op sommige belastingen *voor het syndikaat* vermeld gevonden hebben, al was de instelling zelve ook reeds lang te niet gegaan.

tingen voldaan. Maar reeds in 1818 werd het met eene nieuwe leening van 45 millioen gulden belast [1]), en lang vóór het die „buitengewone" schuld geheel kon afdoen, geschiedde de zamensmelting van het syndikaat der Nederlanden met de amortisatiekas in één *amortisatie-syndikaat*, in 1822 [2]).

Over de geschiedenis van dat amortisatie-syndikaat, waaraan men met volle regt den toenaam van „berucht" verbonden heeft, zullen wij hier niet uitweiden. Wij zouden het niet kunnen doen, zonder in eene uitvoerigheid te vervallen, die ons oogmerk en ons bestek beide verre zou te buiten gaan. Volledig en met volkomene juistheid zal die geschiedenis toch nooit gegeven kunnen worden, want de werken dezer instelling zijn werken der duisternis geweest en de digte sluijer, dien men daarover heeft uitgespreid, zal wel nimmer geheel kunnen worden opgeligt. Wij bepalen ons tot de vermelding, dat de eerste schrede tot herstel van 's lands geldmiddelen, in 1840 noodig gekeurd, de opheffing is geweest van het amortisatie-syndikaat, met deze overweging aan het hoofd der daartoe strekkende wet gesteld: „Alzoo wij in overweging hebben genomen, dat „het amortisatie-syndikaat niet langer aan het doel van des- „zelfs instelling kan beantwoorden [3])." — Voor het overige moeten wij naar de rijke literatuur van de geschiedenis der Nederlandsche staatsschuld verwijzen [4]).

---

[1]) Wet 9 Febr. 1818, *Staatsbl.* N°. 7.

[2]) Wet 27 Dec. 1822, *Staatsbl.* N°. 59.

[3]) Wet 27 Dec. 1840, *Staatsbl.* N°. 77.

[4]) Behalve een zeer groot aantal van vlugschriften over den toestand der schuld en de middelen tot herstel, Hogendorps zoo leerzame *Bijdragen* en de reeds dikwijls aangehaalde *Geschiedenis der staatsschulden* van den Heer Weeveringh, moeten hier in het bijzonder genoemd worden: Osiander, *Geschichtliche Darstellung der niederländischen Finanzen*, 1829, met vervolg, 1834; Mr. F. A. van Hall, *Proeve van een onderzoek omtrent de schuld van het koningrijk der Nederlanden*, 1840; Mr. J. G. Kruimel, *Over delging van staatsschulden*, 1856; Mr. J. T. Buijs, *De Geschiedenis der staatsschuld sedert* 1814, 1857; en vooral het belangrijk onderzoek naar de geschiedenis der schuld tot 1822 van den Heer Betz, in zijne *Financiëele Beschouwingen*, opgenomen in de *Bijdragen tot de kennis van het staats- provinciaal- en gemeente-bestuur in Nederland*, voor 1860—62, en weder voortgezet in 1865 en 1866.

1194. Inderdaad echter is zulk eene instelling in beginsel op eenen valschen grondslag gebouwd en nadeelig en gevaarlijk in hare werking.

1195. Het beginsel van den zamengestelden intrest, dat men ook tot grondslag voor de amortisatiekas aanneemt, geldt niet in gelijke mate bij aflossing van schuld als bij aanwas van kapitaal.

1196. De toepassing van dit beginsel is niet overeen te brengen met den aard der staatsschuld noch met de regelen van een goed beheer der geldmiddelen van den staat.

1197. De ervaring heeft dan ook geleerd, dat de amortisatiekassen in hare werking slechts teleurstelling baarden, dat zij orde en regel in het geldelijk beheer verstoorden, en dat zij ten slotte veeleer middel tot schuldvermeerdering dan tot schulddelging werden.

1198. Zij moesten teleurstelling baren, omdat zoo dikwijls zij op eenigzins ruime schaal werkten, hare werking een zoodanigen invloed op den beursprijs der staatsschuld uitoefende, dat daardoor hare verrigtingen van zelve gestuit werden.

1199. De noodzakelijke geheimzinnigheid van hare verrigtingen bleek onvereenigbaar met een goed, ordelijk en eerlijk beheer van de geldmiddelen van den staat.

1200. De opeenhooping van ingeloste maar niet wettelijk vernietigde staatsschuld in handen en ter beschikking der regering is maar al te zeer gebleken voor deze eene onweerstaanbare verleiding te bevatten tot roekelooze handelingen, die ten slotte tot vermeerdering van schuld moesten voeren.

Ook hier willen wij zamenvatten wat noodig is tot toelichting en staving van hetgeen in de voorgaande stellingen (1194—1200) over het valsche beginsel en de schadelijke werking der amortisatiekassen gezegd is.

In de geschiedenis zelve van de amortisatiekassen, die wij

hierboven bij n°. 1193 verhaald hebben, ligt ook reeds hare veroordeeling opgesloten. Overal en altijd heeft de uitkomst op bedroevende wijze de schoone verwachtingen teleurgesteld. Engelands staatsschuld bedroeg in 1786 £ St. 249.850.000 en in 1817 £ St. 848.280.000 [1]). De Fransche staatsschuld was door een reeks van maatregelen van geweld en trouwbreuk in 1800 teruggebragt tot een cijfer van 42 millioen francs aan perpetueele renten: in 1817 was dat cijfer geklommen tot 195 millioen; thans is het 404 millioen [2]). Voor de Nederlandsche staatsschuld moest eene jaarlijksche rente betaald worden in 1814 van *f* 14,[3] millioen, in 1822 van *f* 20,[2] millioen, in 1830 van ruim *f* 26 millioen, in 1840 van *f* 36,[6] millioen. — Nu mag men niet tegenwerpen, dat deze vermeerdering van schuld overal aan de tijdsomstandigheden en gebeurtenissen en aan de roekeloosheid der regeringen te wijten is, en dat die toch geschied zoude zijn, ook al hadden er geene amortisatiekassen bestaan. De aangevoerde cijfers dienen alleen om te bewijzen, dat de zoo stellige beloften bij het oprigten dier kassen gegeven, *dat door hare wonderkracht de schuld verminderd en gedelgd zou worden onder alle omstandigheden*, niet vervuld zijn. Dr. Price had verzekerd, dat zelfs geen nieuwe leeningen de heilrijke werking der kas konden stuiten, dat integendeel onder hare werking een nieuwe oorlog en nieuwe leeningen slechts de middelen tot snellere schulddelging zouden worden; en hij had er de berekening bijgevoegd, dat een staat, die gedurende 70 jaren elk jaar 2 millioen £ St. tegen 4 °/₀ opnam, maar tegelijk 20 °/₀ daarvan, of 400,000 £ St., voor amortisatie naar het stelsel van zamengestelden intrest afzonderde, aan het einde van dat tijdperk nog een overwinst van 6 millioen £ St. zou gemaakt hebben! [3]) En deze zelfde lofzang werd, met de noodige variatiën, bij elke aanbeveling der amortisatiekassen herhaald.

---

[1]) Hieronder was echter begrepen eene schuld van 64 millioen £ st. voor Ierland, ten deele van oude dagteekening, die op dat tijdstip met de schuld van het Vereenigd Koningrijk zamengesmolten werd. Zie M. Culloch, *Statistical account of the British Empire* (1839), Vol. II, pag. 426.

[2]) Zie *Annuaire de l'Econ. polit.*, 1866, pag. 45, verg. met: *Dictionnaire de l'Econ. polit.*, Vol. I, pag. 513.

[3]) *Appeal to the public*, pag. 17. Zie M. Culloch, *Taxation and funding-system*, pag. 465.

Bovendien: wat kon en moest aan de roekeloosheid der regeringen méér den teugel vieren dan juist die belofte, die overtuiging, dat men zich niet over de vermeerdering der schuld behoefde te bekommeren, omdat immers de amortisatiekas daar was om haar wederom uit te delgen, en dat zelfs sneller naarmate de schuld sterker aangroeide? — Vooral de onverantwoordelijke ligtvaardigheid der Nederlandsche regering in de periode 1815—1830 moet hieraan geweten worden.

Daar is voorts een andere verzoeking voor zorgelooze en ligtvaardige regeringen, die nog nader voor de hand ligt. De amortisatiekas heeft hare fondsen, hare inkomsten, hare opgegaarde kapitalen, of, zoo als men het gewoonlijk noemt, hare eigene bezittingen. Uit de haar toegewezen middelen, zoo als domeinen, opcenten, bijzondere belastingen, is die schat vergaderd. Zij heeft schuld ingekocht en geniet daar jaarlijks de renten van, om met deze nieuwe schuld te koopen. Ook deze aangekochte schuld maakt dus een deel uit van haar vermogen. Hoe langer zij bestond en werkte, hoe grooter dat vermogen geworden is. Nu moet eene regering wel met bovenmenschelijke zelfbeheersching begaafd zijn, als zij der verleiding wederstaan kan, om dat vermogen in oogenblikken van nood aan te spreken. Een te kort, eene buitengewone uitgave, de toerusting tot eenen oorlog kan zulken nood scheppen. Nu behoeft men nog niet eens aan geheime uitgaven te denken, die de regering wenscht te doen zonder aan het gewone toezigt der vertegenwoordiging onderworpen te zijn. Het is al genoeg, dat zij met de loffelijke zucht bezield is om de noodzakelijke buitengewone uitgaven te bestrijden zonder de lasten des volks te verhoogen, — en de amortisatiekas wordt te baat genomen; het droombeeld der krachtig voortgezette schulddelging vervliegt: er wordt inderdaad nieuwe schuld gemaakt; althans oude schuld, die men gedelgd achtte, weer in het leven geroepen. Zoo is het in Engeland meermalen gegaan; zoo is de doorgaande stand van zaken in Frankrijk sedert 1852 geweest.

Maar het grootste kwaad, dat voor den staat uit het bestaan eener amortisatiekas voortspruiten kan, is, dat zij een ordelijk en regelmatig beheer van zijne geldmiddelen onmogelijk maakt, en een werktuig wordt voor allerlei knoeijerijen en tripotages. Geheimhouding van hare verrigtingen is, althans zoo werd al-

tijd beweerd, de voorwaarde voor het welslagen daarvan. Daardoor wordt een aanzienlijke tak van het beheer der finantiën aan den toets der openbaarheid, ja, aan het toezigt der wetgevende magt zelve onttrokken. Wordt daarbij het veld der verrigtingen van zulk eene instelling zoo ruim uitgestrekt, dat zij de domeinen van den staat onder haar beheer krijgt en zelfs de bevoegdheid erlangt om die te verkoopen; dat zij vergunning heeft om zelve nieuwe schulden aan te gaan, ten einde daarmede oude af te lossen; dat haar de taak wordt opgedragen (zoo als in onze wet van 12 Jan. 1816), „om, wanneer de om„standigheden zulks raadzaam maken, den prijs der publieke „fondsen in stand te houden,” d. i. om naar het inzigt van haar onverantwoordelijk bestuur aan het beursspel deel te nemen, dan kan het niet anders, of de schromelijkste verwarring in de staatsfinantiën moet daarvan ten laatste de vrucht zijn. Zoo ergens, dan heeft men hier te lande daarvan de beschamende ervaring opgedaan. En zoo behoeft het dus ook niet onze verwondering te wekken, dat in 1840 het amortisatie-syndikaat door niemand betreurd ten grave is gedaald. Maar wel mag het onze verbazing in de hoogste mate gaande maken, dat de Tweede Kamer der Staten-Generaal in Mei 1824 een voorstel van G. K. van Hogendorp, om eene enquête in te stellen naar de handelingen van dat amortisatie-syndikaat (dat reeds dadelijk van de onbepaalde volmagt, die het bij de wet van 1822 verkregen had, op de meest roekelooze wijze misbruik had gemaakt) met schampere afkeuring verwierp, en integendeel weinige dagen later eene wet aannam, die den werkkring van dit ligchaam nog uitbreidde en het vergunde, van hare bevoegdheid, om leeningen aan te gaan en domeinen te verkoopen, zóó gebruik te maken, dat het de daardoor te verkrijgen middelen „zou kunnen bezigen tot alle zoodanige einden als „hetzelve in 's rijks belang en in den geest van deszelfs instel„ling meest nuttig zou oordeelen.” [1]). — Deze is eene der donkerste bladzijden in onze parlementaire geschiedenis.

[1]) Zie wet 5 Junij 1824, *Staatsbl.* N°. 38. Verg. Hogendorp, *Bijdragen*, Dl. IX, blz. 295 vv. (waar het uitmuntend gemotiveerd voorstel van Hogendorp afgedrukt is) en blz. 335 vv. (waar de proces-verbalen te lezen staan van de afdeelingen, die het voorstel als *ontijdig, inconstitutionneel, onvoegzaam en strijdig met de majesteit der kroon*, verwierpen).

Het behoeft eindelijk niet veel moeite te kosten om aan te wijzen, dat, ook onafhankelijk van die gebreken en gevaren, welke, blijkens de ondervinding, aan de werking der amortisatiekassen verbonden zijn, het beginsel zelf, dat aan dergelijke instellingen ten grondslag ligt, valsch en verwerpelijk is. Dit beginsel is, om het nog eens in korte trekken zaam te vatten, het volgende. De amortisatiekas is eene zelfstandige inrigting, bestemd om op de voordeeligste wijze staatsschuld te delgen, hetzij door aflossing al pari, hetzij vooral door inkoop beneden pari. Om daartoe in staat gesteld te worden heeft zij geldelijke middelen van eenigen omvang noodig. De middelen, die zij daartoe ontvangt, zijn van tweederlei aard: ten eerste, jaarlijksche toelagen uit de schatkist, de opbrengst eener belasting, de inkomsten uit domeinen en andere baten, die de staat anders zelf genoten zou hebben; ten tweede, de vrijvallende renten der ingeloste schuld, steeds klimmende omdat met die renten voortdurend nieuwe schuld ingekocht wordt en in verhouding daarmede het cijfer der beschikbare renten progressief toeneemt.

Nu is het in de eerste plaats duidelijk, dat, buiten het geval van volstrekte noodzakelijkheid, het vestigen van afzonderlijke, zelfstandige inrigtingen en fondsen bij het beheer der geldmiddelen van den staat vermeden moet worden, als schadelijk voor de eenvoudigheid, orde, regelmaat en stipte verantwoording, die de eerste voorwaarden voor een goed beheer zijn.

Voorts behoeft het evenmin betoog, dat de jaarlijksche dotatiën, toelagen, opbrengsten en inkomsten, die aan de amortisatiekas worden toegelegd, aan de schatkist onttrokken worden; dat deze die middelen, zonder tusschenkomst van dat ligchaam, even goed tot schulddelging had kunnen aanwenden, en dat, wat het meeste weegt, de oprigting der amortisatiekas aan deze middelen voor onberekenbaar langen tijd eene vaste bestemming geeft en ze aan de vrije beschikking van het staatsbestuur onttrekt. Hieruit kan allerlei ongerief en zelfs dadelijk nadeel voortspruiten. Het zou nuttig kunnen zijn, eene belasting af te schaffen; maar zij is aan de amortisatiekas verpand; — de staat kan de beschikking over zeker domein noodig hebben; maar het is aan de amortisatiekas afgestaan; — de staat kan in geldgebrek geraken; maar hij moet tóch de jaarlijksche uitkeering aan de amortisatiekas doen, en zoo gebeurt het ligt, dat de staat met

de eene hand nieuwe schuld aangaat, terwijl de amortisatiekas met de andere schuld intrekt — eene kostbare ongerijmdheid [1]). Wij vinden hier al de nadeelen eener *verpligte* schulddelging onder alle omstandigheden (verg. N°. 1105, 1140, 1175), nog verzwaard door de verpligting tot toewijzing van bepaalde middelen om daartoe te geraken. Het is waar, men kan van de vroeger gestelde bepalingen afwijken, wanneer de omstandigheden dat vorderen; en dat is trouwens ook steeds en overal geschied. Maar als men zich eenmaal deze inbreuk op zijne eigene beloften en voorschriften veroorloofd heeft, waar is dan de waarborg, dat zij niet door andere gevolgd zal worden?

En wat nu ten slotte de andere bron van inkomsten der amortisatiekas betreft, de oploopende intrest, waarin de eigenlijke wonderkracht ligt van hare werking, wij vinden hier niet minder beklagelijke zelfmisleiding. Het beginsel van vermenigvuldiging van kapitaal door middel van den zamengestelden intrest is gezond, waar. Maar waarom? omdat de intrest, in kapitaal omgeschapen, een middel wordt tot voortbrenging van nieuwen rijkdom. Dit is echter geenszins het geval met de oploopende intresten, die de amortisatiekas voortdurend tot inkoop van schuld besteedt. De gang van zaken is hier deze, dat de staat in steeds klimmende verhouding de renten aan de kas betaalt, die hij vroeger aan zijne verspreide schuldeischers, de houders zijner obligatiën, uitkeerde. De staat wordt niet rijker: zijne schuld vermindert niet; de ingekochte obligatiën zijn niet vernietigd; alle jaar moet daarvoor dezelfde rente betaald worden. Het eenig onderscheid is, dat de staat die rente meer en meer aan zich zelven betaalt en daarmede onafgebroken voortgaat, een talloos tal van jaren lang, tot op het oogenblik, waarop *alle* schuld zal zijn ingekocht, om dàn met één slag vernietigd

---

[1]) Van 1794—1817 werd door het Engelsche gouvernement eene schuld aangegaan van bijna 585 millioen £ st. Hiervan werden aan het *sinking-fund*, volgens de bestaande bepalingen, uitgekeerd 188,522,000 £ st, vertegenwoordigende eene jaarlijksche rente van 9,726,000 £ st. Maar met die som werd door het bestuur der kas ingelost een rentelast van 9,168,200 £ st., d. i. 557,800 £ st. minder. Tegen 3 % vertegenwoordigt dit mindere bedrag een kapitaal van 18½ millioen £ st., dat alzoo voor den staat verloren ging. Zie M. Culloch, *Taxation and funding-system*, pag. 470.

te worden. En hièr is het, dat het stelsel der amortisatiekassen in zijne naakte ongerijmdheid voor ons verschijnt. Door eene fictie wil het den staat dwingen om jaren achtereen schuld te delgen, zonder de voordeelen van die schulddelging te genieten, alleen om hem met die voordeelen in al hunne volheid op éénen ver verwijderden dag te overstelpen. Dezelfde uitgaven moet hij op zijne begrooting blijven brengen, dezelfde lasten moet hij den ingezetenen blijven opleggen, totdat dàt gelukkig oogenblik zal zijn aangebroken. Komt hij inmiddels in de noodzakelijkheid om nieuwe schuld aan te gaan, gelijk ligt gebeuren kan, hij zal zijne uitgàven niet alleen vermeerderen met de rentebetaling, maar ook wederom met de uitkeeringen voor den voortdurenden inkoop van deze nieuwe schuld door de amortisatiekas. Ook deze nieuwe uitgaven zullen hem tot den einde, dat is tot het tijdstip, waarop *alle* schuld zal zijn ingekocht, blijven bezwarén. Maar zoo zal onvermijdelijk de last voor hem volstrekt ondragelijk zijn geworden, lang vóórdat dat heugelijk oogenblik daar is. En wijkt hij vóór dat tijdstip van den regel, dien hij zich zelven opgelegd heeft, af; oordeelt hij bijv., wanneer een vierde, een derde of de helft der schuld ingekocht is, nu ook dat gedeelte althans als vernietigd te kunnen aanmerken en zijn budget van een vierde, een derde of de helft der rentebetaling te mogen ontlasten, dan valt het gansche stelsel van zamengestelde amortisatie in duigen.

Zoo is dan het beginsel van de amortisatiekas anders niet dan een luchtkasteel, een spel der verbeelding. Zijne wonderkracht ligt niet daarin, dat het een toovermiddel zou wezen om rijkdom te scheppen of schuld te vernietigen; wij vinden ze alleen hier, dat het jaren lang de vernuftigste geleerden en de scherpzinnigste staatslieden met zijne goocheltoeren heeft weten te verblinden.

ALFABETISCH REGISTER.

(Met de aangehaalde cijfers worden de stellingen bedoeld. De stellingen zelve zijn met dikke, de toelichtingen met gewone cijfers aangewezen. Waar de toelichting bijzonder uitgebreid is, wordt ook tusschen ( ) de bladzijde vermeld).

A.

D.

E.

F.

G.

H.

K.

L.

M.

N.

O.

P.

R.

S.

T.

U.

V.

INHOUD.

IIIe DEEL. DE HUISHOUDING VAN DEN STAAT.

I^e AFDEELING. DE STAAT ALS ZELFSTANDIGE KRACHT IN DE MAATSCHAPPIJ.

IIe AFDEELING. DE MIDDELEN EN INKOMSTEN VAN DEN STAAT.

IVe AFDEELING. DE STAATSSCHULD.

DRUKFOUTEN.

Dl. I, blz. 41, regel 7 v. o. *staat:* N°. 67 *e*; *lees:* N°. 70 *e*.
„ „ „ 202, regel 10 v. o. *staat:* Crediet-instelling; *lees:* Crediet-instellingen.

WIDENER
BOOK DUE
JUL 6 - 1984
1150739
CANCELLED
APR 1985